

Archiva Moldaviæ

VII (2015)

Editor-in-Chief

Dorin Dobrincu

Associate Editor

Mihai Chiper

Editorial Board

Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Cătălin Botoșineanu,
Ligia Dobrincu, Mihai Mîrza

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)	Bogdan Murgescu (Bucharest)
Mihnea Berindei (Paris)	Sergiu Musteață (Chișinău)
Ovidiu Buruiană (Iași)	Lucian Nastasă (Cluj-Napoca)
Maria Bucur (Bloomington, Indiana)	Petru Negură (Chișinău)
Igor Cașu (Chișinău)	Marian Olaru (Rădăuți)
Adrian Cioflâncă (Iași)	Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Mihai Cojocariu (Iași)	Alexandru-Florin Platon (Iași)
Valentin Constantinov (Chișinău)	Leonidas Rados (Iași)
Florin Curta (Gainesville, Florida)	Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Andrei Cușco (Chișinău)	Grigory Shkundin (Moscow)
Dennis Deletant (Washington, DC)	Flavius Solomon (Iași)
Marius Diaconescu (Bucharest)	Victor Spinei (Iași)
Vasile Docea (Timișoara)	Mihai D. Sturdza (Paris)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)	Igor Șarov (Chișinău)
Emil Dragnev (Chișinău)	Silviu Andrieș-Tabac (Chișinău)
Armand Goșu (Bucharest)	Victor Taki (Edmonton/Moscow)
Ion Gumenâi (Chișinău)	Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Radu Ioanid (Washington, DC)	Valentin Tomuleț (Chișinău)
Florea Ioncioaia (Iași)	Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca)
Constantin Iordachi (Budapest)	Marius Turda (Oxford)
Charles King (Washington, DC)	Virgiliu Țărău (Cluj-Napoca)
Gail Kligman (Los Angeles, California)	Florin Țurcanu (Bucharest)
Ștefan Lemny (Paris)	Constantin Ungureanu (Chișinău)
Bogdan-Petru Maleon (Iași)	Daniel Ursprung (Zürich)
Hans-Christian Maner (Mainz)	N.A. Ursu (Iași)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)	Ion Varta (Chișinău)
Nicolae Mihai (Craiova)	Vitalie Văratie (Bucharest)
Andi Mihalache (Iași)	Petru Vicol (Chișinău)

Typing

Mihaela Răducă

Cover

Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviæ

VII (2015)

Revistă publicată sub egida
Societății de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iași

Lucrare apărută grație unei finanțări nerambursabile acordate de
Consiliul Județean Iași potrivit Legii nr. 350/2005

Adresa redacției

Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România

email: editor@archivamoldaviae.ro

website: www.archivamoldaviae.ro

© **Archiva Moldaviae**

ISSN: 2067-3930

Cuprins

Abrevieri	11
-----------	----

Studii de istorie

(Re)construcție identitară, politică, socială, regională și statală în Basarabia secolelor XIX-XX

Vladimir MOROZAN, <i>Autonomia Basarabiei în context imperial rus (1812-1828)</i>	15
Lucian NASTASĂ, <i>Frontierele spirituale și avatarurile Marii Uniri. Publicul studentesc basarabean în universitățile românești</i>	29
Stepan BULGAR, Ivan DUMINICA, <i>Găgăuzii din Basarabia în contextul relațiilor româno-turce în perioada 1931-1940: istorie și personalități</i>	57
Dumitru LISNIC, <i>Sovietizarea Basarabiei: politici economice, represive și sociale. Studiu de caz: orașul Bălți (1944-1949)</i>	79
Constantin CORNEANU, <i>De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (I)</i>	109

Viață și dezbateri intelectuală în Iașul antebelic

Marius ROTAR, <i>Libera cugetare în România până la izbucnirea Primului Război Mondial: cazul doctorului Constantin Thiron</i>	143
--	-----

România de la o mare conflagrație la alta

Bianca MĂRMUREANU, <i>Imaginea aliaților pe frontul românesc în anul 1917</i>	167
Ottmar TRAȘCĂ, Cornel GRAD, <i>România și chestiunea Ucrainei Subcarpatice (septembrie 1938 – martie 1939)</i>	181

Comunismul românesc: propagandă, surse, istoriografie

Constantin MANOLACHE, <i>Paradele de 23 august în România lui Nicolae Ceaușescu</i>	217
Francesco ZAVATTI, <i>Fusing the Horizons. A Criticism of Archival Sources and Oral and Written Accounts in the Study of the History of the Historiography of Communist Romania</i>	255

Documente

- Dorin DOBRINCUI, „*Noi nu suntem marxiști, ci creștini*”. *Actele constitutive ale Comitetului Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință* (1978) 275

Restitutio

- Artur GOROVEI, *Însemnări despre familie* (editor: Ștefan S. GOROVEI) 295

Dezbateri istoriografice

- Virgil PÂSLARIUC, *Reconstruind istoria Basarabiei sub dominație țaristă. Note pe marginea unei monografii recente* 337

Relecturi

- Nota editorilor* 393
- Paul E. MICHELSON, *G. Ibrăileanu's Spiritul critic în cultura românească (1909) Revisited* 395

Recenzii

- Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, traducere de Lucia Popovici, Iași, Editura Polirom, 2015, 368 p. (Sebastian-Dragoș Bunghez) 405
- Maciej Janowski (ed.), *Drogi odrębne, drogi wspólne. Problem specyfiki rozwoju historycznego Europy Środkowo-Wschodniej w XIX-XX wieku* [Căi separate, căi comune: chestiunea specificului dezvoltării istorice în Europa Centrală și de Est în secolul al XIX-lea și al XX-lea], Warszawa, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2014, 426 p. (Raluca Elena Goleșteanu) 410
- Mihai Cojocariu, *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, Editura Universității „Alexandru-Ioan Cuza”, 2010, 240 p. (Florea Ioncioaia) 417
- Ligia-Maria Fodor, *Învățămintul secundar în Bucovina (1861-1918)*, București, Editura Etnologică, 2014, 351 p. (Mihai-Ștefan Ceașu) 420

- Marius Turda, *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Iași, Editura Polirom, 2014, 200 p. (Maria Bucur-Deckard) 423
- Grigore T. Popa, *Jurnalul unui savant român în America*, ediție îngrijită, note și postfață de Richard Constantinescu, București, Editura Filos, 2014, 302 p. (Marian Hariuc) 425
- Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2015, 286 p. (Cristian Vasile) 428
- Documente din arhiva lui Corneliu Zelea Codreanu*, editate de Victor Roncea pentru *Civic Media*, în colaborare cu Gh. Buzatu, 27 de volume, Iași, Tipo Moldova, 2012 (Oliver Jens Schmitt) 431
- Mihaela Cristina Verzea, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948-1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, 480 p. (Alexandru D. Aioanei) 433

Note bibliografice

- Ion Gumenăi, *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 284 p. (Teodor Candu) 437
- Paul Brusanowski, *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 302 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 439
- Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim, *Jurnal de pe frontul românesc (1916-1917)*, ediție îngrijită de Silviu Miloiu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2010, 176 p. (Dorin Dobrinicu) 444
- George J. Tenet (în colaborare cu Bill Harlow), *În mijlocul furtunii. Anii mei la CIA*, București, Editura Scripta, 2010, 511 p. (Constantin Corneanu) 447

Revista revistelor

- „Historia Universitatis Iassiensis”, vol. I/2010, 310 p.; vol. II/2011, 366 p.; vol. III/2012, 396 p.; vol. IV/2013, 456 p. (Ligia Dobrinicu) 453

Viața științifică

<i>Expedițiile Memoriei: un proiect moldo-român de cercetare și educație istorică derulat în Kazahstan, 2013-2014 (Dumitru Lisnic)</i>	459
Paul E. Michelson la Societatea de Studii Istorice din România, Iași, 10 iunie 2015 (Dorin Dobrinu)	462
Oliver Jens Schmitt și șantierul biografiei lui Corneliu Zelea Codreanu. Dezbateri la Societatea de Studii Istorice din România, Iași, 8 septembrie 2015 (Dorin Dobrinu)	464
<i>Lista autorilor</i>	467

Contents

<i>Abbreviations</i>	11
----------------------	----

History Studies

Identity, Political, Social, Regional and State (Re)construction in 19th-20th Century Bessarabia

Vladimir MOROZAN, <i>Autonomy of Bessarabia in Russian Imperial Context (1812-1828)</i>	15
Lucian NASTASĂ, <i>Spiritual Barriers and the Avatars of the Great Union. Bessarabian Students in Romanian Universities</i>	29
Stepan BULGAR, Ivan DUMINICA, <i>Gagauz in the Bessarabia in the Context of the Romanian-Turkish Relations in the Period 1918-1940: History and Personalities</i>	57
Dumitru LISNIC, <i>The Sovietisation of Bessarabia: Economic, Repressive and Social Policies. Case Study on the City of Bălți (1944-1949)</i>	79
Constantin CORNEANU, <i>From Sovereignty to Independence. The Case of Republic of Moldova (I)</i>	109

Life and Intellectual Debate in Pre-War Iași

Marius ROTAR, <i>Free Thought in Romania Prior to the Outbreak of the First World War: The Case of Dr. Constantin Thiron</i>	143
--	-----

Romania from One Great Conflagration to Another

Bianca MĂRMUREANU, <i>The Imagery of the Allies on the Romanian Front in 1917</i>	167
Ottmar TRĂȘCĂ, Cornel GRAD, <i>Romania and the Sub-Carpathian Ukraine Question (September 1938 – March 1939)</i>	181

Romanian Communism: Propaganda, Sources, Historiography

Constantin MANOLACHE, <i>The 23 August Parades in Nicolae Ceaușescu's Romania</i>	217
Francesco ZAVATTI, <i>Fusing the Horizons. A Criticism of Archival Sources and Oral and Written Accounts in the Study of the History of the Historiography of Communist Romania</i>	255

Documents

- Dorin DOBRINCUI, *“We are not Marxists, but Christians”. The Founding Documents of the Romanian Christian Committee for the Defence of Religious Freedom and Conscience (1978)* 275

Restitutio

- Artur GOROVEI, *Family Notes* (editor: Ștefan S. GOROVEI) 295

Historiographic Debates

- Virgil PÂSLARIUC, *Reconstructing the History of Bessarabia under the Tsarist Rule. Notes on the Margins of a Recent Book* 337

Re-Readings

- Editor’s Note* 393
- Paul E. MICHELSON, *G. Ibrăileanu’s Spiritul critic în cultura românească (1909) Revisited* 395

Reviews

- Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, traducere de Lucia Popovici, Iași, Editura Polirom, 2015, 368 p. (Sebastian-Dragoș Bunghez) 405
- Maciej Janowski (ed.), *Drogi odrębne, drogi wspólne. Problem specyfiki rozwoju historycznego Europy Środkowo-Wschodniej w XIX-XX wieku*, Warszawa, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2014, 426 p. (Raluca Elena Goleșteanu) 410
- Mihai Cojocariu, *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, Editura Universității “Alexandru-Ioan Cuza”, 2010, 240 p. (Florea Ioncioaia) 417
- Ligia-Maria Fodor, *Învățămintul secundar în Bucovina (1861-1918)*, București, Editura Etnologică, 2014, 351 p. (Mihai Ștefan Ceașu) 420
- Marius Turda, *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Iași, Editura Polirom, 2014, 200 p. (Maria Bucur-Deckard) 423

- Grigore T. Popa, *Jurnalul unui savant român în America*, ediție îngrijită, note și postfață de Richard Constantinescu, București, Editura Filos, 2014, 302 p. (Marian Hariuc) 425
- Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2015, 286 p. (Cristian Vasile) 428
- Documente din arhiva lui Corneliu Zelea Codreanu*, editate de Victor Roncea pentru Civic Media, în colaborare cu Gh. Buzatu, 27 de volume, Iași, Tipo Moldova, 2012. (Oliver Jens Schmitt) 431
- Mihaela Cristina Verzea, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948-1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, 480 p. (Alexandru D. Aioanei) 433

Bibliographical Notes

- Ion Gumenâi, *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 284 p. (Teodor Căndu) 437
- Paul Brusanowski, *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 302 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 439
- Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim, *Jurnal de pe frontul românesc (1916-1917)*, ediție îngrijită de Silviu Miloie, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2010, 176 p. (Dorin Dobrințu) 444
- George J. Tenet (în colaborare cu Bill Harlow), *În mijlocul furtunii. Anii mei la CIA*, București, Editura Scripta, 2010, 511 p. (Constantin Corneanu) 447

Review of Journals

- “Historia Universitatis Iassiensis”, vol. I/2010, 310 p.; vol. II/2011, 366 p.; vol. III/2012, 396 p.; vol. IV/2013, 456 p. (Ligia Dobrințu) 453

Scientific Life

<i>Expeditions of Memory: a Moldovan-Romanian Historical Research and Education Project in Kazakhstan, 2013-2014</i> (Dumitru Lisnic)	459
Paul E. Michelson at the Romanian Society for Historical Studies, Iași, 10 June 2015 (Dorin Dobrinu)	462
Oliver Jens Schmitt and the Corneliu Codreanu Biographical Project, debate at the Romanian Society for Historical Studies, Iași, 8 September 2015 (Dorin Dobrinu)	464
<i>List of Authors</i>	467

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, București
„Candela”	= Candela. Revistă teologică și bisericească, Cernăuți
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
AAR	= Analele Academiei Române, București
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii și Notițe, București
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, București
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AERC-Iași	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iași
AFTO	= Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași (fost AIIAI)
AIR	= <i>Arhiva Istorică a României</i> (ed. B.P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – București
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (București, Pitești)
AMS	= Acta Moldaviae Septentrionalis, Botoșani
AN-Bacău	= Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale
AN-Bihor	= Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale
AN-Botoșani	= Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale
AN-Cluj	= Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
AN-Galați	= Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale
AN-Iași	= Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – București
AnM	= Analele Moldovei
ANM-București	= Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale
AN-Mehedinți	= Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale

AN-Neamț	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Neamț
ANR	= Arhivele Naționale ale României
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AN-Timiș	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș
AN-Vaslui	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui
AOSPRM	= Arhivele Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
AR.MSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Arhiva Moldaviae, Iași
Arh. St.-Cernăuți	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, București
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice, București
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații – București
AȘRS	= Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, București
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București, București
BAR-București	= Biblioteca Academiei Române, București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București și Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istorice, Iași
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Națională București
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”, Universitatea din Cernăuți
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (Direcția Arhivelor Centrale)</i>
CDM. S.1	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, Supliment I (1403-1700)</i>
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (Arhivele Naționale)</i>
cf.	= <i>confer</i>
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iași
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique

CR	= Cuget Românesc
CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DEX	= <i>DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române</i>
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EN	= Economia Națională. Revista economică, statistică și financiară, București
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, știință, viață socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura și Arta
LC	= Lumina Creștinului, Iași
LL	= Limba și Literatura, București
LR	= Limba Română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MEF	= <i>Moldova în Epoca Feudalismului</i>
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
menț.	= mențiune
MI	= Magazin Istoric, București
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSȘIA	= Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, București
NEdH	= Nouvelles Études d'Histoire, București
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, București
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, București
RdI	= Revista de Istorie, București
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris

RES	= Revue des Études Slaves, Paris
RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RFR	= Revista Fundațiilor Regale, București
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista Istorică, București
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
RIR	= Revista Istorică Română, București
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară, București
RM	= Revista Muzeelor, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, București
RSIABC	= Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica, București
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și Articole de Istorie, București
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia, București
SCB	= Studii și Cercetări de Bibliologie, București
SCI	= Studii și Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol”, Iași (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCILF	= Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice, seria Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii și Materiale de Istorie Contemporană, București
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SMMIM	= Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, București
ST	= Studii Teologice, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
tr.	= transport
TV	= Teologie și Viață, Iași
v.	= verso
VR	= Viața Românească, Iași

Autonomia Basarabiei în context imperial rus (1812-1828)

Vladimir MOROZAN

Sfârșitul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 a fost una dintre cele mai dramatice pagini din istoria Moldovei. Încheind la București o pace cu Poarta Otomană, Rusia a ieșit din acest lung război cu un profit pentru sine, dar totodată a cauzat o daună ireparabilă vechiului său aliat – poporului moldovenesc. Rupând din teritoriul Moldovei o parte considerabilă, guvernul țarist a exercitat o influență grav negativă asupra dezvoltării în continuare a acestui principat. Fragmentată, lipsită de o parte semnificativă a resurselor umane și materiale, Moldova de fapt nu mai putea să influențeze pe deplin procesele istorice care aveau loc în regiune. Nu există nici o îndoială că anexarea unei mari părți a Moldovei a dus la slăbirea ei esențială, ceea ce a predeterminat și poziția ei subordonată în componența României, pentru partea de vest, și în cadrul Imperiului rus, pentru Basarabia.

Astfel, problema urmărită în acest articol este foarte importantă pentru înțelegerea proceselor istorice care au avut loc în această parte a Europei după 1812. Semnificația ei au simțit-o diferite generații de istorici care au lăsat un număr considerabil de lucrări pe această temă. Printre primii cercetători care au studiat istoria Basarabiei din anii 1812-1828 s-a numărat A. Nacco, ale cărui opere nu și-au pierdut relevanța nici astăzi¹. Acest autor a folosit un număr mare de documente, realizând studii interesante, de bună calitate, privind istoria Basarabiei la începutul secolului XIX. În istoriografia recentă din Moldova de la est de Prut, atitudinea față de lucrările lui Nacco nu este lipsită de ambiguitate. Pe de o parte, ele sunt apreciate, sunt lăudate, iar pe de alta sunt acuzate de

¹ А. Накко, *Очерк Гражданского Управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 года*, în „Записки Одесского общества истории и древностей”, Т. 11, Одесса, 1879 [A. Nacco, *Schiță de administrare civilă din Basarabia, Moldova și Valahia în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812*, în „Analele Societății de Istorie și Antichități din Odessa”, vol. XI, Odesa, 1879]; idem, *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812 по 1828 г.*, în „Записки Одесского общества истории и древностей”, Т. XXII, Одесса, 1900 [A. Nacco, *Eseu despre organizarea civilă din Basarabia în 1812-1828*, în „Analele Societății de Istorie și Antichități din Odessa”, vol. XXII, Odesa, 1900].

orientare pro-rusă. Cu toate acestea, mulți uită că în Rusia din acel timp nu putea vedea lumina tiparului o publicație neloială autorităților. Pentru corectitudine, trebuie să remarcăm că notele pro-ruse în operele lui Nacco se pierd complet în masa informațiilor obiective.

Nu există nici o îndoială că oricare istoric este predispus la prejudecată, la subiectivitate în studiile sale. Cu același succes poate fi acuzat de părtinire și Alexandru Boldur, care a exagerat atitudinea opoziționistă a nobilimii basarabene contra autorităților ruse². Vorbind despre faptele separate de protest împotriva anumitor comenzi guvernamentale, A. Boldur a încercat să convingă cititorul că în Basarabia a existat un grup mare de nobili disidenți. Însă faptele vorbesc doar de un număr redus de astfel de oponenți în rândul intelectualilor basarabeni. Dimpotrivă, nobilimea moldovenească, în majoritate covârșitoare, a fost loială autorităților ruse. Astfel, observând că A. Boldur a fost părtinitor față de unele fapte și evenimente din Basarabia, noi nu putem nega totuși calitatea lucrărilor acestui istoric, care a descris cu măiestrie istoria țării din anii 1812-1828.

Lăsând la o parte aspectele ideologice ale diverselor lucrări privind istoria Basarabiei în perioada avută în vedere, putem aprecia îndeosebi operele lui A. Surilov, I. Anțupov, V. Jukov și I. Grosul³. Nu există nici o îndoială că acești cercetători au fost supuși unei grave presiuni ideologice.

Cu toate acestea, chiar și în astfel de condiții vitrege, istoricii profesioniști reușesc să se raporteze la evenimentele de la începutul secolului XIX cu o obiectivitate maxim posibilă. Atrăgând atenția asupra impactului pe care ideologia îl are asupra activității istoricilor în diferite perioade, nu putem nega rolul acesteia și în prezent. Totuși, și în astfel de condiții complicate, adepții istoriei veridice, credibile, au publicat un șir de cercetări obiective. În toate privințele sunt demne de a fi luate în seamă lucrările unor istorici moldoveni contemporani, precum D. Poștarencu și A. Agachi⁴. Din păcate, și ei s-au aflat

² Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812-1828. Studii*, Chișinău, 1929.

³ А.В. Сурилов, *К вопросу об общественном устройстве Молдавии в первой половине XIX века*, în „Сборник юридического факультета Одесского университета”, Одесса, 1954, т. II, с. 77-92 [A.V. Surilov, *Cu privire la structura socială a Moldovei în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii ale Facultății de Drept a Universității din Odessa”, Odessa, 1954, vol. II, p. 77-92]; idem, *Управление Бессарабской областью 1812-1817 гг.*, p. 93-104 [idem, *Administrația Basarabiei în anii 1812-1817*]; idem, *Верховный Совет Бессарабской области по «Уставу образования» 1818 года*, „Ученые записки Кишинёвского университета”, Кишинёв, 1960, т. 52, p. 109-114 [Consiliul Suprem al Basarabiei conform „Statutului de organizare” din 1818, în „Analele Universității din Chișinău”, Chișinău, 1960, vol. 52, p. 109-114]; И.А. Анцупов, В.И. Жуков, *Реформы управления Бессарабией с 1812 по 1828 гг.*, în „Ученые записки КГУ”, т. 26, Кишинёв, 1957, p. 145-159 [I. Anțupov, V. Jukov, *Reformele administrației Basarabiei în 1812-1828*, în „Analele științifice ale Universității de Stat din Chișinău”, vol. 26, Chișinău, 1957, p. 145-159]; Я.С. Гросул, *Автономия Бессарабии в составе России (1812-1828 гг.)*, în idem, *Труды по истории Молдавии. Кишинёв*, 1982, p. 110-203 [I. Grosul, *Autonomia Basarabiei în componența Rusiei (1812-1828)*, în idem, *Studii privind istoria Moldovei*, Chișinău, 1982, p. 110-203].

⁴ Dinu Poștarencu, *Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*, Chișinău, 2006; Alexei Agachi, *Consemnări cu privire la autonomia limitată și provizorie a Basarabiei între anii 1812 și 1828*, în

sub influența proceselor politice contemporane din Europa de Est, care au condus la demonizarea Rusiei în spațiul public. De asemenea, în astfel de circumstanțe, și autorul acestui articol, în mod evident, nu poate emite pretenția unei obiectivități absolute.

Prin formele de organizare internă, politică și administrativă, Imperiul Rus s-a deosebit fundamental de Marile Puteri europene ale începutului de secol XIX. Fiind un stat unitar, Rusia se caracteriza, pe de altă parte, printr-o foarte complexă diversitate etnică. Chiar și alianțele dinastice dintre Casa Romanovilor și coroanele teritoriilor nou supuse aveau anumite trăsături specifice, atât în ceea ce privește țara în totalitatea sa, cât și în raport cu statele învecinate. Vorbind de o alianță dinastică, avem în vedere o uniune politică, când două sau mai multe state au fost conduse de o unică dinastie, păstrând în același timp integritatea lor teritorială și legile interne. În particular, vom găsi puține trăsături asemănătoare între Rusia și Austria, deși ambele state erau imperii multietnice. Chiar în interiorul Rusiei, regiunile de la periferie se caracterizau printr-o guvernare administrativ-teritorială diferită. Cea mai apropiată de specificul monarhiilor europene era alianța dinastică dintre Rusia și Polonia, după Congresul de la Viena și până la insurecția din 1830. Nu vom discuta modul în care s-a creat această alianță dinastică, nici legitimitatea sa. Ea era foarte apropiată de tradițiile alianțelor dinastice încetățenite în Europa, dar avea, în mod categoric, și multe trăsături specifice, care o deosebeau de acestea. Diferența cea mai izbitoare dintre alianțele dinastice din Rusia și alte părți ale continentului european consta în faptul că pe teritoriul Imperiului Rus aceste alianțe au fost formate în mod violent. Elemente comune unei alianțe dinastice marcau și relațiile dintre Rusia și Finlanda, deși statutul acestui teritoriu se deosebea de cel al Regatului Poloniei. Destul de complicată a fost și formalizarea raporturilor Rusiei cu Gruzia, mai ales în contextul unei stări cvasi-neîntrerupte de război în Caucaz, până în anii 1860.

Dacă Polonia, Finlanda și Gruzia (Georgia) au fost incluse în statul rus împreună cu tronurile suverane, care au devenit o parte a autorității suverane a țării rus, dreptul dinastic asupra Principatului Moldovei a rămas pe malul drept al Prutului și nu putea aparține puterii monarhice ruse. De altfel, această trăsătură specifică nu a devenit un motiv pentru a se refuza acordarea drepturilor la autonomie poporului nou inclus în componența statului rus.

Într-un cuvânt, în primele decenii ale secolului XIX, Rusia era o țară cu o administrație teritorială foarte neomogenă. Trebuie să admitem că această diversitate de guvernare și autoguvernare a fost, în primul rând, consecința decalajelor imense față de partea centrală și occidentală a Europei, reflectată, de pildă, în grija insuficientă pentru asigurarea numărului necesar de funcționari calificați, atât la nivel central, cât și în teritoriile recent achiziționate.

„Anuarul Institutului de Istorie, Stat și Drept. Materialele sesiunii științifice anuale, 16 decembrie 2011”, Chișinău, 2012; idem, *Comitetul provizoriu al Basarabiei*, în „Promemorie. Revista Institutului de Istorie Socială”, Chișinău, 2013, p. 74-92.

Fără îndoială, o anumită influență asupra formării structurilor autonome au avut-o și considerentele politice, însă adesea acestea aveau un caracter secundar. Rusia, realizându-și ambițiile imperiale la Balcani, avea totuși nevoie de reputația unei țări eliberatoare, care oferă popoarelor dezrobite de sub jugul turcesc condiții demne de existență. Acest factor politic a avut o anumită importanță în acordarea drepturilor la autonomie. Desigur, rațiunile politice au avut o mare importanță în cazul „dăruirii” Constituției pentru Regatul Poloniei. Această soluție forțată a creat dificultăți de durată puterii țariste, care a așteptat momentul oportun pentru a-i lipsi pe polonezi de orice privilegii. Un astfel de prilej a fost insurecția din anii 1830-1831, în urma căreia țarul Nicolae I a anulat nu doar Constituția din 1815, ci și un număr considerabil din drepturile la autonomie ale Poloniei (a fost anulat dreptul de a bate moneda, au fost lichidate forțele armate locale etc.).

În general, se consideră că Imperiul Rus reprezenta în secolul XIX și la începutul secolului XX un fel de monstru birocratic, care a înghițit tot teritoriul controlat de la Sankt Petersburg. În realitate, ca mărime a aparatului birocratic, această țară era mult rămasă în urmă față de celelalte puteri europene importante. Mitul monstrului birocratic rusesc a fost, în realitate, răspândit și susținut de cercurile intelectuale de stânga din Rusia, în special de Alexandr I. Herten. Datele statistice infirmă însă acest tip de aserțiune. Raportat la mărimea populației, numărul funcționarilor din Rusia era mult inferior celui din Franța, Germania și Marea Britanie. Fără îndoială, în perioada la care ne referim, aparatul administrativ din Rusia s-a extins în ritm rapid, depășind ritmul de creștere a populației. Astfel, din 1796 până în 1857 numărul funcționarilor a crescut de șase ori (până la 90.139)⁵, în timp ce numărul populației a crescut de doar două ori, ajungând la aproximativ 70 de milioane. Însă, pentru o țară atât de mare ca Rusia, aparatul de funcționari era încă, inclusiv din punct de vedere numeric, insuficient de bine constituit pentru a face față nevoilor statului modern birocratizat.

Acest factor avea o importanță extrem de mare în alegerea modalităților de guvernare a diferitelor teritorii vestice, a gradului lor de libertate în cadrul Imperiului. Lipsa unui număr suficient de funcționari calificați forța guvernul rus să se sprijine pe elita din teritoriile ocupate. În virtutea acestei cauze a fost păstrat uneori, pentru scurt timp, și sistemul local de autoguvernare. Astfel, în Regatul Poloniei s-au aflat la conducerea aparatului administrativ generalul Józef Zajaczek, contele Stanisław Kostka Potocki, în Finlanda suedezul Göran Magnus Sprengtporten, episcopul Jacob Tengström, Carl Mannerheim, Robert Henrik Reh binder, iar în Basarabia Scarlat Sturdza, generalul Ilie Catargiu. Este de remarcat că în componența primelor administrații din Basarabia și Finlanda au ocupat posturi cheie persoane care au mai servit Coroanei Rusiei. Totodată,

⁵ П.А. Зайончковский, *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в.*, Москва, 1978, p. 68-70 [P. A. Zaioncekovski, *Aparatul guvernamental din Rusia absolutistă în secolul al XIX-lea*, Moscova, 1978, p. 68-70].

în ambele provincii s-a constatat la început o lipsă de funcționari, deși Basarabia se afla într-o situație incomparabil mai grea. Cauza o constituia numărul mic de boieri care au rămas în Moldova din stânga Prutului. Iar ca experiență politică, marea majoritate a elitei Basarabiei era inferioară celei rămase la Iași. Deficitul de cadre calificate a determinat autoritățile țariste să caute astfel de persoane și în afara cercurilor boierimii. Contrar decretului din 1810, care interzicea acceptarea în serviciul statului a persoanelor provenite din rândul țăranilor și micii burghezii, în Basarabia primirea lor a fost permisă. Dar în cadrul acestor grupuri sociale nu s-a găsit un număr suficient de persoane potrivite acestor funcții. Conducerea locală a încercat să accepte, cel puțin pe posturi de funcționari inferiori, persoane de origine nenobilă din guberniile învecinate provinciei, dar, de cele mai multe ori, nu a primit aprobarea forurilor de la Sankt Petersburg⁶.

Desigur, este dificil de făcut comparații directe între elitele provinciilor vestice ale Imperiului, deoarece ele se aflau la un nivel diferit de dezvoltare politică și culturală. Diferit era și nivelul conștiinței naționale a populației. Polonia își pierduse de curând independența, păstrându-și multe elemente de statalitate și, în general, o numeroasă elită cu sentimente patriotice. Ea nu se putea împăca ușor cu starea de subordonare a propriei țări, opunându-se autorităților ruse pe tot parcursul aflării părții de est a Poloniei în componența Imperiului. De altfel, gradul acestei rezistențe a fost diferit în decursul celor aproape 150 de ani de cucerire rusă. Finlanda, care nu a fost niciodată independentă, se considera totuși formațiune statală, ca ducat, apoi ca principat, în care sentimentul național devenise, cu timpul, dominant. Deloc întâmplător, armata rusă s-a lovit în Finlanda, în timpul războiului cu Suedia, de o rezistență populară sub forma mișcării de partizani, chiar dacă ea nu a fost foarte amplă. Însă, după anexare, Finlanda s-a dovedit a fi cât se poate de loială Imperiului. Moldova a evoluat, oarecum, diferit, atât din cauza despotismului turcesc, cât și a nenumăratelor războaie purtate pe teritoriul său. Un traseu complicat l-a parcurs și elita națională, care a suferit din cauza arbitrarului puterii sultanului, a elementului grecesc străin și a altor condiții nefavorabile. În prima jumătate a secolului XIX mai continua încă procesul de formare a acestei elite.

Revenind la modurile în care au fost încorporate la Rusia provinciile vestice nou dobândite și la acordarea drepturilor la autonomie, remarcăm că în astfel de cazuri autoritățile imperiale au apelat întotdeauna la metode deja probate. Ele au fost testate în decursul secolelor XVII-XVIII și aproape întotdeauna au avut un efect pozitiv. Este vorba de păstrarea drepturilor civile și într-o măsură oarecare a drepturilor penale ale popoarelor nou anexate, a legilor locale și a tradițiilor de autoguvernare. Așa s-a întâmplat în cazul încorporării Livlandei, Estlandei și a Vechii Finlande în 1721, a Kurlandei în 1795. Chiar și

⁶ A se vedea: *Дело о запрещении принимать на гражданскую службу в Бессарабской обл. выходцев из крестьянского и мещанского сословия, не являющихся коренными жителями Бессарабии* [Dosarul privind interdicția de a lua în serviciul public în Basarabia țăranii și mici burghezi care nu sunt băștinași], în *Российский государственный исторический архив* [Arhiva Istorică de Stat Rusă] (în continuare, РГИА), фонд 1308, opis 1, dosar nr. 34.

în Polonia, Ecaterina II, fără a promite o autoguvernare specială, a păstrat „toate drepturile, libertățile și privilegiile”. Mai târziu, Basarabia și Noua Finlandă au fost incluse în componența Rusiei pe aceleași baze, menținându-și, pentru un timp, vechile legi, drepturi și privilegii.

Pentru a convinge populația Basarabiei de intențiile țarului Alexandru I de a menține obiceiurile locului, primul guvernator al regiunii nou anexate, Scarlat Sturdza, la insistența autorităților țariste, a ordonat în 1812 funcționarilor din ținuturi să citească în localitățile subordonate lor înștiințarea special alcătuită referitoare la această decizie. Acțiunea s-a repetat la sfârșitul lui noiembrie 1816; în anii 1816-1817, populația Basarabiei a depus jurământul de credință față de Tronul Rusiei.

Printre alte metode de apropiere a unui popor nou cucerit de statul rus multiethnic a fost și trimiterea la Sankt Petersburg a unor „reprezentanți ai țării”. Primul grup de delegați ai Basarabiei a sosit în capitala Rusiei la sfârșitul anului 1814. Aceștia, în numele poporului, i-au înmănat țarului o petiție ce cuprindea 12 puncte. Printre acestea se număra și cererea de păstrare a „vechilor legi moldovenești” și, desigur, păstrarea limbii moldovenești în administrație și justiție, așa cum se procedase anterior în guberniile poloneze.

De altfel, Rehbinder, la acea vreme secretar de stat al Marelui Principat al Finlandei, se exprima ironic în memoriile sale referitor la astfel de proceduri:

În ceea ce privește cucerirea fiecărei noi provincii (și numărul lor era considerabil), obiceiul cerea ca poporul, națiunea sau mulțimea care urma să fie anexată mării familii rusești să trimită o deputație care să jure credință Tronului. Încă de la începutul secolului au venit la palatul imperial de la Sankt Petersburg livonieni, estonieni, polonezi, gruzini, tătari și alte delegații. Acum a venit și rândul nostru⁷.

Cel puțin, prezența deputăției avea o importanță considerabilă pentru procedura de acordare a drepturilor la autonomie. În cadrul unor astfel de ceremonii erau anunțate atât voința monarhului, cât și cererile nobilimii locale. Mai târziu elita basarabeană s-a adresat frecvent autorităților ruse, solicitând primirea de noi deputații care să adreseze cereri țarului⁸.

Referitor la organizarea noilor regiuni anexate și a nivelului drepturilor acestora la autonomie, în astfel de cazuri autoritățile ruse acționau, dacă putem spune așa, improvizând. Desigur, această improvizatie nu putea contrazice principiile administrative de bază ale teritoriului nou dobândit – un grad superior de subordonare față de autoritățile țariste. Astfel, secretarul de stat

⁷ Осмо Юссилла, *Великое княжество Финляндское 1809-1917*, Хельсинки, Ruslania Books Oy, 2009, p. 51-54 [Osmo Jussila, *Marele Principat al Finlandei, 1809-1917*, Helsinki, Ruslania Books Oy, 2009, p. 51-54]; ediția originală în limba finlandeză: *Suomen Suuriruhtinaskunta, 1809-1917*, Helsinki, Werner Söderström, 2004.

⁸ *О дозволении бессарабскому дворянству отправить по делам своим в С.-Петербург депутацию. 1818-1827 гг.* [Despre dreptul acordat nobilimii basarabene de a trimite la Sankt Petersburg o delegație. 1818-1827], în ПГИА, фонд 1308, opis 1, dosar nr. 28.

Mihail M. Speranski, care raporta cu regularitate împăratului despre problemele din Finlanda, Moldova și Valahia, a încercat să alcătuiască doar niște proiecte de administrare a acestor provincii. În rezolvarea problemelor Basarabiei el n-a avut mare succes, însă s-a ocupat activ de organizarea Finlandei. Pentru a se facilita această acțiune, în 1809, a fost creată la Sankt Petersburg Comisia pentru problemele Finlandei, în care au intrat persoane de origine scandinavă, care au activat anterior în Rusia. Dar și în Principat se desfășura o activitate intensă. Astfel, în proiectele finlandeze și-a găsit loc propunerea lui Johan Anders Jägerhorn, conform căreia în Finlanda urma să se constituie un Senat format din 12 membri-nobili, aleși și numiți de împărat.

Din păcate, boierimea moldovenească a dat dovadă de mult mai puțină inițiativă. După 1812, în Basarabia a rămas un număr mic de boieri moldoveni, cei mai mulți de rang inferior, cu o experiență politică redusă. Majoritatea covârșitoare a acestora nu vorbea rusește și nu avea o educație școlară suficientă. În plus, procesul de consolidare a nobilimii într-o pătură socială era departe de a se fi încheiat. Dintre localnici, cei mai activi în problema organizării Basarabiei au fost, fără îndoială, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și Scarlat Sturdza. Din nefericire pentru elita locală, Sturdza a murit la scurt timp după încorporarea la Rusia a părții Moldovei din stânga Prutului. Pe de altă parte, conducătorul eparhiei locale ortodoxe s-a adresat de mai multe ori conducerii supreme a Rusiei cu propuneri legate de organizarea și administrarea provinciei. Mult mai activi în elaborarea diferitelor proiecte de organizare și administrare a Basarabiei au fost funcționarii ruși. Totuși, chiar dacă în prima etapă a aflării Basarabiei în componența Rusiei la Sankt Petersburg ajungeau proiecte de organizare a organelor de conducere și a legilor provinciei, ele deveneau rareori obiectul unei analize ulterioare. Implicată într-un nou război cu Franța, Rusia nu avea posibilitatea de a-i acorda noii provincii atenția datorată.

Practic, a rămas neanalizat proiectul lui Pavel Hristianovici Besack, trimis la 6 martie 1812 de către Mitropolitul Gavriil lui Speranski pentru a fi prezentat țarului. În document era vorba de crearea în Principatele Dunărene a unei comisii speciale „asemenea celeia care exista în Finlanda”, menționându-se principiile de bază ale construcției administrative în regiune⁹.

În notă, mitropolitul definea nu doar scopurile comisiei, dar și principiile de completare a sistemului juridico-administrativ din teritoriile recent încorporate la Rusia. Surprinde faptul că, de la început, chiar autorul notei propunea ca în Principatul Moldovei și în cel al Valahiei să fie numiți masiv în diferite funcții funcționari (cinovnici) ruși. Astfel de măsuri conduceau, de regulă, la înlăturarea de la guvernarea noilor regiuni anexate a reprezentanților popoarelor autohtone și la rusificarea lor treptată. Plecând de la raportul referitor la

⁹ *Письмо митрополита Гавриила М. Сперанскому от 6 марта 1812 г.* [Scrisoarea Mitropolitului Gavriil către Speranski din 6 martie 1812], în ПГИА, фонд 1409, opis 1, dosar nr. 440, f. 22; Сборник исторических материалов, извлеченных из архива Собственной Е.И.В. канцелярии, Вып. III, СПб, 1890, p. 237 [Culegere de materiale istorice extrase din arhiva cancelariei Majestății Sale Imperiale, vol. III, Sankt Petersburg, 1890, p. 237].

propunerile mitropolitului moldovean, prezentat de către Speranski, Alexandru I a dispus constituirea unui Comitet special, compus din Gavriil Bănulescu-Bodoni, contele Victor P. Kociubei (președintele Departamentului legislativ al Consiliului de stat), Ivan I. Dmitriev (ministrul Justiției) și prințul Alexandr N. Golițin (ober-procurorul Sinodului). În decret, țarul a notat:

Din multe informații ajunse la mine, m-am convins că modul de guvernare existent până acum în Moldova și Valahia este marcat de mari neorânduiri, de neorganizare și de abuzuri. Pentru prevenirea lor am socotit drept să se alcătuiască aici un Comitet, care: 1. să-mi prezinte un plan amănunțit pe care să se bazeze în prezent guvernarea acestor provincii în diferitele părți ale domeniului civil, cât mai favorabilă atât locuitorilor, cât și armatei; 2. să conceapă și să prezinte în ce fel poate fi validată în acest plan ordinea prevăzută pentru aceste provincii, menținută apoi într-o îndeplinire precisă și obligatorie prin supravegherea activă și continuă a guvernului¹⁰.

Principalul inițiator și organizator al activității acestui comitet a fost Mitropolitul Gavriil. Adresându-se la 12 martie 1812 celorlalți membri ai comitetului, el a făcut propunerea de a-și asuma principalele demersuri de organizare a treburilor curente, propunându-l în calitate de secretar și alcătuitor al proiectului de reguli pentru guvernarea Moldovei și Valahiei pe consilierul de stat titular Besack¹¹, posibil funcționar de clasa IV-a.

Acest funcționar cunoștea foarte bine starea de lucruri din Principate, deoarece a ocupat între 1806 și 1810 postul de șef al cancelariei comandantului-șef al Armatei dunărene. În amintirile sale, contele Alexandre F. Langéron l-a caracterizat foarte elogios:

[...] rar am văzut un om a cărui minte să fie atât de potrivită cu ceea ce avea de făcut; el se descurca extrem de ușor în orice treabă; avea o memorie uimitoare, știa tot, citea tot și nu uita nimic; avea un condei admirabil, caustic și strălucit atât în rusă, cât și în franceză și, desigur, în limba sa maternă – germana; dar stilul lui era mult prea pretențios și poetic pentru rapoartele militare¹².

Participarea contelui Kociubei, a prințului Golițin și a ministrului Justiției Dmitriev la activitatea Comitetului se reducea doar la discutarea diferitelor propuneri ale exarhului Gavriil și ale lui Bezak. Judecând după documentele păstrate, nu au existat mai mult de trei ședințe comune ale acestui organ, activitatea sa rezumându-se doar la probleme organizatorice¹³.

¹⁰ Копия Указа Александра I от 12 марта 1812 г. [Copie a decretului lui Alexandru I din 12 martie 1812], în РГИА, фонд 1167, opis 16 (1826 г.), dosar nr. 259, f. 1.

¹¹ Записка митрополита Гавриила к членам Комитета 12 марта 1812 г. [Notă a Mitropolitului Gavriil către membrii Comitetului din 12 martie 1812], în РГИА, фонд 1167, opis 16 (1826 г.), dosar nr. 259, f. 8.

¹² Записки графа Ланжерона. Война с Турцией 1806-1812 гг. [Notele Contelui Langeron. Războiul cu Turcia din 1806-1812], în „Русская старина”, nr. 6, 1908, p. 675.

¹³ A se vedea: Документы и бумаги по делам Молдавии и Валахии (1812 г.) [Documente și acte privitoare la Moldova și Valahia (1812)], în РГИА, фонд 1167, opis 16 (1826 г.), dosar nr. 259.

Remarcând rolul lui Besack în pregătirea documentelor necesare organizării Principatelor dunărene, trebuie să precizăm că acest rol nu i-a aparținut doar lui. Este evident că principalele idei au fost formulate, de fapt, de către Mitropolitul Gavriil. Părerile exarhului asupra acestei probleme le putem judeca pe baza unei scrisorii adresate lui Speranski, în care a expus principiile de bază referitoare la structurile de guvernare din cele două teritorii. Printre altele, el considera că, după alipirea Moldovei și a Valahiei la Rusia, „nobilimea de prim rang” trebuie să-și păstreze poziția dominantă în aparatul administrativ. Totodată, toate instituțiile și dispozițiile din noile provincii trebuie să vină

[...] din partea Tronului și în numele monarhului. Și pentru aceasta trebuie neapărat instituită aici Comisia pentru treburile moldo-valahe sub conducerea Majestății Sale Imperiale însăși, Comisie alcătuită din persoane pe care împăratul va binevoi să le socotească pricepute și vrednice împreună cu o cancelarie onorabilă¹⁴.

Comisia menționată trebuia să aibă funcții legislativ-consultative, de apel și de control și să supravegheze permanent puterea executivă locală. Ea putea fixa, cu acordul monarhului, regulile de percepere a dărilor și de îndeplinire a obligațiilor, putea stabili, de asemenea, capitolele cheltuielilor bugetare ale provinciilor. În fruntea puterii executive a celor două principate urma să fie numit un funcționar cu împuterniciri de guvernator general, iar la conducerea fiecăruia – funcționari cu împuterniciri de guvernatori civili. În fruntea celor două divane trebuia să fie același guvernator general. Și, în sfârșit, Mitropolitul Gavriil încheia astfel:

Dar, ca toate aceste propuneri să poată fi aplicate, cred că trebuie, în primul rând, ca puterea comandantului șef al armatei să nu se exercite și asupra guvernării civile din Moldova și Valahia, în al doilea rând, ca partea civilă să fie încredințată unui singur guvernator general care să prezideze în cele două Divane și să depindă doar de Majestatea Sa Împăratul și de Comisie, iar comandantul șef i se va adresa (guvernatorului) numai pentru nevoile armatei¹⁵.

Comitetul, înființat la 12 martie 1812, a funcționat puțin timp, reușind doar să alcătuiască proiectul de conducere provizorie a Moldovei și Valahiei în perioada războiului cu Turcia. Această urgență evidentă se impunea pe ordinea de zi, deoarece situația economică și politică din Principate se complicase la maximum. Deosebit de grele erau problemele în Valahia, unde abuzurile funcționarilor erau incredibil de mari. În proiectul menționat era vorba mai ales de metodele de percepere a dărilor și de modalitățile de asigurare a mijloacelor materiale necesare armatei ruse. În virtutea acestor sarcini au fost definite

¹⁴ *Митрополит Гавриил – М. М. Сперанскому февраль (без числа) 1812 г.* [Mitropolitul Gavriil către M.M. Speranski, februarie (fără dată) 1812], în РГИА, fond 1167, opis 16 (1826 г.), dosar nr. 259, f. 12-16.

¹⁵ *Ibidem.*

prerogativele puterii militare și civile, cu preponderență a celei dintâi. Proiectul era alcătuit din două părți: 1) „Probleme referitoare la necesitățile armatei”; 2) „Probleme referitoare la guvernarea internă a țării”¹⁶.

Activitatea ulterioară a Comitetului a fost întreruptă din cauza schimbărilor care au avut loc în cercurile superioare de putere ale Imperiului și ca urmare a intervențiilor pe lângă Alexandru I a unor figuri publice conservatoare (cum ar fi G. Armfelt, A.D. Balashov). La 17 martie 1812, Speranski, unul dintre inițiatorii Comitetului, a fost înlăturat din postul ocupat, ceea ce a atras după sine și lichidarea Comitetului. La mijlocul lunii aprilie a aceluiași an, proiectul amintit precum și alte documente au fost depuse la arhivă, iar discutarea problemelor legate de organizarea Moldovei, iar apoi a Basarabiei, a fost amânată.

Putem admite că una din cauzele slabei activități a Comitetului a fost lipsa interesului majorității membrilor acestei instituții pentru o activitate eficientă. Format la Sankt Petersburg din înalți funcționari ruși, împovărați cu multe alte obligații politice și administrative importante, Comitetul a fost condamnat de la bun început la eșec și n-a fost capabil să genereze proiecte de calitate. Însă în activitatea lui ar fi putut fi antrenați și reprezentanți ai boierimii moldovenești și valahe, în rândul cărora exista un număr destul de mare de persoane instruite, interesate în pregătirea pachetului necesar de documente referitoare la statutul acestor două teritorii. După anexarea de către Rusia a părții de pe malul stâng al Prutului a Principatului Moldovei, identificarea unor astfel de persoane a devenit și mai dificilă.

Trebuie remarcat faptul că în rândurile boierilor moldoveni existau foarte puține persoane care aveau experiența activității în organele de guvernare din Principatul Moldovei sau din Rusia, precum și cei care cunoșteau tradițiile de guvernare și legislația Imperiului Rus. Nu erau numeroși nici cei care stăpâneau limba rusă. Deficiența acestor persoane nu permitea să se completeze Comitetul cu figuri interesate în formarea unui sistem administrativ autonom bine organizat în Moldova. Astfel, lipsa cadrelor de conducere a fost acoperită cu persoane originare din Rusia, dintre care majoritatea nu cunoșteau trăsăturile și tradițiile administrative ale Principatelor dunărene.

Spre deosebire de Moldova și de parte ei basarabeană, în Comisia pentru problemele Finlandei activau destule persoane cu experiență în administrația rusă. Unele dintre acestea rămăseseră în Finlanda după războiul ruso-suedez din 1788-1790. Datorită acestui fapt, în componența comitetului condus de Jacob Tengström au intrat funcționari capabili să apere interesele Finlandei, ținând cont de practica Rusiei în organizarea administrativă a teritoriilor cucerite. Societatea moldovenească nu avea astfel de oameni, fie și într-un număr minim. În sfârșit, pentru soluționarea optimă a problemelor politico-administrative,

¹⁶ *Положение о мерах по введению лучшего устройства в Молдавии и Валахии* [Regulament cu privire la măsurile pentru introducerea unei mai bune administrări în Moldova și Valahia], în ПГИА, fond 1167, opis 16 (1826 г.), dosar nr. 259, f. 22.

avându-se în vedere interesele popoarelor anexate, era nevoie de bunăvoința funcționarilor ruși influenți, implicați în guvernarea acestor provincii.

Pentru formarea autonomiei finlandeze în anii 1808-1812 responsabil a fost secretarul de stat M. Speranski, cunoscut pentru opiniile sale liberale. După cum s-a menționat, în general, el a reușit să ducă lucrările începute în Finlanda până la capăt, în timp ce în afacerile basarabene a fost implicat într-o măsură mai mică. Apropierea de împărat până la 1812 i-a permis lui Speranski să depășească dificultățile de parcurs în favoarea autonomiei Finlandei. De pildă, grație lui, guvernatorul general Michael A. Barclay de Tolly și-a schimbat atitudinea inițială față de Consiliul guvernamental al Principatului. După părerea guvernatorului general, fiind un organ consultativ, Consiliul reprezenta doar o verigă în structura administrativă a Finlandei și, prin urmare, nu era necesar. Evident, Barclay de Tolly dorea concentrarea întregii puteri în mâinile guvernatorului general¹⁷. Speranski a reușit însă să-l convingă de necesitatea Consiliului guvernamental. În afară de aceasta, atunci când autoritățile țariste au intenționat să reducă drepturile Finlandei la autonomie, guvernatorii generali, legați afectiv de Principat, i-au susținut cu pricepere interesele. Așa s-a întâmplat, de pildă, în 1830, când prințul Alexandr S. Menșikov s-a opus tentativelor unor cercuri din capitala Rusiei de a revizui câteva dintre privilegiile acestei provincii.

În istoria Basarabiei nu au existat astfel de funcționari influenți, care să apere cu inteligență drepturile ținutului la autonomie. Putem să ne amintim despre activitatea vice-guvernatorului M. Krupenski, care a fost mai mult preocupat de propria îmbogățire, decât de soarta patriei sale. Dimpotrivă, în cel mai complicat moment, al intrării sale în componența Imperiului, în fruntea provinciei se aflau oameni puși la întâmplare, puțin competenți sau adepți ai unei centralizări stricte. Evident, din prima categorie a făcut parte Ivan (Johann) M. Harting, iar din cea de-a doua contele Mihail S. Voronțov. Nici gradul de influență al contelui Ioann (Ioannis) Kapodistria nu a fost atât de mare, comparativ cu cel al lui Speranski. Această particularitate a constituit una din cauzele întârzierii proiectului privind statutul Basarabiei, spre deosebire de Finlanda, unde acest proces a înaintat rapid și nu s-a lovit de obstacole majore. Dacă pentru elaborarea pachetului de documente destinat Principatului au fost necesari doi ani, pentru pregătirea statutului regiunii Basarabia a fost nevoie de aproape șase ani.

Cel mai mult timp s-a pierdut în perioada guvernării lui Harting. Fiind un adept al limitării drepturilor ținutului la autonomie, acesta a depus un efort considerabil pentru a reduce privilegiile „dăruite” anterior. Generalul acționa adesea împotriva directivelor adoptate anterior, distrugând și așa baza foarte slabă a guvernării locale originale.

Pentru ca organizarea Basarabiei să nu capete un caracter haotic, greu controlabil, împăratul a semnat, la 31 mai 1813, un decret care interzicea principalului conducător al regiunii să întreprindă orice fel de măsuri ce ar fi putut

¹⁷ Осмо Юссила, *op. cit.*, p. 92-94.

duce la schimbarea modului de guvernare a ținutului. Harting, chiar din primele zile de după numirea sa la conducerea ținutului, s-a străduit să transforme radical modul de guvernare a Basarabiei. Informațiile care au ajuns la guvern în legătură cu situația nefavorabilă din regiune l-au obligat pe ministrul Poliției să caute un mod de a o înlătura și de a rezolva nenumăratele conflicte apărute. În mod special, la minister a fost analizată nota lui I. Baikov, funcționar la Ministerul de Interne, referitoare la situația din Basarabia. O copie a acestui document a fost trimisă de Serghei K. Viazmitinov lui Harting, cerându-i-se să prezinte ministerului un raport detaliat.

Evident, această dispoziție l-a convins pe guvernatorul civil de necesitatea elaborării unui proiect propriu de statut al regiunii. La 10 decembrie 1813, în unul din rapoartele sale către A.U. Bolotnikov, înalt funcționar în Ministerul Justiției, Harting a prezentat în detaliu concepțiile personale referitoare la viitoarea structură administrativă a Basarabiei. În raport, guvernatorul scria „că regiunea Basarabiei nu poate fi mai bine și mai adecvat reorganizată sau nou organizată decât după exemplul altor gubernii rusești și că baza acestei organizări trebuie să fie preluată direct din principalele legi rusești”¹⁸. În scurt timp, elaborarea proiectului a fost încheiată, iar la începutul anului 1814 schița a fost trimisă lui Bolotnikov. Apoi, în luna martie a aceluiași an, proiectul „Organizarea regiunii Basarabia”, asumat de P.D. Somov, șeful cancelariei guvernatorului, a fost trimis spre examinare la Sankt Petersburg, unde lucrurile au trenat din cauza procedurilor birocratice complicate. Abia în aprilie 1815 Harting primea, ca răspuns, solicitarea de a-și prezenta, la modul general, punctul de vedere privind organizarea guvernării Basarabiei¹⁹.

În februarie 1815, fără să aștepte deciziile guvernului, Harting a trimis la Sankt Petersburg vechiul proiect al lui Somov, de data aceasta pe adresa ministrului Justiției Dmitrii P. Troșcinski. Proiectul nu a fost însă pe placul înalților funcționari din capitala Rusiei și, drept consecință, Harting a fost înlocuit la scurt timp cu generalul Alexei N. Bahmetev. Ulterior, evenimentele au urmat un curs diferit de cel din Finlanda. Dacă în ținutul nordic încorporat de curând la Rusia proiectele documentelor se elaborau de către funcționarii locali ai comitetului condus de Tengström, în Basarabia întocmirea noului Statut a fost încredințată șefului cancelariei guvernatorului, Nikolai A. Krinițki, și celor doi funcționari din conducerea locală – Somov și Iușnevski. Autorii proiectului au încercat să apropie într-o oarecare măsură sistemul de guvernare al regiunii de normele generale rusești, ținându-se totuși cont de particularitățile ținutului și de importanța legilor civile locale pentru populație. Documentul prevedea divizarea Basarabiei în șase ținuturi (de la nord la sud): Hotin, Iași, Orhei, Bender, Akkerman și Izmail. Guvernarea generală a regiunii era concentrată la

¹⁸ Накко, *Очерк гражданского устройства Бессарабской области*, p. 124.

¹⁹ *Об обозрении бывшего в Молдавии по 1808 г. правления и о том, в каком состоянии находилось оное до 1812 г.* [Despre fosta administrare în Moldova până la 1808 și starea în care s-a aflat până la 1812], în РГИА, фонд 1149, opis 3 (1846 г.), dosar nr. 109, f. 25.

nivelul Consiliului suprem, care era înzestrat și cu inițiativă legislativă, iar componența acestuia trebuia să fie conformă structurii etnice a populației. Din cei 11 membri, șase urmau să fie aleși din rândul boierilor localnici. În afară de cei șase reprezentanți ai păturii nobiliare locale, în componența Consiliului mai intrau: guvernatorul, guvernatorul civil, vice-guvernatorul și președinții instanțelor locale – penală și civilă²⁰.

După părerea cercetătorului finlandez Osmo Jussila, în Rusia ar fi greu de găsit instituții similare Consiliului suprem și Consiliului guvernamental din Basarabia și Finlanda²¹. În aceste consilii se regăseau atât puterea jurisdicțională cât și cea administrativă. Totuși, nu este cazul să căutăm o oarecare idee unitară sau un plan unitar în crearea lor, pentru că ele pur și simplu nu au existat. Nici în Finlanda, nici în Basarabia. Acest „ghiveci” politic era pregătit de mai mulți „bucătări” atât în Finlanda și Basarabia, cât și în Rusia, susține Jussila, și „felul” se pregătea în mare grabă. De aceea, documentele sunt pline de contradicții și ambiguități, ceea ce a dat autorităților țariste posibilitatea de a soluționa abuziv multe din problemele celor două provincii.

Astfel, câteva teze din proiectul Statutului au provocat în rândurile boierimii moldovenești un protest justificat, atunci când documentul a ajuns la Consiliul suprem al regiunii pentru examinarea finală. Acolo boierii moldoveni au dezbătut intens și au corectat, fără îndoială, după posibilități, toate articolele Statutului. Totodată, se iscau dispute aprinse atât în interiorul partidei boierești, cât și între aceasta și reprezentanții coroanei. O astfel de divergență a fost conflictul dintre moldoveni și I.H. Karagheorghii, guvernatorul civil al guberniei Ekaterinoslav.

Adesea proiectul era corectat și de autoritatea supremă. Pe parcursul completării Statutului, ideea de autonomie a ținutului era tot mai mult golită de conținut. La baza acestui document a fost pus alt principiu, expus de Kapodistria în raportul său către împărat. Secretarul de stat considera oportună „înstituirea în Basarabia a unei guvernări și organizări conform necesităților și obiceiurilor locuitorilor, totuși nu doar corespunzătoare, ci și subordonate întru totul folosului general al statului și al administrației imperiale centrale”²². În timpul călătoriei sale în Basarabia în aprilie 1818, țarul Alexandru I i-a permis lui Bahmetev să aplice temporar Statutul, dispunând un an mai târziu introducerea unor modificări determinate de dificultățile de implementare a prevederilor deseori confuze ale acestuia.

Putem considera că destinul Statutului din 1818 a fost mai degrabă nefericit și din cauza specificului său de compromis, ce nu putea satisface toate interesele locale și centrale. Într-o oarecare măsură, tocmai de aceea, adoptarea

²⁰ Полное собрание законов Российской империи. Соб. I [Culegere completă de legi ale Imperiului Rus, culegerea I], Санкт Петербург, 1830, том XXXV, nr. 27357.

²¹ Осмо Юссилла, *op. cit.*, p. 53.

²² Всеподданнейший доклад статс-секретаря И.А. Каподистрия об управлении Бессарабской областью за 1816-1820 годы. [Raportul secretarului de stat I.A. Kapodistria privind administrarea Basarabiei în anii 1816-1820], în ПГИА, фонд 1308, opis 1, dosar nr. 8, f. 19.

noului Statut în forma sa finală nu a mai avut loc, iar drepturile la autonomie au fost lichidate în 1828. Soarta autonomiei Marelui Principat al Finlandei a fost mai fericită, deși și ea era supusă periodic revizuirilor. Totuși, în linii mari, spre deosebire de Basarabia, Finlanda și-a păstrat majoritatea drepturilor obținute în prima perioadă după anexarea ei de către Imperiul Rus.

Traducere de Adriana Uliu

Autonomy of Bessarabia in Russian Imperial Context (1812-1828)

(Abstract)

Keywords: history of Moldova, Bessarabia, history of public administration, history of Russia, state law, peoples of the Russian Empire.

In the political context of East European and Russian imperial history, the emergence and gradual integration of the peripheries of the Russian Empire into the polity of the Romanovs continues to elicit the interest of scholars. The case of Bessarabia, a region that emerged on the map in 1812 as a result of inter-imperial rivalry during the Russian-Turkish War of 1806-1812, is particularly relevant for the developments in the region during the early 19th century. The article deals with the activity and ultimate failure of a special committee created by the imperial authorities with the aim of establishing a peculiar model of local government for the new Bessarabian province during the period following its annexation to the Empire. The author discusses the reasons of the committee's failure and the role of individual actors in the short-lived experiment of Bessarabian autonomy.

Frontierele spirituale și avatururile Marii Uniri. Publicul studentesc basarabean în universitățile românești

Lucian NASTASĂ

Actul Marii Uniri din 1918 a făcut ca România să-și realizeze dezideratul de unitate națională – tot mai activ încă de pe la finele veacului XIX – prin alipirea Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei, dublându-și astfel teritoriul și populația. În acest context, în interiorul noilor frontiere, ce vor fi mai apoi ratificate prin tratatele de pace care au succedat primei mari conflagrații mondiale, și-au aflat căminul o multitudine de grupuri etnoculturale non-românești, extrem de diversificate din punct de vedere confesional, situație a cărei analiză, astăzi, ar trebui să se dovedească mult mai complexă și variată. Altfel, tratarea lor sub numitorul comun al apartenenței fie etnice, fie religioase, ori a identității de tip regional, s-ar dovedi nu doar simplificatoare, cât mai ales susceptibilă de interpretări eronate, exclusiviste, care nu s-ar proba în practica infra-istoriei, atunci când am recurge la investigații de o mai mare acuratețe socio-istorică, în care ar fi implicate cât mai multe variabile sociologice.

Cum de la sine se înțelege, nu este rostul aici de a detalia cele afirmate mai sus, însă un fragment restrâns de analiză, doar asupra temei anunțate în titlu, ne pare oarecum revelator, deși ar putea părea unora deosebit de limitat în ce privește aria de cercetare. Chiar și așa, cum bine se va putea constata, multe din observațiile ce vor împănă studiul de față vor putea foarte bine să se constituie și în concluzii cu un iz mai mult sau mai puțin generalizant.

Fără a crede cineva că încă de la început am oferit cumva o premiză de lucru, ca un soi de idee preconcepută, trebuie totuși să evidențiem *ab initio* faptul că mai toată atmosfera ce rezultă din analiza a mii și mii de documente arhivistice indică parcă faptul că actele unirii celor trei provincii amintite – Transilvania, Bucovina și Basarabia – nu au generat cu aceeași intensitate entuziasmul manifestat în Vechiul Regat (în mod generic), în rândul clasei diriguitoare, dar mai ales a diverselor categorii sociale atât din România ante-1918, cât și din teritoriile alipite. Cu alte cuvinte, pentru fiecare din aceste provincii, trecutul lor istoric le impregnase deja particularități adânc înrădăcinate atât în mentalul colectiv, cât mai ales prin tot ceea ce a însemnat viață politică, economică și îndeosebi culturală pendinte de o altă autoritate statală (Imperiile Țarist și Habsburgic, dar și al statului ungar, chiar dacă acesta făcea parte din binecunoscuta uniune

austro-ungară). În plus, nu toți noii cetățeni ai României unite își regăseau aici „patria mamă”, ci dimpotrivă, nu pentru puțini, aceasta ființa distinct din punct de vedere statal în vecinătate, „suspînând” după „fiii pierduți” și aspirând de acum la repararea așa-numitelor „nedreptăți istorice”.

Din toate cele trei provincii atașate statului român după 1918, de departe Basarabia era considerat teritoriul cel mai rămas în urmă din multe puncte de vedere. Intrată în componența Imperiului Țarist încă din 1812, regiunea a trecut printr-un veac de agresivă și temeinică rusificare, prin intermediul unor mecanisme asupra cărora s-a discutat îndeajuns¹. Așa se face că pe parcursul a puțin peste un veac (106 ani), teritoriul dintre Prut și Nistru și-a modificat simțitor compoziția etnică, ajungând de la 86% populație moldo-românească în 1812 la doar 65,5% în 1918, ca rezultat al unui proces complex de rusificare, ce a avut ca instrumente instituții fundamentale precum școala, biserica, justiția, administrația sau armata. În plus, recurgerea la transferurile organizate de populație, prin colonizarea unor grupuri non-moldovenești și deportarea autohtonilor în alte regiuni ale Rusiei, a făcut ca acest proces să aibă ritmuri alerte, mai greu de închipuit în alte împrejurări doar pe parcursul unui secol².

Totodată, trebuie evidențiat și faptul că până pe la începutul veacului XX nu se poate vorbi de o mișcare națională în Basarabia, așa cum – de pildă – se invocă pentru Transilvania. Este de altfel o atmosferă specifică mai ales Imperiului Țarist de până la Revoluția din 1905, unde fusese interzisă orice manifestare a simțămintelor naționale, prin cultivarea limbii, literaturii și istoriei, ori preconizarea măcar „ilicită” a relațiilor simbolice dintre România și Basarabia, așa cum – bunăoară – se petreceau lucrurile în cazul Ardealului. În acest context, până spre cumpăna dintre secole, era practic imposibil de a se trece dinspre Vechiul Regat cărți sau presă românească înspre teritoriul dintre Prut și Nistru. Cu alte cuvinte, n-a existat și pentru Basarabia un Badea Cârțan, poate pentru că împrejurările erau altele, poate pentru că tipul de administrație rusească era mai bine pus la punct sub aspectul coerciției și al pazei frontierelor, dar cu siguranță și în virtutea faptului că România de până spre Primul Război Mondial nu a fost cine știe ce interesată de soarta basarabenilor, cel puțin sub aspectul românității.

Abia odată cu Revoluția din 1905 au început să apară în Basarabia voci care să promoveze – cu timiditate încă, este drept – ideea unei mișcări

¹ Vezi, de pildă, Theodore R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia. Nationalism and Russification on Russia's Western Frontier, 1863-1914*, DeKalb, Northern Illinois University Press, 2008 (ediția I: 1996).

² Sintetic, vezi Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, I, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919; G. Murgoci, *La population de la Bessarabie. Étude démographique*, Paris, s. éd., 1920; Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei, 1812-2002*, Chișinău, Editura Cartier, 2002; Elena Siupiur, *Changements dans la structure ethnodémographique de la Bessarabie au XIXe siècle (1794-1894)*, în vol. *Between East and West. Studies in Anthropology and Social History*, editor Ștefan Dorondel, București, Institutul Cultural Român, 2005, p. 493-521.

separatiste moldovenești, susținută în principal de intelectuali care – ca un paradox – își făcuseră studiile superioare la universitățile rusești din Odessa, Kiev, Dorpat, Moscova ori Sankt Petersburg, pentru că în teritoriul dintre Prut și Nistru nu au existat instituții de educație elevată. Am spus „ca un paradox” pentru că situația era de asemenea natură, în sensul că dacă pe cuprinsul Basarabiei nu se puteau afla lucrări în limba română, nici măcar în cazul instituțiilor locale ce pregăteau corpul ecleslastic, universitățile invocate mai sus dețineau un număr semnificativ – pentru acele vremuri – de asemenea opere literare și istoriografice³. De altfel, crearea unei Catedre de limba română la Seminarul Teologic din Chișinău este tocmai rezultatul acestei mișcări de renaștere a spiritului moldav începând cu 1905, renaștere stimulată și de apariția a numeroase societăți culturale, dar și a unor organe periodice de expresie în limba română, care chiar dacă – unele – au avut o existență efemeră, au generat totuși un curent de atitudine contra rusificării.

Să nu ne imaginăm însă că această pătură a intelectualilor a avut un impact deosebit prin ideile „identității moldave” ce trebuie cultivate în mase, pentru că, din punct de vedere cronologic, în doar un deceniu de promovare ceva mai activă a acestora nu se putea face mare lucru. De altfel, se cuvine să remarcăm faptul că de la 1856 – de exemplu – la 1914 ponderea populației rurale a regiunii nu s-a schimbat cine știe ce, situându-se în linii mari între 90 și 95%, în marea ei majoritate fiind analfabetă. Totodată, se impune a sublinia că elita intelectuală basarabeană, atâta câtă era și cum era, s-a format mai curând în spațiul ex-basarabean, în special în universitățile rusești și, arareori, în apusul Europei, de unde ar fi putut aduce un alt suflu.

Dintr-o altă perspectivă, pentru a ne limita doar la tema circumscrisă de noi în titlu, dar poate și cea mai evidentă în acest sens, a înapoierii teritoriului de dincolo de Prut, trebuie să constatăm că în această „epocă” a educației, ce începe a se face simțită ca ideologie de pe la mijlocul veacului XIX, asistăm la o creștere tot mai pronunțată în toată Europa occidentală a fenomenului școlarizării de nivel secundar și universitar⁴. În vreme ce această expansiune a constituit mai pretutindeni unul din procesele fundamentale ale modernizării, în strânsă legătură cu evoluția structurilor politice și sociale, cu extensia drepturilor civice, cu progresele tehnologice etc., care va duce la eradicarea analfabetismului, școala fiind considerată de către stat ca un „serviciu indispensabil”, educația deschizând calea spre prestigiul social, siguranță, bogăție etc., în Basarabia progresele în această direcție au fost neînsemnate printre autohtoni.

Și pentru că tot încercăm să punem valoare pe sensul comparațiilor, teritoriul dintre Prut și Nistru nu a avut șansele Transilvaniei de-a lungul vremii.

³ Vezi și Ion G. Pelivan, *L'union de la Bessarabie à la mère-patrie, la Roumanie*, II, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919, p. 7-8.

⁴ Cf. Reinhart Schneider, *L'évolution de l'éducation dans les Etats d'Europe occidentale entre 1870 et 1975*, în vol. *Perspectives des sciences sociales en Allemagne aujourd'hui*, coord. Erwin K. Scheuch, Paris, Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1991, p. 3-39.

Fără a intra acum în detalii, se cuvine totuși amintit faptul că răspândirea Reformei religioase în Ardeal a produs schimbări majore în ansamblul societății – comparativ cu spațiul extracarpatic –, generând din perspectiva a ceea ce ne interesează aici o atmosferă favorabilă dezvoltării culturii și științei. Totodată, sub aspect educațional, acest fenomen a dus la apariția „academiilor”, colegiilor și gimnaziilor, ca urmare a creșterii nevoii de a se forma o pătură instruită, care până atunci practicasă *peregrinatio academica* spre cele mai diverse centre universitare europene. Cu tot aspectul lor rudimentar chiar pentru secolul XVIII și prima jumătate a celui următor, rostul stabilimentelor ardelene de educație a fost major în difuzarea ideilor progresiste ale epocii, contribuind la modificarea mentalităților și schimbarea fizionomiei regiunii.

Mai mult chiar, în cazul Imperiului Habsburgic, se constată faptul că de pe la mijlocul veacului XIX autoritățile de la Viena au dezvoltat o rețea de școli secundare mult mai puternică și densă în anumite regiuni înapoiate din punct de vedere economic, precum Transilvania și Bucovina (dar și Tirol-Voralberg, de exemplu), față de regiunile aflate deja pe calea industrializării⁵, rețea nu doar întreținută apoi de guvernanții de la Budapesta – în cazul Ardealului, după Compromisul de la 1867 –, ci chiar extinsă, în vederea consolidării legăturilor dintre centru și periferie. De acest lucru a beneficiat și populația românească, reprezentată – de exemplu – în 1864/5 în proporție de 38,1% în liceele transilvane, cifră ce indică totuși o subreprezentare comparativ cu celelalte etnii: dacă printre români era un elev de gimnaziu la 1.032 de locuitori, în cazul maghiarilor cuantumul era de unu la 426, iar al germanilor de unu la 214⁶. Oricum însă, raportat la Vechiul Regat al României, indicii gradului de educație al românilor din Ardeal au fost mereu mult mai elevați decât al conaționalilor din „patria mamă”, cel puțin până la izbucnirea primei conflagrații mondiale.

Or, în ceea ce privește Basarabia, sub aspectul educației, situația era dezastruoasă pentru populația românească. Estimările făcute pentru perioada imediat anterioară Marii Uniri evidențiază faptul că doar aproximativ 10% dintre români erau știutori de carte, mult sub bulgari sau turci, în vreme ce nemții depășeau 60% ori polonezii care erau peste 50% alfabetizați. Cât privește repartitia pe genuri, cifrele vorbesc aproape de la sine: la români doar 10,5% bărbați și puțin sub 2% femei erau știutori de carte, pe când nemții cuantificau 63,5% băieți și 62,9% femei, polonezii 55,6% bărbați și 52,9% femei, evreii 49,6% bărbați și 24,1% femei, „velico-rușii” 49,9% bărbați și 21,1% femei ș.a.m.d.⁷. Numai că toate aceste proporții capătă noi înțelesuri raportate la

⁵ Simion Retegan, *Social Attractiveness and Social Selectivity of Secondary Schooling in Multi-Ethnic Transylvania around 1850-1870*, în vol. *L'Enseignement des élites en Europe Centrale (19e-20e siècles)*, sous la direction de Victor Karady et Marius Kulczykowski, Cracovie, Université Jagellonne, 1999, p. 139.

⁶ Simion Retegan, *Școlarizare și dezvoltare: elevii români ai liceului piarist din Cluj între 1850-1910*, în AIIC, tom XXXII, 1993, p. 124.

⁷ Cf. C. Filipescu, Eugeniu N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, Institutul de Arte Grafice „România Nouă”, 1919, p. 57.

cifrele absolute ale acestor grupuri etnoculturale. Asta deoarece, cu alte cuvinte, la o populație de aproximativ 2.625.000 locuitori ai Basarabiei în 1918/1919, români erau cca 1.585.000, germani doar 72.000, „velico-ruși” 45.000, în vreme ce evreii numărau cca 138.000⁸.

Sintetizând oarecum, se poate constata faptul că, spre deosebire de Transilvania și Bucovina, românii din Basarabia erau, pe de o parte, sub-școlarizați, pe de alta rusificați. Pe când la unirea Ardealului cu România, în 1918, românii din interiorul arcului carpatic știau bine românește, își conservaseră o puternică identitate românească, avuseseră școli proprii, creaseră valori culturale și intelectuale specifice, mai mult chiar, în trecutul istoric – nu prea îndepărtat de Unire – intelectuali transilvăneni au contribuit la dezvoltarea limbii, literaturii și istoriografiei naționale (oferind un Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, Ion Agârbiceanu, Octavian Goga, George Coșbuc, Liviu Rebreanu ș.a.) etc., nu același lucru se poate spune despre Basarabia. Până și legăturile dintre Transilvania și Vechiul Regat au fost mai strânse, spre deosebire de cele cu Basarabia⁹.

În acest context, unirea Basarabiei cu Vechiul Regat a făcut ca aproape imediat România – la care s-au adăugat și noile provincii intrate în componența statului – să fie invadată de numeroase cohorte de tineri de dincolo de Prut ce au căutat să urmeze studii de rang superior. De altfel, sub aspectul șanselor de acces la clasa mijlocie, Marea Unire a generat o veritabilă euforie în spiritul generației românești imediat postbelice. Acest lucru a fost favorizat și de extinderea rețelei universitare cu încă două stabilimente (pe lângă București și Iași), cele de la Cluj și Cernăuți, fiecare aducând cu sine specificități demne de luare aminte. Astfel, tinerii din Basarabia s-au îndreptat preponderent spre vechile centre academice atât din dorința de a accede la „modernitatea” (atâta câtă era ea pe atunci!) teritoriilor de la vest de Prut, cât și datorită faptului că în vechea gubernie țaristă nu exista încă un învățământ de rang superior românesc.

Deși statisticile universitare sunt ca și inexistente pentru perioada imediat următoare Marii Uniri, lucru explicabil nu doar prin atmosfera de dezordine specifică sfârșitului primei conflagrații mondiale, ci și dezorganizării caracte-

⁸ *Ibidem*, p. 55. Cifrele sunt aproximative, întrucât în epocă nu exista un cult al statisticilor riguroase, făcându-se îndeosebi aproximări. De pildă, în martie 1921, Direcția Generală a Statisticii trimitea Ministerului Instrucțiunii următoarea „estimare” în ceea ce privește populația României la acea dată: Vechiul Regat – 7.222.000 locuitori; Basarabia – 2.345.000; Bucovina – 812.000; Banatul – 910.000; Crișana – 1.145.000; Maramureșul – 467.000; Transilvania – 2.686.000 (ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 288/1921, f. 24). În ceea ce privește populația evreiască din Basarabia, *Bulletin Statistique de Bessarabie* (Bucharest, 1923) oferă cifra de 267.000 israeliți pentru anul 1920, la o populație de aproximativ 2,3 milioane. Pentru situația demografică a Moldovei la finele veacului XIX, vezi Constantin Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri imperiale (1775/1812-1918)*, în „Arhiva Moldaviei”, Iași, vol. V/2013, p. 97-100.

⁹ Vezi și Alin Ciupală, *Transilvania și Basarabia la 1918. Imaginea unei diferențe*, în vol. *Călător prin istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj, Centrul de Studii Transilvane, 2010, p. 531-539.

ristice administrației românești, există totuși surse documentare – chiar dacă disparate, uneori indirecte și nu totdeauna coerente – ce surprind acest fenomen de răspândire a tinerilor basarabeni pe la diversele instituții de învățământ superior românești. Pe de altă parte, din această perspectivă, trebuie semnalat și un alt un aspect deloc de neglijat, și anume incredibila neglijență a celor care întocmeau statisticile studențești, de la nivelul facultății până la cel de centru universitar! Că nu se potrivesc întotdeauna statisticile facultăților cu cele ale administrațiilor universitare (acestea din urmă fiind ceva mai riguroase, pentru că au ca temei taxele și stipendiile școlare), că diferă cifrele semestrului întâi de cele din al doilea – ar mai afla explicații. Însă chiar operațiile simple de adunare sau înmulțire sunt uneori eronate, existând totodată diferențe între ceea ce se găsește în arhivele universitare și în diversele statistici editate¹⁰.

Chiar și așa, câteva proiecții cantitative vor putea oferi o imagine cât de cât convingătoare în ceea ce privește ponderile studenților basarabeni la cele patru universități românești de după unirea din 1918.

Astfel, la Universitatea din Cluj, în 1923/24 se aflau 80 tineri din Basarabia și doar 27 din Bucovina la un total 1.967 studenți, din care 1.609 erau transilvăneni (așadar 4,8% provenind de dincolo de Prut) și 193 regăteni (9,81%); în 1925/26, la 2.297 studenți, basarabeni erau 84 (3,65%), bucovineni numai 25 (1,08%), 1.900 ardeleni (82,71%) și 201 regăteni (8,75%); în 1927/28, la 2.741 studenți, 54 erau basarabeni (1,97%), 20 bucovineni (0,72%), 2.147 transilvăneni (78,32%) și 235 regăteni (8,57%). Nici peste cinci ani lucrurile nu au stat altfel, ci dimpotrivă, în 1932/33 fiind prezenți doar 47 basarabeni (1,05%) la 4.469 de studenți, 45 bucovineni (1%), însă 585 regăteni (13,09%), ca efect direct al acțiunii de românizare a regiunii. Cu alte cuvinte, ponderea tinerilor de dincolo de Prut este sensibil sub-reprezentată, poate și datorită depărtării de teritoriile natale, a existenței unui soi de „spirit ardelenesc” nu întotdeauna prea deschis față de „venetici” (sau „venitură” în limbajul locului), dar și în măsura în care exigențele universitare erau evidente, aspect frecvent invocat de autoritățile academice ale vremii, îndeosebi în ceea ce privește recunoașterea sau echivalarea diverselor tipuri de diplome (de la cele de bacalaureat până la cele de doctorat).

La Cernăuți însă, până prin 1922-1923, prezența basarabenilor la Universitatea de aici este semnificativă, atât datorită proximității, cât și a specificului regiunii. Deși era un spațiu aflat la periferia Imperiului habsburgic, Bucovina căpătase din 1850 statutul de „teritoriu al Coroanei” (*Koronland*), cu avantaje ce contribuiseră mult la progresul provinciei. Nu întâmplător, Cernăuțiul era considerat de pe la finele secolului XIX și până la prima conflagrație mondială

¹⁰ Avem aici în vedere îndeosebi: *Anuarele universităților din București, Iași, Cluj și Cernăuți pe toți anii interbelici*; *Statistica învățământului public și particular din România pentru anii școlari 1919-1920 și 1920-1921*, cu o dare de seamă de G. Theodoru, București, Tip. Curții Regale F. Göbl, Fii, 1924; *Anuarul statistic al României*, pe toți anii interbelici; *Recensământul din 1930*, vol. I-IX; Sabin Manuilă, *Știința de carte a populației României. Note preliminare după datele recensământului general al populației din 1930*, București, Institutul Social Român, 1936 ș.a.

drept o „mică Viena”, sintagmă atribuită fără nici o exagerare. De altfel, vizitând orașul în primăvara lui 1928, Maurice Pernot spune că deși numele orașului se scrie acum românește (Cernăuți), „aspectul general a rămas cel al unui mare oraș austriac”, unde „toată lumea vorbește germana”, buticurile, magazinele, cafenelele, moda hainelor fiind ca la Viena¹¹.

Apoi, prezența evreiască în acest oraș cosmopolit era dominantă, conferind chiar o notă specială din punct de vedere cultural¹². În plus, Cernăuțiul era un puternic centru sionist, dar și socialist evreu („Bund”), aici dezvoltându-se totodată o literatură proprie evreiască, de limbă idiș, ce a generat valori culturale unanim apreciate pe mapamond. Iar tot acest efort intelectual și literar a fost susținut de o solidă presă și revuistică de limbă idiș sau germană¹³, conferind regiunii o fizionomie culturală aparte, aproape unică pentru întregul continent, cultură ce a gravitat indiscutabil în jurul Universității din Cernăuți. Este și motivul pentru care mulți tineri basarabeni de religie mozaică s-au îndreptat spre acest centru de învățământ superior, spiritul comunitar fiind îndeajuns de puternic, conferind siguranță și un mediu propice de dezvoltare în virtutea tradițiilor evreiești din acest spațiu (îndeosebi hasidime).

În aceste împrejurări devin explicabile și temerile multor români originari din regiune, cu aspirații intelectualiste și universitare, în ceea ce privește concurența exercitată în Cernăuți de către purtătorii unei „culturi imperiale”, precum cea germană¹⁴. Astfel, tinerii români din Basarabia au fost chiar încurajați să vină la studii aici, reiterând parcă, într-un alt sens, mai vechiul principiu geopolitic, de a corecta geografia prin etnografie, subminând astfel unul din bastioanele culturii germane de până atunci din răsăritul vechiului Imperiu Habsburgic.

Apelând la cifre, constatăm că în 1919/20, la un total de 1.671 de studenți, 250 erau basarabeni (14,96%), 39 din Vechiul Regat (2,33%), doar 3 din Transilvania (0,17%), în vreme ce 1.328 erau bucovineni (79,47%). De altfel, până spre 1923, proporțiile rămân oarecum constante în ceea ce-i privește pe tinerii de dincolo de Prut: în 1920/21 erau 242 basarabeni (15,38%) la un efectiv

¹¹ Maurice Pernot, *Balkans nouveaux*, III, *La Grande Roumanie*, în „Revue des deux mondes”, XCVIII, 1928, tom. XLIX, 15 novembre, p. 366.

¹² Din bogata literatură, vezi *An der Zeiten Ränder. Czernowitz und die Bukowina. Geschichte, Litteratur, Verfolgung, Exil*, Hrsg. von Cécile Cordon und Helmut Kusdat, Wien, Theodor Kramer Verlag, 2002; Florence Heymann, *Le Crépuscule des lieux. Identités juives de Czernowitz*, Paris, Stock, 2003; *Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole*, Hg. Helmut Braun, Berlin, Links Verlag, 2005; *Gelebte Multikulturalität. Czernowitz und die Bukowina*, Hrsg. Victoria Popovici, Wolfgang Dahmen, Johannes Kramer, New York, Bern, Frankfurt/M., Peter Lang Verlag, 2010 ș.a.

¹³ Markus Winkler, *Jüdische Identität im kommunikativen Raum. Presse, Sprache und Theater in Czernowitz bis 1923*, Bremen, Lumière Verlag, 2007.

¹⁴ Vezi și Florin Anghel, *Evreii – o problemă de integrare pentru România Mare? Câteva explicații ale antisemitismului. Cazul regiunii Cernăuți, 1919-1940*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, Cluj, tom XXXIV, 1995, p. 99-109; David Schaari, *Comunitatea evreilor din Cernăuți în perioada administrației românești între cele două războaie mondiale*, în SAHIR, tom IV, 1999, p. 137-184.

total de 1.573 studenți, 47 regățeni (2,98%), doar 2 ardeleni și 1.250 bucovineni (79,46%); în 1921/22 cuantumul basarabenilor deja se reduce la 115 (9,18%), sporind numărul regățenilor la 82 (6,54%), iar al transilvănenilor la 20 (1,59%), la un total de 1.252 studenți. Din anul 1922/23 numărul basarabenilor se reduce la 86 (6,98%), crescând însă cifra regățenilor – 105 (8,52%) –, la un cuantum de 1.232 studenți, fenomenul cunoscând un curs ascendent în cazul celor din Vechiul Regat, ca un indicator direct al fenomenului românizării regiunii, prin stabilirea în Bucovina a unui aparat administrativ care să servească acestui proces. Trebuie totodată subliniat faptul că numărul basarabenilor se diminuează în contextul în care procesul de unificare statală – în toate componentele ei, economice, politice, financiare, educaționale etc. – oferă mai multe avantaje tinerilor de peste Prut de a se îndrepta îndeosebi spre București.

De un anume specific se bucură Universitatea din Iași, aflată în imediata vecinătate a Basarabiei (la doar 18 km de granița ante-1918), centru spiritual al unei regiuni care până cândva – la 1812 – formase corp comun cu teritoriul dintre Prut și Nistru. Iar cifrele vorbesc aproape de la sine, deși statisticile universitare edite nu cuprind multă vreme informații despre originea regională a studenților, ci doar religia acestora. Cu toate acestea, un raport al rectorului Traian Bratu indică pentru 1918 un procent de cca 18% studenți originari din Basarabia și Bucovina, cca 35% în 1919, pentru ca în 1921 proporțiile să crească deja la cca 50%¹⁵, cu o pondere semnificativ mai mare pentru basarabeni. Iar cuantumul nu se schimbă semnificativ nici după un deceniu, având cifre ce indică medii de 28-30% studenți originari doar din teritoriul de la est de Prut, ponderi practic neschimbate până la 1940.

Cât privește Bucureștiul, este aproape inutil să evidențiem faptul că de regulă metropola este extrem de atractivă pentru provinciali, aici putându-se afla un plasament imediat și cât mai bun pe piața muncii atât în perioada studiilor, cât și după aceea, oferind totodată șansele unui cumul de profituri nu doar simbolice, ci și intelectuale, inclusiv prin ofertele para-culturale. Pentru a avea totuși o imagine a ponderilor, va trebui să apelăm din nou la cifre, deși pentru această epocă nu avem indicații deloc clare în ceea ce privește proveniența regională a studenților. Cu toate acestea, putem estima pentru perioada imediat următoare conflagrației un procent de 4-5% studenți basarabeni, pentru ca spre 1930 să avem un cuantum de circa 10-11%.

Iar ceea ce nu poate fi întotdeauna surprins cantitativ într-o manieră revelatoare, ni se dezvăluie într-o dimensiune calitativă demnă de luare aminte, pe care o vom dezvolta mai jos, lăsând cel mai adesea documentele să vorbească. Până atunci însă trebuie să constatăm că există o ușoară supra-reprezentare a tinerilor originari din Basarabia în universitățile românești, fapt pe de o parte explicabil prin veacul de adâncă negură educațională și rusificare agresivă în această regiune, care o dată încheiat oferă un real avânt spre

¹⁵ Cf. *Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930-1935*, publicat de Traian Bratu, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1936, p. 10.

cunoaștere, ca o dorință puternic încătușată, mai ales că aceasta se făcea acum în limba română, într-un nou cadru statal, de „patrie mamă”. Cu toate acestea, o notă aparte în ceea ce privește expresiile cantitative de mai sus se poate constata referitor la ponderea basarabenilor la Universitatea din Cluj.

De altfel, orașul era de departe cel mai mare centru urban din Transilvania, așezare specific maghiară, oarecum omogenă din punct de vedere etnic și social, situată într-o regiune în care progresele economice și industriale erau evidente, comparativ cu Vechiul Regat. În plus, spre deosebire de celelalte două vechi universități din București și Iași, cea din Cluj și-a început „epoca românească” cu o excelentă bază materială, luată aproape de-a gata. Este firesc ca în aceste condiții nivelul ei de dotare să fi fost aproape mereu înaintea celorlalte centre. Iar prin faptul că era o universitate recent „recuperată”, totodată problemele pe care le avea de rezolvat fiind mai numeroase și mai complexe, îndeosebi din perspectivă „națională”, mereu puterea centrală distribuia prin buget sume considerabil mai mari decât celorlalte stabilimente. Atitudinea nu a rămas fără urmări, periodic izbucnind scandaluri pe seama favoritismelor de care se bucura Universitatea din Cluj. De altfel, chiar diriguitorii și profesorii acestei instituții au dat dovadă de mai mult interes față de ea, dar și de inițiativă și bună gestionare a resurselor.

În acest context, devine explicabilă atractivitatea Universității din Cluj față de studenții basarabeni, pentru care Ardealul devenea „Occidentul”, iar în plus autoritățile au și încurajat o atare „migrație” internă (nu doar în ce privește tineretul studios basarabean, ci și în direcția altor categorii – îndeosebi funcționari –, care trebuiau să contribuie major la „românizarea” regiunii). Depărtarea însă de Basarabia, precum și exigențele universitare ridicate au făcut ca numărul tinerilor de la est de Prut să fie mult sub așteptări. În plus, cum ponderea cea mai mare a celor ce urmau studiile superioare o aveau îndeosebi evreii, pentru aceștia era de preferat un mediu cât mai apropiat lor, în principal hasid și vorbitor de idiș, cum era la Iași și Cernăuți. Or, în Ardeal, în afara unei importante populații maghiare și germane, regiunea avea și o semnificativă comunitate israelită, însă în profunzime asimilată și purtătoare a unor puternice sentimente naționale maghiare, care trăia totodată în condiții economice deosebit de prielnice, comunitate ce nu dorea să aibă de-a face cu așa-numitul „iudaism oriental”.

Așadar, cu toate că imediat după 1918 nu au existat măsuri restrictive în ceea ce privește accesul în învățământul de orice grad, fără o recrutare socială sau confesională preferențială sau discriminatorie, dizarmoniile dintre diversele centre universitare și decalajele economice interregionale (mai ales în cazul Basarabiei, mult înapoiată economic, dar și al Moldovei, dacă o comparăm bunăoară cu Transilvania), precum și particularitățile teritoriale au afectat în mod specific distribuția artificială a inegalității șanselor de acces la educația elevată între diversele fracțiuni ale publicului tânăr în funcție de originea regională.

Dintr-o altă perspectivă, trebuie evidențiat faptul că în entuziasmul Marii Uniri, pentru a „cuceri” și sufletele noilor cetățeni români din teritoriile atașate acum, guvernării de la București au acordat o sumă de avantaje materiale și simbolice – îndeosebi sub formă de burse – tinerilor basarabeni, de regulă foarte săraci, după cum rezultă de altfel din miile de adevăruri de paupertate ce însoțeau înscrierile lor la școlile superioare de învățământ. Mai mult chiar, aceste stipendii erau însoțite frecvent de acordarea preferențială a scutirilor de taxe școlare, prioritate în cazarea la căminele studențești, accesul la cantine etc. Mai mult chiar, în primii doi, trei ani de la unire au fost acceptate tot felul de diplome din vechea Rusie, pentru admiterea în universități, ceea ce a generat un aflus de tineri de la est de Prut nu tocmai pregătiți pentru învățământul superior și având cunoștințe aproximative în ceea ce privește limba română.

Nu întâmplător, această atitudine a guvernanților a stârnit nemulțumiri în rândul studenților regăteni, nici ei cu mult mai înstăriți, îndeosebi a celor care au participat la marea conflagrație mondială, unii chiar pe linia frontului, dar care așteptau acum de la autorități ceva mai multă atenție decât „uitarea” postbelică, în care politicianismul era la ordinea zilei, profitorii de pe urma războiului își afișau nestingheriți averile acumulate fără a fi trași de cineva la răspundere etc., în vreme ce tinerii traumatizați de perioada petrecută în tranșee, unii mutilați, alții rămași orfani ori care și-au pierdut camarazii și prietenii în împrejurări greu de imaginat, reveniți în universități, s-au văzut cu totul și cu totul neglijați.

Cu alte cuvinte, după realizarea idealului de unitate națională, apare tot mai evident dezinteresul major al puterii politice față de tineret, în relația cu acesta prevalând mai degrabă politicianismul și demagogia. De aici și nemulțumirea studenților față de partidele politice. Dacă până spre sfârșitul perioadei interbelice se vorbește despre mișcările studențești îndeosebi ca manifestări antisemite, în fapt de cele mai multe ori antisemitismul constituie izbucnirea de suprafață, insidios manipulată, care permitea violențele, pentru că mai ales în anii '30 el se topește într-o mișcare naivă din punct de vedere ideologic, dar extrem de periculoasă prin anularea democrației, în obiectiv fiind de fapt partidele politice.

Zadarnic o serie de profesori din învățământul superior, deopotrivă și lideri politici, au căutat să ferească instituția de diversele derapaje ideologice, căutând să redefinăscă rolul universității în cadrul societății românești. Ion Petrovici, într-un text devenit celebru, intitulat *Menirea universităților*, reamintea faptul că valorificarea unui popor se face în primul rând prin cultură, iar aceasta din urmă nu se poate realiza decât prin intermediul universităților. De aceea, trebuia creat un mediu prielnic dezvoltării acestora, care n-au avut la noi o tradiție științifică îndelungată, în primul rând prin existența unui corp profesoral „străbătut de fiorul creației științifice”. Pe de altă parte, crearea de savanți și de buni profesioniști nu e de ajuns. Universitatea trebuie să aibă influență și asupra

educației morale și civice a studenților, să fie un focar de patriotism generos, dar și de „emancipare intelectuală, ca citadele de luptă împotriva tuturor tiraniilor”¹⁶.

Or, aceste idei – dar și multe altele – păreau menite a fi doar exerciții intelectuale, pentru că în realitate altfel se petreceau lucrurile în România. Mai mult chiar! Dacă din punct de vedere politic Marea Unire se realizase, din punct de vedere sufletească lucrurile erau încă departe de acest ideal. Încă din 1918 se constată în mediul universitar un soi de animozitate a studenților români față de cei veniți din Basarabia, provocată insidios de câteva „teme” oarecum la modă pe atunci, dar unele suficient de puternice încât să prindă la un cât mai mare public. Fără a le prezenta cu intenția de a stabili vreo ierarhie, câteva din acestea merită a fi invocate în contextul amplorii pe care se pare că le-au avut în epoca ce-a urmat unirii României cu Basarabia.

Este cât se poate de adevărat că cea mai mare cohortă a tinerilor basarabeni veniți la studii în universitățile românești după 1918 au fost cei de religie mozaică. Explicația rezidă în faptul că și în teritoriul dintre Prut și Nistru – ca de altfel pretutindeni – cei mai mari utilizatori ai sistemului școlar au fost evreii. Este un aspect mult prea evident și demult stabilit că istoria și tradiția evreilor, precum și Legea, au făcut din educație și întărirea spiritului ocupația de bază a israeliților, averea nefiind decât un accesoriu sau complementul. Doar contradicțiile economice, concurența, prigonirea, excluderea ori starea lor marginală și influențele exterioare au făcut de-a lungul timpului ca bogăția materială să ocupe în aparență un rang de seamă în ierarhia valorilor. Iar această bogăție trebuia să fie, la modul ideal, cât mai concentrată, sub forma unui capital material ce să însumeze cât mai multă valoare într-o cantitate cât mai mică, ușor transportabilă în vremurile de restriște pentru evrei, care n-au fost puține. Dar „bogăția” evreilor a luat adeseori – poate mult mai frecvent decât partea vizibilă, palpabilă a ei – și forma unui capital așa-zis simbolic, „la purtător”, utilizabil oriunde și oricând, îndeosebi sub formă spirituală, însumând cunoaștere, pricepere, expertiză, capacitate, merite intelectuale personale, toate acestea numai bune de folosit într-o societate meritocratică.

În acest context, în Basarabia ante-1918 se poate vorbi de o supra-reprezentare a elementului evreiesc în instituțiile de educație. Dar nici imediat după prima conflagrație mondială lucrurile nu stăteau altfel, în anul școlar 1919/20, dintr-un total de 8.369 de elevi de licee și școli profesionale din Basarabia, israeliții reprezentau 75,3%, în vreme ce români erau doar 18,34%¹⁷.

Devine astfel explicabil cum se face că din masa tinerilor basarabeni veniți la universitățile românești, cea mai mare parte erau de origine israelită. Aceștia însă erau asimilați iudaismului rusesc, atât de activ din punct de vedere intelectual, dar și cu un mod de viață tributar spiritului rus, pe de o parte plin de misticism, pe de alta cu o mare sensibilitate față de problemele sociale.

¹⁶ I. Petrovici, *Menirea universităților*, în „Minerva”, II, 1928, nr. 2, p. 31.

¹⁷ Cf. A.C. Cuza, *Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei. Studiu economic și politic*, ed. II, București, Imprim. „Independența”, 1929, p. 657.

Totodată, este demn de semnalat faptul că în această regiune, la 1918, „după naționalitate, burghezia noastră este compusă din evrei, români, greci, armeni, ruși etc”¹⁸, iar ca o specificitate, de pildă, majoritatea colectoarelor, depozitarelor și comercianților de tutun erau israeliți¹⁹.

Or, acest aflux masiv de tineri evrei basarabeni venea pe fundalul unei atmosfere antisemite ce s-a accentuat în anii războiului. Încă din perioada mobilizării, din 1915, mulți evrei au fost expulzați din România sub pretextul aplicării Legii contra spionajului. Mai apoi, acuzațiile de trădare și dezertare aduse acestora erau anunțuri numai bune de „servit” în acei ani, pentru a alimenta pasiunile antisemite, inoculându-li-se românilor ideea că evreii fie nu dau dovadă de patriotism, fie sunt lași pe linia frontului, fie sunt spioni. Într-un Raport al biroului de presă israelit din Stockholm, din 12 octombrie 1917, „guvernul român este acuzat că ar fi tolerat și ar fi organizat el însuși un război de exterminare sistematică a populației evreiești. Legenda crimei de *lèse-patrie*, pe care țarismul decăzut o folosea ca mijloc preferat de combatere, a fost deopotrivă pusă în circulație contra evreilor din România, pentru a le ridica în cap poporul și armata”²⁰. Așa se face că evreii au devenit suspecti de trădare, ca agenți germanofili. Pe de altă parte, nu sunt puține circularele Marelui Stat Major în ceea ce privește „comportamentul” evreilor din partea ocupată a României, începând cu 1917, fiind prezentați ca informatori ai nemților, pentru că atunci când aceștia din urmă au intrat în capitală au fost primiți cu flori și urale de către israeliți etc. Din această ultimă perspectivă, evreii au trăit aproape sub teroare în toți anii aceia, îndeosebi cei din Moldova, neputând să folosească nici măcar limba idiș, acest jargon iudeo-german, pentru că imediat erau catalogați ca fiind de partea inamicului.

După izbucnirea revoluției în Rusia țaristă, acuzațiile de spionaj sunt înlocuite treptat cu altele, adaptate evenimentelor, și anume prin includerea evreilor în categoria de „revoluționari”, de „revoluționari străini”, iar mai apoi de „comuniști”. De altfel, Siguranța – sub șefia lui Iancu Panaitescu – a lucrat explicit în direcția creării unei atmosfere antisemite evidente, cu caracter provocator, acuzându-i pe evrei, bunăoară, că ar favoriza „ingerința rușilor în afacerile României”²¹. La toate acestea se pot adăuga multe alte acțiuni care, până la finele războiului, au pregătit și întreținut atmosfera antisemită care mai apoi va excela prin violențe, îndeosebi în mediul universitar.

Nu putem exclude însă faptul că, după revoluția bolșevică din 1917, pentru evreii de dincolo de Prut ar fi fost mult mai atractivă perspectiva „justiției

¹⁸ Ion G. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, I, Paris, Imprimerie Générale Lahure, 1919, p. 43.

¹⁹ Idem, *La Bessarabie sous le régime russe (1812-1918)*, IV (*L'état économique de la Bessarabie*), Paris, Imprimerie J. Charpentier, 1920, p. 14.

²⁰ S. Bernstein, *Die Judenpolitik der rumänischen Regierung*, publicat în martie 1918 de către Biroul Sionist din Copenhaga, din care au fost reluate fragmente într-o cărțuie sub semnătura aceluiași, intitulată *Les persécutions des juifs en Roumanie*, Édition du Bureau de l'Organisation Sioniste à Copenhague, [1918], p. 61.

²¹ Cf. „La Renaissance du peuple juif”, XI, 1917, no. 31-32 (15 août-15 sept.), p. 22.

sociale” decât cea a obținerii independenței de către Basarabia, iar mai apoi unirea cu Vechiul Regat al României. De aceea – fără a avea la bază studii statistice – putem totuși estima faptul că cea mai mare parte a evreilor din Basarabia ar fi trebuit să fie contra ideii de uniune cu România, unde antisemitismul era destul de prezent, chiar dacă nu în formele violente din unele părți ale Rusiei țariste. De aceea, actul de la 27 martie 1918 a fost perceput de o parte a israeliților basarabeni ca un act contrar internaționalismului promovat de revoluția sovietică. Cum de la sine se înțelege, evreii nu și-au exprimat pe față dezamăgirea unirii teritoriului de la est de Prut cu România, însă nu trebuie să uităm că israeliții basarabeni – și mă refer în primul rând la cei extrem de săraci, care nu erau puțini – aveau de ales, măcar „sufletește”, între o patrie a promisiunilor de egalitate și justiție socială (viitoarea URSS) și o țară a capitalismului hrăpăreț, nici ea prea modernizată (comparativ măcar cu Rusia), unde antisemitismul exista, chiar dacă într-o manieră ceva mai perfidă, fără pogromuri la lumina zilei.

Dintr-o altă perspectivă, trebuie subliniat faptul că imediat după sfârșitul conflagrației avem de-a face cu o situație specifică unor astfel de momente, cel puțin din punct de vedere demografic. Revenirea la normal a fost însoțită de întoarcerea în facultăți a tuturor promoțiilor de studenți împiedicați de mobilizare să-și facă studiile²², în anumite situații chiar dublându-se efectivele. Mulți din aceștia aveau experiența războiului, trăiseră în mizeria tranșeelor, fuseseră răniți și au pierdut mulți camarazi sfârtecați de obuze ori răpuși de gloanțe. Cu alte cuvinte, reveniseră puternic „căliți”, cu un mare potențial de brutalitate, erau „spirite agitate” – după cum îi caracteriza un memoriu studentesc din 1 februarie 1925²³ –, iar în plus se bucurau de o enormă autoritate în asociațiile studențești, dovedind o imensă putere de tulburare și presiune politică. Sau, în alți termeni, constituiau veritabile modele, mituri prestigioase și incontestabile pentru mai tinerii studenți care nu cunoscuseră încercările conflagrației. În plus, acest efect de recuperare a „veteranilor” sau a celor împiedicați din cauza războiului de a-și face studiile a fost însoțit de aflulul sporit de fete spre învățământul superior. Dacă pentru etapa anterioară există un decalaj mare între cele două sexe, datorită marginalizării sau, în anumite cazuri, chiar excluderii femeilor din viața socială, anii războiului și antrenarea acestora în cele mai diverse câmpuri de activități socialmente organizate, pentru a înlocui pe cei aflați pe front, au schimbat atitudinea și importanța lor socială.

Numai că, în contextul creșterii masive a numărului de studenți, statul n-a manifestat un real interes față de învățământul superior românesc, printr-o finanțare adecvată, n-a înțeles că activitatea intelectuală ar fi putut juca un rol fundamental în evoluția societății românești. Cu alte cuvinte, la noi, spre

²² De pildă, într-un raport al rectorului Universității din Iași către prim-ministru (din 1918) se cerea demobilizarea a 600 studenți, care se aflau încorporați și așteptau lăsarea la vatră (AN-Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” – Rectorat, dosar nr. 883; vezi și dosar nr. 880).

²³ *Ibidem*, dosar nr. 1087, f. 23v.

deosebire de mai toate statele europene ale epocii, demografia studențească nu a exercitat o reală presiune asupra guvernanților pentru a-i face să investească mai mult în universități, determinând o parte a tinerilor să recurgă la violență, la răzmerițe – cu adjuvantul bine cunoscut încă de la finele veacului XIX, antisemitismul.

În aceste împrejurări, cohortele de tineri veniți de pe front sau recent bacalaureați intrați în universități după 1918 sunt supuși unei intense propagande antievreiești, peste care se adaugă cea anticomunistă. Reamintim însă că în urma alipirii Basarabiei la România foarte mulți israeliți din acest teritoriu răsăritean s-au îndreptat spre Universitatea din Iași, atât datorită proximității geografice, cât și a puternicului mediu evreiesc existent aici. Iar reacțiile n-au întârziat să apară, în acest centru de învățământ superior dezvoltându-se imediat după război o puternică mișcare naționalistă și xenofobă sub tutela lui A.C. Cuza, iar mai apoi a discipolului acestuia, Corneliu Zelea Codreanu.

Numai că acest exod oarecum masiv de tineri dinspre Basarabia s-a derulat în paralel cu războiul civil din Rusia, cu tot ce a însemnat propaganda comunistă, în vreme ce o primejdie similară părea să vină și din Ungaria, cu a ei Comună din martie-august 1919, în care evreii avuseseră un rol important²⁴. În acest context, nu este de mirare vehicularea intensă, obsesivă, a sintagmei „iudeo-bolșevici”, la fel cum nu puține au fost și procesele – reale sau inventate – prin care erau demascați mulți evrei ca fiind comuniști, în vreme ce rapoartele confidentiale ale serviciilor secrete românești făceau frecvente referințe la activitatea studenților evrei în această direcție.

De altfel, întreaga atmosferă a primilor ani postbelici a fost plină de suspiciune, de delațiuni în numele „vigilenței” în fața primejdiei comuniste etc. Dacă, de pildă, un anume „proprietar” (Gh. Teodorescu) călătorea cu trenul pe ruta Iași – Pașcani (în 22 ianuarie 1920), ascultând dialogul dintre Gabriel Dăscălescu (șef de birou la Directoratul Instrucțiunii Publice din Basarabia) și Samuel Kreps (evreu din Iași), care pe tot parcursul „au făcut apologia bolșevismului, blamând armata”, acesta i-a denunțat a doua zi la Poliția de Siguranță din Pașcani, declarându-și marele zel „patriotic”²⁵.

Este și motivul pentru care studenții basarabeni erau îndeaproape supravegheați nu doar de oamenii Siguranței, ci și de serviciul de informații al armatei, mereu rapoartele acestora către Ministerul Instrucțiunii fiind alarmante, îndemnând la o mai strictă verificare administrativă a studenților veniți din Basarabia. Astfel, printr-o adresă a Ministrului de Război, din 12 aprilie 1921, se arăta: „Descoperirea cuibului bolșevic din Iași, întrunirile studenților basarabeni din ziua de 28 martie, manifestările antiromânești ale acestor studenți, în diferite împrejurări, modul cum înțeleg a acționa [...], toate acestea fac

²⁴ Vezi W. McCagg, *Jews in Revolution. The Hungarian Experience*, în „Journal of Social History”, XXVIII, 1972, p. 78-105.

²⁵ Cf. ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 442/1920, f. 5.

să se întrevadă că o mare parte din studenții basarabeni sunt comuniști și agenți bolșevici, iar activitatea și prezența lor la Universitatea din Iași pare a fi numai o formă pentru a putea cere la momentul necesar imunitatea universității”²⁶.

Poate că temerile erau îndreptățite, dar poate că nu, însă ceea ce deranja autoritățile la vremea aceea era organizarea studenților pe criterii regionale, fapt ce va fi interzis ceva mai târziu. Iar Cercul Studenților Basarabeni Universitari din Iași era unul din cele mai active asociații de atunci, protestând frecvent „împotriva călcării autonomiei Universității, prin arestările și perchezițiile făcute între studenți, fără avizul prealabil al autorităților universității”²⁷, declarând chiar grevă în câteva rânduri etc.

De altfel, suspiciunile erau insidios inoculate chiar de unii intelectuali care, vremelnic, au ocupat unele funcții administrative la est de Prut, în contextul racordării noului teritoriu la „patria mamă”. Bunăoară, pornindu-se de la un referat al lui Gh. Popa-Lisseanu, subinspectoratul general de Siguranță din Basarabia întocmea un raport privitor la propaganda pe care „elementele străine din Basarabia o face contra statului [român]”, evidențiindu-se „în modul cel mai perfect și fără putință de dezmințire că întreaga avalanșă de refugiați de peste Nistru e cel mai puternic curent al infiltrațiunii pericolului anarhiei comuniste, care încearcă să submineze întreaga noastră organizațiune de stat”. Astfel, „multiplele lor organizațiuni și procedurile lor de luptă” (acțiunile subterane, cu manifeste, întrebuițarea curierilor, a spionilor, a corespondenței cifrate etc.) îi face deosebit de periculoși, ei fiind „expresiunea apostolatului ideilor comuniste”, a anarhiei etc., recomandându-se în aceste împrejurări „ca pe viitor să nu se mai primească sub nici un motiv noi refugiați, iar actualii să fie expulzați oriunde, numai în România să nu fie admiși a ședea”²⁸.

Devine astfel explicabil faptul că, pe la începutul anului 1921, a fost arestat studentul Timotei Marin împreună cu alți „comuniști” (Elisei Marin, Minstein Kvințer, Liuba Eiliberger ș.a.), fiind întemnițați mai multă vreme fără vreo judecată, ceea ce a și determinat intervenția rectorului de atunci, Traian Bratu: „Căci Timotei Marin fiind student al nostru, universitatea înțelege să se lepede de el dacă e dovedit de crimă în contra patriei. Dar aceeași universitate, ca mamă bună a tuturor studenților ei, se simte datoră a le lua apărarea și a-i ocroti când ar fi năpăstuiți”. Totodată, invocă faptul că Timotei Marin este „fiu de țăran moldovean de peste Prut”, tatăl său a participat la războiul de Independență din 1877/78, ca soldat român, fiind din sudul Basarabiei. „Arestarea lui a făcut o impresie dureroasă printre foarte numeroșii studenți basarabeni de la această universitate”, iar faptul că încă nu este judecat „provoacă din ce în ce mai multă amărăciune și deznădejde printre ei și ne îngreuiază nespus de mult munca ce depunem pentru a le câștiga sufletele și a le fereca cu legături nepieritoare de sânul patriei întregite”. De aceea, solicită

²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 415/1921, f. 3.

²⁷ *Ibidem*, f. 4.

²⁸ *Ibidem*, f. 12.

judecarea „neîntârziată”, deoarece „neliniștea și turburarea spiritelor, atât de dăunătoare scopurilor culturale-naționale pe care le urmărim, să înceteze cât mai degrabă posibil fie prin condamnarea lui, dacă justiția îl va găsi vinovat, fie prin punerea lui în libertate, dacă va fi găsit fără vină”²⁹.

Dar pe de altă parte, autoritățile de la București, în numele românizării, duceau o politică educațională extrem de restrictivă în teritoriul de la est de Prut, îndeosebi în ceea ce privește populația de religie mozaică. La scurt timp după unire a fost închis Seminarul Pedagogic Evreiesc din Chișinău, ceea ce a determinat intervenția Marelui Rabin al Basarabiei, Yehuda Leib Țirelsohn, care spunea: „Închiderea cursurilor pedagogice evreiești din Chișinău a mâhnit foarte mult masele evreiești, deoarece această măsură este o ofensă gravă a sentimentelor noastre naționale și ne lipsește de posibilitatea de a avea profesori educați în spirit național evreiesc, de care are nevoie mare generația noastră tânără”³⁰. Iar într-o asemenea situație s-au aflat multe alte instituții de educație evreiești, îndeosebi de rang gimnazial.

Au existat însă și situații de alt gen, ceea ce reflectă totuși complexitatea epocii. Dintr-un raport al Brigăzii de Siguranță Tulcea, din 31 martie 1924, aflăm că unul din profesorii Liceului „Principele Carol” și al Școlii Normale din localitate, Nicolae Moscăuțeanu, originar din Ismail, ar fi avut în 1918 o atitudine antiromânească, ca elev în ultima clasă de ciclu secundar rupând portretele regelui Ferdinand, motiv pentru care a și fost anchetat. Apoi, Moscăuțeanu a devenit „capul unei organizații de mișcare revoluționară cu sentimente anti-românești”, pentru ca în 1923, când se afla deja la Brăila, să fie suspendat din învățământ „sub motiv că este bolșevic” și nutrește sentimente pro-rusești³¹. În schimb, directorul Școlii Normale raporta ministrului Instrucțiunii (care ceruse îndepărtarea lui Moscăuțeanu din școală), la 26 iunie 1924, despre faptul că atâta vreme cât acesta a funcționat aici, „n-a dat nici o dovadă de sentimente antiromânești, ba din contra, cu ocazia serbării de Unirea Basarabiei cu Vechiul Regat, întreg corpul didactic l-a delegat să vorbească despre această patriotică aniversare. A vorbit documentat și cu înflăcărare pentru români în general”. În plus, a pus rânduială în biblioteca școlii, a fondat un muzeu școlar și „a arătat întotdeauna grijă de ordinea și disciplina școlară”; „Dacă în adevăr are ceva rusesc, asta desigur este datorită culturii și educației rusești de care mulți ani înainte s-a adăpat. În interesul național este de a păstra un element în parte rusificat și cu tendințe mari de românizare”³².

De altfel, în același an 1924, o anchetă a Ministerului Instrucțiunii concluziona parcă faptul că „titrații basarabeni numiți la școlile din Basarabia sunt foarte slabi și animați de sentimente antiromânești”³³. Evident, o încheiere

²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 518/1922, f. 3. Asupra acestui caz vezi și *ibidem*, dosar nr. 288/1921, f. 27-29; dosar nr. 518/1922, f. 33.

³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 408/1922, f. 329.

³¹ *Ibidem*, dosar nr. 357/1924, f. 176.

³² *Ibidem*, f. 117.

³³ *Ibidem*, f. 365.

oarecum forțată și de conjunctură, pentru că biografia unuia din liderii mișcărilor studențești ai anilor 20, Iulian Sârbu – și nu numai –, indică o altă extremă, la fel de păgubitoare. Acesta era basarabean de origine, absolvent al liceului clasic de stat din Moghilev (Podolia, Ucraina), după care, în 1918/19, s-a înscris la facultatea de matematici din Moscova. „Tratamentul însă față de tineretul intelectual din partea autorităților bolșevice – mărturisește Sârbu în octombrie 1926 – și neseriozitatea cursurilor universitare, deoarece erau primiți acolo copiii lucrătorilor numai pe baza certificatului de naștere, m-au forțat să părăsesc Universitatea din Moscova și să plec la părinții mei din Basarabia.”³⁴ În urma unirii Basarabiei cu România, Sârbu s-a înscris „în același an” la Universitatea din Iași, secția Electrotehnică, și deși nu știa deloc limba română, și-a făcut un titlu de glorie ca în doar șase ani să vorbească „limba la perfecție”, devenind administrator al ziarului „Apărarea Națională”, al lui A.C. Cuza, și afirmându-se ca un îndârjit naționalist și antisemit, după ce a abandonat facultatea de științe și s-a înscris la drept³⁵.

Din doar cele câteva aspecte menționate până acum derivă, cred, și cea mai importantă trăsătură a antisemitismului interbelic. Ca fundament ideologic, acesta a început să se manifeste declarativ contra „iudeo-bolșevicilor”, dar în structurile lui profunde vizează îndeosebi intelectualitatea evreiască, adică pe toți aceia care prin supra-reprezentare și supra-calificare erau susceptibili ca pe baza principiului meritocratic să ocupe funcții în aparatul de stat, în universități, profesii liberale etc. Dacă până spre 1914 antisemitismul era îndreptat în principal contra burgheziei evreiești, a comercianților, artizanilor, meșteșugarilor, apreciați ca principalii concurenți ai elementului românesc, după război centrul de greutate cade pe intelectualitate, pentru că – în general vorbind – de la aceasta mai spera societatea românească o primenire reală și atenuarea politicianismului.

Este și explicația pentru care antisemitismul interbelic s-a manifestat cel mai pregnant în Universitate. Acesta a fost spațiul în care fracțiunea antisemită s-a constituit într-o mișcare de forță considerabilă, instaurând un climat ce s-a exprimat prin agitație și violență, climat cultivat și întreținut de corporațiile studențești așa-zis „naționaliste” și care va degenera în acțiune politică sub lozincile unor organizații sau partide precum Liga Creștin-Socială, Acțiunea Românească, Fascia Național-Română, Liga Apărării Național-Creștine, Legiunea Arhanghelului Mihail, Totul pentru Țară, Garda de Fier ș.a.

Ceea ce dorim însă a evidenția aici este faptul că autoritățile de la București n-au făcut aproape nimic pentru ridicarea Basarabiei din punct de vedere economic și cultural, așa cum de altfel nici vechile autorități ruse nu se străduiseră prea mult în această direcție în veacul de ocupație.

Abia mai târziu, după unire, au fost deschise aici două facultăți, una de teologie și alta de agronomie, pendinte însă administrativ de Universitatea din

³⁴ *Ibidem*, dosar nr. 451/1926, f. 194.

³⁵ Vezi și *ibidem*, dosar nr. 499/1927, f. 9.

Iași. Cea dintâi a fost inaugurată abia în toamna lui 1926, pentru a nu se uita „nici o clipă că Basarabia este românească și că a făcut parte din trupul vechii Moldove”³⁶. De altfel, în ședința Senatului Universității din Iași din 10 octombrie 1926, când s-a discutat crearea acestei facultăți, s-a votat un Memoriu în care se afirma că „Basarabia are nevoie de un institut superior de cultură a cărui menire este să fie nu numai un centru de studii teoretice, ci și de iradiere a culturii românești în marea masă a poporului moldovenesc de peste Prut. Basarabia, care atâta vreme a fost ținută departe de binefacerile culturii, are dreptul la viață culturală”³⁷. Deși efectiv nu a început să funcționeze decât din anul următor (1927) – la puțin timp fiind numit ca decan Grigore Pișculescu (Gala Galaction) –, facultatea de teologie din Chișinău a atras un public studentesc numeros, vizibil dizarmonic cu celelalte facultăți: în 1926/27 sunt 568 înscriși la teologie, în vreme ce la litere erau 645 (unii urmând și teologia), la medicină 635, la drept 1.707, iar la științe 1.162; în 1927/28 avem 551 la teologie, 557 la litere, 592 la medicină, 1.588 la drept, 1.365 la științe, pentru ca ulterior numărul să se diminueze ușor, variind între 335 și 470, cifra din urmă fiind valabilă pentru anul de sfârșit al crizei economice (1932/33), când investiția într-o diplomă teologică devine extrem de rentabilă în acele condiții de lipsuri și mizerie.

Vizitând la începutul lui 1928 recent înființata facultate de teologie de la Chișinău, Maurice Pernot află aici „preoți de 50 ani care învață gramatica și istoria națională cu o ardoare de tineri școlari”³⁸, după ce călătorul constatasese că „ignoranța preoților simpli depășește orice imaginație”, oferind și justificări, în sensul că vechii țari lăsaseră Basarabia de izbeliște din punct de vedere cultural, ceea ce ar fi constituit un oarecare beneficiu faptul că la 1918 aproximativ 85% din românii de dincolo de Prut erau analfabeți, deoarece prin neșcolarizare aceștia nu și-au însușit și limba rusă. Oricum, dincolo de acest aspect, trebuie totuși menționat faptul că în cadrul facultății de teologie de aici s-a manifestat un numeros și puternic grup de studenți naționaliști și antisemiți, implicați în mai multe acțiuni violente³⁹.

În ceea ce privește facultatea de științe agricole, aceasta a fost înființată la Chișinău din primăvara lui 1933 – cu ocazia a 15 ani de la unirea Basarabiei –, prin desprinderea învățământului agronomic din corpul facultății de științe din Iași. Deși începuturile au fost aproape penibile, treptat lucrurile s-au mișcat tot mai bine, prin existența unui sediu impresionant, dar mai ales prin fermele create în proximitate, propice pentru practica în domeniu. Pe de altă parte, facultatea de științe din Iași a considerat această deplasare a studiilor agricole

³⁶ [Petr Bogdan], în *Anuarul Universității din Iași, anii școlari 1926-1927 și 1927-1928*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Viața Românească”, 1929, p. 18.

³⁷ *Ibidem*, p. 38.

³⁸ Maurice Pernot, *Balkans nouveaux*, III, *La Grande Roumanie*, citat, p. 363.

³⁹ *Antisemitismul universitar în România (1919-1939). Mărturii documentare*, editor Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Editura ISPMN/Kriterion, 2011.

spre Chișinău drept „o jertfă”, „din considerente superioare atât de natură obiectivă, cât și de ordin național”⁴⁰.

Chiar și așa însă, această extensie universitară spre Basarabia nu pare să fi avut cine știe ce rezultate, pentru că facultatea de teologie a funcționat aici fără un folos real (există deja una la Cernăuți, cu o mult mai îndelungată tradiție) – poate doar sub aspect „național”, în competiție încă cu biserica ortodoxă rusească –, iar studiile agronomice nu au avut darul să pregătească regiunea pentru industrializare, ci mai degrabă pentru ruralizare. Cu alte cuvinte, ca și în cazul Cernăuțiului⁴¹, facultatea de teologie de la Chișinău a fost pentru guvernanții români un simplu instrument simbolic al unificării teritoriului, menit a satisface și câteva orgolii locale, deși toți cei trimiși din Vechiul Regat pentru a alcătui corpul administrativ și didactic, armata, poliția etc. s-au considerat niște vitregiți ai soartei, aflați într-un soi de surghiun. Nu întâmplător, mai târziu, în anii celui de-al Doilea Război Mondial, partea răsăriteană a Basarabiei a servit drept loc pentru lagărele de concentrare destinate evreilor și Țiganilor.

Așadar, ceea ce a făcut România pentru teritoriul de peste Prut nu a însemnat mai nimic nici din punct de vedere economic, nici cultural (așadar nici „național”), pentru ca spre sfârșitul perioadei interbelice, în octombrie 1937, de pildă, Octav Botez să avertizeze astfel pe G. Călinescu, proaspătul conferențiar de critică și estetică literară la Iași, în ceea ce privește calitatea publicului studentesc de la universitatea Moldovei întregite: „Deși am întâlnit, aproape numai între studenți (căci 70% sunt studenți), unele elemente bine înzestrate, acestea sunt rare și fericite excepții. În genere, nivelul cultural, din cauze prea cunoscute (cei mai mulți studenți vin din orașe din provincie, mulți din Basarabia) e scăzut. Au un bagaj de lectură redus, au citit puțină literatură, nu știu mai deloc filosofie, puțin limba franceză, mai deloc germană. Curiozitatea, dorul de a studia nu le lipsește, dar armătura intelectuală cu care vin e insuficientă”⁴².

Sunt acestea câteva aspecte ce merită o mai profundă luare aminte, acum, când peste nu multă vreme se va aniversa un veac de la Marea Unire, când discuțiile în ceea ce privește viitorul destin al teritoriului de la est de Prut au devenit tot mai coerente spre un parcurs european. Este și motivul pentru care, evitând a mai învinovăți banala „uitare”, punem în circulație câteva documente sugestive, ce vor ilustra oarecum tema pusă în discuția textului de mai sus.

⁴⁰ *Anuarul Universității Mihăilene din Iași, 1930-1935*, Iași, Editura Universității Mihăilene, 1936, p. 20.

⁴¹ Pe vremea habsburgilor, la Cernăuți se afla sediul episcopiei greco-orientale, a cărei jurisdicție se întindea până în Dalmația. Asta și explică de ce austriecii au investit mult (mai ales material) în facultatea de teologie de la Cernăuți, ca fiind un mijloc de propagandă în Ucraina și Balcani.

⁴² *G. Călinescu și contemporanii săi (Corespondență primită)*, I, editor Nicolae Mecu, București, Editura Minerva, 1984, p. 129.

Anexe

1. 1918 august 6, Iași. *Raport către ministrul Instrucțiunii al profesorului Universității din Iași, Petru Bogdan, în urma unor lecții de fizică și chimie ținute profesorilor secundari din Basarabia. Sunt prezentate date despre nivelul de pregătire a acestora, despre gradul de cunoaștere a limbii române și sunt făcute recomandări pentru îmbunătățirea situației. Petru Bogdan a fost trimis la Chișinău pentru a constata dacă profesorii basarabeni erau dispuși să predea lecțiile la ciclul secundar în limba română.*

Iași, 6 august 1918

Domnului Ministru al Instrucțiunii Publice

Domnule Ministru,

Însărcinat de Domnia Voastră ca să țin lecții de *terminologia științelor fizico-chimice* cu profesorii secundari basarabeni întruniți la Chișinău, am onoare a vă aduce la cunoștință unele constatări ce le-am putut face cu această ocaziune și să supun aprecierii domniei voastre unele păreri care privesc îndeaproape bunul mers al școalei.

I. În primul loc, țin să amintesc că profesorii secundari, fie *moldoveni*, fie *de origine străină*, au urmărit cu multă bunăvoință și desăvârșit interes lecțiile acestea. Au urmat la fizică și chimie 17 profesori ori profesoare, care au ținut apoi lecțiile orale și au făcut probe în scris, dovedind așa că vor putea preda în românește. Din primul moment m-a izbit faptul că *elementele moldovenești* nu aveau *încredere* în putința lor de a ține lecții în românește; mi-au declarat-o mulți, că ei n-ar putea preda în limba noastră, deoarece *limba moldovenească* ar fi *limba prostimii* și că aceea pe care o cunosc și o vorbesc ei s-ar deosebi de cea *literară* în așa fel încât ei *nu înțeleg româneasca literară*. Am avut oarecare greutate ca să risipesc această neîncredere și am reușit să fac acest lucru, poate mulțumită împrejurării că eu, ca moldovean, vorbeam limba pe care ei o înțelegeau. După ce le-am deslușit în câteva lecții o bună parte din termenii științifici, am căutat să-i pun să ție lecții orale, recomandându-le să se folosească de limba ce-au învățat-o de la părinți și pe care au vorbit-o, fiind copii; termenul științific urma să fie întrebuințat numai atunci când era neapărată nevoie.

Au ținut lecții. Cu greu aș putea arăta ce emoție puternică am avut auzind într-o românească splendidă arhaică descrierile de aparate de demonstrație sau expunerea legilor stabilite experimental ori pe cale de demonstrație. Țin să spun că cea mai mare parte din profesori *gândeau* rusește și apoi traduceau în limba pe care Eminescu a numit-o „veche și înțeleaptă”, limba cronicarilor Ureche, Costin, Neculce; era o limbă purificată de multe franțuzisme și neologisme, care

s-au încetățenit la noi, era dulcele grai moldovenesc. S-au convins atunci și ei că pot ține lecții în *limba prostimii* și am căutat să le arăt ce comoară neprețuită zace în acest grai de care ei nu trebuie să se ferească. Nu cred că exagerez, Domnule Ministru, dacă aștept ca de aici să vie un început de purificare a limbii noastre științifice.

Cea dintâi recomandare ce se cuvine să o facem moldovenilor din Basarabia, care acum este în sfârșit a noastră, este de a se sluji de limba lor și de a o îmbogăți numai când nevoia va cere, pentru a reda orice idei, oricât de abstracte.

Mi-am pus întrebarea: de ce profesorii moldoveni *nu* aveau încredere în limba lor și a părinților lor? Găsesc două cauze pentru explicarea acestei stări sufletești:

a) Li s-a sugerat această credință încă de pe vremea stăpânirii țariste. Cunoaștem procedarea administrației rusești, care a împiedicat pe moldoveni de la cultivarea limbii lor; nici școli, nici cărți românești nu erau în Basarabia. În aceste condiții, toată cultura modernă se revarsă numai prin *limba rusă*, care era limba de predare în școli. În mod fatal, limba moldovenească se reducea numai la trebuințele casnice țărănești și nu le rămânea intelectualilor decât limba străină, în special cea rusească, pentru exprimarea de idei și sentimente, așa cum ele rezultă din zbuciumul vieții moderne. Și apoi, ce influență covârșitoare a trebuit să exercite puternica literatură rusească?

b) Odată cu războiul și căderea țarismului au căzut asupra basarabenilor, pentru a face propagandă românească, elemente străine de tradiția moldovenească și ceva mai depărtate prin limba ce-o vorbeau, adică refugiații ardeleni, bucovineni etc. Autorii ce s-au citit basarabenilor și limba în care acești autori erau comentați erau prea depărtați de limba moldovenească, redusă la limba țărănimii. Este sigur că limba întrebuintată, atât de împeștrită de neologisme și poate chiar de elemente dialectale, nu este înțeleasă de basarabeni, chiar de aceia culți. Numai așa-mi explic exclamarea lor când, după ce m-au auzit vorbind pe mine, mi-au spus: „Pe dumneata te înțelegem”. Le vorbeam în graiul lor, în dulcele grai moldovenesc, în limba pe care o învățasem de la copiii din satul meu, cu care mă jucam când eram copil sau cu care mergeam la câmp și la păscut vitele, în luncile Siretului.

Din aceste constatări putem trage o concluzie: *elementele ce se vor trimite în Basarabia, de acord cu administrația ei autonomă, profesori, funcționari etc. să fie moldoveni*. Să se întrebuinteze ardelenii, bucovinenii în vechea Moldovă sau în țara românească, dar să se trimeată în Basarabia *moldoveni*. Numai în felul acesta se va putea face, Domnule Ministru, unitatea sufletească a românilor din Basarabia cu cei din patria-mamă.

Cea dintâi preocupare a intelectualilor basarabeni cu care am fost în atingere a fost *să cunoască limba noastră științifică*. În acest scop, am ținut cu profesorii secundari 16 ore, în opt zile, câte mi-au stat la dispoziție. Recunosc că timpul a fost prea scurt. Afară de acestea, studenții care se pregătesc să vie la

universitățile din țară, m-au rugat să le fac lor alte lecții, ceea ce am și făcut, expunându-le în alte 7 lecții de câte 2 ore terminologia la fizică și chimie. Procedeu întrebuintat a fost cel următor: le citeam la început, apoi le-am expus capitolele din fizică și chimie, termenii necunoscuți erau scriși pe tabelă și traduși în franțuzește și nemțește; auditorul găsea cuvântul *rusesc* corespunzător. Cuvintele în românește și rusește și le trecea fiecare într-un carnet. Cu modul acesta, fiecare din acei ce au ascultat lecțiile, profesori și studenți, s-a făcut un mic dicționar.

Se înțelege că nu puteam considera ca terminată chestiunea limbii. Trebuie contact mai îndelungat al intelectualilor basarabeni cu românii deoarece trebuie sustrăși influenței mediului basarabean, unde ei vorbesc numai rusește, pentru a-i deprinde cu limba noastră. Ar trebui organizat cât mai mult *concerte*, cu piese de teatru românești. Teatrul lui Alecsandri va juca un rol hotărâtor. Am asistat așa la splendide producții date de învățătorii basarabeni, care au urmat la cursurile de limbă. Ce înălțător moment când românii de peste Nistru au recitat cu accent *minunat* moldovenesc poezii de Coșbuc ori de alți autori.

Trimiterea de moldoveni în Basarabia, organizarea unui teatru moldovenesc, recitări, cursuri, excursii în țară etc., iată ce va transforma în scurt timp starea sufletească dincolo de Prut. În special trebuie avută în vedere populația țărănească, căreia să i se trimeată *învățători* și *preoți* moldoveni. Dar ca măsură mai benefică este de notat organizarea unui învățământ universitar pentru basarabeni. Pentru acest scop, Universitatea din Iași în special va trebui să ia măsurile trebuitoare.

II. În adevăr, studenții basarabeni aveau și alte preocupări pe lângă aceea de a-și îmbogăți limbajul științific. Unii dintr-înșii urmaseră la universitățile rusești din Odessa, Kiev, Dorpat etc., alții, care au absolvit liceul acum, doresc să se înscrie la universitate. Tot aici vor să se înscrie numeroși studenți care au făcut școli speciale, de agricultură, viticultură, silvicultură. Diversitatea aceasta de studii ar da naștere la *greutăți*, când este vorba de înscriere în universitățile noastre. Mi s-au prezentat învățătorii basarabeni, care au făcut acolo 4 ani gimnaziul și apoi alți 4 ani de școală pedagogică și ar dori să se înscrie în universitate.

Chestiunea ușurării înscrierilor în universitate, iată ceea ce reclamă ei necontenit, altfel mulți se vor înscrie la universitățile rusești.

Cred, Domnule Ministru, că cel mai bun lucru ar fi ca o *dispoziție ministerială* să recomande pentru câțva timp înscrierea în universitate nu prin decanatele facultăților, ci prin rectorat și senat universitar, căci pe lângă rectorat funcționează comisia de echivalare a diplomelor. Cred că e nevoie să se recomande o primire cât mai *largă* a elementelor care doresc să se înscrie în universitate, deoarece ne așteptăm la înscrieri de tineri cu școli de numeroase tipuri; e de ajuns să amintesc că pe lângă basarabeni vom avea și ardeleni și bucovineni, ca să se vadă ce diversitate de studii au tinerii care ar putea să se înscrie în universitate. O măsură deci în această direcție se impune. Natural că

diplomele care dau drept la înscrierile în universități, fie în Rusia, Ardeal ori Bucovina, sunt binevenite și nu mai au nevoie de echivalare. Dar este nevoie să lăsăm să se înscrie tineri învățători, absolvenți de seminarii etc., ori de alte școli, ale căror studii ar fi suficiente ca să se poată înțelege cursurile universitare, chiar dacă tipurile diferă de al școalelor noastre. Amintesc în treacăt că în Rusia erau școli secundare de fete, care dădeau absolventelor dreptul de înscriere în universități pentru fete. *Trebuie suprimate taxele și piedicile de birou*, și cu aceasta se răspunde la strigătul tinerimii, care cere înlesniri la înscrierea în universitate.

III. Al treilea strigăt, îndeajuns de cunoscut la noi, este acela: *cărți, cărți și iar cărți românești*.

Petru Bogdan
profesor universitar Iași

[Rezoluție: „21.VIII. 1918. Se ia act și se va interveni la Rectorat pentru ușurarea înscrierii studenților de peste Prut”.]

ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar nr. 293/1918, f. 12-15.

2. fără an, lună și zi, [Chișinău]. *Cerere a lui Teodor Porucic, bibliotecar și secretar al Universității Populare din Chișinău, către rectorul Universității din București, pentru donații de publicații pentru Biblioteca Universității din Basarabia. În același timp, se solicită profesorilor universitari bucureșteni să susțină lecții/conferințe publice în capitala provinciei.*

Copie

Domnule Rector,

Am onoare a vă supune următoarele rugăminți ale Universității Populare din Chișinău:

1) Universitatea a înființat în Chișinău o bibliotecă națională și urmărește scopul să-i dea dezvoltare astfel ca ea să devie tezaurul literaturii române pentru toată Basarabia, după cum biblioteca Academiei din București prezintă un asemenea tezaur pentru Muntenia și biblioteca Universității din Iași pentru Moldova. Iar când în Chișinău se va înființa și o Universitate de stat, această Universitate va avea gata și o bibliotecă românească, care va fi în stare să satisfacă toate cerințele publicului.

De aceea, ca bibliotecar și secretar al Universității, în puterea delegației ce mi s-a dat de către Comitetul Universității, vă rog să interveniți pe lângă corpul profesoral și pe lângă studenții Universității din București să trimită publicațiile

sale și orice alte cărți bibliotecii universitare din Chișinău (str. Gogol no. 39). Îndeosebi se simte mare lipsă de cărți de ordin științific.

2) Universitatea Populară din Chișinău a organizat cursuri sistematice populare și se țin câte 3-4 lecții pe zi în orele de seară. Cum corpul profesoral local este neîndestulător ca număr, cum pentru bunul mers al Universității Populare din Chișinău și pentru întărirea și răspândirea culturii române în Basarabia este necesară colaborarea tuturor care sădesc cultura superioară în centrele românismului, de aceea în numele Universității Populare vă rog să interveniți pe lângă corpul profesoral al Universității din București să binevoiască domnii profesori și șefi de lucrări, docenți și asistenți să vie în Chișinău să ție cursuri pe scurtate sau cel puțin câteva lecții. Dacă 20-30 persoane ar consimți să ție câte 2-3 lecții, aceasta ar fi înălțător pentru noi și ar pune cele mai solide baze pentru ca Chișinăul să devie un nou centru puternic al românismului și al culturii latine în Orient. Pentru orice amănunt și pentru preîntâmpinarea cheltuielilor, vă rugăm să cereți deslușiri fie de la subsemnatul (Chișinău, str. Boiucanilor, no. 15), fie la d. P. Halipa (str. Iașilor, no. 15). Ca reprezentant al Universității populare din Chișinău în București l-avem pe d. Petre Haneș (Aleea Izvoranu no. 5).

Teodor Porucic⁴³

AN-Municipiul București, fond Universitatea din București – Facultatea de litere și filosofie, dosar nr. 155/1918-1919, f. 3.

3. 1920 aprilie 6, [Chișinău]. *Raport al delegatului guvernului român în Basarabia referitor la nevoia de viață universitară în regiune. Erau contabilizați peste 1.000 de absolvenți de liceu basarabeni care nu au mai continuat studiile, în lipsa unui așezământ academic în local. Universitățile populare înființate în județe nu puteau rivaliza cu atracția pe care o exercita, pentru elevii basarabeni, Universitatea din Odessa. Se considera necesară funcționarea unei universități la Chișinău, la început ca delegată a Iașului, oraș care trebuia să rămână în continuare „metropola Românismului Moldovean”. În opinia delegatului, se putea ridica în acest mod nivelul cultural al Basarabiei și se oferea un semnal foarte puternic românilor din provincie, în contextul în care la Universitățile românești studenții basarabeni erau, conform raportului, evrei în proporție de 80%. Raportul prezenta oportunitatea așezământului universitar și prin necesitatea formării de funcționari.*

⁴³ Teodor Porucic (1878-1954) a absolvit inițial Seminarul teologic din Chișinău, după care a urmat facultatea de științe din București (1900-1904), având în tinerețe porniri „revoluționare” social-democrate. A contribuit de altfel la salvarea marinarilor de pe nava maritimă „Potiomkin”, în 1905. După Marea Unire a revenit temporar la Chișinău (în postura ce rezultă și din documentul de față), pentru ca o vreme să fie profesor la Academia de Științe Agricole din Cluj (1925-1931). După al Doilea Război Mondial revine la Chișinău, unde va preda la Institutul Pedagogic.

România
Delegatul Guvernului Român
în
Basarabia

No. 99/6 aprilie [1]920

Domnule Președinte[1]⁴⁴,

Situația culturală a Basarabiei din punct de vedere al studiului universitar este foarte îngrijorătoare. Peste 1.000 absolvenți de licee nu s-au putut înscrie în nici o facultate pentru motivele următoare:

1) Lipsa de mijloace,

2) Statul n-a putut ajuta decât foarte puțini studenți pentru a-și continua studiile.

Numărul absolvenților și absolventelor de liceu crește în fiecare an cu 150-200, ceea ce face ca numărul celor ce rămân dezorientați după ce termină studiile liceale să se înmulțească, fără ca ei să poată spera nici măcar în viitor că vor putea urma la universitățile din țară sau străinătate, mai cu seamă acei lipsiți de mijloace, și cum acești absolvenți de licee știu rusește, ei tind spre centrele rusești, Kiev, Odesa, Moscova. Rușii n-au înființat o Universitate la Chișinău pentru motivul că au voit să dea o dezvoltare deosebită Universității de la Odesa⁴⁵, și pentru a deznăționaliza pe cei ce urmau acolo și cărora le făceau o mulțime de înlesniri.

Orașele Basarabiei sunt compuse numai din populațiune de rasă străină. Populațiune românească este puțină și aceea care este, în mare parte este înstrăinată. Astfel că se impune a se forma centre culturale românești.

Noi am înființat în fiecare capitală de județ universități populare. Toate acestea însă nu pot forma un intelect românesc decât dacă se înființează o universitate de stat, unde fiii de țărani care au terminat liceele să poată să-și continue studiile, formând astfel o viață studențească și un intelect studențesc românesc care să redeștepte simțul național amorțit și care după terminarea studiilor să se instaleze în orașe spre a-i dezvolta treptat, treptat viața intelectuală românească și să atragă la orașe și alte elemente de la țară pentru ca orașele să înceapă să-și piardă din aspectul evreo-rusesc de acum.

Este de un interes vital înființarea unei universități în Chișinău.

Elementele rusificate trebuie reîntoarse spre focarul de lumină românesc. Trebuie ajutați toți acei ce voiesc să învețe în orice direcție și trebuie ca elementele ce dă din licee să fie imediat prinse în avântul și dezvoltarea universităților, dându-le căminuri, săli de lectură românească, seminare de aplicație, în fine făcând sacrificii spre a putea dezmoști tineretul spre o idee pur românească.

⁴⁴ Memoriul este adresat președintelui Consiliului de Miniștri, unde a fost înregistrat sub nr. 1444/21 aprilie 1920. Are ca rezoluție: „Se va trimite d-lui Gh. Popa-Lisseanu ca să refere dacă se poate găsi pentru o universitate locul, motivul și personalul”. Semnat indescifrabil.

⁴⁵ Universitatea din Odesa a fost întemeiată încă din 1865.

Țăranii din fire nu sunt deprinși a lăsa copii să meargă prea departe de ei.

O universitate la Chișinău, unde ei au drumuri și pot veni să-i vadă, i-ar satisface și apoi ar fi și o indicațiune că România s-a instalat în mod definitiv în această provincie și că românii înțeleg să facă ceea ce rușii n-au voit s-o facă, înființând o universitate la Chișinău.

Această universitate ar putea funcționa ca o filială a Universității de la Iași, rămânând Iașul metropola Românismului Moldovean și tot de acolo să se transmită razele de lumină spre Basarabia.

În Chișinău avem clădiri suficiente, cu săli spațioase și luminoase absolut proprii pentru instalarea universității, pentru căminuri, biblioteci și tot complexul de nevoi ca: laboratorii, spitale bine organizate și instalate în mod cu totul deosebit pe specialități; clinici deosebite conduse de medici chemați din Vechiul Regat și Basarabia. Apoi, material suficient necesar învățământului practic: bolnavi și cadavre. Este de notat că Universitatea de la Iași își procură cadavre din Basarabia.

Pentru predarea cursurilor la facultățile ce se vor înființa, în afară de profesorii de la Iași și cei ce se vor numi din Vechiul Regat, avem și aici elemente bune venite din țară și localnici, în toate ramurile de specialitate, care ar putea profesa cu succes la catedrele respective.

Lipsind Basarabia de o universitate, ea nu numai că nu-și poate ridica gradul său cultural la nivelul celorlalte provincii care formează România Mare și care au câte o universitate, dar e menită a fi toată viața într-o stare de inferioritate față de celelalte ținuturi românești.

Basarabia formând una din granițele cele mai amenințate ale României, trebuie lucrat astfel ca să ne asigurăm și prin fortărețe naționaliste, și influențând și asupra fraților noștri de peste Nistru pe care i-am atrage la Chișinău procedând la fel cu rușii, care atrăgeau pe ai noștri la Odesa.

Întărirea sentimentului național nu se poate face decât cu ajutorul școalelor superioare și a universității care trebuie să ridice primele generații țărănești pur moldovenești să le intelectualizeze și apoi să le arunce la orașe ca să facă pondere raselor străine care actualmente înăbușe viața națională a orașelor și dacă va merge tot așa vor continua să o înăbușe din ce în ce mai mult.

Actualmente, printre studenții basarabeni care urmează la universitățile din Vechiul Regat, procentul țărănesc este aproape nul, iar elementul evreiesc atinge cifra de 80%. Această constatare statistică oglindește cel mai bine imaginea viitoare situații naționaliste a orașelor.

Și numai aceste elemente vor fi desigur contra înființării unei universități în Basarabia fiindcă văd într-însa pericolul ridicării nivelului cultural al țărănimii, care le va lua situațiunea preponderentă din orașe.

Pe lângă toate acestea, o universitate în Basarabia mai este necesară pentru a scoate titrați care să umple golurile funcțiunilor oficiale care astăzi sunt neocupate sau ocupate de oameni cu totul nepregătiți. În Basarabia este lipsă de medici, farmaciști, profesori de licee care nu pot fi ocupate decât în parte cu

suplinitori. Deci toate motivele concură a cere imperios crearea unei Universități de stat în Basarabia.

Este de observat că majoritatea moldovenilor care au urmat în universitățile rusești au rămas în Rusia, s-au deznaționalizat și astfel elemente tinere puternice rămân de regulă în preajma universităților unde au urmat și făcut cunoștințe și uită cu totul locul unde ar urma să se reîntoarcă și unde ar trebui să lupte pentru împrăștierea luminii în straturile poporului din care a ieșit.

Nu suntem noi cei dintâi care susținem că universitatea este unul din cei mai puternici factori de naționalizare. N-avem decât să vedem ce proporții și ce dezvoltare a dat Germania Universității din Strasbourg îndată după ocuparea Alsaciei și Lorenei și să privim acum la Franța care, din momentul realipirii acestor provincii, a făcut toate sacrificiile pentru ca să i se dea o dezvoltare și mai mare decât aceea pe care o dăduse Germania⁴⁶.

Dacă din punct de vedere național e nevoie să se înființeze o universitate la Chișinău, din punct de vedere social această nevoie este tot atât de mare. Numai de la cultură nu ne putem aștepta ca transformările sociale, care fatal trebuie să se realizeze și ale căror orizonturi nu le putem întrevedea destul de clar, să nu se facă pe calea revoluției distrugătoare a tot ce civilizațiunea a dobândit până astăzi, ci pe calea evoluției dând pur și simplu o nouă destinație la ceea ce civilizația a clădit până astăzi, adăugând la avutul său noi tezaure democratice.

În afară de motivele de mai sus, care ar fi suficiente pentru a determina îndeajuns înființarea unei universități de stat, noi basarabeni ținem a arăta că

⁴⁶ Afirmatia este evident exagerată, în contextul sfârșitului marii conflagrații mondiale. Sub dominația germană, Strasbourg își schimbase totuși semnificativ înfățișarea. În afara unei vieți administrative și economice mult mai dinamice, orașul s-a extins, într-o manieră modernă, a fost construit un teatru, un palat de justiție, dar mai ales o splendidă universitate și o școală de medicină. Tot nemții au edificat aici o bibliotecă, deopotrivă universitară și municipală, dar care până la Primul Război Mondial – când Harvard îi va lua locul – a fost cea mai importantă din lume, prin cele mai mult de o jumătate de milion de volume (cf. Johannes Ficker, *Die Kaiser-Wilhelms-Universität Strassburg und ihre Tätigkeit*, Rede bei der Gedenkfeier der Reichsgründung gehalten am 18. Januar 1922, Hrsg. zur Halbjahrhundertfeier der Neuerrichtung der Universität Strassburg, Halle, Buchhandlung des Walsenhauses, 1922, p. 22. Asupra acestui stabiliment și a rolului politic jucat într-o zonă geografică atât de disputată, vezi – până la războiul franco-prusac – George Livet, *L'Université de Strasbourg de la Révolution française à la guerre de 1870*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 1996, iar pentru perioada ulterioară: John E. Craig, *Scholarship and nation building. The Universities of Strasbourg and Alsation society, 1870-1939*, Chicago, University of Chicago Press, 1984). Într-un asemenea cadru și-a petrecut Onisifor Ghibu anul academic 1907/8, audiind în principal cursurile de filosofie și pedagogie ale lui Theobald Ziegler (1846-1918). Iar ceva mai devreme trecuse pe la facultatea de științe Gheorghe Iuga (1871-1958), care și-a luat aici doctoratul în matematici (1898), ulterior devenind profesor la Universitatea și la Academia Comercială din Cluj, inspector al școlilor particulare străine din România, secretar general al Ministerului Cultelor și Artelor etc. Pe de altă parte, la trecerea sa prin Strasbourg, în 1893, acesta îi aducea aminte lui Mihail Dragomirescu mai degrabă de satele românești: „Un oraș în care simți tăcerea și liniștea satelor noastre de țară, când toți din sat pleacă la câmp” – cu toate că de la anexarea ei de către Germania trecuseră mai bine de două decenii (*Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență*, ediție de Zigu Ornea, București, Editura Minerva, 1978, p. 97).

este o chestiune de amor propriu înființarea unei universități la Chișinău, deoarece nu putem lăsa o populațiune de 3 milioane locuitori fără a le da un far de lumină în propria lor provincie și dacă aceasta n-au putut-o obține de la ruși, pentru motive lesne de înțeles, o cerem și susținem a ni se acorda aceasta de România care are tot interesul ca în toate provinciile sale să existe instituții de cultură complete care să radieze lumina și cultura românească.

În aceste condițiuni, d-le președinte al Consiliului, am onoare a vă ruga să binevoiți a fi interpretul nostru pe lângă onor Consiliul de Miniștri pentru înființarea unei Universități de stat la Chișinău, formată la început din facultăți de drept, litere și medicină (facultate de științe, secția agriculturii, este deja înființată).

Suma necesară pentru aceasta se ridică la lei 1.701.700, după cum rezultă din alăturatele proiecte de buget și se vor prevedea în bugetul Directoratului de Instrucție Publică din Basarabia.

Ministru delegat al Guvernului în Basarabia
[indescifrabil]

Director
[indescifrabil]

Domniei sale, domnului președinte al Consiliului de Miniștri.

ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar nr. 449/1920, f. 11-13.

**Spiritual Barriers and the Avatars of the Great Union.
Bessarabian Students in Romanian Universities**
(Abstract)

Keywords: Bessarabian Students, Interwar Romania, Universities from Iași, Bucharest, Cluj, Cernăuți, Faculties in Chișinău.

After the Great Union, Bessarabia was the only province left with no public university, hence the flow of Bessarabian students that chose Romanian universities. Bessarabia had serious flaws with respect to the cultural level of the population. After the war, the Jews of the province were the ones that benefited the most from Romanian tertiary education. In this sense, the University from the Moldavian capital had the highest number of requests; consequently, Iasi hosted most Bessarabian students, out of which the majority were Jews. This caused problems, particularly at the beginning of the inter-war period. Romanian students, the so-called "generation in the trenches" had major expectations from the Romanian state. In the universities of Great Romania, the state tried to create facilities to integrate Bessarabian students. This policy led to much frustration among the majority of students against the background of communist propaganda. Consequently, the integration of Bessarabian students into Romanian universities was a problematic one. The foundation of the Faculty of Theology in Chișinău in 1926 and the move out of the Faculty of Agronomic Sciences in 1934 rather shows the marginal role of Bessarabia and the intention of the Romanian state to postpone the rural character of the province. Thus, it comes as no surprise that, at the end of the inter-war period, the quality of Bessarabian students continued to be low, according to the professors of Iași.

Găgăuzii din Basarabia în contextul relațiilor româno-turce în perioada 1931-1940: istorie și personalități

Stepan BULGAR
Ivan DUMINICA

Tema privind găgăuzii în contextul relațiilor româno-turce este practic necercetată în istoriografie. Primii pași în studierea acestui subiect au fost întreprinși de către cercetătorul moldovean Stepan Bulgar. El a prezentat publicului, în baza documentelor de arhivă din Turcia, precum și a cercetărilor de teren, o serie de fapte necunoscute și nume ale studenților găgăuzi, care, în perioada 1931-1940, își făceau studiile în instituțiile de învățământ superior din Turcia¹. Anumite momente, ce țin de starea procesului de educație în rândul populației găgăuze din Basarabia au fost dezvăluite în unul dintre articolele sale de către istoricul Oleg Bercu². De asemenea, strategia Turciei cu privire la integrarea găgăuzilor în sistemul lumii turcece pe parcursul secolelor XX-XXI, în baza surselor publicate în articolele speciale, a fost analizată de Blagovest Neagulov³ și V. Ivanova⁴. În general, cercetătorii își concentrează atenția asupra problemei relațiilor ambadorului Turciei în România, Hamdullah Suphi Tanrıöver, cu găgăuzii. În acest sens, menționăm articolele semnate de M. Türker

¹ Stepan Bulgar, *Türkiyeye gelen 1934-1940-cı yıllarda gagauz üürenicileri* [Studenții găgăuzi, care au venit în Turcia în anii 1934-1940], în „Sabaa yıldızı” [Luceafărul de dimineață], Komrat, nr. 13, 2000, p. 16-34; idem, *Dr. Özdemir Çobanoğlu (Vasilij Çebanov) (1915-2007)* [Dr. Jozdemir Chobanoglu (Vasilij Chebanov) (1915-2007)], în „Sabaa yıldızı”, Komrat, nr. 13, 2000, p. 51-59; idem, *Türk dili üüredicileri gagauz küülerindä Besarabiyada 1937-1946 yıllarında* [Învățătorii turci în satele găgăuze din Basarabia în anii 1937-1946], în „Sabaa yıldızı”, Komrat, nr. 49, 2010, p. 38-47.

² Oleg Bercu, *Învățământul din Basarabia în mediul populației găgăuze (1918-1940)*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Interetnice”, Chișinău, vol. VI, 2006, p. 70-73.

³ Blagovest Нягулов, *Политика и идентичност: Румъния, Турция и гагаузите през 30-е г. на XX век* [Blagovest Njagulov, Politica și identitatea: România, Turcia și găgăuzii în anii 30 ai secolului XX], în „Исторический преглед” [Revizuire istorică], София, nr. 3-4, 2007, p. 253-271.

⁴ В.В. Иванова, *Стратегии включения гагаузов в тюрко-турецкое культурное пространство (XX-XXI вв.)* [V.V. Ivanova, Strategii pentru includerea găgăuzilor în spațiul cultural turc-turcă (secolele XX-XXI)], în *Радловский сборник: Научные исследования и музейные проекты Музея антропологии и этнографии Российской академии наук в 2012 г.* [Culegere de studii în memoria lui Radlov. Cercetări științifice și proiecte muzeale ale Muzeului de antropologie și etnografie a Academiei de Științe din Rusia în 2012], СПб., 2013, p. 263-267.

Acaroğlu⁵, Yonca Anzerlioğlu⁶ și Nuri Yavuz⁷. În anul 1999, a fost publicat articolul jurnalistului turc Necip Hablemitoğlu, *Kemal'in Öğretmenleri (Învățătorii lui Kemal)*⁸, în care, fără a se face referințe la documente și surse, este prezentat numărul de studenți găgăuzi din Turcia – 200 de persoane sau mai multe. Despre numărul de studenți găgăuzi din Turcia relatează participantul direct la acele procese, Özdemir Çobanoğlu (Vasilii Cebanov), originar din satul Congaz. În interviul acordat revistei turce „Yesevi” („Esevi”), Çobanoğlu povestește că în anii '30 au sosit la studii în Turcia „70 de persoane”⁹. Este necesar să subliniem faptul că toți găgăuzii – absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior din Turcia după începerea celui de-al Doilea Război Mondial –, când s-au închis granițele, au rămas în Turcia. Obținând acte noi turcești, aranjându-și viața, majoritatea dintre ei și-au luat și prenume turcești, ca toată populația Turciei, în conformitate cu legislația turcă.

Luând în considerare cele arătate mai sus, constatăm necesitatea de a prezenta materiale noi pentru a face lumină asupra unei pagini puțin studiate din istoria găgăuzilor – perioada anilor 1918-1940.

Relațiile diplomatice româno-turce, întrerupte în timpul Primului Război Mondial, la 20 august 1916, au fost reluate în 1922. La Conferința internațională de la Lousanne, Turcia a pledat pentru eliminarea completă a regimului de capitulare impus de țările Antantei. Eforturile sale au fost susținute de România, care s-a pronunțat pentru neamestecul puterilor în afacerile sale interne¹⁰. Într-o anumită împrejurare, la 22 iulie 1922, în Turcia a fost numit în calitate de ambasador Nicolae Simionescu, iar în România, Gevat Bey, cel din urmă înlocuit în mai 1925 de către Hüseyin Raghib¹¹. În 1931 și-a început activitatea de ambasador Hamdullah Suphi Tanrıöver, el ocupând această funcție până în 1944. Noul ambasador turc era deja cunoscut ca politician renumit și om implicat în cultura Republicii Turcia¹².

⁵ M. Türker Acaroğlu, *Tanrıöver ve Gagauzlar* [M.T. Acharoglu, Tanrijoever și găgăuzii], în „Türk Yurdu: Hamdullah Suphi Tanrıöver: Özel Sayı Şubat” [Țara turcilor: Număr special dedicat lui Hamdullah Subhi Tanrijoever], Istanbul, Cilt 6, Sayı 2, 1967.

⁶ Yonca Anzerlioğlu, *Bükrüş Büyükelçisi Hamdullah Suphi ve Gagauz Türkleri* [Iu. Anzerlioglu, Ambasadorul la București Hamdullah Subhi și găgăuzii-turci], în „Bilig” [Știința], Istanbul, nr. 39, 2006, p. 31-51.

⁷ Nuri Yavuz, *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Gagavuzlar* [N. Javuz, Hamdullah Subhi Tanrijoever și găgăuzii], în „Gazi Akademik Bakış” [Privire academică a Universității Gazi], Ankara, Cilt 4, Sayı 7, 2010, p. 177-184.

⁸ Necip Hablemitoğlu, *Kemal'in Öğretmenleri* [N. Hablemitoglu, Învățătorii lui Kemal], în *Yeni Hayat* [Viață nouă], Ankara, 1999.

⁹ Metin Akar, Acar Sevim, *Gagauz yurdu'ndan anayurda...* [Metin Akar, Acar Sevim, Din patria găgăuză înapoi la pământul matern], în „Yesevi”, Ankara, 2000, p. 22-25.

¹⁰ Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, București, Editura Politică, 1980, p. 239-242.

¹¹ Mehmet Ali Ekrem, *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918-1944)*, București, Editura Științifică, 1993, p. 27, 31.

¹² Hamdullah Suphi Tanrıöver s-a născut în 1885 la Istanbul. Tatăl său era Hamdulani Suphi Paşa, iar mama Iulfet Khanum, originară din Caucaz. În perioada 1895-1904 își face studiile în

Relațiile ambelor țări în aceasta perioadă erau caracterizate ca amicale. Nu întâmplător, ministrul Afacerilor Interne al României, Nicolae Titulescu, considera că „România și Turcia trebuie să practice o prietenie activă și sinceră”¹³. În 1935, regele României Carol al II-lea, în scrisoarea de felicitare adresată lui Mustafa Kemal Atatürk cu ocazia realegerii sale în funcția de președinte, a menționat că el împărtășește „dorința care este orientată către păstrarea și consolidarea și mai puternică a relațiilor frumoase, care din fericire unesc România și Turcia”¹⁴. De asemenea, presa românească a scris despre Atatürk că este „un aliat ferm al României”, prin care Republica Turcia a dobândit un sentiment de prietenie durabilă din partea societății române¹⁵. Totodată, în 1936, Atatürk constata următoarele: „[...] noi avem încredere în România și o asigurăm că ea poate, la fel, să aibă aceeași încredere în noi”¹⁶. În afară de aceasta, este cunoscut că el era părtaș al „unirii națiunilor balcanice sub drapelul unei organizații comune”. Drept rezultat, la 9 februarie 1934, Turcia și România, Grecia și Iugoslavia au intrat în alianța militară și politică cunoscută ca *Înțelegerea Balcanică* (Pactul Balcanic)¹⁷. În legătură cu cele arătate mai sus, sunt relevante cuvintele cunoscutului istoric turcolog român Mehmet Ali Ekrem

liceul din Galatasaray. După absolvirea liceului a fost angajat ca stagiar în cadrul Direcției principale a industriei de tutun. În același timp, el activa și ca învățător la școala Aysofiya Rushdie. În 1913, Hamdullah Suphi Tanrıöver a fost implicat în grupul asociat cu acordurile internaționale cu privire la rezultatele celui de-al Doilea Război Balcanic. În timp ce era încă lector la Universitatea din Istanbul, el a vizitat pentru prima oară România. Tânărul cercetător făcea parte din componența delegației de cadre didactice universitare și studenți care în luna mai 1914 au făcut o vizită în România (Dan Prodan, *Preocupări de orientalistă și turcologie în România între Independență și Marea Unire (1878-1918)*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, nr. 1, 1999, p. 87). Din 1913 a făcut parte din organizația „Türk Ocağı” („Focarele turce”), care reunea un grup de intelectuali turci uniți prin ideile pan-turcismului. În anul 1923, în Ankara, Hamdullah Suphi Tanrıöver deschide un oficiu central al acestei organizații, unde activează până în 1931, când aceasta a fost închisă. Menționăm că „Türk Ocağı” a jucat un rol important în dezvoltarea națională a Turciei. În perioada Primului Război Mondial, Hamdullah Suphi Tanrıöver a luptat pe diferite fronturi, inclusiv în *Canakkale*, Siria, Liban. În 1918 a vizitat Germania. După ce s-a întors în Turcia, s-a încadrat activ în mișcarea lui Kemal Atatürk și în crearea Republicii Turcia. A fost ales deputat în Parlamentul tinerei republici, care și-a început lucrările la 8 aprilie 1920. În perioada 1931-1944 a ocupat funcția de ambasador al Turciei în România. După reîntoarcerea în țara natală a fost ales din nou deputat. În 1949 reînființează organizația „Türk Ocağı”, unde ocupă funcția de președinte până în 1966. A acordat o atenție deosebită studenților găgăuzi, îi ajuta să-și perfecțeze actele și să se angajeze. Amintirile despre România, inclusiv despre găgăuzi, ambasadorul turc le-a reflectat în lucrările sale, precum *Günebakan* [Floarea soarelui], Ankara, 1929 și *Dağ Yolu* [Calea spre sine], Ankara, 1928, ultima lucrare fiind reeditată în 1931 și în 1987. Hamdullah Suphi Tanrıöver s-a stins din viață în anul 1966 (Halim Serarslan, *Hamdullah Subhi Tanrıöver*, Ankara, 1995, p. 3-51).

¹³ Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Editura Științifică, 1966, p. 533.

¹⁴ Nicolae Ciachir, *Informații din arhivele românești despre Mustafa Kemal Atatürk*, în „Revista de istorie”, tom 34, nr. 6, 1981, p. 1145.

¹⁵ Mehmet Ali Ekrem, *Atatürk în opinia publică românească*, în RdI, tom 27, nr. 4, 1974, p. 598.

¹⁶ Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 1146.

¹⁷ Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 135.

că „în perioada lui Atatürk (1923-1938 – n. S.B., I.D.) relațiile dintre România și Turcia fără nici un cost pot fi caracterizate ca excelente”¹⁸.

În afară de problemele economice și culturale, ce intră în sfera relațiilor dintre cele două state, un loc aparte îl ocupa chestiunea privind situația găgăuzilor din Basarabia. Acest lucru nu era întâmplător. Recensământul populației din România, efectuat în 1930, arată că în Basarabia găgăuzii, după numărul populației, ocupau un loc important, cu 98.172 de persoane. În total, numărul găgăuzilor se ridica la 105.750 de persoane¹⁹. Este interesant faptul că chiar atunci autoritățile române îi înregistrau pe găgăuzi ca popor de origine turcă, care vorbeau limba turcă. La rubrica naționalităților, găgăuzii erau distribuiți după turci și tătari, iar la rubrica „limba maternă” nu se nota „limba găgăuză”. Turci, tătari și găgăuzi sunt înregistrați ca grupuri etnice care vorbesc aceeași limbă. Drept rezultat, în timpul recensământului populației au fost înregistrați 101.358 de locuitori în satele găgăuze din Basarabia, care au indicat ca limbă maternă „limbile turcă sau tatară”²⁰. Fără a insista asupra clasificării științifice a limbilor turcice, vom menționa că „limba tatară” este limba grupului Kipchak de limbi turcice, iar „limba turcă” este atribuită grupului de limbi Oguz. Este necesar să precizăm că turcologii subliniază particularitățile limbii găgăuze și o consideră limbă independentă a grupului de limbi turcice²¹.

Serviciul de est al Ministerului de Afaceri Externe al României a constatat în 1931 că „minoritățile naționale pentru Turcia nu sunt un element de disensiuni politice”²². Mai târziu, la 12 ianuarie 1936, ambasada română de la Ankara a menționat în raportul său către ministrul Afacerilor Externe, N. Titulescu, interesul guvernului turc în repatrierea populației musulmane turce din România. În special, Turcia primea în fiecare an studenți bursieri și elevi în școlile primare pentru formarea lor pentru școlile medii și licee din Istanbul și Ankara²³.

Între motivele de antrenare a turcilor și musulmanilor din Balcani în Republica Turcia sunt, de asemenea, și indicatorii demografici, care au scăzut în timpul Primului Război Mondial. Din această cauză, Ankara căuta să atragă populația turcă din Peninsula Balcanică. În acest sens, Turcia a semnat un document cu România la 4 septembrie 1936. În aceste condiții, majoritatea ziarelor turcești și dobrogene invitau populația locală turco-tatară să emigreze și să acorde ajutor Turciei la „trezirea culturală și socială”²⁴.

¹⁸ Mehmet Ali Ekrem, *op. cit.*, p. 598.

¹⁹ Sabin Manuilă, *Studiu etnografic asupra populației României*, București, Editura Institutului Central de Statistică, 1940, p. 35.

²⁰ *Ibidem*, p. 55.

²¹ Людмила Покровская, *Современный гагаузский язык (курс лекций)* [Ljudmila Pokrovskaja, *Limba modernă găgăuză (cursuri de lecții)*], Компат, КГУ, 1997, p. 5.

²² Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 1142.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Metin Omer, *Mesageri de bună conviețuire: Evoluția presei turcești din România (1888-1989)*, în „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova. Revistă de istorie”, București/Chișinău, vol. 11, 2014, p. 261-262.

În ceea ce privește această tematică, scriitorul și jurnalistul turc Yaşar Nabi Nayir, care a vizitat Basarabia în 1936, în cartea sa *Balkanlar ve türklük*²⁵ („Balcanii și turcismul”), scria că Bucureștiul știa despre interesele de la Ankara față de găgăuzi, ca rezultat „Guvernul României i-a propus Turciei să-i ia”²⁶. În acest sens, chiar în Turcia existau diferite opinii. Ambasadorul Turciei Hamdullah Suphi Tanrıöver era dispus să accepte strămutarea găgăuzilor din Basarabia în Turcia. În același timp, în scrisoarea explicativă din 1936 către premierul turc İsmet İnönü, ideea strămutării găgăuzilor în Turcia a fost supusă criticii și recunoscută ca nerațională²⁷. În cele din urmă, guvernul turc a respins ideea de a strămuta găgăuzii în Turcia. Totodată, găgăuzii din Basarabia au rămas în sfera de atenție a statului turc. Pentru asistența activă acordată găgăuzilor basarabeni, Hamdullah Suphi Tanrıöver a fost numit „mitropolitul găgăuzilor”²⁸.

Menționăm că atitudinea activă a turcilor față de „problemă găgăuză” a început să crească anume când în funcția de ambasador în România se afla renumitul om politic turc Hamdullah Suphi Tanrıöver. Acesta nu este un lucru

²⁵ Yaşar Nabi, *Türk gagauzlar* [Turci găgăuzi], în *Balkanlar ve Türklük* [Balcanii și turcismul], Ankara, 1936, p. 110-114.

²⁶ *Ibidem*, p. 113. Politica Guvernului român, având în program emigrarea găgăuzilor, se putea revela și în alt caz, în anii 1926-1930, când a fost luată în calcul emigrarea găgăuzilor și bulgarilor în Brazilia. Consulul brazilian la București menționa că autoritățile române erau dispuse să admită emigrarea cetățenilor său cu condiția ca doritorii de a părăsi țara să cunoască o limbă străină. Aceasta însemna că puteau să emigreze bulgari și găgăuzi care, în afară de limba română, cunoșteau și limba lor maternă. Cercetătorul bulgar Rumen Stoianov menționa că această politică se înfăptuia cu scopul de a schimba componența etnică a României (Жорже Косиков, *Имиграцията в Бразилия. Бесарабски българи и гагаузи* [Zhorzhe Kosikov, *Imigrarea în Brazilia. Bulgarii și găgăuzii din Basarabia*], София, ДАБЧ, 2014, p. 27). Locuitorii Basarabiei (găgăuzii și bulgarii) care doreau să emigreze trebuiau să se înscrie în listele care erau alcătuite de mandatarii pentru emigrare. După aceasta, candidații trebuiau să treacă examenele medicale în centrele județene Tighina, Cahul, Cetatea Albă, Chișinău sau București, unde obțineau certificatul medical. După aceea, familia își făcea o fotografie colectivă pentru pașaport. Urmau consultări în Comisariatul de poliție și, astfel, familiei i se înmâna pașaportul de emigrare (Stepan Bulgar, *Braziliya gagauzları. Bir emigrațiyanın istoriyası 1925-1930 yy.* [Găgăuzii din Brazilia. Istoria unei emigrări din 1925-1930], în „Sabaa Yıldızı”, Komrat, nr. 46, 2009, p. 8-9). Guvernul român încheia un acord cu capul familiei, care se numea contract de transport, iar acesta prevedea transportarea doritorilor până la porturile Hamburg (Germania), Amsterdam (Olanda), Trieste (Italia) etc. De acolo, emigranții urcau la bordul vaselor de linie și erau repartizați în locurile pentru cele mai joase categorii, iar femeile și copiii erau separați de bărbați. Din portul brazilian Santos, basarabenii erau aduși în Sao Paulo și acolo erau repartizați pe plantațiile de arbori de cafea (Jorge Cocicov, *Imigração bulgaros e gagauzos bessarabianos „romenos”: Brazil, Uruguai* [Imigrarea bulgarilor și găgăuzilor „români” în Brazilia și Uruguay], Ribeirã Preto, 2007, p. 685). Menționăm că, în această perioadă, unele publicații periodice locale îi numeau frecvent pe găgăuzi cu etnonimul turci (Константин Парчевский, *Судьба русских крестьян в Бразилии* [Konstantin Parchevskij, *Soarta țăranilor ruși în Brazilia*], în „Новая заря” [Zorile noi], Сан-Франциско, 1.IV.1936).

²⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [Arhivele Guvernului din Turcia. Perioada republicii] (în continuare, BCA), f. 030_10_00_00_116_810_12_3.

²⁸ B.B. Иванова, *op. cit.*, p. 264.

întâmplător, având în vedere că, până la începutul activității diplomatice în perioada anilor 1923-1931, el a fost în fruntea organizației *Türk ocakları* („Focarele turce”). Această structură desfășura activitate culturală afiliată cu ideile mișcării naționale turcești. După lichidarea „focarelor turce”, în 1931, i s-a propus să plece ca ambasador la București, Cairo sau Belgrad. Argumentul principal în folosul Bucureștiului pentru el a fost prezența găgăuzilor în România²⁹.

Întrucât ideile identității naționale turce a limbii și culturii turce erau apropiate noului ambasador turc, chiar în timpul său în Basarabia „găgăuzii au început a se iniția în identitatea turcică”³⁰, pe lângă loialitatea față de statul în problema dată. În consecință, eforturile ambasadorului turc s-au concentrat asupra organizării cursurilor de limbă turcă în satele cu populație găgăuză, precum și asupra atragerii tineretului găgăuz pentru a-și face studiile în instituțiile de învățământ superior din Turcia. Măsurile indicate au fost susținute de guvernul turc. Yaşar Nabi scria că toate acestea erau datorate faptului ca găgăuzii să fie recunoscuți că sunt turci, iar mai devreme sau mai târziu emigrau în Turcia în „avantajul ambelor state”³¹.

În cadrul Departamentului din perioada Republicii a Arhivei de Stat a Turciei (*Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*) se păstrează documente, corespondența diplomatică, rapoartele lui Hamdullah Suphi Tanrıöver, expediate Guvernului Turciei, în care acesta se referă la diferite probleme turco-tătare și ale găgăuzilor din România în perioada 1934-1944. Aceste documente sunt surse fundamentale, care oferă posibilitatea de a scoate în evidență activitatea statului turc cu privire la atitudinea față de această din urmă minoritate etnică.

Imediat după sosirea lui în România, ambasadorul turc Hamdullah Suphi Tanrıöver a început să desfășoare o activitate energică pentru organizarea activității în mediul găgăuzilor. Mai întâi de toate, pentru a se familiariza cu situația găgăuzilor, ambasadorul a început să viziteze localitățile din Bugeac. Prin urmare, cu automobilul propriu, însoțit de prefectul județului Lăpușna, Mihai Voia, el a pornit la drum. Din raportul său expediat la Ankara în 1934, aflăm că la Comrat persoanele oficiale au fost întâmpinate de un număr mare al populației locale. Au fost primiți de primarul de Comrat, Gheorghe Caică. Oaspeții și-au petrecut noaptea în casa primarului și au fost plăcut surprinși de curățenia și ordinea care domneau aici³². La intrarea în Ceadr-Lunga, automobilul cu ambasadorul au fost întâmpinați solemn de călăreți care au însoțit oaspeții până la primărie: „Era o mulțime de oameni [...] și-au petrecut noaptea în casa unui om bogat local – proprietarul unei mori mecanice, Savelie Cusursuz”³³. Rezultatul călătoriei a fost că „guvernatorul [prefectul –

²⁹ *Ibidem*, p. 263.

³⁰ Serarslan Halim, *op. cit.*, p. 155.

³¹ Yaşar Nabi, *op. cit.*, p. 114.

³² BCA, f. 030_10_00_00_247_668_14_6; f. 030_10_00_00_247_668_14_7.

³³ *Ibidem*, f. 030_10_00_00_247_668_14_9; f. 030_10_00_00_247_668_14_10.

n. S.B., I.D.] a recunoscut că găgăuzii sunt un popor de origine turcă³⁴. Călătoria cu participarea românilor nu a fost întâmplătoare. Ambasadorul dorea ca administrația română, recunoscând originea turcă a găgăuzilor, să admită predarea în limba turcă în școlile din satele găgăuze. La aceasta contribuia și Legea cu privire la educație adoptată în 1928, potrivit căreia în regiunile dens populate de minorități naționale se permitea pe lângă școlile publice să se deschidă secții în care studiile să se facă în limba maternă. În aceste secții trebuiau să învețe doar copii a căror limbă maternă corespunde limbii de predare. Ele puteau fi deschise cu condiția de a se înscrie 30 de elevi de gimnaziu și 25 pentru clase de liceu. Totodată, se sublinia că în aceste secții continuau să fie predate în limba română, în mod obligatoriu, anumite obiecte, precum limba română, istoria românilor, geografia României și educația civică³⁵.

Din primele zile ale prezenței sale în România, ambasadorul studia energic problemele găgăuzilor din domeniul învățământului, a limbii materne și situației politice. În unul din rapoartele sale, el constata următoarele: „În zonele românești Basarabia și Dobrogea există un popor înrudit nouă care se numește găgăuz și care în calitate de limbă maternă folosește limba turcă, totodată acest popor profesează creștinismul ortodox”³⁶. Ambasadorul Tanrıöver considera că este mai ușor să-i atașezi pe găgăuzi la cultura turcă prin adaptarea lor să studieze limba turcă, lucru care nu era simplu. Problema consta în faptul că acest proiect era absolut nou. Până în acel moment nu se practica predarea limbii găgăuze sau a limbii turce în satele găgăuze, nu existau manuale, lipseau cadre didactice de profil. Înțelegând caracterul complex al situației, ambasadorul se adresează conducerii sale ca să contribuie la familiarizarea găgăuzilor cu limba și literatura turcă, care, în opinia sa, putea fi realizată prin trimiterea în satele cu populația găgăuză a profesorilor de limbă turcă și expedierea în Basarabia a manualelor de limbă și literatură turcă. Cu această ocazie, Ministerul Afacerilor Externe al Republicii Turce comunica: „În România, frații de sânge [găgăuzii – n. S.B., I.D.] care se află aici au nevoie de cărți și pedagogi”³⁷. În inițiativa sa, ambasadorul a primit susținerea totală a Guvernului, ceea ce i-a servit pentru a întreprinde acțiuni ulterioare.

După cum confirmă sursele, Tanrıöver se afla în relații amicale cu familia regală. El s-a consultat în mai multe rânduri cu regele în privința situației minorităților turce din Dobrogea și Basarabia. Apropierea de cuplul regal i-a permis să desfășoare reforme în Seminarul musulman care se afla în Medgidia, județul Constanța. Drept rezultat, aici a fost introdusă predarea istoriei turcilor și a limbii franceze, s-a convenit să fie citite cărți de religie în limba turcă, nu în arabă, alfabetul arab să fie înlocuit cu noul alfabet turc, iar turbanul și îmbrăcămintea tradițională să fie schimbate pe jachetă, pantaloni și pălării³⁸. În 1935

³⁴ *Ibidem*, f. 030_10_00_00_247_668_14_12.

³⁵ MOF, nr. 105, 15 mai 1928, p. 4267.

³⁶ BCA, f. 030_0_00_010_000_000/246_666_30_2.

³⁷ *Ibidem*, f. 030_10_00_00_247_668_14_1.

³⁸ B. B. Иванова, *op. cit.*, p. 264.

ambasadorul a convenit cu oficialii din Ministerul Educației al României în privința organizării cursurilor pentru profesorii de limbă turcă. Aceste cursuri au fost organizate la Medgidia, deoarece acolo se pregăteau funcționari religioși și studenții erau turci originari din România. În scopul pregătirii profesorilor de limbă turcă pentru școlile găgăuze, ambasadorul a continuat reformarea școlii musulmane din Medgidia. Astfel, această instituție de învățământ a fost transformată în Colegiu pedagogic³⁹. După terminarea cursurilor, învățătorii de limbă turcă erau angajați în satele găgăuze. Prin intermediul ambasadorului, în 26 de sate găgăuze au fost deschise cursuri de limbă turcă⁴⁰. Menționăm că activitatea pedagogilor era finanțată din bugetul Republicii Turcia. După unele date, cursurile erau plătite, de asemenea, și de guvernul român⁴¹. Concomitent, pentru elevii care frecventau lecțiile de limba turcă au fost aduse manuale de limba și literatură turcă.

Despre aceste cursuri relatează martorii oculari ai acestor evenimente. Nicolai Baboglu povestește despre sosirea în 1937 în satul Tatar-Copceac a învățătorului turc Bayram Kantarelli: „La prima lecție profesorul povestea că este originar dintr-un sat turcesc din Dobrogea și despre aceea că guvernul turc a încheiat un contract cu România, care permitea predarea limbii turce în satele găgăuze. Din această zi au început cursurile de limbă turcă în satul Tatar-Copceac”⁴². Referitor la predarea limbii turce în școala românească și-a amintit Gheorghe Onofrei (n. 1930), locuitor al orașului Vulcănești. El a relatat autorilor acestui articol că elevii doritori de a învăța limba turcă erau adunați într-o clasă, unde învățătorul turc predă limba și literatura turcă. Copiii frecventau cu interes aceste lecții. G. Onofrei și-a amintit câteva poezii în limba turcă pe care le recita la acele lecții⁴³. O situație analoagă a fost înregistrată și în alte sate găgăuze.

Prezentăm câteva informații despre învățătorii de limba turcă care au lucrat în satele găgăuze. În privința pedagogului Osman Abdullah, se cunoaște că el s-a născut în 1912 în satul Chiller, din sudul Dobrogei. În 1933 a absolvit seminarul musulman din Medgidia. În anul 1937 a fost angajat în funcția de profesor de limbă turcă în satul Cubei, județul Cahul. În 1939, dascălul turc s-a căsătorit cu o domnișoară din acest sat, Anastasia Sacallî. În 1940 pleacă cu soția în România. S-a stins din viață în 1989⁴⁴.

Alt învățător, Ali Kantarelli, a lucrat ca profesor de limba turcă în satul Congaz, județul Tighina, și s-a căsătorit, de asemenea, cu o găgăuză. Când în anul 1940 mulți învățători au trecut pe malul drept al Prutului, el a hotărât să rămână în Basarabia. În primii ani postbelici a fost numit director de școală în

³⁹ Serarslan Halim, *op.cit.*, p. 152.

⁴⁰ Nuri Yavuz, *op.cit.*, p. 182.

⁴¹ Yaşar Nabî, *op.cit.*, p. 114.

⁴² Николай Бабоглу, *Легенданын изи* [Nikolaj Baboglu, *Urma legendei*], Кишинев, Картя молдовеняскэ, 1974, p. 32-34.

⁴³ Stepan Bulgar, *Türk dili...*, p. 38-47.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 47.

satul Cârlanlar (în prezent satul Cotovscoe, raionul Comrat). Și astăzi mulți locuitori ai acestui sat posedă certificate în care poate fi văzută semnătura directorului A. Kantarelli. Astfel, de exemplu, în 1946 el a semnat certificatul de absolvire a școlii de către Semion Vasilievici Doncev⁴⁵. Pe considerentul că Ali Kantarelli era cetățean străin, el a fost represat de Puterea Sovietică, dar avea să se întoarcă din exil. Documentele de arhivă ne confirmă faptul că în 1937 la Comrat lucra Mehmet Zahit Boztun, la Congaz, Hasan Belal Kılıci și Sali Ismail, iar în 1938, în Cubei, Ahmed Mehmed⁴⁶.

În paralel cu organizarea predării limbii turce în satele găgăuze, ambasadorul Tanrıöver a inițiat selectarea absolvenților școlilor elementare, gimnaziilor și liceelor care au dat dovadă de rezultate bune la învățătură, pentru a-i trimite să-și continue studiile în Turcia. În acest scop, în anul 1934 ambasada Turciei a venit cu un apel oficial, care propunea doritorilor să se înscrie la cursuri de instruire la Institutul Agricol Superior din Ankara⁴⁷.

După cum arată documentele, acesta era un program complet susținut de guvernul Turciei. Pentru studenții găgăuzi conducerea turcă a organizat un sistem de învățământ care le dădea posibilitatea candidaților nou sosiți să se adapteze la sistemul de învățământ turc. O importanță considerabilă în acest proces l-a jucat asigurarea materială a tuturor studenților, care era organizată în mod riguros de către stat în ordinea următoare: ambasada Turciei de la București procura bilete de călătorie cu trenul până la Istanbul tuturor studenților găgăuzi. Ei plecau cu trenul de la București până la Constanța, iar de acolo cu vaporul până la Istanbul. În acest oraș studenții nou sosiți erau întâlniți de reprezentanți speciali, care îi însoțeau până la școala pedagogică (*Mualim mektebi*), unde erau deja pregătite locuri în cămine pentru ei. Tinerii erau asigurați cu hrană, uniforme și o anumită sumă de bani de buzunar⁴⁸.

Comportamentul față de organizarea recepției studenților găgăuzi din Basarabia era monitorizat la nivel înalt. Acest lucru este demonstrat și de documentul semnat personal de președintele Turciei, Mustafa Kemal Atatürk, din 27 noiembrie 1937: „Turcii români, care se află în Liceul Galatasaray, Ikizli Onotol [Anatol – n. S.B., I.D.], Nivogo Velodimir [Vladimir – n. S.B., I.D.], Boilu oglu, Staion oglu Vasili [Soianoglu Vasili – n. S.B., I.D.] la studii în Turcia trebuie să fie acceptați pentru a le facilita locuirea ... [și] învățământ gratuit la școala tehnică superioară”⁴⁹.

Un alt document care este, de asemenea, o dovadă a nivelului ridicat de atenție față de studenții găgăuzi, este scrisoarea noului președinte turc İsmet İnönü,

⁴⁵ Arhiva personală Stepan Bulgar. Adeverință: Doncev Simion Vasilievici, anul 1946, satul Cârlaneni, consiliul sătesc Congaz.

⁴⁶ ANRM, fond 680, inventar 1, dosar nr. 3192, f. 373.

⁴⁷ Oleg Bercu, *op. cit.*, p. 72.

⁴⁸ H.X. Заврак, С.С. Курогло, С.С. Булгар, *Петр Заврак – возвращение легенды* [N.H. Zavrak, S.S. Kuroglo, S.S. Bulgar, Petr Zavrak – reîntoarcerea unei legende], Кишинев, 2014, p. 98-99.

⁴⁹ BCA, f. 030_13_01_02_49_80_19.

din 3 decembrie 1938, în care este vorba de crearea condițiilor necesare studentului Peotr Zavrak: „Peotr Stepanovici Zavrak, de origine turc-român, pentru a-și continua studiile la Institutul Agricol din Ankara, are dreptul la învățământ gratuit și cămin”⁵⁰.

După cum este indicat în documente, studenții selectați de către ambasadur turc pentru a fi îndreptați să-și continue studiile în Turcia erau originari din diferite sate cu populație găgăuză. Vom prezenta un tabel în care sunt incluse numele persoanelor pe care am reușit să le identificăm până la momentul actual (vezi tabelul 1). Din sursele documentare este evident că absolvenții universităților turce obțineau profesii din diverse domenii. Totodată, din această listă se poate vedea că de mare popularitate se bucurau instituțiile de învățământ superior situate în Istanbul, Izmir și Ankara.

Tabelul 1. Studenții găgăuzi care în anii '30 ai secolului XX și-au făcut studiile în Turcia

Prenume și nume	Locul nașterii	Locul instituției de învățământ	Specialitatea și destinul
Özdemir Çobanoğlu (Vasilii Cebanov)	Congaz	Istanbul	Profesor
Orhan Bucak (Dmitrii Tulba)	Congaz	Istanbul	Profesor
Kamil Gökoguz (Mitiș)	Congaz	Istanbul	
Ali Kaygı (Gheorghii Caici)	Comrat	Istanbul	Director adjunct la Liceul Galatasaray, profesor de limba franceză
(Dmitrii Caici)	Comrat	Istanbul	A emigrat în Australia
(Iurii Căsa)	Comrat	-	Inginer, a emigrat în Canada
Erol Biricik (Mina Vasilioglu)	Comrat	Istanbul	Doctor
Mete Kargalık (Dmitrii Gargalâc)	Comrat	Istanbul	Profesor de limba franceză
Emin Mutfak (Gheorghii Mutfak)	Comrat	Izmir	Doctor, profesor, prorector la Universitatea din Marea Egee
Enise Mutfak (Emina Mutfak)	Comrat	Istanbul	
Engin Mutfak (Evghenii Mutfak)	Comrat	Istanbul	Inginer-constructor
Selma Öztürk (Irina Bulgar)	Vulcănești	România, Universitatea din București	Profesor, doctor în științe matematice, Universitatea Marmara din Istanbul
Oguz Gürel (Ivan Pavlioglu)	Vulcănești	Istanbul	Mecanic-expert
Karel Güngör (Gheorghii Volontir)	Cubei	Facultatea agrară din Istanbul	Doctor

⁵⁰ Н.Х. Заврак, С.С. Курогло, С.С. Булгар, *op. cit.*, p. 98.

Süzan Güngör (Raisa Coleva)	Cubei		
Selma Sakallık (Xenia Sacali)	Cubei		
Aksel Rustem (Leonid Gagauz)	Cubei	Universitatea din Istanbul	Profesor, doctor, genetician, a emigrat în Canada
Aynur Aksel (Aculina Rainova)	Cubei		
Badri Sacali (Petr Sacali)	Cubei		Om de afaceri
Osman Ichizli (Anatolii Ichizli)	Cubei	Universitatea din Istanbul	Profesor, doctor
(Mihail Chior)	Cubei	Istanbul	Profesor
Deniz Kapsız (Ana Capsâz)	Chirsovo	Istanbul	Profesor
Aksel Alan (Semen Terzi)	Baurci	Izmir	Veterinar
Veysel Arseven (Vasilii Jokjuzchju)	Baurci	Ankara	Muzicolog, profesor la Universitatea Gazi, Istanbul
(Nicolai Calpachi)	Baurci	Istanbul	Avocat
Erol Kapsız (Pavel Capsâz)	Beșalma	Istanbul	Om de afaceri, firmă de publicitate
(Liuba Novacli)		Izmir	
(Petr Zavrac)	Cubei	Ankara	Folclorist
Iskender Akkerman (Akexandr Draganov)	Satalic- Hagi		Veterinar
Kaya Gökoguz	Beșghioz		
Nadiya Kuloglu	Beșghioz		
Aral Culacsâz (Nicolai Culacsâz)	Curci	Universitatea din Istanbul	Veterinar
Iusuf Sacali (Iosif Sacali)	Cubei		
Jonel Cargalic			
Djem Tezel	Avdarma		Om de afaceri, Ankara
Turgut Cargalic	Avdarma	Universitatea din Istanbul	Profesor de limba franceză
Atasever Djedioglu			Profesor
(Victor Ghenov)	Ciadâr- Lunga	Universitatea din Istanbul	Inginer
(Vladimir Nivoglo)			
(Vasilii Stoianoglo)	Comrat		
Acar Uzgidin (Nicolai Madjar)			
(Petr Colev)	Cubei		
(Nadejda Coleva)	Cubei		
(Ana Sacali)	Cubei		
Meriam Komratli	Comrat		

* În paranteze sunt redade numele originare ale găgăuzilor, până la adoptarea de către ei a sistemului de nume turce.

** BCA, f. 030_13_01_02_49_80_19; ANRM, fond 680, inventar 1, dosar nr. 3192, f. 401. Unele informații cu privire la numele studenților au fost obținute în urma întâlnirilor cu ex-studenții din Turcia, în timpul vizitelor acestora în Republica Moldova, în anii 1993-1999.

O perioadă importantă din viața studenților din Basarabia a fost marcată în anii de studii de la Colegiul Pedagogic din Istanbul, în care ei își însușeau limba turcă și puteau să-și continue studiile în instituțiile de învățământ superior din Turcia. După cum putem remarca din sursele documentare, aici se aflau la studii mulți găgăuzi, ei se adunau împreună în zilele de duminică, frecventau Biserica Ortodoxă.

Merită să fie menționat faptul că, concomitent cu trierea elevilor pentru a-și face studiile în instituțiile de învățământ superior din Turcia, Hamdullah Suphi Tanrıöver a acordat ajutor unor găgăuzi, absolvenți ai universităților din România, în activitatea de cercetare în domeniul turcologiei⁵¹. În acest sens, este semnificativ exemplul cunoscutului istoric, turcolog Mihail Guboglu, care în februarie 1940, fiind recomandat de către ambasadorul Turciei, își începe activitatea sa științifică, mai întâi ca asistent al turcologului Franz Babinger, apoi ca secretar științific al Institutului de turcologie al Universității din Iași⁵².

Hamdullah Subhi Tanrıöver i-a expediat jurnalistului turc Yaşar Nabi cartea cercetătorului bulgar Atanas Manov, *Происхождению и нраву гэгэузов* ([*Originea găgăuzilor: tradițiile și moravurile lor*], Varna, 1938), care în 1939 a fost editată în limba turcă cu o prefață a editorului. Același jurnalist a publicat un șir de articole despre găgăuzi în ziarul „Ulus” („Țara”), publicație a Partidului Popular Republican, care era condus de Kemal Atatürk. Aceste articole erau republicate în ziarul dobrogean „Türk Birliği” („Unitatea turcă”) ⁵³. Tot aici, în 1939, M. Guboglu a publicat articolul *Tarih Karşısında Gagauzlar* („Găgăuzii în fața istoriei”). Aceste studii trebuiau să demonstreze proveniența turcică a găgăuzilor. Publicațiile au trezit interesul în mediul acestei minorități, faptul este mărturisit și de un găgăuz în scrisoarea expediată la redacție: „Ziarul «Unitatea turcă» publică articole cu privire la originea găgăuzilor. Aceste publicații ne-au bucurat foarte mult pe noi, găgăuzii. Până în prezent nimeni nu a realizat acest lucru pentru noi, din această cauză am stat în obscuritate” ⁵⁴.

⁵¹ Este necesar să menționăm faptul că Hamdullah Suphi Tanrıöver a avut un rol important în dezvoltarea turcologiei în România interbelică. Sub patronajul său au fost organizate numeroase conferințe despre istoria Turciei și relațiile româno-otomane în Evul Mediu și epoca modernă. El a contribuit la crearea Institutului de Turcologie din Iași, în acest scop au fost invitați tineri cercetători, iar fondurile bibliotecii au fost completate cu cărți de specialitate și hărți istorice (1940-1945). Ambasadorul îi cunoștea personal pe turcologul german Franz Babinger și pe istoricul român Nicolae Iorga. Cu cel din urmă el era în corespondență intensă cu caracter istorico-filologic ce ținea de istoria relațiilor româno-otomane (Dan Prodan, *Preocupări de orientalistă-turcologie în România în perioada c. 1878 – c. 1950. Considerații introductive*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, nr. 1, 1999, p. 70).

⁵² Виталий Сырф. *Михаил Петрович Губоглу. Биобиблиографический очерк (к 100-летию со дня рождения)* [Vitalij Syrf, Mihail Petrovici Guboglu. Schiță biobibliografică (100 ani de la naștere)], în „Buletin enciclopedic. Publicație a istoriei științei și a studiilor enciclopedice”, Chișinău, nr. 1, 2011, p. 90.

⁵³ Yaşar Nabi, *Türk Gagauzlar* [Jashar Nabi, Turci găgăuzi], în „Türk Birliği” [Unitate turcă], Ankara, nr. 34-38, 1939.

⁵⁴ Metin Omer, *op. cit.*, p. 267.

Se știe, de asemenea, că ambasadorul turc a dat sfaturi profesorului de la Comrat, Zahit Bastuna, să adune folclorul găgăuz pentru a fi publicat mai departe în revista turcă „Varlık” („Bogăție”), al cărei redactor era același Yaşar Nabi. În aceeași revistă au fost publicate articole cu privire la medicina populară și la folclorul găgăuz de către Peotr Zaivrac, găgăuz basarabean care și-a făcut studiile în Turcia⁵⁵. Yaşar Nabi patrona tinerii cercetători.

Activitatea pedagogilor turci în localitățile populate de găgăuzi, în care, în afară de ei, locuiau și bulgari și români basarabeni, a provocat nemulțumiri în rândul învățătorilor locali. Se cunosc cazuri, când, în anul 1937, au ieșit la proteste dascălii și unii localnici din Comrat, Ceadîr-Lunga și Congaz. Ei erau nemulțumiți de faptul că în comunele arătate doi profesori turci predau limba turcă tuturor elevilor, indiferent de originea etnică a acestora⁵⁶. Inspectorul școlar principal Holban a fost nevoit să plece la Comrat pentru a lua cunoștință de situație. A avut loc Congresul general al profesorilor din aceste trei localități. La el au participat cei doi profesori de origine turcă, conducerea acestor comune, precum și intelectualii locali. Ca rezultat al unor îndelungi dezbateri s-a decis ca orele de limbă turcă să aibă loc de două ori în săptămână și doar pentru găgăuzi, „deoarece ei sunt de origine turcă”⁵⁷. De această sarcină era responsabil profesorul Zahit Mehmed Boztuna, care avea și mandat de la Ministerul Educației, Cultelor și Artelor.

În 1937, în ziarul „Добруджански глас” („Vocea Dobrogei”), publicație oficială a bulgarilor din orașul Bazargic (azi Dobrici, Bulgaria), a fost tipărit articolul intitulat *Turcizarea găgăuzilor, bulgarilor și moldovenilor în Basarabia*. În acesta se analiza activitatea „elementelor locale” care se numeau „agenții guvernului turc”⁵⁸. Ei erau învinuiți de faptul că primeau o sumă mare de bani din Ankara, în scopul de a face propagandă în mijlocul populației locale și a atrage tinerii din localitățile găgăuze la studii în Turcia. Potrivit mărturiei corespondentului, „nume celebre au condus la aceasta și, bucurându-se de susținerea statului turc, au căpătat educație”⁵⁹. După cum demonstrează documentele de arhivă, acest articol a trezit și interesul reprezentanților serviciilor de siguranță românești și ca rezultat, la 22 octombrie 1937, a fost expediată de la București la Chișinău o scrisoare secretă pentru ca reprezentanții autorităților competente să „verifice în mod serios” informația prezentată în ziar⁶⁰. La 24 noiembrie 1937, din Chișinău a fost primită informația că, într-adevăr, între găgăuzi își desfășurau activitatea trei turci, care, după cum afirmau sursele, dispuneau în acest sens de autorizația ministerului⁶¹. Probabil autoritățile române s-au interesat de activitatea persoanelor identificate, deoarece la 27 noiembrie a

⁵⁵ M. Acaroğlu, *op. cit.*, p. 81.

⁵⁶ ANRM, fond 680, inventar 1, dosar nr. 3192, f. 377.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 377.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 376.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 377.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 376.

⁶¹ *Ibidem*, f. 373.

aceluiași an din București a sosit o nouă scrisoare, care conținea solicitarea ca să fie prezentată cât de curând posibil informația despre fiecare persoană vizată.

Din informațiile prezentate, aflăm că Zahit Boztuna a obținut autorizația pentru predarea limbii turce de la Ministerul Educației, Cultelor și Artelor al României în 1937 cu nr. 161328. În același an, a primit autorizație similară Hasan Cîlci, înregistrată nr. 159937. Ambii se găseau în baza de date a Departamentului Educației din Chișinău. Referitor la Ahmed Mehmed, era notat că el nu se afla în baza de date a Departamentului sus-menționat, din acest motiv s-a presupus că el era în baza de date din Sectorul școlar Galați⁶². Când au fost verificate datele, s-a dovedit că într-adevăr A. Mehmed a fost numit de Departamentul Educației din Galați prin ordinul Ministerului Național al Educației nr. 6998, dar se sublinia că la 22 martie 1938 el nu mai predă în județul Cahul. Totodată, se menționa că prin hotărârea Ministerului nr. 158918 din 1937, Sali Ismail și-a început activitatea în Congaz⁶³.

Sursele arată că la sfârșitul anilor '30 ai secolului XX autoritățile române au început să vadă o amenințare pentru interesele naționale în faptul că tineretul găgăuz mergea la studii în Turcia. Erau exprimate temeri precum că tinerii găgăuzi care au revenit în țară vor promova interesele Turciei în sudul Basarabiei. Temerile autorităților erau exprimate în raportul consulului român din orașul Ruse, M. Nicolae, expediat în anul 1938 Ministerului Afacerilor Externe. În acesta se comunica faptul că, cu ocazia verificării pașapoartelor cetățenilor români, care s-au aflat timp de trei luni peste hotare, la consulat s-a adresat Mihail Chior, născut în comuna Cubei, județul Cahul. El a comunicat că nu a fost lăsat să revină în țară la punctul de control Giurgiu. În urma controlului, s-a constatat că el dispunea de pașaport emis de Prefectura Cahul la 11 decembrie 1937. Pentru a avea dreptul de a intra în țară, el a prezentat actul tradus de Ambasada română din Sofia, potrivit căruia Chior și-a făcut studiile la Școala Pedagogică de băieți din Istanbul. Consulul a comunicat că pe el îl interesa formarea lui M. Chior în Turcia și din acest motiv i-a cerut informații mai în detaliu despre aceasta. Chior i-a relatat că circa 50 de tineri găgăuzi din Basarabia învățau în diferite școli din Istanbul. Învățământul și întreținerea erau finanțate de guvernul turc. Chior a mai comunicat că, după încheierea cursurilor la școala pedagogică și însușirea limbii turce, ei aveau să continue specializarea în școlile tehnice. Consulul și-a încordat atenția, întrucât la întrebarea ce are de gând să facă tineretul găgăuz după finalizarea studiilor, Chior a dat un „răspuns confuz”. Din această cauză, a rugat ca autoritățile competente, precum și Consulatul de la Istanbul, să acorde atenție specială problemei cu privire la învățământul tineretului găgăuz în Turcia⁶⁴.

Siguranță română și-a asumat controlul asupra acestui caz și în august 1938 s-a stabilit că, într-adevăr, în toamna anului 1937, M. Chior împreună cu

⁶² *Ibidem*, f. 388.

⁶³ *Ibidem*, f. 398.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 401-402v.

patru tineri și trei domnișoare au plecat la studii din Cubei în Turcia. A fost constatat că în comună, în rândurile tineretului, aveau loc discuții intense cu privire la superioritatea învățământului în Turcia. S-a menționat că se desfășoară o propagandă activă în scopul ca tot mai mulți tineri găgăuzi să se înscrie la studii în instituțiile de învățământ superior din această țară. Acolo erau asigurați cu bursă și întreținere gratuită. Li se promitea că la absolvirea studiilor guvernul turc va asigura tuturor doritorilor locuri de muncă. Constatăm faptul că multor absolvenți li se propuneau funcții imediat după terminarea studiilor cu condiția ca ei să renunțe la cetățenia română⁶⁵.

Autoritățile române aveau temeri și în privința faptului că tineretul găgăuz putea să intre în legături cu reprezentanții emigranților găgăuzi care locuiau în Turcia. Unii erau membri activi ai mișcării socialiste. Din cauza concepțiilor antiromânești a acestora, se cerea o atenție deosebită din partea autorităților de la București. Nu întâmplător, în Basarabia se efectua un control activ al persoanelor care ar fi putut fi implicate în relații cu ei. Sursele documentare arată că securitatea română îl suspecta pe promotorul culturii găgăuze, preotul Mihail Ciachir, întrucât el „lucra în scopul emigrării găgăuze în Turcia”. Conform datelor securității române, încă în anul 1919, fiind student la Liceul de băieți din Ismail, M. Ciachir făcea parte din comitetul revoluționar al organizației locale. Totodată, se afirma că el, împreună cu secretarul comunei Eschipoles (denumirea actuală Hliboke, raionul Tatarbunari, regiunea Odesa) au organizat în sat Căminul cultural „Voievodul Mihail”, în „care sub mască de propagandă culturală, în realitate făceau parte din organizația comunistă”⁶⁶. În legătură cu acest ordin, de la 1 noiembrie 1938, jandarmilor basarabeni le-a fost trimisă o fotografie a preotului pentru ca ei să-i poată urmări activitatea. La 16 noiembrie al aceluiași an, s-a comunicat că planul de acțiuni în privința lui M. Ciachir n-a fost realizat în practică, întrucât „în septembrie preotul-pensionar a decedat și a fost înmormântat la Chișinău”⁶⁷. Menționăm că sursele documentare indică faptul că ambasadorul turc Hamdullah Suphi Tanrıöver, de fapt, a stabilit relații cu M. Ciachir, însă el îl aprecia în primul rând ca autor de cărți și dicționare în limba găgăuză. În rapoartele sale către guvernul turc, ambasadorul înștiința despre activitatea lui Ciachir ca lider al găgăuzilor și ca o personalitate destul de autoritară în Basarabia⁶⁸. Protoiereul M. Ciachir intenționa să plece pentru o perioadă îndelungată în Turcia la invitația guvernului turc și dorea să-l ia cu sine pe nepotul său Nicolae⁶⁹.

Din atestările documentare, în scopul de a preveni o oarecare activitate antiromânească în sudul Basarabiei, siguranța română a stabilit o supraveghere

⁶⁵ *Ibidem*, f. 420.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 451.

⁶⁸ Stepan Bulgar, *Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) – kompozitor, muzikolog (1919-1977)* [Stepan Bulgar, Veysel Arseven (Vasili Jokjuzchju) – compozitor, muzicolog (1919-1977)], în *Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) 1919-1977. Bibliografisi makaleleri ve müzik eserleri* [Veysel Arseven (Vasili Jokjuzchju) 1919-1977. Bibliografia articolelor și produselor muzicale], Ankara, 2004, p. 7.

⁶⁹ Stepan Bulgar, *Türkiyeye gelen...*, p. 16-34.

atență asupra deplasării ambasadorului turc Tanrıöver. Într-un raport se comunica, bunăoară, că la 1 mai 1939 ambasadorul împreună cu reprezentantul militar vizitaseră orașelul Comrat. Ei au mers la Gheorghii Caicî. În aceeași zi, în casa lui Caicî ambasadorul s-a întâlnit cu profesorul turc Kîlık și cu o delegație din zece elevi găgăuzi. A doua zi, Tanrıöver a vizitat comunele Beșalma, Congaz, Cazaclia, Dezghingea, Vulcănești din județul Cahul, Satalîc-Hagi din județul Cetatea Albă și Ciadîr-Lunga, județul Tighina⁷⁰.

În contextul temerilor autorităților române, se înscrie și afirmația omului de știință rus, geograful Vadim Pokșișevskiy, care după câțiva ani relatează următoarele într-un articol (*În regiunea găgăuzilor*): „Naționaliștii turci au obținut în anii 1938-1939 de la guvernul burghez român dreptul de a trimite profesori turci în satele găgăuze; aici a început a face naveta frecvent de la București ambasadorul turc. Guvernul turc primea bucurosi studenții găgăuzi de chiaburi în instituțiile de învățământ superior din Ankara și Istanbul. Uzitând de similaritatea de limbi, naționaliștii ademeneau găgăuzii prin ideea autonomiei culturii naționale sub auspiciile Turciei”⁷¹.

În baza datelor disponibile, vom prezenta mai jos scurte *date biografice* ale unor găgăuzi care în perioada studiată au fost educați în Turcia și au devenit renumiți oameni de știință.

Peter Zavrak. S-a născut în anul 1917, în satul Cubei, județul Cahul. În 1934, după absolvirea Școlii Centrale din Bolgrad, împreună cu fratele său, Dmitrii, a plecat să învețe în Turcia. După încheierea studiilor la Colegiul Pedagogic din Istanbul, în 1938, Peter Zavrak este admis la Facultatea de Agricultură a Universității din Ankara. Totodată, Peter se ocupa de colectarea folclorului găgăuz din comunele populate de găgăuzi din Basarabia și Dobrogea. În 1939 în revista „Halk Bilgisi Haberleri” („Știri despre cunoștințele tradiționale”) apare articolul lui Zavrak, *Gagauzlar arasında kullanılan halk ilaçları* („Medicina populară a găgăuzilor”)⁷². În 1939, în revista „Varlık” publică o colecție de cântece populare găgăuze („Gagauz türküleri”) ⁷³, ghicitori găgăuze („Gagauz bilmeyceleri”) ⁷⁴. În prefață, redactorul principal al revistei, Yaşar Nabi, scria că „tânărul savant a realizat un lucru mare, de valoare pentru studierea folclorului turcic”⁷⁵.

⁷⁰ ANRM, fond 680, inventar 1, dosar nr. 3192, f. 477.

⁷¹ В.В. Pokșișevskiy, *В краю гагаузов* [V.V. Pokshishevskiy, În regiunea găgăuzilor], în „Вокруг света” [În jurul lumii], Москва, nr. 5-6, 1946, p. 32-33.

⁷² Petri Zavrak, *Gagauzlar arasında kullanılan halk ilaçları* [Petri Zavrak, Medicina populară a găgăuzilor], în „Halk Bilgisi Haberleri” [Știri despre cunoștințele tradiționale], Ankara, Sayı 89-90, 3-4, 1939, p. 111-112.

⁷³ Idem, *Gagauz türküleri* [Cântece găgăuzești], în „Varlık” [Bogăție], Ankara, Sayı 139, 15 Nisan, 1939, p. 240-243.

⁷⁴ Idem, *Gagauz bilmeyceleri* [Ghicitori găgăuzești], în „Varlık”, Ankara, Sayı 140, 1 Mayıs, 1939, p. 278-280.

⁷⁵ Yaşar Nabi, *Önsöz* [Jashar Nabi, Prefață], în „Varlık”, Ankara, Sayı 139, 15 Nisan, 1939, p. 240-243.

Irina Bulgar (Selma Öztürk). S-a născut la Vulcănești, în 1913. Tatăl său murise pe front în anul 1916, iar mama a rămas cu cinci copii orfani. După absolvirea școlii în comuna natală, a intrat în 1926 la Liceul din Bolgrad, unde a fost deschis un internat gratuit pentru elevi. Avea succese deosebite la matematică, și-a însușit limba franceză. După absolvirea reușită a liceului, în 1930, a plecat la București și a intrat la Facultatea de Matematică. La Universitate s-a deschis un internat gratuit pentru studenți, unde a fost și ea primită. La recepțiile Ambasadei Turciei, unde era frecvent invitată, a făcut cunoștință cu ambasadorul Hamdullah Suphi Tanrıöver, care a invitat-o să plece în Turcia. I s-a promis o muncă decentă. Ea a sosit în Turcia înainte de cel de-al Doilea Război Mondial. Aici ea s-a căsătorit. În prezent are un fiu și nepoți. Atunci și-a luat un nume turcic, Selma Öztürk. În 1949 și-a susținut teza de doctorat. Irina Bulgar este autoarea a unui șir de articole științifice. Aproape patruzeci de ani I. Bulgar a fost profesor de matematică la Universitatea Tehnică din Istanbul⁷⁶.

Ivan Pavlioglu (Oguz Gürel). S-a născut la 24 aprilie la Vulcănești, într-o familie de țărani. În pofida tuturor greutăților, el a învățat bine la școală, a avut succese deosebite în domeniul științelor exacte. În 1939, I. Pavlioglu a aflat că există posibilitatea de a urma studii superioare în Turcia. El a plecat la București și s-a adresat în acest sens Ambasadei Turciei. Ambasadorul Hamdullah Suphi Tanrıöver a perfectat actele și I. Pavlioglu s-a îndreptat spre Turcia. Acolo a primit alt nume, Oguz Gürel. În 1940 s-a întrerupt legătura studentului cu Basarabia. Pentru prima dată după plecarea sa, I. Pavlioglu a revenit la Vulcănești în 1978. După absolvirea Universității Tehnice, el a activat ca profesor la Liceul industrial, expert mecanic la companii din Ankara⁷⁷.

Gheorghe Mutaf (Emin Mutaf). S-a născut în orașelul Comrat, județul Tighina. A absolvit Liceul „Dimitrie Cantemir” din localitate. În 1933 a intrat la Facultatea de Agricultură din cadrul Universității din Iași. După anul întâi, Gh. Mutaf a aflat despre bursele pentru tineretul găgăuz. Atunci el a plecat la București, unde a fost ajutat de ambasadorul Turciei. La Istanbul, Mutaf a frecventat Cursul de pregătire pentru însușirea limbii turce și în 1935 a fost admis la Institutul de Agricultură din Ankara. În această perioadă el își ia numele Emin. După absolvirea universității, el a fost angajat în calitate de asistent la Institutul de Cercetări Științifice, iar în 1942 s-a transferat la Facultatea de Mașini Agricole. Acolo s-a ocupat de realizarea și introducerea mașinilor agricole în Turcia. A publicat numeroase lucrări științifice. Conferențiar universitar, ca specialist cu perspectivă, E. Mutaf a fost trimis în Marea Britanie. În 1958 el s-a mutat în orașul Izmir, unde a activat la Facultatea de Mașini Agricole de la Universitatea Marea Egee. Pentru activitatea științifică

⁷⁶ Степан Булгар, *Гагаузские судьбы* [Stepan Bulgar, Soarta găgăuzilor], Кишинев, Центральная типография, 2003, p. 82-83.

⁷⁷ Stepan Bulgar, *İki Valkaneşlinin yaşama yolları* [Drumurile vieții unui vulcăneștean], în „Sabaa yıldızı”, Komrat, nr. 43, 2008, p. 46-48.

prodigioasă, lui E. Mutaf i s-a atribuit gradul de profesor și pentru mulți ani a fost prorector. Perioada anilor '70 ai secolului XX reprezintă punctul culminant al activității sale. El a colaborat cu instituții științifice din Franța, SUA, Canada, Germania de Vest⁷⁸.

Vasilii Cebanov (Özdemir Çobanoğlu). S-a născut la 27 iulie 1915, în comuna Congaz, într-o familie bogată de țărani. Absolvind școala din satul natal, și-a depus actele la Liceul din Bolgrad, unde la admitere a dovedit cunoștințe înalte și, ca rezultat, pentru anii de studii el a primit bursa din fondul „Ialpug”. În 1934 a absolvit cu succes liceul și a primit o diplomă de bacalaureat și dreptul de a fi admis în instituțiile de învățământ superior. În 1936-1937 și-a făcut serviciul militar în regimentul staționat în Ismail. Folosindu-se de o mică vacanță, a plecat la București. A fost primit de ambasadorul turc Hamdullah Suphi Tanrıöver, care de obicei discuta cu privire la această problemă cu tinerii găgăuzi. Întâlnirea oficială s-a transformat într-o prietenie pe viață. Ei corespondau regulat, de altfel și în scrisori ambasadorul îl numea pe V. Cebanov „fecior”. În decembrie 1937, demobilizându-se, a plecat la Istanbul, la Colegiul Pedagogic, iar după absolvire, în 1939, a fost admis la Facultatea de Litere, Istorie și Geografie a Universității din Ankara. Absolvind instituția de învățământ superior, devine asistent la Catedra de istoria antică, lucrând asupra tezei de doctorat. Subiectul tezei a fost despre omul de știință și principele Moldovei, Dimitrie Cantemir (cu titlul *Personalitatea lui Dimitrie Cantemir și opera sa*). În 1950 și-a susținut cu succes teza de doctorat. Aceasta nu a însemnat finalul studierii operelor lui D. Cantemir. Cebanov a tradus în limba turcă lucrarea acestuia, *Istoria creșterii și descreșterii Curții Otomane* (vol. 1 și 2, Istanbul, 1998) (Dimitri Kantemir, *Osmanlı imparatorluğu'nun yükseliş ve çöküş tarihi*, 1-2 cilt, İstanbul, 1998), a elaborat mai multe studii privind diverse subiecte. În anii '60-'70 ai secolului XX, V. Cebanov și-a vizitat în repetate rânduri rudele din Congaz. Începând cu anul 1991, scriitorul și doctorul în științe Özdemir Çobanoğlu a făcut vizite repetate în Republica Moldova, s-a întâlnit cu consătenii, cu studenții de la Universitatea de Stat din Comrat, celei din urmă i-a donat colecții de cărți din biblioteca sa personală. În anul 2000 a publicat volumul de memorii *Bir gagauz öğretmenin başına gelenler* ([*Din viața profesorului găgăuz*], Istanbul, 2000)⁷⁹.

Vasilii Jokjuzhju (Veysel Arseven). S-a născut în 1919 în satul Baurci, județul Tighina. Familia sa era săracă, părinții țărani. După absolvirea școlii din sat și a școlii tehnice din comuna Văsieni, județul Lăpușna, Vasiliu se întoarce în satul natal. Aici el a aflat că vreo câțiva colegi de-ai săi au plecat la studii în Turcia. El s-a întâlnit cu unul dintre ei, studentul Semen Terzi. După aceasta, el decide să se ducă la studii în Turcia. Pentru călătoria la București avea nevoie

⁷⁸ Idem, *Türkiye'ye gelen...*, p. 29-31.

⁷⁹ Idem, *Dr. Özdemir Çobanoğlu. Bir gagauz öğretmeninin başına gelenler* [Stepan Bulgar, Dr. Jozdemir Chobanoğlu. Experiențele unui găgăuz], în „Sabaa yıldızı”, Komrat, nr. 13, 2000, p. 51-59.

de bani, iar mama a cerut ajutorul bisericii din Baurci. Preotul Eusebiu Crocos (1867-1936)⁸⁰ i-a dat 500 de lei și l-a binecuvântat pe tânăr. Astfel și-a îndeplinit dorința de a intra la o instituție de învățământ superior din Peninsula Anatolia. După absolvirea Colegiului Pedagogic din Istanbul, el a fost admis la Facultatea de Muzică a Universității Gazi din Ankara. Și-a luat numele turcesc Veysel Arseven. Mai târziu, a început să adune folclor muzical. A publicat mai mult de 500 de articole privind tematica muzicală⁸¹. Dintre realizările sale științifice menționăm următoarele articole: *Gagauz halk türküleri* („Cântece populare găgăuze”), publicat în ediția *Musiki Ansiklopedisi* (Șubat, 1947) („Enciclopedia de muzica turcească”, februarie 1947), articolul *Gagavuz halk müziği ile anadolu halk müziği hakkında mukayeseli bir inceleme* („Studiu comparativ al muzicii populare găgăuze și muzicii populare Anatoliene”, 1952), *Üç türkü* („Trei cântece”, 1953), *Çok sesli halk türküleri* („Cântece populare corale”, Istanbul, 1957)⁸², *Açıklamalı. Türk halk müziği kitap ve makaleler. Bibliografyası* („Bibliografia muzicii populare turcești”, 1969)⁸³. În 2004 a fost publicată cartea pregătită de Stepan Bulgar, *Gagavuz kompozitörü müzikoloğu ve folklorcusu Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) 1919-1977. Biyografisi, makaleleri ve müzik eserleri* („Compozitorul găgăuz, muzicologul și folcloristul Veysel Arseven (Vasili Öküzçü) 1919-1977. Bibliografie, articole și colecții muzicale”, Ankara, 2004), în care a fost inclusă cea mai mare parte a operei sale⁸⁴.

Leonid Gagauz (Rustem Aksel). S-a născut în 1910 în comuna Cubei (denumirea actuală Cervonoarmiiske, raionul Bolgrad, regiunea Odesa, Ucraina). Tatăl său, M. Gagauz, în perioada țaristă a fost profesor și director de școală, iar în timpul administrației românești, primar. Leonid Gagauz a absolvit Școala primară din Cubei, iar în 1929 și Liceul din Bolgrad. În 1935 L. Gagauz a fost admis la Facultatea Agricolă de la Universitatea din Istanbul. După absolvirea universității, tânărul și-a luat un nume nou, Rustem Aksel, și a primit cetățenia turcă. În linii generale, el a fost angajat în procesul de predare, a publicat articole științifice în domeniul producerii de semințe. În 1949, R. Aksel a susținut teza de doctorat și, după o perioadă de timp, la invitația universității locale, a emigrat cu soția Aynur Aksel (Aculina Radova) și cu copiii în Canada, în orașul Edmonton, provincia Alberta. Aici a susținut din nou teza de doctorat, obținând titlul științifico-didactic de profesor universitar. În Canada, Rustem Aksel a lucrat mult și rodnic. În 1977, în colaborare cu Amir Muhammed și

⁸⁰ Константин Курдогло, *Баурчи: очерки (люди, события, документы)* [Konstantin Kurdoglu, Baurci: schițe (oameni, evenimente, documente)], Кишинев, 2012, p. 76-77.

⁸¹ Stepan Bulgar, *Veysel Arseven (Vasili Öküzçü)...*, p. 1-2.

⁸² *Çok sesli halk türküleri*, Hazırlayan Veysel Arseven [Cântece populare corale, volum editat de Veysel Arseven], Istanbul, 1957.

⁸³ *Açıklamalı. Türk halk müziği kitap ve makaleler. Bibliografyası*, Hazırlayan Veysel Arseven [Cercetări. Muzică populară turcă. Cărți și articole, volum editat de Veysel Arseven], Istanbul, Milli eğitim basımevi, 1969, 210 p.

⁸⁴ Stepan Bulgar, *Gagavuz kompozitörü...*, p. 7.

R.K. Berstel au elaborat monografia *Genetic diversity in plants*⁸⁵ („Diversitatea genetică în plante”), una din lucrările fundamentale cu privire la genetică și selecție, cartea fiind tipărită la New York.

Victor Ghenov. S-a născut în 1924, în comuna Ciadîr-Lunga, județul Tighina. După absolvirea gimnaziului din comuna natală, a intrat la Liceul din Tighina. În 1938, pleacă în Turcia și își continuă studiile la Universitatea Tehnică din Budapesta. El obține diploma de inginer. În 1960, revine la Ciadîr-Lunga, se interesează de problemele de limbă și cultură ale găgăuzilor. În continuare, el a inițiat pregătirea unui *dicționar rus-turc-găgăuz*. În 2005, cercetătorul român de origine găgăuză Anatol Măcriș, care se cunoștea personal cu V. Ghenov, a constatat că dicționarul „va fi foarte bogat și util”⁸⁶. Acest dicționar a fost tipărit după moartea lui V. Ghenov.

Iurii Căsa. S-a născut în 1921 în orașelul Comrat, județul Tighina. Părinții săi erau profesori la școala de pe lângă Biserica „Adormirea Maicii Domnului”. Iurii Căsa a absolvit școală primară și trei ani la Liceul „Dimitrie Cantemir” din Comrat. În 1935 a plecat în Turcia, unde a absolvit liceul, iar în 1944 s-a dus în Austria. În orașul Viena, tânărul a studiat filologia germană. În 1955, împreună cu familia, a emigrat în Canada și s-a stabilit în Ottawa. În anii 1955-1959 a învățat la Facultatea de Inginerie Chimică a Universității McGill, Montreal. A lucrat în domeniul industriei electronice din Canada. A reprezentat țara la trei Comisii ale ONU. După pensionare, în 1991, a fondat o companie și s-a ocupat de afaceri. În 1992 și 1994 a vizitat Comratul natal. A stabilit o bursă nominală la Universitatea de Stat din Comrat. A murit în 2007⁸⁷.

Gheorghii Caicî (Ali Kaygı). S-a născut în 1920 în orașelul Comrat, județul Tighina. Tatăl său a fost primar în perioada 1931-1940. A absolvit Liceul „Dimitrie Cantemir” din Comrat. În Turcia a absolvit Institutul Pedagogic Gazi, iar în America, Universitatea de Stat din Florida. A lucrat în calitate de profesor de limba franceză, director adjunct la Liceul Galatasaray din Istanbul. Tatăl lui Gheorghii Caicî a fost represat de autoritățile sovietice. Despre acest fapt Guvernul român a trimis o scrisoare oficială în Turcia, la solicitarea lui Ali Kaygı, în anul 1942⁸⁸.

Dmitrii Caicî. S-a născut în 1924, în orașelul Comrat, județul Tighina. A terminat cinci clase la Liceul „Dimitrie Cantemir” din Comrat, iar în 1940 a plecat la fratele său, Gheorghii, la Istanbul. Mai târziu s-a dus în Australia⁸⁹.

Pavel Kapsîz (Erol Kapsız). S-a născut în comuna Beșalma, județul Tighina, în anul 1924. În 1938 a plecat la Istanbul, unde a absolvit Colegiul Pedagogic. A studiat la Facultatea de Științe Economice de la Universitatea din

⁸⁵ Amir Muhammed, Rustem Aksel, R.C. von Borstel, *Genetic Diversity in Plants*, în *International Symposium on Genetic Control of Diversity in Plants* (1-7 March 1976, Lahore, Pakistan), vol. 8, New York/London, Plenum Press, 1977, 506 p.

⁸⁶ Anatol Măcriș, *Găgăuzii în diaspora și la ei acasă*, București, Agerpress, 2005, p. 23.

⁸⁷ Idem, *Găgăuzii*, București, Editura PACO, 2008, p. 125-126.

⁸⁸ Stepan Bulgar, *Türkiye'ye gelen...*, p. 29-31.

⁸⁹ Anatol Măcriș, *Găgăuzii*, 2008, p. 126.

Istanbul, însă nu a terminat-o. S-a căsătorit; a întemeiat o companie de publicitate. A murit în anul 2007⁹⁰. Părinții lui au emigrat din Basarabia în 1944 și au locuit apoi la București⁹¹.

Dmitrii Gargalić (Mete Kargalık). S-a născut în 1917, în orașelul Comrat. Tatăl său, Fodor Gargalić, era de origine din Comrat, iar mama sa, Elena, provenea din comuna Congaz. Tatăl se ocupa cu comerțul și dețineau un restaurant în comuna Congaz. Dmitrii învăța bine, a absolvit Liceul „Dimitrie Cantemir” din Comrat și, când a aflat că există posibilitatea de a-și face studiile în Turcia, s-a adresat ambasadorului turc Hamdullah Suphi Tanrıöver. După o discuție cu el, a primit acceptul pentru studii. A absolvit Colegiul Pedagogic, apoi Facultatea de Filologie a Universității din Istanbul. A terminat cursul de limbă franceză de doi ani la Paris. A lucrat ca profesor de limba franceză în diverse instituții de învățământ din Turcia⁹².

Se poate afirma că soarta studenților găgăuzi care au plecat din România să facă studii în Turcia a fost diferită. După declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, niciunul dintre ei nu s-a întors acasă. A început o perioadă îndelungată, dificilă de adaptare în patria nouă. Majoritatea dintre ei au urmat studii superioare și au avut posibilitate să-și găsească locuri de muncă, să obțină actele necesare și să aibă succese în domeniul lor de activitate. Cu toate acestea, până la prăbușirea Uniunii Sovietice, practic, nu se cunoștea nimic despre acești oameni în fosta lor patrie. Acele proiecte care erau atribuite studenților găgăuzi de către Hamdullah Suphi Tanrıöver, în plan politic și cultural, nu au putut fi realizate din cauza situației internaționale care s-a schimbat în urma celui de-al Doilea Război Mondial și în timpul „Războiului rece”.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 129.

⁹¹ *Idem*, *Găgăuzii. Opinii și însemnări*, București, Agerpress Typo, 2001, p. 44.

⁹² Stepan Bulgar, *Türkiyeye gelen...*, p. 24-25.

**Gagauz in the Bessarabia in the Context of the Romanian-Turkish Relations
in the Period 1918-1940: History and Personalities**

(Abstract)

Keywords: Gagauz, the romanian-turkish relations, Bessarabia, Comrat, Hamdullah Subhi Tanriyover.

Present in the article first introduces unknown documents from the archives of Turkey, Romania and the Republic of Moldova related to the “Gagauz problem” in the context of the Romanian-Turkish relations. The authors had mainly paid attention to the education sector, where Turkish cultural and ideological influence was the most noticeable. Through distributing the policy of the Turkish identity among the Gagauz in Bessarabia, Turkish government has largely relied on Gagauz intellectuals and its youth. Due to this Turkish teachers Zahit Mehmet Boztuna, Hasan Belal Kilic Ahmed Mehmed, Sali Ismail, Osman Abdullah, Ali and Bayram Cantarelli and others have been sent to Gagauzian villages. They received the appropriate authorization from the Romanian Ministry of National Education to teach Turkish language for two hours a week. They are known to provide training in Gagauzian and Bulgarian-Gagauzian villages: Comrat, Congaz, Kubey, Chadir-Lunga, Congaz and others. According to some reports, the activities of these entities funded from Turkish, and partly from the Romanian budget. At the same time, high-level Turkish government was encouraging the involvement of Gagauz young people to enter secondary, higher and specialized secondary schools in Ankara and Istanbul. To do this, students had been guaranteed a hostel, budget training and scholarships. The article evaluates huge role of Turkish Ambassador in Romania Hamdullah Subhi Tanriyover (1931-1944), who initiated and conducted most of the work on the organization of Turkish language teaching in Gagauz villages, provision of textbooks and teacher training.

Sovietizarea Basarabiei: politici economice, repressive și sociale. Studiu de caz: orașul Bălți (1944-1949)

Dumitru LISNIC

Începând cu a doua jumătate a anilor '20 ai secolului trecut, în teritoriile ce făceau parte din URSS a început o serie de procese care a dus la schimbări majore de ordin economic și social. Aceste schimbări au fost rezultatul aplicării planurilor cincinale care aveau drept scop transformarea URSS dintr-o țară agrară în una industrială. În viziunea conducerii URSS, după preluarea puterii în Rusia de către bolșevici, în lume existau tabăra capitalistă și cea socialistă, ultima condusă de Uniunea Sovietică, asediată de țările capitaliste. Potrivit discursului ținut de Stalin la Congresul al XIV-lea al Partidului Comunist bolșevic pan-Unional (PC(b) US), URSS risca să devină o colonie a lumii capitaliste, iar unica posibilitate a statului sovietic de a se opune capitalismului mondial era crearea propriei industrii constructoare de mașini. Metoda prin care industrializarea trebuia realizată era planificarea¹. Investițiile mari în construirea unei industrii constructoare de mașini au dus la extinderea semnificativă a orașelor și a populației acestora. După cum susține Stephen Kotkin, arhitectura și modelul de organizare ale orașului sovietic erau astfel concepute încât să schimbe oamenii care îl locuiau printr-un mod de viață și activități de tip socialist. Orașele sovietice trebuiau să fie locuite de o numeroasă populație muncitorească², menită să constituie baza socială a regimului sovietic. Schimbările de ordin social nu s-au limitat doar la creșterea numerică a clasei muncitoare și la educarea ei, ci și la distrugerea categoriilor sociale considerate a fi inamici sociali ai regimului sovietic³.

Dezvoltarea industrială a fost întreruptă de intrarea URSS în cel de-al Doilea Război Mondial, pe parcursul căruia Uniunea Sovietică a suferit pierderi majore. După încheierea războiului, statul sovietic avea o populație cu 14 % mai mică decât în 1941, iar economia, orașele și satele erau ruinate din cauza

¹ Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilisation*, Oxford, Berkeley, 1997, p. 30-33.

² *Ibidem*, p. 34.

³ *Ibidem*, p. 32.

acțiunilor militare⁴. După 1945, URSS a continuat să acorde o atenție deosebită dezvoltării industriei, reabilitarea acesteia fiind urgentată și de declanșarea Războiului Rece.

În perioada postbelică, aceleași politici au fost aplicate și în teritoriile intrate în componența URSS începând cu anii 1939-1940, unul dintre ele fiind Basarabia, anexată de URSS în iunie 1940. Datorită intrării sale târzii în componența Uniunii Sovietice, între acest teritoriu și alte regiuni ale statului sovietic existau decalaje majore de ordin economic, politic și social. Pentru a le înlătura și pentru a întări controlul URSS asupra Basarabiei, populația din această regiune a fost supusă unui amplu proces de sovietizare care a constatat în impunerea modelului politic, economic și social sovietic prin aplicarea unui șir de politici.

La fel ca în URSS, unde construirea și extinderea orașelor au fost elemente centrale în aplicarea politicilor sociale, economice și demografice⁵, și în teritoriile anexate după 1939 a avut loc un proces de urbanizare însoțit de schimbări profunde în ceea ce privește componența și numărul populației.

În perioada postbelică, orașele din Basarabia intrate în componența RSSM, puteau fi împărțite în mai multe categorii conform statutului lor. Din punct de vedere administrativ și economic, orașele Bălți, Bender (Tighina) și Chișinău erau supuse direct autorităților republicane. Același statut îl avea și orașul Tiraspol⁶, situat în stânga Nistrului. Un al doilea grup de orașe era reprezentat de localitățile care, în 1940-1947 (perioada în care în RSSM s-au menținut județele), erau centre de județ, dar nu și entități economice și administrative separate de administrația județeană. Astfel de orașe erau Orheiul, Soroca și Cahulul. În cea de a treia categorie intrau localitățile de dimensiuni mai mici care au devenit centre de voloste (pe 18 octombrie 1940 au fost create raioanele⁷, dar în documentele mai timpurii apare des termenul voloste⁸, ceea ce înseamnă că, pentru câteva luni, a fost păstrată împărțirea administrativ-teritorială românească pe plăși, numite în actele sovietice voloste), iar mai apoi centre de raion.

Orașele Bălți, Bender și Chișinău au avut parte de o atenție deosebită din partea autorităților sovietice. Acest lucru era reflectat nu doar de statutul economic și administrativ special pe care îl aveau, ci și de creșterea populației lor în perioada sovietică. În anul 1940, orașul Bălți avea o populație de 30.570 de locuitori, Benderul (Tighina) avea o populație de 31.384 de locuitori, iar Chișinăul avea 114.896 de locuitori⁹. În 1991 populația orașului Bălți era de

⁴ Donald Filtzer, *Soviet Workers and Late Stalinism. Labor and Restoration of the Stalinist System after World War II*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, p. 13.

⁵ Stephen Kotkin, *op. cit.*, p. 37.

⁶ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în Epoca Stalinistă (1940-1953)*, Chișinău, Editura Cartier, 2011, p. 41-42.

⁷ *Ibidem*.

⁸ AOSPRM, fond 7, inventar 1, dosar nr. 1, f. 14.

⁹ Datele statistice examinate de Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM în procesul creării Moldovei Sovietice, *apud* Nicolae Enciu, *Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor*

161.800 de locuitori. Orașul Tighina avea în același an aproape 133.000 de locuitori, iar Chișinăul avea 730.400 de locuitori¹⁰. Comparând populația pe care o aveau aceste orașe în 1940 cu cea din 1991, observăm că populația orașului Bălți a crescut de aproximativ 5,2 ori, populația orașului Bender (Tighina) a crescut de 4,2 ori, iar populația Chișinăului a crescut de 6,3 ori.

În 1940 orașul Orhei avea 15.279 de locuitori, Soroca, 15.001 locuitori, iar Cahulul, 11.370 de persoane¹¹. În 1991, populația Orheiului era de 39.100 de locuitori, populația Sorocăi era de 42.700, iar cea a Cahulului de 44.300 de locuitori¹². Astfel, populația orașului Orhei a crescut de aproximativ 2,5 ori, a Sorocăi de 2,8 ori, iar a Cahulului de 3,8 ori. După cum arată cifrele, ritmul de creștere a populației orașelor Bălți, Bender și Chișinău a fost mult mai rapid decât cel din orașele Cahul, Soroca și Orhei. De asemenea, trebuie să menționăm faptul că orașul Bălți a avut un ritm de creștere a populației apropiat de cel al orașului Chișinău și mult mai rapid decât cel al Benderului (Tighinei).

Lângă orașele Bălți, Bender (Tighina) și Chișinău au existat lagăre de prizonieri de război¹³, cei aflați aici având un rol important în restabilirea postbelică a orașelor. Amplasarea celor trei lagăre reflectă importanța pe care o aveau orașele basarabene amintite în procesul de sovietizare a regiunii.

În cele ce urmează vom încerca, pornind de la cazul orașului Bălți, să analizăm metodele prin care statul sovietic a sovietizat cele mai importante orașe ale Basarabiei în primii ani de după cel de-al Doilea Război Mondial.

Adaptarea industriei și infrastructurii orașului Bălți la sistemul sovietic

În această secțiune vom încerca, prin analiza intervalului temporal 1940-1941, să identificăm modalitățile prin care Uniunea Sovietică a adaptat industria orașului Bălți la modelul de organizare sovietic. În paralel, vom proceda la deconstruirea strategiei generale a statului sovietic cu privire la această localitate.

Încă din 1939, eventualitatea anexării Basarabiei la URSS a început să aibă consecințe grave asupra regiunii. Starea de spirit a populației județului și orașului Bălți era afectată de evenimentele internaționale. Toți înțelegeau situația dificilă în care se afla România și posibilele consecințe asupra Basarabiei¹⁴. În același

1918-1940. *Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*, Chișinău, Editura Lexicon Prima, 2013, p. 390-393.

¹⁰ <http://statbank.statistica.md/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>; consultat la 30.05.2015.

¹¹ Datele statistice examinate de Prezidiul Sovietului Suprem..., *apud* Nicolae Enciu, *op. cit.*, p. 390-393.

¹² <http://statbank.statistica.md/pxweb/Dialog/Saveshow.asp>; consultat la 30.05.2015.

¹³ Mihai Tașcă, *Lagărele de prizonieri din RSS Moldovenească. Soarta militarilor germani și români capturați de sovietici după 23 august 1944*, vezi http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/lagarele-prizonieri-rss-moldoveneasca-i-soarta-militarilor-germani-roma; consultat la 17.06.2014.

¹⁴ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 011743, f. 588. Îi mulțumim domnului Adrian Cioflâncă pentru punerea la dispoziție a fotocopiilor acestui dosar.

timp, o considerabilă parte a populației orașului Bălți, inclusiv persoanele cu orientare politică procomunistă, avea speranța că situația sa și a orașului se va îmbunătăți după o posibilă anexare a Basarabiei la URSS¹⁵.

Situația internațională și starea de spirit a populației s-au răsfrânt asupra economiei orașului. Încă de la începutul lui 1940, proprietarul Fabricii de zahăr, Zaharia Esmanaschi, a lichidat toate afacerile din oraș, intenționând să înființeze o nouă fabrică de zahăr în Vechiul Regat. Frații Volman, proprietarii Fabricii de Ulei de floarea soarelui, intenționau să își vândă afacerea și să plece, de asemenea, în Vechiul Regat. Aceste vești îi îngrijorau pe cei aproape 500 de muncitori ai acestor fabrici¹⁶. Cea mai mare parte a oamenilor de afaceri începeau să cumpere imobile în Vechiul Regat, însă nu se grăbeau să își lichideze afacerile din oraș atât timp cât mai exista o nădejde că situația se va ameliora¹⁷. Dacă în ianuarie 1940 mai exista această speranță, până în luna iunie lucrurile s-au schimbat. În iunie 1940 Fabrica de Ulei nu mai activa, iar cea de zahar era deja în proces de evacuare. Morile din localitate nu funcționau, iar șomerii erau nevoiți să muncească în domeniul agriculturii¹⁸.

În prima jumătate a anului 1940 are loc o permanentă creștere a prețurilor. Un alt fenomen care lua amploare era deficitul de produse de primă necesitate. Datorită neîncrederii în leul românesc, băncile nu mai acordau credite micilor comercianți și întreprinzători. De asemenea, datorită creșterii continue a prețurilor, oamenii de afaceri au acumulat cantități mari de produse alimentare pe care nu se grăbeau să le vândă, în speranța de a obține un preț mai bun în viitor¹⁹.

După 28 iunie 1940, orașul Bălți a rămas una dintre cele mai importante localități din regiune. Situat în partea de nord a Basarabiei, Bălți a intrat în componența Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM) după crearea acesteia pe 2 august 1940. În perioada în care în RSSM s-au menținut județele (1940-1941, 1944-1947), acest oraș a fost reședința administrației județului Bălți. După „raionizarea” RSSM (în octombrie 1940, județele care au fost păstrate au fost împărțite în raioane), orașul a devenit reședință pentru administrația raionului Bălți. În același timp, începând cu octombrie 1940 orașul Bălți avea o administrație civilă proprie, care era supusă direct autorităților republicane²⁰. În apropiere de acest oraș se afla localitatea Slobozia, care astăzi face parte din municipiul Bălți, unde era localizat un important nod de cale ferată ce lega orașul cu nordul și sud-estul Ucrainei, cu orașele Iași și Chișinău.

Un alt factor care făcea din orașul Bălți o localitate importantă era rolul său de centru economic al nordului Basarabiei. După trecerea sub control sovietic, autoritățile orașului au acordat o atenție deosebită întreprinderilor. Din punctul de vedere al doctrinei marxist-leniniste – și mai ales al felului în care

¹⁵ *Ibidem*, f. 36.

¹⁶ *Ibidem*, f. 32.

¹⁷ *Ibidem*, f. 36.

¹⁸ *Ibidem*, f. 586.

¹⁹ *Ibidem*, f. 297-299.

²⁰ Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 41-42.

aceasta a fost înțeleasă de Stalin, odată cu primul cincinal (așa-zisa „revoluție stalinistă”), și modul în care au aplicat-o urbanistii sovietici –, centrul „orașelor viitorului sovietic” erau fabricile²¹, în jurul lor extinzându-se, așa cum vom arăta mai jos, orașele.

Întreprinderile orașului Bălți ce existau până la 1940 au fost naționalizate, iar mai apoi au fost comasate în fabrici și uzine mai mari, ce urmau a fi extinse. Vom folosi cazul atelierelor din domeniul utilajelor mecanice și prelucrării metalelor pentru a crea o imagine mai clară a modului în care aveau loc aceste procese. Pe data de 19 septembrie 1940, în cadrul ședinței Biroului Organizației Județene de Partid (la acel moment instituțiile de partid și de stat ale orașului erau supuse autorităților județene), s-a discutat despre situația acestor ateliere. Raportul privind această ramură a economiei orașului a fost făcut de șeful Secției pentru Industrie a orașului Bălți, care a prezentat un proiect privind concentrarea atelierelor din domeniul mecanic și de prelucrare a metalelor²². Naționalizate din 23 august 1940²³, toate atelierele trebuiau concentrate până la data de 25 octombrie 1940. Biroul Județean a înaintat Comisariatului Poporului pentru Industrie o cerere de acordare a 25.000 de ruble și a materialelor deficitare, precum cărbunele, oțelul și fonta, necesare pentru reutilizarea noilor întreprinderi. Fabrica Mecanică a fostului proprietar Hareș urma să fie trecută în administrarea Comisariatului Poporului pentru Industrie²⁴. Atelierele trebuiau supuse unei singure administrații și organizate în cinci secții și două fabrici. Până la data de 15 octombrie 1940, Fabrica de Motoare trebuia transferată în clădirea fostului proprietar Ioffe, această întreprindere având drept obiectiv, conform planului, producerea a 10 motoare lunar și repararea altor motoare. Între timp, s-a decis mutarea utilajelor celei de-a doua fabrici, care era specializată în producerea detaliilor pentru asamblarea motoarelor, în clădirea fostului proprietar Șencher. S-a planificat amplasarea, până la 20 octombrie 1940, în clădirea fostului proprietar Lujanchi, a atelierul de vulcanizare și de reparare a autovehiculelor. Până pe 1 octombrie 1940, în clădirea fostului proprietar Vexler urma a fi transferat atelierul pentru repararea obiectelor metalice de uz casnic. În clădirea fostului proprietar Lipcovschi rămânea amplasată turnătoria pentru producerea obiectelor metalice de uz casnic. Până pe 20 octombrie, clădirea fostului proprietar Ghelfeld avea să devină sediul atelierului de reparare a carelor. Atelierul de confecționare a produselor din sârmă a rămas amplasat în clădirea în care s-a aflat până în 1940. Aceste schimbări erau explicate în decizia Biroului prin nevoia de a raționaliza industria de prelucrare a metalelor, care era dispersată în diferite părți ale orașului, și de lipsa condițiilor necesare în încăperile vechi. Numărul muncitorilor acestor fabrici și ateliere urma să fie mărit până la 300 de persoane.

²¹ Stephen K. Kotkin, *op. cit.*, p. 149.

²² AOSPRM, fond 7, inventar 1, dosar nr. 1, f. 47.

²³ *Ibidem*, f. 67.

²⁴ *Ibidem*, f. 47.

Conform unei anexe la stenograma ședinței în care Biroul Județean a luat aceste decizii, cele 25.000 de ruble trebuiau folosite pentru extinderea Fabricii de Motoare prin construirea unei clădiri suplimentare²⁵.

Analizând aceste decizii, am identificat mai multe obiective ale proceselor de reformare a întreprinderilor din oraș. În primul rând, supunerea tuturor atelierelor unei singure administrații acorda autorităților orașului un control mai mare asupra acestei ramuri economice în condițiile pieței planificate. Un al doilea obiectiv era creșterea capacității economice a orașului, care se înscria în politica de industrializare promovată de statul sovietic și permitea creșterea numerică a muncitorilor în oraș. Faptul că mărirea numărului muncitorilor în oraș era una din sarcinile primordiale ale administrației locale se reflectă și în decizia de a crește numărul angajaților Fabricii de Motoare până la 300 de persoane.

Autoritățile sovietice au întâmpinat o serie de obstacole în integrarea întreprinderilor din Basarabia în sistemul economic sovietic. În perioada 1940-1941, Fabrica de Motoare se confrunta cu lipsa materiei prime și a utilajelor necesare împlinirii planurilor de producție. În fabrică lipsea o presă cu abur pentru producerea arborelui cotit. Datorită acestei lipse, directorul fabricii a fost nevoit să obțină producerea lor într-o fabrică din Odesa. De asemenea, exista și un deficit de oțeluri speciale. Directorul fabricii a reușit să le obțină în RSS Ucraineană. Pentru a putea găsi oțelul și a convinge administrația fabricii din Odesa să producă piesele necesare, a fost nevoie de implicarea Comitetului de Partid al regiunii Odesa²⁶. Această situație poate fi explicată nu doar prin lipsa utilajelor și prin problemele organizatorice caracteristice primelor luni de după instituirea administrației sovietice, ci și de poziționarea Fabricii de Motoare într-o zonă lipsită de materii prime. De asemenea, trebuie luat în calcul faptul că, până la 28 iunie 1940, materiile prime erau luate din teritoriile rămase în componența României.

Un alt obstacol, pe care l-au întâlnit autoritățile sovietice în adaptarea industriei la normele din URSS, era programul de lucru al întreprinderilor din industria alimentară, care activau doar câteva luni pe an. Un exemplu de asemenea întreprindere este Fabrica de Zahăr, ale cărei utilaje, în momentul trecerii orașului sub control sovietic, au fost găsite de autoritățile sovietice dezasamblate²⁷. Această întreprindere putea activa doar 50 de zile pe an datorită folosirii produselor petroliere drept combustibil. Pentru anul 1941, se preconiza o modificare a tehnologiei de producție, astfel încât fabrica să folosească drept combustibil cărbunele și, deci, să poată activa și în perioada de iarnă²⁸. O altă problemă ce făcea imposibilă activitatea permanentă a Fabricii de Zahăr era lipsa materiei prime în cantitățile necesare²⁹. Până la 1940 angajații fabricilor

²⁵ *Ibidem*, f. 65-66.

²⁶ Idem, fond 43, inventar 1, dosar nr. 50, f. 3.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 26, f. 19.

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 27, f. 10.

²⁹ *Ibidem*, f. 57.

din domeniul industriei alimentare lucrau doar câteva luni în întreprinderi, iar cea mai mare parte a anului munceau în agricultură și alte domenii³⁰.

Fabrica de Zahăr se confrunța și cu un deficit de produse petroliere³¹. Lipsa carburanților cauza dificultăți și în aprovizionarea cu apă și electricitate a orașului. Deși Stația Electrică Orășenească și Apeductul Orășenesc au reușit să își îndeplinească planurile de producție pe anul 1940, deficitul de produse petroliere era o problemă majoră în activitatea lor³². Această lipsă era cauzată de stoparea livrărilor de petrol din teritoriile rămase în componența României, care era o țară producătoare de petrol, și includerea Basarabiei în componența URSS, în ale cărei teritorii vecine cu RSSM se extrăgea cărbune.

Analizând obstacolele cu care s-au ciocnit autoritățile sovietice în procesul de adaptare a industriei la sistemul sovietic, am observat o discordanță între planul de reformare a fabricilor și realitățile din oraș. În proiectul de reformare nu s-a ținut cont de materiile prime disponibile, din care cauză Fabrica de Motoare nu avea oțelul necesar. Fabrica de Zahăr a fost reutilată astfel încât să poată activa pe parcursul întregului an, chiar dacă nu existau materiile prime necesare. Despre incompatibilitatea proiectului de reformare a industriei cu situația din oraș, se vorbea și în ședințele de partid. Pe data de 18 martie 1941, în cadrul adunării activului de partid al orașului, V. E. Godun, adjunctul președintelui Executivului Orășenesc, și-a expus dezacordul cu programul de activitate planificat de autoritățile republicane pentru Fabrica de Ulei numărul 2. În elaborarea planului de producție, nu au fost luate în calcul cantitățile disponibile de materii prime³³.

O altă politică în domeniul economic a fost organizarea artelurilor în care urmau să activeze meșteșugarii. Pe 16 august 1940 existau deja mai multe arteluri, între care unul de producere a funiilor, unul de producere a hainelor și altul de producție a obiectelor din metal. Ele au fost create prin comasarea unor ateliere, dar se preconiza și organizarea altor arteluri, formate din meșteșugari independenți³⁴, cu scopul de a-i angrena pe aceștia într-o formă de producție de tip socialist.

Un alt proces prin care au trecut întreprinderile a fost concedierea persoanelor considerate a fi dușmani ai regimului. Au fost concediați atât angajați ai întreprinderilor, cât și ai celorlalte instituții ale orașului. Pe data de 20 septembrie 1940, în ședința Biroului Organizației Orășenești de Partid, s-au discutat mai multe aspecte privind industria orașului, inclusiv problema cadrelor. Conform stenogramei ședinței de birou, în acel moment în multe dintre întreprinderile mici ale orașului erau încă angajați foștii proprietari. Aceștia urmau a fi concediați din cauza categoriei sociale din care făceau parte.

³⁰ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 011743, p. 381.

³¹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 27, f. 57.

³² *Ibidem*, dosar nr. 50, f. 7.

³³ *Ibidem*, dosar nr. 49, f. 6.

³⁴ *Ibidem*, dosar nr. 3, f. 7-8.

O altă prevedere a deciziei Biroului Organizației Orășenești de Partid era angajarea în funcții importante în întreprinderile orașului a persoanelor venite din afara Basarabiei³⁵. Această „problemă” era discutată în ședințele Biroului Organizației Orășenești de Partid și la sfârșitul anului 1940. Pe 19 decembrie 1940, Biroul Organizației Orășenești de Partid constata că în Parcul Auto, Secția Orășenească pentru Spațiu Locativ și în administrația farmaciilor erau angajate multe „elemente străine”: foști comercianți, târgoveți, membri ai armatei albe care au participat în Războiul Civil Rus și foști ofițeri. În cadrul parcului auto erau angajați doi „mari proprietari”, în Secția Orășenească pentru Spațiu Locativ erau angajați 10 „mari proprietari”, iar în administrația farmaciilor activau nouă persoane din rândul dușmanilor de clasă ai regimului. Faptul că decizia Biroului Organizației Orășenești de Partid din 28 septembrie 1940, privind concedierea acestor persoane, nu a fost aplicată, a fost pus pe seama șefilor întreprinderilor și organizațiilor. Aceștia au fost avertizați că, în cazul în care nu vor epura întreprinderile de „elementele sociale străine”, vor fi penalizați pe linie de partid. Angajații concediați trebuiau înlocuiți cu „persoane verificate și devotate partidului lui Lenin și Stalin”. Biroul Organizației Orășenești de Partid obliga toate organizațiile primare de partid din oraș să identifice și să elimine din întreprinderi și instituții toate elementele indezirabile, iar Secția de cadre a Biroului Organizației Orășenești de Partid trebuia să verifice procesul înlăturării acestora³⁶. După concediere, de persoanele etichetate drept dușmani ai regimului se ocupa NKVD-ul. Un exemplu în acest sens l-ar putea constitui Gondelman și Popova, concediați dintr-un depozit organizat pe lângă șantierul de extindere a nodului de cale ferată. Concedierea, sub pretextul că erau elemente indezirabile, a fost urmată imediat de arestare³⁷. În perioada 1940-1941, dușmanii reali sau virtuali ai regimului erau împărțiți în două categorii. Primul grup era format din cei învinuiți de spionaj pentru serviciile speciale române, iar cel de-al doilea era compus din locuitori ai Basarabiei, care datorită averii sau statutului socio-profesional erau considerați dușmani ai regimului³⁸.

Politica de extindere a întreprinderilor și de eliminare a elementelor dușmănoase a fost generalizată în oraș, reflectând faptul că autoritățile urmăreau angajarea anumitor categorii sociale în locurile de muncă existente și în cele ce urmau a fi create în orașul Bălți. Faptul că creșterea economică a orașului și, prin urmare, creșterea populației localității era un proiect al statului sovietic este

³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5, f. 12.

³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 23, f. 6-7.

³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 47, f. 22.

³⁸ Игор Кашу, *У истоков советизации Бессарабии. Выявления „классового врага”, конфискация имущества и трудовая мобилизация, 1940-1941 гг.* [Igor Cașu, *La originile sovietizării Basarabiei. Identificarea „dușmanului de clasă”, confiscări de proprietăți și mobilizări la muncă, 1940-1941*], Государственный Университет Молдовы, Центр изучения тоталитаризма, Архив Социально-политических организаций Республики Молдова, Национальный Архив Республики Молдова, Chișinău, Editura Cartier Istoric, 2011, p. 32.

reliefa și de investițiile făcute de autoritățile sovietice în infrastructură. Expansiunea orașului necesita și o creștere a capacităților infrastructurii. Extinderea nodului de cale ferată de la Bălți intra în proiectul „Șantierul 300” (Строительство 300) al Comisariatului Poporului al Căilor Ferate. Nodul de cale ferată era inclus în sectorul numărul 6 al acestui șantier, ce avea drept scop extinderea și adaptarea căilor ferate la sistemul din URSS. Proporțiile proiectului de construire a sectorului 6 își găsesc corespondentul în numărul mare de muncitori implicați în lucrări. Doar în luna mai și prima decadă a lunii iunie 1940, șantierul a fost părăsit ilegal de 1.309 muncitori. Nu avem multe date privind obiectivele proiectului de extindere a nodului de cale ferată, dar cunoaștem că între acestea se numărau construirea unui depou de locomotive³⁹ și crearea unei școli de formare de pe lângă fabrici și uzine (школа ФЗО), pe lângă sectorul numărul 6⁴⁰. Această școală trebuia să pregătească 250 de muncitori în domeniul transportului feroviar⁴¹. O altă adaptare a căilor ferate din oraș la sistemul sovietic a fost schimbarea ecartamentului⁴². Căile ferate din Basarabia au fost construite în perioada în care acest teritoriu făcea parte din Imperiul Rus și, deci, ecartamentul căilor ferate era similar celui din stânga Nistrului. Dincolo de acest fapt, există mărturii documentare că în orașul Bălți au fost făcute lucrări de înlocuire a ecartamentului de tip european cu cel de tip rusesc.

Un alt proiect de îmbunătățire a infrastructurii era construirea drumului Bălți – Orhei, împărțit pe sectoare conform diviziunii teritorial-administrative. Țăranii mobilizați de administrațiile locale erau cei care aveau să realizeze lucrările. În noiembrie 1940, Comitetul de Partid Raional Sângerei urma să mobilizeze 1.500 de muncitori și 500 de care zilnic, iar Comitetul de Partid al raionului Chișcăreni, 1.000 de muncitori și 500 de care zilnic. La lucrările de construcție urma să participe și echipamentul mecanic al unității militare staționate lângă Bălți. Pe șantier erau puse în vânzare produse de primă necesitate precum ar fi pâinea, iar muncitorilor urma să li se asigure cazarea. Comitetele de Partid ale raioanelor Chișcăreni și Sângerei erau responsabile de însărcinarea comuniștilor și comsomoliștilor cu „lucrul de propagandă și organizare de competiții socialiste”. Trustul cinematografic urma să organizeze vizionări de filme pentru muncitori, iar ziarul „Sovetskaia Moldavia” trebuia să aducă la cunoștința publicului larg mersul lucrărilor de pe șantier⁴³.

Mobilizarea populației pentru construirea drumurilor era folosită pe larg. Trebuie să atragem atenția asupra metodelor prin care PC(b) US încerca să-i motiveze pe muncitori în a merge să muncească gratuit pe șantiere. Una dintre acestea era punerea în vânzare a produselor de primă necesitate pe șantiere. În contextul în care în întregul județ existau probleme mari în aprovizionarea

³⁹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 47, f. 22-24.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 10.

⁴¹ Decizia Biroului CC al PC(b) al Moldovei cu privire la pregătirea rezervelor de muncă de stat în RSS Moldovenească, *apud* Угоп Камы, *op. cit.*, p. 280-282.

⁴² AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 27, f. 35-36.

⁴³ *Idem*, fond 7, inventar 1, dosar nr. 1, f. 201.

magazinelor cu produse de primă necesitate⁴⁴, precum ar fi pâinea și sarea⁴⁵, vânzarea acestor produse pe șantier era un avantaj incontestabil pentru muncitori. De asemenea, utilizarea propagandei și a competițiilor socialiste avea și ea un anume impact asupra motivației muncitorilor mobilizați, mai ales în contextul în care propaganda folosea instrumente precum cinematograful, o noutate pentru o mare parte a populației Basarabiei. Eschivarea de la participarea la aceste munci era pedepsită de Codul Penal sovietic⁴⁶. Întrucât refuzul de la mobilizare implica măsuri de represiune, nu este exagerat să apreciem că aceasta avea un caracter de muncă forțată. Un document postbelic privind mobilizarea locuitorilor orașului Bălți la acest gen de munci este sugestiv pentru a identifica elementele represive ale acestor campanii. În iulie 1945, Executivul Orășenesc Bălți a decis ca țăranii cu vârsta între 18 și 45 de ani pentru bărbați și între 18 și 40 de ani pentru femei să participe la construirea drumurilor câte șase zile pe an. Chiaburii aveau o cotă de muncă dublă, având să muncească 12 zile pe an. Cei care refuzau să participe la lucrări achitau contra-costul muncii lor în bani⁴⁷. Condițiile de muncă în perioada antebelică și postbelică erau asemănătoare.

În aceeași perioadă 1940-1941, este creat și fondul locativ de stat al orașului Bălți. Scopul acestuia era de a acorda locuințe muncitorilor care urmau a fi angajați în întreprinderile ce se extindeau, dar și pentru funcționarii administrației orașului, județului și raionului Bălți. În 1945, a fost creată o comisie care a pus în ordine documentele privind casele naționalizate în perioada 1940-1941⁴⁸. Lista întocmită de această comisie conținea 403 case⁴⁹. Este posibil ca ea să conțină și unele imobile naționalizate după 1944, dar cea mai mare parte a exproprierilor de imobile s-au făcut în perioada 1940-1941.

O altă sursă pentru fondul locativ o reprezentau casele părăsite de locuitorii orașului refugiați în România. Nu ne este cunoscut numărul acestor case ori al persoanelor refugiate. Problema inventarierii caselor părăsite de refugiați a fost discutată în cadrul primei ședințe a Biroului Organizației Orășenești de Partid⁵⁰. Importanța pe care o aveau aceste locuințe se explică prin nevoia de a rezolva problema locativă. Un deficit de locuințe exista și în Chișinău, oraș în care s-a stabilit un număr mare de funcționari și ofițeri ai Armatei Roșii⁵¹. Dincolo de faptul că în orașul Bălți a fost creat un fond locativ de stat, în iarna din 1940-1941, fondul locativ era insuficient pentru persoanele nou-venite în oraș după 1940⁵². În această perioadă mulți dintre muncitori locuiau în subsoluri⁵³.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar nr. 3, f. 62.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 33.

⁴⁶ Игop Kашy, *op. cit.*, p. 34.

⁴⁷ Arhiva Municipală din Bălți (AMB), fond 138, inventar 1, dosar nr. 3, f. 353.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 431.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar nr. 4, f. 131-147.

⁵⁰ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 1, f. 4.

⁵¹ Игop Kашy, *op. cit.*, p. 33.

⁵² AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 27, f. 7.

⁵³ *Ibidem*, f. 56.

Pe parcursul primului an de ocupație sovietică, în orașul Bălți a început aplicarea unui proiect de extindere și reformare a industriei și infrastructurii și de creștere a capacității orașului de a avea o populație mai numeroasă. Acest proces a fost întrerupt de recuperarea Basarabiei de către armata română, însă el a continuat după 1944, când armata sovietică recucerește orașul Bălți. În capitolele ce urmează vom descrie obiectivele politicii sociale aplicate în oraș și mecanismele de implementare în contextul extinderii orașului Bălți din perioada postbelică.

Restabilirea postbelică a orașului Bălți

După revenirea nordului Basarabiei sub control sovietic în primăvara lui 1944, autoritățile sovietice au găsit orașul Bălți într-o situație totalmente diferită de cea din vara lui 1941. Ca rezultat al acțiunilor militare și al trecerii de două ori a frontului prin nordul Basarabiei, orașul Bălți a avut de suferit distrugeri însemnate. În primăvara lui 1944, 40% din clădiri erau afectate de bombardamente⁵⁴. La fel de mult au suferit și întreprinderile din oraș. Prin urmare, restabilirea industriei a fost una dintre sarcinile cele mai importante ale autorităților. În URSS, în perioada stalinistă, industria și dezvoltarea ei au avut mereu prioritate în raport cu construcția caselor de locuit⁵⁵.

După 1944, a continuat procesul de concentrare a întreprinderilor mici în fabrici mai mari. Ca exemplu poate servi fabrica de pâine din Bălți. Pe data de 14 septembrie 1944, au fost trecute în componența Trustului de Panificație cele șase brutării ale orașului⁵⁶, care până la venirea armatei și autorităților sovietice erau proprietăți private. După 1944, multe dintre întreprinderile orașului au fost extinse. Un exemplu este Combinatul Orășenesc de Produse de Uz Casnic, extinderea căruia s-a făcut în baza deciziei Comitetului Organizației Orășenești de Partid emisă pe data de 8 august 1944. S-a decis organizarea a șase secții noi și extinderea altor cinci⁵⁷. Unele întreprinderi au fost construite din temelii în perioada sovietică, Combinatul de Blănuri fiind un exemplu în acest sens⁵⁸.

Întreprinderile și instituțiile care își aveau sediile în orașul Bălți au avut, în subsidiar, un rol important în refacerea imobilelor din fondul locativ de stat al orașului. Între întreprinderi sau instituții și autoritățile orașului se încheiau contracte prin care fabricii sau instituției îi revenea obligația de a repara clădirea într-un termen stabilit de contract. Fabrica obținea, în schimb, dreptul de a folosi clădirea pe un termen îndelungat. Un asemenea caz este cel din 14 martie 1945, când Biroul Județean de Transport a primit câteva clădiri pentru a le repara până la data de 1 aprilie 1945⁵⁹. În cazul în care condițiile contractului nu

⁵⁴ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 5, f. 1.

⁵⁵ Donald Filtzer, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁶ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 1, f. 170-171.

⁵⁷ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 56, f. 14-15.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar nr. 91, f. 37-41.

⁵⁹ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 3, f. 72.

erau respectate, instituția sau fabrica pierdea dreptul de a folosi imobilul. Pe 22 martie 1945, Executivul Orășenesc Bălți a decis depozitarea Școlii de Meserii pentru Fabrici și Uzine de drepturile de folosință asupra unei clădiri, care nu a fost reparată în termen⁶⁰. Pentru repararea clădirilor, fabricile și instituțiile primeau fonduri de la autoritățile orașului. Pe 31 august 1944, Combinatul Industrial Orășenesc a primit 40.000 de ruble pentru utilaje și pentru repararea unor clădiri⁶¹. Taxa de chirie pentru casele care urmau a fi reparate de fabrica sau organizația ce o arenda avea să beneficieze de unele reduceri⁶².

În anii postbelici, peste 1.065.000 de prizonieri de război germani și de alte naționalități au participat la refacerea orașelor, a industriei și a infrastructurii sovietice⁶³. Lângă orașul Bălți a fost creat Lagărul de Prizonieri de Război numărul 103. Rolul oficial al acestui lagăr era participarea cu prizonierii săi la refacerea orașului Bălți⁶⁴. Efortul fizic depus de prizonieri era unul greu, în munci precum extracția pietrei, atunci când „orașul nu avea brațele de muncă și materialul exploziv necesar”⁶⁵, sau curățarea orașului de ruine⁶⁶. Dintr-un document, din vara lui 1945, aflăm că prizonierii au lucrat la construcția fabricii de blănuri (aproximativ 300), a fabricii de spirt (aproximativ 200 pe șantier), a fabricii de mobilă (aproximativ 100) și la construcția unor clădiri pentru combinatul avicol (80 de prizonieri). Prizonierii au fost implicați în construcția unei serii de clădiri pentru Secția Orășenească de Învățământ, pe strada Sadovaia (aproximativ 170 de prizonieri), pentru fabrica de cărămidă (100 de prizonieri) și pentru instituțiile care se ocupau de colectarea grânelor (40 prizonieri). Trebuie să menționăm faptul că o mare parte dintre prizonieri munceau în cariere la scos piatră. Conform aceluiași document, în alte munci decât cele de construcție, în cadrul unui șir de ateliere care aveau nevoie de șoferi, lemnari și lăcătuși, munceau 70 de prizonieri. În total, numărul prizonierilor implicați în reconstrucția orașului, în iunie 1945, era de 1.895 de persoane, dintre care 10 inspectori de construcție, 30 de șefi ai grupurilor de muncitori formate din câte 10 prizonieri, 10 tehnicieni constructori, și 10 electricieni⁶⁷. Numărul exact al prizonierilor de război din acest lagăr nu este cunoscut cu precizie. Conform documentelor, numărul lor variază de la 4.200 (iulie 1945⁶⁸) de prizonieri, până la o cifră ce trece mult de 5.000 de persoane (mai 1945⁶⁹).

⁶⁰ *Ibidem*, f. 97.

⁶¹ *Ibidem*, dosar nr. 1, f. 156.

⁶² *Ibidem*, dosar nr. 3, f. 430-431.

⁶³ Donald Filtzer, *op. cit.*, p. 97.

⁶⁴ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 91, f. 28.

⁶⁵ *Ibidem*, dosar nr. 67, f. 19.

⁶⁶ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 3, f. 10.

⁶⁷ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 94, f. 14-16.

⁶⁸ Idem, fond 51, inventar 3, dosar nr. 43, f. 8. Îi mulțumim domnului Igor Cașu pentru punerea la dispoziție a fotocopiilor acestui dosar.

⁶⁹ *Ibidem*, dosar nr. 94, f. 12.

Politica socială a statului sovietic

Un element central al politicii sociale aplicate de statul sovietic în Basarabia a fost neîncrederea în toți locuitorii acestei regiuni, indiferent de naționalitate, categorie socială sau orientări politice. În viziunea Moscovei, până la venirea trupelor române în Basarabia în 1918, acest teritoriu a făcut parte din URSS. Prin urmare, locuitorii Basarabiei erau văzuți de Partidul Comunist drept cetățeni sovietici, care timp de 22 de ani de administrație românească și-au trădat „patria sovietică” plătind taxe statului român, ocupând funcții în administrație și făcând serviciul militar în armata română⁷⁰. Această perspectivă, a neîncrederii în toți basarabenii, era adoptată și de cadrele venite din URSS. În discursul oficial al propagandei, erau invocate „legăturile frățești” între poporul Basarabiei și celelalte popoare ale URSS⁷¹. În discursurile ținute în ședințele de partid se susținea aceeași „frăție dintre popoarele URSS și cel al Basarabiei eliberat”. Despre „eliberarea muncitorilor Basarabiei” s-a vorbit și la prima adunare a membrilor de partid și de comsomol din orașul Bălți, din 8 august 1940, însă stenograma ședinței de partid reflectă un grad înalt de neîncredere în populația Basarabiei. Patru din șapte cadre care au luat cuvântul la această adunare, vorbind despre orașul Bălți și despre sarcinile pe care le aveau, au amintit despre „nevoia de a fi mai vigilenți decât oricând altădată”, despre „elementele contrarevoluționare care își intensificau activitatea”, despre „lupta cu elementele contrarevoluționare”, despre „mediul capitalist” etc⁷². Neîncrederea cadrelor sovietice în toți locuitorii Basarabiei se datora dificultății cu care acestea puteau identifica „inamicii regimului” în rândul populației ținutului. În același timp, conținutul discursurilor se ralia la discursul oficial al propagandei, care îi definea pe basarabeni ca „muncitori eliberați”. Chiar și în ședințele de partid, orice discurs conținea clișee ale propagandei oficiale.

Pentru o perioadă îndelungată, basarabenii nu au ocupat funcții importante în RSS Moldovenească. Este bine cunoscut faptul că, până la sfârșitul anilor '80, cele mai importante funcții din aparatul de partid și aparatul de stat ale RSS Moldovenești au fost ocupate de persoane originare din afara Basarabiei⁷³. Această latură a politicii de cadre reflectă din plin defavorizarea basarabenilor în comparație cu alți cetățeni sovietici.

Fără îndoială, din punct de vedere ideologic, comuniștii basarabeni (foști membri ai Partidului Comunist Român) reprezentau grupul cel mai fidel față de URSS, excesul lor de zel datorându-se probabil tocmai încercărilor de a estompa această neîncredere. În 1940, în Basarabia, existau 285 de comuniști locali⁷⁴. În

⁷⁰ Igor Cașu, *Was the Soviet Union an Empire? A View from Chișinău*, în „Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes”, vol. I, nr. 1-2, 2012, p. 277-290.

⁷¹ AOSPRM, fond 7, inventar 1, dosar nr. 35, f. 34.

⁷² Idem, fond 43, inventar 1, dosar nr. 24, f. 1-6.

⁷³ Igor Cașu, *op. cit.*, p. 286.

⁷⁴ Idem, *Le Goulag Bessaraien: Deportations, Represions, Famine. 1940-1941 et 1944-1956*, în „Communisme. Roumanie une Totalitarisme Ordinaire”, nr. 91-92, 2007, p. 129-138.

continuare, pentru a susține teza enunțată anterior, conform căreia basarabenii erau considerați niște trădători ai „patriei sovietice”, vom analiza funcțiile pe care le-au ocupat basarabenii și comuniștii din Basarabia (persoane cu orientare politică procomunistă sau foști membri ai Partidului Comunist Român), în orașul Bălți, în intervalul 1940-1941. Am ales acest interval pentru a exclude posibilitatea ascensiunii în funcții a unora dintre ei, ca răsplată a fidelității față de statul sovietic, dovedite prin participarea, în cadrul Armatei Roșii, la cel de-al Doilea Război Mondial. Unul dintre comuniștii basarabeni din Bălți a fost S.M. Aptekari. Născut în 1908, la Soroca, a devenit contabil, ca și tatăl său. A lucrat în mai multe instituții și întreprinderi românești până la 1940, iar serviciul militar l-a făcut în armata română, undeva în apropiere de orașul Caracal. A fost membru al Partidului Comunist din România, dar după 1940 nu a devenit membru al PC(b)US. În iunie 1941 exista un proiect de numire a lui în funcția de șef al secției de cadre a Fabricii de Ulei nr. 3 din orașul Bălți⁷⁵. Nu am putut găsi decizia de numire în această funcție, cel mai probabil deoarece în aceeași lună a început operațiunea „Barbarossa”. Un alt exemplu de cadru basarabeian care a ocupat o funcție este Baci (nu cunoaștem prenumele). Până la 1940, a fost croitoreasă, iar din 29-30 ianuarie 1941 a ocupat funcția de șef al secției de cadre a Fabricii de Ulei nr. 2 din orașul Bălți⁷⁶. L.N. Derji este un alt basarabeian care, în ianuarie 1941, ocupa funcția de director al artelului „Mejraipromsoiuz”⁷⁷. De asemenea, pe 31 octombrie 1940 a fost numit, de către Comitetul Organizației Orășenești de Partid, ca reprezentant din partea meșteșugarilor din cadrul artelului „Mejraipromsoiuz”, într-una din comisiile electorale⁷⁸. Funcția de șef al Secției Cultură a artelului „Mejraipromsoiuz” era ocupată, în ianuarie 1941, de o basarabeancă pe nume Kotlear (nu cunoaștem prenumele). Numele său este menționat în discursul ținut în cadrul primei Conferințe de Partid a orașului de către secretarul Comitetului de Partid, I.A. Plis. Conform acestui discurs, până la 1940, Kotliar ar fi făcut zece ani de închisoare politică în România⁷⁹. Pe data de 25 septembrie 1940, A.A. Palaria a fost recomandat de Comitetul Orășenesc de Partid drept candidat pentru funcția de deputat al Sovietului Suprem al RSS Moldovenești⁸⁰. A.A. Palaria era muncitor la Stația Electrică a orașului⁸¹ și nu era membru al PC(b)US⁸². Născut în 1902, în Akkerman (Cetatea Albă), A.E. Elic a fost arestat în 1921 de autoritățile române datorită implicării în activități ilegale cu caracter politic. După un an petrecut în închisoarea din Chișinău, a părăsit România. În 1932, absolvă facultatea de medicină a Universității din Praga. În 1937, a participat voluntar la

⁷⁵ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 47, f. 19-35.

⁷⁶ *Ibidem*, dosar nr. 27, f. 14.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 14.

⁷⁸ *Ibidem*, dosar nr. 14, f. 2.

⁷⁹ *Ibidem*, dosar nr. 27, f. 14.

⁸⁰ *Ibidem*, dosar nr. 18, f. 1.

⁸¹ AOSPRM, fond 7, inventar 1, dosar nr. 1, f. 122.

⁸² *Ibidem*, fond 43, inventar 1, dosar nr. 10, f. 1-12; dosar nr. 11, f. 1-7.

Războiul Civil Spaniol ca medic militar. Revenit, în 1939, în Bălți, a fost arestat de autoritățile române pentru neîndeplinirea stagiului militar. După opt luni de detenție în închisoarea din Iași, a fost eliberat în baza unui acord româno-sovietic și lăsat să treacă Prutul în RSS Moldovenească. Ulterior, a ocupat funcția de medic șef al Spitalului nr. 1 din Bălți⁸³.

Analizând toate aceste cazuri, am ajuns la următoarele concluzii. În primul rând, erau promovați în funcții basarabenii, care, în cele mai multe cazuri, aveau o biografie ce reflecta clar simpatia lor față de URSS și opoziția față de regimul din România interbelică. În al doilea rând, de cele mai multe ori, ei erau numiți în funcții pentru a promova imaginea statului sovietic. Acesta este cazul numirii mai multor cadre basarabene în funcții importante în artelul meșteșugăresc „Mejraipromsoiuz” sau în comisia electorală. Artelul „Mejraipromsoiuz” era o organizație ce trebuia să îi convingă pe meșteșugari că lucrul în comun cu instrumente comune este cea mai bună formă de producție. Din această cauză, numirea basarabenilor în conducerea acestui artel avea scopuri propagandistice. Promovarea încrederii față de statul sovietic este scopul numirii în comisia electorală a lui L.N. Derji și a propunerii candidaturii lui A.A. Palaria pentru funcția de deputat. După cum susține Terry Martin, instituțiile și organizațiile sovietice pot fi împărțite în două grupuri. Primul grup este cel al instituțiilor ce aveau drept scop imitarea unui proces decizional democratic, precum au fost Sovietele. O a doua categorie este cea a instituțiilor ce aveau drept scop luarea deciziilor și aplicarea lor, așa cum a fost NKVD-ul⁸⁴. Dacă analizăm funcțiile în care a fost numită majoritatea basarabenilor enumerați mai sus, putem spune că instituțiile în care au activat aceștia aveau drept scop imitarea unui proces democratic sau promovarea unei imagini cât mai bune a sistemului și statului sovietic sub alte forme (Palaria, Kotlear și Derji). Cazurile celor doi basarabeni numiți în funcțiile de șefi ai secțiilor de cadre ale Fabricilor de Ulei nr. 3 și nr. 2 (Aptecari și Baci) au o altă explicație. În „curățarea” întreprinderilor de „elementele indezirabile” (a se vedea prima secțiune), un rol important îl avea cunoașterea persoanelor din oraș și a activității lor de până la 1940. Din această cauză, între numirea în funcțiile de șefi ai secțiilor de cadre a unor comuniști basarabeni (Aptecari, Baci) și procesul „eliminării elementelor dușmănoase” există o legătură evidentă. Basarabenii numiți aveau o cunoaștere mai bună a situației din oraș și din întreprinderi decât o puteau avea niște persoane venite din alte regiuni ale URSS. A.E. Elic, care a fost numit în funcția de medic șef al Spitalului numărul 1, a primit o funcție ce nu îi aducea o influență asupra proceselor administrative. Eliberarea la intervenția sovietică a lui A.E. Elic din închisoarea de la Iași reflectă importanța pe care o aveau comuniștii locali în planurile sovietice, însă funcțiile pe care le-au ocupat nu le confereau putere decizională. În același timp, niciunul dintre ei nu a devenit membru al PC(b)US.

⁸³ *Ibidem*, dosar nr. 205, f. 29.

⁸⁴ Terry Martin, *Interpreting the New Archival Signals. Nationalities Policy and the Nature of the Soviet Bureaucracy*, vezi <http://monderusse.revues.org/6>; consultat la 25.06.2014.

Numărul comuniștilor basarabeni nu era mare, iar serviciile speciale sovietice aveau toate resursele pentru a urmări activitatea lor în perioada interbelică. De asemenea, cazul lui A.E. Elic, eliberat la intervenția sovieticilor, demonstrează faptul că, cel puțin, sovieticii aveau informații cu privire la o parte dintre comuniștii basarabeni. Faptul că niciunul dintre ei nu a devenit membru al PC(b)US și nici nu a ocupat o funcție cu putere decizională reală, se datorează unui element biografic comun tuturor comuniștilor basarabeni și simplilor locuitori ai Basarabiei: cetățenia statului român. Lipsa recrutărilor comuniștilor basarabeni în PC(b)US le îngreua accesul la o serie de funcții importante din aparatul de partid. Cauza neîncrederii față de basarabeni, indiferent de trecutul lor sau orientările politice, era faptul că ei erau foști cetățeni ai statului român.

Basarabeni cu orientare politică procomunistă și foștii membri ai Partidului Comunist Român erau folosiți și în activitățile de propagandă. Pe data de 12 august 1940 au fost create mai multe colective de propagandă în care erau incluși și 23 de comuniști basarabeni. Stenogramele ședințelor Biroului Organizației de Partid din Bălți din perioada 1940-1941 nu conțin nicio decizie de primire în PC(b)US a vreunui dintre acești 23 de comuniști basarabeni.

Consecința politicii de numire a cadrelor din afara Basarabiei în cele mai importante funcții a fost crearea unei elite formate din persoane din afara Basarabiei. Neîncrederea față de basarabeni este legată de schimbările numărului și compoziției populației orașelor. Pe parcursul întregii perioade sovietice, populația urbană din RSS Moldovenească a crescut datorită venirii funcționarilor și muncitorilor din afara Basarabiei, în special ruși și ucraineni⁸⁵. Pretextul oficial pentru aducerea lor era faptul că nou-veniții erau specialiști ce nu puteau fi găsiți în RSS Moldovenească. Nu excludem faptul că o parte considerabilă a specialiștilor veniți lipseau în Basarabia, însă acest proces a continuat pe întreaga perioadă de existență a RSS Moldovenească, inclusiv în ultimele decenii ale perioadei sovietice⁸⁶, când în republică existau numeroase instituții de învățământ superior.

În schimbările componenței populației urbane, un rol important l-a avut sistemul de pașapoarte. Începând cu decembrie 1932, toți locuitorii orașelor sovietice trebuiau să aibă viză de rezidență sau pașaport. Administratorii caselor de locuit, inclusiv ai caselor cu apartamente private, trebuiau să înregistreze locatarii⁸⁷. Pe data de 3 august 1944, prin decizia Executivului Orășenesc, a fost introdus sistemul de pașapoarte în Bălți. Prin aceeași decizie se interzicea acordarea de locuri de muncă pentru cei care nu aveau rezidență în oraș⁸⁸. Pașapoartele se acordau doar angajaților fabricilor și întreprinderilor⁸⁹. Pe 20 mai

⁸⁵ Igor Cașu, *op. cit.*, p. 284.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 284.

⁸⁷ Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, 2000, p. 46.

⁸⁸ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 1, f. 129.

⁸⁹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 60, f. 38.

1944 au fost organizate 30 de administrații comunale⁹⁰ care erau însărcinate cu înregistrarea locatarilor. Persoanele din oraș fără pașapoarte sau rezidență în Bălți erau depistate în urma raidurilor nocturne ale miliției. În noaptea de 25 octombrie 1944, miliția a reținut mai multe persoane fără acte în cartierul Slobozia (localitate rurală inclusă în componența orașului), care era format din 833 de case. Au fost reținuți: cinci dezertori din Armata Roșie, 38 de persoane fără acte și două persoane venite clandestin din România. Din totalul celor reținuți, 25 au semnat obligații de părăsire a orașului, iar cele două persoane care au trecut granița ilegal au fost preluate de NKVD⁹¹. Regimul de pașapoarte era un obstacol pentru locuitorii satelor care doreau să lucreze în întreprinderile din Bălți. Având reședința în sate, ei nu puteau să se angajeze, iar creșterea rapidă a populației orașului (la care ne vom referi în următoarele pagini) le diminua șansele de a găsi o locuință în oraș. Condițiile grele de la sate, mai ales în perioada foametei (1946-1947), îi presau pe mulți țărani să plece spre mediul urban, unde exista o aprovizionare mai bună cu produse alimentare, iar consecințele crizei alimentare erau diminuate de existența sistemului de cartele⁹². În afară de angajarea directă, tinerii de la sate puteau să plece la oraș prin intermediul Școlilor de Meserii pentru Fabrici și Uzine⁹³.

În URSS, în anii postbelici, aceste școli au fost o metodă de a mobiliza brațele de muncă disponibile, pentru anumite sectoare ale economiei. Ele au accelerat și creșterea numerică a populației orașelor sovietice prin pregătirea tinerilor muncitori. Tinerii, în majoritate din mediul rural, erau recrutați după un sistem asemănător celui militar. Mai mult de atât, sustragerea de la înscrierea în aceste școli se pedepsea conform Codului Penal. Autoritățile sovietice aveau probleme cu acest tip de școli din cauza eschivărilor de la recrutare și a dezertărilor. Tinerii nu doreau să fie înscriși în aceste școli din cauza condițiilor proaste care le erau puse la dispoziție, dar și din cauza faptului că elevii acestor școli erau folosiți, în mare parte, la munci grele. Pentru tinerii recrutați, destinațiile cele mai dese erau minele de cărbune sau de extracție a minereurilor feroase din regiunile Donbas, Sverdlovsk, Molotov și Celiabinsk⁹⁴. În 1940, au fost create mai multe școli de acest fel și în RSS Moldovenească. La Bălți, a fost creată o Școală Profesională, care trebuia să pregătească 300 de elevi, și o Școală de Meserii pentru Fabrici și Uzine pe lângă nodul de cale ferată, care trebuia să pregătească 250 de tineri⁹⁵. După război, la Bălți existau trei Școli de Meserii pentru Fabrici și Uzine, care pregăteau muncitori în domeniul construcțiilor, căilor ferate și comunicațiilor. În 1947, de pe băncile acestor școli

⁹⁰ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 5, f. 33-37.

⁹¹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 67, f. 4.

⁹² Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 402.

⁹³ *Ibidem*, p. 391.

⁹⁴ Donald Filtzer, *op. cit.*, p. 120-122.

⁹⁵ Decizia CC al PC(b)U al RSSM cu privire la pregătirea rezervelor de muncă de stat în RSS Moldovenească, *apud* Игop Kany, *У истоков советизации Бессарабии...*, p. 280-282.

au ieșit 635 de absolvenți, care, în majoritate, nu cunoșteau limba rusă⁹⁶. Prima școală era creată pentru a pregăti 150 de muncitori în construcții, a doua se ocupa de pregătirea a câte 250 de muncitori în domeniul căilor ferate, iar a treia pregătea 150 de muncitori în domeniul industriei fiind organizată pe lângă Fabrica de Motoare⁹⁷. După absolvirea școlii, doar o mică parte din elevi era angajată în oraș, unde beneficia de locuințe comunale⁹⁸. Din 570 de elevi, pe care i-a pregătit în perioada 1945-1947 Școala de Meserii pentru Fabrici și Uzine numărul 2, au fost angajate în oraș doar 150 de persoane, ceilalți plecând din cauza condițiilor proaste⁹⁹. Chiar și din acest procent mic de elevi angajați, cei mai mulți alegeau să-și abandoneze locurile de muncă. Până în 1947, 90% din angajații din domeniul construcțiilor, care au fost elevi ai Școlilor de Meserii pentru Fabrici și Uzine, și-au părăsit locurile de muncă în căutarea unui trai mai bun¹⁰⁰. În perioada 1944-1947, prin aceste școli au trecut peste 4.000 de elevi, dintre care 1.680 erau basarabeni¹⁰¹. Numărul basarabenilor instruiți în aceste școli este unul considerabil, dar, în același timp, reprezenta mai puțin de jumătate din numărul total al elevilor, majoritatea fiind din alte teritorii ale URSS. O parte mare a tinerilor mobilizați în RSS Moldovenească erau înscriși la școlile din afara republicii. Astfel, în perioada 1947-1948 urmau a fi mobilizați zeci de mii de tineri pentru școlile de pe lângă fabricile și uzinele din Donbass, Crimeea și alte regiuni ale URSS. Doar pentru anul 1948, planul de mobilizare era de 17.000 de persoane, el fiind împlinit în proporție de numai 81%. Nereușita în realizarea planului s-a datorat faptului că tinerii făceau tot posibilul pentru a evita recrutările¹⁰². Planurile de recrutare nu erau realizate nici la Bălți, unde în vara lui 1946, din 48 de tineri care urmau a fi mobilizați de pe teritoriile suburbiilor, au fost recrutate doar 14 persoane¹⁰³. De asemenea, trebuie să menționăm faptul că numărul elevilor basarabeni pregătiți în școlile de la Bălți, în anii 1944-1947, era foarte mic în comparație cu numărul persoanelor venite din afara RSS Moldovenești. În anii postbelici, populația orașului a crescut rapid. Pentru o localitate de 30.000 de locuitori, așa cum era orașul Bălți în 1940¹⁰⁴, o creștere a populației cu aproximativ 10.000 de locuitori pe an era foarte mare. Doar în 1948, populația orașului a crescut cu 9.800 de persoane¹⁰⁵. Din 1944 până în 1947, populația orașului a crescut până la aproximativ 50.000 de locuitori. Din totalul populației, muncitorii și angajații

⁹⁶ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 175, f. 23-24.

⁹⁷ *Ibidem*, dosar nr. 56, f. 32.

⁹⁸ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 3, f. 420.

⁹⁹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 175, f. 5.

¹⁰⁰ *Ibidem*, dosar nr. 238, f. 20.

¹⁰¹ *Ibidem*, dosar nr. 152, f. 13.

¹⁰² Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 396-397.

¹⁰³ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 8, f. 548.

¹⁰⁴ Datele statistice examinate de Prezidiul Sovietului Suprem..., *apud* Nicolae Enciu, *op. cit.*, p. 390-393.

¹⁰⁵ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 28, f. 205.

organizațiilor și instituțiilor erau, în 1947, în număr de 21.000¹⁰⁶. Adăugând la numărul populației pe care o avea orașul Bălți în 1947 numărul muncitorilor și funcționarilor veniți în 1948, obținem un rezultat de 60.000 de locuitori, ceea ce înseamnă că populația orașului s-a dublat în numai patru ani. Din raportul prezentat Sovietului Orășenesc pe 14 iulie 1949, de președintele Executivului Orășenesc, G.I. Borodin, aflăm că persoanele venite în oraș erau din raioanele RSS Ucraineană limitrofe RSS Moldovenești și din RSFS Rusă¹⁰⁷. Aceeași dinamică a creșterii demografice o aveau și alte orașe din RSS Moldovenească. Creșterea numerică a populației urbane din RSS Moldovenească a fost un proces continuu, astfel, în 1946, a crescut cu 56.791 locuitori, în 1947 cu 25.812, în 1948 cu 30.180, în 1949 cu 22.067, iar în 1950 cu 19.798 persoane¹⁰⁸. Pe parcursul întregii perioade staliniste, în orașele republicii au venit mai multe persoane din afara RSS Moldovenești decât din satele acestui teritoriu. Astfel, în 1953, spre exemplu, populația orașelor a crescut cu 54.200 locuitori, dintre care 32.000 erau din alte republici unionale¹⁰⁹. Vreau să subliniez că aceste date reflectă creșterea populației tuturor orașelor din RSS Moldovenească, inclusiv a celor din stânga Nistrului. De asemenea, aceste date nu redau numărul celor veniți din raioanele RSS Moldovenești din stânga Nistrului, în orașele basarabene. Persoanele venite din raioanele transnistrene în orașele de pe malul drept sunt printre cele 11.600 de persoane care, în 1953, s-au mutat dintr-un oraș al RSS Moldovenești în altul¹¹⁰.

Distribuirea produselor alimentare prin sistemul de cartele a fost o altă metodă de control social. În perioada foametei din anii 1946-1947, prin asigurarea muncitorilor cu un minim necesar de produse alimentare era mărită dependența lor față de întreprinderile unde munceau. Astfel, în decembrie 1946, pentru a nu afecta realizarea planurilor de producție și a nu provoca „pierderea muncitorilor calificați”, Biroul Organizației Orășenești de Partid a cerut autorităților republicane o mărire a numărului de cartele cu 1.400¹¹¹. „Pierderea muncitorilor” însemna plecarea lor în căutarea unui trai mai bun. Prin urmare, pentru a supraviețui, muncitorii erau nevoiți să locuiască în orașul unde li se acorda un loc de muncă și nu puteau să își caute un alt serviciu.

Schimbarea componenței și numărului populației orașului Bălți a avut mai multe mize. În primul rând, autoritățile sovietice, neavând încredere în basarabeni, au creat o populație de muncitori și de funcționari formată din persoane din afara Basarabiei. Ei au reprezentat baza socială a regimului în regiune și au accelerat procesul de sovietizare. Numirea în funcțiile cele mai importante a persoanelor din afara Basarabiei a fost o măsură menită să asigure

¹⁰⁶ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 182, f. 10.

¹⁰⁷ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 28, f. 205.

¹⁰⁸ Valeriu Pasat, *op. cit.*, p. 401.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 400.

¹¹¹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar 124, f. 115.

un control eficient al autorităților republicane și unionale asupra instituțiilor locale. De asemenea, funcționarii sovietici au creat același model de organizare instituțională și au aplicat politici asemănătoare cu cele din URSS, folosind experiența administrativă pe care o acumulaseră până la 1940, în alte regiuni sovietice. De asemenea, așa după cum am menționat anterior, neîncrederea față de Basarabeni exista atât la nivelul nomenclaturii sovietice unionale și republicane, cât și la nivel regional.

Fondul locativ de stat și rolul său în aplicarea politicilor sociale

În anii postbelici, în URSS s-au înregistrat creșteri semnificative ale fondului locativ de stat. În perioada războiului, multe dintre imobilele din orașele sovietice au fost distruse în urma acțiunilor militare. Dacă în 1940, fondul locativ al orașelor sovietice avea o suprafață totală de 270.000.000 m², în 1945 el avea o suprafață de 200.000.000 m². Datorită investițiilor făcute în refacerea și extinderea orașelor, în 1950, s-a ajuns la o suprafață totală de 513.000.000 m²¹¹². După cum menționează Sheila Fitzpatrick, autoritățile municipale puteau da afară orice locatar din locuințele de stat, inclusiv pe criteriul originii sociale¹¹³, fapt care transforma locuințele într-un mijloc de control social. În paralel cu mărirea suprafeței locative, în anii de după război, s-a produs și o creștere a populației sovietice urbane. Astfel, dacă în 1950 suprafața fondului locativ era de aproape două ori mai mare decât cea din 1940, media de spațiu locativ pentru un locuitor al orașelor sovietice era mai mică în 1950 decât în 1940. În 1950, fiecărui locuitor din mediul urban îi reveneau 4,3 m² de spațiu locativ, iar în 1940 media era de 5,1 m²/locuitor¹¹⁴. Creșterea mai rapidă a numărului muncitorilor decât a suprafețelor locative atestă faptul că în perioada postbelică, la fel ca în anii '30, dezvoltarea industriei a avut prioritate față de construirea caselor de locuit¹¹⁵.

În RSS Moldovenească, la fel ca în întreaga Uniune Sovietică, fondul locativ al orașelor avea o importanță deosebită. Oricine avea o locuință în oraș, avea și rezidență, ceea ce îi dădea dreptul de a se angaja în fabrici. Angajarea și stabilirea în oraș erau condiționate de a avea o locuință¹¹⁶. De asemenea, pentru a aplica politica sa demografică și a popula orașul cu persoane din afara Basarabiei, statul avea nevoie de locuințe pe care le-ar fi putut pune la dispoziția muncitorilor și funcționarilor veniți în oraș.

Fondul locativ de stat al orașului Bălți s-a creat, în anii de după război, în condiții grele, datorită distrugerilor mari suferite de oraș. În 1944, în oraș exista un număr mare de case părăsite datorită refugierii masive a locuitorilor orașului în România. Doar în Slobozia, cartier extraurban al orașului Bălți în care se află

¹¹² Donald Filtzer, *op. cit.*, p. 192.

¹¹³ Sheila Fitzpatrick, *op. cit.*, p. 46.

¹¹⁴ Donald Filtzer, *op. cit.*, p. 92.

¹¹⁵ Sheila Fitzpatrick, *op. cit.*, p. 46.

¹¹⁶ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 60, f. 38.

gara feroviară, au fost părăsite peste 100 de imobile¹¹⁷. În această regiune a orașului, este posibil ca proporția caselor părăsite de refugiați să fi fost mai mare ca în altele, pentru că aici era situat nodul de cale ferată. Probabil, mulți dintre locuitorii acestei regiuni au fost angajați ai CFR și s-au refugiat împreună cu administrația românească. În ceea ce privește numărul locuințelor părăsite din alte regiuni ale orașului sau procentul lor pe zone nu avem alte date, însă avem indicii că numărul caselor părăsite era foarte mare. Aceste indicii sunt date de numărul mare de locuințe părăsite doar într-un singur cartier și faptul că numărul exact al caselor părăsite nu era cunoscut de autorități nici chiar în decembrie 1944¹¹⁸. Stabilirea statutului acestor case și organizarea reparării și exploatării fondului locativ al orașului au fost unele dintre problemele ce au avut prioritate în primele ședințe ale Sovietului Orășenesc.

Pe data de 20 mai 1944, Sovietul Orășenesc a luat o serie de decizii, prima dintre ele anulând toate drepturile de folosire a locuințelor acordate de autoritățile române sau de cele germane. S-a decis inventarierea tuturor clădirilor naționalizate și a caselor părăsite de persoanele refugiate în România. Ultimele trebuiau folosite de autoritățile orașului până la luarea unei decizii de către autoritățile republicane. Casele părăsite de populația refugiată în URSS în 1941 și cele ale persoanelor ce se aflau în lagărele de concentrare germane și române trebuiau să fie folosite de autorități până la revenirea stăpânilor lor sau până la trimiterea unei scrisori prin care titularul le dădea dreptul rudelor sale de a se folosi de locuință. Pe lângă Departamentul Orășenesc pentru Spații Locative, trebuiau organizate 30 de administrații comunale. S-a decis crearea unui Birou de Reparații și Construcții care trebuia să se ocupe de repararea imobilelor. Se interzicea folosirea caselor fără autorizație sau drept de proprietate. Unicul act ce autoriza folosirea unei locuințe din proprietatea statului era ordinul emis de Departamentul Orășenesc pentru Spații Locative. Comandamentul militar urma să primească solicitarea de a interzice folosirea de către soldați a caselor din oraș fără autorizație. Alte măsuri priveau sistemul de canalizare, baia comună și salubritatea orașului¹¹⁹. Aceste decizii aveau multe mize importante. Prin hotărârea de a anula ordinele emise de autoritățile române privind dreptul de folosire a caselor din oraș, fondul locativ al orașului obținea mai multe locuințe. Toate imobilele părăsite de organizațiile de stat, întreprinderile sau cetățenii sovietici în 1941, care erau locuite datorită unor ordine emise de autoritățile române, puteau fi eliberate de locatari și redistribuite. După patru ani de război și după schimbarea parțială a funcționarilor orașului, era greu de stabilit care erau clădirile ce fuseseră naționalizate în perioada 1940-1941. Din această cauză, era important să fie întocmită o listă a acestor imobile pentru ca ele să poată fi din nou exploatate de stat. Cum am văzut deja, numărul locuințelor părăsite de refugiați era foarte mare. De aceea, decizia de a folosi

¹¹⁷ AMB, fond 138, dosar nr. 1, f. 199.

¹¹⁸ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 60, f. 21.

¹¹⁹ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 5, f. 33-37.

aceste locuințe până la stabilirea statutului lor era o soluție, cel puțin pe termen scurt, pentru ameliorarea deficitului de spațiu locativ. Hotărârea de a folosi locuințele părăsite de cetățenii sovietici refugiați în 1941 pune la dispoziția orașului imobile ce puteau fi folosite pe termen scurt. Decizia de a permite locuirea în imobilele din fondul orașului doar în baza unui ordin al Departamentul Orășenesc pentru Spații Locative transforma această instituție într-un instrument prin care autoritățile puteau controla modul de distribuție a locuințelor aflate în proprietatea orașului și, implicit, pe cei ce le locuiau. Crearea Biroului de Reparații și Construcții era un alt pas important, deoarece această instituție trebuia să se ocupe de repararea clădirilor orașului.

Conform datelor din stenograma ședinței Biroului Organizației Orășenești a PC(b)US de pe data de 13 decembrie 1944, în fondul locativ de stat intra un număr destul de mare de imobile. Fondul orașului era format din 1.375 de clădiri cu o suprafață de 65.000 m², dintre care 295 de case au fost date în folosință fabricilor. Pentru muncitorii orașului s-au oferit 1.080 de case cu o suprafață de 55.000 m². Aceste date nu includ toate locuințele părăsite de refugiați¹²⁰.

O importantă parte a caselor din proprietatea orașului a fost obținută după naționalizările din perioada 1940-1941. Pe 21 iulie 1945, Executivul Orășenesc a decis crearea unei comisii pentru naționalizări. Membrii comisiei trebuiau să se ocupe de ordonarea documentelor privind naționalizările de locuințe efectuate în perioada 1940-1941¹²¹. În afară de acele clădiri, au fost naționalizate și altele în mai multe etape. Lista acestor case a fost aprobată pe 1 octombrie 1945. Ea conținea adresa și suprafața clădirii, precum și date privind categoria socială a proprietarului și activitatea lui de până la 1940. Lista conținea în acel moment 403 case¹²², fiind completată ulterior în câteva etape. Multe dintre locuințele naționalizate în perioada anilor '40-'41 erau avariate sau distruse¹²³ de bombardamente. În cazul naționalizărilor, confiscările nu s-au făcut pornind numai de la situația economică a proprietarului, ci și de la nevoia autorităților de a dispune de spațiu locativ. Acest lucru se observă din faptul că, atunci când în aceeași ogradă avută în comun de doi proprietari se aflau două case, care aveau în total 700 m² sau mai mult (suprafața a caselor ce urmau a fi naționalizate), casele erau confiscate¹²⁴.

A treia sursă de imobile pentru fondul de stat au fost casele deportaților. Numărul total al acestora nu ne este cunoscut, dar știm că în 1949 au fost deportate 207 familii¹²⁵. Chiar dacă unele din ele locuiau în case de stat, deportarea lor a însemnat un plus de spațiu liber pentru oraș. De asemenea, ne este cunoscut faptul că imediat după deportările din iulie 1949, pe data de 16 iulie, aproximativ 135 de persoane, organizații, instituții și întreprinderi au primit

¹²⁰ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 60, f. 21.

¹²¹ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 3, f. 431.

¹²² *Ibidem*, dosar nr. 4, f. 131-147.

¹²³ *Ibidem*, dosar nr. 9, f. 360-363.

¹²⁴ *Ibidem*, dosar nr. 4, f. 123r.

¹²⁵ Idem, fond 17, dosar nr. 54a, f. 1-4.

imobile pentru locuințe și pentru birouri¹²⁶. Comparând adresele acestor imobile cu adresele la care locuiau deportații, este ușor de observat faptul că este vorba despre aceleași case¹²⁷. O plângere către Executivul Orășenesc, din vara lui 1949, semnată de un locuitor al orașului Bălți, descrie faptul că pe 8 iunie 1949, în ograda sa au intrat trei lucrători ai Departamentului Orășenesc pentru Spații Locative împreună cu un vecin. Cei patru au început să măsoare construcțiile din ogradă. Din discuțiile celor patru, cetățeanul a înțeles că urmăreau să îl deposeze de casă. După ce a încercat să afle care era scopul intrării celor patru în ogradă, el a fost numit „moldovean și trădător român”, și i s-a spus că atunci când „va pleca, el va fi primul care va avea îndreptată spre spate o armă”¹²⁸. Numele persoanei care a scris plângerea nu este în lista deportaților din 1949. Unica măsură luată de Executivul Orășenesc a fost să îl avertizeze pe unul dintre funcționari¹²⁹. Această plângere atestă, cel puțin, tentativele de a include în listele persoanelor ce urmau a fi deportate pe proprietarii caselor ce reprezentau interes pentru funcționari, dacă nu chiar posibile abuzuri.

Pe lângă fabrici s-au organizat locuințe comunale, în care condițiile de trai erau destul de proaste. Spre exemplu, la 17 ianuarie 1948, Comitetul Organizației Orășenești de Partid a discutat condițiile care existau în locuințele comunale ale Fabricii de Zahăr. Camerele acestor cămine erau supraaglomerate. Muncitorii erau nevoiți să doarmă câte doi pe un pat și în aceleași camere locuiau copiii, femeile și bărbații. Din cauza condițiilor igienice precare, erau răspândite bolile infecțioase¹³⁰. Media de spațiu de locuit pentru un muncitor în 1947 era de 2,5-3 m²¹³¹.

Orașul era afectat de bombardamentele din perioada războiului și repararea multor imobile era o urgență. Instituția care trebuia să se ocupe de aceasta era Biroului de Reparații și Construcții. Într-o ședință a Sovietului Orășenesc de pe data de 20 septembrie 1951, s-a menționat că în activitatea acestei instituții irosirea resurselor financiare și a materialelor de construcție costisitoare era permanentă. Muncitorii erau indisciplinați, consumau mult alcool și datorită calificării joase lucrările lor erau slab calitative și nu rezistau în timp¹³². În anii de după război, în URSS, toate lucrările de construire a locuințelor, efectuate de instituțiile de stat, erau de calitate proastă. Cauzele principale erau materialele necalitative, indiferența lucrătorilor și graba¹³³.

Pentru a accelera restabilirea fondului locativ, statul sovietic a acordat împrumuturi muncitorilor pentru a-și construi locuințe private. Aceasta era și o metodă de a mobiliza resursele umane pentru anumite sectoare ale economiei.

¹²⁶ Idem, fond 138, inventar 1, dosar nr. 32, f. 533-534.

¹²⁷ Idem, fond 17, dosar nr. 54a, f. 1-4.

¹²⁸ Idem, fond 138, inventar 1, nr. dosar 32, f. 559.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 546.

¹³⁰ *Ibidem*, dosar nr. 242, f. 28.

¹³¹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 182, f. 31.

¹³² AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 69, f. 639r.

¹³³ Donald Filtzer, *op. cit.*, p. 99.

Persoanele care acceptau să își schimbe locul de trai pentru un nou loc de muncă primeau împrumuturi pentru construirea caselor private¹³⁴. Această metodă de rezolvare a problemei locative a fost folosită și în orașul Bălți. Ea avea două avantaje mari. Primul era faptul că beneficiarii împrumuturilor erau și cei care se ocupau de construcția locuințelor, iar al doilea avantaj era acela că locatarii erau interesați să se ocupe de întreținerea caselor (spre deosebire de locuințele de stat). Pe 17 octombrie 1946, în ședința Executivului Orășenesc s-a discutat problema creditării persoanelor fizice doritoare de a-și construi sau reconstrui casele. Până la data la care a avut loc această ședință, cu o astfel de susținere fuseseră construite doar două case. Asemenea împrumuturi trebuiau acordate numai anumitor categorii sociale. În ședința Executivului Orășenesc s-a decis ca Departamentul Orășenesc pentru Spații Locative, președinții Comitetelor de Cartiere și președinții Sovietelor Sătești (pe teritoriul orașului existau patru Soviete Sătești care administrau populația orașului ocupată în agricultură) urmau să întocmească listele tuturor caselor distruse sau avariate care aparțineau soldaților demobilizați, invalizilor de război, familiilor soldaților decedați în timpul acțiunilor militare și familiilor bărbaților recrutați în Armata Roșie. Numărul membrilor familiilor ce ar fi beneficiat de pe urma împrumuturilor trebuia luat în considerare. Urmău a fi organizate adunări cu președinții Comitetelor Reprezentative pentru a discuta problema finanțării construcțiilor individuale. Până pe data de 1 decembrie 1946 listele acestor case trebuiau să fie realizate la fel ca și planurile de construcții pe anul 1947. Din rândul persoanelor care contractau împrumutul se organizau brigăzi de construcție ce urmau să folosească instrumentele și animalele de tracțiune proprii. Fabricile, organizațiile și instituțiile trebuiau să pună la dispoziția brigăzilor transportul necesar. Trebuiau mobilizate toate persoanele apte de a munci în zilele de duminică pentru producere de mortar, chirpici, tăierea stufului și participarea la construirea caselor. Departamentul Orășenesc pentru Planificare și cel pentru Gospodărie trebuiau să acorde muncitorilor dreptul de a folosi resursele de materiale de construcție ale orașului. Toate materialele forestiere de calitate inferioară trebuiau puse la dispoziția muncitorilor¹³⁵.

Un alt act cu referire la aceste împrumuturi ne arată că acele categorii de persoane ajutate nu erau cele indicate inițial. Din prima decizie de acordare de terenuri pentru construcții individuale aflăm că acest ajutor s-a dat doar muncitorilor și funcționarilor. Pe 20 noiembrie 1947, Executivul Orășenesc a decis, din cauza fondurilor insuficiente, efectuarea unor schimbări în listele de persoane ce aveau să primească împrumutul. S-a decis scoaterea din liste a muncitorilor Fabricii de Zahăr și a celor din domeniul forestier. În rest, s-au aprobat listele întocmite de întreprinderi și organizații¹³⁶. Înțelegem care erau adevăratele criterii de selecție dintr-o a treia decizie a Executivului Orășenesc,

¹³⁴ *Ibidem*, p. 96.

¹³⁵ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 9, f. 234-237.

¹³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 15, f. 388.

din 8 martie 1948, în care se specifică clar că aceste ajutoare trebuiau acordate doar muncitorilor din întreprinderi și angajaților organizațiilor. În procesul alegerii beneficiarilor trebuia să se dea prioritate soldaților demobilizați, celor răniți în timpul războiului și familiilor celor căzuți în război. Alte categorii avantajate erau stahanoviștii și muncitorii ce supraîmplineau planurile. Din același document aflăm că în 1947 numărul caselor finisate a fost de 66, însă numărul persoanelor care beneficiau de ajutor a fost mult mai mare.

Executivul a luat o serie de decizii menite să mărească numărul caselor construite prin acest program, în 1948, prin îmbunătățirea controlului asupra procesului de acordare a împrumuturilor și de executare a lucrărilor de construcție¹³⁷. Numărul locuințelor construite prin acest program a crescut continuu. Doar în anul 1950 au fost ridicate 174 de case¹³⁸.

Faptul că, inițial, în proiectul de acordare de ajutoare erau implicate și Sovietele Sătești arată clar că se dorea atribuirea ajutoarelor și pentru țărani. Mai târziu însă, datorită lipsei de fonduri, s-a renunțat la ideea ajutării țăranilor dar și la acordarea de împrumuturi pentru muncitorii Fabricii de Zahăr și pentru muncitorii din domeniul forestier. Trebuie să menționăm faptul că Fabrica de Zahăr era una dintre puținele întreprinderi din oraș în care majoritatea angajaților erau locuitori ai orașului dinainte de 1940¹³⁹. Excluderea persoanelor care lucrau în agricultură și a muncitorilor Fabricii de Zahăr din listele beneficiarilor acestor împrumuturi dovedește că autoritățile acordau aceste împrumuturi cu precădere muncitorilor veniți în oraș după 1944. La fel ca în alte regiuni ale URSS, autoritățile sovietice au folosit acest program pentru a stimula creșterea populației orașului.

Abia după trei ani s-a revenit asupra deciziei, pe 17 iunie 1948 Executivul Orașenesc stabilind acordarea de împrumuturi și pentru muncitorii fabricii amintite. Hotărârea de a acorda un lot de teren pentru construirea a 25 de case¹⁴⁰ ne permite să deducem că Fabrica de Zahăr a angajat muncitori noi, ce nu erau originari din oraș.

Prin faptul că toate listele pentru acordarea împrumuturilor se întocmeau de organizații și includeau doar muncitorii lor, se îngreună accesul la acest program a unei importante părți a populației orașului. Locuitorii orașului care se ocupau cu agricultura dispuneau de locuințe personale, dar ei ar fi putut beneficia, așa după cum era menționat în prima variantă a proiectului, de ajutoare pentru repararea și consolidarea propriilor case. Trebuie luat în calcul faptul că, în urma războiului, au fost avariate și multe locuințe private, acest lucru însemnând că mulți dintre locuitori aveau nevoie de ajutor. În intervalul 1946-1948, de împrumuturi pentru construirea de case individuale au beneficiat 682 de contractanți. Împrumuturile au fost acordate doar celor care au avut

¹³⁷ *Ibidem*, dosar nr. 22, f. 364-365.

¹³⁸ *Ibidem*, dosar nr. 42, f. 134.

¹³⁹ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 155, f. 52.

¹⁴⁰ *Ibidem*, f. 253.

nevoie de parcele de teren (pe care urmau să își construiască locuințele)¹⁴¹, nu și locuitorilor orașului care aveau locuințele afectate de bombardamente.

Pe data de 11 mai 1949, Executivul Orășenesc a luat decizia de a vinde o parte a fondului locativ de stat. Această dispoziție are la bază o hotărâre a Consiliului de Miniștri, din 23 martie 1949, care privea „construirea de case individuale pentru vinderea lor către angajații întreprinderilor și organizațiilor”. În decizia Executivului Orășenesc nu se amintește nimic despre construirea de noi locuințe, ci se vorbește doar despre vânzarea mai multor case din proprietatea Biroului de Construcții și Reparații. Locuințele puteau fi vândute doar persoanelor care erau cazate în ele. Casele trebuiau să aibă de la o cameră până la cinci și de la un nivel până la două. Locuințele puteau fi vândute atât unei singure persoane cât și unui grup. Nu puteau fi vândute încăperile comerciale, spațiile care nu puteau fi divizate ca locuință separată din imobilul din care făceau parte, locuințele ce corespundeau normelor de naționalizare și locuințele părăsite, aflate temporar în folosința Sovietului Orășenesc. O comisie de estimarea a valorii locuințelor urma a fi creată, iar achitarea costului de către cumpărător se făcea în baza unui împrumut care se restituia în termen de doi-trei ani¹⁴². Imobilele vizate erau din fondul Biroului de Reparații și Construcții, prin urmare ele puteau fi construite de această instituție anterior datei luării deciziei de vânzare a locuințelor. Faptul că în document se vorbește despre existența în Fondul Biroului de Reparații și Construcții a unor locuințe intrate în administrarea instituției ca urmare a refugierilor și naționalizărilor, evidențiază caracterul mixt al acestui fond, el conținând nu doar case construite de autorități, ci și locuințe de altă proveniență. În ceea ce privește locuințele care nu au fost construite de această instituție, decizia autorităților are unele elemente comune cu „Noua Politică Locativă” adoptată de autoritățile RSFS Ruse în 1921, când locuințele care nu aveau o importanță deosebită pentru stat au fost trecute în proprietatea locatarilor și a foștilor proprietari. În 1921, din cauza stării de degradare în care ajunseseră locuințele fondului locativ al orașelor, ca urmare a dispariției proprietarilor, guvernul bolșevic, nefiind în stare să remedieze situația prin intermediul instituțiilor sale, a renunțat la unele imobile în folosul locatarilor și foștilor proprietari, care aveau să repare casele în care locuiau¹⁴³. La fel ca în 1921, în 1949, în orașul Bălți, autoritățile sovietice au vândut locuințele din cauza incapacității de a le îngriji. La fel ca în timpul „Noii Politici Locative”, au fost vândute locuințele cele mai mici. La fel ca în 1921, autoritățile sovietice au selectat din fondul locativ pe care îl aveau la dispoziție locuințele care erau importante pentru instituțiile și întreprinderile orașului.

¹⁴¹ *Ibidem*, dosar nr. 24, f. 568.

¹⁴² *Ibidem*, dosar nr. 31, f. 345.

¹⁴³ М.Г. Меерович, *Наказание жилищем. Жилищная политика в СССР как средство управления людьми. 1917-1937* [M.G. Meerovici, *Politica locativă – instrument de control social în URSS. 1917-1937*], Москва, РОССПЭН, 2008, p. 56.

O altă problemă cu care s-au ciocnit autoritățile orașului după război a fost asigurarea cu locuințe a ofițerilor Armatei Roșii. Pe data de 9 august 1945, Executivul Orășenesc a luat decizia să îi cazeze pe ofițeri în casele în care deja locuiau muncitori, țărani și funcționari. Pentru toate locuințele, atât comunale cât și individuale, atât de stat cât și private, norma de suprafață pentru o persoană a fost declarată cea de 6 m². Ofițerii urmau a fi cazați în casele care aveau o suprafață mai mare. De cazarea lor se îngrijea Departamentul Orășenesc pentru Spații Locative, iar de cei ce se opuneau acestui proces se ocupa procuratura¹⁴⁴. Pe 7 aprilie 1948, Executivul Orășenesc a decis înregistrarea oficială a familiilor militarilor în locuințele unde erau cazați, atât în cele de stat cât și în cele private. Era interzisă eliberarea de ordine pentru spațiul locativ de stat unde erau înscrși militarii și familiile lor. Proprietarii imobilelor private unde erau înscrși ofițerii nu puteau da în chirie spațiile ofițerilor deplasați pentru exerciții militare. Militarii trebuiau înscrși în locuințele de care beneficiau până la data de 14 aprilie 1948¹⁴⁵. Ofițerii au fost cazați în 102 case private și de stat¹⁴⁶.

Unitatea militară din Bălți a primit 38 de case, cu o suprafață totală de 1.800 m², care trebuiau reparate de instituția beneficiară. Până la repararea lor, ofițerii trebuiau să locuiască în casele în care fuseseră cazați temporar¹⁴⁷.

Până la cazarea temporară a ofițerilor în locuințele private și comunale, o parte din ei nu duceau lipsă de locuințe. Existau multe cazuri în care ofițerii ocupau, fără a avea un drept legal, locuințele comunale. În unele cazuri, ei îi forțau pe locatari să-și părăsească locuința¹⁴⁸. De pe urma acestui tip de ilegalități aveau de suferit nu doar oamenii simpli, ci și unii funcționari de rang mic care se puteau pomeni cu un ofițer de rang înalt în propria locuință¹⁴⁹. Fenomenul era unul larg răspândit, iar instituțiile administrative locale erau neputincioase în fața acestui tip de infracțiuni. Existau cazuri în care ofițerii, care ocupau abuziv o locuință, puneau pază înarmată la ușile ei pentru a împiedica aplicarea deciziei autorităților locale. Miliția și procuratura nu se implicau în acest gen de situații¹⁵⁰. Dincolo de faptul că astfel de cazuri de ocupare ilegală de locuințe erau destul de răspândite, majoritatea ofițerilor duceau un mod de viață foarte greu. Până la cazarea temporară, o mare parte a lor locuia, împreună cu familia, în corturi sau în cazărmi. Această stare de lucruri este înregistrată în vara lui 1946, când condițiile de viață a ofițerilor au fost discutate în cadrul ședinței Biroului Organizației Orășenești de Partid¹⁵¹. Stabilirea ofițerilor sovietici în Bălți a dus la mărirea numărului populației orașului, dar și la o creșterea a procentului persoanelor venite din afara Basarabiei.

¹⁴⁴ AMB, fond 138, inventar 1, dosar 3, f. 467.

¹⁴⁵ *Ibidem*, dosar nr. 22, f. 20.

¹⁴⁶ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 84, f. 36.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 23.

¹⁴⁸ *Ibidem*, dosar nr. 108, f. 43.

¹⁴⁹ AMB, fond 138, inventar 1, dosar nr. 4, 305.

¹⁵⁰ AOSPRM, fond 43, inventar 1, dosar nr. 108, f. 43.

¹⁵¹ *Ibidem*, dosar nr. 114, f. 7.

Asigurarea cu locuințe și locuri de muncă pentru populația orașului a fost pentru autorități una dintre sarcinile cele mai importante pe parcursul anilor postbelici. De aceea, creșterea capacității fondului locativ de stat, care s-a făcut în paralel cu dezvoltarea industriei și infrastructurii, a avut o importanță strategică. În aplicarea politicii de sovietizare a orașului Bălți, popularea cu persoane din afara Basarabiei a reprezentat un element important. Rezultatul politicii sociale promovate în perioada stalinistă în orașul Bălți a fost schimbarea rapidă a numărului și componenței populației orașului, dar și dezvoltarea în același ritm a economiei și infrastructurii. Mărirea numărului persoanelor venite din afara Basarabiei s-a produs concomitent cu arestarea și deportarea dușmanilor reali sau virtuali ai regimului sovietic. În viziunea autorităților sovietice, prin aceste măsuri orașul a fost transformat într-un punct de sprijin social al regimului în regiune. Atitudinea statului sovietic față de basarabeni, care erau numiți în discursul propagandei „frați eliberați”, dar, în același timp, erau considerați de către statul sovietic trădători, reflecta discordanța între discursul oficial al PC(b)US și politicile promovate. Discriminarea față de basarabeni se observă, în primul rând, în politica de cadre a PC(b)US. Pe lângă faptul că în toate funcțiile importante erau numite doar cadre din afara Basarabiei, așa după cum am menționat anterior, locuitorii satelor, a căror majoritate absolută o reprezentau basarabeni, întâlneau o serie de obstacole atunci când doreau să se angajeze în orașe, ceea ce a contribuit la schimbarea componenței populației orașului Bălți. Adaptarea industriei la modelul de organizare sovietic s-a făcut într-o oarecare discordanță cu resursele existente în oraș. Întreprinderile au trecut și prin transformări de ordin politic, concedierea celor considerați dușmani ai regimului fiind un exemplu în acest sens. Orașul Bălți a fost o localitate cu statut special în RSS Moldovenească, de aceea a trecut prin transformări mult mai profunde în comparație cu orașele mai mici. Diferențele sunt redată de ritmul creșterii populației orașului Bălți, care este mai mare decât cel al Orheiului, Sorocăi și Cahulului și, în același timp, apropiat de cel al capitalei RSS Moldovenești.

**The Sovietisation of Bessarabia: Economic, Repressive and Social Policies.
Case Study on the City of Bălți (1944-1949)**

(Abstract)

Keywords: USSR, Sovietisation, Bessarabia, Moldavian SSR, Bălți, economic policy, social policy, repression, industry, dwellings.

The article focuses on the process of Sovietisation of the city of Bălți during Stalin's rule of USSR. Being a territory occupied by the Soviet Union in 1940, Bessarabia was quite different from other regions of USSR. It had a poor industry, the most important branch of economy being agriculture. Also, it was different from an ideological and social point of view. The first aim of the Soviet cadres sent by Moscow to rule the newly established Moldavian SSR, which comprised two thirds of Bessarabia and several rayons of the former Moldavian Autonomous SSR, was to organize and strengthen the Soviet state control over the region. Analysing the case of the city of Bălți, the author identified the political, economic and social tools used to accomplish this purpose. From the Moscow's point of view, all the Bessarabians, despite their social or national origins or their political views, could not be trusted because they were former Romanian citizens. The Soviet state appointed in all important functions only non-Bessarabian cadres. The industrial enterprises and the number of the population of the city of Bălți grew fast as a result of the economic and social policies applied by the Soviet state. The growth of the population was a result of the arrival of workers and of the staff of state institutions. From 1940 to 1948 the population grew from 30.000 of inhabitants to 60.000 of inhabitants mainly due to the arrival of non-Bessarabian people. From the point of view of All-Union C(b)P this was a measure aimed to increase the social support of the regime in the city and to accelerate the process of Sovietisation of the region. An important step was to create the conditions for a bigger population by investing in dwellings. The elimination of real or virtual enemies of the regime, by arrest or exile, was another policy applied in this period in the city of Bălți that was not only a constituent part but rather a central part of the Sovietization.

De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (I)

Constantin CORNEANU

Drumul spre suveranitate și, mai apoi, independență al celor trăitori în spațiul dintre Prut și Nistru, precum și dincolo de acesta din urmă, s-a desfășurat în contextul procesului de destrămare a URSS, ca urmare a politicii de *glasnosti* și *perestroika* inițiate de către Mihail S. Gorbaciov. Mișcarea de Renaștere Națională a Românilor din RSSM a fost un fenomen unic, irepetabil și care a surprins Kremlinul prin amploarea manifestării. Începând din 20 mai 1989, Mișcarea de Renaștere Națională a Românilor din RSSM avea să fie condusă de Frontul Popular din Moldova (FPM), născut în urma Congresului de constituire convocat de Grupul de Inițiativă al Mișcării Democratice în Susținerea Restructurării. În contextul accentuării procesului de destrămare a Uniunii Sovietice, mai ales ca urmare a eșecului puciului de la Moscova din 19-21 august 1991, forțele naționale românești de la Chișinău au reușit să impună proclamarea independenței Republicii Moldova pe 27 august 1991. Din păcate, relația dintre România și Republica Moldova în ultimele două decenii și jumătate s-a dovedit extrem de dificilă în pofida faptului că există un trecut istoric și cultural comun, o moștenire și o identitate care ne apropie.

Reforma Imperiului, începutul sfârșitului

În pofida faptului că în 1969 disidentul sovietic Andrei Amalrik a scris o carte cu un titlu extrem de sugestiv și provocator, respectiv *Va supraviețui Uniunea Sovietică în 1984?*, realitățile sovietice de la mijlocul anilor '80 nu lăseau să se întrevadă, la nivel de analiști ai serviciilor de informații occidentale și sovietologi, sfârșitul din acel 25 decembrie 1991. Dezintegrarea Uniunii Sovietice a surprins întreaga comunitate politico-militară occidentală (NATO și CEE), ceea ce a generat numeroase controverse privind modul în care comunitățile de *intelligence* occidentale¹ au realizat informarea liderilor NATO și ai CEE.

¹ Amiralul William James Crowe Jr., președintele Comitetului Întrunit al Șefilor de State-Majore (1985-1989), referindu-se la rapoartele CIA despre evenimentele din URSS, declara: „Vorbeau despre Uniunea Sovietică ca și cum nu ar fi citit niciodată ziarele, cu atât mai puțin rapoartele serviciilor de spionaj” (Victor Sebestyen, 1989. *Prăbușirea Imperiului Sovietic*, București, Editura Litera, 2009, p. 250-251). Senatorul Daniel Patrick Moynihan avea să confirme

Nevoia de reformare a societății sovietice se resimțea tot mai mult, pe măsură ce decalajele social-economice dintre Occident și URSS creșteau îngrijorător, în pofida faptului că URSS asimila foarte multe informații tehnico-științifice (S&T) cu ajutorul KGB&GRU. În pofida acestor succese în materie de spionaj tehnico-științific, considerat una dintre soluțiile de înviorare ale economiei, defectele structurale ale economiei de comandă aveau să împietzeze semnificativ progresul și modernizarea societății sovietice. Planurile liderilor sovietici privind evoluția URSS cu ajutorul informațiilor S&T aveau să fie serios zdruncinate, dacă nu chiar împiedicate, de succesul unei operațiuni de contraspionaj occidentale cunoscute sub numele de Operațiunea „FAREWELL”². După moartea lui Leonid I. Brejnev (10 noiembrie 1982), noul secretar general al PCUS, Iuri Vladimirovici Andropov, se arăta un adept al reformelor sistemului

că anumitor membri ai CIA li s-a impus să păstreze tăcerea în ceea ce privește modul de interpretare și analiză a informațiilor privind URSS. Ambasadorul Robert D. Blackwill, specialistul Consiliului Național de Securitate (NSC) al SUA pentru afacerile sovietice și europene între 1989 și 1990, mărturisea că disprețul pentru analizele CIA era cvasigeneral în acea perioadă. „Agenția încă producea grămezi de analize pe care nu le citeam niciodată. În cei doi ani, nu am citit nicio estimare națională. Nici măcar una. Iar cu excepția lui Gates [Robert – n. C.C.], nu cred că mai era cineva la NSC care să facă asta”, mărturisea Robert D. Blackwill (Tim Weiner, *CIA. O istorie secretă*, București, Editura Litera, 2011, p. 685). „Nu avem motive să ne îndoim de dorința sovieticilor de a folosi forța armată pentru a menține conducerea partidului și pentru a păstra poziția sovietică în regiune [...]. Viziunea lui Gorbaciov despre o «casă europeană comună», despre dezvoltarea unei cooperări intra-europene implică un grad de autonomie națională mult mai mare decât poate aproba el sau orice alt lider sovietic [...]. Moscovei îi va fi din ce în ce mai dificil să promoveze această direcție în Vest fără să introducă divizii noi și în Europa de Est. Zidul Berlinului va rămâne”, scriau analiștii CIA în septembrie 1988 (Victor Sebestyen, *op. cit.*, p. 214). Milt Bearden, șeful Diviziei Sovietice a Serviciului Clandestin al CIA, avea să privească mut de uimire transmisia CNN ce înfățișa căderea Zidului Berlinului pe 9 noiembrie 1989. CIA a editat, în cooperare cu *Center for the Study of Intelligence* din Washington, în anii 1999 și 2001, două volume care conțineau documente declassificate ale CIA privind analizele despre URSS din ultima perioadă a Războiului Rece. Primul volum (*At Cold War's End*) a fost editat de către istoricul Benjamin B. Fischer, iar cel de-al doilea (*CIA's Analysis of the Soviet Union 1947-1991*) de către istoricii Gerald K. Haines și Robert E. Leggett. Volumele cuprind o serie de National Intelligence Estimates (NIE) și National and Special National Intelligence Estimates (SNIE) cu privire la evoluția URSS și sunt așezate în ordine cronologică, însă „cu o logică demonstrativă, evident refăcută *à posteriori*, vizibilă în alegerea și organizarea documentelor” (Catherine Durandin, *CIA în război*, București, Editura Incitatus, 2003, p. 201). Miza era obținerea calificativului „Good Job” pentru CIA din partea opiniei publice interne și internaționale.

² În perioada martie-decembrie 1981, colonelul Vladimir Ipolitovici Vetrov a oferit DST-ului peste 4.000 de documente ultrasecrete ale Direcției T (S&T) a KGB-ului, precum și numele a 422 de agenți sovietici din 15 țări occidentale. Colonelul Vetrov (nume de cod FAREWELL în dosarele contraspionajului francez) cunoștea toate dosarele spionajului științific și tehnologic sovietic, precum și pe ofițerii KGB care lucrau la Moscova și în rezidențele din întreaga lume, împreună cu identitatea „surselor”. Vetrov nu a cerut niciodată nimic DST-ului în schimbul serviciilor aduse Franței și, implicit, Lumii Libere. Spera doar ca, atunci când va reuși să fugă din URSS, să i se acorde posibilitatea unei existențe decente pe teritoriul francez. Operațiunea „FAREWELL” desfășurată de către DST cu avizul „discret” al CIA, în perioada martie 1981 – februarie 1982, a permis expulzarea, pe 5 aprilie 1983, a 47 de ofițeri de informații sovietici din Franța și lichidarea, astfel, a rețelei de informații tehnico-științifice a KGB („Linia X”).

economic sovietic³, iar dorința lui era să reformeze socialismul⁴ pentru a realiza ceva de genul „modelul ungar al socialismului”. Fost ambasador sovietic la Budapesta în 1956 și președinte al KGB din 1967, Iuri V. Andropov înțelesese, de foarte multă vreme, că viitorul este sumbru și a decis, după cum relevă numeroase surse istoriografice, să preia controlul asupra partidului⁵ și statului sovietic⁶.

În contextul politico-economic de la începutul anilor '80, amplificat de pierderea „Liniei X” și creșterea, astfel, a decalajului tehnico-științific dintre Occident și URSS, secretarul general al CC al PCUS, Iuri V. Andropov, a ajuns la concluzia că, dacă evoluția Uniunii Sovietice continua conform programului, atitudinilor, mentalităților și prejudecăților existente, baza economică⁷ prin care se dorea dominarea lumii avea să se prăbușească. Iuri V. Andropov a

³ Istoricul și omul politic Fiodor Burlațki, aflat în intimitatea lui Iuri V. Andropov, mărturisea că, la sfârșitul anului 1964, Iuri V. Andropov le-a propus lui Brejnev și Kosîghin, în trenul care îi aducea dintr-o vizită oficială din Polonia, un proiect de reformă a socialismului sovietic. Proiectul era respins, însă Fiodor Burlațki mărturisea faptul că „cu cât îl cunoștea mai bine pe Andropov, cu atât constata cât de mult conta pentru acesta să se înconjoare de oameni competenți, liberali, în stare să născocescă idei noi; astfel, acesta avea de gând să reformeze sistemul în profunzime, oferindu-și toate mijloacele pentru a reuși” (Hélène Blanc, Renata Lesnik, *Prădătorii de la Kremlin. 1917-2009*, Chișinău, Editura Cartier, 2011, p. 131). Fiul lui Iuri V. Andropov, Igor Andropov, mărturisea: „Tatăl meu a detestat dintotdeauna comunismul!” (*ibidem*, p. 163).

⁴ Programul reformativ propus de către experții săi liberali urmărea câteva obiective: „1) Democratizarea societății (nu dezvoltarea democrației, ci introducerea unei ușoare democratizări, care avea să facă sistemul mai suportabil: acest lucru presupunea ca partidul să se ocupe prioritar de munca ideologică); 2) Reforma economiei, promovând descoperirile tehnologice; 3) Gestiunea științifică și lupta împotriva birocrăției; 4) Lupta împotriva corupției; 5) Coexistența pașnică cu Occidentul” (*ibidem*, p. 130).

⁵ „Cekiștii n-au digerat niciodată dispoziția dată KGB-ului și MVD-ului, în virtutea căreia toate dosarele compromițătoare ale nomenclaturii (începând cu funcția de secretar abkom) trebuie distruse”, opinează Françoise Thom (Françoise Thom, *Sfârșiturile comunismului*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 38).

⁶ Societologul Thierry Wolton, analizând efortul de subminare a puterii PCUS, scria: „Această mică lume [de viitori reformatori – n. C.C.] s-a pus pe căutat modele alternative și mijloacele necesare pentru a face sistemul mai rațional, mergând până la a se exprima în publicații intelectuale redactate într-un limbaj sociologic sofisticat, pentru un public restrâns. «Intelectualii» KGB-ului, care alcătuiau de acum grosul trupelor sale, supravegheau această efervescență, sub ochiul binevoitor al lui Andropov. Cu toții erau de acord cu privire la faptul că partidul constituia principalul obstacol în calea îmbunătățirii sistemului” (Thierry Wolton, *KGB-ul la putere. Sistemul Putin*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 23). Trebuie menționat faptul că, în perioada 12 noiembrie 1982 – 9 februarie 1984, au fost înlocuiți 18 miniștri unionali și 37 prim-secretari de comitete regionale, de ținut și chiar ai Comitetelor Centrale ale partidelor din unele republici unionale.

⁷ La mijlocul anilor '80, peste 40% din utilajele aflate în industria sovietică aveau un grad de uzură care depășea 50%, la care se adăuga și uzura morală accentuată. Planul cincinal 1981-1985 nu avea să fie îndeplinit la niciun indicator, iar investițiile se orientau „mai mult spre construirea de noi obiective, cu costuri foarte ridicate, neglijându-se modernizarea celor existente” (Vasile Buga, *Apusul unui Imperiu. URSS în epoca Gorbaciov. 1985-1991*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007, p. 12). Totodată, starea morală din societatea sovietică și din sânul PCUS se înrăutățea permanent, apăruseră semne care indicau înmulțirea fenomenelor de corupție și luare de mită, de jefuire a avuției publice, de abuz în serviciu etc.

conștientizat⁸ necesitatea unei reforme complete a sistemului⁹ și putem vorbi de faptul că el este părintele „perestroikăi”¹⁰. Cu sprijinul unei anumite grupări din Direcția Generală I (Informații Externe) a KGB, Iuri V. Andropov începea procesul de reformare a socialismului de tip sovietic¹¹. Se năștea, astfel, o conspirație¹² a unei elite din interiorul KGB¹³.

Iuri V. Andropov a încetat din viață la 9 februarie 1984. A fost înlocuit cu Konstantin Ustinovici Cernenko, „un aparatcic lipsit de personalitate și bolnav”¹⁴. Istoricul Dmitri Volkogonov consideră că alegerea lui Konstantin U. Cernenko în fruntea PCUS a fost „o nouă expresie a erodării și apusului sistemului leninist”¹⁵, însă „nu a distrus și nu a creat nimic [...] a fost un

⁸ *Raportul de la Novosibirsk* (1984), redactat de un grup de cercetători universitari sub coordonarea sociologului Tatiana Zaslavskaja, la cererea lui Iuri V. Andropov, a fost publicat în numărul 28 al revistei „Survey”. În raport se releva faptul că în URSS „planificarea hipercentralizată submina vizibil orice progres, iar societatea era scurt-circuitată de mult prea dese conflicte interne” (Teodora Stănescu-Stanciu, *Efectul Gorbaciov și statele Europei Central-Estice*, în „Clio”, IV, nr. 2/8, 2008, p. 8).

⁹ „Economia de piață trebuie introdusă cât mai repede cu putință. Dar acest lucru nu se va putea face cu actualele structuri de conducere centralizată. [...] Asta înseamnă că vechile cadre trebuie să-și piardă puterea. Dar cum ele nu vor, fac totul pentru ca mecanismele economiei să nu se schimbe. [...] De aceea, dacă sunt pentru participarea țării la diviziunea internațională a muncii, mă opun introducerii fără discernământ a tot ceea ce se face în Vest. Cred că trebuie să preluăm și să învățăm tot ce este util, că trebuie să fim deschiși, să avem contacte, să întreținem raporturi culturale cât mai strânse, să deschidem frontierele capitalurilor străine în sectoarele în care acestea sunt necesare”, mărturisirea Alexandr N. Iakovlev în dialogul cu jurnalista Lilly Marcou, în septembrie 1990 (Alexandr Iakovlev, *Ce vrem să facem din Uniunea Sovietică*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 69-70).

¹⁰ În „Nezavisimaja Gazeta”, din 28 decembrie 1990, Filip D. Bobkov, fost prim-adjunct al președintelui KGB, mărturisese că, „încă din 1985, KGB-ul a înțeles limpede că URSS nu se mai putea dezvolta fără perestroika” (Thierry Wolton, *op. cit.*, p. 25). Oleg Hlobastov, fost consilier al ideologului PCUS, Mihail A. Suslov, scria: „Am văzut cum trebuie lucrurile în ceea ce-l privește pe Andropov [...]. Însă, oricât de puternic a fost acesta, înțelegea că nu putea reuși decât grație unei trădări secrete a țării de către Comitetul Securității Statului” (Hélène Blanc, Renata Lesnik, *op. cit.*, p. 162).

¹¹ Sovietologul Thierry Wolton consideră că ofensiva împotriva corupției – începută de către KGB în ianuarie 1982, la indicația secretarului general Iuri V. Andropov, împotriva corupților din PCUS – reprezintă începutul ofensivei KGB-ului de a prelua controlul asupra partidului după moartea lui Mihail A. Suslov. „Până atunci – scria Thierry Wolton –, un acord între PCUS și Lubianka voia ca liderii comuniști să nu aibă a se teme de poliția secretă. Între nomenclaturiști, aceste practici nu trebuiau să-și aibă locul” (Thierry Wolton, *op. cit.*, p. 23).

¹² „Partidul și poliția secretă aveau să opereze ca două departamente ale unuia și aceluiași organism; oamenii din Lubianka încetau să mai fie niște forțe de ordine în slujba PCUS, devenind executivul din conducerea partidului. Mersul evenimentelor avea să-i convingă pe cekiști, aflați acum la porțile Kremlinului, să parcurgă și ultima etapă, înainte de a prelua frâiele țării”, concluziona sovietologul Thierry Wolton (*ibidem*, p. 19-20).

¹³ În 1970, 51% dintre ofițerii KGB aveau o formație universitară pentru a se ajunge la cifra de 88% în 1987. Unii sovietologi sunt de părere că „serviciul KGB ar fi reprezentat pentru URSS ceea ce însemna École Nationale d’Administration pentru Republica Franceză” (*ibidem*, p. 19).

¹⁴ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 18.

¹⁵ *Ibidem*, p. 19.

birocrat clasic cu o gândire mediocră”¹⁶. Konstantin U. Cernenko a decedat la 10 martie 1985. „Delfinul” lui Iuri V. Andropov, Mihail Sergheievici Gorbaciov¹⁷, avea să fie ales secretar general al PCUS¹⁸ pe 11 martie 1985¹⁹. În Biroul Politic al CC al PCUS, noul secretar general al PCUS se va baza pe sprijinul politic și votul lui Viktor M. Cebrikov, Egor K. Ligaciov și Nikolai I. Rîjkov, care „considerau imperios necesară reînnoirea partidului și a aparatului său închistat”²⁰. Trebuie menționat faptul că sprijinul lui Andrei Andreevici Gromîko (n. 18 iulie 1909 – d. 2 iulie 1989), ministru al Afacerilor Externe al URSS din 1957, a fost hotărâtor pentru destinul politic al lui Mihail S. Gorbaciov²¹.

Pe măsură ce descoperea mai multe despre sistemul sovietic, Mihail S. Gorbaciov²² înțelegea și accepta că acesta merita cele mai aspre critici. „În cuvântarea pe care a ținut-o în aprilie (1985 – n.n.) în fața oamenilor de știință – consemnează jurnalistul Gerd Ruge –, a directorilor de unități economice și a plenarei Comitetului Central, Gorbaciov a considerat că accelerarea ritmului este elementul cel mai important al noii sale politici. Încă nu erau cunoscute

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Președintele KGB, Iuri V. Andropov, îl proteja și sprijinea în cariera politică de la Moscova pe Mihail S. Gorbaciov. Fostul președinte al KGB, Vladimir A. Kriucikov, mărturisea: „Cred că Andropov și Gorbaciov au avut aceeași poziție, aceeași ideologie și poate chiar aceeași metodologie în rezolvarea problemelor” (Thierry Wolton, *op. cit.*, p. 25). Pentru amănunte despre viața și activitatea lui Mihail S. Gorbaciov de până la 11 martie 1985, vezi Gerd Ruge, *Mihail Gorbaciov*, București, Editura Doina, 1993, 320 p.

¹⁸ Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PCUS din 11 martie 1985 se poate citi în: Simion Gheorghiu, „*Noi nu avem dreptul să permitem nicio încălcare a unității noastre*”. *Alegerea secretarului general al CC al PCUS din 11 martie 1985*, în SMC, serie nouă, vol. XII/2013, p. 211-222.

¹⁹ În octombrie 1985, François Mitterrand se întâlnea cu Mihail S. Gorbaciov, noul secretar general al PCUS, iar Jacques Attali consemna: „Omul mi s-a părut, în mod decisiv, diferit de ceilalți conducători sovietici: nu bâlbâia, ca aceia, note redactate de serviciile Comitetului Central; improviza și nota el însuși idei care îi veneau ascultând. Mi-a creat sentimentul că aspira la o reală schimbare în societatea sovietică, spre un plus de libertate, dar fără a se atinge de structurile economice. Credea că comunismul este compatibil cu democrația” (Jacques Attali, *François Mitterrand așa cum a fost*, București, Editura Historia, 2008, p. 231). Jack Matlock, consilierul pe probleme sovietice al lui Ronald Reagan, scria: „Gorbaciov era ca o gură de aer proaspăt. Merge, vorbește, costumul stă bine pe el..., a uluit pe toată lumea” (Victor Sebestyen, *op. cit.*, p. 118).

²⁰ Gerd Ruge, *op. cit.*, p. 173.

²¹ În seara zilei de 10 martie 1985 avea loc o întâlnire, ținută mult timp secretă, între Mihail S. Gorbaciov și Andrei A. Gromîko. Întâlnirea fusese pregătită, încă din 1984, de către Anatoli A. Gromîko, directorul Institutului pentru Africa al Academiei de Științe a URSS, fiul lui Andrei A. Gromîko, academicianul Evgheni M. Primakov, directorul Institutului pentru Orientalistică al Academiei, Aleksandr N. Iakovlev și V. A. Kriucikov, locțiitor al președintelui KGB. Conform înțelegerii finale dintre Anatoli A. Gromîko și Aleksandr N. Iakovlev, Mihail S. Gorbaciov urma să fie sprijinit la conducerea PCUS de către Andrei A. Gromîko care avea să preia postul de președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS.

²² „În clasa politică a țării noastre nu era nici un alt responsabil alături de care să fi petrecut mai mult timp, de care să fi fost mai legat și căruia să am a-i fi mai recunoscător decât lui Andropov”, scria Mihail S. Gorbaciov în *Memoriile sale* (Thierry Wolton, *op. cit.*, p. 25).

cuvintele *perestroika* și *glasnosti*²³ cu care a început lupta pentru noul curs. Ideile de bază erau *uskorenje* («accelerare») și *povorot* («cotitură»)²⁴. Mihail S. Gorbaciov va proclama la *Conferința unională consacrată promovării progresului tehnico-științific* (11-12 iunie 1985) concepția unui nou mecanism economic, care implica „descentralizarea conducerii economiei, extinderea drepturilor întreprinderilor, aplicarea reală a principiului gospodăririi chibzuite (*hozrasciot*), sprijinirea spiritului de răspundere și a cointereseării colectivelor de muncă”²⁵. Totodată, noul secretar general al PCUS continua campania împotriva alcoolismului, precum și campania împotriva veniturilor dobândite în mod ilicit²⁶. În februarie 1987, KGB-ul și Ministerul Afacerilor Interne au primit ordinul de a face mai puțin rigide formalitățile de emigrare și, totodată, deținuții politici aflați în sistemul concentraționar sovietic au început să fie eliberați. La Plenara CC al PCUS din 27-28 ianuarie 1987²⁷, având ca temă *Perestroika*²⁸ și *politica de cadre*, Mihail S. Gorbaciov a criticat activitatea nesatisfăcătoare a cadrelor din domeniul științelor sociale, ale căror viziuni și mentalități se aflau la nivelul anilor '30-'40, și, totodată, a propus spre aprobare principiul alegerilor directe, pe baze alternative, atât în organizațiile de partid, cât și în organele puterii de stat. Istoricul Rudolf Pihoiia consideră că, astfel, s-au creat premisele „pentru existența legală a opoziției anticomuniste”²⁹ în URSS.

²³ Istoricii ruși consideră că perioada 1985-1991 prezintă câteva etape: 1) martie 1985 – ianuarie 1987, perioadă desfășurată sub lozincă „mai mult socialism”; 2) 1987-1989, desfășurată sub lozincă „mai multă democrație”; 3) 1990-1991, criza și eșecul perestroikăi.

²⁴ Gerd Ruge, *op. cit.*, p. 173.

²⁵ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 26.

²⁶ Reprezentanții Comitetului de Stat al Planificării al URSS și ai Ministerului de Finanțe au susținut în fața membrilor Biroului Politic, în ședința din 4-6 aprilie 1985, că veniturile la bugetul statului se vor reduce, ca urmare a acestei campanii, cu 7,5 miliarde ruble în 1987, cu 11 miliarde ruble în 1988, cu 14 miliarde ruble în 1989 și cu 15-16 miliarde ruble în 1990.

²⁷ Rememorând acele momente, Mihail S. Gorbaciov mărturisea: „Către sfârșitul lui 1986 am ajuns la convingerea fermă că trebuie să facem o plenară a CC pe problemele politicii de cadre. [...] Prima și cea mai importantă concluzie comună a fost că situația din organizațiile de partid nu putea fi schimbată dacă nu depășeam atitudinea nomenclaturistă în politica de cadre, dacă nu mergeam pe calea democratizării partidului și a societății. [...] Îmi amintesc că, în Biroul Politic, Rîjkov a spus că, din 60 de miniștri, nici unul nu ceruse să iasă la pensie, deși multora le venise de mult vremea și în mod evident nu mai făceau față noii situații. Și, în general, componența și nivelul activului de partid nu facilitau punerea în aplicare a unei reforme profunde. [...] În politica de cadre apărea un nou element hotărâtor – părerea și voința cetățenilor, a membrilor de partid” (Mihail Gorbaciov, *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroika*, București, Editura Litera, 2013, p. 417-418).

²⁸ „Reflecțiile mele personale, ca și discuțiile cu Andropov, m-au condus la concluzia că «mai multă democrație» va însemna și «mai mult socialism». Această formulă vine de la Lenin – din acea ultimă perioadă a vieții lui când el a înțeles că lucrurile în țară nu merseseră pe drumul cel bun. Esența perestroikăi consta în depășirea orânduirii totalitare, în trecerea la libertate și democrație. Ea a trebuit să se confrunte cu regimul totalitar și cu societatea infestată de viciile lui. [...] Ceea ce a motivat principiile perestroikăi a fost credința că, primind libertate, oamenii sovietici vor dovedi spirit inovator și energie creatoare”, mărturisea Mihail S. Gorbaciov cu referire la conceptul de perestroika (*ibidem*, p. 382).

²⁹ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 47.

Până în 1987, Mihail S. Gorbaciov i-a înlocuit pe jumătate dintre secretarii PCUS, iar în 1988 nu mai supraviețuiau politic, la nivel regional, decât 20% din activul de partid al vechii echipe³⁰. În ceea ce privește aparatul de stat sovietic, 40% dintre miniștri erau nou-veniți, în ianuarie 1986, iar 80% dintre ei se aflau în funcție, în 1988, datorită lui Gorbaciov. Ca urmare a ședinței Biroului Politic din 13 martie 1986, Mihail S. Gorbaciov va concentra în mâinile sale coordonarea celor mai importante domenii: organizarea activității Biroului Politic, principalele probleme ale activității interne și externe³¹, repartizarea cadrelor, problemele generale ale economiei, apărarea și securitatea de stat, comerțul exterior, precum și coordonarea principalelor secții ale CC al PCUS³². În plenul CC al PCUS, în 1987, a lansat conceptul de *glasnosti*³³ și a criticat aspru epoca lui Leonid I. Brejnev, caracterizând-o una de stagnare. „Un singur criteriu: trebuie să fim atenți și să luăm în considerare tot ceea ce poate întări socialismul; în schimb, ne vom opune tuturor curențelor străine socialismului, dar, repet, în cadrul unui proces democratic”³⁴,

³⁰ „Pe 26 aprilie 1986, în Biroul Politic au continuat discuțiile despre motivele pentru care perestroika patina în gol. După părerea generală, problema avea de a face cu giganticul aparat de partid și de stat, care stătea ca un bușean de-a curmezișul reformelor, în general al oricăror schimbări. Și nu era vorba numai de lipsă de înțelegere [...]. Am atras atenția colegilor asupra unui text apărut în presă, al cărui conținut reflecta tema discuțiilor noastre: «Lui Hrușciov i-a rupt gâtul aparatul de partid și acum se va întâmpla același lucru». A fost un avertisment făcut la timp...”, mărturisea Mihail S. Gorbaciov cu referire la eforturile de a impune perestroika (Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 404).

³¹ După 11 martie 1985, Direcția Generală I din KGB (Informații Externe) avea să emită instrucțiuni extrem de severe „cu privire la interzicerea deformărilor stării reale de fapt în mesajele și rapoartele informative transmise Comitetului Central al PCUS și altor organe conducătoare” (Vasili Mitrokhin, Christopher Andrew, *Arhiva Mitrokhin. KGB în Europa și în Vest*, București, Editura Orizonturi & Sirius, 2003, p. 553).

³² Ivan Frolov, unul dintre asistenții noului secretar general al CC al PCUS, era membru al unui grup cunoscut la Moscova sub denumirea de „praghezii”. Membrii acestui grup trăiseră și lucraseră la Praga în perioada 1965-1968, în calitate de colaboratori ai revistei „Problemele păcii și ale socialismului”. „Praga a fost universitatea noastră. Acolo am învățat. Acolo am avut posibilitatea unor contacte internaționale, care la Moscova erau rare pentru noi. Tot acolo s-a format un mănunchi de oameni care au început să reflecteze asupra problemelor noi”, mărturisea Ivan Frolov (Gerd Ruge, *op. cit.*, p. 201). Jurnalistul Gerd Ruge adnotează: „Nu este o întâmplare că sub Gorbaciov ei [„praghezii” – n. C.C.] au ajuns în funcții importante și că trei din cei patru colaboratori apropiați provin din acest cerc. Acest lucru demonstrează că încercările de reformă din Cehoslovacia au influențat și au schimbat politica Uniunii Sovietice chiar și după invazia Armatei Sovietice în această țară” (*ibidem*). Ivan Frolov s-a întors de la Praga în 1968 și a preluat funcția de redactor-șef al revistei „Probleme de filosofie”. „Noi nu voiam decât să discutăm despre problemele noi ale ecologiei, ale omenirii și ale umanismului. O privire în sumarul revistei este suficientă pentru a demonstra cât de aproape erau temele noastre de problematica de astăzi. Mulți dintre autorii noștri au fost deschizători de drumuri pentru perestroika, iar unii dintre ei au sprijinit-o activ până azi”, mărturisea Ivan Frolov (*ibidem*, p. 203).

³³ *Glasnosti* înseamnă „acțiunea de a face public” și nu „transparență” cum a fost tradus în Occident. Vezi Dragoș Zamfirescu, „Perestroika” și „glasnosti” în URSS. *Preliminarii la prăbușirea regimurilor comuniste din Europa de Est*, în AT, XVII, nr. 3-4 (64-65)/2009, p. 123-137.

³⁴ Mihail Gorbaciov, *Perestroika. Vues nouvelles sur notre pays et sur le monde*, Paris, Flammarion, 1987, p. 76.

scria Mihail S. Gorbaciov, în 1987, lăsând să se înțeleagă că rămânea, totuși, fidel dogmei³⁵.

În timpul desfășurării celui de-al XXVII-lea Congres al PCUS, Mihail S. Gorbaciov declara că „fără glasnosti nu există și nu poate exista democratism, creație politică a maselor, participarea lor la conducere”³⁶. Istoricul Dmitri A. Volkogonov consideră că politica de *glasnosti* a lui Gorbaciov „a făcut să explodeze din interior un sistem bazat pe minciuna de stat”³⁷, astfel încât „sistemul leninist a devenit neputincios”³⁸, deși Gorbaciov „a repetat – conchide D.A. Volkogonov – greșelile lui Hrușciov la Congresul al XX-lea, crezând că înlăturându-l pe Stalin de pe pedestal și revenind la Lenin totul va merge ca pe roate”³⁹. La Plenara CC al PCUS din aprilie 1985, Mihail S. Gorbaciov a confirmat atașamentul său față de cauza lui Lenin, fidelitatea față de „idealurile socialiste”⁴⁰, astfel încât „Gorbaciov – opina D. A. Volkogonov – a rămas prizonierul dogmelor leniniste, al iacobinismului și politicii antipopulare a acestuia [...]”⁴¹. Și totuși, la Plenara CC al PCUS, din 18 februarie 1988, Mihail S. Gorbaciov va declara că „este absolut necesar să se facă deosebire între momentul instaurării efective a socialismului și deformările sale ulterioare [...] (trebuie ca poporul) să-și poată forma prin instrucție o conștiință istorică corectă [...]”⁴². Articolul publicat, pe 13 martie 1988, în „Sovetskaia Rossiia”, ziar al CC al PCUS, de către Nina Aleksandrovna Andreeva – cercetătoare în domeniul chimiei la Institutul Tehnologic Lensoviet din Leningrad, și intitulat *Nu pot renunța la principii* – a fost perceput un semnal „de sus”, care marca revizuirea ideilor de *perestroika*. La 5 aprilie 1988, ziarul „Pravda” a publicat articolul *Principiile perestroikăi: gândirea revoluționară în acțiune* sub semnătura lui Aleksandr N. Iakovlev și Vadim A. Medvedev. Apariția acestui articol

³⁵ „Ideea conform căreia revoluțiile sunt «făcute» în loc să fie așteptată izbucnirea lor este privită în cercetare ca fiind o caracteristică tipică a noilor revoluții bolșevice: «Ideea care stă la baza acestei tranziții de la pasivitate la planificare vine din certitudinea că istoria poate fi accelerată». Conceptul leninist al «accelerării» proceselor istorice a făcut și el parte din baza ideologică a perestroicii lui Gorbaciov”, consemna Anneli Ute Gabanyi cu referire la reformele începute de Mihail S. Gorbaciov (Anneli Ute Gabanyi, *Revoluția neterminată*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, p. 27).

³⁶ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 37.

³⁷ *Ibidem*, p. 41.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 39.

⁴⁰ Mihail S. Gorbaciov a admirat „eurocomunismul”, în special cel de sorginte italiană. Delegația sovietică la funeraliile lui Enrico Berlinguer, în iunie 1984, a fost condusă de Gorbaciov, care a rămas profund impresionat de prezența celor un milion și jumătate de oameni îndoliați din Piazza San Giovanni, din Roma. Cu această ocazie, Mihail S. Gorbaciov ar fi spus: „Dragă Enrico, noi nu vom uita niciodată sfaturile tale despre necesitatea democratizării țării noastre” (Gheorghe E. Cojocaru, *Tratatul de Uniune Sovietică*, Chișinău, Editura Civitas, 2005, p. 232). *Manifestul Eurocomunist* al partidelor comuniste din Franța, Spania și Italia, de la mijlocul anilor ’70, milita pentru alegeri libere, multipartitism, presă liberă, respectiv „o cale parlamentară către socialism” (*ibidem*).

⁴¹ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 39.

⁴² Françoise Thom, *op. cit.*, p. 73.

contra-replică a fost perceput, de păturile largi ale intelectualității sovietice, un semnal privind „ultimul pas spre condamnarea întregii istorii a partidului și a socialismului ca sistem”⁴³.

În timpul celei de-a XIX-a Conferințe unionale a PCUS, din perioada 28 iunie – 1 iulie 1988⁴⁴, s-a luat decizia de delimitare a funcțiilor de partid și de stat, ceea ce a dus la slăbirea influenței PCUS. S-a propus și s-a acceptat crearea unui Congres al Deputaților Poporului din URSS⁴⁵. Istoricul Rudolf Pihoia consideră că această a XIX-a Conferință a PCUS „a dat startul reformei politice, a deschis calea spre alegeri în țară ca modalitate de formare a puterii reprezentative”⁴⁶ și a constituit „un pas real pe calea reformării orânduirii socialiste sovietice”⁴⁷. Plenara CC al PCUS din 8 septembrie 1988 va avea drept rezultat decizia de a reorganiza conducerea aparatului de partid prin împărțirea Secretariatului CC al PCUS în zece comisii, astfel încât prin „crearea de comisii – nota Egor K. Ligaciov – se înmormântează în mod automat Secretariatul”⁴⁸. PCUS avea să fie lipsit de statul său major operațional, astfel încât va fi distrusă, foarte curând, și ierarhia verticală care forma scheletul statului sovietic, așa încât Kremlinul, începând cu 1989, nu mai trimitea cadre de conducere la periferie. Rudolf G. Pihoia aprecia că Mihail S. Gorbaciov „a demolat întregul edificiu al acestei orânduirii”⁴⁹, al clasei guvernante create în anii puterii sovietice”⁵⁰, care devenise un „instrument de conducere a uriașei proprietăți de stat create după 1917”⁵¹. În urma acestor măsuri trebuiau îndepărtați între 700.000-800.000 de activiști de partid, iar la nivelurile republican, regional, raional și orășenesc urmau a fi eliberate din funcții circa 550.000 de persoane. În perioada 1986-1989 au fost înlocuiți 82,2% dintre secretarii comitetelor raionale și orășenești de partid și 90,8% dintre secretarii comitetelor regionale, de ținut și republicane. „Organizațiile republicane – scria Rudolf G. Pihoia – au devenit în aceste condiții leagănul separatismului național, au pregătit condițiile pentru «parada suveranităților» care avea să înceapă peste un an”⁵².

⁴³ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 45.

⁴⁴ Vezi a XIX-a Conferință Unională a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (28 iunie – 1 iulie 1988), București, Editura Politică, 1989, 158 p.

⁴⁵ În primul Congres al Deputaților Poporului din URSS, rezultat al alegerilor din martie 1989, se numărau 292 de deputați fără de partid, din 2.500. Printre aceștia se aflau și 12 ofițeri KGB. În martie 1990, 86% dintre cei 2.756 de ofițeri KGB care candidaseră în alegeri la nivel local, regional și federal au fost aleși.

⁴⁶ Françoise Thom, *op. cit.*, p. 84.

⁴⁷ Vasile Buga, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Referitor la percepția contemporanilor asupra *perestroikăi* și *glasnostului*, vezi recenzia cărții lui Nikolai Zenkovici, *1985-1991, Șto eto bilo?* [1985-1991, Ce a fost aceasta?], Moscova, Olma Press, 2005, 671 p., făcută de către Vasile Buga, *Ultimii ani ai puterii sovietice*, în AT, XIV, nr. 3-4 (52-53)/2006, p. 255-257.

⁵⁰ Vasile Buga, *Apusul unui Imperiu...*, p. 50.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 51.

Afirmarea identității etnice a majorității din RSSM

În Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) se înregistra, în vara anului 1984, o primă manifestare patriotică, care avea să prefigureze marile manifestații din perioada 1988-1991, respectiv lansarea de către Vasile Vâșcu, viceprim-ministru al guvernului RSSM, a *Manifestului Frontului Patriotic din Moldova*. Înalțul demnitar al guvernului de la Chișinău dorea ca autoritățile sovietice din RSSM să proclame limba moldovenilor drept limbă de stat, să majoreze numărul de școli naționale în Bender (Tighina), Râbnîța și Tiraspol (unde era numai câte o școală), și, totodată, „să solicite retrocedarea județelor din nordul și sudul Basarabiei, încorporate ilegal în 1940 în componența Ucrainei”⁵³. Persoana care a dactilografiat *Manifestul* a informat KGB-ul. Ofițerii KGB l-au supravegheat permanent pe vicepreședintele guvernului RSSM în perioada iulie 1984 – aprilie 1985. La 10 aprilie 1985, Vasile Vâșcu a fost arestat pentru abuz în serviciu, judecat și condamnat la 14 ani de exil în regiunea Ural, unde va lucra la o uzină de tancuri. Arestarea și condamnarea lui Vasile Vâșcu⁵⁴, la numai 12 zile după reconfirmarea sa în funcția de viceprim-ministru al guvernului RSSM de către Sovietul Suprem al RSSM, survenea pe fondul intensificării „vânătorii de răufăcători” inițiată de Viktor Ilici Smirnov⁵⁵, secretarul II al CC al Partidului Comunist Moldovenesc (PCM). Era

⁵³ Pavel Moraru, *Urmașii lui Felix Dzerjinski. Organele Securității Statului în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2008, p. 173.

⁵⁴ Referindu-se la „cazul Vâșcu”, scriitorul Andrei Lupan notează: „Mi-a spus procurorul că problema cu tovarășul învinuit de mită se schimbă, ea capătă un alt caracter – caracter politic. Chipurile, Vâșcu și cu tovarășul lui au recunoscut că aveau de gând să scrie niște manifeste naționaliste și aceste manifeste, ei plănuiau să le tipărească, apoi iară aveau de gând, ca aceste manifeste să le trimită cuiva, ca să fie citite la adunări. Și între acești cuiva în prima linie eram eu. [...] Dar din capul locului eu am văzut că aceasta e o aventură, o manevră cu scopul ca restructurarea să fie luată în mână ticăloșilor, să înceapă o campanie de agiotaj pentru a distruge și bruma ceea de conștiință pe care noi o mai avem în republică. Aventura era îndreptată împotriva intelectualității moldovenești” (<http://www.andreilupan.com/loaditem.do?id=300720020>, consultat la 20 octombrie 2015).

⁵⁵ Viktor I. Smirnov (n. 1929) era protejatul lui Egor K. Ligaciov, secretar al CC al PCUS. Născut în orașul Vișni Volociok, cu o pregătire pedagogică medie și studii superioare în sistemul CC al PCUS, respectiv Școala Superioară de Partid și Academia de Științe Sociale, Viktor I. Smirnov, fost secretar al Comitetului Regional din Kalininsk al CC al PCUS, devine, din 1975, responsabil cu sectorul republicilor central-asiatice în cadrul CC al PCUS. A fost eliberat din funcție pe 5 noiembrie 1988 de către Plenara CC al PCM, din dispoziția Biroului Politic al CC al PCUS având în vedere că i se pregătea pensionarea, însă a fost arestat pe 11 ianuarie 1989. V.I. Smirnov urma să fie tras la răspundere în legătură cu faptele penale săvârșite în Uzbekistan. Fostul ministru al Afacerilor Interne (1990 – 5 februarie 1992) și al Apărării Naționale (5 februarie – 29 iulie 1992), generalul de divizie (r) Ion Costăș susține în volumul său de memorii (*Transnistria. 1989-1992. Cronica unui război „nedeclarat”*, București, Editura RAO, 2012) că Viktor I. Smirnov l-a invitat pe Igor N. Smirnov, concediat din pricina unor abuzuri de la fabrica sa din Nova Kahovka, să lucreze în RSSM. „Viktor Ilici [Smirnov – n. C.C.] a schimbat după bunul plac conducătorii, numind în locul acestora muncitori promovați în posturi de răspundere. Conducându-se după o logică cunoscută doar de el, în raioanele locuite de moldoveni a numit lideri rusofoni, iar în Transnistria

perioada în care cadrele naționale din RSSM începeau să fie maltratate. Membrii activului de partid și de stat din RSSM au fost convinși, în acele clipe, că procesul penal, însă și moral, împotriva lui Vasile Vâșcu a fost fabricat de oamenii lui V.I. Smirnov. „Pe urmă, am aflat că răfuiala a fost inițiată din simplul motiv că omului îi plăcea să vorbească în limba maternă română (la momentul respectiv – «limba moldovenească») și pentru că el se opunea cu tot sufletul rusificării”⁵⁶, consemnează fostul președinte al Republicii Moldova, Mircea Snegur, în memoriile sale.

În acele momente de început ale „epocii Gorbaciov”, activul de partid și de stat din RSSM se afla sub o presiune politico-administrativă permanentă a Kremlinului, astfel încât, „tot timpul, cei de la CC al PCUS ne învățau – scrie Mircea Snegur – cum trebuie să procedăm”⁵⁷ în administrarea RSSM. Totodată, CC al PCUS admonesta extrem de dur, în octombrie 1986, CC al PCM pentru faptul că nu a tras concluziile convenite din Hotărârea Biroului Politic al CC al PCUS cu privire la „inadmisibilitatea denaturării stării reale a lucrurilor și pentru lipsa de răspundere și liberalism în combaterea majorărilor nejustificate ale rezultatelor și mistificărilor”⁵⁸. Era un prim contact al activului de partid și de stat de la Chișinău cu *perestroika* lui Mihail S. Gorbaciov. Observatorii scenei publice de la Chișinău sesizau faptul că, încet, încet, în cursul anului 1987, săptămânalul „Literatura și Arta”, publicație a Uniunii Scriitorilor și a Ministerului Culturii de la Chișinău, aborda, la rubrica *Imperativele Restructurării*, o serie de probleme stringente ale societății moldovenești: 1) *poluarea ecologică și lingvistică*; 2) *setea de adevărul istoric*; 3) *evoluțiile demografice* și 4) *dificultățile social-economice*. În timpul Adunării Generale a scriitorilor de la Chișinău, din perioada 18-19 mai 1987, doctorul în filologie Valentin Mândăcanu menționa faptul că „starea de degradare a limbii materne este mult mai gravă decât pare la suprafață”⁵⁹ și, totodată, cerea desfășurarea unei „mișcări pentru ridicarea nivelului de cultură al întregii populații”⁶⁰. În contextul ofensivei scriitorilor din RSSM, CC al PCM și Consiliul de Miniștri al RSSM au examinat, în cursul zilei de 26 mai 1987, chestiunea *cu privire la îmbunătățirea limbii moldovenești în republică* și au propus instanțelor de resort o serie de măsuri menite a sprijini procesul de însușire a limbii moldovenești, însă în condițiile afirmării în continuare a principiului leninist al bilingvismului ca normă a vieții în RSSM. Totodată, se cerea ridicarea eficienței învățării limbii ruse în instituțiile de învățământ, respectiv cuprinderea în cadrul cursurilor și cercurilor a tuturor celor care nu cunosc deloc sau cunosc slab limba rusă.

a trimis moldoveni. Cu reprezentanții nomenclaturii sovietice naționale de partid s-a purtat în mod provocator nepolitic, arogant și dur, a criticat cu agresivitate toate situațiile din care reieșea renașterea națională a moldovenilor”, scria Costaș (*ibidem*, p. 14).

⁵⁶ Mircea Snegur, *Labirintul Destinului. Memorii*, vol. I, Chișinău, 2007, p. 253-254.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 268.

⁵⁸ Gheorghe E. Cojocaru, *1989 la Est de Prut*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2001, p. 7.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 10.

⁶⁰ *Ibidem*.

Scriitorii de la Chișinău, precum și săptămânalul „Literatura și Arta”, au fost ținta atacurilor lui Simion Grossu, prim-secretarul CC al PCM, în timpul desfășurării celei de VI-a Plenare a CC al PCM din 16 iulie 1987. Președintele Comitetului de Stat pentru Televiziune și Radiodifuziune al RSSM, C.I. Lozan, i-a acuzat pe membrii noului Comitet de conducere al Uniunii Scriitorilor din RSSM că au cerut ridicarea controlului asupra conținutului de idei al emisiunilor, lichidarea bilingvismului din emisiunile de radio și televiziune, precum și trecerea în totalitate a emisiunilor televizate la limba moldovenească. Înfiereați la Plenara din 16 iulie 1987, scriitorii erau convocați, în cursul zilei de 28 iulie 1987, la CC al PCM pentru a-și „potrivi ceasurile” cu liderii de partid și de stat din RSSM. Simion Grossu nu putea accepta faptul că, totuși, sub lozincile restructurării, unii scriitori disprețuiau istoria mișcării revoluționare și a construcției socialiste în spațiul RSSM, se opuneau adevărului istoric privind procesul consolidării regimului sovietic și idealizau etape din trecutul istoric al poporului moldovenesc.

Punând accentul pe problema bilingvismului în RSSM, Simion Grossu îi informa pe scriitori că în RSSM funcționau 972 de școli de cultură generală cu predare în limba moldovenească (63,8% din numărul total de școli), 428 cu predare în limba rusă (28,1%) și 123 de școli mixte moldo-rusești (8,1%). Creșele și grădinițele moldovenești reprezentau 62,6% din numărul total, cele rusești erau 28,2% și cele mixte însumau 9,2%. Totodată, ponderea emisiunilor de televiziune în limba moldovenească urma să crească de la circa 50% la 60-70%. „Oricărei forme de localism, de mărginire și îngâmfare trebuie să i se opună numai internaționalismul principal, consecvent”⁶¹, concluziona Simion Grossu.

Presiunea asupra activului de partid și de stat de la Chișinău se amplifică odată cu apariția, pe 29 iulie 1987, la Moscova, în revista „Literaturnaia gazeta” (Gazeta literară), a unui eseu, semnat de scriitorul Ion Druță, intitulat *Frunza verde, apa și semnele de punctuație*. Ion Druță făcea o analiză necruțătoare a situației ecologice din RSSM, a modului în care sănătatea în general, cea mintală în special, a noilor generații era afectată de utilizarea abuzivă de pesticide și cultivarea tutunului în proporții exagerate, precum și a faptului că „publicitatea și restructurarea se mai simt aici singuratece și neputincioase”⁶². Kremlinul, respectiv Mihail S. Gorbaciov, se va implica în gestionarea situației din RSSM. În cursul zilei de 17 august 1987, Semion Grossu, proaspăt revenit de la CC al PCUS, îi va informa pe liderii PCM despre sfaturile primite de la M.S. Gorbaciov cu referire la comportamentul de urmat în viitor, în condițiile în care se observase că cei din conducerea republicii conlucrează slab cu scriitorii în condițiile democratizării și transparenței. Liderul de la Kremlin atrăgea atenția asupra faptului că, în loc de învinuiri globale de naționalism, era necesar să se răspundă corect la fiecare întrebare și, totodată, dacă era nevoie, trebuia să se lucreze cu fiecare scriitor în parte, convingându-i pe toți de utilitatea

⁶¹ *Ibidem*, p. 17.

⁶² *Ibidem*, p. 18.

restructurării. „Se atrăgea atenția că și conducerea republicii, membrii Biroului CC local urmează să se restructureze cât mai urgent, să manifeste mai multă răbdare, să nu dicteze oamenilor, să activeze calm”⁶³, scrie Mircea Snegur în memoriile sale.

În contextul evoluțiilor din spațiul URSS, KGB-ul din RSSM raporta Centrului de la Moscova că, la începutul anilor '80, în RSSM existau circa 250 de elemente antisovietice, toate cu vârstă înaintată. Mai târziu, la începutul anilor '90, KGB-ul de la Chișinău raporta că numărul „naționaliștilor” crescuse în mod semnificativ: 80% erau persoane cu studii superioare sau studenți, 95% locuiau în dreapta Nistrului și peste 70% doreau „o Moldovă fără ruși”⁶⁴. În perioada 1979-1984, KGB-ul RSSM consemnase o creștere de trei ori a cazurilor de „naționalism”, respectiv un maxim de 142 de cazuri după care un număr de 38 de cazuri în 1988. „Cele mai multe au avut loc în Chișinău și în suburbii, investigările operative ale acestora încheindu-se rapid (sau nici nu demarau), din cauză că erau neînsemnate”⁶⁵, concluziona istoricul Pavel Moraru. Pe măsură ce Mișcarea de Renaștere Națională a Românilor din RSSM se amplifica, la sfârșitul anilor '80, se va înjumătăți numărul dosarelor de evidență operativă și de profilaxie împotriva „naționaliștilor” gestionate de către Secția a V-a⁶⁶ (cunoscută drept „Z” – apărarea ordinii constituționale sovietice) a KGB-ului de la Chișinău. KGB-ul de la Moscova controla în mod absolut activitatea informativă și contrainformativă a celui de la Chișinău⁶⁷, iar Secția „Z” a KGB-ului din RSSM, deși era considerată o filială a Secției Ideologice a CC al PCM, „era, de fapt, sub conducerea Comitetului (KGB-ului – n. C.C.) de la Moscova”⁶⁸.

Pe parcursul toamnei anului 1987, activul de partid și de stat de la Chișinău încerca să influențeze evoluția evenimentelor în direcția „perfecționării educației internaționaliste și patriotice a oamenilor muncii”, în contextul aniversării a 70 de ani de la victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917, și, totodată, urma să sprijine structurile PCM din teritoriu în „îndeplinirea necondiționată a măsurilor politico-organizatorice pentru sporirea vigilenței politice, în intensificarea educației patriotice, de clasă și internaționaliste a populației republicii, ținându-se seama de înfăptuirea trecerii simplificate a

⁶³ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 394.

⁶⁴ Pavel Moraru, *op. cit.*, p. 196.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Referindu-se la efectivele și componența acestei secții a KGB-ului din RSSM, istoricul Pavel Moraru consemna faptul că circa 1/5 din colaboratorii operativi ai KGB-ului RSSM lucrau pentru îndeplinirea obiectivelor acesteia, precum și faptul că 80% din funcționari aveau un stagiu de muncă de peste cinci ani, 2/3 erau moldoveni sau cunoșteau limba română și aveau vârste de până la 40 de ani, însă, „cu toate acestea, unii dintre ei aveau o cultură generală foarte redusă” (*ibidem*, p. 195).

⁶⁷ În perioada anilor 1990-1991, responsabil pentru RSSM/Republica Moldova în Centrala KGB a fost generalul-locotenent Gheorghe Lavranciuc, fost președinte al KGB-ului din RSSM (ianuarie 1989 – iulie 1990), precum și ministru al Afacerilor Interne în guvernul RSSM (1985-1988).

⁶⁸ Pavel Moraru, *op. cit.*, p. 195.

graniței de stat între URSS și Republica Socialistă România și regimului simplificat de aflare în Uniunea Sovietică a cetățenilor din țările membre ale CAER⁶⁹. Pe 30 octombrie 1987, Comitetul de Conducere al Uniunii Scriitorilor (US) din RSSM adopta o rezoluție, cu ocazia unei Plenare desfășurate în aceea zi, prin care solicita CC al PCM să intervină pe lângă Academia de Științe din URSS pentru a fi creată o Comisie științifică formată din filologi romaniști de vază din URSS, din scriitori și specialiști în domeniul științei literare, care urmau să discute, în mod științific, problema „aducerii graficii moldovenești în corespundere cu natura și specificul limbii moldovenești și cu apartenența acesteia la limbile romanice”⁷⁰. Președintele de onoare al US din RSSM, scriitorul Ion Druță, propunea, la 4 decembrie 1987, Comitetului de Conducere al Uniunii Scriitorilor ridicarea, cu ajutorul oamenilor de cultură și artă, a unui monument „dedicat geniului popular care a plăsmuit nemuritoarea capodoperă – «Miorița» și alte mărgăritare”⁷¹ ale folclorului. „Să dovedim că nu suntem o simplă adunătură de interese personale, osândite a vorbi mai mult sau mai puțin aceeași limbă. Să dovedim că nu numai la cătătură, ci și la facerea celor frumoase suntem moștenitorii datinilor noastre străbune”⁷², declara Ion Druță. Începea, astfel, lupta pentru afirmarea și recunoașterea identității naționale a majorității populației RSSM, precum și a limbii moldovenești în grafie latină ca prim pas spre consacrarea limbii române ca limbă oficială de stat.

În cursul anului 1988, numeroase minorități naționale și religioase din RSSM, precum și categorii socio-profesionale, au început să-și manifeste nemulțumirile și dorințele în contextul liberalizării regimului. „De menționat faptul că, în acea perioadă, și unii intelectuali din rândul minorităților, dorind să nu rămână de bășinași, au început, la rândul lor, să se pronunțe împotriva rusificării, cerând crearea condițiilor pentru studierea limbilor lor materne”⁷³, mărturisea Mircea Snegur. La Plenara Comitetului de Conducere al Uniunii Scriitorilor din URSS, din perioada 1-2 martie 1988, scriitorul Nil Ghilevici propunea ca „în fiecare republică națională să fie decretată drept limbă de stat limba poporului care a dat denumirea republicii”⁷⁴. În mai 1988, filologul Valentin Mândăcanu scria în presa de la Chișinău: „Suntem convinși că singura măsură eficientă, care ar putea salva limba moldovenească, o constituie proclamarea ei drept limbă de stat a republicii și restabilirea deplină a funcțiilor ei sociale”⁷⁵.

La 25 martie 1988 se desfășura un miting de omagiere a vieții și carierei poetului Alexei Mateevici, lângă imobilul cu nr. 33 de pe strada Livezilor din Chișinău, unde era dezvelită și o placă comemorativă. În cursul zilei de 26 martie

⁶⁹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 21.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 24.

⁷¹ *Ibidem*, p. 25.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 397.

⁷⁴ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 31.

⁷⁵ *Ibidem*.

1988 se desfășura un simpozion științific, organizat de Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a RSSM, Uniunea Scriitorilor și facultățile de filologie ale Universităților din Chișinău, dedicat celor 100 de ani de la nașterea autorului poeziei și cântecului *Limba noastră*. Televiziunea din Chișinău nu a transmis finalul concertului, iar la finalul conferinței, corul Radioteleviziunii a interpretat cântecul *Limba noastră* în timp ce publicul ovaționa îndelung. În condițiile în care I.V. Kapitonov, președintele Comisiei Centrale de Revizie a PCUS, solicita, la Plenara CC al PCM din 27 aprilie 1988, ca PCM „să-și revadă întrucâtva rolul său de avangardă politică a societății”⁷⁶, precum și a pregătirilor pentru Conferința a XIX-a unională de partid, Sovietul Suprem al RSSM a adoptat, pe 10 iunie 1988, *Legea cu privire la discutarea de către popor a problemelor importante ale vieții de stat*. Obiectivul activului de partid și de stat de la Chișinău era *adâncirea în continuare a democrației socialiste*. Referindu-se la această perioadă de avânt a românilor din spațiul RSSM, când fusese inaugurată o formă nouă de exprimare liberă a pozițiilor (mitingurile), Mircea Snegur consemnează: „Deși au fost «împinse» mai departe de centrul capitalei, mitingurile impresionau prin mulțimea de participanți care demonstau un interes viu față de alte idei și poziții decât cele ale puterii oficiale. Iar lozinca «Unire, moldoveni!», tricolorurile multiple în adierea vântului trezeau mari neliniști conducerii de vârf care era informată imediat (de către serviciile respective) despre cerințele manifestanților”⁷⁷.

Apariția eseului lui Valentin Mândăcanu, intitulat *Veșmântul ființei noastre*, în revista „Nistru” a Uniunii Scriitorilor din RSSM, avea să impulsioneze lupta pentru recuperarea și afirmarea identității naționale și a limbii populației majoritare din RSSM. Valentin Mândăcanu spulbera mitul existenței unei „limbi moldovenești” diferite de limba română și acuza regimul sovietic că era vinovatul principal pentru falsificările adevărurilor istorice și lingvistice. „Numai această politică, pe care n-o putem califica decât ca antinațională, a făcut ca limba noastră de doină și baladă să se țină aninată acum doar în fluierul păstorului drușian din vârful dealului, în timp ce acolo, în vale, se bea vârtos, se mănâncă din gros și se sughiță într-un trai terfelit”⁷⁸, scria Valentin Mândăcanu. Eseistul cerea ca limba să fie considerată un fenomen social, deci trebuia privită prin prisma intereselor de stat. De aici și obligația de-a se avea grijă, în permanență, „și la toate nivelurile de sănătatea limbii materne, de spiritualitatea maselor populare”⁷⁹. Doctorii în filologie Vasile Bahnaru și Constantin Tănase interveneau în dezbaterile publice, generată de eseul lui Valentin Mândăcanu, și afirmau *identitatea limbii literare moldovenești cu cea a limbii române*. Ei pledau pentru repunerea în uz a etnonimului *român* cu referire la identitatea majorității din RSSM, precum și pentru revenirea la limba moldovenească în

⁷⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁷⁷ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 398-399.

⁷⁸ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 36.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 37.

grafie latină și „utilizarea limbii moldovenești în toate sferele vieții social-economice, alături de limba rusă”⁸⁰.

La 27 mai 1988, se desfășura Adunarea Generală a scriitorilor din RSSM. Întrunirea considera incompetentă și nereprezentativă delegația din partea PCM la Conferința a XIX-a de la Moscova și îi cerea lui Mihail S. Gorbaciov „să reprezinte interesele intelectualității de creație moldovenești și ale tuturor forțelor din republică ce aderă la restructurare”⁸¹. Uniunea Scriitorilor din RSSM își manifesta disponibilitatea de „a se alinia în frontul democratic unic alături de revoluționarul PCUS – partidul restructurării”⁸² și cerea să fie invitați la Conferință „scriitorii comuniști moldoveni I. Hadârcă și D. Matcovschi”⁸³. Totodată, Adunarea Generală a Uniunii Scriitorilor din RSSM decidea crearea unei *Mișcări Democratice din Moldova în susținerea Restructurării* (MD). Decizia însemna constituirea ad-hoc a unui grup de inițiativă care urma să pregătească o adunare a intelectualilor de creație și din sfera științei care aveau să elaboreze programul de activitate al MD. La 3 iunie 1988, în prezența reprezentanților CC al PCM, se desfășura ședința de constituire a MD-ului, alegerea organelor de conducere și se dădea publicității un *Apel către Conferința a XIX-a a PCUS*. În jurul apariției și activității acestei *Mișcări Democratice din Moldova în susținerea Restructurării* există numeroase controverse⁸⁴, mai ales în perspectiva creării Frontului Popular din Moldova la sugestia Grupului de inițiativă al MD-ului și a evoluțiilor acestuia pe scena politică de la Chișinău; se confirmă teoria istoricului Françoise Thom că, în fond, *perestroika* „a fost mai curând o lovitură de stat în interiorul conducerii politice sovietice, desfășurată cu încetinitorul, rămasă multă vreme într-o stare larvară, care s-a manifestat vizibil din ce în ce mai des în 1990-1991, pentru a culmina cu puciul din august 1991”⁸⁵.

Istoricul Anatol Moraru susține⁸⁶ că evoluția evenimentelor din RSSM a provocat nemulțumire și îngrijorare la Moscova, ceea ce a determinat sosirea în RSSM, în aprilie 1988, a lui Viktor M. Cebrikov, fost președinte al KGB în perioada 1982-1988. Cebrikov îndeplinea în acele momente funcția de secretar al CC al PCUS și era responsabil în fața Biroului Politic al CC al PCUS de activitatea KGB, Ministerului de Interne și Ministerului Apărării al URSS. Foarte probabil că istoricul Anton Moraru se referă, în fapt, la vizita din februarie 1989 de la Chișinău a ex-președintelui KGB. „La întâlnirea cu dumnealui m-a impresionat mai mult calmul cu care explica situațiile nedorite,

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*, p. 41.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Vezi Nicolae Dabija, *Killerii redeșteptării naționale*, în „Literatura și Arta”, 15 aprilie 2004 (accesibil pe <http://www.literaturasiarta.md/pressview.php?l=ro&idc=3&id=1002&zidc=1>, consultat la 20 octombrie 2015).

⁸⁵ Françoise Thom, *op. cit.*, p. 85.

⁸⁶ Vezi Anton Moraru, *Știința istorică în contextul intereselor politice*, Chișinău, Editura Pontos, 2003, p. 39-56.

apărute ca derivate ale restructurării, pe de o parte, și convingerea în necesitatea promovării în continuare a restructurării, pe de alta. Poate că cineva dintre ai noștri aștepta indicații de a lua măsuri dure pentru a face ordine. V. Cebrikov însă ne sfătuia să utilizăm metode politice în soluționarea nedumeririlor, să ne întâlnim mai des cu reprezentanții organelor de informare în masă și ai uniunilor de creație, să îmbunătățim munca ideologică cu masele, foarte atent să tratăm relațiile interetnice”⁸⁷, mărturisise fostul președinte Mircea Snegur.

Viktor M. Cebrikov⁸⁸ cerea activului de partid și de stat de la Chișinău să rezolve problemele legate de limba moldovenească, menționând faptul că „«Centrul» nu constrânge în nici un fel organele republicane în această privință”⁸⁹, astfel încât „«Limba națională trebuie dezvoltată» – a specificat dumnealui (Viktor M. Cebrikov – n. C.C.) –, «iar limba rusă trebuie învățată»”⁹⁰. În continuarea vizitelor de înalt nivel de la Chișinău din anul 1989, se poate înscrie și vizita lui Alexandr N. Iakovlev, secretar al CC al PCUS și „arhitectul restructurării”, care a discutat cu membrii CC al PCM⁹¹, însă și cu cei ai mișcărilor „neformale”⁹². Totodată, Viktor M. Cebrikov se implica în nașterea MD-ului și avea o serie de întâlniri cu unii „neformali”⁹³, după cum susține Anton Moraru. În august 1988, Viktor M. Cebrikov îl trimitea la

⁸⁷ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 409.

⁸⁸ Istoricul Anton Moraru este de părere că, după evaluarea situației din RSSM, Viktor M. Cebrikov a propus CC al PCUS, printr-un raport special secret, în ceea ce privește viitorul RSSM, să se revină la „Planul X”, elaborat de către Leonid I. Brejnev încă din anii 1950-1952, care prevedea menținerea sub control total a raioanelor din stânga Nistrului, prin intermediul forțelor armate sau a celor paramilitare, cu scopul de a controla, astfel, 2/3 din potențialul economic al RSSM în cazul unei apropieri tot mai accentuate de România, chiar posibil o unire politică în condițiile unei dezintegrări a URSS. În timpul lucrărilor Congresului Deputaților Poporului al URSS, din 21-24 decembrie 1989, delegația RSSM a avut o întâlnire, în prezența președintelui URSS, Mihail S. Gorbaciov, cu Anatoli I. Lukianov, președintele Sovietului Suprem al URSS, care a comunicat că RSSM va putea deveni independentă, însă cu cinci regiuni autonome: găgăuză, nistreană, rusă, ucraineană și românească. Capitala va fi la Chișinău și nu va avea frontieră comună cu România. În 1990, presa sovietică a publicat un proiect de federalizare a RSSM, ceea ce a fost o primă recunoaștere a faptului că liderii politici de la Kremlin doreau fărâmițarea și dizolvarea RSSM (vezi Anton Moraru, *op. cit.*, p. 39-56).

⁸⁹ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 409.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ „Principala concluzie, făcută de el [Alexandr N. Iakovlev – n. C.C.] în urma vizitei, consta în faptul că situația din Republica Moldova nu se deosebește cu nimic de cea din alte republici și că la noi conducerea trebuie să-și modifice atitudinea față de forțele democratice”, consemna Mircea Snegur în memoriile sale (*ibidem*, p. 410).

⁹² Referindu-se la rolul și locul acestora în contextul evoluțiilor evenimentelor din URSS, istoricul american Charles King consemna: „Mișcările neoficiale considerau și ele politica lui Gorbaciov – *glasnosti* și *perestroika* – un instrument împotriva conservatorilor locali. Adresându-se direct Moscovei și înfățișându-se drept avangardă locală a reformei, conducătorii acestor mișcări sperau să evite contactele cu conducerea de partid a republicii și să pună bazele renașterii culturii naționale în cadrul restructurării politice și economice” (Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura Arc, 2002, p. 127).

⁹³ Vezi Petru Poiată, *Lustrația, sperietoare pentru oamenii rușilor*, în „Flux”, 30 iunie 2006, p. 6.

Chișinău pe maiorul Alexandr Șevciuk, ofițer al KGB-ului din Moscova, specializat în problema Mișcărilor Naționale din republici, cu misiunea de a investiga MD-ul și de a realiza „o pătrundere mai adâncă în structurile organizatorice ale acestor mișcări, monitorizarea liderilor și controlul asupra lor, iar în caz de necesitate și compromiterea lor sau neutralizarea lor politică”⁹⁴. Referindu-se la MD din RSSM, istoricul Hélène Carrère d’Encausse consemnează: „La început *Mișcarea democratică pentru perestroika*, fondată la 3 iunie 1988, pare să se înscrie în rândul mișcărilor încurajate, dacă nu chiar inspirate de putere”⁹⁵.

În Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova se află un document⁹⁶ extrem de important pentru înțelegerea evoluțiilor de pe scena politică a RSSM. El constă într-o listă⁹⁷ propusă CC al PCM, la 15 august 1988, de către maiorul KGB Alexandr Șevciuk, cu sprijinul filialei locale a KGB-ului

⁹⁴ Anton Moraru, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁵ Hélène Carrère d’Encausse, *Triumful națiunilor sau Sfârșitul Imperiului Sovietic*, București, Editura Remember-Sic Press Group, 1993, p. 139.

⁹⁶ Vezi AOSPRM, 4-bo, nr. 2309, 15.08.1988, fond 51, inventar 73, dosar nr. 210, f. 5-6.

⁹⁷ Lista a fost prezentată CC al PCM cu mențiunea (Совершенно секретно Особая папка Экземпляр nr. 2/„Strict secret. Mapa specială. Exemplarul nr. 2”), documentul fiind elaborat doar în două exemplare. Pe listă figurau următoarele persoane: 1) Balmuș Pavel – angajat al „Goscomizdat” al RSSM; 2) Braga Fiodor Ivanovici – colaborator al Muzeului de arte al RSSM; 3) Brodschi Aleksandr Markovici – corector al revistei „Steluța”, membru al conducerii Uniunii Scriitorilor din RSSM; 4) Bulimaga Leonid Efimovici – colaborator științific superior al Institutului de Limbă și Literatură al AȘ RSSM; 5) Burcă Serghei Fiodorovici – colaborator al Muzeului Republican de Literatură „D. Cantemir”; 6) Grozavu Piotr Nicolaevici – redactor-șef al postului național de radio din cadrul Companiei de Stat Teleradio a RSSM; 7) Dediu Ivan Ilici – profesor la catedra de zoologie din cadrul Universității de Stat din Chișinău „V.I. Lenin”, membru al PCUS; 8) Deordîta Ion Fedoseevici – membru al conducerii Uniunii Scriitorilor a RSSM, membru al PCUS; 9) Efremov Valeri Gheorghievici – adjunctul redactorului-șef al Enciclopediei Sovietice Moldovenești; 10) Zagaevschi Virgiliu Valentinovici – student al anului IV al Facultății de Jurnalistică din cadrul Universității de Stat din Chișinău „V.I. Lenin”; 11) Chicot Mihail Eremeievici – adjunctul șefului Departamentului Financiar-Agricol al Procuraturii RSSM, membru al PCUS; 12) Kosarev Valeri Dimitrievici – șef de Departament în cadrul revistei „Kommunist Moldoavii”, membru al PCUS, adjunctul secretarului organizației de partid pe probleme de ideologie; 13) Malarciuc Gheorghii Pavlovici – corespondentul săptămânalului „Literaturnaya Gazeta” în RSSM, membru al PCUS; 14) Marian Boris Tihonovici – scriitor, membru al conducerii Uniunii Scriitorilor a RSSM; 15) Mândăcanu Alla Vladimirovna – corectorul revistei „Scânteia Leninistă”; 16) Nastas Vasili Andreevici – șef de departament la ziarul „Tinerimea Moldovei”; 17) Reider Vladislav Moiseevici – corespondentul ziarului „Știința” al AȘ a RSSM; 18) Rotaru Piotr Ignatievici – colaborator științific superior al redacției Enciclopediei Sovietice Moldovenești, membru al PCUS, secretarul organizației de partid; 19) Roșca Iuri Ivanovici – colaborator științific al Muzeului Republican de Literatură „D. Cantemir”; 20) Fusu Mihail Dmitrievici – actor la teatrul „Luceafărul”; 21) Tănase Constantin Mihailovici – colaborator științific superior al Institutului de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM (mențiunea membru al PCUS este tăiată cu pixul); 24) Cernenco Fiodor Constantinovici – juristul direcției „Moldliftomontaj”, membru al PCUS; 25) Ciobanu Ion Iacovlevici – șeful catedrei Limbi străine din cadrul Conservatorului de Stat, membru al PCUS (Petru Poiată, *Lustrația, sperietoare...*).

în care erau nominalizate o serie de persoane demne de încredere propuse în conducerea MD-ului⁹⁸, cu acordul CC al PCM⁹⁹. Prezența acestor cetățeni ai RSSM pe listele întocmite de către KGB-ul de la Moscova, în acord cu cel de la Chișinău, și CC al PCM nu relevă faptul, în mod automat, că aceștia erau agenți secreți sau informatori ai KGB, însă se bucurau de o încredere aparte. În numele acestei „încredere” se miza pe ei, de către CC al PCM și KGB, pentru a conduce și influența acțiunile MD-ului.

⁹⁸ *Lista de persoane din Sfatul Mișcării Democratice pentru Susținerea Restructurării, propusă la 3 iunie 1988 (Grupul de inițiativă)* a fost publicată în *Documente și materiale (1988-1994)*, vol. 1, Chișinău, 2008, p. 28-29, editată de Partidul Popular Creștin Democrat. Pe listă se aflau: 1) Grigore Vieru, poet; 2) Andrei Țurcanu, poet, critic literar; 3) Dumitru Matcovschi, poet, redactor-șef al revistei „Nistru”; 4) Mihai Grecu, pictor; 5) Alexandr Brodschi, poet, traducător; 6) Dumitru Tanasoglu, scriitor; 7) Ion Hadârcă, poet; 8) Sergiu Burcă, șef de secție la Muzeul „D. Cantemir”; 9) Iurie Roșca, colaborator la Muzeul „D. Cantemir”; 10) Vasile Năstase, jurnalist; 11) Ion Țurcanu, candidat în științe istorice, redactor-șef la editura „Cartea moldovenească”; 12) Ion Dediu, doctor, profesor, șeful catedrei de ecologie (Universitatea de Stat); 13) Leonida Lari, poetă; 14) Virgil Zagaievschi, jurnalist; 15) Nicolae Dabija, poet; 16) Valeri Kosarev, jurnalist, șef de secție la revista „Comunistul Moldovei”. În lista maiorului KGB Alexandr Șevciuk nu se mai aflau Grigore Vieru, Dumitru Matcovschi, Mihai Grecu, Ion Hadârcă, Leonida Lari și Nicolae Dabija. KGB-ul din Moscova nu dorea ca aceștia să mai facă parte din conducerea Mișcării de Renaștere Națională.

⁹⁹ În dosarul din Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova se mai află un document, nesecret, privind componența activului MD-ului, respectiv: 1) Mihail Dinu Fiodorovici – corespondentul ziarului „Literatura și Arta”; 2) Sandulachi Piotr Aurelovici – colaborator științific superior al Institutului de Istorie „I. Grosul” al AȘ a RSSM; 3) Brodschi Aleksandr Markovici – corectorul revistei „Steluța”, membru al conducerii Uniunii Scriitorilor a RSSM; 4) Bulimaga Leonid Efimovici – colaborator științific superior al Institutului de Istorie al AȘ a RSSM; 5) Burca Serghei Fiodorovici – șef de Departament în cadrul Muzeului Republican de Literatură „D. Cantemir”; 6) Grozavu Piotr Nicolaevici – șeful Departamentului Radio din cadrul Companiei de Stat Teleradio a RSSM; 7) Dediu Ivan Ilici – profesor la Catedra Zoologie din cadrul Universității de Stat din Chișinău „V.I. Lenin”; 8) Efremov Valeri Gheorghievici – adjunctul redactorului-șef al Enciclopediei Sovietice Moldovenești; 9) Zagaevschi Virgiliu Valentinovici – student al anului V al Facultății de Jurnalistică din cadrul Universității de Stat din Chișinău „V. I. Lenin”; 10) Chicot Mihail Ereimeievici – adjunctul șefului Departamentului Financiar-Agricol al Procuraturii RSSM; 11) Kosarev Valeri Dimitrievici – șef de Departament în cadrul revistei „Kommunist Moldoavii”, adjunctul secretarului organizației de partid pe probleme de ideologie; 12) Malarciuc Gheorghii Pavlovici – corespondentul săptămânalului „Literaturnaya Gazeta” în RSSM; 13) Marian Boris Tihonovici – scriitor, membru al conducerii Uniunii Scriitorilor a RSSM; 14) Gheorghîța Ion Teodoseevici – membru al conducerii Uniunii Scriitorilor a RSSM, activitate de creație; 15) Mândăcanu Alla Vladimirovna – corespondentul revistei „Scânteia Leninistă”; 16) Nastas Vasili Andreevici – șef de Departament la ziarul „Tinerimea Moldovei”; 17) Reider Vladislav Moiseevici – corespondentul ziarului „Știința” al AȘ a RSSM; 18) Rotaru Piotr Ignatievici – colaborator științific superior al redacției Enciclopediei Sovietice Moldovenești, secretarul organizației de partid; 19) Roșca Iuri Ivanovici – colaborator științific superior al Muzeului Republican de Literatură „D. Cantemir”; 20) Fusu Mihail Dmitrievici – actor la teatrul „Luceafărul”; 21) Tanas Constantin Mihailovici – colaborator științific superior al Institutului de Limbă și Literatură al AȘ a RSSM; 22) Țurcanu Andrei Afanasievici – colaborator științific al Institutului de limbă și literatură al AȘ a RSSM; 23) Cernenco Fiodor Constantinovici – juristul direcției „Moldliftomontaj”; 24) Ciobanu Ion Iacovlevici – șeful catedrei Limbi străine din cadrul Conservatorului de Stat; 25) Ghimpu Mihail Fiodorovici – consultantul juridic al trustului „Speștroimehanizația” (Petru Poiată, *op. cit.*).

KGB-ul și restructurarea sistemului sovietic

Referitor la implicarea KGB-ului în susținerea restructurării URSS, menționăm faptul că, pe 25 septembrie 1987, Filip D. Bobkov¹⁰⁰, prim-adjunct al președintelui KGB, avea să rezume într-un discurs rolul KGB în desfășurarea procesului de *perestroika*: „Scopul nostru final este să asigurăm dezvoltarea perestroikăi prin mijloace cekiste, să apărăm revoluția în noile condiții, așa cum cekiștii au făcut-o și după glorioasele zile din Octombrie”¹⁰¹. Dintr-o astfel de perspectivă, poată fi înțeleasă și dorința lui Filip D. Bobkov de a se publica parțial arhivele de care dispunea KGB, astfel încât PCUS putea fi ajutat la „formarea unei opinii publice sănătoase”¹⁰². Pe de altă parte, dacă „societatea va înțelege mai bine acțiunile noastre (ale conducerii de partid și a KGB – n. C.C.), muncitorii se vor convinge că ele sunt necesare”¹⁰³.

În ceea ce privește *perestroika*, programul de lucru al KGB¹⁰⁴ era definitivat în februarie 1987, în timpul reuniunii Comitetului de partid al aparatului central al KGB. La 8 iulie 1987, liderii KGB-ului examinau implicațiile Plenarei CC al PCUS din iulie 1987 asupra activității serviciilor de informații și securitate sovietice. Ei analizau modul de acțiune al cekiștilor „în condițiile dezvoltării democrației și glasnosti-ului”, iar KGB-ul primea ordinul de a întări legăturile cu cetățenii URSS, de a controla situația operațională și, totodată, de a avea capacitatea „de a distinge fără șovăire între antisovieticii convinși și indivizii care se înșală sau dau dovadă de imaturitate politică”¹⁰⁵. În ceea ce privește organizațiile informale, președintele KGB ordona controlarea și, mai apoi, distrugerea lor, din interior, prin „crearea de disensiuni ideologice și organizaționale în conducerea grupării; compromiterea liderilor extremiști; crearea unei atmosfere de neîncredere, ostilitate, suspiciune reciprocă; plasarea în fruntea acestor grupări a unor agenți siguri și experimentați, capabili să exercite o influență reală și să le canalizeze activitatea spre obiective care ne

¹⁰⁰ Filip Denisovici Bobkov este considerat de sovietologi mentorul discret și popular al *intelighenției* moscovite, „creierul” din conducerea organelor KGB. El a jucat un rol foarte important în organizarea și controlarea „mișcărilor informale” din fosta URSS. A fost debarcat de la conducerea KGB la 9 ianuarie 1991, iar analiștii consideră că acesta a fost momentul în care conservatorii din KGB vor trece la contraatac, respectiv pe 13 ianuarie 1991, când parașutiștii sovietici vor lua cu asalt Ministerul lituanian al Apărării și sediul Televiziunii. După părăsirea KGB-ului, Filip D. Bobkov va lucra în cadrul grupului *MEDIA-MOST* al oligarhului Vladimir Gusinski, aflat în relații cu clanul moscovit al lui Iuri Lujkov.

¹⁰¹ Françoise Thom, *op. cit.*, p. 78.

¹⁰² *Ibidem*, p. 73.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Programul se articulează în jurul câtorva puncte, respectiv: 1) respectarea strictă a «legalității socialiste»; 2) luarea în considerație a democratizării; 3) „dezvoltarea și îmbunătățirea utilizării mediilor de informare, în scopuri profilactice”; 4) epurare. Președintele KGB, Viktor M. Cebrikov, considera că „acțiunile cekiste trebuie să se înscrie strict în procesul de dezvoltare și aprofundare a democrației socialiste” (*ibidem*, p. 79). Măsurile de epurare loveau cu precădere în ofițerii Direcției Principale III (Contraspionajul militar), nucleul „dur” al KGB.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

sunt avantajoase”¹⁰⁶. Revista KGB-ului făcea peste câteva luni un prim bilanț al activității instituției ca urmare a noii orientări din politica internă și externă a statului sovietic. Sbornik KGB SSSR (nr. 121/1987) va consemna: „Numeroși colaboratori și agenți s-au dovedit incapabili să acționeze «ca pe câmpul de luptă». Ne-au lipsit agenți competenți la conducerea mișcărilor naționaliste evreiești, printre aderenții cei mai agresivi ai Grupului de Încredere, printre șefii Pamiat-ului”¹⁰⁷. KGB-ul din Leningrad dezvăluia: „A fost mai ușor să ne instalăm agenții în grupurile în curs de formare, unde nu avusese timp să apară niciun lider. În grupurile dirijate de un șef cu popularitate, ne-a fost mai dificil să ne implantăm influența agenților noștri. A trebuit să recrutăm câțiva dintre șefi, cu scopul de a le reorienta activitatea într-un sens pozitiv, nonextremist”¹⁰⁸.

La 25 septembrie 1987 și, mai apoi, la 10 decembrie același an, Filip D. Bobkov preciza sarcinile ofițerilor KGB privind „organizațiile informale”, respectiv stabilirea unei distincții „între cele care sunt utile și colaborează cu partidul, comportă un «nucleu sănătos», dar pot să devieze sub influența unor provocatori, și cele deschis subversive”¹⁰⁹. Specialistul nr. 1 al KGB în „organizații informale” cerea să se cunoască perfect mediul de acțiune al cekiștilor, să nu se recurgă la forță¹¹⁰, să fie reperați indivizii activi și să se acționeze asupra lor cu ajutorul agenților de influență pentru „a-i forța să-și cheltuie forțele și resursele într-un plan care să ne fie nouă avantajos”¹¹¹, iar la nevoie să fie autorizată emigrarea. Vicepreședintele KGB cerea să se analizeze lacunele legislației sovietice, să se specializeze agenții și să se debaraseze de cei considerați un balast. Eforturile aparatului KGB¹¹² în ceea ce privește *perestroika* și *glasnostul* au fost analizate de către instanțele conducătoare ale KGB, respectiv CC al PCUS, între 10 și 12 decembrie 1987, în prezența lui Anatoli I. Lukianov, responsabil, în cadrul Secretariatului CC al PCUS, cu activitatea organelor de informații și securitate sovietice. Analiza muncii desfășurate de ofițerii KGB a impus ca 689 de responsabili din aparatul central, sau din secțiile regionale ale KGB, să ia cuvântul și s-a relevat faptul că „apare ceva asemănător unei opoziții”¹¹³. La

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 79-80.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 81.

¹¹⁰ „Arta cekistului constă în a nu se lăsa provocat să folosească metode represive atunci când se poate dispensa de ele, dar nici să stea cu brațele încrucișate atunci când trebuie să dea dovadă de hotărâre”, declara Filip D. Bobkov (*ibidem*).

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² „Elita societății era incredibil de lășă și indecisă. Intelectualitatea – sprijinul «perestroikăi» – era mai fricoasă decât prevăzusem noi. Ne întrecuse toate așteptările și ținea grozav la existența ei caldă. Așa că a trebuit să luăm măsuri pentru crearea unui bloc democratic foarte activ, care să unească intelectualii (molipsiți, încă din anii '60, de ideile «dezghețului», îndeosebi de libertatea de a se vântura prin lume, evident, pe banii statului) cu cercurile criminale, pregătite de noi în școlile KGB”, scria ex-generalul KGB Mihail P. Liubimov (Florentina Dolghin, *Adevăr sau diversiune? Nume de cod „Golgota”?*, în „Curierul Național Magazin”, nr. 229/1996, p. 5).

¹¹³ Françoise Thom, *op. cit.*, p. 82.

22 ianuarie 1988, Viktor M. Cebrikov raporta: „Am intrat într-o etapă decisivă a perestroikăi, toate planurile noastre încep să capete o formă concretă [...]. Avem acum un program de acțiune pentru viitor”¹¹⁴. La 14 octombrie 1988, conducerea KGB emitea o circulară cu un titlu extrem de explicit: *Îmbunătățirea muncii cu agenții în actualele condiții*. Ordinele erau extrem de clare pentru ofițerii KGB: „Fiecare ofițer trebuie să stăpânească arta de a lucra cu masele... Fiecare ofițer trebuie să știe să poarte un dialog în atmosfera cea mai politizată cu putință, fără a cădea în confruntare și filosofie inutilă. [...] Cekiștii trebuie să facă mult mai des referiri la valorile umane comune, să pună accentul pe apărarea drepturilor omului, pe nonviolență, pe dreptatea socială”¹¹⁵. Aceste ordine și indicații erau date într-un moment în care unii dintre agenții folosiți pentru a controla elementele naționaliste căzuseră sub influența lor, iar unii intelectuali refuzau să mai colaboreze cu ofițerii KGB.

Într-un astfel de context social-economic și politic se nășteau Fronturile Populare din URSS. Apariția Fronturilor Populare a fost generată ca urmare a întrunirii, într-o vilă de la periferia Moscovei, în martie 1988, a unui mic grup de experți și de responsabili ai PCUS care încercau să pună la punct o politică națională coerentă. La 6 martie 1988, juristul Boris Kurașvili, un apropiat al lui Alexandr N. Iakovlev, publica în „Nouvelles de Moscou” un articol intitulat *Trebuie să formăm fronturi naționale?*¹¹⁶. În aprilie 1988, Uniunea Scriitorilor din Estonia a formulat în plenul Adunării sale generale platforma viitorului Front Popular Estonian, iar pe 1-2 iunie 1988 se lansa *Mișcarea de Emancipare Națională din Letonia*, urmată de constituirea în aceeași lună a *Mișcării Naționale Lituaniene Sajudis*. Între 11 și 12 iunie 1988, la Lvov, reprezentanți ai mișcărilor naționale democratice din Ucraina, Letonia, Lituania, Estonia, Armenia și Georgia formau un *Comitet de coordonare al Mișcărilor Naționale ale popoarelor din URSS*. La 7 iulie 1988, s-a întemeiat *Frontul Democratic pentru Perestroika* (RUH) în Ucraina. Alexandr N. Iakovlev efectua o călătorie la Riga și Vilnius, în perioada 2-14 august 1988, „în cursul căreia Moscova dă undă verde Fronturilor Populare”¹¹⁷. În pofida faptului că se născuseră cu acceptul și sub oblăduirea PCUS și al KGB, totuși, curând, „fronturile populare

¹¹⁴ *Ibidem*. În mai 1991, o serie de vechi competențe ale KGB-ului au fost reîntărite alături de legiferarea altora noi, precum: 1) dreptul de a supraveghea comerțul exterior, politica externă și informațiile referitoare la „progresul științific și tehnic”; 2) controlul și sprijinul „organizațional și tehnic” pentru ministere; 3) controlul asupra tuturor deplasărilor sovieticilor în străinătate; 4) „menținerea securității statului” în timpul manifestărilor și conflictelor interetnice; 5) dreptul de a promulga decrete cu putere de lege la nivelul Federației și al republicilor; 6) dreptul de a pătrunde în locuințe, fabrici și administrații fără mandat; 7) supravegherea, fără mandat, a tuturor comunicațiilor (poștă, telefon, radio); 8) înființarea unor spații de detenție speciale.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 83.

¹¹⁶ Unul dintre inițiatorii Frontului Popular din Azerbaidjan, Hikmet Hadjizadeh, avea să mărturisească: „Înțelesesem că, singure, republicile baltice nu ar fi creat niciodată această breșă: deci exista încuviințarea de sus și acest fapt ne-a hotărât. Speranța că vom profita de breșă a pus stăpânire pe noi” (*ibidem*, p. 67).

¹¹⁷ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 236.

scăpau repede de sub influența lui [PCUS – n. C.C.], elaborându-și propriile strategii și devenind sursa unor veritabile partide politice”¹¹⁸.

Având în vedere cele enumerate mai sus, putem înțelege faptul că în RSSM, la sfârșitul anilor '80, activitatea colaboratorilor KGB-ului de la Chișinău a început să scadă din intensitate și, totodată, a scăzut la jumătate numărul dosarelor de evidență operativă și de profilaxie, cu precădere contra „naționaliștilor”. Istoricul Pavel Moraru consideră că acest fapt a avut loc din motivul trezirii conștiinței și mândriei naționale la funcționarii moldoveni, dar și din cauza conducerii de la Moscova, care, din neglijență, „a fost luată prin surprindere de situația social-politică din republici și de amploarea valului mișcărilor de emancipare națională”¹¹⁹. Întrebările KGB-ului din RSSM către Centrala de la Moscova rămăneau fără un răspuns și, totodată, multe dosare operative erau închise ca urmare a „datelor ce nu s-au confirmat”¹²⁰ sau a „încetării de către subiect a activității distructive”¹²¹.

În cadrul KGB-ului din RSSM se derula, în cursul anului 1989, un proces de autoizolare a funcționarilor pe criterii etnice astfel încât „cei de origine moldovenească – scrie istoricul Pavel Moraru – începeau tot mai des să vorbească cu colegii rusofoni în limba moldovenească (română)”¹²². Evidențele operative ale KGB-ului de la Chișinău conțineau din ce în ce mai puține date despre „naționaliști”¹²³. Funcționarii rusofoni ai KGB-ului din RSSM se împărțeau în trei categorii: a) cei care au decis să fie loiali RSSM și restructurării; b) unii care doreau să plece cu serviciul în Rusia și c) unii, puțini la număr, care doreau să riposteze față de afirmarea identității și drepturilor majorității. Centrala KGB din Moscova fusese informată, încă din 1986, ca urmare a unui control făcut de un inspector venit de la Moscova, de unele deficiențe majore ale Secției a V-a a KGB-ului din RSSM, de faptul că „unicul colaborator operativ pe linia naționalismului moldovenesc nu are o viziune clară asupra situației operative, lipsește posibilitatea desfășurării unei analize profunde a situației, informația obținută este divizată pe subdiviziuni”¹²⁴, neexistând o exploatare eficientă a informațiilor. Președintele KGB-ului din RSSM, Gavriil M. Volkov, a fost informat de concluziile inspecției, însă măsurile de îndreptare s-au lăsat așteptate. „O parte din agenții KGB-ului de origine moldovenească și evreiască dădeau dovadă de «pasivitate» în activitate, refuzau să ofere informații colaboratorilor operativi de altă etnie decât «moldovenească»”¹²⁵, concluzionează istoricul Pavel Moraru.

¹¹⁸ Hélène Carrère d'Encausse, *op. cit.*, p. 132.

¹¹⁹ Pavel Moraru, *op. cit.*, p. 196.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Ibidem*, p. 197.

¹²³ „Nu dispunem de date care ar indica spre existență în republică a grupurilor de orientare naționalistă”, raporta șeful Secției a V-a („Z”), în vara anului 1989, către Centrala KGB din Moscova (*ibidem*).

¹²⁴ *Ibidem*, p. 198.

¹²⁵ *Ibidem*.

Analizând activitatea organelor KGB în RSSM, istoricul Pavel Moraru consemnează existența unor divergențe între Secția a VI-a și Secția a V-a ale KGB-ului de la Chișinău. Ofițerii Secției a VI-a susțineau că Frontul Popular din Moldova, care își crease celule în 33 de întreprinderi, avea „o sporită influență destabilizatoare asupra colectivelor de muncitori”¹²⁶, în timp ce ofițerii Secției a V-a considerau că „factorul de destabilizare a situației din colectivele de muncitori îl constituie *Interfrontul* (organizație pro-rusească și pro-sovietică, alcătuită din minoritari)”¹²⁷. Totodată, analiza perioadei relevă faptul că aparatul de informații și securitate de la Chișinău a fost prins în vârtejul transformărilor generate de restructurarea sistemului sovietic, iar consecințele asupra muncii operative au fost vizibile¹²⁸.

„Pentru Ea, pentru Limba Noastră”

Liderii de la Kremlin au devenit extrem de îngrijorați de turnura pe care o luau evenimentele în spațiul RSSM, astfel încât, la sfârșitul lunii martie 1989, sosea la Chișinău o Comisie a CC al PCUS, condusă de către Ivan Feklistov¹²⁹, cu misiunea de-a examina situația politică locală și acordarea ajutorului necesar CC al PCM. Confrunțați cu criticile Comisiei venite de la Moscova, activul de partid și de stat de la Chișinău se afla într-o situație extrem de dificilă: pe de o parte se cerea să se facă ordine, să nu se admită confruntări politice și interetnice, însă „entuziasmul acestei mișcări [de restructurare și renaștere națională – n. C.C.] era atât de mare, încât nu mai putea fi stăvilit”¹³⁰.

Mișcarea Democratică din Moldova în susținerea Restructurării (MD) va deveni principala forță motrice a societății în impunerea *perestroikăi* și a *glasnostului* în RSSM și, totodată, va sparge monopolul politic al PCUS asupra vieții politice. Pe 29 iunie 1988, MD-ul va organiza primul său miting pentru susținerea restructurării și a lui Mihail S. Gorbaciov. MD-ul susținea¹³¹, printre altele, *consolidarea suveranității RSSM, în cadrul federației sovietice reclădită în baza principiilor leniniste, descentralizarea puterii, o reformă economică care să ducă la împrăștierea țăranului, o reexaminare a politicii naționale, precum și stabilirea unor relații directe cu țările din exterior.*

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Istoricul Pavel Moraru consemna, în acest sens, următoarele eșecuri profesionale ale KGB-ului din RSSM, respectiv faptul că „infiltrările de agenți în conducerea mișcărilor politice democratice erau slabe, numărul agenților de influență era insuficient; activitatea era în declin, informațiile obținute nefiind de calitate; scădea nivelul de secretizare și de disciplină al cadrelor operative” (*ibidem*).

¹²⁹ Referindu-se la comportamentul acestui înalt activist de partid al Uniunii Sovietice, Mircea Snegur consemna faptul că „s-a opus, împreună cu unii adepți ai săi din aparatul CC al PCM, până la sfârșit tuturor transformărilor legate de problemele naționale ale poporului băștinaș” (Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 410). Ivan Feklistov era responsabilul pentru relațiile cu RSSM și CC al PCM în cadrul CC al PCUS.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 412.

¹³¹ Vezi Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 42-45.

Bătălia pentru recunoașterea și acceptarea importanței limbii moldovenești în spațiul RSSM lua un avânt și mai mare ca urmare a rezoluției Adunării Generale a Uniunii Scriitorilor din RSSM, din 14 septembrie 1988, prin care cerea să „se rezolve problema introducerii cetățeniei, autofinanțării și autogestii în republică, lărgirii sferei funcțiilor sociale ale limbii moldovenești și recunoașterea statutului ei de limbă de stat și asigurării bilingvismului real”¹³², precum și să se „revină la alfabetul de până la 1938, singurul care se potrivește naturii romanice a limbii noastre [moldovenești – n. C.C.]”¹³³ și, totodată, „să se rezolve în practică învățarea mai profundă a limbilor bulgară și găgăuză”¹³⁴. La 25 octombrie 1988, un număr de 157 de scriitori din RSSM semnav o *Adresare către toți oamenii de bună-credință din republică*, în care se opera cu noțiunea de *limba noastră, limba maternă, limba națională*, precum și expresia *străvechea limbă romanică*. În zilele de 31 octombrie și 1 noiembrie 1988, o serie de cercetători-lingviști din Moscova, Kiev, Leningrad și Chișinău analizau în cadrul unei consfățuri de lucru, desfășurată la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a RSSM, problema limbii și a alfabetului. În finalul consfățurii, lingviștii au propus Comisiei Interdepartamentale din RSSM, următoarele: 1) decretarea limbii naționale din RSSM drept limbă de stat în republică; 2) recunoașterea unității limbilor care funcționează în RSS Moldovenească și în Republica Socialistă România și 3) revenirea la sistemul grafic latin. Eseul-apel al profesorului universitar dr. Ion Buga intitulat *O limbă maternă – un alfabet*, publicat în ziarul „Învățământul public”, la 19 octombrie 1988, cerea recunoașterea adevărului privind existența unei singure limbi, cea română, și a unei singure națiuni: române, în spațiul RSSM și RSR.

În contextul pregătirilor pentru Plenara CC al PCUS intitulată *Cu privire la perfecționarea relațiilor dintre națiuni în URSS*, planificată pentru mijlocul anului 1989, CC al PCM, în acord cu Prezidiul Sovietului Suprem și Consiliul de Miniștri al RSSM, a lansat, la mijlocul lunii noiembrie 1988, Tezele denumite *Să afirmăm Restructurarea prin fapte concrete*, care însemna transpunerea reală în viață a lozincii *Toată puterea – Sovietelor!* Tezele susțineau însă menținerea unui sistem politic unipartit, și, totodată, cereau să se dea o ripostă hotărâtă „proceselor stihinice, «democrației mitingurilor», care îi abat pe oamenii muncii de la rezolvarea sarcinilor arzătoare ale restructurării”¹³⁵. MD-ul riposta printr-un miting, organizat la 12 noiembrie 1988, iar studenții de la Universitatea de Stat, precum și de la alte instituții de învățământ superior din Chișinău, pichetau sediul CC al PCM și al Guvernului, la 17 noiembrie 1988, în semn de protest față de *Tezele* comuniștilor moldoveni. După eliberarea celor 30 de studenți arestați de Miliție, circa 2.000 de studenții desfășurau un miting de protest și, mai apoi, întemeiau *Liga Studenților din Moldova*.

¹³² *Ibidem*, p. 49.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 57.

Pe măsură ce evoluțiile din viața publică și politică a RSSM căpătau noi valențe ca urmare a luptei pentru afirmarea identității naționale a majorității populației și a limbii sale, *Comisia Interdepartamentală* comunica, la 28 decembrie 1988, că este necesar „a se renunța la concepția cu privire la existența a două limbi est-romanice diferite, recunoscându-se identitatea lingvistică moldo-română”¹³⁶ și a propus ca „limba moldovenească să fie decretată drept limbă de stat pe teritoriul RSSM și să fie introdusă completarea corespunzătoare în Constituția RSSM, asigurându-se principiul bilingvismului național-rus și rus-național, dezvoltarea și funcționarea liberă a limbilor naționalităților conlocuitoare de pe teritoriul RSSM”¹³⁷. Totodată, minoritățile naționale din RSSM, respectiv găgăuzii și bulgarii, au început să vorbească despre necesitatea studierii în limba maternă și despre nevoia unei autonomii administrative.

La începutul anului 1989, situația părea că va scăpa de sub controlul autorităților republicane în condițiile în care au început să se desfășoare mitinguri neautorizate, la 22 ianuarie, 12¹³⁸, 19 și 26 februarie 1989, ale „neformalilor”. La 25 ianuarie 1989 a fost adoptată Hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM cu privire la elaborarea proiectelor de legi intitulate *Cu privire la statutul limbii moldovenești și Cu privire la funcționarea limbilor moldovenească, rusă și a celorlalte limbi de pe teritoriul RSSM*. Pe măsură ce activul de partid și de stat de la Chișinău tergiversa restructurarea sistemului și acceptarea doleanțelor majorității populației, circa 15.000-20.000 de cetățeni ai RSSM se adunau în stradă, la 26 februarie 1989, protestând în fața sediului CC al PCM și scandând: „Vrem limbă și alfabet!”, „Opriți migrația!”, „Dați-ne istoria noastră!”, „Jos mafia!”, „Jos birocrăția!”, „Am pierdut încrederea!”, „Trăiască Gorbaciov!”.

În cursul lunilor martie – aprilie 1989 se intensifica acțiunea intelectualității românești din RSSM pentru promovarea și acceptarea limbii moldovenești în grafie latină ca limbă de stat. Uniunea Scriitorilor, la 16 martie 1989, și Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a RSSM, pe 24 aprilie 1989, propunea diferite proiecte de lege menite să confirme limba moldovenească în grafie latină ca limbă de stat în RSSM, în timp ce „limba rusă este un mijloc de comunicare între republicile URSS”¹³⁹. La 13 mai 1989, Academia de Științe a

¹³⁶ *Ibidem*, p. 71.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ În aceeași zi, cu ocazia mitingului din Ceadâr-Lunga, găgăuzii cereau crearea unei mișcări naționale găgăuze. La 16 februarie 1989, *Cenachul Găgăuz Halkî* [Poporul Găgăuz], înființat în martie 1988, se transformă în *Mișcarea Găgăuz Halkî*, care stabilea imediat contacte cu *Interfrontul*. Adversarii restructurării și ai Mișcării de Renaștere Națională a Românilor considerau că o condiție esențială pentru protejarea limbilor găgăuză și bulgară era crearea în limitele zonei de sud cu populație găgăuză a unei Republici Autonome Sovietice Socialiste Găgăuze în cadrul RSSM. Totodată, au început să fie sprijinite rezoluțiile reprezentanților localităților bulgare și găgăuze din regiunea Odessa (RSS Ucrainenă), care solicitau, în numele localităților bulgare și găgăuze din RSSM și din RSSU, crearea unei „Republici Bulgaro-Găgăuze” sau a „RASS Găgăuze” pe teritoriul RSSM și a „RASS Bulgare în cadrul RSSU”.

¹³⁹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 80.

RSSM a votat pentru decretarea limbii moldovenești în grafie latină ca limbă de stat în RSSM. Autoritățile republicane intraseră în alertă în condițiile în care la mitingul din 12 martie 1989 se afișase deasupra coloanelor, pentru prima oară, un drapel tricolor. Manifestații stradale și mitinguri în favoarea limbii de stat se desfășurau și la Cahul și Bălți. La 13 martie 1989 a apărut primul ziar cu caractere latine, „Glasul”¹⁴⁰, fondat de scriitorii Ion Druță, Leonida Lari și Ion Vatamanu, tipărit în 60.000 de exemplare la Riga, datorită opoziției autorităților de la Chișinău.

Teatrul de Vară din Chișinău găzduia, la 19 martie 1989, cel mai mare miting de până atunci. Întrunirea a fost inițiată de *Cenacul Alexei Mateevici* și *MD*, iar zecile de mii de oameni au participat, mai apoi, la o discuție referitoare la restructurare, timp de șapte ore, cu Simion Grossu – prim-secretarul CC al PCM, Alexandru Mocanu – președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, I. Călin – președintele Consiliului de Miniștri al RSSM și V. Pșenicinikov – secretarul II al CC al PCM. Îngrijorați de tensionarea climatului social-politic din RSSM, ca urmare a răspândirii de zvonuri privind o posibilă insurecție armată a adeptilor MD-ului, Adunarea Generală a Uniunii Scriitorilor a adoptat o *Adresare către cetățenii RSSM*, pe 24 martie 1989, în care se menționa că „problema statutului de limbă de stat al limbii moldovenești și a folosirii alfabetului latin pentru această limbă nu poate fi un obiect de vrajbă între diferite grupuri etnice, nu poate servi drept cauză a îngrijorării pentru păturile populației de alte limbi, fiindcă fiecare popor este liber să-și rezolve problemele așa cum crede el de cuviință, iar problema limbii este un aspect al drepturilor fundamentale ale fiecărui popor”¹⁴¹. Totodată, scriitorii menționau faptul că susțineau aspirațiile legitime ale minorităților etnice din RSSM, cu precădere

¹⁴⁰ „Bineînțeles, un rol important l-au avut conexiunile cu prietenii noștri din Țările Baltice. Eu am avut avantajul să particip la aceste activități conspirative, ca să spun așa. Prima publicație periodică ilegală, clandestină, s-a numit «Deșteptarea». Am scos trei numere. A urmat «Glasul», care a fost o publicație periodică deja legală, pe care a condus-o Leonida Lari, iar pentru a-i da mai multă notorietate, Ion Druță a fost un fel de președinte de onoare al colegiului de redacție. Leonida a făcut acest ziar la Riga. A fost transportat cu mașină. Am participat la descărcarea lui. Însă «Deșteptarea» a fost făcută în clandestinitate la Vilnius, cel care a organizat această operațiune fiind un basarabean de-al nostru, Victor Balmuș, nepotul istoricului literar Pavel Balmuș, un băiat de vârsta mea, căsătorit cu o lituaniană. [...] Duceam macheta cu ziarul cu avionul, iar înapoi veneam cu mașina prin Bielorusia – 100 și ceva de kilometri. Țin minte că am participat la primul congres al Sajudis-ului lituanian, în toamna anului 1988. Eram în trei: artistul și regizorul Mihai Fusu, Mihai Ghimpu și eu. Am văzut această extraordinară reuniune și am învățat foarte multe idei politice, pentru că balticii erau mult mai bine organizați datorită relațiilor strânse cu diaspora din SUA și țările europene. Cei care ne-au sprijinit enorm au fost trei posturi de radio internaționale, în primul rând postul *Europa Liberă* și aici trebuie să-l pomenim pe Vladimir Socor, pe care prima dată l-am cunoscut radiofonic și l-am văzut personal mult mai târziu, care îmi lua interviuri, practic, în fiecare seară. Mai era *Vocea Americii*, unde lucrau Nicolae Dima și alți ziariști importanți, și postul de radio *BBC*, care suna mai rar, dar totuși menținea o legătură destul de strânsă cu noi”, mărturisirea Iurie Roșca (Nicolae Federiuc, *Iurie Roșca: Trebuie să ne asumăm eșecurile Republicii Moldova*, în „Flux”, nr. 201129 din 19 august 2011, accesibil pe <http://www.flux.md/editii/201129/articole/12122/>, consultat la 20 octombrie 2015).

¹⁴¹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 82.

ale găgăuzilor, în ceea ce privește păstrarea specificului național și redobândirea conștiinței naționale.

La 31 martie 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a decis publicarea proiectelor de legi *Cu privire la statutul limbii de stat în RSSM* și *Cu privire la funcționarea limbilor vorbite în teritoriul RSSM*. MD-ul a organizat un miting, la 9 aprilie 1989, la care au participat 25.000 de oameni. S-a cerut retragerea proiectelor de legi propuse de autorități, calificate de participanți „mostre ale incompetenței politice și juridice”¹⁴², în condițiile în care „chestiunea trecerii scrisului moldovenesc la grafia latină”¹⁴³ urma să fie reglementată printr-o lege aparte. La 23 aprilie 1989, *Interfrontul* desfășura primul său miting la care participau circa 6.000 de manifestanți, iar a doua zi, 24 aprilie 1989, la Rîbnița, pe malul stâng al Nistrului, 5.000 lucrători ai Combinatului Metalurgic manifestau împotriva adoptării legii privind folosirea limbii moldovenești ca limbă oficială de stat. În cursul zilei de 28 aprilie 1989, Grupul de Inițiativă al *Interfrontului* înainta Procurorului General al RSSM un apel: „Noi nu organizăm manifestații neautorizate, nu provocăm naționalismul, dar nici nu vom permite să fie batjocorit Drapelul Roșu!”¹⁴⁴

În pofida mitingurilor și a demonstrațiilor pro-restructurare și pentru recunoașterea limbii moldovenești în grafie latină ca limbă de stat, activul de partid de la Chișinău, reunit în Plenara CC al PCM din 11 mai 1989, a audiat raportul prim-secretarului Simion Grossu privind mersul *perestroikăi* în RSSM. Liderul PCM a condamnat „dispozițiile antirusești” manifestate cu ocazia mitingurilor și a demonstrațiilor organizate de către MD, precum și faptul că „tradițiile seculare de prietenie moldo-rusă” erau date uitării. *Cenacul Alexei Mateevici* și MD au fost supuse rechizitoriului prim-secretarului Semion Grossu, însă acesta „doar în treacăt a vorbit – consemna istoricul Gheorghe E. Cojocaru – despre conservatorismul, nihilismul național și orientarea spre stereotipurile anilor trecuți ale Mișcării Internaționaliste *Edinstvo* (Unitatea), ce-și propunea să apere interesele populației vorbitoare de limbă rusă, despre tendințele autonomiste din zona de sud a RSSM, cu care speculau activiștii unor organizații găgăuze – *Gagauz halkı* (Poporul găgăuz) la Comrat și *Birlik* (Unitatea) – la Ceadâr-Lunga”¹⁴⁵. Nicolae Țău, prim-secretarul Comitetului de Partid Orășenesc Chișinău, declara, în timpul desfășurării Plenarei, că majoritatea membrilor de partid, fără a mai vorbi de locuitorii Chișinăului, nu știau care era poziția CC al PCM față de problemele cu care se confruntă societatea și dacă sunt termene concrete de soluționare a acestora. Referindu-se la rezultatele acestei Plenare, Mircea Snegur consemna: „Intellectualitatea a rămas neînduplecată, încrederea față de conducere fiind epuizată”¹⁴⁶.

¹⁴² *Ibidem*, p. 87.

¹⁴³ *Ibidem*.

¹⁴⁴ Ion Bistreanu, *Chișinău '92. File de Jurnal*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 62.

¹⁴⁵ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 92.

¹⁴⁶ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 434.

În cursul zilei de 17 mai 1989 era destituit din funcție redactorul-șef al ziarului „Moldova Socialistă”, Tudor Țopa, pentru faptul că a publicat proiectul alternativ al legii privind funcționarea limbilor în spațiul RSSM, elaborat de Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a RSSM, și care era „mai corect – consemnează Mircea Snegur –, și mai aproape de năzuințele neamului, decât cel oficial”¹⁴⁷. Protestul ferm al colectivului ziarului și amenințarea cu greva au determinat CC al PCM să revină asupra deciziei. La 19 mai 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM va da publicității proiectul de lege *Cu privire la trecerea scrisului limbii moldovenești la grafia latină*. Într-o anchetă sociologică privitoare la acest subiect, 99,3% din cei 100.000 de intervievați susțineau trecerea la grafia latină. „Situția devenea neunivocă chiar și în unele comitete raionale și orașenești de partid: unii critica CC al PCM, alții ocupau o poziție neutră și nu întreprindeau nimic. Au avut loc arestări ale manifestanților care, ulterior, au fost eliberați sub presiunea mulțimii (până la urmă, asemenea acțiuni greșite, efectuate la indicația conducerii, au înrăit și mai mult participanții la manifestațiile publice). Probleme, probleme, probleme care, aproape zilnic, erau puse în discuție la CC”¹⁴⁸, consemna Mircea Snegur cu referire la acele clipe din primăvara fierbinte a anului 1989.

La 20 mai 1989, în Sala Mare a Uniunii Scriitorilor își deschidea lucrările Congresul de constituire a Frontului Popular din Moldova (FPM)¹⁴⁹, convocat de *Grupul de Inițiativă al MD-ului*. Au fost prezenți 147 de delegați din 30 de raioane și orașe, precum și delegați reprezentând Mișcarea Ecologică „Acțiunea verde”, Cenuclul Alexei Mateevici, Liga Democratică a Studenților, Asociația Istoricilor, Societatea de cultură „Moldova” din Moscova. Congresul a adoptat în unanimitate Hotărârea privind crearea Frontului Popular din Moldova, Programul și Statutul FPM și a ales un Consiliu al FPM, format din 82 persoane. În Comitetul Executiv al FPM au intrat Gheorghe Ghimpu, Mihai Ghimpu, P. Gusac, Nicolae Costin, A. Plugaru, Iurie Roșca¹⁵⁰, Ion Hadârcă, A. Țurcanu,

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 417.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 435.

¹⁴⁹ Vezi Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 97-103.

¹⁵⁰ Referindu-se la personalitatea unuia dintre cei mai controversați lideri ai Mișcării de Renaștere Națională a Românilor din spațiul RSSM, primul însărcinat cu afaceri ad-interim al României în Republica Moldova (1992-1993), în gradul diplomatic de ministru-consilier, ambasadorul Ion Bistreanu, menționa în amintirile sale faptul că cel de-al doilea lider al FPM, Iurie Roșca, făcea impresia unei persoane ușor infatuate. Ostentativ, Iurie Roșca se declara un luptător pentru cauza românească, însă manifesta foarte multă reținere atunci când era întrebat ceva mai mult despre curentul unionist din Republica Moldova. Totodată, era vizibil un anumit radicalism, voit afișat. Totuși, Iurie Roșca este autorul sintagmei „Republica Română Moldova”, pe care a introdus-o într-una din rezoluțiile celui de-al II-lea Congres al FPM, în 1990, însă așa cum a scris-o, așa a și rămas în arhive. După plecarea de la conducerea FPM a lui Ion Hadârcă (ales prim-vicepreședinte al Parlamentului), și după eșecul personal din 1990 de a accede în Parlament, Iurie Roșca a preluat, practic, conducerea Frontului, în calitate de președinte executiv. „Avea un disconfort vizibil în fața intelectualilor. Împotriva unor colegi din mișcare, pe care îi considera «incomozii» a început să răspândească zvonuri cum că ar fi fost agenți sau colaboratori ai fostului KGB. Nu au scăpat de asemenea acuzații figuri proeminente precum Nicolae Costin, Al. Moșanu, Lidia Istrati etc. Nu au fost cruțați nici Gh. Ghimpu, nici Al. Usatiuc-Bulgăr, oameni

A. Șalaru. În discursurile delegaților și în documentele adoptate au fost abordate: a) suveranitatea RSSM și „dreptul la ieșire din componența URSS”; b) limba de stat și tricolorul; c) Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui asupra Basarabiei; d) alegerile și drepturile cetățenești; e) posibilitatea deschiderii unui consulat al RSSM la Iași și a unui consulat român la Chișinău; f) libertatea de expresie și mijloacele de informare în masă etc.

În contextul evoluțiilor de pe scena publică a RSSM, Consiliul Orășenesc al Deputaților din Tiraspol se va pronunța, la 23 mai 1989, pentru adoptarea a două limbi de stat: moldovenească și rusă. Ideea a fost preluată în cadrul sesiunii comune a Sovietelor Orășenesc și Raional al Deputaților din Râbnîța care vor proclama raionul Râbnîța o zonă populată compact de rusofoni și vor cere adoptarea legii cu privire la cele două limbi de stat. Ziua de 15 iunie 1989 a fost marcată de apariția primului număr cu caractere latine al săptămânalului „Literatura și Arta”, cu prilejul ceremoniilor dedicate celor 100 de ani de la trecerea în eternitate a poetului Mihai Eminescu, și, totodată, cei prezenți la oficierea serviciului divin, în Soborul Catedralei din centrul Chișinăului, i-au cerut mitropolitului Serapion să officieze serviciul în limba română.

În perioada următoare, FPM va organiza o serie de acțiuni de protest față de tergiversarea, de către autoritățile republicane, a cererilor majorității populației privind problema limbii de stat. Cu ocazia mitingului din 25 iunie 1989, la care au participat 50.000 de oameni, FPM a cerut „ca ziua de 2 decembrie, data formării în anul 1917 a Republicii Populare Moldovenești, să fie declarată ca *zi a Independenței* poporului moldovenesc dintre Prut și Nistru”¹⁵¹ și, totodată, va cere delegației PCM¹⁵² la Plenara CC al PCUS să acționeze „cu toată hotărârea pentru obținerea unei statalități și suveranități reale a RSSM în componența federației republicilor sovietice socialiste, pe baza contractului unional”¹⁵³.

În cursul zilei de 28 iunie 1989, militanții FPM blocau desfășurarea ceremoniilor oficiale de sărbătorire a intrării trupelor sovietice în Basarabia în

care, pentru vederile lor pro-românești, făcuseră ani grei de pușcărie, condamnați de acel KGB pe care îl invoca Roșca. Unii mi-au explicat obsesia securistă a lui Roșca prin influența pe care o aveau asupra sa unii membri ai PNT-CD din România. Cred că era mai curând marcat de un anume complex în fața celor care aveau într-adevăr un trecut de dizident”, consemna ambasadorul Ion Bistreanu (Ion Bistreanu, *op. cit.*, p. 79-80).

¹⁵¹ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 113.

¹⁵² Liderii FPM cereau ca delegația PCM să includă în programul lor: 1) independența economică sub forma autogestiunii republicane, în cadrul diviziunii unionale a muncii; 2) decretarea limbii moldovenești drept limbă de stat pe teritoriul RSSM și luarea sub ocrotire a limbilor populațiilor conlocuitoare; 3) recunoașterea prin lege a unității [și nu a identității – n. C.C.] lingvistice moldo-române și revenirea la alfabetul latin și la ortografia adoptată în RSR; 4) crearea școlii naționale; 5) lichidarea școlilor și grădinițelor mixte; 6) legiferarea constituțională în RSSM a drapelului național tricolor – albastru, galben, roșu, cu stema istorică stilizată – capul de zimbbru; 7) adoptarea legii cu privire la cetățenia RSSM; 8) dreptul de veto asupra acțiunii legilor unionale pe teritoriul RSSM; 9) autonomia (independența) PCM; 10) autonomia (autocefalia) Bisericii Ortodoxe Moldovenești; 11) retrocedarea teritoriilor incluse pe nedrept în componența RSS Ucrainene (*ibidem*).

¹⁵³ *Ibidem*.

28 iunie 1940, precum și mitingul *Mișcării Internaționaliste Edinstvo* (Unitatea)¹⁵⁴. „Așadar – rememorează Mircea Snegur –, Frontul Popular declanșase niște acțiuni neconținute care nu plăceau tuturor. Într-un fel sau altul, ele se răsfrângeau negativ asupra relațiilor interetnice. Orașele rusofone cereau desfășurarea unui referendum în problemele limbilor, acordarea statutului de limbă de stat nu numai limbii moldovenești, ci și celei ruse, în caz contrar (amenințau liderii locali de aici), situația putea deveni imprevizibilă”¹⁵⁵.

La 20 iulie 1989, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a organizat o masă rotundă cu participarea reprezentanților FPM (Vasile Nedelciuc, Nicolae Negru și Ion Țurcanu) pentru a se discuta asupra cererilor FPM din 25 iunie. Autoritățile de la Moscova țineau sub o permanentă supraveghere evoluția evenimentelor din RSSM, iar în prima jumătate a lunii iulie 1989, la Chișinău, soseau din nou V.I. Nakonecinîi, șef de sector la CC al PCUS pentru Ucraina și Moldova. Liderii de la Kremlin erau extrem de nemulțumiți de modul în care CC al PCM gestiona situația în republică și, totodată, doreau să știe care era poziția minorităților rusofone din RSSM, precum și a FPM. La finalul vizitei, V.I. Nakonecinîi a recomandat activului de partid și de stat de la Chișinău să se folosească de punctele slabe¹⁵⁶ ale FPM, considerat un adversar politic extrem de periculos.

În cursul zilei de 29 iulie 1989, la recomandarea prim-secretarului Simion Grossu, Mircea Snegur era ales în funcția de președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM după ce trecuse prin furcile caudine ale Secției Organizatorice a CC al PCUS și ale Plenarei CC al PCM. A doua zi, 30 iulie 1989, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM participa la un miting al FPM organizat la Teatrul de Vară din Chișinău. În discursul ținut în fața celor 10.000 de cetățeni, Mircea Snegur se pronunța pentru recunoașterea limbii moldovenești ca limbă de stat și revenirea la grafia latină, precum și pentru adoptarea tricolorului ca simbol național¹⁵⁷, înțelegând, astfel, că procesele de renaștere sunt ireversibile și că trebuie să le susțină integral prin utilizarea deplină a prerogativelor de Președinte al Prezidiului Sovietului Suprem.

¹⁵⁴ Mișcarea „Edinstvo”, o ramură a mișcării unionale „Interfront”, era condusă de Piotr Șornikov și Vasili Iakovlev. Prima întâlnire a membrilor acestei mișcări a avut loc în iulie 1989, în Chișinău, fiind puternic sprijiniți în demersurile lor de personalități ale URSS, precum mareșalul Serghei Ahromeev, consilier militar al lui Mihail S. Gorbaciov și deputat al Congresului Deputaților Poporului din URSS din partea orașului Bălți.

¹⁵⁵ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 437.

¹⁵⁶ V.I. Nakonecinîi se referea la lipsa de unitate în sânul conducerii FPM și la lupta pentru putere din sânul conducerii.

¹⁵⁷ „Pentru Snegur și colegii săi, problema limbii s-a dovedit a fi o armă puternică împotriva vechilor elite de partid și de stat [rusofone și transnistrene – n. C.C.]”, observa istoricul american Charles King (Charles King, *op. cit.*, p. 140). Referindu-se la comportamentul elitei comuniste din RSSM în perioada 1988-1991, istoricul Iulian Frunțașu consemnează: „Moderații regimului, în acest «pact» moldovenesc al tranziției, au fost mai abili și au reușit să gestioneze tranziția cu pierderi minime pentru cercul lor de foști tovarăși de partid, preluând și utilizând cu o încredere crescândă vocabularul naționalizant-eliberator al elitei mișcării social-politice frontiste” (Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei. 1812-2002*, Chișinău, Editura Cartier, 2002, p. 251).

În cursul zilei de 2 august 1989, FPM condamna Pactul Ribbentrop-Molotov printr-o *Declarație* și va cere guvernului de la Moscova: 1) să recunoască drept anexiune includerea în anul 1940 în componența URSS a Basarabiei și Bucovinei de Nord și 2) să restituie RSSM teritoriile incluse nelegitim în componența RSSU (fostele județe Ismail, Bolgrad, Cetatea Albă și Hotin). La 17 și 18 august 1989, Comisiile noului Prezidiu al Sovietului Suprem al RSSM începeau examinarea proiectelor de legi: *Cu privire la statutul limbii moldovenești*, *Cu privire la funcționarea limbilor în teritoriul RSSM* și *Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină*, urmând ca ele să fie dezbătute și adoptate în plenul Sovietului Suprem, pe 29 august 1989. La Tiraspol se desfășura, în cursul zilei de 12 august, o reuniune a colectivelor de muncă¹⁵⁸ care cereau amânarea sesiunii Sovietului Suprem din 29 august, precum și o nouă discuție publică a fiecărui articol din legile propuse. Conducerea RSSM era avertizată, totodată, despre posibilitatea declanșării unui val de greve ale colectivelor de muncă din spațiul transnistrean. „La începutul lui august, opoziția multietnică *ad-hoc* a Moldovei, care-i permisesse Frontului Popular să se ridice ca o forță unită dintr-o mulțime de organizații neoficiale în luna mai, se stinsese cu desăvârșire”¹⁵⁹, concluziona istoricul american Charles King.

Primele greve de avertisment din Transnistria se derulau la 16 august 1989 și la ele participau 30 de întreprinderi din Tiraspol, cu un contingent de 30.000 de lucrători, și 12 întreprinderi din Râbnîța (5.000 de lucrători). Prim-secretarul Comitetului Orășenesc de Partid din Tiraspol, L. Țurcan, avertiza asupra faptului că situația putea scăpa de sub control și că OSTK a preluat funcțiile de „apărare a rusofonilor contra adoptării legilor discriminatorii”¹⁶⁰, deoarece „este inimaginabil să introduci la Tiraspol limba moldovenească ca limbă a gestiunii de producție”¹⁶¹. La 21 august 1989, începeau grevele politice din Transnistria în semn de protest față de proiectul legii care conferea statut de limbă de stat doar limbii moldovenești. La 26 august erau în grevă: Tiraspol (41 de întreprinderi), Bender (29), Râbnîța (23), Chișinău (9), Comrat (15) și Bălți (2). Aceste greve încetau abia pe 25 septembrie 1989 și la ele participau peste 60% (circa 150.000) dintre muncitorii de la 177 de întreprinderi din RSSM. Prejudiciile economice au fost de peste 184 de milioane de ruble.

În contextul evoluțiilor din Țările Baltice¹⁶², FPM a organizat o Mare Adunare Națională în Chișinău la care participau circa 500.000-800.000 de

¹⁵⁸ Primul Soviet al Colectivelor de Muncă (OSTK) a fost înființat în Transnistria pe 11 august 1988, bazându-se pe adoptarea în 1986 a *Legii URSS privind întreprinderile de stat*. Totodată, au fost înființate *Detășamente muncitorești pentru sprijinirea Miliei (ROSM)*. OSTK-ul de la Tiraspol, înființat pe 25 august 1989 ca urmare a apariției Decretului Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM „cu privire la modul provizoriu de înregistrare a asociațiilor civice ale cetățenilor în RSS Moldovenească”, se ocupa de toate problemele legate de aprovizionare și militare. Lui i se vor subordona, în secret, toate structurile militare transnistrene.

¹⁵⁹ Charles King, *op. cit.*, p. 145.

¹⁶⁰ Ion Bistreanu, *op. cit.*, p. 64.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² Problematika Pactului Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939 se afla în atenția mass-media și a opiniei publice internaționale pe parcursul întregului an 1989. Ideea condamnării

oameni. Ei se pronunțau în sprijinul legiferării proiectelor de legi privind limba moldovenească și grafia latină, pentru suveranitatea deplină a Moldovei, pentru dreptul de ieșire din componența URSS, restabilirea simbolurilor naționale, revenirea la etnonimul „român” și adoptarea tricolorului ca drapel național al RSS Moldovenești. După numeroase confruntări între deputații rusofoni și naționaliști din Sovietul Suprem al RSSM, la 31 august 1989 s-a aprobat pachetul de legi privind limba moldovenească și limbile de pe teritoriul RSSM. În conformitate cu articolul 1 al *Legii cu privire la funcționarea limbilor în teritoriul RSSM*, „limba de stat a RSSM este limba moldovenească, care funcționează pe baza grafiei latine”¹⁶³, urmând a fi folosită în toate sferele vieții politice, economice, sociale și culturale, și, totodată, în conformitate cu articolul 3, „limba rusă, ca limbă de comunicare între națiunile din URSS, se folosește pe teritoriul republicii alături de limba moldovenească în calitate de limbă de comunicare între națiuni, ceea ce asigură un bilingvism național-rus și rus-național real”¹⁶⁴. Referindu-se la această clipă istorică¹⁶⁵, istoricul Gheorghe Negru consemnează: „Suprimarea tendințelor «filoromânești» din RSSM, începând mai ales cu a doua jumătate a anilor '60, nu a dus la dispariția lor. Ca și în perioada «dezghețului» hrușciovist, revendicările de bază ale mișcării pentru drepturi etnolingvistice care s-a declanșat în RSSM la sfârșitul anilor '80, ca rezultat al «restructurării» gorbacioviste, au fost recunoașterea identității moldovenești și

Pactului Molotov-Ribbentrop a răsunat cu tărie crescândă la Adunarea Baltică, din 13-14 mai 1989. La 8 iulie 1989, în cadrul ședinței comune a Consiliului și conducerii regionale a Frontului Popular Eston, care a avut loc la Polva, s-a cerut Sovietului Suprem al RSS Estonă să anuleze declarația Consiliului de Stat al Republicii Estonia, din 22 iulie 1940, privind intrarea Estoniei în componența URSS. Frontul Popular a anunțat că va declanșa o campanie publică de strângere de semnături în sprijinul acestei propuneri. Vezi Keiji Sato, *URSS declară Protocolul Secret al Pactului Ribbentrop-Molotov nul și neavenit (I)*, în MI, XLIV, serie nouă, nr. 10 (523), octombrie 2010, p. 5-10 și *ibidem* (II), în MI, XLIV, serie nouă, nr. 11 (524), noiembrie 2010, p. 57-62. În cursul ședinței din 2 iunie 1989 a Congresului Deputaților Poporului din URSS, Endel Lippmaa, în calitate de reprezentant al Estoniei în Prezidiul Congresului Deputaților Poporului din URSS a făcut următoarele propuneri: 1) înființarea unei Comisii pentru evaluarea Pactului Molotov-Ribbentrop; 2) MAE al URSS, alte instituții și arhivele să fie obligate să prezinte Comisiei toate documentele relevante necesare evaluării; 3) Comisia să prezinte evaluările sale Sovietului Suprem al URSS până la sfârșitul lunii iunie 1989 și să facă publice concluziile la care va ajunge. Vezi Heiki Lindpere, *Molotov-Ribbentrop Pact: Challenging Soviet History*, Tallinn, Editura The Foreign Policy Institute, 2009. La 22 august 1989, Comisia Sovietului Suprem al RSS Lituanien pentru studierea tratatelor germano-sovietice din 1939 și a consecințelor lor a considerat că acestea sunt ilegale și nevalabile, astfel încât *Declarația Seimului Popular al Lituaniei din 21 iulie 1940 cu privire la aderarea Lituaniei la URSS*, precum și *Legea din 3 august 1940 privind acceptarea Lituaniei în componența URSS*, sunt considerate ilegale și nevalabile.

¹⁶³ Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 144.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ RSSM era a doua republică unională după Tadjikistan care adoptase o lege similară pe 22 iulie 1989, și care acorda garanții celorlalte limbi vorbite pe teritoriul său. Limba „națiunii titulare” a fost declarată limbă de stat în Kazahstan (1 septembrie 1989), Kîrgîzstan (22 septembrie 1989), Uzbekistan (21 octombrie 1989), Ucraina (28 octombrie 1989), Bielorusia (29 ianuarie 1990) și Turkmenia (24 mai 1990).

trecerea scrisului «moldovenesc» la grafia latină, adăugându-se și revendicarea privind conferirea statutului de limbă de stat «limbii moldovenești». PCM s-a opus cu înverșunare cererilor «naționaliste» dar, în cele din urmă, a fost nevoit să cedeze”¹⁶⁶. Problema „limbii” avea să devină nodul gordian al relațiilor interetnice din RSSM și va fi un factor agravant al crizei dintre Tiraspol și Chișinău în perioada de până la proclamarea independenței pe 27 august 1991, precum și după.

From Sovereignty to Independence. The Case of Republic of Moldova (I)

(Abstract)

Keywords: RSSM, Gorbaciov, Snegur, Frontul Popular, KGB, PCUS, PCM, Moldova.

The road to sovereignty and, later on, to independence for the people living in the space between Prut and Nistru and not only, has been developed in the context of the dissolution process of USSR as a consequence of glasnosti politics and Perestroika initiated by Mihail S. Gorbaciov. The Movement of Rebirth of Romanians from RSSM was an unique and unrepetable phenomenon that surprised the Kremlin with the amplitude of the whole movement. Starting with May 20, 1989, The Movement of National Rebirth from RSSM will be leaded by the Popular Front of Moldova, an emanation of the Congress organized by Initiative Group of Democratic Movement for Restructuring Support. The study aims to reveal the evolution of the relationship between the Romanian majority of the Moldova's citizens that were proclaiming the ethnic identity and their right to secession from USSR in 1989-1991, and the russophone political elites that where in power in this Soviet republic. As long as this Popular Front from Moldova will be involved in the power management at Chisinau, there were the premises for the proclamation of the sovereignty of Republic of Moldova and, later on, in the process of USSR dissolution the proclamation of independence on August 27, 1991 as a consequence of the failure of the putsch from Moscow on August 19-21, 1991. In this complicated process of identity affirmation project from Republic of Moldova, the Movement of National Rebirth was supported by Romania through its diplomatic representatives from Foreign Affairs Ministry after 1989 but will remain a great historical controversy in regards to the accreditation of the second Romanian state. The acknowledgment of the existence of “an independent Romanian state on the forced annexed territories by the Molotov-Ribbentrop Pact” was “a decisive step for erasing in a peaceful way its unfortunate consequences, against the Romanian rightful interests” as mentioned in the Declaration of the Romanian Government. The acknowledgment of the independence of Republic of Moldova on August 27, 1991, did generate neither a national consensus nor a strategy to eradicate the History's unfairness. The relationship between Romania and the Republic of Moldova will prove in the last two decades very difficult in spite of existence of a common historical and cultural past, an identity and a heritage that ensures o closeness degree.

¹⁶⁶ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000, p. 124.

Libera cugetare în România până la izbucnirea Primului Război Mondial: cazul doctorului Constantin Thiron

Marius ROTAR

*Thiron, ilustrul om de știință,
E ca și Haeckel un ateu.
De-aceea tot ce scrie dânsul
Nu are nici un Dumnezeu!*¹
I.C. Popescu-Polyclet (1883-?)

Libera cugetare – dimensiuni istorice și istoriografice

Progresele medicinei, ca disciplină științifică fundamentală, în secolul XIX au fost rezultatul unei dezvoltări atât orizontale, cât și verticale. Astfel, prin dezvoltare orizontală s-ar înțelege extinderea cunoștințelor la nivel științific intern, prin ramificarea deosebită pe care o cunoaște medicina în variate domenii, ajungându-se astfel la o puternică specializare în interiorul acestei științe. Pe de altă parte, dezvoltarea verticală a presupus un proces complex de diseminare a rezultatelor medicinei la nivelul societății și de implementare, la nivel de practică, pentru populație. Fenomenul a avut loc sub directa îndrumare a Puterii/Statului, al cărui interes în această direcție era evident, având ca formule de manifestare, de pildă, intensă activitate de igienizare a lumii rurale. Prin urmare, nu doar statutul medicinei a cunoscut modificări radicale, dar implicit și statutul medicului, începând cu sfârșitul secolului XVIII. Avem de-a face astfel cu o ascensiune a acestuia, o avansare a prestigiului său în societate. Punctul final al unei asemenea creșteri poate fi considerat medicalizarea societății, un proces complex asupra căruia s-au emis inclusiv opinii critice². Și pe plan intern, până la izbucnirea Primului Război Mondial, din punct de vedere științific, se poate considera că se dezvoltase o școală medicală românească, având caracteristici unitare, chiar dacă exista o diversitate a domeniilor sale și a specialiștilor³.

¹ I. C. Popescu-Polyclet, *Epigrame*, în idem, *Antologia poeziilor olteni*, Craiova, Ramuri, 1929, p.113.

² Vezi, de pildă, Peter Conrad, *Medicalization and Social Control*, în „Annual Review of Sociology”, vol. 18, 1992, p. 208-212; Malcom Bull, *Secularization and Medicalization*, în „The British Journal of Sociology”, vol. 41, nr. 2, 1990, p. 245-261.

³ G. Brătescu, *Afirmarea științei medicale românești*, în *Istoria medicinei românești*, coord. V.L. Bologa, G. Brătescu, B. Duțescu, Șt. M. Milcu, București, Editura Medicală, 1972, p. 261.

Într-un alt sens, secolul XIX a cunoscut o puternică emulație a ideilor, într-o mare măsură moștenind și ducând mai departe ideile secolelor anterioare și, mai ales, ale secolului XVIII (este evident faptul că, de pildă, principiile liberei cugetări provin din principiile raționaliste ale Luminilor). Datorită conceptelor sale, libera cugetare a reprezentat un curent de idei cu un asemenea impact în epocă încât a determinat, la un moment, conturarea unor formule organizaționale, în manieră națională, dar și transnațională. Se observă astfel un soi de prelungire, dar și metamorfoză a ideilor pe durată mai lungă, cu impact evident asupra societății vremii.

Subiectul liberei cugetări, înțeles ca un curent de idei, dar și ca formulă organizatorică, n-a intrat aproape deloc în sfera de interes a istoriografiei românești. Cercetările sub stindardul istoriei filosofiei din perioada marxistă s-au aplecat asupra tematicii, din motive ce țineau, în mod cert, de contextul ideologic al epocii. Astfel, atât exponenții cei mai importanți ai curentului, cât și mișcarea apărută la debutul secolului XX erau integrate luptei între materialism și idealism din epocă. Se subliniau, îndeosebi, „limitele” unora dintre exponenții curentului, cum au fost Constantin Thiron sau Panait Zosin. Primului i se reproșa acordarea unei atenții nejustificat de mari emancipării culturale ca unica cheie de acțiune, preconizând doar mijloace pașnice de manifestare. În situația lui Zosin se reliefa insuficienta pregătire filosofică a acestuia și „deraierea” treptată înspre principiile pozitivismului⁴. Evident, tipul de analiză marxist era fragmentar, problematica fiind „cîtită” doar prin spectrul intereselor proletariatului din epocă (reduc numeric) și, evident, a contextul luptei de clasă. O dovadă în acest sens este reproducerea selectivă a unor texte aparținând inclusiv unor reprezentanți ai liberei cugetări din epocă în celebra antologie a ateismului din România publicată în 1962. Este cazul propunerilor formulate de către dr. Constantin Thiron într-un memoriu prezentat cu ocazia congresului monist de la Hamburg din 8-11 septembrie 1911, unde au fost eliminate pasajele referitoare, de exemplu, la rolul jucat de boierime în apărarea țărilor române, de-a lungul Evului Mediu⁵.

Pe de altă parte, cercetările pe plan internațional asupra tematicii au avut în vedere, mai ales, dimensiunile naționale, cu toate că principiile și acțiunile mișcării liberei cugetări au căpătat un caracter transnațional. Acestea s-au exprimat prin organizarea atât a unei Federații Internaționale, cât și a unor congrese mondiale în domeniu⁶, ori au determinat evenimente concrete, cum a fost de pildă execuția lui Francisco Ferrer la 1909⁷. Lisa Dittrich a consacrat

⁴ S. Ghiță, *Materialismul naturalist și ateismul*, în *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, coord. C.I. Gulian, S. Ghiță, N. Gogoneață, C. Joja, R. Pantazi, Al. Popescu, București, Editura Academiei RSR, 1964, p. 387-388.

⁵ C. Thiron, *Libera cugetare și Biserica în România*, în *Antologia ateismului în România*, editată de S. Ghiță, București, Editura Politică, 1962, p. 366.

⁶ Jacqueline Lalouette, *Les questions internationales dans les congrès de la Fédération universelle de la Libre Pensée (1880-1913)*, în „Cahiers Jaurès”, 2014, p. 119-133.

⁷ Daniel Laqua, *Freethinkers, anarchists and Francisco Ferrer: the making of a transnational solidarity campaign*, în „European Review of History / Revue Européenne d'Histoire”, special issue: *Transnational Solidarity and Politics of the Left, 1890-1990*, vol. 21, nr. 4, 2014, p. 467-484.

recent un articol problematicii transnaționalismului liberei cugetări, analiza sa axându-se, din păcate, doar pe câteva state, unde catolicismul reprezenta principala confesiune⁸.

În ceea ce privește România, apariția formulelor organizaționale ale liberei cugetări se observă abia începând cu primul deceniu al secolului XX (1909), fiind vorba despre un cert decalaj față de evoluțiile occidentale în domeniu. Întârzierea s-a manifestat în ciuda faptului că o serie de personalități publice ale celei de a doua jumătăți a secolului XIX din România își afirmaseră opțiunea liber cugetătoare (vezi, de pildă, cazul lui Titu Maiorescu). Și, tot în aceeași perioadă, se formulară critici vehemente asupra curentului, provenind dinspre mediul religios ortodox sau greco-catolic.

Constantin Thiron nu a fost însă singura personalitate medicală din România vremii implicată în dezbaterile asupra liberei cugetări. Alți exponenți ar fi, de exemplu, Panait Zosin, Nicolae Leon sau Paul Bujor (toți legați, într-un fel sau altul, de Iași, centru universitar). Dintre ei, Leon, dar mai ales Zosin au avut contribuțiile cele mai semnificative în domeniu, împrejurare care le-a atras critici vehemente din partea mediilor religioase ale vremii. Zosin a publicat lucrări speciale dedicate tematicii, la fel cum a semnat numeroase articole pentru revista „Rațiunea”⁹. De asemenea, polemicile din epocă dintre Nicolae Leon, pe de o parte, și Nicolae Paulescu, pe de altă parte, legate de problematica evoluționismului, a noțiunii de suflet și a generației spontanee merită menționate, ca parte considerată premergătoare disputelor de la sfârșitul primului deceniu al secolului XX în jurul conceptului liberei cugetări¹⁰.

Viața lui Constantin Thiron

Constantin Thiron (1853-1924) a fost doctor în medicină, specialist în patologie și terapeutică și profesor la Facultatea de Medicină a Universității din Iași. Conform inscripției tombale, data nașterii sale a fost 5 februarie 1853. A efectuat studii în Franța, unde obținea titlul de doctor în medicină, la Paris, cu o teză intitulată *Plaies pénétrant dans la cavité péritonéale, avec ou sans issue de l'épiploon*, publicată la 1880¹¹. Titlul de doctor în medicină obținut în Franța îi era recunoscut în România, la Facultatea de Medicină din București, după o examinare prealabilă susținută la 27 iunie 1881¹². În 1884, devenea profesor cu

⁸ Lisa Dittrich, *European Connections, Obstacles, and the Search for a New Concept of Religion: The Freethought Movement as an Example of Transnational Anti-Catholicism in the Second Half of the Nineteenth Century*, în „Journal of Religious History”, vol. 39, nr. 2, 2015, p. 261-279.

⁹ Panait Zosin, *Libertatea de cugetare*, București, Biblioteca Rațiunea, 1911; idem, *Ochire asupra liberei cugetări în România*, în „Rațiunea”, 1912, noiembrie, p. 14-15, 26-28 ș.a.

¹⁰ Vezi N. Leon, *Generația spontană și darwinismul*, București, I.V. Socecu, 1903. Vezi și S. Ghiță, *op. cit.*, p. 386-387.

¹¹ Dr. C. Thiron, *Plaies pénétrant dans la cavité péritonéale, avec ou sans issue de l'épiploon*, Paris, 1880.

¹² *Anunciuri ministeriale. Direcția generală a serviciului sanitar*, în MOF, nr. 77, 7-19 iulie 1881, p. 2380.

titlul provizoriu de igienă la școala comercială din Iași, pentru câțiva ani¹³. Datorită pregătirii și competențelor sale științifice, Thiron ajungea profesor la Facultatea de Medicină a Universității din Iași, în urma unui concurs organizat în 1889, unde a fost titularul cursului de patologie generală și terapeutică generală¹⁴. A fost numit profesor cu grad definitiv la 5 iunie 1891¹⁵. Conform „Anuarului Universității din Iași”, publicat la 1897, cursul său de patologie medicală era format din cinci părți: etiologia, procesele morbide, semiologia, nosografia și arta medicală¹⁶. Activitatea didactică, încheiată în 1923, a fost apreciată în epocă. Astfel, pentru meritele în domeniul învățământului universitar, Thiron a fost recompensat cu medalia „Răsplata Muncii”, conform deciziei Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, nr. 1330, din 8 mai 1915¹⁷. De altfel, lucrările de istoria medicinei în România au subliniat importanța contribuțiilor sale științifice și didactice în domeniul patologiei¹⁸. Cât privește activitatea științifică, Thiron a înființat primul laborator de medicină experimentală și radiologie medicală de la Iași. În această calitate, împreună cu fizicianul Dragomir Hurmuzescu, realiza primele radiografii medicale din centrul universitar ieșean în anul 1900¹⁹.

Formația culturală și științifică și-a pus amprenta asupra simpatiei evidente nutrite față de Franța, văzând în aceasta un model de urmat și pentru România. Astfel, în momentul în care începea să militeze, în mod public, pentru punerea în aplicare a principiilor liberei cugetări, Thiron făcea numeroase trimiteri la realitățile franceze, exprimându-și, de pildă, admirația față de separarea bisericii de stat, realizată aici la 1905. În finalul memoriului redactat în 1909, împotriva organizării sfeștaniei la deschiderea anului universitar de la Iași, pe care îl voi analiza mai jos, Thiron aduce un omagiu Franței. El considera că omenirea, la acea oră, se emancipase prin acțiunile enciclopediștilor francezi, prin Revoluția Franceză și prin contribuțiile deosebite aduse de o serie de savanți francezi ai secolului XIX, majoritatea acestora fiind liber cugetători. În consecință, el aprecia că, în 1905, Franța ajunsese la „cel mai înalt progres al unei țări” realizat prin separația Bisericii de Stat și prin laicizarea completă a învățământului de stat²⁰. De asemenea, Thiron s-a manifestat și sub alte forme

¹³ *Cronica zilei*, în „România Liberă”, VIII, nr. 2171, 5 octombrie 1884, p. 3.

¹⁴ *Ecourile zilei*, în „Epoca”, IV, nr. 981, 25 februarie/9 martie 1889, p. 2; *Ecourile zilei*, în „Epoca”, IV, nr. 987, 5/17 martie 1889, p. 2.

¹⁵ „Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1901-02”, rector C. Climescu, Iași, Tipografia Dacia, 1903, p. 57.

¹⁶ „Anuarul Universității din Iași pe anul școlar 1896-1897”, Iași, Tipografia Națională, 1898, p. 345. În 1918-1919, Thiron încă preda acest curs, vezi *Universitatea din Iași. Programele cursurilor pentru anul școlar 1918-1919*, Iași, Tipografia comercială L. Rabinovici, 1918, p. 183.

¹⁷ MOF, nr. 36, 16-29 mai 1915, p. 1677.

¹⁸ G. Brătescu, *op. cit.*, p. 260.

¹⁹ Maria Dragotă, *Gheorghe Marinescu, vizionar și pionier*, în „Viața Medicală”, nr. 10 (1208), 13 martie 2013, http://www.viata-medicala.ro/*articleID_6584-dArt.html, consultat la 29 septembrie 2015.

²⁰ Constantin Thiron, *Conflictul dintre Știință și Religie*, Biblioteca „Rațiunea”, nr. 1, Iași, Tipografia Dacia, 1909, p. 17.

ca un apropiat al culturii franceze – conducea grupul regional al *Alliance française pour le propagation de la langue française* de la Iași, grup cu numeroase inițiative în epocă²¹. Printre inițiative s-a numărat, de pildă, organizarea de către Thiron, în 1902, a unui bal caritabil la Iași pentru ajutorarea victimelor erupției vulcanice din Martinica²².

Thiron a reprezentat o personalitate complexă a vremii, manifestându-se, pe lângă problematica liberei cugetări, și ca militant social, în subiectele arzătoare ale epocii. Se remarcă drept promotor al acțiunilor antialcoolice, prin diverse lucrări publicate sau colaborări cu publicații-organisme de interes general sau de specialitate, și participă la o serie de congrese în domeniu²³. Activitatea împotriva consumului de alcool l-a determinat să devină un membru activ al *Ligii Antialcoolice din România* (apărută la Iași), cel mai important forum de acest tip la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Din această postură, el depunea un memoriu ministrului Spiru Haret la 1897, împreună cu alți colegi de la Universitatea din Iași, pentru introducerea studiilor antialcoolice în programele școlare. Printre colegii cauzei antialcoolice se numărau A.D. Xenopol, dar și A.C. Cuza, viitorul său adversar public²⁴. În ciuda diferendului de idei de mai târziu, A.C. Cuza recunoștea meritele lui Thiron în activitatea antialcoolică. Astfel, îl integra între cele mai distinse personalități antialcoolice din epocă, alături de Mina Minovici, A.D. Xenopol, Victor Babeș ș.a.m.d.²⁵. De altfel, Thiron a publicat o serie de articole în „Antialcoolul”, organul de presă al acestei Ligi, vorbind în numele asociației, inclusiv în articole cu rol programatic. De exemplu, într-un articol din 1901, Thiron aducea argumente împotriva funcționării cârciumilor după ora unui noaptea²⁶. În 1902, îl regăsim ca membru în Comitetul *Ligii Antialcoolice*, unde președinte era A.D. Xenopol, iar A.C. Cuza era secretar. În această calitate semna un apel către prefectii de județe, solicitând înscrierea în bugetul comunelor a unui abonament la revista „Antialcoolul”, ținând cont de pericolul social reprezentat de consumul băuturilor la aceea vreme²⁷.

²¹ *Le group regionale de la Jassy de l'Alliance française pour le propagation de la langue française*, în „L'Independence Roumaine”, vol. 25, nr. 7354, 25 Janvier 1901, p. 1-2.

²² *Echos*, în „L'Independence Roumaine”, vol. 26, nr. 7819, 19 juin 1902, p. 1.

²³ Constantin Thiron, *L'alcoolisme comme une des causes prédisposantes à la tuberculose. Communication présentée au IV-ème Congrès contre l'abus des boissons alcooliques par le Dr. C. Thiron de la Faculté de médecine de Paris, Délégué officiel du Gouvernement roumain, de la Ligue roumaine contre l'alcoolisme et de la Faculté de médecine de Jassy, Professeur de Pathologie générale, Médecin-Major de I-e classe de l'armée roumaine, Officier des ordres de l'Etoile, et de la Couronne de Roumanie*, Jassy (Imprimerie Nationale), 1899.

²⁴ *Ecouri*, în „Epoca”, III, nr. 562, 18 septembrie 1897, p. 2.

²⁵ A.C. Cuza, *Alcoolul, aliment sau otravă*, în „Antialcoolul”, III, nr. 11-13, martie-aprilie 1903, p. 172.

²⁶ C. Thiron, *Liga română în contra alcoolismului*, în „Antialcoolul”, revistă lunară, organul Ligei Antialcoolice, secțiunile Iași – București, II, nr. 2-3, iunie-iulie 1901, p. 38-40.

²⁷ *Apelul Ligei Antialcoolice către Domnii Prefecți de Județe*, în „Antialcoolul”, II, nr. 10, februarie 1902, p. 1.

O activitate intensă a depus și pentru combaterea tuberculozei, fiind unul dintre promotorii înființării unei ligi naționale împotriva acestei boli, la sfârșitul secolului XIX²⁸. A publicat inclusiv articole de combatere a unor practici considerate periculoase pentru sănătatea populației în reviste de popularizare a medicinei. Într-o intervenție din 1913, demonstra riscul transmiterii difteriei, a tuberculozei și a sifilisului prin practica circumciziei – mutilare, conform lui, realizată în numele religiei „datorată prostiei omenești și nu cerințelor igienei”²⁹.

Anvergura sa intelectuală se observă și prin recunoașterea internațională. Thiron a întreținut o intensă corespondență cu unele dintre marile personalități ale vremii sale, cum de pildă au fost Ernest Haeckel sau Heinrich Gottfried Wilhelm Waldeyer³⁰. De altfel, una dintre scrisorile pe care Thiron le-a primit de la Haeckel a fost publicată în cel de-al doilea număr al revistei „Rațiunea”. În epistolă, savantul german își exprima gratitudinea pentru aprecierile profesorului ieșean față de activitatea sa, mărturisind că a primit diversele lucrări publicate de Thiron asupra tematicii monismului și a liberei cugetări, precum și articolele din presă ale acestuia, ca răspuns la criticile și atacurile lui A.C. Cuza. Totodată, Haeckel îi mulțumea pentru discursul susținut chiar în locuința personală din Jena, Germania, la 30 septembrie 1911, cu ocazia unei ceremonii organizate în cinstea sa³¹. Conform unor surse, propunerea de acordare a premiului Nobel pentru Medicină de la 1912 lui Ernest Haeckel, fără succes însă, a venit din partea doctorului Constantin Thiron³².

Activismul civic și intelectual l-au propulsat în diferite organisme internaționale. Participarea lui Thiron la manifestări științifice internaționale începea la 1897, la Bruxelles, la un congres antialcoolic³³. În 1898, lua parte la Congresul de igienă și demografie de la Madrid, unde a fost distins cu diploma de onoare, în timp ce I. Brebedianu de la Constanța obținea diploma de argint³⁴. În 1899, participa la congresul împotriva tuberculozei de la Paris. A luat parte la Războaiele Balcanice în campania din Bulgaria de la 1913, fiind decorat cu ordinul „Coroana României”. În timpul Primului Război Mondial, Thiron a fost membru³⁵ în „Central Organization for a Durable Peace”, organism internațional fondat la Haga în 1915, care își propunea colaborarea între statele declarate neutre în timpul conflagrației mondiale și care promova principiile pacifismului.

²⁸ C. Thiron, *Fondation d'une ligue roumaine contre la tuberculose. Extrait des Archives orientales médecine et de chirurgie*, Clairmont, Février 1899, 5 p.

²⁹ Dr. C. Thiron, *Circuncizia la musulmani și evrei*, în „Revista Intereselor Medicale”, I, nr. 3, martie 1913, p. 70.

³⁰ Waldeyer, *Despărțirea Bisericii de Stat*, în „Rațiunea”, II, ianuarie, nr. 5-6, 1912, p. 16-17.

³¹ Ernest Haeckel, *O scrisoare*, în „Rațiunea”, I, nr. 3-4, 1 noiembrie 1911, p. 10-11.

³² <http://www.nobelprize.org/nomination/archive/show.php?id=10177>, consultat la 29 septembrie 2015.

³³ *Moartea dr-lui Thiron*, în „Lumea”, VII, nr. 1773, 9 august 1924, p. 4.

³⁴ *Noutăți*, în „Unirea”, Foaie bisericească-politică, IX, nr. 24, 26 august 1899, p. 277.

³⁵ *A Durable Peace: Official Commentary on the Minimum Program*, Hague, 1915, p. XIV.

În mod similar, conform ziarului „Democrația”, a fost unul dintre cei 25 de vicepreședinți ai Comitetului Internațional de propagandă pentru practica morală fondată pe legile naturii, care își avea sediul la Londra³⁶. De asemenea, trebuie menționat că acțiunile lui Thiron în spiritul liberei cugetări și împotriva clericalismului, exprimate cu ocazia memoriului său împotriva organizării sfeștaniei la deschiderea anului universitar în 1909 la Iași, s-au bucurat de ecou internațional³⁷. Remarcabil în cazul lui Thiron este și faptul că, în momentul execuției lui Francisco Ferrer³⁸, la 1909, el a înapoiat o decorație statului spaniol, declarând că „nu poate purta însemnele unei țări care înăbușă în sânge libertatea cugetării”³⁹. Era vorba despre renunțarea la gradul de cavaler al Ordinului Carol III, conform revistei „Rațiunea”⁴⁰.

Thiron a avut și unele planuri administrative la Universitatea din Iași, dar fără succes. În 1918, participa la alegerile pentru Senat în colegiul universitar de la Iași, unde obținea un singur vot, în comparație cu ceilalți contracandidați (Paul Bujor – 23 voturi și E. Reigler – 22 voturi, intrați la balotaj)⁴¹. Thiron n-a fost o personalitate comodă pentru diversele structuri ale României vremii, dincolo de Biserica Ortodoxă Română, cu care a intrat în conflict din cauza asumării publice a opțiunii sale înspre libera cugetare. De pildă, la 1896, protestând împotriva unor acțiuni ale guvernului și având la aceea dată calitatea de profesor universitar, dar și de maior în Armata Română, era transferat de la unitatea militară de care aparținea (de la Iași la Roman), prin această acțiune urmărindu-se ca Thiron să fie nevoit să-și dea demisia din rândul cadrelor militare. Drept reacție, el trimitea o telegramă ministrului de Război, generalul Constantin Budișteanu, pentru clarificarea situației, însă mesajul a fost oprit să ajungă la București. Ca urmare, Thiron era pedepsit cu 40 de zile de arest, situație care i-a determinat pe colegii săi de la Universitate să protesteze, conform ziarului „Epoca”⁴².

O altă inițiativă a sa a fost trimiterea unui memoriu de protest în numele corpului didactic al Facultății de Medicină din Iași redakției ziarului „Românul”, împotriva intenției Epitropiei Sfântul Spiridon de a desființa

³⁶ Mid., *Mișcarea moralistă. Propaganda Moralei fondată pe Legile Naturii*, în „Democrația”, revistă politică, științifică și literară, VI, nr. 1, 12 iunie 1914, p. 12-13.

³⁷ „La Revue positiviste internationale”, nr. 8, 1913, p. 294.

³⁸ Francisco Ferrer (1859-1909) este considerat unul dintre întemeietorii școlii moderne, bazate pe principii raționaliste. Acuzat de complot împotriva statului spaniol și a Bisericii Romano-Catolice, a fost executat, la 13 octombrie 1913. Execuția sa a produs o serie de reacții în rândurile unei părți a societății românești a vremii. Vezi, de pildă, *Un martir al popilor: Francisco Ferrer. 10 ianuarie 1859 – 1 octombrie 1909. Viața și opera lui*, tradusă din franțuzește de Dik și Mow, cu un autograf al lui Ferrer și două portrete, București, Editura ziarului „Unirea”, 1910; Al. Vlahuță, *Executarea lui Ferrer*, în „Rațiunea”, I, 1, octombrie 1911, p. 4-5; William Hedford, *Școala modernă*, București, Editura revistei „Rațiunea”, 1921, p. 6-42.

³⁹ Dr. C. Thiron, în „Opinia”, XX, nr. 5155, 9 august 1924, p. 3.

⁴⁰ *Informațiuni*, în „Rațiunea”, I, nr. 1-2, 1 octombrie 1911, p. 16.

⁴¹ *Tablou de rezultatul alegerilor efectuate în ziua de 29 mai (11 iunie) 1918 pentru un loc de senator la colegiile universitare de senat de la București și Iași*, în MOF, nr. 51, 31 mai 1918, p. 715.

⁴² *Ziarele de azi*, în „Epoca”, II, nr. 302, 13 noiembrie 1896, p. 2-3.

ospiciul de afecțiuni mintale „Golia” din Iași. În susținerea acestei cauze, el invoca faptul că Iașul acelor vremuri era un oraș mare, care avea nevoie de un asemenea așezământ⁴³.

Izbucnirea Primului Război Mondial și, mai ales, acțiunile Germaniei l-au determinat să adopte o poziție de respingere a acestora. Thiron publica în ziarul „Adevărul” un articol dezaprobator față de pangermanism și atrocitățile săvârșite de germani în Belgia⁴⁴. Astfel, se dezicea de politica germană, mărturisind că ar continua să fie un admirator al culturii și filosofiei germane. În opinia sa, viitorul României nu putea fi închipuit decât în legătură cu Anglia, Franța și Rusia.

În ceea ce privește familia, Thiron s-a căsătorit de două ori și a avut o fiică, pe nume Gabriela, care a trăit până în 1965, fiind înhumată în cripta familială din cimitirul „Eternitatea” din Iași, alături de tatăl său (conform inscripției tombale).

Campionul liberei cugetări din România

Adept al ideilor moniste și un admirator declarat al lui Ernest Haeckel, Thiron a fondat, la 1 august 1909, în locuința sa de la Iași, Asociația Națională a Liber Cugetătorilor. Era o premieră în România vremii⁴⁵, având colaborator pe dr. I. Lebell de la Iași (la rândul său, acesta publicase câteva lucrări de popularizare a medicinei până la izbucnirea Primului Război Mondial)⁴⁶. Thiron este autorul mai multor cărți și articole dedicate subiectului liberei cugetări, putând fi considerat drept principalul ideolog al mișcării din România până la izbucnirea Primului Război Mondial. De altfel, el a și fost denumit, în revista „Rațiunea”, campionul liberei cugetări din România. Cea mai importantă lucrare a sa în domeniu, *Conflictul între Știință și Religie*, inițial publicată ca un supliment la ziarul ieșean „Mișcarea”, apărea în ediție completă în 1909. Redacția ziarului mărturisea că acceptase cu bucurie găzduirea acestuia, mănătată fiind de „spiritul de a îngădui fiecăruia deplina libertate a cugetării sale”⁴⁷. Intervenția sa a fost ocazionată de un memoriu înaintat Consiliului profesoral al Universității din Iași privind organizarea sfeștaniei „ortodoxe” la deschiderea anului universitar⁴⁸. Prin intermediul memoriului, Thiron solicita suprimarea

⁴³ Georgeta Filitti, „Românul”, în „Biblioteca Bucureștilor”, IX, 3, 2006, p. 8.

⁴⁴ Constantin Thiron, *Germania și Războiul Mondial*, în „Adevărul”, XXVII, nr. 9934, 27 septembrie 1914, p. 1; vezi și idem, *Simpatii pentru Louvain*, în „Adevărul”, XVIII, nr. 9854, 23 august, 1914, p. 2.

⁴⁵ *Vederea monumentului funerar al d-lui profesor dr. C. Thiron*, în „Gazeta Ilustrată”, III, nr. 15, 22 martie 1914, p. 6.

⁴⁶ Dr. I. Lebell (asistent al Cursului și al Laboratorului de Pharmacologie și Therapeutică la Facultatea de Medicină din Iași), *Manual de igienă*, Iași, Editura H. Goldner, 1892; idem, *Tabagismul. Efectele toxice ale fumatului*, București, Tipografia ziarului „Adevărul”, 1908.

⁴⁷ C. Thiron, *Conflictul dintre Știință și Religie. Sfeștania de la Universitatea din Iași*, în „Tribuna Liberă”, supliment gratuit la ziarul „Mișcarea”, I, nr. 32, 9 octombrie 1909, p. 20.

⁴⁸ Idem, *Conflictul dintre Știință și Religie*, Biblioteca „Rațiunea”, nr. 1, Iași, Tipografia Dacia, 1909.

acesteia, având următoarele motivații: nu exista nicio regulă pe baza căreia aceasta să se desfășoare, nu era prevăzută în Regulamentele Universității moldave, instituție academică non-confesională. În plus, era împotriva definiției statului român de atunci ca unul laic, nu religios. Propunerea lui Thiron făcea trimitere la diverse țări europene, considerate modele din acest punct de vedere. El reliefa că, în Franța, nici în perioadele de accentuare a influenței catolicismului, dar nici în Anglia, „legendara țară a obișnuințelor tradiționale”⁴⁹, nu se desfășura o asemenea ceremonie.

Constantin Thiron nu era primul universitar ieșean care protestase împotriva ceremoniei religioase organizate cu ocazia festivităților de deschidere a anului universitar din instituția de învățământ superior moldavă. Predecesorul său, Paul Bujor, refuza să-și rostească discursul inaugural în 1906, ca urmare a festivității religioase⁵⁰. Dacă inițiativa lui Bujor a fost una spontană și individuală, în cazul lui Thiron, trei ani mai târziu, vorbim despre o acțiune plănuită, având susținere și din partea altor cadre universitare ieșene. Cu anumite ecouri și accente, problematica serviciului religios cu ocazia deschiderii anului universitar la Iași avea să fie reluată și după încheierea Primului Război Mondial.

Memoriul său poate fi considerat drept manifestul mișcării liberei cugetări din România acelor vremuri. Thiron nu se limita doar la o simplă enumerare a unor argumente împotriva organizării unei ceremonii religioase, ci expunea, pe larg, situația implicării Bisericii Ortodoxe în societatea românească a începutului de secol XX. Astfel, în memoriu erau cuprinse numeroase informații, analize și comparații. Printre altele, Thiron respinge ideea legăturii între naționalismul românesc și clericalism, combătând astfel, în mod direct, ideile promovate de către A.C. Cuza. El considera legătura enunțată drept una artificială, fiind mai degrabă o imitație a „naționaliștilor reacționari regaliști francezi”, religia fiind, prin esență, sa antipatriotică (exemplifica aici prin caracterul patriotic al Științei, care îi determinase pe savanții români să nu participe la Congresul Internațional Științific de la Budapesta din 1908)⁵¹. În mod similar, Thiron arăta că Biserica Ortodoxă Română nu era dăunătoare doar dezvoltării învățământului, ci și armatei, deoarece soldatul trebuie să-și pună „vigoarea” în sine însuși, în sentimentele față de familie și patrie (în numele demnității și onoarei) și nu în rugăciunile bisericesti (exemplificate prin diferențele între combatanți în războiul ruso-japonez)⁵². De asemenea, Thiron critica și așa-numitele taine (ceremonii, botez, căsătorie, înmormântare) ale Bisericii, apreciate drept un mijloc al clerului de a ține sub ascultare poporul și de a-l storce de bani. În opinia lui, „tainele” trebuiau supervizate doar de ofițerul laic al stării civile. Totodată, spovedania o considera un spionaj imoral, iar cuminecătura și sărutarea icoanelor un mijloc de transmitere de boli⁵³.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁰ A.C. Cuza, *Conspirația jidovească internațională. Anexa la „Jidanii în presă”*, în „Neamul Românesc”, IV, nr. 120, 25 octombrie 1909, p. 2034-2038.

⁵¹ C. Thiron, *op. cit.*, p. 5.

⁵² *Ibidem*, p. 11-12.

⁵³ *Ibidem*, p. 14.

În numele Asociației Naționale a Liber Cugetătorilor, Constantin Thiron propunea, într-un memoriu prezentat cu ocazia congresului monist de la Hamburg din 8-11 septembrie 1911, printre altele⁵⁴, suprimarea unor pasaje din Constituția din 1866 privind religia de stat, înlocuirea jurământului religios cu cel „pe onoare și conștiință”, revizuirea legii electorale, „despărțirea bisericii de stat”, desființarea Facultăților de Teologie și a altor forme de învățământ religios susținute de către stat, încetarea subvenționării bugetului cultelor („Casei Bisericii”), incinerarea cadavrelor etc. Totodată, Thiron atrăgea atenția că, pe anul de exercițiu financiar 1909-1910, din bugetul statului se vărsau în „Casa Bisericii” circa 8 milioane de lei, la care se adăugau diverse alte donații ale credincioșilor date bisericilor și preoților „sub falsul motiv că copiii și țăranii ar deveni imorali și criminali, dacă n-ar fi religia și biserica”⁵⁵. În consecință, profesorul ieșean susținea nevoia de „emancipare a poporului român de sub jugul Bisericii, eliberându-i mintea și economisindu-i banul pentru alte nevoi utile”⁵⁶. „Astfel – considera Thiron –, e o adevărată crimă și risipă colosală, ca banul public fie folosit pentru clădiri de biserici în loc de școli și alte instituții moderne.”⁵⁷ Profesorul ieșean a militat, în același timp, pentru desființarea învățământului religios în școlile publice, arătând că o asemenea idee fusese susținută inclusiv de filosoful Vasile Conta în 1881 sau de savantul Victor Babeș în 1906.

La congresul monist de la Hamburg, Thiron menționa că, în comparație cu bugetul Instrucției Publice, estimat la 20 milioane de franci, cel al Cultelor era anual de 9.300.000 franci, bani utilizați pentru beneficiul Bisericii și nu al națiunii și oamenilor. „Când țăranul Român – concluziona Thiron – va vedea și se va folosi de aceste îmbunătățiri sociale [rezultate prin nealocarea de la buget a unor sume pentru culte – n. M.R.], el va pricepe că poate fi fericit și fără Religie și Biserică și numai printr-o simțire morală, adică conduită onestă fără obligație, nici sancțiune, nici recompensă, ci prin fericirea de aș fi făcut datoria de om și cetățean util societății și Patriei”⁵⁸. Remarcabil este faptul că profesorul ieșean nu contesta utilitatea Bisericii Ortodoxe în trecut, dar o considera neînsemnată în comparație cu beneficiile obținute de instituție de-a lungul vremii. Plecând de la aceste date, Thiron a devenit și cel mai vehement critic al Bisericii Ortodoxe Române dintre membrii mișcării liberei cugetări din România. Astfel, de notorietate a fost comparația lui între crâșmari și preoții ortodocși, aparținând aceleiași specii deplorabile: ambii trăiau, în opinia sa, pe spatele poporului, exploatând viciile acestuia – alcoolismul (crâșmarul) sau ignoranța sa (preotul)⁵⁹. De asemenea, el propunea ca miile de clerici din

⁵⁴ Idem, *La libre-pensée et l'église en Roumanie*, Biblioteca Rațiunea, nr. 5, Iași, Editura Autorului, 1911.

⁵⁵ Idem, *Conflictul dintre Știință și Religie*, p. 10.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Idem, *La libre-pensée...*, p. 4.

⁵⁸ Idem, *Conflictul dintre Știință și Religie*, p. 10.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 12-13.

România acelor vremuri să își schimbe meseria, dedicându-se agriculturii, comerțului și industriei, în loc să primească bani din bugetul statului pentru salariile lor. În mod similar, propunea ca facultățile de teologie și seminariile teologice să fie transformate în „licee, gimnazii sau școli de comerț, agricultură, industrie și meserii”⁶⁰.

Preconizând „căderea” inevitabilă a religiei și a Bisericii Ortodoxe Române, ca o evoluție firească datorită evoluției naturale, Thiron considera românul ca „progresist din fire”, urmând să accepte schimbările: așa după cum s-au acceptat ofițerul stării civile, sistemul metric, legile statului, secularizarea averilor mănăstirești, serviciul militar și învățământul ca fiind obligatorii, în mod similar lucrurile urmau să se petreacă și cu reforme mai radicale (separarea Bisericii de Stat, suprimarea bugetului Cultelor, schimbarea calendarului, introducerea cremațiunii în locul înhumării, ceremoniile seculare)⁶¹.

Critica asupra cheltuielilor nejustificate legate de Biserică o exprima inclusiv la nivelul unor cotidiane, cum de pildă a fost ziarul „Opinia” din Iași⁶². În 1913, el se manifesta împotriva faptului că pentru îmbrăcăminte preoților din acea vreme se cheltuieră nu mai puțin de 4.700 lei. Thiron considera această sumă o adevărată risipă, întrucât nimeni nu îl văzuse pe Dumnezeu îmbrăcat, iar vestimentele lui Iisus și ale apostolilor fuseseră cât se poate de simple, doar să le acopere goliciunea trupurilor. Dintr-o asemenea situație, Thiron se întreba dacă într-adevăr preoții și călugării puteau fi considerați reprezentanții divinității pe pământ. De asemenea, Thiron a criticat în paginile aceluiași ziar organizarea la Iași, în 1913, a unor conferințe ținute de către francezul Andre Faure, care exprima un punct de vedere regalist, imperialist și prozelit catolic. Pozițiile lui Faure i se păreau „anacronice, arhaice, ridicole azi pentru Franța, pe care o iubim tocmai pentru marile sale instituții sociale citate: Republica și Libertatea de Cugetare”⁶³.

Thiron a criticat, de asemenea, și multiplele donații către Biserica Ortodoxă Română, prin intermediul revistei „Rațiunea”. Le considera o calamitate, o adevărată epidemie, exprimându-și dezamăgirea că nu existau atitudini similare din partea populației când era vorba despre școală. Tonul său devenea patetic, trasând, pentru a căpăta și mai multă credibilitate, scenarii privind profilul viitor al societății: „Oameni buni! Avem nevoie de școli, de lumină, de cultură, nu de popi, de întuneric și de ignoranță, de exploatarea prostii omenești de către om. Dacă încercați vreodată sentimentul larg al

⁶⁰ *Ibidem*, p. 11.

⁶¹ *Ibidem*, p. 15.

⁶² Idem, *Tribuna liberă. Un silogism*, în „Opinia”, X, nr. 2049, 1 decembrie 1913, p. 2.

⁶³ Idem, *În chestia conferințelor d-nului Faure*, în „Opinia”, X, nr. 1892, 1 iunie 1913, p. 2. Andre Faure a fost profesor la Liceul Militar din Iași, venit din Franța, după terminarea studiilor. A fost ucis în timpul primei conflagrații mondiale în cursul luptelor de la Ypres din Belgia (Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. 2, ediție îngrijită de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 6). Vezi o critică a conferințelor ținute de Andre Faure la Iași, în 1913, la Rodion, *Lucruri gingașe*, în „Opinia”, X, nr. 1882, 18 mai 1913, p. 1.

expansiunii omenеști, dați atunci pentru școli, căci școala va fi evanghelia viitorului!”⁶⁴

Un moment când Thiron a fost implicat într-o polemică publică relevantă a fost ocazionat de organizarea la Galați, între 4 și 7 octombrie 1912, a celui de-al VIII-lea Congres al Asociației pentru Înaintarea și Răspândirea Cunoștințelor. Asociația fusese fondată în 1902, de către dr. Constantin I. Istrati, vizând punerea în aplicare în România a unui model occidental, realizarea unei opere de culturalizare, inclusiv la nivelul populației⁶⁵. Constantin Thiron s-a înscris la acest congres, unde urma să prezinte o lucrare asupra *Problemei religiei creștine în România din punct de vedere științific, educativ și social*. Dar, în urma intervenției autorităților bisericești ortodoxe, sprijinite fătış de către anumite persoane, care „dacă nu erau popi prin educație” erau niște „popi morali”, Thiron nu a putut să-și susțină comunicarea, deși aceasta fusese programată să fie expusă în plenul lucrărilor congresului⁶⁶. Nici mai mult, nici mai puțin, lucrările congresului au fost declarate încheiate, în mod abuziv, înainte ca Thiron să-și expună ideile. Situația a generat tulburări în rândurile publicului, împărțit în tabere pro și contra. Poliția a fost nevoită să intervină pentru a calma spiritele, în condițiile în care, la un moment dat, în fața ușii se strânsese „un grup de popi” care strigau „Huo, huo, jos. Dr. Thiron, jos ateii, jos Cahalul, Huo, jos, Dr. Thiron, vândutul jidanilor”⁶⁷. După evacuarea sălii, pe străzile orașului Galați a avut loc o manifestare de protest a preoților și a elevilor, iar la hotelul unde era găzduit Thiron s-au strâns adepții și admiratorii săi, ca într-un adevărat pelerinaj. În urma scandalului, revista „Rațiunea” a analizat reacțiile din presă⁶⁸. O serie de publicații, cum era „Noua Revistă Română”, condusă de Constantin Rădulescu-Motru, prezentau evenimentele ca fiind cauzate de Thiron, cu toate că își asuma o poziție de susținere a liberei cugetări. Alte ziare, cum au fost „Opinia” din Iași, „Galații” (ziar al conservatorilor) sau „Tribuna Liberală”, au reliefat nedreptatea făcută lui Thiron. De cealaltă parte, „Rațiunea” accentua faptul că ziare precum „Neamul Românesc”, „Unirea” sau „Credință” au prezentat incidentul într-un mod atât de abject, încât nu meritau o replică. Totodată, era criticat și ironizat Constantin I. Istrati pentru poziția sa dublicitară asupra scandalului și asupra liberei cugetări, ca mișcare, deși savantul se declara public un mare „progresist”.

Thiron a avut o intensă colaborare cu revista „Rațiunea”, dovadă fiind nu doar numeroasele articole, notițe și comentarii pe care le-a publicat în paginile acesteia, ci și faptul că, de la un moment dat, devenea conducătorul publicației⁶⁹.

⁶⁴ Constantin Thiron, *Donații către Biserică*, în „Rațiunea”, II, nr. 7-10, aprilie-mai 1912, p. 14-15.

⁶⁵ Vezi, pe larg, Elvira Botez, *Scurt istoric al Asociației Române pentru Înaintarea și Răspândirea Cunoștințelor*, în „Noema”, vol. IV, nr. 1, 2005, p. 143-151.

⁶⁶ D. Arman, *Triumful liberei cugetări*, în „Rațiunea”, II, nr. 3-4, noiembrie 1912, p. 49-53.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 51.

⁶⁸ *Presa și scandalul*, în „Rațiunea”, II, nr. 3-4, noiembrie 1912, p. 54-56.

⁶⁹ *Informații*, în „Rațiunea”, II, nr. 11-15, iunie-iulie 1912, p. 32.

De altfel, susținerea pe care a acordat-o revistei se remarcă încă de la primul său număr, asupra căruia Thiron s-a exprimat în termenii cei mai elogioși, apreciind apariția drept un eveniment remarcabil: „[...] în mijlocul celei mai cumplite apatii și lășități morale, în mijlocul tuturor meschinăriilor și micimilor de suflet”⁷⁰. Prin urmare, el atribuia revistei un rol de coagulare, de trezire din somnolență, urmând ca pe viitor să devină „singurul stindard al sincerității și al binelui”, împotriva minciunii și a întunericii.

Thiron a încercat să sintetizeze cât mai limpede principiile liberei cugetări, de pe poziții moniste, făcându-le, astfel, cât mai accesibile publicului larg. Prin urmare, el publica în revista „Rațiunea”, în 1913, așa-numitele „dogme” ale liberei cugetări, într-o construcție care amalgama cu precizie atât scopurile, cât și mijloacele curentului și a mișcării subsumate acestuia. Thiron denumea natura ca fiind „Biserica Liberei Cugetări”, care nu ilustra propriu-zis o biserică, ci orice spațiu public unde ideile puteau fi expuse. În opinia sa, „Religia, Credința și Trinitatea Liberei Cugetări” o reprezentau „Patria, familia și Școala (laică)”, iar mijloacele acesteia le reflectau „rațiunea, morala filosofică, știința instrucția și educația poporului”⁷¹. În această direcție, Thiron considera că fiecare persoană se putea substitui preotului și milita astfel pentru ceremonii laice, însemnând eliminarea oricărui serviciu religios în cazurile botezului, căsătoriei și înmormântărilor, care urmau să fie săvârșite doar de ofițerul Stării Civile.

Militantismul său în direcția promovării principiilor moniste se observă și din faptul că a încercat să le propage inclusiv în mediile studențești de la Iași. Astfel, în 1913 publica în ziarul „Opinia” un articol prin care îndemna studenții din București și Iași să formeze, după model german, societăți studențești de inspirație monistă⁷². Prin intermediul acestora, Thiron considera că se putea acționa împotriva organizațiilor studențești anacronice, ce existau în acele timpuri, dar și împotriva unor „dogme și instituții medievale, parazitare”. Acestea urmau, în consecință, să fie înlocuite cu „datoriile civice și morala pură, raționalistă și științifică, dedusă din viață și natură”. Corolarul acțiunii devenea, prin urmare, „Patria, familia, știința și progresul perpetuu”⁷³.

Critici

Inevitabil, ideile lui Thiron au fost întâmpinate cu ostilitate de mediul religios. De notorietate au fost articolele arhimandritului Iuliu Scriban, reprezentând o critică a întregului curent al liberei cugetări⁷⁴. Arhimandritul făcea distincția între liberii cugetători din România și cei din Occident⁷⁵; pe primii îi

⁷⁰ Dr. C. Thiron, *Revistei Rațiunea*, în „Rațiunea”, I, nr. 1-2, 1 noiembrie 1911, p. 6.

⁷¹ Idem, *Noi. „Dogmele” noastre*, în „Rațiunea”, III, nr. 7, 8 iunie 1913, p. 86.

⁷² Idem, *Discuțiuni. Monismul evoluționist și studenții*, în „Opinia”, X, nr. 2024, 1 noiembrie 1913, p. 1.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Iuliu Scriban, *Libera Cugetare sau cugetarea liberă*, răspuns d-lui dr. Constantin Thiron de la Universitatea din Iași, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1910.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 16.

considera drept cea mai proastă specie a curentului, întrucât aprecia că unicul lor scop era acțiunea antireligioasă și anticlericală și nu propriu-zis domnia libertății. Scriban delimita între libera cugetare, enunțată în termenii de mai sus, și cugetarea liberă, pe care o vedea ca având loc în interiorul ei inclusiv pentru convingerile religioase și respectul Bisericii. De altfel, neclaritățile conceptului de liberă cugetare Scriban le identifica prin faptul că și creștinii au căpătat de la Divinitate acest drept. Prin urmare, în concepția sa, înființarea Asociației Liberei Cugetări din România și acțiunile lui Thiron nu aveau nici un sens, întrucât unicul scop urmărit era impunerea dogmei ateismului posibililor adepți.

Thiron a mai fost criticat punctual și în alte situații. De pildă, într-un articol din „Revista Teologică” de la Sibiu, în 1911, era învinuit că inventa atești acolo unde nu era cazul, exemplificându-se prin cazurile lui Laplace, Rayleigh etc. Nicolae Bălan, autorul articolului⁷⁶, concluziona că superficialitatea și neștiința reprezentau dușmanul religiei și nu adevărata știință. De asemenea, au fost atacate ideile lui Thiron privind învățământul laic și eliminarea celui religios. Diaconul Gh. M. Sacerdoțeanu, într-un articol publicat în „Luminătorul”⁷⁷, îl combătea considerând că școala laică are posibilitatea doar de a oferi explicații ce țineau de adevărurile exterioare omului și nu de cele interioare. Acestea din urmă se refereau la viața morală și conștiința omului, unde doar adevărul oferit de divinitate putea să pătrundă. Un alt prilej de tensiuni l-au constituit informările asupra Congreselor Internaționale de Liberă Cugetare, realizate de dr. Constantin Thiron, la care participa, în mod frecvent, ca reprezentant al României. De pildă, congresul de la Hamburg din 1911 a fost bine reflectat în paginile revistei „Rațiunea”⁷⁸, la fel ca și cel de la München din 1912⁷⁹ sau Lisabona din 1913⁸⁰.

Memoriul său din 1909 i-a atras numeroase critici. Cea mai elocventă dintre ele a fost reacția Mitropolitului Pimen al Moldovei, ce informa Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române despre inițiativa profesorului ieșean împotriva sfeștaniei⁸¹. Mitropolitul mărturisea că nu-l cunoștea pe Thiron și nici nu își dorea să-l cunoască, dezaproband inițiativa considerată nedemnă de un profesor universitar. În schimb, își exprima satisfacția și mulțumirea față de alți colegi ai lui Thiron care au dezaprobat inițiativa acestuia, refuzând să semneze memoriul. Pimen opera cu sinteza între Biserica Ortodoxă Română și națiune, condamnând

⁷⁶ N. Bălan, *Armonia din religiune și știință. Atești inventați de dr. C. Thiron*, în „Revista Teologică”, V, nr. 6, 15 mai 1911, p. 161-171.

⁷⁷ Gh. M. Sacerdoțeanu, *Școala Liber Cugetătorilor*, în „Luminătorul. Foaie Bisericească”, III, nr. 5-6, p. 7-9.

⁷⁸ Constantin Thiron, *Congresul monist de la Hamburg. Către Tinerimea Română*, în „Rațiunea”, II, nr. 1-2, p. 8-10.

⁷⁹ Idem, *Congresul internațional de liberă cugetare de la Munich*, în „Rațiunea”, II, nr. 1-2, septembrie 1912, p. 16-18. Thiron a publicat, de asemenea, o serie de articole privind acest congres în ziarul „Adevărul”, în lunile septembrie și octombrie 1911.

⁸⁰ Idem, *Evenimente din Portugalia*, în „Opinia”, X, nr. 1983, 11 septembrie 1913, p. 2.

⁸¹ I.P.S.S. Mitropolitul Moldovei și chestia „Sfințirii Apei” la Universitate, în „Mișcarea. Ziar Național Liberal”, I, nr. 46, 10 noiembrie 1909, p. 2.

gestul universitarului: „[...] biserica noastră este chemată să păstreze tot ceea ce poporul românesc are mai scump: credința, limba și naționalitatea, în fața noianului celui mare de străini”⁸². În viziunea Mitropolitului, rolul profesorilor era să „producă” scrieri utile sufletului, nu unele ultragiante pentru credința strămoșească, arătând deopotrivă că Thiron nu era nici primul, nici ultimul care a încercat de-a lungul timpului, fără succes, să atace Biserica. Pimen concluzionează că „adevărata știință nu-l îndepărtează pe om de Dumnezeu, ci îl apropie, numai mediocritățile și nulitățile științifice fug de Dumnezeu și vorbesc rău de credințe și religie”⁸³.

Informarea Mitropolitului Pimen în Sinod asupra situației a determinat reacția lui Paul Bujor, profesor la Universitatea din Iași și unul dintre semnarii memoriului incriminat, în paginile ziarului ieșean „Mișcarea”, sub forma unei scrisori deschise⁸⁴. Bujor recurgea, în mod deliberat, la un ton smerit față de înalta față bisericească, calculându-și fiecare cuvânt întrebuintat, tocmai pentru a nu furniza dubii privind sinceritatea sa. În consecință, Bujor recunoștea că era unul dintre semnarii, după ce, în prealabil, îl informa pe Mitropolit că era educat în spirit creștin, iar bunicul său fusese unul dintre cei mai apreciați preoți ortodocși și duhovnici din zonă. Însă, cu ajutorul studiilor, a luat-o pe calea științei, mărturisind că acest lucru i-a determinat numeroase zbuciumări sufletești, care, sub nicio formă, nu trebuiau făcute publice. Profesorul ieșean își exprima regretul față de mustrarea cu atâta asprime a profesorului Thiron în Sinod, considerând că a fost depășită cu mult parabola iertării creștine, oferite de către Iisus. De asemenea, arăta că unii oameni de știință din epocă, savanți de renume mondial, îndepărtați de Dumnezeu, nu puteau fi considerați niște nulități și, în același timp, ca lipsiți de sentimente patriotice și umanitare. Dar ceea ce îi producea un real dezgust lui Bujor erau credincioșii fățarnici, adică exact profesorii de la Universitatea ieșeană care încuviințaseră sfeștania, un obicei recent în opinia sa, lăudat de Pimen. În consecință, el aprecia că nu era vreo speranță de îndreptare creștinească pentru profesori, pe când în cazul rătăciților (cum era el sau Thiron) ea încă exista. De asemenea, Bujor menționa că se ridicase împotriva sfeștaniei întrucât aceasta era un semn de fățarnicie creștinească și, totodată, uzase de „părticica” de libertate de cugetare pe care o poseda ca ființă omenească⁸⁵.

În virtutea dreptului la replică, o reacție vehementă asupra memoriului a avut-o Ioan P. Țincoca în paginile ziarului „Opinia”⁸⁶. Țincoca îl considera pe Thiron un profesor pensionar ateu, statut care-i restrângea timpul dedicat științei. Își exprima nemulțumirea că profesorul ieșean nu adusese nicio probă în

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Paul Bujor, *Scrisoarea d-lui profesor Bujor către Înalt P.S.S. Mitropolitul Moldovei și Sucevei*, în „Mișcarea. Ziar Național Liberal”, I, nr. 52, 17 noiembrie 1909, p. 1-2.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁸⁶ Ioan P. Țincoca, *Tribuna Liberă. Asupra articolului d-lui dr. Tiron*, în „Mișcarea. Ziar Național Liberal”, I, nr. 39, 18 octombrie 1909, p. 1-2.

spiritul celor ce le afirmase, așa după cum ar fi trebuit s-o facă un adevărat om de știință, categorisind inițiativa împotriva sfeștaniei drept o batjocorire a religiei și a serviciilor divine. Țincoca aprecia că Thiron operase cu jumătăți de măsură pe tema câștigurilor materiale ale preoților, omițând veniturile materiale ale doctorilor. Totodată, opina că ateismul promovat de profesorul ieșean nu era decât o tentativă de a aduce poporul român la stadiul de cadavru, ce își așteaptă doar autopsia, ateismul determinând în lume, în acel moment, creșterea numărului infracțiunilor, sinuciderilor și a divorțurilor. Țincoca îl acuza pe Thiron că, deși invocă libertatea de cugetare, el nu permitea, prin inițiativele sale, manifestările în domeniul religios. Evident, Țincoca generaliza nepermis inițiativele lui Thiron, considerând că ar putea afecta poporul întreg, reprezentat de cei cinci milioane de plugari. De asemenea, el respingea afirmațiile lui Thiron privind posibilitatea răspândirii germenilor unor boli prin sărutarea icoanelor și cuminecătură, considerând doctorii vinovați de unele dintre acestea: „Molipsirile au devenit frecvente de când dvs., medici învățați, ați glăsuț tinerimii că are nevoie de prostituție și, după ce ni i-ați sifilizat pe toți, desigur că avem și noi nenorocirea să cădem jertfă științei dvs., iar nu religiei noastre”⁸⁷. Țincoca recurgea la o contorsiune logică, apreciind că anumite scăpări și nereguli din viața religioasă a țării erau tocmai o consecință a ateismului, fără vreo culpă a Bisericii Ortodoxe Române sau a poporului român. În finalul articolului, autorul îl asigura pe Thiron că lupta pe care acesta a pornit-o, prin înființarea Asociației Naționale a Liber Cugetărilor, urma să primească de fiecare dată un răspuns⁸⁸.

De departe, cel mai acerb adversar al lui Thiron s-a evidențiat antisemitul A.C. Cuza. Într-un articol publicat în 1909, el acredita existența în lume⁸⁹ a unei „conspirații jidovești internaționale”, vizând explicit uzurparea tuturor celor care nu împărtășeau aceeași religie ca evreii. Potrivit viziunii lui Cuza, evreii acționau pentru distrugerea statelor creștine, „atacând cele patru unghiuri de granit ale societății” din acele vremuri: naționalitatea, prin promovarea unor idei internaționaliste (socialismul, de pildă); armata, prin tentativele de distrugere a spiritului militar, și monarhia, prin promovarea ideilor republicane. După A.C. Cuza, prezența liberei cugetări în România era o acțiune construită de către evrei pentru distrugerea religiei și a Bisericii Ortodoxe Române. Viziunea explică pe deplin intensitatea și consistența atacurilor lui A.C. Cuza împotriva lui Constantin Thiron, considerat ironic nu doar un exponent al liberei cugetări, ci „al liberei insulte”⁹⁰. Pentru A.C. Cuza, colegul său era parte a acelei tagme de oameni de știință cărora nu le rămăseseră nimic de făcut, decât să militeze pentru suprimarea serviciului religios și împotriva Bisericii.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 2.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ A.C. Cuza, *op. cit.*, p. 2034-2038; vezi și idem, *Jidanii insultători ai religiei creștine și libera cugetare. Anexa la Jidanii în presă*, în „Neamul Românesc”, VI, nr. 82, 22 iulie 1911, p. 1298-1301.

⁹⁰ Idem, *Cronica ieșeană*, în „Neamul românesc”, IV, 20, 9 octombrie 1909, p. 1986-1991.

Se poate vorbi, din această perspectivă, de o adevărată campanie pe care A.C. Cuza a dus-o împotriva lui Constantin Thiron în paginile „Neamului Românesc”. De asemenea, Cuza a criticat vehement și pe alți exponenți ai mișcării liberei cugetări din România, exprimându-și public nedumerirea că unii dintre ei erau români,botezați ortodocși, și nu evrei (Nicolae Leon sau Matei Socor, profesori la Universitatea din Iași). Șicanele erau neașteptate și bine țintite pentru mentalitatea epocii. La scurt timp după scandalul sfeștaniei, A.C. Cuza, făcând bilanțul anului 1909, în paginile „Neamului Românesc”, își exprima dezamăgirea că nu poate să-i felicite pe „liber-pansori” cu ocazia sărbătorilor de iarnă, pentru simplul motiv că aceștia nu cred în Dumnezeu (îi nominaliza aici pe Constantin Thiron, Matei Socor și Emanoil Reigler)⁹¹.

Fără să exagereze, Thiron a reacționat împotriva săgeților lui A.C. Cuza, considerându-l un farsor, în opoziție cu personalitatea lui Ernest Haeckel, o întrupare perfectă a savantului, așa cum îl descrie într-o broșură publicată în 1911, sub egida Bibliotecii revistei „Rațiunea”⁹². La A.C. Cuza, el sesiza caracterul cameleonic și, implicit, inconsecvențele din punctul de vedere al ideilor: fusese, pe rând, adeptul tuturor curentelor de gândire din epoca sa: anarhism, anti-monarhism, socialism, ateism, iredentism și antisemitism (la care se adăuga și faptul că fusese membru în numeroase partide politice). Își manifesta, totodată, solidaritatea cu cei luați în colimator de furibundul antisemit, cum erau formulările extrem de violente asupra doctorului I. Lebell, demonstrate în pasajul următor: „Și iată-l acum pe doctorul Lebell, doctor și el – și cum se întâmplă? În aceeași funcție de liber cugetător, față de religia noastră. Că doar e același sistem. Acestui agent al Cahalului, pus anume să joace roluri naive, și să arate că el mănâncă și carne de porc, îi vom zice dar hotărât ca să știe că-l știm: *La Sinagogă, Jidane!* (s.a.). Acolo fă tu pe liber cugetătorul, cât vei pofti. Și ca să nu te mai amesteci în trebile noastre creștine – «*Leibeleleben*» (s.a.) – dacă ții la percuni”⁹³.

Thiron îi lua apărarea colegului său dr. I. Lebell în fața insultelor, arătând faptul că acesta fusese decorat pentru faptele sale din timpul Războiului de Independență, căpătase cetățenia română și era mult mai patriot decât mulți români din naștere⁹⁴.

Nu doar Thiron a reacționat vehement împotriva acuzelor lui A.C. Cuza, ci și alți adepți ai liberei cugetări, cum au fost N. Leon⁹⁵ sau Mihail Crețoiu. Ultimul ajungea să-l descrie pe Cuza drept un senil dement în paginile revistei

⁹¹ Idem, *Cronică*, în „Neamul Românesc”, V, nr. 1, 1 ianuarie 1910, p. 7.

⁹² C. Thiron, *Prof. dr. E. Haeckel savantul și A.C. Cuza farsorul*, Biblioteca Rațiunea, nr. 3, Iași, Editura Autorului, 1911.

⁹³ A.C. Cuza, *Întemeierea religiei noastre moniste a liberei cugetări. Anexă la Jidanii în presă*, în „Neamul românesc”, VI, nr. 88, 5 august 1911, p. 1394-1402.

⁹⁴ C. Thiron, *op. cit.*, p. 7-8.

⁹⁵ N. Leon, *Moniste. Dușmanul liberei gândiri. Minuni false. Ereditatea. Știința oficială și libera gândire. Fluxul și refluxul intelectualității omenеști. Răspuns d-lui A.C. Cuza. Lamarck, Darwin, Haeckel*, București, Editura Lumen, 1909, p. 43-48.

„Rațiunea”⁹⁶. Inclusiv Constantin Stere intra, la un moment dat, în polemică, subliniind și el inconsecvențele lui Cuza și numindu-l „liber farsor”⁹⁷. În fața acuzelor, Cuza a încercat să se apere, arătând, de pildă, că poezia publicată în 1891, unde își exprima crezul ateist fusese răstălmăcită, prin trunchiere. Creația poetică incriminată trebuia astfel înțeleasă, mai degrabă, „ca o stare momentană a simțirii, prin esență variabilă, care nu are a face cu fondul statornic al cugetării”⁹⁸.

Sub influența lui A.C. Cuza s-a încercat luarea unor măsuri împotriva adeptilor liberei cugetări și, în special, împotriva lui Constantin Thiron și Paul Bujor. Cum erau ele justificate? Se considera că aceștia, în directă colaborare cu evreii din Iași, care patronau mișcarea socialistă, au înființat mișcarea liberei cugetări tocmai pentru a ataca tot ce era „mai sfânt” în țara și pământul românesc. Prin urmare, acțiunile lor erau considerate incompatibile cu statutul de profesori universitari, deoarece insultau instituțiile și statul, ponegrind Biserica Ortodoxă. Ei trebuiau aduși în fața opiniei publice și ținuti la stâlpul infamiei, pentru ca toată lumea să-i cunoască și să se ferească de ei. Trebuie accentuat faptul că legătura pe care o stabilea A.C. Cuza între liberi cugetători și evrei nu era o chestiune originală, ea fiind vehiculată deja în România de la sfârșitul secolului XIX. Totodată, această legătură fusese asimilată inclusiv de reprezentății mediului ortodox în discursurile lor împotriva liberei cugetări din epocă, după cum o demonstrează, de pildă, Enciclica Sinodului Bisericii Ortodoxe Române din 1883⁹⁹.

Efectele campaniei duse de A.C. Cuza continuau și prin alte acțiuni de discreditare și denunțuri. Conform unei corespondențe primite de ziarul „Tribuna Poporului” din București, în 1910¹⁰⁰, Constantin Thiron ar fi fost trimis în judecată de instanțele militare pentru ceea ce făcuse, deoarece acesta avea gradul de locotenent-colonel în rezervă. El era denumit „batjocoritorul Bisericii străbune”, iar cauza acțiunilor sale era considerată „boala goanei după originalitate”. Probabil, această acțiune a rămas fără urmări, întrucât, în 1915, îl regăsim pe Thiron, trecut, prin decretul regal nr. 1356 din ofițer în retragere, în ofițer în rezervă și, mai mult, înaintat în grad (de la locotenent-colonel la gradul de colonel în cadrul serviciului sanitar al artileriei)¹⁰¹. De altfel, statutul de colonel al Armatei Române făcea ca la funeraliile sale, organizate în 1924, să beneficieze de onoruri militare, sicriul fiind așezat pe un afet de tun și transportat la Cimitirul Eternitatea din Iași, unde a avut loc înhumarea¹⁰².

⁹⁶ Mihail Crețoiu, *Scrisoare deschisă dementului senil a ce cuza*, în „Rațiunea”, III, nr. 6, iunie 1913, p. 74-75.

⁹⁷ Constantin Stere, *D. A.C. Cuza, „liber pansor” (1909)*; idem, *Scrieri*, ediție de Z. Ornea, București, Editura Minerva, 1979, p. 561-564.

⁹⁸ A.C. Cuza, *Un fals literar al presei jidovești. Anexă la Jidanii în presă*, în „Neamul Românesc”, IV, nr. 131, 27 octombrie 1909, p. 2287.

⁹⁹ *Enciclica Sfântului Sinod*, în BOR, VII, nr. 7, 1883, p. 456-457.

¹⁰⁰ *Scrisori din București*, în „Tribuna Poporului”, XIV, nr. 192, 8 septembrie 1910, p. 5.

¹⁰¹ *Partea Oficială. Ministerul de Război*, în MOF, nr. 37, 15 mai 1915, p. 1721; vezi și MOF, nr. 180, 10 noiembrie 1915, p. 7545.

¹⁰² *Înmormântarea laică a unui liber cugetător*, în „Opinia”, XX, nr. 5156, 10 august 1924, p. 3.

Ideile liberei cugetări au avut un ecou politic în epocă. Cu ocazia congresului reorganizării Partidului Social Democrat (PSD) din 1910, în program s-a prevăzut, la fel cum se specificase și la sfârșitul secolului XIX în programul Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România (1893), separarea Bisericii de Stat și laicizarea învățământului (pentru prima dată în programul unui partid din România). Constantin Thiron a adresat o scrisoare conducerii PSD¹⁰³, în care arăta problemele din România vremii și enunța modele europene de colaborare în această direcție. Era invocat astfel scopul care lega embrionar cele două mișcări și anume laicizarea completă a statului. Socialiștii români erau îndemnați de Thiron să urmeze exemplul german în domeniu, sprijinind, în mod deschis, mișcarea liberei cugetări, cu evidente beneficii: acest lucru le-ar fi asigurat capitalul electoral din partea adeptilor mișcării liberei cugetări (Thiron considera că toate voturile obținute în alegeri de către social democrații germani ar fi provenit de la liberi cugetători). Însă liderii socialiști nu au avut doar atitudini pașnice față de religie, cum de pildă o demonstrează Constantin C. Petrescu în recenzia făcută unei cărți a lui Constantin Thiron¹⁰⁴. De asemenea, Petrescu s-a exprimat critic la adresa liberei cugetări în România, considerând că, de pildă, cauza naționalismului invocată de către Thiron nu avea ce să caute printre principiile sale. Naționalismul lui Thiron ieșise explicit la iveală în 1912, la aniversarea unui secol de la anexarea Basarabiei la Imperiul Țarist. El s-a manifestat public împotriva acestui act, conform revistei „Rațiunea”, cu ocazia unei reuniuni publice organizate de către social-democrații români la Hotelul Dacia din Iași. Poziția sa în această direcție era similară cu cea exprimată de către revista „Rațiunea” și de către Asociația Liber Cugetătorilor. De altfel, în memoriul din 1909 împotriva organizării sfeștaniei cu ocazia deschiderii anului universitar, Thiron milita pentru un naționalism pur, eliberat de orice influență a Bisericii Ortodoxe Române, bazat doar pe demnitate și onoare.

Ațiunile lui Constantin Thiron în direcția liberei cugetări au stârnit reacții și în rândurile unor intelectuali ai vremii, neafiliați politic sau apropiați Bisericii Ortodoxe Române, chiar declarați atei. Este cazul lui Mihail Codreanu (1876-1957), poet, dramaturg, traducător, jurnalist, profesor universitar, director al Teatrului Național din Iași și membru corespondent, mai târziu, al Academiei Române. Codreanu, în calitate de jurnalist la ziarul ieșean „Mișcarea”, făcea în 1910 o serie de aprecieri asupra a ceea ce însemna, în viziunea sa, cugetarea liberă, pornind de la ecourile produse de scrierile doctorului Constantin Thiron (mai precis, după cum preciza Codreanu, din dorința acestuia de a avea ceremonii laice la înmormântare). El exprima rezerve față de acest curent de idei¹⁰⁵.

¹⁰³ Constantin Thiron, *Congresul socialist*, în „Rațiunea”, II, nr. 11-15, iunie-iulie 1912, p. 29-30.

¹⁰⁴ Constantin Petrescu, *Biblioteca Rațiunea*, nr. 2, *Dări de seamă (1910)*, în *Gândirea revoluționară despre religie*, coordonator Augustin Deac, București, Editura Politică, 1983, p. 216.

¹⁰⁵ Mihail Codreanu, *Asupra Liberei Cugetări (1910)*, în idem, *Scrieri*, vol. II, *Publicistică. Traduceri*, ediție de Const. Ciopraga și Ilie Dan, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 134.

În contextul izbucnirii Primului Război Mondial, Scriban revenea asupra ideilor susținute de către Thiron, ironizându-l, la 1915, prin publicarea unui articol în „Gazeta Preoților”, unde arată că moniștii și-au dat arama pe față odată cu debutul conflagrației. După Scriban, Ernest Haeckel, de pildă, ajunsese un susținător declarat al „concepțiilor medievale și brutale” ale împăratului Wilhelm al II-lea al Germaniei, deși înainte promovase doar idei pacifiste¹⁰⁶. O opinie solidară cu Thiron venea de la un scriitor excentric mișcării liber cugetării. Călin Cernăianu îl ironiza pe arhimandritul Scriban pentru afirmații, arătând inconsecvența acestuia, caracterul cameleonice și faptul că anterior chiar el propagase în paginile revistei „Amvonul” un discurs pro-război. Prin urmare, Cernăianu, deși se delimita de ideile moniste, considera critica doctorului Thiron întreprinsă de către o persoană fără greutatea morală cuvenită¹⁰⁷.

Thiron n-a scăpat practic nicio ocazie pentru a-și afirma crezul său liber cugetător. Decesul tragic al aviatorului Aurel Vlaicu, la 1913, îl determina să trimită o telegramă familiei acestuia aflată la București, publicată în ziarul ieșean „Opinia”. „Ați avut un fiu – afirma Thiron –, care a ridicat ființa omenească atât de sus pe când Adam ar fi căzut din cer și decăzut, Vlaicu românul a explorat văzduhul necunoscutului, prin Știință, ridicându-se către firmament, smulgând secretele mamei Natură.”¹⁰⁸ În mod similar, o cuvântare funebră de la 1913, rostită de Siningalia¹⁰⁹, unde se invoca celebra maximă conform căreia cei iubiți de zei mor tineri, îi prilejuia o nouă intervenție în „Opinia”, afirmând, ironic, superioritatea crezului său: „[...] spre a ajunge la adânci bătrânețe, trebuie să fii inamicul zeilor și deci să nu fii iubit de dânsii, trebuie să fii liber cugetător, spre a nu muri la tinerețe”¹¹⁰. Redactorii „Opiniei” își exprimau rezervele față de această idee, considerând însă că Thiron, „șeful local al liberei cugetări, totdeauna la pândă”, a tras cu „oarecare succes spuza”, prin această afirmație¹¹¹.

După încheierea primei conflagrații mondiale, destul de înaintat în vârstă, Thiron a continuat să militeze pe aceleași coordonate. Astfel, în 1920, participa la Congresul Liberei Cugetări de la Praga, în calitate de delegat al României, după ce, în prealabil, el publicase considerații asupra chestiunilor care urmau să fie discutate cu ocazia acestui eveniment. Thiron își exprima satisfacția privind progresele separării Bisericii de Stat înregistrate în Cehoslovacia și constata înapoierea societății românești în această privință, situație care i-a atras iarăși critici din partea mediului ortodox al vremii¹¹².

¹⁰⁶ Conf. C. Cernăianu, *Sfinții care nu se schimbă la față*, în idem, *Biserica din Regat 1908-1918*, București, Tipografia Prof. Dim. I. Ionescu, 1920, p. 329.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 330.

¹⁰⁸ *O telegramă. Informațiuni*, în „Opinia”, X, nr. 1978, 5 septembrie 1913, p. 2.

¹⁰⁹ Cu certitudine, Siningalia este un pseudonim.

¹¹⁰ Dr. Thiron, *Iubirea Zeilor și Moartea, Litere – Științe – Arte*, în „Opinia”, X, nr. 1980, 7 septembrie 1913, p. 2.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Eusevie Popovici, *Spre luare aminte*, în „Biserica și Școala”, XLV, nr. 1, 3/16 ianuarie 1921, p. 3.

În 1920, Thiron își exprima, din nou, în mod public, susținerea privind inițiativa deschiderii anului universitar la Iași fără ceremonie religioasă. El declara, cu acea ocazie, în spiritul memoriului său din 1909, că „Sfeștania religioasă creștină etc. cred că e cu totul dăunătoare tuturor științelor și rațiunii înseși; anacronică și anarhică, medievală; micșorează demnitatea omenească supunând-o la ficțiuni iluzorii și ridicole în secolul nostru, când baza acțiunii omenești se reazemă în liberul arbitru și liberul control [...]”¹¹³.

Decesul: cercul care se închide

Relevantă pentru biografia sa a fost alegerea din 1912, când și-a exprimat dorința de a fi înmormântat laic, în calitate de adept al liberei cugetări. Thiron și-a inaugurat atunci monumentul funerar laic, primul de acest gen din România¹¹⁴. După cum o mărturisea în testamentul său, publicat în ziarul „Opinia”, Thiron a plănuțit acest lucru cu ocazia mobilizării în cel de-al Doilea Războiul Balcanic din 1913, comandându-și un monument funerar ce urma să fie instalat în cimitirul Eternitatea din Iași. În testament el preciza limpede că nu era „liber cugetător, amator și diletant, ci convins, sincer, ca realizare a ideilor”¹¹⁵. În consecință, Thiron nu se mai considera creștin ortodox, „religie de care m-am lepădat, ci monist evoluționist” și trebuia înmormântat conform acestei religii și nu celei a strămoșilor săi. Preciza că această dorință a fost adusă la cunoștința surorii sale, soțului acesteia, fostei sale soții și unor prieteni, fiind totodată exprimată în scris și rezumată în următoarea formulă: „Natură, Știință, Rațiune, ceea ce exclude toate confesiunile clericale, creștine”. În sprijinul dorinței sale, Thiron invoca constituția țării, care asigura libertatea conștiinței și, implicit a opțiunii, dar și faptul că incinta cimitirului, ca spațiu public, era una neutră din punct de vedere confesional, situație demonstrată prin existența Oficiului Stării Civile. Trebuie amintit că Thiron a fost un adept al incinerării, manifestându-și această opțiune încă din 1906¹¹⁶, la fel cum făcut-o și la 1911 la Congresul de la Hamburg, cât și la 1913. Faptul că abia după patru ani de la decesul său, adică la 1928, a fost inaugurat primul crematoriu în România a făcut probabil ca voința sa de a fi incinerat să nu se realizeze. De altfel, raportul de activitate al Societății „Cenușa”, pe anul 1924, puncta decesul lui Constantin Thiron, ca

¹¹³ Stelian Neagoe, *Triumful rațiunii asupra violenței*, Iași, Editura Junimea, 1977, p. 96.

¹¹⁴ *Vederea monumentului funerar al d-lui profesor dr. C. Thiron*, în loc. cit., p. 6.

¹¹⁵ Dr. Thiron, *Un testament*, în „Opinia”, X, nr. 1942, 25 iulie 1913, p. 2. Recent, problematica înhumării laice a lui Constantin Thiron a constituit obiectul unui articol publicat în presa centrală, în contextul disputelor privind prezența religiei în școlile publice din România. Vezi Cristinel C. Popa, *În numele laicului, necredinței și a sfântului dispreț*, în „Jurnalul Național”, 23 martie 2015. <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/reportaje/in-numele-laicului-al-necredintei-si-al-sfantului-dispreț-686247.html>, consultat la 29 septembrie 2015.

¹¹⁶ *Cutul morților*, în „Medicină Populară”, I, nr. 17, 21 februarie 1906, p. 7 (era vorba despre o anchetă a acestei publicații asupra părerilor pro și contra incinerare).

membru, exprimându-se regretul ca acesta nu a fost incinerat, conform dorinței sale¹¹⁷.

Monumentul său funerar din cimitirul Eternitatea din Iași poate fi considerat o expresie suplimentară a crezului de liber cugetător, prin simbolurile cuprinse: focul, simbolizând nimicirea prejudecății și cremațiunea; urna funerară, care trimitea la vechimea practicii incinerării și la strămoșii romani; rațiunea era prezentă prin emblema unei stele; pârghia și ciocanul exprimau instrumentele de luptă împotriva superstițiilor; nivela – „regularea dreptei conștiințe, a adevărului cinstei și solidarității”; ramura de laur – „victoria progresului [...] datoriile și drepturile omului, Patria, familia, școala și morala laică”; mănunchiul de flori – „natura, viața și triumful liberei cugetări”¹¹⁸.

Atitudinea față de moarte o exprima într-o scrisoare trimisă redacției ziarului „Opinia” în septembrie 1913, ca protest împotriva unei schițe, semnate de un anume B. Ghiulescu în același ziar¹¹⁹. Thiron formula astfel, din nou, crezul său liber cugetător, adoptând un ton de superioritate față de opiniile contrare: „[...] pentru liberi cugetători, sinceri, convinși, serioși și decizi, moartea nu numai că nu îngrozește absolut deloc și nu produce nicio frică, dar e considerată ca un fenomen absolut natural și normal, perpetuu și comun pentru toți și toate”¹²⁰. În comparație, conform doctorului ieșean, persoanele religioase se aflau într-o stare de evidentă inferioritate, dictată de superstițiile și erorile în care viețuiau. Totodată, Thiron nu scăpa prilejul de a mai critica vehement rolul nociv al preoților într-o asemenea situație: „Numai imbecilii religioși confesionali creștini, mozaici etc. etc. au frica morții din cauza stupidităților din Biblie și Evanghelie ca: iad, drac, martirizări și alte ticăloșii de felul acesta – impuse de cler – spre a micșora demnitatea și curajul omenesc și a rămânea o slugă plecată și platnică clerului diverselor religii”¹²¹.

Dorința de a fi înmormântat fără ceremonie religioasă a fost pusă în practică la 8 august 1924, în urma decesului survenit după o operație abdominală, aparent reușită, efectuată de către celebrul chirurg Alexandru Tzaicu, în sanatoriul acestuia de la Iași¹²². Ceremonia funerară a doctorului Thiron a fost prima înmormântare laică din Moldova, conform relatărilor presei¹²³. Cu această ocazie, Panait Zosin, colegul său de idei, a ținut un discurs funebru, subliniind

¹¹⁷ „Cenușa”, societate de ajutor mutual pentru înmormântări prin cremațiune, *Darea de seamă*, anul 1, 1 ianuarie – 31 decembrie 1924, București, 1925, p. 23.

¹¹⁸ *Cutul morților*, în loc. cit., p. 6.

¹¹⁹ Dr. Thiron, *Frică de moarte*?, în „Opinia”, X, nr. 1975, 1 septembrie 1913, p. 2.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ *Ibidem*.

¹²² *Mulțumită publică*, în „Opinia”, XX, nr. 5154, 8 august 1924, p. 3.

¹²³ *Înmormântarea laică a unui liber cugetător*, în „Opinia”, XX, nr. 5156, 10 august 1924, p. 3. La nivel național, trebuie spus că înmormântarea laică a lui Thiron n-a reprezentat o premieră în România vremii, fiind identificate șapte asemenea înmormântări laice, de la sfârșitul secolului XIX până la începutul primei conflagrații mondiale. Prima tentativă nereușită, a lui Nicolae Zubcu Codreanu, avusese loc la 1879. Abia în anul 1891 a avut loc prima înmormântare laică, cea a poetului Arghir Parua.

constanța lui Thiron în adeziunea la o idee, fiind un exemplu de urmat. Discursul lui Zosin, reprodus de ziarul „Lumea”, era însoțit de un comentariu: în fond, datorită „fidelității și consecvenței” cu care a urmat un ideal (făurit din crezul său științific), Thiron a urmat, în realitate, un model religios. Era vorba astfel despre un idealist și un umanitarist, care, la urma urmei, putea fi considerat un tip special de credincios¹²⁴.

Concluzii

Activitatea doctorului Constantin Thiron reprezintă ipostazierea unor idei anterioare secolului XX, legate de statutul emergent al medicului în societate. Medicul nu se limitează la statutul de agent al sănătății populației în epocă, ci se afirmă, deopotrivă, și în rolul de educator al poporului. Astfel se explică militantismul lui Thiron în direcții cum ar fi combaterea flagelului alcoolismului, a tuberculozei și chiar activitatea sa anticlericală (înțeleasă ca acțiune împotriva superstițiilor, de pildă), o continuare firească a activității didactice.

Thiron trebuie înțeles ca un exponent al curentului liberei cugetări, cel mai radical prin inițiativele avute, conexiunile create pe plan internațional, cât și prin contribuția fundamentală la structurarea unui corp de idei. Radicalismul de care a dat dovadă explică criticile vehemente lansate din mediul religios și în special ortodox al epocii. De asemenea, Thiron constituie un exemplu de consecvență și de asumare reală a unor idei, exemplul cel mai potrivit constituindu-l, așa după cum am subliniat deja, dorința de a avea parte de ceremonii laice la propriile funeralii. Chiar dacă unele dintre ideile sale se află într-o combinație de principii, cel puțin controversată (de pildă, considerarea monismului drept religie – idee care a fost susținută în epocă și de alți savanți, N. Leon¹²⁵, de pildă) –, meritul său incontestabil a fost acela că a lansat și a încercat să susțină idei novatoare pentru România acelor vremuri. Așa se explică, de asemenea, și bizareria că unele dintre conceptele liberei cugetări (internaționalismul), enunțate în epocă, păreau în contradicție cu propriile sale principii (naționalismul). În ciuda acestui fapt, scrierile doctorului Constantin Thiron asupra tematicii liberei cugetări, asupra raporturilor între Știință și Religie și asupra Bisericii Ortodoxe Române de la începutul secolului XX ar merita readuse în atenția mediului științific și a opiniei publice din România sub forma publicării lor într-o ediție critică¹²⁶. Restituirea lor pare azi mai mult ca

¹²⁴ *La mormântul unui laic și ateu*, în „Lumea”, VII, nr. 1773, 9 august 1924, p. 4.

¹²⁵ N. Leon, *Monismul. Religia celor puțini. Din viața moniștilor: C. Darwin, Ernst Haeckel, V. Conta, Gr. Cobălcescu*, București, Editura Lumen, 1910.

¹²⁶ Recent a fost editată o lucrare a sa, dar fără nicio legătură cu libera cugetare: *Constantin Thiron. Istoricul Spitalului Militar din Iași al Corpului 4 Armată, de la 1832 la 1906*, ediție îngrijită de profesor Gheorghe Baciuc, Iași, Editura Panfilus, 2012. De asemenea, personalitatea și activitatea sa au fost invocate în contextul dezbaterilor legate de prezența orei de religie în școlile publice (Florina Pop, *Religia în școli, o problemă aprig dezbătută și acum 100 de ani*, în „Adevărul”, nr. 7291, 4 martie 2015, p. 3).

oricând utilă, ținând cont de dezbaterile și polemicile născute în ultimii ani asupra raporturile între Stat, Societate și Biserica Ortodoxă Română.

**Free Thought in Romania Prior to the Outbreak of the First World War:
The Case of Dr. Constantin Thiron**
(Abstract)

Keywords: Free Thought, Dr. Constantin Thiron, Iași, Pre-War Romania, Faculty of Medicine, University of Iași.

The aim of this paper is to take into the light some unknown details upon the life and works of Constantin Thiron (1853-1924). Thiron was a professor at the Faculty of Medicine (University of Iași) and also a social militant (on the issues of alcoholism and tuberculosis, for instance). Though, his most remarkable actions were directed towards supporting the freethinking movement in Romania, and with this purpose he founded the National Association of Freethinkers in 1909 in his own house. Under the influence of Ernest Hackel he tried to promote the idea of monism in Romania. Also, Thiron strongly supported the separation between the State and the Church, often criticizing the Orthodox priests and believers, especially in *Rațiunea* journal. He died in 1924 and according to his will his burial was organized as civil funeral.

Imaginea aliaților pe frontul românesc în anul 1917

Bianca MĂRMUREANU

Primul Război Mondial a obligat pe mulți dintre cei care s-au preocupat de imaginea aliaților pe frontul românesc să țină seama de relațiile externe ale Vechiului Regat în momentul declanșării mării conflagrații mondiale, cu scopul de a înțelege și prezenta stările de spirit ale românilor într-o manieră cât mai apropiată de realitățile epocii.

Românii, deși aliați ai Puterilor Centrale și având la conducere o dinastie prusacă, au intrat în război alături de Puterile Antantei. În luarea acestei decizii s-a avut în vedere mai ales rațiunea de stat și nu manifestările austrofobe sau francofile înregistrate în rândurile opiniei publice românești. Statutul aliatului și al inamicului a devenit confuz în rândul populației românești, amplificându-se tendințele rusofobe sau germanofile. Această stare de fapt poate fi remarcată și în rândurile combatanților aflați pe front, unde sentimentele sunt mult mai amestecate.

Odată precizate taberele, amintirile plăcute sau neplăcute reînvie, iar stereotipurile legate de anumite însușiri etnopsihice trec în primul plan. Astfel, francezii ce intrau în componența misiunii conduse de generalul Henri Berthelot aduceau cu ei prestigiul unei mari culturi, a unei civilizații superioare în care noțiunile de onoare, sacrificiu și dreptate se aflau la loc de cinste. La acestea se adăuga experiența câștigată de militarii francezi în cei doi ani de război. La antipozi, rușii ce vor lupta pe frontul românesc sau cei care vor face parte din Misiunea Militară Rusă, condusă de generalul Belaev, deși erau reprezentanții unei mari puteri și aveau experiență în ceea ce privește luptele, păreau străini de toate aceste valori și erau priviți cu neîncredere.

Scrierile combatanților ne dezvăluie modul în care aceste fragmente ce compun imaginea aliaților, fără a forma un tot unitar, se vor contura tot mai precis și se vor nuanța pe măsura derulării acțiunilor războinice, în game coloristice cât mai variate. Lipsa ziarelor redactate de diviziile aflate pe front și inconsistența informației privitoare la aliați aflată în corespondența privată a luptătorilor români ne-au determinat să ne focalizăm atenția asupra scrierilor cu caracter memorialistic, prin acestea înțelegând memoriile, însemnările zilnice și jurnalele combatanților. Aceste scrieri sunt de neînlocuit, atunci când cercetăm dimensiunea umană, psihologică a vieții celor aflați pe front, când dorim să

conturăm maniera în care aceștia priveau aliatul francez și rus. Dimensiunea subiectivă a relatărilor constituie un atu în stabilirea unor linii directoare, în condițiile în care aprecieri asemănătoare sunt făcute de ostași care provin din medii sociale diferite și sunt produse în contexte particulare.

Încercările de realizare a unui portret colectiv al trupelor rusești au ca notă predominantă tonurile închise, folosindu-se, în acest demers, procedeul comparației cu soldații români sau cu aliații francezi. Portretizarea aliaților ruși se compune din aspecte de ordin fizic și moral. Iată ce consemnează Gheorghe I. Brătianu cu privire la o vizită făcută în tranșeele ocupate de aceștia:

[...] am ajuns la ruși. Chipuri străine ne înconjoară. Aici un uriaș cu ochi albaștri și cu părul bălai, aproape albicios, colo un pitic cu ochi lungi, trași spre tâmpale, cu obraji ieșiți și pielea cafenie, figură clasică a omenirii din centrul Asiei sau din extremul răsărit. [...] Sunt încă bine îmbrăcați: bluzele întregi, comode, curele nouă, cizme înalte și mlădioase. Au coifuri ca ale noastre, dar în locul pajurei împărătești, pe care a smuls-o viforul revoluției, o mână stângace le-a zugrăvit pe frunte un cap de mort cu două fluieri încrucișate. [...] Ne uităm la ei cu luare aminte, nu fără îndoială. În acest detașament de sacrificiu nu mai e nici o unitate, nici o urmă a spiritului uman de luptă și de abnegațiune care face tăria unei oștiri. Artileria și-a mai păstrat, ca pretutindeni, cadrele, va lupta până la capăt. Dar infanteria primenită de atâtea ori în focul războiului? Ca și rasele și limbile deosebite, tot astfel trebuie să-i despartă pe acești luptători pe cari o întâmplare ciudată i-a adunat laolaltă, gânduri și aspirațiuni potrivnice, amintiri deosebite ale trecutului, năzuințe deosebite ale viitorului¹.

Trăsăturile antropologice variate sunt subliniate de către tânărul sublocotenent. Bine hrăniți și îmbrăcați, militarii sunt atinși de flagelul bolșevic ce a dus la dezagregarea unităților ruse. Capacitatea combativă scăzută este scoasă în relief. Explicația privitoare la aceasta rezidă în răspândirea ideilor bolșevice, diversitatea etnică, lipsa unui ideal pentru care să lupte, „primerirea” infanteriei, din cauza pierderilor mari înregistrate în rândul acestor trupe, în luptă. Completările repetate ale efectivelor au dus la scăderea spiritului de solidaritate și disciplină din cadrul unităților. Fără un ideal, cu gânduri și aspirații potrivnice, lipsiți de loialitate, acești luptători sunt priviți cu îndoială de către aliații lor, care consideră că atât „cât i-a ținut împreună cheagul puternic al stăpânirii împărătești au mers în rânduri, orbește la porunca celor de sus”². Odată prăbușit țarismul, rușii au devenit asemenea „vietăților mărunte ale pădurii”³, care își caută alte adăposturi.

Mentalitatea aliaților ruși este ilustrată magistral de D. Ionescu Sachelarie care arată că, înaintea prăbușirii imperiului, soldatul rus „e acolo unde e, pentru că țarul vrea și dacă luptă și dacă trebuie să biruiască și să moară e pentru că

¹ Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București, Editura „Cultura Națională”, 1934, p. 133.

² *Ibidem*, p. 134.

³ *Ibidem*.

țarul, «tătucul», o voiește”⁴. Odată cu izbucnirea revoluției și înlăturarea țarului, în luna martie 1917, soldatul rus află că „oameni de rând, oameni ca el îi iau locul”⁵. Combatantul român consideră că „acesta e momentul tulburării sufletești a maselor armate rusești”⁶. În acest context, „în mințile întunecate, mistice și naive ale mulțimilor pătrunde o rază de lumină. Deci țarul poate să cadă, poate să fie prins și închis, și un altul, un oarecare, un om ca el poate să vrea să stăpânească în locu-i. Dar atunci nu e nici o deosebire, toți sunt la fel și fiecare poate încerca, dacă se simte cu o minte mai isteasă, acelaș lucru”⁷. În condițiile în care gradele și autoritatea nu mai trebuiau respectate pentru că toți erau egali, ofițerii nu au mai avut nici o autoritate asupra soldaților, căci pentru aceștia ordinea și disciplina erau „cuvinte de tristă amintire”⁸, fiind menționate chiar situații în care „colonei și generali bătrâni au fost puși de foștii lor soldați să facă pe bucătarii ori pe ordonanțele la cai”⁹.

Lipsa de autoritate a ofițerilor și de disciplină în rândul unităților de infanterie nu putea decât să conducă la dezagregarea acestora și la părăsirea frontului de către soldații ruși. Procesul descompunerii armatei ruse a evoluat treptat, acesta începând din primăvara lui 1917, însă efectele sale sunt vizibile din vara acestui an. Referindu-se la un batalion de vânători rus în luna iunie, același ofițer român ilustra autoritatea exercitată de ofițerii ruși asupra trupeii, portretizând, în același timp, imaginea ofițerului rus:

[...] comandantul batalionului rus este un căpitan tânăr, care a plecat la război de pe băncile academiei, iar acum așteaptă gradul de maior. Alături de el locotenentul de rezervă, în civilitate profesor de liceu. Ne spune că regimentul acesta de vânători este unul dintre puținele atinse mai ușor de boala bolșevismului. Totuși și aici, ca și pretutindeni în armata lor, sovietele sunt în floare. Bietul om nu comandă decât cu numele și numai în vreun caz de luptă. Încolo, nu se poate amesteca, nici în administrație, nici la bucătărie, căci totul este pe mâna „tavarășilor” conducători care hotărăsc totul¹⁰.

Capacitatea combativă scăzută a trupelor este subliniată de căpitanul A. Locusteanu, care arată că, într-un sector în care apropierea de dușman era mică, soldații ruși făceau troc cu inamicul: hrana era schimbată pe băutură, la aceasta adăugându-se „hrana sufletească: manifestele” ca supliment¹¹. Faptul constituie unul dintre numeroasele cazuri de fraternizare înregistrate în rândurile soldaților

⁴ D. Ionescu Sachelarie, *Pe Siret. Însemnări din 1917*, București, Tipografia „Convorbiri Literare”, 1921, p. 6.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Căpitan A. Locusteanu, *Sub aripa morții. Însemnări fugare din războiul de întregire*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1923, p. 134.

⁹ *Ibidem*, 135.

¹⁰ *Ibidem*, p. 83.

¹¹ *Ibidem*, p. 84.

ruși, cu precădere în a doua jumătate a anului 1917. Ofițerul român pare familiarizat cu acest aspect pe care îl privește ca o consecință firească a lipsei de disciplină, considerându-l în același timp un act de trădare¹². Aceste cazuri erau cunoscute de ofițerii superiori din armata română, însă judecarea și pedepsirea unor astfel de fapte erau de competența unui tribunal militar constituit la nivelul armatei ruse.

Imaginea ofițerului rus din infanterie tânăr și lipsit de autoritate este portretizată și de Gheorghe I. Brătianu:

[...] ofițerii: doi băieți tineri, cărora urgia egalitară nu le-a smuls încă insignele cusute pe umeri. Vorbesc o franceză strică, pe care o mai și amestecă cu vre-un cuvânt nemțesc. Și la ei aceeași oboseală, aceeași nedumerire a războiului pe care nu-l mai înțeleg. Noi ne apărăm pământul, sărăcia, nevoile, chemarea însăși a neamului; ei stau alături de noi fără să știe pentru ce au pornit, pe cine slujesc, pentru ce să se mai jertfească¹³.

Tânărul sublocotenent român sesizează și în cazul tinerilor ofițeri aceeași dezorientare și lipsă a motivației ce poate fi observată și în cadrul trupei.

Putem vorbi, în majoritatea cazurilor, despre conturarea unor imagini asupra unităților ruse, în funcție de grad, ofițerii fiind portretizați distinctiv față de trupă. Mai mult chiar, unii dintre militari scot în relief unele deosebiri în interiorul corpului ofițeresc rus. Astfel, D. Ionescu Sachelarie arată că, în luna mai 1917:

[...] ofițerimea rusească era distinct împărțită în două: 1) vechea ofițerime, cu cultură și educație, dinainte de 1914, din care rămăsese un mic număr, căci cei mai mulți căzuseră vitejește în nenumăratele lupte de ofensivă și retragere; 2) noii ofițeri, proveniți din trupă, fără nici o școală, instruiți la repezeală pentru a umple golurile, incuți, brutali cu cei mai mici, lipsiți de mândrie față de cei mari. Cine a cunoscut ofițerimea de categoria a doua a rămas cu o proastă impresie despre ruși; acei care, din întâmplare, au fost în legături cu ofițerii cei vechi își aduc aminte cu multă plăcere despre distinșii camarazi cu care au trăit împreună. Prietenoși și buni, sinceri, ei vădeau o finețe de suflet și distincție de maniere prin care nu rămâne deloc în urma spiritului francez. Evident, infanteria suferise, ca în toate armatele, cele mai mari pierderi. Aici era și proporția cea mai mare de ofițeri noi, fără nici o educație și fără nici o conștiință. În artilerie predominau vechile elemente și adevărata tradiție nobilă a armatei rusești¹⁴.

Trăsăturile morale primează în această analiză. Capacitatea combativă scăzută a trupelor rusești, lipsa de loialitate și de simț al datoriei este explicată prin

¹² În rândul militarilor din armata română trădarea era asimilată cu spionajul în favoarea inamicului, dezertarea, fraternizarea, neparticiparea la lupte atunci când contextul o impunea, desfășurarea unor activități sau luarea unor decizii ce ar fi putut afecta negativ evoluția operațiunilor.

¹³ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 134.

¹⁴ D. Ionescu Sachelarie, *op. cit.*, p. 5.

pierderile mari suferite de infanterie. Astfel se pot explica și aprecierile diferite la adresa ofițerilor ruși din infanterie și artilerie. Acest punct de vedere se află în concordanță cu cel exprimat de Gheorghe I. Brătianu privitor la „primenirea” trupelor de infanterie. Totodată, D. Ionescu Sachelarie, asemeni căpitanului A. Locusteanu, pune dezagregarea armatei ruse pe seama răspândirii ideilor bolșevice.

Teama răspândirii ideilor bolșevice printre luptătorii români a determinat autoritățile militare să ia o serie de măsuri. În acest sens, același ofițer consemnează faptul că:

[...] am dat ordine ca nici un om de ai noștri să nu treacă la vreo unitate rusescă, să nu stea de vorbă cu ei, să nu primescă nimic, să nu dea nimic. Măsura nu s-a putut păstra și nu din vina alor noștri. Căci dacă aceștia îi ocoleau, rușii înșiși veneau la ei și îi căutau, îi îmbiau cu dragostea lor. O împiedicare din partea noastră, a ofițerilor nu era cu putință. Ar fi fost un act de ostilitate și ne erau doar aliați¹⁵.

Același militar furnizează detalii asupra manierei în care se realiza dialogul cu rușii:

[...] legătura între ruși și soldații noștri o făceau basarabenii, din care era câte unul mai în fiecare unitate rusescă. Îi vedeai pe „tovarăși” venind în grup, în orele de repaos ale alor noștri, așezându-se în mijlocul lor, cu basarabeanul ca tâlmaci, și cu armonica spre a-i încânta mai ușor. Între două cântece sentimentale se desfășura propaganda. La început, cum era firesc, oștenii noștri erau curioși să afle. Și au tot aflat de toate. Reacția, însă, a fost diferită. Pe când slavul, naiv, mistic și visător era predispus la miraje, al nostru a făcut repede un discernământ între ce se cade și ce nu se cade. Iar rezultatul a fost opus așteptărilor propagandiștilor. În loc de a-i urma, i-au acoperit de ridicul. De unde, în prima parte a campaniei, armata rusească, care deși nu luptase prea bine, se înfățișa însă compactă și disciplinată, era judecată cu respect de soldații noștri ca armata unei imense împărății atotputernice, pe lângă care țara noastră era un biet petec, acum aceeași armată era luată în râs, ca o adunătură de nevolnici, buni de vorbă, buni de harță, dar răi de treabă¹⁶.

Imaginea armatei ruse din prima parte a campaniei conturată de către D. Ionescu Sachelarie ar putea fi pusă sub semnul întrebării. Desigur, armata rusă reprezenta o mare putere militară, însă capacitatea sa combativă a fost pusă sub semnul întrebării de către militarii români aflați pe front, încă din anul 1916, în condițiile în care aceștia nu au primit suportul așteptat din partea aliaților ruși. În viziunea soldatului simplu de la începutul anului 1917, înfrângerile din anul precedent fuseseră cauzate și de pasivitatea militarilor ruși care, deși bine înzestrați, nu au dat dovadă de mobilitate și au intervenit tardiv în lupte. Eventuala admirație s-a transformat în dispreț și ironie. Cicerone Iordăchescu arăta, tot în prima jumătate a anului 1917, că:

¹⁵ *Ibidem*, p. 8.

¹⁶ *Ibidem*, p. 8-9.

[...] soldații noștri nu-i prețuiau deloc. De cele mai multe ori îi ironizau și râdeau de faptul că pleacă la luptă cântând și când aud tunul fug ca potârnichele. Soldații ruși erau bine echipați, mâncau bine și din belșug; mai că nu le lipsea untul. De băut așa cum știe toată lumea, mai ales când dau de vreo pivniță! La lucru însă nu erau de nici o ispravă. Ofițerii lor erau foarte amabili și căutau prietenia alor noștri. Nu o dată am stat împreună la o masă, unde te îndemneau cu insistență să bei¹⁷.

În aceeași perioadă, Mihail Văgăonescu scria că „satele par pustii, peste tot rușii cei burtoși și bărboși să lăfăiesc ca la ei acasă, fără nici un control”¹⁸. Ofițerul român se referea la satele din zona frontului. Nici în spatele frontului lucrurile nu se prezentau în alt mod, aliații ruși fiind „o mare de oameni, care umblă forfota în toate părțile fără nici o treabă. Se ocupă cu tot felul de îndeletniciri; unii fac și comerț”¹⁹.

Referindu-se la îndeletnicirile rușilor aflați pe front, Mihail Văgăonescu arată că:

[...] soldații ruși, voinici de la coloanele lor, la prașilă... de porumb, vorba vine cu câte 4-5 românce, dintre care unele și-au pierdut obrazul, când ne privesc, iar prin case îi vedem instalați ca la ei pe obraznicii muscali, ba au instalat și o baie în centrul satului, unde în costumul lui Adam intră și chiar acum când cu pumnii și fălcile încleștate de mâhnire se scurge coloana noastră înapoi, „na poziție”, cum adesea mârâie muscalii. Alții, învârtiți și ei pe la coloane, fac pe preocupății și nici nu ne bagă în seamă când trecem, căci tolăniți la umbră, ori jucând cărți pe marginea șoselei, ne fac să uităm rostul alianței și să dăm o iamă prin ei! Îngândurați de cele ce vedem pentru prima oară, cu inima strânsă de durerea ce ne provoacă o asemenea priveliște, urcăm la deal iarăși de unde am plecat, cu gândul și întrebarea fiecăruia dintre bravii noștri soldați: cum vom scoate la capăt, cu acești „tovarăși” republicani!? Să-i ferească Dumnezeu să încapă pe mâna noastră la alungarea din țară²⁰.

Sentimentele pe care le are luptătorul român pentru aliații ruși bolșevizați pot fi cu ușurință desprinse din acest text. Disprețul este completat de mâhnire și chiar ură, aliatul fiind, în acest context, un inamic ce trebuie alungat din țară.

Imaginea aliatului rus este strâns legată de comportamentul său. Ea nu se va îmbunătăți pe măsura trecerii timpului, dimpotrivă, se va înrăutăți tot mai mult, din cauză că rușii

[...] nu mai țineau frontul. Umpleau însă satele și ne pârzoleau avutul sub toate formele. Trebuia să-i mai și hrănim, căci din Rusia descompusă nu mai venea

¹⁷ Cicerone Iordăchescu, *Însemnări din anii 1916-1919*, Iași, Tipografia Alexandru Țerek, 1937, p. 65.

¹⁸ Mihail Văgăonescu, *Viața în război. Însemnări zilnice de pe front 1916-1918*, București, Editura Casei Școalelor, 1925, p. 230.

¹⁹ Neculai Costăchescu, *Jurnal de front (1916-1917)*, studiu introductiv și îngrijirea ediției Constantin Cloșca, Iași, Editura Stef, 2009, p. 181.

²⁰ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 303, 304.

nimic pentru ei. Satele de la Ivești până la Galați erau pline de acești trântori. Pe la porțile caselor, pe prispe mâncau toată ziua semințe și umblau de colo colo cu bidonașele și cu ceainicile lor de apă fiartă. [...] În curând au început să vândă caii pe prețuri derizorii. Au cumpărat ofițerii noștri cai ofițerești pe nimic. Au cumpărat și proprietarii din satele vecine. Au mai lăsat rușii și fără nici o pretenție cai fără stăpân²¹.

Acesta era comportamentul trupelor ruse în preajma încheierii armistițiului. Referindu-se tot la acestea, în aceeași perioadă, căpitanul Romeo Vidrașcu consemna faptul că „rușii s-au dat la acte de brigandaj și este nevoie de armata noastră să le împiedice excesele, ce le fac acești sălbatici când se întorc în țara lor”²².

În contextul dezorganizării armatei ruse s-a recurs la dezarmarea preventivă a unităților ce părăseau frontul, N.G. Vrăbiescu arătând că:

[...] aveam ordine drastice să nu lăsăm pe ruși să plece armați. Dezarmarea lor s-a făcut în zona corpului nostru de armată în condițiuni bune, deoarece rușii nu erau mulți și nu au opus rezistență. Ceea ce i-a supărat mult a fost faptul că ei au vrut să vândă materialul fie pe bani, fie pe băutura²³.

Se zvonise chiar că unele dintre unitățile ruse, aflând despre dezarmarea conaționalilor lor, ar avea intenția să atace unitățile române, fapt ce a determinat adoptarea unor măsuri de siguranță pe front, fiind aduse alte trupe românești în sprijinul celor ce ar putea fi amenințate de cele ruse.

Un portret sumbru al luptătorilor este realizat și de către ofițerii ruși de artilerie. Unul dintre aceștia afirma, tot la sfârșitul anului 1917: „[...] artileria noastră [...] și infanteria voastră sunt foarte bune. Când am înaintat trupe românești sunt sigur de tunuri, altfel sunt gata de plecare”²⁴. Același ofițer afirma că „ar vrea să intre în armata română, deoarece în armata rusă nu mai este nimic de făcut. Soldatului rus nu-i mai poți spune o vorbă [...] poate să mă omoare, eu nu-i pot face nimic”²⁵.

Pe aceeași linie se pot situa și aliații francezi, căpitanul Romeo Vidrașcu arătând că „un ofițer francez epuizează tot vocabularul contra rușilor”²⁶. Faptul acesta se petrecea în vara anului 1917. Generalul francez Henri Berthelot, în condițiile izbucnirii revoluției ruse și a răspândirii ideilor bolșevice, arăta că, în mod paradoxal, pentru români „principalul dușman nu este cel din față ci

²¹ Mihai Ștefănescu-Galați, *1916-1918. Amintiri din războiu*, Iași, Tipografia „Viața Românească”, 1921, p. 262.

²² Căpitan Romeo Vidrașcu, *Jurnal de campanie 15 august 1916 – 15 iunie 1918*, București, Tipografia „Convorbiri Literare”, 1920, p. 161.

²³ N.G. Vrăbiescu, *Bune și rele. În război cu Regimentul 9 Artilerie (1916-1918)*, București, Tipografia Văcărești, 1937, p. 102.

²⁴ V. Savel, *Între rețele*, București, Minerva, 1919, p. 175.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Căpitan Romeo Vidrașcu, *op. cit.*, p. 124.

propriul aliat rus”²⁷. Acesta îi „trădează pe front, îi jefuiesc în interior și le taie hrana prin spate”²⁸.

Aliații francezi, spre deosebire de cei ruși, pe măsura trecerii timpului își îmbunătățesc imaginea în rândul combatanților ce s-au aflat pe front. După intrarea României în război imaginea lor s-a înrăutățit. Militarii români aflați pe front considerau că aliații i-au părăsit, iar între aceștia locul cel mai de seamă îl ocupau francezii. Dacă pasivitatea rușilor nu a făcut decât să confirme unele temeri deja existente, neîndeplinirea promisiunilor făcute de francezi a produs dezamăgire. Constantin Gane consemnează că:

[...] după entuziasmul aliaților cu prilejul intrării noastre în acțiune ei ne părăsiră cu desăvârșire. Parcă înadins se înțeleseseră cu toții să facă tăcere mormântală pe toate fronturile, lăsând Puterilor Centrale întreaga libertate să-și arunce divizii întregi în toate părțile Europei și să le trimită buluc împotriva noastră. Nu mai mult așteptata ofensivă macedoniană a lui Saraille n-a avut loc niciodată, ceea ce a dat prilej glumețului să-i și trântască niște cuplete cu refrenul:

Aoleo, Saraille, Saraille

Noi te vrem și tu nu vrei!²⁹

Memorialistul precizează că aceasta era starea de spirit la nivelul întregii oștiri române, ofițeri și trupă, la începutul anului 1917. Sentimentul de părăsire a fost generat de nerespectarea promisiunilor făcute la intrarea țării noastre în război: ofensiva aliată de la Salonic și livrarea de armament. Același luptător notează:

[...] după mai bine de patru luni de părăsire, o desăvârșită dezinteresare, după ce țara noastră ajunsese la un sfert cât înainte, sleită de puteri, dezorganizată, aliații noștri, și dintre ei numai franțuzii, se gândiră să ne trimită ofițeri de-ai lor pentru a reorganiza armata și a instrui trupele și elevii. Generalul Berthelot se instalase la Marele Cartier General. Maiorul de Méru luă comanda școalei militare de infanterie, aviatori și avioane franceze sosiră cu hurta³⁰, iar pe front fiecărei unități i se trimisese câte un ofițer detașat pe lângă comandant. Corpurile de armată, diviziile și brigăzile și-au avut ofițerul lor³¹.

Nu putem vorbi despre patru luni de părăsire dacă avem în vedere faptul că Misiunea Militară Franceză condusă de generalul Henri Berthelot sosise în țara noastră la începutul lunii octombrie 1916. Despre sosirea ei s-a scris în presa din epocă, prin urmare ostașii români aflați pe front au avut cunoștință de acest fapt.

²⁷ Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Gheorghe Florescu, Iași, Editura Cronica, 1997, p. 237.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Constantin Gane, *Prin viroage și coclauri, 1916-1918*, București, Editura „Cultura Națională”, 1922, p. 129.

³⁰ Cu grămada, cu toptanul.

³¹ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 129.

Militarii aflați la comandamente au interacționat primii cu aliații francezi. Referindu-se la ofițerii francezi trimiși la Armata 2, comandantul acesteia nota, în data de 27 octombrie, că:

[...] sunt foarte inteligenți și bogați în cunoștințe. Dar inteligență avem și noi, prea multă chiar. Și tot astfel și cunoștințe. Ceea ce ne lipsește nouă este simțul practic și sub raportul acesta nu cred că stau tocmai bine nici dâșii. Desigur, au experiența a doi ani de război, dar am impresia că le lipsește simțul practic pentru a vedea că ceea ce se aplică în Franța nu se poate aplica fără modificări la noi³².

De un orgoliu incontestabil, același comandant militar avea să adauge ulterior: „[...] eu înțeleg umilința, dar cu folos real. În cazul acesta, ne-am umilit dar nici nu văd, nu prevăd compensanțiunea”³³. Orgoliul nu l-a determinat pe Alexandru Averescu să respingă în fapt colaborarea cu Misiunea Militară Franceză, însă a dus la crearea unei stări de tensiune, stare generată de faptul că șeful Armatei 2 nu putea accepta ipostaza de virtual subordonat.

Cu privire la generalul Henri Berthelot, același ofițer român consemna, în luna mai 1917:

[...] independent de sentimentele lui față de mine, cred că vom câștiga dacă va fi înlocuit. Cu cât îl cunosc mai bine, și de fapt îl cunosc foarte puțin, cu atât mă conving mai mult că alegerea comandamentului sau guvernului francez nu a fost una dintre cele mai fericite. De o suficiență nemăsurată căptușită cu o superficialitate uimitoare [...]. În orice caz, este o natură fericită și aceasta se dovedește prin proporțiunile corpolenței sale. Nu pune prea multe la inimă, vede totul în bine și în două cuvinte rezolvă chestiunile complicate. [...] Față de mine, de rândul acesta a fost foarte amabil și ce este curios că în toate convorbirile a fost continuu de acord cu părerile mele. Ne-am despărțit în termenii cei mai buni. În realitate, cred că este un suflet bun și s-a lăsat a fi influențat de cei în cauză. Eu nu regret atitudinea lui față de mine personal, ci numai că nu a văzut clar. Cu mai multă perspicacitate și prudență, poate că ar fi putut, prin influența lui, să ne cruțe cel puțin de unele părți din relele ce s-au abătut asupra capului nostru³⁴.

În viziunea combatantului român, Henri Berthelot nu este un general incapabil, însă nu este persoana potrivită misiunii ce îi revine. Obișnuit să aibă puncte de vedere opuse, el este mirat de faptul că ofițerul francez este de aceeași părere. Starea de încordare dintre cei doi generali poate fi ușor observată, căci, deși se despart în „termenii cei mai buni”, ofițerul român adaugă că îl crede răspunzător pentru „dezastrele de la Jiu și mai cu seamă de pe Argeș, unde armata noastră a fost înfrântă, ceea ce s-ar fi putut cu siguranță evita”³⁵. Generalul Alexandru

³² Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. II, *Războiul nostru 1916-1918*, ediție îngrijită de Eftimie Ardeleanu și Adrian Pandea, București, Editura Militară, 1992, p. 65.

³³ *Ibidem*, p. 70.

³⁴ *Ibidem*, p. 131-132.

³⁵ *Ibidem*, p. 132.

Averescu se situa, astfel, în asentimentul militarilor ce considerau că dezinteresul aliaților pentru frontul românesc a fost una dintre principalele cauze ale înfrângerilor suferite.

Totodată, se poate afirma, comparând scrierile cu caracter memorialistic ale celor doi generali, că starea de încordare a fost alimentată încă de la început de generalul Berthelot, care avea psihologia superiorului ce făcuse sacrificiul de a veni în România pentru a o salva de la o iminentă înfrângere. Diplomația de care au dat dovadă ambii generali a permis menținerea în anumite limite a stării de tensiune ce a existat între aceștia.

Nu toți ofițerii de la comandamente împărtășeau punctul de vedere al generalului Alexandru Averescu. Iată cum este descris generalul Henri Berthelot de un alt ofițer superior român:

[...] ca fizic, o namilă de om, atât de înalt încât nu se băga de seamă cât de gras era, încât înălțimea sa părea mai mică decât era în realitate. [...] Un cap mare, rotund, cu ochii albaștri și un mic barbișon completau înfățișarea sa [...]. Era înzestrat cu o memorie fenomenală și cu o judecată rece. Muncitor, era de o meticulozitate deosebită și cerea precizie în toate. Nu se lăsa niciodată deznădăjduit, fondul caracterului său fiind un constant și sănătos optimism. [...] Ne-a fost un real colaborator, fără a înceta a avea mai ales în inimă cauza țării sale³⁶.

Despre locotenent-colonelul Victor Petin, același combatant arăta că „era un destoinic și energic comandant de regiment [...], însă era brusc din fire și i se întâmpla să fie lipsit de tact”³⁷. În schimb, maiorul C. Caput este descris ca fiind „inteligent, cult, calm și bine crescut”³⁸. În timp ce se afla pe front, Radu R. Rosetti a fost vizitat de generalul Henri Berthelot. Ofițerul român nu mai insistă, în acel context, asupra imaginii șefului misiunii, însă putem presupune că aceasta nu s-a schimbat radical dacă avem în vedere contribuția aliaților francezi la reorganizarea și instrucția armatei. Referindu-se la ofițerul francez detașat la regimentul pe care îl comanda Radu R. Rosetti, precizează că „era un foarte destoinic ofițer de rezervă”³⁹.

Același ofițer amintește, totuși, despre proasta colaborare între cei doi aliați în campania din anul 1916, arătând că „au fost câțiva ofițeri francezi, puțin numeroși, care au fost lipsiți de tact. Ei păreau a ne considera niște coloniali, poate nu ca negrii, dar ca algerienii, marocanii și indochinezii”⁴⁰. Această atitudine arogantă nu putea decât să afecteze buna colaborare între aliați.

Pentru a înțelege mai bine imaginea aliaților pe front la începutul anului 1917, trebuie să avem în vedere și pregătirea intelectuală a luptătorilor.

³⁶ General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Maria Georgescu, București, Editura Modelism, 1997, p. 134.

³⁷ *Ibidem*, p. 135.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, p. 206.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 134.

Majoritatea lor erau țărani sau fii de țărani, iar în rândul acestora francofilia nu avea rădăcini adânci. Desigur, știau că avem mulți aliați, între care cei mai de seamă erau francezi. Importanța acordată francezilor nu izvorăa atât din cunoașterea spiritului francez, cât din propaganda desfășurată în România de tabăra francofilă în perioada premergătoare intrării țării în război. Însă aliații nu își respectaseră promisiunile iar, în acest context, sosirea francezilor pe front este considerată tardivă și este privită cu neîncredere. Ea nu face „să tresare inima de bucurie ca ofițerilor din alte arme sau ca civililor din Iași”⁴¹. Militarii ce făceau parte din unitățile aflate pe front la începutul lui 1917 se întreba: „Ce vrea asta acum? Să fi venit la începutul războiului, el, care mai luptase doi ani pe frontul apusean, putea să ne învețe mai multe. Astăzi n-avem nevoie de dânsul. Am învățat singuri ce era de învățat”⁴². Constantin Gane subliniază faptul că aceasta nu este părerea personală, ci este expresia adevăratului sentiment cu care a fost primit de către luptătorii români aliatul francez, întrupat în persoana ofițerului francez detașat la unitățile ce se aflau pe front.

Sentimentele cu care au fost întâmpinați atașații francezi pe front nu trebuie asimilate cu cele existente la plecarea lor. Procesul de reorganizare nu avusese încă loc. Efectele activității Misiunii Militare Franceze nu existau. Spiritul de solidaritate și camaraderia ce avea să se dezvolte între militarii români și francezi prin traiul în comun în aceleași condiții, înfruntând același inamic, nu existau. Un francez era un străin, un necunoscut, ce avea experiența a doi ani de lupte. El nu cunoștea însă greutățile cu care se confruntau militarii români. Rolul său pe front, la începutul anului 1917, era acela de a consilia comandamentele unităților. El era un observator, un sfătuitor și un instructor. Recomandările sale au avut însă un caracter prescriptiv pentru cei mai mulți dintre ofițeri, căci „nu-i plăcut să fii raportat că nu ascuți de sfatul său”⁴³.

În ansamblu, aprecierile pe care le fac luptătorii asupra camarazilor francezi ce s-au aflat pe front sunt pozitive. Cunoștințele și comportamentul acestora sunt prețuite. Un ofițer român aflat pe front în prima jumătate a anului 1917 considera că „francezul e francez oriunde l-ai pune”⁴⁴, pe când alții sunt bosumflați și ursuzi după o noapte pierdută, el este „activ, amabil și priceput”⁴⁵. Memorialistul arăta că așa sunt francezii de la toate regimentele, regretând, totodată, faptul că nu suntem vecini cu Franța care este și trebuie să rămână „flacăra culturii și geniului omenesc”. Desigur, militarul român făcea comparație cu aliații ruși atunci când ne vorbea despre vecinătatea cu Franța. Francofilia sa nu este izvorâtă doar din admirația pentru cultura franceză, ci și din conviețuirea pe front alături de atașatul militar francez. Admirația față de acesta se contopește cu admirația pentru cultura și civilizația franceză. Nivelul

⁴¹ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 131.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Mihail Văgăonescu, *op. cit.*, p. 288.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 240.

⁴⁵ *Ibidem*.

de cultură al combatantului cu studii universitare face posibil acest fapt. Stima, în acest caz, este reciprocă, căci ofițerul român vorbește, referindu-se la aliații francezi, despre „cât de mult ne iubesc și ne stimează ei”.

Au existat cazuri în care ofițerii francezi nu au produs o bună impresie luptătorilor români la venirea pe front, însă ulterior părerea asupra lor s-a schimbat. Dacă la venirea pe front, în luna ianuarie, a căpitanului Emil Henno, Constantin Gane îl descrie ca fiind „foarte mulțumit de destoinicia lui, de averea lui de altfel risipită, de gradul lui de căpitan căpătat pe front, de Franța lui cea dintâi țară din lume”⁴⁶, în luna iunie acesta arată că, „deși își zicea tot Henno, îmi venea greu să cred că e același om. Se făcuse blând, binevoitor, bun camarad”⁴⁷. Viețuirea pe front în aceleași condiții, luptând împotriva unui inamic comun, contribuise la o mai bună cunoaștere reciprocă și la îmbunătățirea relațiilor dintre atașatul francez și ofițerii români. Dacă în luna ianuarie luptătorul român vorbea despre o „dușmănie nemărturisită” între căpitanul Henno și ofițerii români din Regimentul 37 infanterie, în luna iunie, acesta își manifestă simpatia pentru cel ce a devenit între timp un frate de arme și de suferință. Există posibilitatea ca perspectiva lui Constantin Gane asupra camaradului francez să se fi schimbat și datorită contribuției aduse de Misiunea Militară Franceză la reorganizarea și instrucția armatei.

Constantin Gane nu este singurul care remarcă și aspecte negative ale comportamentului ofițerilor francezi pe front. N.V. Hodoroabă consemnează faptul că „ofițerul francez de la brigadă bate un soldat”⁴⁸, iar Gheorghe I. Brătianu portretizează ofițerul francez „scurt, uscat și negricios”⁴⁹, care în timpul unei lupte țipă la un soldat ce intrase în panică, „amestecând româneasca lui stricată cu suduieli străine”⁵⁰. Ambele întâmplări au avut loc în a doua jumătate a anului 1917. Modificarea atitudinii a fost influențată și de schimbarea de statut a ofițerilor francezi, aceștia dobândind în luna iunie dreptul de a participa la luarea deciziilor, depășindu-și atribuțiile de consilieri.

Acest gen de atitudini nu trebuie generalizate, pentru că traiul în aceleași condiții a dus la dezvoltarea spiritului de camaraderie, la simpatia, cunoașterea și aprecierea reciprocă, astfel încât atunci când a intervenit schimbarea de statut existau deja premisele unei bune colaborări. În același timp, trebuie să avem în vedere faptul că, în a doua jumătate a anului 1917, rezultatele colaborării cu aliații francezi erau evidente conducând la o schimbare de perspectivă în ceea ce privește portretizarea aliatului francez și la îmbunătățirea relațiilor reciproce.

Imaginea aliatului francez pe front se confundă, îndeobște, cu imaginea reprezentanților Misiunii Militare Franceze, chiar dacă România a fost vizitată

⁴⁶ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 130.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 181.

⁴⁸ N.V. Hodoroabă, *Din Războiul de Reîntregire. Note și impresii de campanie 1916-1918*, București, Editura „Cartea Românească”, 1926, p. 250.

⁴⁹ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 64.

⁵⁰ *Ibidem*.

în acea perioadă de personalități precum Robert de Flers⁵¹ sau Albert Thomas⁵². Membrii Misiunii Militare Franceze făceau parte, cu precădere, din corpul ofițeresc. Așadar, imaginea aliatului francez este preponderent imaginea ofițerului francez. Nu întâlnim în memorialistică o portretizare a soldatului francez ca în cazul aliatului rus.

Imaginea aliatului francez a fost strâns legată de imaginea ofițerului francez aflat în proximitatea luptătorilor. Fiecare ofițer francez din regimentele aflate pe front sau de la centrele de instrucție devine exponentul armatei și civilizației franceze pentru militarii români cu care interacționează. El a putut fi identificat, numit și cunoscut. Identificarea aliatului francez a debutat odată cu venirea Misiunii Militare Franceze în țară. Cunoașterea a fost facilitată de trimiterea ofițerilor pe front sau la școlile de instrucție. Uneori lipsit de tact, acesta este caracterizat de memorialiști ca fiind inteligent, optimist, destoinic și bun camarad.

Aportul adus de Misiunea Militară Franceză în reorganizarea armatei române a contribuit treptat la accentuarea elementelor pozitive în conturarea imaginii ofițerului francez și la „confirmarea” statutului de aliat.

Dacă în privința aliatului francez portretizarea se face individual, în privința aliatului rus predomină portretul colectiv. Portretizarea la nivel colectiv a militarilor ruși se datorează circumstanțelor, în cazul lor putându-se vorbi, cu precădere, de trupe ce au staționat în proximitate, de militari cu care memorialiștii noștri au interacționat sporadic. Priviți la început cu un amestec de bucurie, teamă, neîncredere și speranță, aliații ruși au dat dovadă de o slabă capacitate combativă în anul 1916.

Imaginea lor, pe parcursul lui 1917, se înrăutățește treptat. Comportamentul luptătorilor ruși, aflați mai mult sub influența lui Bachus decât a propriilor comandanți, stârnește indignarea trupelor române aflate pe front și a populației civile. Reprezentanți ai unei mari puteri militare, aliații ruși nu s-au ridicat la așteptările luptătorilor români și au fost percepuți deseori ca fiind aroganți, leneși, bețivi, hoți, criminali și rareori ca fiind prietenoși, culți, naivi, mistici, visători. În condițiile izbucnirii revoluției și a răspândirii ideilor bolșevice, până la semnarea armistițiului, comportamentul lor nu cunoaște ameliorări potrivit scrierilor luptătorilor, ci se degradează, iar pentru români, în mod paradoxal, aliații ruși dobândesc statutul de inamici.

⁵¹ Jurnalist și dramaturg francez.

⁵² Deputat socialist francez, ministru al Armamentului în perioada 12 decembrie 1916 – 12 septembrie 1917.

The Imagery of the Allies on the Romanian Front in 1917

(Abstract)

Keywords: First World War, Romanian War front, Allies, Russians, French.

During the First World War, the imageries of the French and Russian allies on the Romanian war front cannot be understood without the events from 1917 and the previous year and without the general imagery referring to Russian and French allies in the Romanian society. The failure of the promises made by the French allies' generated disappointment between the Romanian combatants and the passivity of the Russian troop located on Romanian territory has only served to confirm some existing fears. The Russian ally imagery will not have significant improvement over 1917, rather it will worsen gradually, influenced by the spread of the Bolshevik ideas and dissolution of the Russian army. The Russian Bolshevik troop behavior arouses anxiety and causes the contempt of the Romanian combatants. The front leaving by the Russian allies causes riot being perceived as an act of treason. The Russian ally image consists of aspects of physical and moral issues and has distinct elements according to the military degree of the portrayed ally being able to talk about shaping an image of the soldiers and an image of the officer corps, where it is made the distinction between the old army officers, educated and friendly and the new arrogant and unskilled army officers. The image of the French ally image has a predominant positive note, although negative aspects are mentioned in the writings of combatants. If the first French allies were greeted with distrust and stoicism, then, their skillfulness and contribution to the reorganization and training of the Romanian army were assessed. The French ally image outlined among the combatants is composed, like the Russian ally image, by the physical aspects and moral issues. Unlike the image of the Russian ally, this is a picture of the officer corps from the French Military Mission, not being able to talk about shaping an image of the soldiers. This is a highly personalized image, French officers living among the Romanian combatants being the expression of the French ally imagery.

România și chestiunea Ucrainei Subcarpatice (septembrie 1938 – martie 1939)

Ottmar TRAȘCĂ, Cornel GRAD

De la München la Galați. România, Polonia și Ucraina Subcarpatică (septembrie-octombrie 1938)

Conferința de la München din 28-30 septembrie 1938 a însemnat nu numai începutul procesului de dezmembrare a Cehoslovaciei – proces ce avea să se încheie la 15 martie 1939, în urma instituirii Protectoratului german al Boemiei și Moraviei –, ci a reprezentat inclusiv o modificare fundamentală în favoarea statelor revizioniste în cadrul echilibrului de forțe european. Dezmembrarea și ulterior dispariția de pe hartă a statului cehoslovac au reprezentat în fapt începutul disoluției întregii organizări europene, bazată pe sistemul tratatelor de pace de la Versailles și Societatea Națiunilor¹. Prin alipirea la Reich a regiunii

¹ Din bogata literatură de specialitate referitoare la contextul internațional în care a fost încheiat acordul de la München, precum și urmările acestuia asupra evoluției relațiilor internaționale în perioada rămasă până la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, vezi îndeosebi András D. Bán, *Hungarian-British Diplomacy 1938-1941. The Attempt to Maintain Relations*, London/Portland, Frank Cass, 2004, p. 23-54; Aristotle A. Kallis, *Fascist Ideology. Territory and expansionism in Italy and Germany, 1922-1945*, London/New York, Routledge, 2000, p. 104-137; David Dutton, *Neville Chamberlain*, London/New York, Oxford University Press, 2001; Hugh Ragsdale, *The Soviets, the Munich Crisis, and the Coming of World War II*, Cambridge/New York/Melbourne/Madrid/Cape Town/Singapore/São Paulo, Cambridge University Press, 2004; Ian Kershaw, *Hitler, 1936-1945*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 2000, p. 136 ș.u.; Ivan Pfaff, *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934-1938. Versuch der Revision einer Legende*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau Verlag, 1996, p. 339 ș.u.; Jürgen Tampke, *Czech-German Relations and the Politics of Central Europe. From Bohemia to the EU*, London/New York, Palgrave, 2003, p. 45 ș.u.; Keith Neilson, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*, Cambridge/New York/Melbourne/Madrid/Cape Town/Singapore-São Paulo, Cambridge University Press, 2006, p. 212 ș.u.; Klaus Hildebrand, *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler*, durchgesehene Ausgabe, Berlin, Prophylläen Taschenbuch, 1999, p. 756-788; Maurice Cowling, *The Impact of Hitler. British Politics and British Policy 1933-1940*, Cambridge/New York/Melbourne/Madrid/Cape Town/Singapore/São Paulo, Cambridge University Press, 1975, p. 177-206; Peter Jackson, *France and the Nazi Menace. Intelligence and Policy Making 1933-1939*, London/New York, Oxford University Press, 2001, p. 247-297; Peter Neville, *Hitler and Appeasement. The British Attempt to Prevent the Second World War*, London/New York, Hambledon Continuum, 2006, p. 91-120; Richard Davis, *Anglo-French Relations Before the Second World War. Appeasement and Crisis*, London/New York, Palgrave, 2001.

sudete, precum și prin cedarea către Polonia a regiunilor Teschen și Fristadt, întreaga structură politică, etnică și economică a Cehoslovaciei a suferit transformări ireversibile. Astfel, înainte de 1 octombrie 1938, Boemia, Moravia și Silezia dispuneau de o suprafață de 78.870 km², din care au fost cedate Germaniei și Poloniei aproximativ 30.320 km². Din totalul de 10.459.000 locuitori ai acestor provincii, Cehoslovacia a pierdut în urma cedărilor teritoriale către statele vecine un număr de 3.828.000 locuitori. Consecințele cedărilor teritoriale în favoarea Germaniei și Poloniei erau la fel de grave pentru statul cehoslovac și din punct de vedere economic. De exemplu, Cehoslovacia pierdea prin cedarea regiunii sudete nu mai puțin 3.525 km de cale ferată, ce reprezenta 26% din întreaga rețea de căi ferate a Cehoslovaciei, evaluată la 13.560 km². Așa cum era de așteptat, pierderile teritoriale ale Cehoslovaciei în urma acordurilor de la München nu s-au limitat doar la cele suferite în favoarea celui de-al III-lea Reich ori Poloniei. Dimpotrivă, încurajată de atitudinea conciliatoristă adoptată de Anglia și Franța în fața politicii revizioniste a celui de-al III-lea Reich, la scurt timp după München inclusiv Ungaria avea să formuleze pretenții teritoriale față de Cehoslovacia, fapt ce a stârnit îngrijorare la București.

În ceea ce privește poziția guvernului român în timpul crizei sudete, ea a fost determinată de mai mulți factori. Deși România era legată de Cehoslovacia prin intermediul Miciei Înțelegeri³, totuși această alianță era funcțională doar în cazul unei intervenții militare a Ungariei împotriva Cehoslovaciei, nu și în eventualitatea unui conflict armat între Cehoslovacia și Reich. În al doilea rând, cercurile decizionale române au fost nevoite să țină seama de poziția guvernului polonez în cadrul crizei sudete care, în perioada premergătoare acordului de la München, a făcut cunoscut faptul că în cazul unui conflict militar germano-cehoslovac va permite și facilita aprovizionarea Germaniei. Mai mult, guvernul polonez a formulat la rândul său pretenții teritoriale la adresa Cehoslovaciei (regiunile Teschen și Fristadt)⁴. În al treilea rând, guvernul român a fost nevoit să ia în considerare inclusiv posibilitatea transformării teritoriului țării în teatru de operațiuni militare între Germania și URSS, în cazul în care, cedând insistențelor Franței, factorii decizionali de la București ar fi permis trecerea Armatei Roșii pe teritoriul românesc pentru a veni în ajutorul aliatului

² AMAE, fond 71/1920-1944 Cehoslovacia, vol. 29 – Politica economică, f. 353-358. Raportul nr. 2837/C din 17.10.1938 al Legației române din Praga, semnat Radu Cruzescu.

³ Mica Înțelegere a fost fondată în anul 1921 prin încheierea convențiilor de alianță defensivă dintre România și Cehoslovacia (23.04.1921), respectiv dintre România și Iugoslavia (07.06.1921). Mica Înțelegere avea drept scop fundamental menținerea frontierelor stabilite la Trianon și contracararea revizionismului maghiar. Vezi în acest sens Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, București, Editura Politică, 1980, p. 247-256; idem, *Mica Înțelegere*, ediția a 2-a, București, Editura Academiei Române, 1997.

⁴ Idem, *Mica Înțelegere*, p. 219; Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *România – Polonia. Relații diplomatice*, vol. I, 1918-1939, București, Editura Enciclopedică, 2003, doc. nr. 97, p. 196-197; doc. nr. 98, p. 198.

cehoslovac⁵. În această ultimă eventualitate, România risca nu numai să fie implicată într-un conflict în calitate de adversar al Germaniei – fapt pe care regele Carol al II-lea dorea să-l evite cu orice preț⁶ – dar, în același timp, în cadrul conducerii politice și militare române exista temerea că prezența trupelor sovietice pe teritoriul României putea duce la pierderea Basarabiei în favoarea URSS și la o eventuală răsturnare a regimului politic existent în țară⁷.

În consecință, guvernul de la București a adoptat în perioada crizei sudete o atitudine rezervată. Astfel, în cadrul unui consiliu restrâns desfășurat la Sinaia, la 26 septembrie 1938, sub patronajul regelui Carol al II-lea, s-a luat decizia ca România să nu intervină în criza sudetă⁸, chiar în eventualitatea unui atac maghiar îndreptat împotriva Cehoslovaciei⁹. Această decizie reflecta poziția cercurilor decizionale române la acea dată, potrivit căreia o Cehoslovacie prosovietică nu reprezenta un argument suficient pentru ca România să riște implicarea într-un război cu cel de-al III-lea Reich¹⁰. Totuși, pentru a preveni o situație neplăcută, guvernul român a solicitat Berlinului, la 9 septembrie 1938, să nu lanseze o operațiune militară împotriva statului cehoslovac de pe teritoriul maghiar, respectiv să nu forțeze Ungaria la o acțiune militară împotriva Cehoslovaciei, întrucât aceasta ar reprezenta un *casus foederis* pentru România¹¹. În urma demersului diplomației române, la 28 septembrie 1938, mareșalul Hermann Göring i-a comunicat ministrului plenipotențiar iugoslav la Berlin că, în eventualitatea unei acțiuni militare maghiare împotriva Cehoslovaciei, aceasta urma să fie realizată astfel încât „obligațiunile României și Iugoslaviei vor deveni inoperante”. Cu acest prilej, Göring a reiterat totodată disponibilitatea Germaniei de a oferi Iugoslaviei și României toate garanțiile în fața revizionismului maghiar cu condiția ca atitudinea Belgradului și Bucureștiului față de Germania să rămână în continuare „neutră” și „netă” și a lansat un apel către oficialii celor două state „de a nu lăsa ca ochii noștri să alunece când spre Moscova, când spre Paris”¹².

⁵ Pentru o analiză extrem de interesantă a relațiilor româno-sovietice în perioada crizei sudete, respectiv pregătirile efectuate de URSS în vederea intervenției în favoarea Cehoslovaciei, vezi Hugh Ragsdale, *op. cit.*, p. 76-92, 111-167.

⁶ Carol al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, vol. I (1 martie 1937 – 4 septembrie 1938), ediție îngrijită, note, glosar și indice de Viorica Moisuc, Nicolae Raus, cuvânt înainte de Ioan Scurtu, București, Editura Scripta, 2001, p. 257 (vezi însemnarea din 2.09.1938).

⁷ Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916-1939*, ediție îngrijită și prefăcută de Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 397-399 (vezi însemnarea din 26.09.1938); Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938-1944*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 56-57; Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, p. 219; Carol al II-lea, Regele României, *op. cit.*, vol. I, p. 257 (vezi însemnarea din 2.09.1938); Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 58-60.

⁸ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 397-399 (însemnarea din 26.09.1938).

⁹ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 58.

¹⁰ *Ibidem*, p. 58-59.

¹¹ *Ibidem*, p. 58.

¹² AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 – Relații cu România, f. 106-107. Telegrama cifrată nr. 38219 din 28.09.1938 a Legației române din Berlin, semnată Radu Djuvara; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 58.

În pofida poziției adoptate în cadrul crizei sudete, pentru guvernul român conferința de la München a constituit un serios semnal de alarmă, având implicații ce au depășit cu mult chestiunea Cehoslovaciei. Pe de o parte, acordul din 29-30 septembrie 1938 a pus capăt iluziilor nutrite de factorii decizionali români cu privire la securitatea colectivă și atitudinea Marilor Puteri garante ale sistemului de la Versailles, în special Anglia și Franța, față de politica revizionistă agresivă promovată de Germania nazistă și Italia fascistă. Pe de altă parte, guvernul român a conștientizat faptul că în urma acordului de la München Europa Central-Estică intrase în sfera de influență germană¹³, iar statele mici din acest areal geografic, aliate ale Angliei și Franței – inclusiv România – se aflau de acum înainte în postura de a face față singure politicilor expansioniste a celui de-al III-lea Reich. Percepția internațională referitoare la situația României în urma conferinței de la München este ilustrată elocvent de un raport diplomatic înaintat, la 30 septembrie 1938, Ministerului de Externe din București de către ministrul plenipotențiar român la Oslo, Dimitrie Jurașcu.

Raportul, redactat pe baza convorbirilor avute de diplomatul român cu persoane bine informate, oferea un tablou sumbru cu privire la perspectivele României în planul relațiilor internaționale.

Cu toate solemnele asigurări date de Führer că Germania și-a încheiat revendicările sale teritoriale – se arăta în raport – se poate întrevăde că în foarte scurtă vreme Reich-ul va pune chestiunea Memel, după care va urma, cu tot complexul ei politic și economic, încercarea de rezolvare a marii probleme a Dunării, adevărata linie cardinală a politicii germane care se orientează – nu spre Triest sau Salonic – ci, prin câmpie, mai departe spre bogățiile nesecate ale Naphtului persan și mesopotamian. Vechiul vis imperial „BBB” re trăiește astăzi puternic și de aceea axa reală în jurul căreia vor gravita mâine popoarele din Centrul și Estul Europei nu va fi Berlin – Roma și Rhin – Dunărea. Prin urmare, România va deveni în curând una din țintele de căpetenie ale acestei politici, care va încerca să o convingă și la nevoie să o silească a intra în constelația astrului german. Din nenorocire pentru veacul în care trăim și cu toate formulele de consolare ce se vor găsi, înțelegerea din München înseamnă o dată mai mult triumful Germaniei, care, cu ajutorul satelitelui italian, reușește în mod regulat, printr-o adevărată politică de gangster, să intimideze și să terorizeze întreaga omenire¹⁴.

Raportul citat critica virulent atitudinea conciliatoristă a Angliei și Franței care „se pleacă cu groază în fața forței brutale”, consfințind prin semnăturile reprezentanților săi la München „ciopârțirea civilizațiunii de către casapii Europei”, dezvăluind totodată soarta ce era rezervată României în perioada următoare de către conducerea celui de-al III-lea Reich:

¹³ AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 – Relații cu România, f. 136-137. Telegrama cifrată nr. 1893 din 31.10.1938 a Legației române din Roma, semnată Alexandru Duiliu Zamfirescu.

¹⁴ *Ibidem*, f. 108-110. Raportul cifrat nr. 1117 din 30.09.1938 a Legației române din Oslo, semnată Dimitrie Jurașcu.

Din nenorocire pentru Români, țara lor va fi în curând mai amenințată decât a altora și, fără a mai putea spera în vreun ajutor eficace venind din Apus, dâșii vor fi siliți să se supună la rândul lor soartei ineluctabile, devenind într-un viitor apropiat vasalii Germaniei, care le pregătește de pe acum atacul maghiaro-săses (poate și pe cel bulgăresc) pe teren revizionist¹⁵.

Temerile nutrite cu privire la implicațiile și consecințele acordului de la München asupra României – confirmate așa cum am arătat anterior inclusiv de rapoartele alarmante recepționate din diferite capitale europene – au impus factorilor decizionali români necesitatea reevaluării politicii externe promovate până la acea dată. Chiar în ziua în care Adolf Hitler, Benito Mussolini, Neville Chamberlain și Eduard Daladier se reuneau în capitala Bavariei pentru a parafa acordul ce pecetluia soarta regiunii sudete, din însărcinarea lui Ernest Urdăreanu – ministrul Casei Regale și colaboratorul cel mai apropiat al regelui Carol al II-lea – mareșalul Palatului Șerban Flondor l-a vizitat pe ministrul plenipotențiar german la București, Wilhelm Fabricius, pentru a-i comunica acestuia dorința regelui Carol de „a strânge, mai mult ca până acum, relațiile cu Germania”¹⁶. Acest demers nu era doar rezultatul acordului de la München – ce a modificat incontestabil echilibrul de forțe dintre Marile Puteri în spațiul central-est-european în favoarea Germaniei național-socialiste –, ci reprezenta totodată consecința directă a sentimentului de insecuritate cu privire la propriile frontiere, resimțit de guvernul de la București în urma cedărilor succesive ale Angliei și Franței în fața expansionismului promovat de cel de-al III-lea Reich.

Oficialii români au conștientizat faptul că, în urma dezmembrării Cehoslovaciei prin alipirea regiunii sudete la Germania, crescuseră considerabil inclusiv șansele Ungariei de a anexa Slovacia și Ucraina Subcarpatică, ori o asemenea desfășurare a evenimentelor ar fi reprezentat un factor catalizator al pretențiilor teritoriale maghiare față de România. Dat fiind faptul că, în viziunea cercurilor decizionale române, Münchenul demonstrase nu numai dezinteresul, ci chiar neputința Angliei și Franței de a garanta în continuare integritatea teritorială a statelor din centrul și estul Europei, beneficiare ale sistemului de la Versailles, speranța guvernului român s-a îndreptat în mod firesc spre Germania, considerată la București drept singura putere în măsură să protejeze România în fața revizionismului promovat de URSS și, mai ales, de Ungaria. Pe de altă parte, pentru guvernul de la Budapesta, după München, a devenit tot atât de evident faptul că soluționarea pretențiilor sale teritoriale în privința Cehoslovaciei și României depindea indubitabil de Berlin, astfel că în perioada următoare gesturile cercurilor decizionale maghiare menite a câștiga bunăvoința celui de-al III-lea Reich, în vederea realizării aspirațiilor teritoriale ale Budapestei, s-au înmulțit exponențial. În consecință, după München, Berlinul a devenit *de facto* arbitru competiției dintre România și Ungaria în chestiunea menținerii, respectiv revizuirii frontierelor stabilite după Primul Război Mondial,

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 58; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 64.

statut ce i-a permis să exploateze disensiunile teritoriale româno-maghiare în propriul interes.

Așa cum era de așteptat, posibilitatea ca Ungaria să anexeze Ucraina Subcarpatică, în toamna anului 1938, a stârnit îngrijorare nedisimulată la București. În opinia autorităților române, o asemenea eventualitate ar fi reprezentat nu numai un succes incontestabil al politicii revizioniste maghiare ci, mai mult, ar fi fost urmată de repunerea pe tapet a chestiunii revizuirii frontierei româno-maghiare, stabilită prin tratatul de la Trianon. Dar nu numai posibilele efecte politice ale anexării Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria preocupau guvernul român, ci și consecințele de natură economică ale unei asemenea acțiuni. Principalele și în același timp cele mai scurte căi de comunicații între România și Europa Centrală, respectiv Cehoslovacia și Germania, tranzitau Ucraina Subcarpatică, prin intermediul acestora derulându-se cele mai importante schimburi comerciale dintre România și Cehoslovacia, ca de exemplu livrările de armament ceh sau german către statul român. Or, în urma eventualei anexări a Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, aceste căi de comunicații directe ce legau România de Cehoslovacia și Germania ar fi fost întrerupte, ceea ce ar fi produs prejudicii economice importante economiei românești. În plus, într-o asemenea situație livrările de armament ceh sau german către România ar fi urmat să tranziteze teritoriul unei Ungarii ostile, ceea ce guvernul român dorea să evite cu orice preț¹⁷. Ca urmare, după semnarea acordului de la München, România a inițiat o serie de demersuri diplomatice concrete în scopul salvării frontierei comune româno-cehoslovace, respectiv împiedicarea anexării de către Ungaria a Ucrainei Subcarpatice. Aceste demersuri au fost impuse inclusiv de rapoartele înaintate Ministerului de Externe de la București, la începutul lunii octombrie 1938, de către diplomații români acreditați în diferite capitale europene cu privire la sprijinul acordat de unele Mari Puteri – îndeosebi de Italia și Polonia – în vederea realizării frontierei comune dintre Ungaria și Polonia¹⁸.

Pentru Varșovia realizarea unei frontiere comune polono-maghiare prin anexarea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria reprezenta un obiectiv major de politică externă, ce avea menirea de a crea o barieră atât în fața expansionismului celui de-al III-lea Reich, cât și a celui promovat de URSS. Un alt motiv care îndemna Varșovia să acționeze în vederea alipirii Ucrainei Subcarpatice la Ungaria era reprezentat de potențialul iredentist al populației rutene din acest teritoriu. Dacă până la acordul de la München autoritățile poloneze nu au fost preocupate în mod deosebit de acest aspect – întrucât regiunea în discuție

¹⁷ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 59 – Relații cu România, f. 367-379. „Conferința de la 18 octombrie 1939, orele 4 p.m., ce a avut loc la Galați pe Yachtul Luceafărul, între Majestatea sa Regele Carol II al României, D-l Colonel Beck, Ministrul Afacerilor Străine al Poloniei și D-l Comnen, Ministrul Afacerilor Străine al României”; Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 105, p. 203-210; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 60-62; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 63.

¹⁸ Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, p. 389.

era în componența statului cehoslovac, iar guvernul de la Praga se opusese cu succes până la acea dată mișcării autonomiste a populației rutene – după 30 septembrie 1938, situația s-a modificat radical. Proclamarea de către Hitler a dreptului la autodeterminare al germanilor sudeți a constituit un factor catalizator inclusiv pentru tendințele centrifuge ale populației slovace și rutene din cadrul Cehoslovaciei, fapt ce nu putea fi trecut cu vederea la Varșovia. Teama constituirii unei Ucraine Subcarpatice autonome sau chiar independente și puterea de atracție ce putea fi exercitată de această structură statală – un potențial „Piemont ucrainean” – asupra populației ucrainene aflate îndeosebi pe teritoriul Poloniei și al URSS au determinat Varșovia să intensifice, în perioada următoare conferinței de la München, eforturile în vederea încorporării Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria și realizării astfel a frontierei comune polono-maghiare¹⁹. Doar că în acest punct obiectivele urmărite de autoritățile din Varșovia intrau în contradicție flagrantă cu interesele politice, economice și militare ale guvernului român, ceea ce a determinat opoziția pe alocuri înverșunată a cercurilor decizionale din București față de planurile guvernului polonez.

Luând în considerare faptul că Polonia era principalul susținător al anexării Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, guvernul român și-a concentrat inițial demersurile diplomatice în această direcție, încercând să convingă partea poloneză de necesitatea menținerii Ucrainei Subcarpatice în cadrul statului cehoslovac. Astfel, la 6 octombrie 1938, ambasada română din Varșovia era însărcinată să transmită Ministerului de Externe polonez faptul că atât România, cât și Iugoslavia erau interesate în cel mai înalt grad de soarta Slovaciei și a Ucrainei Subcarpatice și considerau că eventualele modificări teritoriale la frontiera României puteau fi realizate doar prin înțelegerea directă dintre Cehoslovacia și Ungaria – cu consimțământul părții române –, iar în cazul în care cele două părți nu reușeau să ajungă la un acord, chestiunea urma să fie supusă arbitrajului Marilor Puteri. De asemenea, guvernul român își exprima dezacordul față de poziția adoptată de Polonia în această chestiune care, „în loc să sprijine interesele aliatei sale România, încurajează anexarea unor popoare alogene slave Ungariei, creând astfel la porțile noastre o nouă chestiune a minorităților și un nou focar de incendiu”²⁰.

¹⁹ Vezi pe larg Paul R. Magocsi, *The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia: An Historical Survey*, Wien, Wilhelm Braumüller Universitäts Verlagsbuchhandlung, 1983, p. 44 ș.u.; Albert S. Kotowski, „Ukrainisches Piemont”? *Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Band 49, Heft 1, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2001, p. 74-76; Frank Golczewski, *Deutsche und Ukrainer 1914-1939*, Paderborn/München/Wien/Zürich, Ferdinand Schöningh Verlag, 2010, p. 817 ș.u.; Jan Jacek Bruski, *In Munich's shadow: The Ukrainian question in Polish foreign policy (October 1938 – March 1939)*, în „Nowa Ukraina”, Kraków, 2011, nr. 11, p. 29-42.

²⁰ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 59 – Relații cu România, f. 364. Telegrama cifrată nr. 59915 din 6.10.1938 a Ministerului de Externe român către Ambasada română din Varșovia, semnată Nicolae Petrescu-Comnen; Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 101, p. 200.

Mesajul guvernului român a fost comunicat în cadrul convorbirii avute de ministrul de Externe polonez, Józef Beck, cu ambasadorul român la Varșovia, Richard Franasovici. Șeful diplomației poloneze a promis că va ține seama de poziția exprimată de partea română, chiar dacă o considera depășită de evenimente, întrucât potrivit informațiilor de care dispunea situația evolua în direcția dezagregării Cehoslovaciei prin proclamarea independenței Slovaciei. Beck a menționat, de asemenea, că Polonia sprijinea crearea Slovaciei independente și, în urma demersului întreprins la Budapesta, guvernul maghiar s-a arătat dispus să-și limiteze pretențiile teritoriale în privința Slovaciei la regiunile locuite de populația maghiară. În ceea ce privește soarta Ucrainei Subcarpatice, ministrul de Externe polonez nu a ascuns interlocutorului său că, mai devreme sau mai târziu – în „trei zile sau trei săptămâni” –, teritoriul în cauză urma să revină Ungariei, existând deja acordul Marilor Puteri în acest sens. În urma convorbirii, ambasadorul Franasovici a rămas cu impresia că, în schimbul limitării pretențiilor teritoriale maghiare față de Slovacia, Ungaria a obținut sprijinul necondiționat al Poloniei în chestiunea Ucrainei Subcarpatice²¹.

Raportul trimis de ambasadorul Richard Franasovici a sporit temerile guvernului român în privința iminentei dezmembrări teritoriale a Cehoslovaciei, ceea ce a determinat Bucureștiul să întreprindă un demers diplomatic în aceeași zi de 6 octombrie 1938 pe lângă guvernul de la Praga, pentru a transmite informațiile recepționate de la ministrul de Externe polonez. Dată fiind gravitatea situației, guvernul român recomanda factorilor decizionali din Praga: 1) să solicite Marilor Puteri respectarea acordurilor de la München și intervenția acestora la Budapesta și Varșovia în vederea prevenirii ocupării teritoriilor revendicate de Ungaria; 2) să solicite intervenția unor trupe internaționale; 3) încheierea imediată a unui acord politic cu reprezentanții slovacilor și rutenilor, „orice clipă pierdută putând fi funestă soartei cehoslovace”²². În stadiul actual al cercetării este dificil de stabilit dacă și în ce măsură avertismentul părții române a contribuit la încheierea acordului politic din 6 octombrie 1938 dintre guvernul de la Praga și reprezentanții partidelor slovace, cert este însă faptul că parafarea acestei înțelegeri a amânat pentru moment desprinderea Slovaciei, dejucându-se astfel în ultimul moment planurile concepute la Varșovia și Budapesta în vederea destrămării Cehoslovaciei²³.

Odată înlăturat pericolul imediat al dispariției statului cehoslovac, guvernul român a reluat demersurile în capitala poloneză în scopul prevenirii

²¹ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 59 – Relații cu România, f. 362-363. Telegrama cifrată nr. 4336 din 06.10.1938 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici; Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 102, p. 201.

²² AMAE, fond 71/1920-1944 Cehoslovacia, vol. 25 – Politica internă, f. 50. Telegrama cifrată nr. 59918 din 6.10.1938 a Ministerului de Externe către Legația română din Praga, semnată Nicolae Petrescu-Comnen.

²³ *Ibidem*, f. 52. Telegrama cifrată nr. 2697 din 6.10.1938 a Legației române din Praga, semnată Radu Crutzesu, f. 59-62. Raportul nr. 2699/C din 7.10.1938 al Legației române din Praga, semnat Radu Crutzesu.

unui „coup de main” al Poloniei în privința Ucrainei Subcarpatice. Într-o scrisoare din 8 octombrie 1938, ministrul de Externe român Nicolae Petrescu-Comnen solicita ambasadorului Richard Franasovici să continue demersurile pe lângă autoritățile poloneze pentru a atrage atenția acestora asupra erorii de a sprijini pretențiile teritoriale „absurde” ale Ungariei, ceea ce contravenea „spiritului tratatului de alianță româno-polon”, atrăgându-le totodată atenția asupra „dureroasei surprinderi ce a pricinuit la noi atitudinea Poloniei care, nu numai că disprețuiește clauzele formale ale tratatelor noastre, întreprinzând o acțiune gravă, dar dimpotrivă, fără a se fi consultat cu noi, s-a concertat cu adversarii noștri unguri, sprijinindu-le lupta împotriva intereselor noastre”²⁴.

Opoziția manifestată de guvernul român față de ideea frontierei comune ungaro-polone – un deziderat care se bucura de o popularitate considerabilă în cadrul clasei politice, a presei și opiniei publice poloneze²⁵ – nu a fost în măsură să descurajeze cercurile decizionale din Varșovia. Dimpotrivă, în cursul lunii octombrie 1938, guvernul polonez și-a intensificat eforturile pentru a convinge partea română să accepte încorporarea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria. Insistența Varșoviei în această direcție a fost determinată inclusiv de poziția adoptată de Berlin în problema Ucrainei Subcarpatice. Din motive politice și militare, conducerea celui de-al III-lea Reich nu a sprijinit inițial realizarea frontierei comune dintre Polonia și Ungaria. Astfel, la 6 octombrie 1938, Înalțul Comandament al Wehrmachtului (OKW) a înaintat Ministerului de Externe german un memorandum în care – din motive strategice – se opunea frontierei comune polono-maghiare și se declara împotriva susținerii tendințelor autonomiste ale Slovaciei. Punctul de vedere al Ministerului de Externe german a fost formulat de subsecretarul de stat Ernst Woermann în cadrul notei adresate lui Hitler, la 7 octombrie 1938. Woermann se pronunța în favoarea autonomiei Ucrainei Subcarpatice, dar în cadrul Slovaciei sau Cehoslovaciei, susținând totodată necesitatea respingerii planurilor polono-maghiare referitoare la frontiera comună dintre cele două state²⁶.

Poziția oficială a conducerii celui de-al III-lea Reich în chestiunea Ucrainei Subcarpatice a fost reiterată în cadrul circularii din 10 octombrie 1938, a Ministerului de Externe german către reprezentanțele diplomatice din străinătate²⁷, și a fost comunicată inclusiv guvernelor de la Praga și Budapesta în cursul convorbirilor bilaterale germano-cehoslovace, respectiv germano-maghiare

²⁴ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 6, f. 263-265. Scrisoarea din 8.10.1938 a ministrului de Externe Nicolae Petrescu Comnen adresată ambasadorului român la Varșovia, Richard Franasovici; Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, p. 389-390; idem, *Mica Înțelegeră*, p. 224-225.

²⁵ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 12 – Presă, f. 50-56. Buletinul de presă nr. 420 din 7.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia, f. 75-80. Buletinul de presă nr. 424 din 12.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia; Buletinul de presă nr. 425 din 13.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia.

²⁶ Albert S. Kotowski, *op. cit.*, p. 77.

²⁷ *Ibidem*, p. 77-78.

desfășurate la München în 14 octombrie 1938. În discuția avută cu ministrul de Externe cehoslovac, František Chvalkovský, Hitler a propus ca teritoriile locuite preponderent de populație maghiară să fie cedate Ungariei, urmând ca în zonele unde situația etnică era neclară să fie organizate plebiscite. Hitler nu a ascuns faptul că garantarea de către Reich a frontierelor Cehoslovaciei depindea de satisfacerea pretențiilor teritoriale minimale maghiare și a dat asigurări că noua linie de frontieră propusă de partea germană menținea orașele Ujgorod și Muncacevo în cadrul Ucrainei Subcarpatice. Dacă discuția cu ministrul de Externe cehoslovac s-a desfășurat într-o atmosferă normală, în schimb convorbirea avută cu fostul prim-ministru maghiar Darányi Kálmán a fost mult mai tensionată. Führerul a reproșat pe un ton vehement atitudinea adoptată de guvernul maghiar în timpul crizei sudete, arătând faptul că, la două săptămâni după acordurile de la München, Germania nu era în măsură să sprijine soluționarea pretențiilor teritoriale ale Budapestei, prin convocarea unei noi conferințe a Marilor Puteri, întrucât aceasta ar fi însemnat compromiterea politicii germane. Hitler a pus sub semnul întrebării informațiile vehiculate de partea maghiară cu privire la dorința slovacilor și rutenilor de a fi alipiți la Ungaria și l-a avertizat pe interlocutorul său că, în cazul unui conflict iscat de pretențiile teritoriale maghiare, Budapesta nu putea conta pe sprijinul german, iar deznodământul unui asemenea conflict era cel puțin „îndoielnic”. În consecință, Hitler recomanda guvernului maghiar calea tratativelor directe cu autoritățile cehoslovace²⁸.

Poziția Berlinului de respingere a frontierei comune polono-maghiare l-a determinat pe ministrul de Externe polonez Józef Beck să întreprindă un ultim demers diplomatic în vederea obținerii acceptului guvernului român în privința anexării de către Ungaria a Ucrainei Subcarpatice. Cercurile decizionale poloneze sperau totodată că, prin ameliorarea relațiilor dintre București și Budapesta, se putea constitui un bloc Polonia-România-Ungaria, în măsură să se opună atât Germaniei, cât și URSS²⁹. Convorbirea decisivă cu autoritățile române a avut loc la Galați în data de 18 octombrie 1938, la bordul iahtului „Luceafărul”, la discuție participând regele Carol al II-lea și miniștrii de Externe Józef Beck și respectiv Nicolae Petrescu-Comnen. Așa cum era de așteptat, punctul central al discuției l-a reprezentat chestiunea Ucrainei Subcarpatice, ministrul de Externe polonez pledând în favoarea încorporării acestui teritoriu în cadrul Ungariei. Plecând de la premisa că problemele Europei Centrale trebuie astfel reglementate încât „soluțiile să fie viabile cel puțin pentru o generație”, J. Beck a afirmat că anexarea Ucrainei Subcarpatice de către Cehoslovacia în urma tratatelor de pace de la sfârșitul Primului Război Mondial fusese o decizie

²⁸ *A Wilhelmstrasse és Magyarországnak. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944, összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula, Budapest, 1968, doc. nr. 149, p. 303-306; Albert S. Kotowski, op. cit., p. 79.*

²⁹ Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 99, p. 198-199.

pur politică, lipsită de orice fundament istoric ori etnic, întrucât până la 1918 „nimeni nu a văzut niciodată nici un ceh în această țară”. În schimb, arăta Beck, populația maghiară constituia enclave importante în această regiune, ceea ce justifica pretențiile teritoriale ale Ungariei, iar ideea unei frontiere comune polono-maghiare era foarte populară în Polonia. În continuare, șeful diplomației poloneze a prezentat în termeni sumbri situația creată în Cehoslovacia după München – descrisă ca un stat cuprins de anarhie și haos – și a apreciat că teritoriul Ucrainei Subcarpatice era un *no man's land*, a cărui încorporare în Ungaria constituia cea mai bună soluție. Astfel, argumenta J. Beck, pericolul reprezentat pentru securitatea Poloniei de eventualitatea apariției unui stat ucrainean în această regiune ar fi fost contracara, iar relațiile româno-maghiare s-ar fi îmbunătățit, întrucât Budapesta se declara dispusă să pună surdina revendicărilor sale teritoriale față de România. În schimbul acceptului părții române la soluționarea cheștiunii Ucrainei Subcarpatice în favoarea Ungariei, J. Beck oferea României posibilitatea de a obține rectificarea frontierei de nord-vest și anexarea teritoriilor locuite de populația română pe malul drept al Tisei, ceea ce ar fi condus implicit la îmbunătățirea căilor de comunicații cu Polonia.

În pofida pledoariei și argumentelor prezentate de ministrul de Externe polonez, partea română și-a menținut poziția inițială și a respins categoric oferta Varșoviei. Carol al II-lea și ministrul de Externe Nicolae Petrescu-Comnen au justificat răspunsul negativ prin motive politice, economice și militare. Spre deosebire de optimismul afișat de Varșovia în privința efectelor pozitive ale anexării Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria, partea română și-a manifestat scepticismul, apreciind că o asemenea evoluție a evenimentelor nu ar fi fost urmată de renunțarea de către Ungaria la revendicărilor sale teritoriale față de România, dimpotrivă. În plus, au arătat reprezentanții României, populația românească din Ucraina Subcarpatică a fost pe deplin mulțumită în ceea ce privește drepturile și libertățile de care s-au bucurat în cadrul Cehoslovaciei și, din acest motiv, nu dorea să intre din nou sub stăpânire maghiară, mai ales că păstrase „despre aceasta o amintire detestabilă”. Carol al II-lea și ministrul român de Externe au relevat inclusiv interesul economic „vital” al României în menținerea frontierei cu Cehoslovacia, arătând că desființarea acestei frontiere ar duce la scăderea drastică a schimburilor comerciale ale României cu Cehoslovacia și Germania, ceea ce ar avea drept urmare ocupația germană și, implicit, integrarea economiei cehoslovace în cea a Reich-ului. În fine, oficialii români au arătat că la data respectivă frontiera dintre România și Ungaria avea o lungime de aproximativ 400 km, fiind fortificată din punct de vedere militar. Or, în eventualitatea anexării de către Ungaria a Ucrainei Subcarpatice, lungimea frontierei româno-maghiare s-ar fi mărit cu încă 200 km, ceea ce ar fi periclitat întregul sistem de apărare al României la frontiera de vest.

Față de argumentele invocate de partea română, J. Beck s-a limitat la reiterarea punctelor de vedere expuse anterior, fără a aduce elemente noi în

discuție, în măsură să convingă guvernul român³⁰. În fapt, convorbirea de la Galați a confirmat încă o dată divergențele majore existente între cele două state cu privire la soarta Cehoslovaciei și a Ucrainei Subcarpatice, pozițiile Varșoviei și Bucureștiului fiind din acest punct de vedere diametral opuse. Chiar dacă presa din Polonia a reflectat într-o manieră pozitivă rezultatele convorbirilor purtate de ministrul de Externe Józef Beck cu oficialii români³¹, reprezentanții guvernului polonez nu și-au ascuns ulterior nemulțumirea profundă cu privire la insuccesul convorbirilor de la Galați și poziția guvernului român în chestiunea Ucrainei Subcarpatice. Varșovia a pus eșecul realizării frontierei comune polono-maghiare în toamna anului 1938 pe seama poziției negative a Germaniei, atitudinii „slabe și nehotărâte” a Ungariei, precum și a opoziției categorice a României „care a contribuit în cel mai înalt grad” la torpilarea planurilor politice ale guvernului polonez³². În memoriile sale, ministrul de Externe Beck a criticat la rândul său România, fiind dezamăgit și iritat de poziția oficialilor români. În același timp, el nu și-a ascuns nemulțumirea nici în privința comportamentului guvernului maghiar, a cărui atitudine a oscilat în octombrie 1938 între defetism și pretenții ireale. Potrivit afirmațiilor sale, Budapesta ar fi solicitat guvernului polonez ocuparea Slovaciei și a Ucrainei Subcarpatice, urmând ca, ulterior, Polonia să renunțe la aceste teritorii în favoarea Ungariei³³. În pofida acestor inconveniente, Varșovia nu a renunțat la obiectivul creării frontierei comune maghiaro-polone și a susținut în continuare în mod activ revendicările teritoriale ale Ungariei față de Cehoslovacia³⁴.

România, Germania și chestiunea Ucrainei Subcarpatice (octombrie 1938 – martie 1939)

Rezultatul negativ al convorbirilor la nivel înalt româno-polone de la Galați a avut repercusiuni nu numai la nivelul relațiilor dintre București și Varșovia, ci a marcat inclusiv debutul unei noi etape în politica externă

³⁰ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 59 – Relații cu România, f. 367-379. „Conferința de la 18 octombrie 1939, orele 4 p.m., ce a avut loc la Galați pe Yachtul Luceafărul, între Majestatea sa Regele Carol II al României, D-I Colonel Beck, Ministrul Afacerilor Străine al Poloniei și D-I Comnen, Ministrul Afacerilor Străine al României”; „Notă privind discuțiile ministrului Beck cu regele român din 19 octombrie 1938, ora 16, la Galați, în prezența ministrului Comnen”. Documentul ne-a fost pus la dispoziție de domnul ambasador Gabriel Bărtaș, căruia îi mulțumim pe această cale. Vezi și Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, doc. nr. 105, p. 203-210; pe larg, Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 58-62.

³¹ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 12 – Presă, f. 104-110. Buletinul de presă nr. 438 din 22.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia, f. 111-116. Buletinul de presă nr. 439 din 24.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia.

³² *Ibidem*, vol. 47 – Relații cu Ungaria, f. 347-349. Telegrama cifrată nr. 5015 din 29.11.1938 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici.

³³ Józef Beck, *Ostatni raport*, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987, p. 152-155.

³⁴ Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 109, p. 214-215; doc. nr. 110, p. 215-218; Albert S. Kotowski, *op. cit.*, p. 80 ș.u.; Jan Jacek Bruski, *op. cit.*, p. 31 ș.u.

promovată de guvernul român după conferința de la München, având ca scop salvarea aliatului cehoslovac și, implicit, preîntâmpinarea încorporării Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria. Dacă în cursul lunii octombrie 1938, inițial, diplomația română și-a concentrat eforturile în capitala Poloniei pentru a convinge guvernul polonez să renunțe la susținerea politicii revizioniste maghiare în detrimentul Cehoslovaciei, convorbirea de la Galați din 18 octombrie 1938 a semnalat în mod elocvent eșecul eforturilor depuse de diplomația română în această direcție, relevând totodată hotărârea Varșoviei în urmărirea cu orice preț a obiectivelor sale de politică externă. Atitudinea Poloniei a determinat guvernul român să renunțe la inițierea unor noi demersuri diplomatice pe lângă guvernul polonez în cheștiunea Ucrainei Subcarpatice și să-și reorienteze eforturile diplomatice înspre Berlin. Conducerea politică și militară a României a realizat faptul că, după München, singura putere în măsură să asigure integritatea frontierelor statului român în fața revizionismului maghiar era Germania național-socialistă. Pentru guvernul român, apropierea de Berlin era dictată nu numai de noile realități geopolitice care consfințeau rolul de *primus inter pares* al Germaniei în Europa Centrală și de Est, ci și de considerentele economice, Reich-ul fiind la data respectivă principalul partener economic al României.

Prevalându-se de promisiunile unor lideri proeminenți ai celui de-al III-lea Reich, potrivit cărora integritatea teritorială a statului român era asigurată în cazul în care România își menținea atitudinea „neutră” față de Germania și refuza să adere la o alianță ostilă acesteia³⁵, după încheierea acordului de la München diplomația română a inițiat demersuri diplomatice la Berlin având ca scop principal aprofundarea relațiilor bilaterale și prevenirea anexării Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria. Astfel, la 6 octombrie 1938, ministrul de Externe Nicolae Petrescu-Comnen solicita legației române din Berlin să întreprindă un demers diplomatic pe lângă guvernul Reich-ului, ideea centrală fiind necesitatea menținerii frontierei româno-cehoslovace și prevenirea extinderii teritoriale a Ungariei pe seama Cehoslovaciei: „Socotim – se arăta în instrucțiuni – că este în interesul nostru și al Cehoslovaciei și chiar al Germaniei ca să păstrăm o frontieră comună cu această țară și o posibilitate de comunicație rutieră și feroviară cu Germania și prin această țară”. Șeful diplomației române reamintea totodată angajamentele luate de partea germană față de România și solicita respectarea lor integrală, în condițiile în care partea română se abținuse de la orice act ce putea fi interpretat drept ostil la adresa Reich-ului. „Acum – arăta Nicolae Petrescu-Comnen – este momentul ca Germania să-și respecte angajamentele luate față de noi”³⁶.

³⁵ AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 – Relații cu România, f. 106-107. Telegrama cifrată nr. 38219 din 28.09.1938 a Legației române din Berlin, semnată Radu Djuvara; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 58.

³⁶ AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 – Relații cu România, f. 112-113. Telegrama cifrată nr. 59924 din 6.10.1938 a Ministerului de Externe român, semnată Nicolae Petrescu-Comnen; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 63.

În ziua următoare, 7 octombrie 1938, regele Carol al II-lea a inițiat la rândul său, prin intermediul maestrului de vânatoare al curții regale – Anton Mocsonyi-Stârcea – tatonări pe lângă ministrul plenipotențiar german la București, Wilhelm Fabricius, cu privire la șansele unei „evoluții grabnice” a relațiilor dintre București și Berlin³⁷. Obiectivul politic principal urmărit de guvernul român prin intermediul apropierii de Berlin a fost expus de ministrul de Externe – Nicolae Petrescu-Comnen – în cadrul convorbirii avute la 10 octombrie 1938, cu ministrul plenipotențiar Wilhelm Fabricius. Cu acest prilej, șeful diplomației române a reiterat îngrijorarea guvernului de la București față de posibilitatea realizării frontierei comune polono-maghiare, arătând că în acest caz „nu numai că s-ar crea noi posibilități de iridente slave la hotarul Ungariei, dar s-ar părea că se tinde la crearea unui dig între Germania și România”. De asemenea, Nicolae Petrescu-Comnen i-a atras atenția interlocutorului său că în cazul în care Germania dorea să aibă asigurate „mai multe posibilități de comunicație” cu România, Berlinul ar trebui să transmită un semnal categoric în acest sens atât la Varșovia, cât și la Budapesta. În replică, Wilhelm Fabricius a dat asigurări că sprijinul oferit de Reich revendicărilor teritoriale maghiare se limita exclusiv la regiunile cehoslovace locuite în majoritate de maghiari, guvernul german nefiind de acord „ca regiuni slave să fie reunite la Ungaria”³⁸. În urma informațiilor recepționate de la Wilhelm Fabricius³⁹, conducerea celui de-al III-lea Reich a adoptat o poziție de expectativă față de demersurile diplomatice ale părții române. Deși Berlinul a salutat inițiativa părții române referitoare la extinderea relațiilor economice româno-germane, în ceea ce privește chestiunile politice care preocupau România conducerea Reich-ului a manifestat rețineră⁴⁰.

Atitudinea ambivalentă a conducerii Reich-ului este pe deplin explicabilă dacă luăm în considerare obiectivele urmărite de Germania față de România, în toamna anului 1938. După parafarea acordurilor de la München, Germania devenise practic principalul partener comercial al statelor din centrul și sud-estul Europei, inclusiv al României. De exemplu, Germania a preluat treptat în România investițiile cehoslovace din bănci, respectiv industriile textile, chimice și metalurgice⁴¹. Prin urmare dorința guvernului român de aprofundare a colaborării economice cu Germania venea în întâmpinarea interesului manifestat în această privință de partea germană. În schimb, în ceea ce privește chestiunile

³⁷ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D (1937-1945), Band V, Polen, Südosteuropa, Lateinamerika, Klein- und Mittelstaaten, Juni 1937 – März 1939*, Baden-Baden, Imprimerie Nationale, 1953, doc. nr. 231, p. 262-264 (în continuare, *ADAP*); Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 58.

³⁸ AMAE, fond 71/1920-1944 Dosare Speciale, vol. 39, f. 3. Nota de convorbire din 10.10.1938 dintre ministrul Afacerilor Străine Nicolae Petrescu-Comnen și Wilhelm Fabricius, ministrul Germaniei la București la Ministerul Afacerilor Străine.

³⁹ *ADAP*, vol. V, doc. nr. 234, p. 266-268; doc. nr. 236, p. 169.

⁴⁰ *Ibidem*, doc. nr. 235, p. 268; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 58-59.

⁴¹ Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 61.

politice, situația era sensibil diferită. Chiar dacă, pe parcursul lunii octombrie 1938, Berlinul și-a reiterat față de guvernul român opoziția în privința anexării de către Ungaria a Ucrainei Subcarpatice⁴², conducerea Reich-ului a evitat cu grijă să-și asume angajamente precise cu privire la garantarea integrității teritoriale a României în fața revizionismului maghiar și a pericolului reprezentat de URSS. La toate demersurile inițiate de partea română privind o garanție germană a teritoriului României, Berlinul se mulțumise să ofere răspunsuri vagi, condiționând un asemenea angajament de atitudinea „neutră” și „netă” a României în raporturile cu Germania. În mod evident, poziția ambiguă adoptată de Berlin nu avea cum să mulțumească guvernul român, care dorea o garanție teritorială fermă din partea conducerii Reich-ului.

Starea de incertitudine și iritare existentă la București a devenit și mai vizibilă după primul arbitraj germano-italian de la Viena din 2 noiembrie 1938⁴³, prin care Ungaria a obținut 12.051 km² din teritoriul Slovaciei, respectiv 1.523 km² din Ucraina Subcarpatică (inclusiv orașele Uzhorod și Munkacevo)⁴⁴. Arbitrajul, ce a reprezentat un succes incontestabil al politicii externe maghiare, marca prima revizuire a tratatului de la Trianon și consfințea totodată „decesul” *de facto* al Micii Înțelegeri⁴⁵. Așa cum era de așteptat, sentința arbitrală a fost percepută de guvernul român drept un factor catalizator al politicii revizioniste promovate de Ungaria, existând temerea că următoarea victimă a revizionismului maghiar avea să fie România. Inclusiv situația Ucrainei Subcarpatice era evaluată pesimist la București, cercurile decizionale române apreciind că, în urma amputărilor teritoriale suferite la Viena, existența unei Ucraine Subcarpatice autonome sau chiar independente nu mai era viabilă, această provincie aflându-se practic la cheremul Ungariei⁴⁶. Într-adevăr, la scurt timp după pronunțarea arbitrajului, autoritățile române consemnau intensificarea „cu o violență de nedescris” a propagandei revizioniste maghiare îndreptate împotriva

⁴² Ministrul plenipotențiar român la Berlin, Radu Cretzulescu, a transmis la 28.10.1938 Ministerului de Externe faptul că „guvernul german nu este favorabil anexării Rusiei subcarpatice la Ungaria” (AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 63 – Relații cu România, f. 97. Telegrama cifrată nr. 38274 din 28.10.1938 a Legației române din Berlin, semnată Radu Crutzescu). Ministrul plenipotențiar german la Budapesta, Otto von Erdmannsdorff, i-a comunicat la 29.10.1938 colegului său român, Raoul Bossy, faptul că era „absolut exclus ca Ungaria să obțină o frontieră comună cu Polonia” (Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică (1918-1940)*, vol. II, 1938-1940, ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1993, p. 94).

⁴³ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D (1937-1945), Band IV, Die Nachwirkungen von München, Oktober 1938-März 1939*, Baden-Baden, Imprimerie Nationale, 1951, doc. nr. 99, p. 106-114. Pentru contextul internațional, respectiv preliminarile și consecințele primului arbitraj germano-italian de la Viena din 2.11.1938, vezi Sallai Gergely, *Az első bécsi döntés*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

⁴⁴ Albert S. Kotowski, *op. cit.*, p. 82.

⁴⁵ AMAE, fond Mica Înțelegere, vol. 2, f. 402-407. Referatul intitulat „Valabilitatea Tratatului de alianță româno-iugoslav”, nedat, întocmit de Alexandru Cretzeanu; Eliza Campus, *Din politica externă a României 1913-1947*, p. 387.

⁴⁶ Raoul Bossy, *op. cit.*, vol. II, p. 94; Albert S. Kotowski, *op. cit.*, p. 83.

României⁴⁷, fapt ce a alimentat temerile guvernului român cu privire la intențiile Ungariei. În aceste condiții, stabilirea unor relații strânse cu cel de-al III-lea Reich – nu numai din punct de vedere economic, ci și politic – a devenit un obiectiv primordial pentru București. Întrucât guvernul român considera că problema politică cea mai stringentă era reprezentată de atitudinea Berlinului față de revizionismul maghiar, regele Carol al II-lea a decis să trimită în capitala Reich-ului, în misiune neoficială, câteva personalități marcante ale vieții politice românești cu vădite vederi progermane și anume pe: Gheorghe Brătianu, Atta Constantinescu și Constantin Argetoianu. Misiunea acestora consta în sondarea poziției cercurilor conducătoare germane în privința colaborării economice și politice cu România, respectiv pregătirea terenului pentru o vizită a regelui Carol al II-lea la Hitler⁴⁸.

Deși reprezentanții neoficiali ai guvernului român s-au bucurat în capitala Reich-ului de o primire binevoitoare, rezultatele întrevederilor cu personalitățile din conducerea Reich-ului nu au fost pe măsura așteptărilor factorilor decizionali de la București. Astfel, după o primă luare de contact la 4 noiembrie 1938 cu secretarul de stat din cadrul Auswärtiges Amt, Ernst von Weizsäcker⁴⁹, la 6 noiembrie 1938 Gheorghe Brătianu și Atta Constantinescu au avut o lungă convorbire cu mareșalul Hermann Göring, în cadrul căreia au fost abordate o serie de aspecte ale relațiilor româno-germane. Chiar dacă la începutul întrevederii Hermann Göring și-a exprimat „satisfacția” pentru faptul că România nu a acceptat trecerea Armatei Roșii pe teritoriul ei, Göring a ținut să remarcă faptul că atitudinea României în timpul crizei sudete nu a fost în general „destul de clară”, iar presa din România „nu a fost favorabilă Germaniei”. Mai mult, afirma Göring, pentru conducerea Reich-ului „*a rămas o problemă încotro se va îndrepta România până la urmă, ceea ce influențează și problema relațiilor cu Ungaria* (subl. ns.)”. În acest sens, mareșalul a ținut să prezinte exemplul guvernului de la Belgrad, care oferise „baze sigure” colaborării cu Reich-ul, ceea ce determinase Germania să opună un „veto categoric” pretențiilor revizioniste maghiare în privința Iugoslaviei. Germania ar fi dorit să adopte o poziție similară și în cazul României, dar o asemenea decizie presupunea inclusiv un gest de apropiere din partea factorilor decizionali români. „*Pentru moment – arăta Hermann Göring – nu avem nimic împotriva României, dar nu avem de asemenea nimic pentru România. Spre a modifica acest punct de vedere într-un sens favorabil, ar trebui să știm mai limpede că România nu vrea să ne fie adversară, nici prin legăturile Societății Națiunilor, nici prin vreo altă combinație sau sistem de alianțe* (subl. ns.)”.

În mod firesc în cursul convorbirii au fost abordate inclusiv chestiunile economice, precum și problema Ucrainei Subcarpatice. Dacă în privința

⁴⁷ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 8, f. 256. Telegrama cifrată nr. 68376 din 9.11.1938 a Ministerului de Externe român către Ambasada română din Varșovia, semnată Nicolae Petrescu-Comnen.

⁴⁸ ADAP, vol. V, doc. nr. 239, p. 270-271.

⁴⁹ *Ibidem*, doc. nr. 242, p. 272-273.

relațiilor economice româno-germane Hermann Göring s-a limitat să constate că acestea nu înregistraseră „niciun progres în ultimul timp”, în ceea ce privește Ucraina Subcarpatică el a fost mai „generos” în declarații. El a afirmat că Germania și-a exprimat poziția în această cheștiune prin intermediul arbitrajului de la Viena și că „nu este în intenția Germaniei de a modifica situația Slovaciei și a teritoriului Ucrainei Subcarpatice, chiar dacă aceste două țări s-ar despărți vreodată de Bohemia”. În replică, Gheorghe Brătianu a accentuat interesul deosebit al României în menținerea legăturii directe cu Cehoslovacia – și implicit cu Germania –, precum și temerea guvernului român cu privire la posibilitatea formulării de către Ungaria a unor pretenții teritoriale la adresa statului român. „România – afirma Gheorghe Brătianu – nu se teme de revizionismul unguresc în sine, dar cheștiunea s-ar schimba, dacă el ar fi sprijinit de alte puteri.” În ultima parte a convorbirii, Gheorghe Brătianu a expus, de asemenea, intenția declarată a conducerii României de a dezvolta relațiile economice cu Germania și a făcut cunoscută interlocutorului său inclusiv dorința guvernului român de a beneficia din partea Reich-ului – din punct de vedere economic și politic – de un statut similar cu cel al Iugoslaviei, îndeosebi în ceea ce privește garantarea frontierelor în fața revizionismului maghiar. În răspunsul său, Göring a afirmat în termeni categorici că „*Germania nu este aliata Ungariei și nu va sprijini revendicările ei* (subl. ns.)”, dar a accentuat încă o dată faptul că sprijinul Berlinului era condiționat de atitudinea „mai clară” a guvernului român și îndeosebi de eliminarea îndoielilor existente în cadrul conducerii Reich-ului că „*România ar putea deveni prin jocul altor alianțe o dușmană a Germaniei* (subl. ns.)”. În pofida promisiunilor și asigurărilor oferite de Hermann Göring, concluziile trase de Gheorghe Brătianu cu privire la poziția Reich-ului în cheștiunile vitale pentru România (revizionismul maghiar, Ucraina Subcarpatică) nu erau dintre cele mai optimiste. Astfel se explică avertismentul nedisimulat pe care Gheorghe Brătianu îl adresa guvernului român la sfârșitul raportului său, afirmând că „ultimul ceas a sunat și că în maximum două luni situația României trebuia lămurită pentru a nu lăsa Ungariei această posibilitate”⁵⁰.

Al treilea emisar neoficial al guvernului român, Constantin Argetoianu, a avut la rândul său întrevederi cu Helmut Wohltat, secretar de stat în cadrul planului economic de patru ani (17 noiembrie 1938), și Hermann Göring (18 noiembrie 1938). Dacă în convorbirea dintre Constantin Argetoianu și Helmut Wohltat partea germană a adus în discuție posibilitatea ca, în cazul încheierii unei înțelegeri politice și elaborării unui plan economic româno-germane pe o perioadă îndelungată, Berlinul să pună la dispoziția cercurilor de afaceri din România un credit în lire sterline în valoare de aproximativ 10-12 miliarde lei⁵¹,

⁵⁰ AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 – Relații cu România, f. 175-178. „Notă asupra convorbirii cu Mareșalul Goering, la Berlin, în ziua de 6.XI.1938, ora 17.30”. Vezi și Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 59; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 64.

⁵¹ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. V, 1 iulie – 31 decembrie 1938, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2002, p. 223.

în cadrul convorbirii Constantin Argetoianu – Hermann Göring, acesta din urmă a reiterat în esență punctul de vedere exprimat în cadrul convorbirii cu Gheorghe Brătianu din 6 noiembrie 1938. Göring a afirmat textual că „Germania e gata să garanteze României granițele sale. Nu numai înspre Rusia, dar și spre Ungaria. Noi n-avem nimic, nici o legătură cu Ungaria. N-avem nici un interes să întărim Ungaria. Teritoriile pe care i le-am dat în Cehoslovacia, i le-am dat ca să satisfacem amorul propriu al lui Mussolini, amărât de succesele Führerului. Dacă n-ar fi fost Italia, i-am fi dat Ungariei mult, mult mai puțin. În tot cazul, i-am dat mult mai puțin decât a cerut”. Göring a oferit, de asemenea, asigurări că, din punct de vedere economic, Germania dorea menținerea și chiar extinderea căilor de comunicație directe cu România prin construirea unei autostrăzi care să traverseze de la vest la est Cehoslovacia, iar din punct de vedere politic Berlinul nu avea de obiectat în privința sistemului de alianțe al României. În schimbul garantării frontierelor României, conducerea Reich-ului solicita doar „două lucruri: o declarație de prietenie, care să ne asigure că nu ne veți ataca, și o convenție economică pe baza unui plan de mai mulți ani”⁵². Potrivit propriilor afirmații, Constantin Argetoianu a luat act cu satisfacție de declarațiile interlocutorului său și și-a exprimat încrederea în încheierea pe aceste baze a unui acord cuprinzător între România și Germania.

Astfel, în urma discuțiilor neoficiale purtate de emisarii regelui, terenul era pregătit în vederea convorbirii la nivel înalt Hitler – Carol al II-lea. Într-adevăr, întrevederea a avut loc în cele din urmă, la 24 noiembrie 1938, la reședința lui Hitler din Berchtesgaden. Inițial, această vizită nu a fost inclusă în mod oficial în cadrul turneului pe care regele îl efectua în capitalele occidentale. În dorința sa de a stabili relații bilaterale strânse nu numai cu Germania, ci și cu celelalte Mari Puteri, regele Carol al II-lea a decis să întreprindă în noiembrie 1938 vizite oficiale la Paris și Londra. Deși recunoștea rolul preponderent politic și economic deținut de Germania după München în Europa Centrală și de Sud-Est, Carol al II-lea dorea să clarifice în ce măsură mai erau interesate din punct de vedere politic guvernele francez și englez de sud-estul Europei și în special de România. În plus, regele spera să obțină de asemenea o implicare mai substanțială a Angliei și Franței în cadrul economiei românești. Rezultatele politice și economice modeste ale vizitelor oficiale efectuate la Paris și Londra⁵³, precum și conținutul promițător al discuțiilor neoficiale purtate de emisarii trimiși la Berlin cu diferite personalități germane au fost elementele care l-au determinat pe regele Carol al II-lea să treacă peste reticențele personale și să accepte în cele din urmă invitația adresată de Hitler.

Deși Carol al II-lea a beneficiat de o primire curtenitoare din partea lui Adolf Hitler, întrevederea nu a avut rezultatul scontat de partea română. După

⁵² *Ibidem*, p. 226.

⁵³ Martin Broszat, *Deutschland – Ungarn – Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik 1938-1941*, în „Historische Zeitschrift”, Band 206, München, Oldenburg Verlag, 1968, p. 66; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 59-60; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 62.

un schimb de vederi referitoare la situația politică europeană rezultată în urma acordului de la München, regele a expus dorința României de a dezvoltă relațiile comerciale cu Germania și a subliniat necesitatea existenței unor căi de comunicații fără probleme cu Europa Centrală, întrucât România nu „considera niciodată drumul prin Ungaria sigur”. În continuare, Carol al II-lea a adus în discuție cheștiunile care preocupau în mod deosebit România la acea dată, respectiv poziția Berlinului în privința pretențiilor teritoriale maghiare față de România și problema Ucrainei Subcarpatice. Dacă Hitler s-a dovedit a fi receptiv în ceea ce privește necesitatea dezvoltării relațiilor economice dintre România și Germania, în schimb în cheștiunile de natură politică poziția dictatorului nazist a fost mult mai rezervată. Führerul nu a negat posibilitatea construirii unei autostrăzi pe teritoriul Cehoslovaciei, care să facă legătura între Germania și România, dar înainte de a examina un proiect atât de vast conducerea Reich-ului dorea să cunoască poziția României față de URSS, întrucât în cazul unei acțiuni militare a Armatei Roșii o asemenea autostradă reprezenta din punct de vedere strategic „un pericol pentru Germania”. În acest punct, regele a intervenit în discuție și a oferit asigurări că România nu va permite niciodată trecerea trupelor sovietice pe teritoriul ei. La întrebarea lui Carol al II-lea referitoare la poziția Germaniei în cazul unui conflict româno-maghiar, Hitler a evitat în mod abil asumarea unui angajament în favoarea vreuneia dintre părți, arătând că un astfel de conflict nu ar leza în mod direct interesele germane și, prin urmare, „Germania nu ar avea motive să ia parte” la el. Führerul a afirmat, de asemenea, dezinteresul german inclusiv în cheștiunea Ucrainei Subcarpatice, dar a ținut să accentueze faptul că Berlinul a acționat decis împotriva intenției Budapestei de a ocupa acest teritoriu pe considerentul că nu era posibil ca Ungaria să solicite arbitrajul puterilor Axei „pentru a-l ignora pur și simplu ulterior”⁵⁴.

În fapt, rezultatele întrevederii erau din punct de vedere politic mai mult decât modeste pentru partea română. Hitler a refuzat orice fel de angajament referitor la garantarea frontierelor României în fața revizionismului maghiar și a lăsat în mod intenționat deschisă problema poziției pe care Germania urma să o adopte în privința Ucrainei Subcarpatice. Atitudinea duplicitară a dictatorului nazist nu trebuie să surprindă, dat fiind faptul că, încă de la sfârșitul lunii octombrie 1938, cheștiunea Ucrainei Subcarpatice a devenit pentru Hitler un instrument de presiune și șantaj în politica promovată față de Polonia și Ungaria⁵⁵, astfel că teritoriul în cauză putea fi folosit în scopuri similare și în cazul României. De altfel, intenția lui Hitler de a utiliza problema Ucrainei Subcarpatice în vederea manevrării României și Ungariei în conformitate cu interesele Reich-ului reiese cu claritate dintr-un pasaj adăugat de ministrul de Externe Joachim von Ribbentrop la stenograma întrevederii Hitler – Carol al II-lea:

⁵⁴ ADAP, vol. V, doc. nr. 254, p. 282-286; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 61-62; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 63-65.

⁵⁵ Albert S. Kotowski, *op. cit.*, p. 81.

Așa cum mi-a comunicat înainte de convorbire, Führerul a lăsat față de regele român în mod expres deschisă problema atitudinii pe care o vom adopta în viitor în chestiunea Ucrainei Subcarpatice. Chiar dacă noi am prevenit acum ocupația maghiară⁵⁶, Führerul este de părere – opinie pe care o împărtășesc întrutotul – că față de români nu trebuie să ne declarăm în mod ferm împotriva ocupării acestei regiuni de către maghiari. Fundamentul politicii noastre față de România și Ungaria în momentul de față trebuie să fie ținerea acestor două bucăți de fier [România și Ungaria – n.ns.] în foc pentru a le modela, în funcție de evoluția situației, în interesul german⁵⁷.

Chiar dacă în mod evident întrevădarea Carol al II-lea – Hitler nu s-a soldat cu rezultatele politice așteptate și sperate de factorii decizionali români, aprofundarea relațiilor economice dintre cele două state după convorbirile la nivel înalt, oficiale și neoficiale, româno-germane din noiembrie 1938, părea asigurată. În acest moment a intervenit însă un eveniment care nu numai că a anulat toate rezultatele obținute în urma unor eforturi consistente, ci a provocat inclusiv o criză politică de proporții în raporturile dintre București și Berlin. În perioada în care regele Carol al II-lea a absentat din țară, Mișcarea Legionară a lansat o serie de atacuri antisemite și a organizat un atentat împotriva rectorului Universității din Cluj, profesorul Florian Ștefănescu-Goangă, conducerea Legiunii urmărind prin intermediul acestor acțiuni teroriste destabilizarea regimului autoritar carlist⁵⁸. Ca urmare, reîntors în țară, Carol al II-lea și-a dat acordul în vederea executării planului de asasinare a lui Corneliu Zelea Codreanu înțocmit de ministrul de Interne Armand Călinescu.

Astfel, în noaptea de 29/30 noiembrie 1938, în timpul transferării de la închisoarea Râmnicu Sărat la penitenciarul Jilava, Corneliu Zelea Codreanu și alți 13 lideri ai Mișcării Legionare au fost sugrumați de personalul de pază însoțitor. Un comunicat oficial dat publicității a doua zi afirma faptul că prizonierii au fost executați în timpul „încercării de a evada de sub escortă”⁵⁹.

⁵⁶ În urma informațiilor recepționate de conducerea Reich-ului cu privire la iminența unei acțiuni armate maghiare în Ucraina Subcarpatică – ce ar fi urmat să fie declanșată la 20 noiembrie 1938 – guvernul german, după consultări prealabile cu autoritățile italiene, a transmis la 21 noiembrie 1938 o notă Budapestei prin care își exprima dezacordul total cu privire la intențiile Ungariei de a pătrunde în Ucraina Subcarpatică, arătând că nerespectarea prevederilor arbitrajului de la Viena din 2 noiembrie 1938 dăuna prestigiului internațional al puterilor Axei, și avertiza că într-o asemenea operațiune guvernul maghiar nu ar fi beneficiat de nici un fel de ajutor din partea Germaniei și Italiei (ADAP, vol. IV, doc. nr. 118, p. 132; doc. nr. 122, p. 135-136; doc. nr. 127, p. 138; doc. nr. 128, p. 138-139; doc. nr. 129, p. 139; doc. nr. 130, p. 140; doc. nr. 131, p. 140-141; doc. nr. 132, p. 141-143; doc. nr. 133, p. 143; doc. nr. 134, p. 143-144; Raoul Bossy, *op. cit.*, vol. II, p. 102-103).

⁵⁷ ADAP, vol. V, doc. nr. 254, p. 284-285; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 62; Martin Broszat, *op. cit.*, p. 67.

⁵⁸ Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 63; Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 358-359.

⁵⁹ Francesco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 257; Armin Heinen, *op. cit.*, p. 359.

Pentru conducerea celui de-al III-lea Reich asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu a avut efectul unei „lovituri de măciucă”, întrucât cheștiunea detenției lui Codreanu fusese discutată în treacăt în cadrul întrevederilor avute de Carol al II-lea cu Hitler și Hermann Göring, iar regele oferise asigurări că „regimul său personal [al lui Corneliu Zelea Codreanu – n.ns.] va fi ameliorat și că va fi închis într-un orașel de provincie”⁶⁰. Dată fiind temerea lui Hitler că opinia publică ar fi putut crede că suprimarea lui Corneliu Zelea Codreanu a fost convenită în cursul convorbirii cu Carol al II-lea, dictatorul nazist a reacționat dur, dând ordin ca decorațiile oferite de rege în timpul vizitei sale în Germania să fie returnate. Presa germană a declanșat, de asemenea, o campanie de presă ostentativă și virulentă la adresa cercurilor decizionale române⁶¹, provocând panica regelui Carol al II-lea și a anturajului său. Prin urmare, la sfârșitul anului 1938 și începutul anului 1939, guvernul de la București s-a văzut nevoit să depună eforturi considerabile în vederea aplanării crizei în relațiile dintre cele două state și a restabilirii bunăvoinței Berlinului față de România.

Deși în urma concesiilor economice făcute de guvernul român – ce aveau să ducă finalmente la încheierea acordului economic româno-german din 23 martie 1939 – impasul în relațiile dintre România și cel de-al III-lea Reich a fost în cele din urmă depășit⁶², obținerea garanției teritoriale a Berlinului în fața revizionismului maghiar s-a dovedit a fi un obiectiv politic imposibil de atins. Chiar dacă în cadrul întrevederii cu Gheorghe Brătianu din 1 februarie 1939 Hermann Göring a reiterat faptul că Germania nu va sprijini revendicările teritoriale ale Ungariei față de România în cazul în care România nu va deveni inamicul Reich-ului – afirmând textual că „nu vom risca pentru unguri oasele unui singur grenadier prusian” –, liderul nazist a refuzat să-și asume orice angajament formal în acest sens. De asemenea, spre deosebire de convorbirea din 6 noiembrie 1938, când cheștiunea Ucrainei Subcarpatice a fost discutată pe larg, în cadrul întrevederii Gheorghe Brătianu-Hermann Göring din 1 februarie 1939 această problemă nu a fost deloc amintită⁶³. În fapt, la acea dată guvernul român era preocupat în primul rând de normalizarea relațiilor cu Reich-ul și

⁶⁰ AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 bis – Relații cu România, f. 57-59. „Notă asupra convorbirii cu Mareșalul Goering, la Berlin, în ziua de 1 februarie 1939, ora 12.”

⁶¹ AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 bis – Relații cu România, f. 26-28. Raportul din 17.01.1939 a însărcinatului cu afaceri român la Berlin, semnat Victor Brabetzianu, f. 29-30; Telegrama cifrată nr. 39029 din 17.01.1939 a însărcinatului cu afaceri român la Berlin, semnată Victor Brabetzianu; ADAP, vol. V, doc. nr. 260, p. 291; doc. nr. 261, p. 292; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 63-64; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 63-65.

⁶² AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 bis – Relații cu România, f. 120-121. Telegrama cifrată nr. 39067 din 1.02.1939, semnată Victor Brabetzianu; ADAP, vol. V, doc. nr. 264, p. 294-296; doc. nr. 279, p. 315-316; doc. nr. 280, p. 315-316; Martin Broszat, *op. cit.*, p. 69-70; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 64-67; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 76 ș.u..

⁶³ AMAE, fond 71/1920-1944 Germania, vol. 76 bis – Relații cu România, f. 57-59. „Notă asupra convorbirii cu Mareșalul Goering, la Berlin, în ziua de 1 februarie 1939, ora 12”, f. 125-126. Telegrama cifrată nr. 39068 din 2.02.1939, semnată Victor Brabetzianu; ADAP, vol. V, doc. nr. 282, p. 318-319.

prevenirea sprijinirii pretențiilor revizioniste maghiare de către Berlin, chestiunea frontierei comune cu Cehoslovacia trecând în plan secundar. Mai mult, există suficiente indicii documentare care demonstrează faptul că, în martie 1939, guvernul român își revizuiuse substanțial poziția față de chestiunea Ucrainei Subcarpatice, luând în calcul participarea la împărțirea acestei regiuni în cazul în care contextul internațional avea să creeze premisele necesare în această privință.

Astfel, în timpul vizitei efectuate de ministrul de Externe Grigore Gafencu la Varșovia, în perioada 4-6 martie 1939, el a relevat faptul că în urma frontierei trasate prin arbitrajul de la Viena, din 2 noiembrie 1938, singura cale de comunicație directă dintre România și Cehoslovacia fusese întreruptă în trei locuri, iar legătura dintre Ucraina Subcarpatică și guvernul central de la Praga nu mai era atât de „strânsă și nu se mai poate vorbi de un teritoriu comun”. Grigore Gafencu a comunicat ministrului de Externe polonez Josef Beck că, în cazul în care Berlinul accepta modificarea statutului teritorial al Ucrainei Subcarpatice, guvernul român își declara disponibilitatea „de a da o nouă destinație acestei provincii, ținând seama de interesele României, ale Poloniei și ale Ungariei, cât și de interesul comun de a stabili o înțelegere statornică, categorică, ferită de orice echivoc și de orice rezerve, între România și Ungaria”. În finalul convorbirii, cele două părți au convenit să se informeze reciproc cu privire la orice modificare apărută în chestiunea Ucrainei Subcarpatice și să-și coordoneze pe viitor acțiunile în acest sens⁶⁴.

Demersul ministrului de Externe român ce urmărea implicarea Bucureștiului – cu ajutorul Poloniei – în procesul decizional referitor la Ucraina Subcarpatică era însă tardiv. În ultima fază a pregătirilor efectuate de conducerea Reich-ului în vederea lichidării Cehoslovaciei, chestiunea Ucrainei Subcarpatice a trecut în plan secundar, instrumentul de care s-a folosit Hitler în acest scop fiind reprezentat de Slovacia. Astfel, la 13 martie 1939, Hitler a transmis guvernului maghiar faptul că în următoarele 24 de ore trupele germane vor ocupa Cehoslovacia, oferind totodată undă verde Ungariei în vederea ocupării Ucrainei Subcarpatice⁶⁵. Alarmat de rapiditatea cu care se succedau evenimentele, guvernul român a intervenit la Budapesta și Varșovia arătând faptul că Bucureștiul nu va recunoaște nici o modificare a situației din Ucraina Subcarpatică, așa cum a fost ea stabilită prin arbitrajul de la Viena din 2 noiembrie 1938, decât „în urma unei înțelegeri între toate statele interesate, printre care firește și noi”⁶⁶, și a cerut Varșoviei să preia rolul de mediator în disputa cu

⁶⁴ AMAE, fond 71/1920-1944 Dosare Speciale, vol. 396, f. 163-192. „Vizita oficială a Domnului Ministru Gafencu la Varșovia în zilele de 4, 5 și 6 martie 1939, după notele personale ale D-lui Gafencu”.

⁶⁵ ADAP, vol. IV, doc. nr. 198, p. 209; *A Wilhelmstrasse és Magyarországnak Német diplomáciái iratok Magyarországról 1933-1944*, doc. nr. 198, p. 368-369; Albert S. Kotowski, *op. cit.*, p. 93-94.

⁶⁶ Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 117, p. 230-231; Raoul Bossy, *op. cit.*, vol. II, p. 119.

Budapesta. Ministrul de Externe polonez Josef Beck a acceptat să-și ofere „bunele oficii” în disputa româno-maghiară și a propus ca cele două state să ocupe împreună Ucraina Subcarpatică, părții române urmând să-i revină colțul estic al provinciei până la linia ferată Jasnica – Vișău⁶⁷. Răspunsul primit din partea Budapestei, la inițiativa poloneză, nu a lăsat însă nici o speranță guvernului român. Guvernul maghiar a mulțumit Varșoviei pentru „bunele sale oficii”, dar a ținut să declare că „va ocupa întreaga Rusie Subcarpatică și numai după aceasta va sta de vorbă cu România”⁶⁸. Confruntat cu refuzul categoric al Budapestei, guvernul român a încercat să obțină sprijinul Berlinului în vederea satisfacerii revendicărilor teritoriale românești în Ucraina Subcarpatică⁶⁹, dar și acest demers a rămas fără rezultat, întrucât guvernul german a refuzat să-și asume rolul de mediator în disputa româno-maghiară referitoare la Ucraina Subcarpatică⁷⁰. În consecință, în perioada următoare, cercurile decizionale române au fost nevoite să se resemneze și să accepte noile realități statornicite la frontiera de nord-vest a României.

Reacții politice, diplomatice și militare românești la anexarea Ucrainei Subcarpatice de către Ungaria (14-31 martie 1939)

Șocul provocat de dezmembrarea Cehoslovaciei și teama cu privire la eventualele intenții agresive ale celui de-al III-lea Reich au caracterizat reacțiile cercurilor decizionale române în urma informațiilor recepționate cu privire la proclamarea intempestivă a independenței Slovaciei (14 martie 1939)⁷¹, instituirea protectoratului german al Boemiei și Moraviei (15 martie 1939)⁷² și pătrunderea trupelor maghiare în Ucraina Subcarpatică⁷³. Despre acel moment dificil al adoptării unei decizii juste privind măsurile politico-diplomatice și

⁶⁷ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 47 – Relații cu Ungaria, f. 356-358. Telegrama cifrată nr. 923 din 14.03.1939 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici; Florin Anghel, Nicolae Mareș, Dumitru Preda, *op. cit.*, vol. I, doc. nr. 118, p. 231-232; Raoul Bossy, *op. cit.*, vol. II, p. 121.

⁶⁸ AMAE, fond 71/1920-1944 Polonia, vol. 47 – Relații cu Ungaria, f. 356-358. Telegrama cifrată nr. 943 din 15.03.1939 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici; *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945, Serie D (1937-1945), Band VI, Die letzten Monate vor Kriegsausbruch, März bis August 1939*, Baden-Baden, Imprimerie Nationale, 1956, doc. nr. 7, p. 6-7.

⁶⁹ ADAP, vol. IV, doc. nr. 240, p. 241-242; vol. VI, doc. nr. 2, p. 3; doc. nr. 6, p. 6.

⁷⁰ ADAP, vol. VI, doc. nr. 8, p. 7; doc. nr. 13, p. 10-11.

⁷¹ AMAE, fond 71/1920-1944 Cehoslovacia, vol. nr. 13 – Telegrama din Praga, f. 17-18. Telegrama cifrată nr. 597 din 14.03.1939 a Legației române din Praga, semnată Gheorghe Lecca, f. 19. Telegrama cifrată nr. 598 din 14.03.1939 a Legației române din Praga, semnată Gheorghe Lecca, f. 20. Telegrama cifrată nr. 599 din 14.03.1939 a Legației române din Praga, semnată Gheorghe Lecca.

⁷² *Ibidem*, f. 27-28. Telegrama cifrată nr. 609 din 15.03.1939 a Legației române din Praga, semnată Gheorghe Lecca.

⁷³ *Ibidem*, f. 22-23. Telegrama cifrată nr. 602 din 14.03.1939 a Legației române din Praga, semnată Gheorghe Lecca, f. 24. Telegrama cifrată nr. 604 din 14.03.1939 a Legației române din Praga, semnată Gheorghe Lecca.

militare pe care urma să le ia conducerea României, regele Carol al II-lea nota, la 14 martie 1939, următoarele:

[Armand] Călinescu și [Grigore] Gafencu au venit să ne sfătuim asupra situației care ne îngrijorează la cel mai înalt grad. [...] Situația de astăzi, cu neliniște, în Ucraina Subcarpatică ne *impune o revizuire a politicii noastre*. [...] Am avut deci o întrunire cu el [Călinescu – n.ns.], Gafencu, [generalul Florea] Țenescu și [generalul Gheorghe] Mihail, în care s-au stabilit următoarele: 1. Din punct de vedere politic. a) *Noi rămânem principali la punctul nostru de vedere: statu-quo-ul (neamestec)*; b) Nu vom admite să se facă o schimbare teritorială la granița noastră, fără ca noi să zicem cuvântul nostru; c) Dacă se va produce o schimbare teritorială, noi cerem să participăm și noi; d) Nu ne vom mulțumi numai cu satele românești, ci vom cere o graniță strategică, care să nu permită Ungariei să se încuibeze între Polonia și noi. [...] Dacă continuă mișcarea ungurească, am dori ca polonezii să trimită trupe care să fie tampon între noi și unguri. După știrile ce le avem, polonezii au concentrat, pentru orice eventualitate, trupe la granița ungară, așa încât nu vor avea nevoie de mari transporturi. Mie nu prea îmi convin toate acestea, că și așa avem destui ucraineni în țară, și acest nou teritoriu, chiar nefiind prea populat, tot ne-ar aduce vreo câteva zeci de mii, dar, pe de altă parte, de a avea pe unguri între noi și Polonia ne convine și mai puțin. Jocul politic ar fi să ne înțelegem cu Ungaria ca în schimbul acestui nou teritoriu care ar trece sub dominația lor să câpătăm un angajament prietenesc cu ei. E un vechi proiect al lui Beck care astăzi are oareșicare șanse să se realizeze. [...] Punctul important ce se pune este ca noi să nu arătăm că avem pretenții teritoriale, ci că ne interesează regiunea mai sus amintită cu atât mai mult cu cât polonezii refuză să intre spre a fi tampon; s-a mai hotărât să se vadă ce opinie au occidentalii și să se facă notă scrisă, cerând să mi se spună care este atitudinea Germaniei. Prudența ni e și mai mult impusă prin știrile ce ne-au venit că trupele germane, trecând prin Slovacia, se îndreaptă spre granița Ucrainei Subcarpatice. Mai vin știri că ungurii au intrat și ei și că germanii au ocupat Morava-Ostrava. Situația e gravă și ne poate face să ne așteptăm la încă multe surprize⁷⁴.

La rândul său, prim-ministrul Armand Călinescu nota la 15 martie impresiile sale cu privire la evenimentele din Cehoslovacia:

Audiență la M[aiestatea] S[a] Regele. Am asistat la încă o etapă a mișcării de înaintare germană. Mijlocul: provocarea dezagregării interne pe care a început-o spre a izola Boemia și a o înghiți. *O nouă etapă poate fi subjugarea României. Mijloace: provocarea unui conflict cu Ungaria și cu minoritățile germane. Dacă lăsăm Germaniei inițiativa de manevră, vom cădea sigur* [subl. ns.]. Reacțiunea noastră militară nu e posibilă: sprijin militar din Apus exclus; conflagrație generală îndoielnică. Ce măsuri putem lua pentru a evita? 1) Menținerea atmosferei bune, menajând minoritățile; 2) Întărirea ideii de ordine și unitate

⁷⁴ Carol al II-lea, Regele României, *Însemnări zilnice, 1937-1951*, vol. II (13 martie – 15 decembrie 1939), ediție îngrijită, note, glosar și indice de Nicolae Raus, studiu introductiv de Ioan Scurtu, București, Editura Scripta, 2003, p. 32-35 (însemnarea din 14.03.1939).

sufletească; 3) Crearea forței necesare, care ajută și menținerea... Concentrarea pentru instrucție a două contingente în plus peste efectivul normal, câte șase luni și rotație. Se întreține astfel potențialul și atmosfera, în special în Ardeal, care influențează și pe civili. Într-un ceas istoric când e vorba de existența statului (exemplul Cehoslovaciei) putem să facem sacrificiul de a ține treze forțele; 4) Grăbirea înțelegerii cu Germania; 5) Eventuale tratări cu Ungaria și Bulgaria pentru schimb de populație⁷⁵.

În pofida atmosferei extrem de tensionate de la mijlocul lunii martie 1939, România – după ce guvernării ei și-au revenit din șocul provocat de evenimentele din Cehoslovacia – a hotărât să reziste oricărei presiuni, opunându-se cu armele, în cazul violării frontierelor sale. Astfel, după Consiliul de Coroană din 17 martie 1939, care hotărâse, în unanimitate, „desăvârșirea” acțiunilor diplomatice și militare „pentru apărarea intereselor naționale”⁷⁶, ministrul de Externe Grigore Gafencu a reiterat poziția oficială a României în cadrul instrucțiunilor adresate, la 20 martie 1939, reprezentanțelor sale diplomatice din Paris și Londra. „România – afirma Grigore Gafencu – este hotărâtă să-și apere hotarele și neatârarea”, arătând totodată că guvernul român „s-a ferit și se ferește să urmărească față de Germania o politică ce ar putea fi privită drept provocatoare”. Din acest motiv, arăta în continuare Gafencu:

[...] nu credem în oportunitatea unui pact de asistență mutuală. Credem, în schimb, că pentru noi cât și pentru ambianța generală a politicii europene e necesar ca marile puteri occidentale, din propria lor inițiativă, să lase să se știe, într-o formă cât mai precisă, că nu admit noi schimbări în hotarele și stările din Europa și că sunt hotărâte să ne ajute cu toată puterea lor militară să ne apărăm granițele. O asemenea garanție este în folosul tuturor acelor care vor să păstreze o elementară siguranță în stările europene⁷⁷.

Concomitent însă cu apelul lansat puterilor occidentale, diplomația română a intensificat tratativele economice cu Germania, astfel că – după multe și complicate tergiversări⁷⁸ – la 23 martie 1939 era semnat la București acordul economic româno-german, gest care avea menirea de a veni în întâmpinarea solicitărilor formulate de Berlin și, implicit, de a capta bunăvoința conducerii celui de-al III-lea Reich⁷⁹.

În ceea ce privește atitudinea guvernului român în cheștiunea Ucrainei Subcarpatice, sursele aflate la dispoziția noastră relevă faptul că inițial România

⁷⁵ Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 409-410 (însemnarea din 15.03.1939).

⁷⁶ MOF, nr. 66 din 18.03.1939; Carol al II-lea, Regele României, *op. cit.*, vol. II, p. 39-40 (însemnarea din 17.03.1939); Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 410 (însemnarea din 17.03.1939).

⁷⁷ Eliza Campus, *Din politica externă a României (1913-1947)*, p. 458; Carol al II-lea, Regele României, *op. cit.*, vol. II, p. 41 (însemnarea din 20.03.1939); Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 82.

⁷⁸ *Relațiile militare româno-germane (1939-1940) Documente*, coord. Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, Gheorghe Nicolescu, București, Editura Nova, 2000, doc. nr. 1, p. 1-2.

⁷⁹ MOF, nr. 132 din 12.06.1939; ADAP, vol. VI, doc. nr. 78, p. 76-80; doc. nr. 131, p. 133-137; Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 76-82; Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 90-92.

a luat în considerare anexarea unor teritorii din Ucraina Subcarpatică. Potrivit unei ample sinteze întocmite în februarie 1939 de Departamentul Politic din cadrul Ministerului de Externe român, populația Ucrainei Subcarpatice era evaluată la 643.000 locuitori, din care 520.000 ucraineni, 50.000 evrei, 17.000 români, 15.000 maghiari, 15.000 germani, 15.000 cehi, 11.000 slovaci și alte naționalități⁸⁰. Întrucât populația românească era grupată în colțul estic al Ucrainei Subcarpatice, regele Carol al II-lea a decis ca – în cazul în care s-ar produce schimbări în statutul teritorial al Ucrainei Subcarpatice – România să solicite oficial anexarea zonelor locuite preponderent de români, îndeosebi a satelor românești din dreapta Tisei împreună cu linia de cale ferată ce lega România de Polonia⁸¹. Revendicările teritoriale ale României în Ucraina Subcarpatică au fost încurajate și de apelurile în acest sens venite din partea liderilor ucraineni. De exemplu, monseniorul Augustin Voloșin, prim-ministrul Ucrainei Subcarpatice, a cerut la 16 martie 1939 alipirea Ruteniei la România (intenția fusese enunțată la 14 martie: „Guvernul Voloșin este în deliberare, se prevede un refuz categoric, întrucât s-a cerut sprijinul Germaniei. În cazul când Germania va refuza, o delegație de trei persoane va pleca astă seară la București, pentru a cere sprijinul României, iar o altă delegație de trei persoane va pleca la Budapesta, pentru a declara că nu voiesc scutul ungar”⁸²). Mai mult, unele surse arhivistice românești relevă faptul că României i se sugerase faptul că Hitler nu s-ar opune unei anexări a Ruteniei Răsăritene – după cum raporta telegrafic atașatul militar român la Varșovia, căruia i s-a comunicat – la 15 martie, ora 17 – de către colonelul Alfred Gerstenberg, atașatul militar aero al Germaniei la Varșovia, că, personal, „ar fi vorbit la telefon cu generalul Bodenschatz din Berlin și acesta i-a comunicat că Germania ar acorda României teritoriul cerut în Ucraina Subcarpatică și că trupele ungurești ar fi primit instrucțiuni asupra liniei de demarcație peste care să nu treacă mai la est”⁸³. Această afirmație a colonelului Alfred Gerstenberg – în măsura în care ea fusese într-adevăr făcută sub această formă – a fost însă infirmată categoric de poziția oficială a Berlinului în această chestiune. Astfel, în replică la demersurile din 15 și 16 martie 1939, prin care guvernul român a făcut cunoscut guvernului german pretențiile sale teritoriale în Ucraina Subcarpatică, arătând totodată că nu va întreprinde nimic în această regiune fără a avea consimțământul prealabil al Berlinului⁸⁴, conducerea Reich-ului a comunicat în mod oficial, la 17 martie 1939, că nu va media între România și Ungaria și că nu încurajează pretențiile

⁸⁰ AMAE, fond 71/1920-1944 Cehoslovacia, vol. 25 – Politica internă, f. 221-254. Sinteza „Ucraina Subcarpatică” din februarie 1939, întocmită de Departamentul Politic al Ministerului de Externe român.

⁸¹ Carol al II-lea, Regele României, *op. cit.*, vol. II, p. 34 (însemnarea din 14.03.1939); Rebecca Haynes, *op. cit.*, p. 93.

⁸² AMR, fond 950 – Ministerul de Război, dosar nr. 213/1939, f. 21. Nota informativă nr. 160 din 15.03.1939.

⁸³ *Ibidem*, dosar nr. 213/1939, f. 66. Nota informativă nr. 35592 din 15.03.1939, ora 22.45.

⁸⁴ ADAP, vol. IV, doc. nr. 240, p. 241-242; vol. VI, doc. nr. 2, p. 3; doc. nr. 6, p. 6.

teritoriale românești din Ucraina Subcarpatică⁸⁵. Ca urmare a poziției adoptate de Berlin, guvernul român și-a redus la 18 martie 1939 pretențiile teritoriale asupra liniei de cale ferată dintre România și Polonia, respectiv asupra localităților cu majoritate etnică românească (Apșa de Jos, Apșa de Mijloc, Biserica Albă, Ocna Slatina etc.), arătând însă că, în cazul în care Ungaria nu acceptă cedarea lor benevolă „în interesul îmbunătățirii relațiilor româno-maghiare”, România va renunța în totalitate la aceste pretenții⁸⁶. Întrucât guvernul maghiar a condiționat satisfacerea pretențiilor teritoriale românești în Ucraina Subcarpatică de concesiuni din partea României la frontiera româno-maghiară – printre altele cedarea către Ungaria a unor zone cu populație majoritar maghiară (regiunea Satu Mare)⁸⁷ –, interesul manifestat de cercurile decizionale române în această privință s-a diminuat constant, iar la sfârșitul lunii martie 1939 guvernul român a renunțat total la aspirațiile sale teritoriale în Ucraina Subcarpatică și a acceptat recunoașterea noilor frontiere ale Ungariei⁸⁸.

Contextul în care s-a desfășurat ocuparea și alipirea Ucrainei Subcarpatice la Ungaria la mijlocul lunii martie 1939 – un teritoriu ce devenea pentru a cincea oară, în ultimele două decenii, obiect al disputei pentru anexarea sa la unul dintre statele vecine⁸⁹ –, precum și atmosfera extrem de tensionată existentă la acea dată în Ucraina Subcarpatică și frontiera româno-maghiară sunt surprinse în mod elocvent de documentele pe care le vom prezenta succint în cele ce urmează. Astfel, cronologic, primele știri despre pătrunderea trupelor maghiare în Ucraina Subcarpatică provin de la Legiunea de jandarmi Satu Mare și semnalează următoarele:

Armata maghiară a tăiat comunicația între Ucraina Subcarpatică și Cehoslovacia și a ajuns în orașul Seleuș, ocupând până la 10 km de Tarna Mare. O parte din jandarmi și alți funcționari cehoslovaci se găsesc refugiați în Tarna Mare. Șeful de secție, căpitanul de grăniceri și pretorul au luat măsuri de dezarmare. Trupele maghiare înaintază pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice, pe trei direcțiuni: Cernăuți, Muncaci și Ungvar-Hust. Ungurii au trimis guvernului Voloșin un ultimatum, prin care cer să le admită intrarea trupelor maghiare pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice⁹⁰.

⁸⁵ *Ibidem*, vol. VI, doc. nr. 8, p. 7; doc. nr. 13, p. 10-11.

⁸⁶ *Ibidem*, doc. nr. 29, p. 25.

⁸⁷ *Ibidem*, doc. nr. 13, p. 10-11.

⁸⁸ *Ibidem*, doc. nr. 132, p. 138-139; doc. nr. 135, p. 140-141.

⁸⁹ Vezi îndeosebi ANIC, fond 2379 – Președinția Consiliului de Miniștri – Serviciul Special de Informații, dosar nr. 37/1934, f. 264-277. „Sinteza istorică despre situația Ucrainei Subcarpatice și a tendințelor politice manifestate de populația acestei regiuni în perioada 1918-1940, conform Notei SSI nr. 20333 din 3 august 1940, realizată pe baza informațiilor unui rezident din Ungaria.”

⁹⁰ AMR, fond 950 – Ministerul de Război, dosar nr. 213/1939, f. 21. Nota informativă nr. 160 din 15.03.1939 și f. 24. Pentru uzul președintelui Consiliului de Miniștri și ministru ad interim al Ministerului Apărării Naționale Armand Călinescu.

Totodată, este semnalat și un incident generat de încercarea de capturare (în ziua de 14 martie 1939) de către Armata a 2-a maghiară tancuri (transportată pe camioane) ce trecuseră frontiera, pe la Tarna Mare (județul Satu Mare), pe teritoriul (încă) cehoslovac pentru exerciții-școală. Informarea a fost formulată destul de confuz – încât nu se înțelegea cui aparțin acele tancuri și care era misiunea lor – și, drept urmare, prim-ministrul și ad interim la Ministerul Apărării Naționale, Armand Călinescu, a cerut clarificări imediate pentru a evita un conflict militar cu Ungaria, în situația când România fusese luată prin surprindere de evoluția evenimentelor grave petrecute la frontiera sa nord-vestică⁹¹. Răspunsul la solicitarea prim-ministrului a avut darul de a detensiona, oarecum, situația, aflându-se de la reprezentantul uzinelor Škoda că nu era vorba de tancuri române, ci de tancuri cehoslovace, care „fuseseră trimise în Rusia și care se găsesc în tranzit pe teritoriul nostru, și un autotractor pe șenile, aduse în țară pentru experiențe cu drept de import și export”⁹².

Apoi, evenimentele s-au precipitat vertiginos: deja, în ziua 15 martie 1939, ora 20.30, Biroul 3 Studii al Secției a II-a Informații din Marele Stat Major român concluzionează că „Cehoslovacia poate fi considerată, cu începere de astăzi, ca desființată ca stat independent”⁹³. La fel, se remarcă faptul că Germania, nefiind interesată de situația Ucrainei Subcarpatice, aceasta urma să fie atribuită Ungariei, cu toate că Guvernul Ucrainei Subcarpatice ar fi cerut protecția Germaniei împotriva Ungariei. Potrivit acelorași informații, în cazul în care solicitarea avea să fie ignorată, guvernul Ucrainei Subcarpatice era hotărât să ceară ajutorul României și se pare că a doua zi (adică 16 martie 1939) avea să fie desăvârșită ocuparea Ucrainei Subcarpatice de către trupele maghiare și, eventual, și de cele polone. Tot la 15 martie, colonelul Leonard Mociulski, șeful garnizoanei Sighetu Marmăției, raporta următoarele: „Circulația trenurilor pe linia de piage Sighet – Halmeu și Sighet – Cernăuți complet sistată. [...] Rog ordonați organizare transport Satu Mare – Sighet cu camioane și un fond de circa cincizeci mii lei pentru autobuze CFR”⁹⁴. Cererea a fost aprobată imediat de Secția a 6-a a Marelui Stat Major, care a pus la dispoziția locuitorilor și autorităților militare și civile din Maramureș mijloacele de transport rutier solicitate⁹⁵. Mai mult, guvernul român a luat măsuri de întărire a frontierelor nord-vestice, prin constituirea Grupului operativ „Maramureș”, sub comanda generalului Iosif Iacobici, și transferarea unor mari unități spre zona „fierbinte” (colțul nord-vestic spre Rutenia, devenit graniță comună cu Ungaria și Polonia) și, în același timp, a dispus

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*, f. 27. Nota informativă nr. 1222 din 17.03.1939 a Inspectoratului General Tehnic al Armatei.

⁹³ *Ibidem*, f. 63. Buletin de informații externe („Evoluția crizei cehoslovace”) nr. 35590 din 15.03.1939.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 72. Telegrama nr. 3013/1939.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 96. Raportul nr. 3602 din 16.03.1939.

mobilizarea parțială⁹⁶, inclusiv asigurarea material-financiară pentru realizarea acestei operațiuni extrem de costisitoare⁹⁷.

La 16 martie 1939, ora 8, Secția a II-a – Biroul 3 Studii, coroborând rapoartele atașatilor militari, a realizat o sinteză informativă neliniștitoare privind viitorul apropiat:

Autoritățile militare franceze consideră împărțirea Cehoslovaciei ca fapt împlinit, procedeul fiind un *act de brigandaj unic în istorie*. Pentru moment, nici o reacțiune franceză. Planul Hitler ar precede pentru viitorul apropiat crearea Statului Ucrainean care va cuprinde și o porțiune din nordul României. Atașatul militar ungar din Paris lasă să se înțeleagă că și România va primi o parte din Ucraina Subcarpatică, inclusiv regiunea Slatina. Cercurile oficiale franceze cred că oarecare măsuri contra Germaniei nu vor mai întârzia mult, dar se vor produce numai atunci când pregătirea franco-engleză va fi completă și, deci, riscurile mai mici⁹⁸.

La rândul lui, atașatul militar român din Berlin raporta că Reich-ul continuă intens pregătirile militare și că aceste pregătiri s-ar face pentru alte operațiuni importante, care se vor executa, probabil, către sfârșitul lunii, desființarea Cehoslovaciei fiind doar preludiul acestora. La fel, atașatul militar la Budapesta raporta că șeful Secției a 2-a Informații din Marele Stat Major maghiar a confirmat învoirea și colaborarea Germaniei pentru ocuparea Ucrainei Subcarpatice, iar limita de vest a zonei atribuită Ungariei ar fi Valea Ung, inclusiv, iar la est – nici o limită⁹⁹.

În aceeași zi, 16 martie 1939, prin nota redactată la ora 10.45, în Teceu, se raporta:

Trupele maghiare au înaintat până la 10 km vest de Hust, ocupând Kobana Mare și Kralovo. Generalul Prhala a lăsat comanda trupelor cehe din Ucraina Carpatică, comandantului Diviziei a 12-a de la Svaliava, el plecând la Praga pentru a aranja situația. Trupele cehe aflate la nord de Svaliava se retrag spre Slovacia; cele aflate la sud de această localitate se retrag spre România. Până acum au trecut pe teritoriul nostru: 28 de ofițeri [...]; 450 trupă; 500 familii ale ofițerilor și funcționarilor din regiune. [...] Se așteaptă până diseară trecerea întregului Regiment 45 infanterie și a coloanei motorizate din regiune. [...] Toți finanții și jandarmii cehi concentrați către Rechovo [Rahău, Rahiv – n.ns.] sunt în curs de trecere pe

⁹⁶ *Ibidem*, fond 948/RSS, 3, dosar nr. 24/1939, f. 366; *Istoria militară a poporului român*, vol. VI, București, Editura Militară, 1989, p. 267.

⁹⁷ AMR, fond 950 – Ministerul de Război, dosar nr. 213/1939, f. 14. Raportul Inspectorului General al Intendenței din 21.03.1939: „S-a pus la dispoziția comandamentelor un fond de 62.493.000 [lei], iar la dispoziția Ministerului Apărării Naționale pentru a plăti subzistențele și materialele ce se vor expedia trupelor suma de lei 20.600.000 (total 83.093.000 lei). 2). S-au luat măsuri a se procura subzistențele pentru M[ari] U[nități] pe zonele de concentrare [...] și s-a intervenit la Ministerul de Finanțe, pentru deschiderea unui avans de portofoliu în sumă de lei 110.000.000, pentru preîntâmpinarea cheltuielilor pe prima lună de concentrare”.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 68-69. Nota informativă nr. 35593 din 16.03.1939.

⁹⁹ *Ibidem*.

teritoriul nostru. [...] Organizația „Sici” a fost înarmată și a preluat menținerea ordinii în regiunile evacuate de trupele cehe. Organizațiile „Sici” (bande) din regiunea frontierei noastre trag încontinuu focuri de arme, căutând să stânjenească trecerea trupelor cehe la noi. Azi, la ora 9, comandamentul acestor trupe cehe a luat măsura de a trimite un detașament motorizat pentru a izgoni aceste bande¹⁰⁰.

Din Bocicăul Mare, la 16 martie (ora 10.50), se semnală trecerea frontierei în România a lui Augustin Voloșin, prim-ministrul Ucrainei Carpatice, și a colaboratorilor săi: Ștefan Vaida – adjutantul său, Augustin Ștefan, Ulic Purceak – secretar, inginer Deretka Adalbert și Ștefan Emil – redactor. „Ei sunt în drum spre Sighetu Marmăției, unde, prin prefectul județului, vor cere asistența trupelor române pentru eliberarea Ucrainei Carpatice”¹⁰¹. De notat că, într-o altă notă (comunicată prin telefon de Serviciul Secret al Armatei Române), referitoare la refugiarea în România a lui Augustin Voloșin și a principalilor săi colaboratori, apare o informație, oarecum diferită față de cea furnizată la ora 10.50:

Au venit pe teritoriul nostru, prin punctul Conoiul Mare, Primul Președinte, A. Voloșin, al Ucrainei, împreună cu șapte personalități, spre a merge la Satu Mare, pentru a solicita Guvernului Român trecerea Armatei Române în Rusia Subcarpatică spre a lua sub protecția ei populațiunea româno-ucraineană¹⁰².

De fapt, după cum rezultă din telegrama nr. 335/17 martie 1939, expediată din Baia Mare (ora 7) către Marele Stat Major, Augustin Voloșin îi adresase generalului de divizie adjutant Iosif Iacobici – comandantul Grupului Maramureș – o cerere prin care solicita, textual, următoarele: „Rog pe Excelența voastră a ocupa și restabili starea de ordine în Velky, Solotvina și, eventual, Tiacevo, aceasta cu atât mai mult cu cât Regatul României ar putea fi periclitat prin aceste evenimente ce se petrec în imediata apropiere a frontierei [sale]”¹⁰³. Cererea era motivată de faptul că „bande teroriste de naționalitate ungară s-au folosit de faptul plecării armatei cehe pentru a ataca [...] populația localităților Velky Bykov și Solotvina, bandele jefuiesc, împușcă populația civilă pașnică și [...] au și spânzurat unele persoane, astfel viața și avutul populației fiind periclitat [...] este vorba despre niște bande comuniste pornite pe jaf și omor”¹⁰⁴.

Sinteza informativă de patru pagini asupra evenimentelor din ziua de 16 martie 1939 privind Cehoslovacia, datată 17 martie 1939, ora 9, concluzionează:

1. Prin desființarea Statului Cehoslovac, Germania și-a mărit considerabil potențialul de război; Trecerea Slovaciei sub protectoratul Germaniei constituie, probabil, o anexare camuflată.
2. Ungaria a ocupat partea occidentală a Ucrainei

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 68-69. Nota informativă nr. 35593 din 16.03.1939, f. 94. Nota din 16.03.1939.

¹⁰² *Ibidem*, f. 91. Nota nr. 2204 din 16.03.1939.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 71. Telegrama nr. 335 din 17.02.1939. Originalul a fost înaintat Marelui Stat Major prin curier, cu un avion ce a decolat de la Cluj în dimineața aceleiași zile.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

Carpatice până la aliniamentul Hust – Volovieț, făcând în această regiune joncțiunea cu trupele polone (care, se pare, că n-au trecut frontiera). Operațiunile de ocupare continuă¹⁰⁵.

Aceeași situație este semnalată prin raportul operativ nr. 31 din 17 martie, ora 10.15, al Grupului Maramureș către Marele Stat Major – Secția a III-a Operații din Marele Stat Major român¹⁰⁶. În schimb, „Buletinul de informații externe” din 17 martie (ora 21)¹⁰⁷, redactat de Secția a II-a – Biroul 3 din Marele Stat Major, cuprinde – pe lângă obișnuitele știri îngrijorătoare despre soarta tragică a statului cehoslovac (spre exemplu: „Ocuparea Ucrainei Carpatice de către trupele ungare poate fi considerată ca terminată”¹⁰⁸) – și câteva informații dătătoare de firave speranțe, raportate de atașatii militari din Varșovia și Londra, în direcția sensibilizării opiniei publice și cercurilor politico-diplomatice din Anglia și Polonia pentru o acțiune concertată de solidaritate efectivă („Expansiunea germană începe să amenințe direct România și țările balcanice și interesează din ce în ce mai mult Marile Puteri din Apus”¹⁰⁹).

Astfel, atașatul militar român în Polonia a raportat că

Ungaria nu a răspuns până astăzi la a doua propunere polonă, relativ la Ucraina Carpatică. [...] totuși opinia publică poloneză nu mai privește cu același entuziasm frontiera comună, din cauza influenței directe pe care Germania o va exercita asupra Ungariei. Analiza consecințelor rezultând din situația actuală a produs o mare îngrijorare în Polonia. *Se atribuie acum o mare importanță alianței cu România* [subl. ns.]¹¹⁰.

Și mai optimiste păreau a fi informațiile furnizate de atașatul militar la Londra, care, luând contact cu Șeful Marelui Stat Major Britanic și cu Directorul Operațiilor și Informațiilor, a obținut următoarele informații încurajatoare:

a) Marele Stat Major Britanic recunoaște importanța situației strategice a României și gravitatea perspectivelor și consecințelor, în eventualitatea că Germania va continua progresiunea către sud-est. Rezervele ce le-ar putea găsi în România ar da posibilitate Germaniei să ducă un război de lungă durată; b) *Ni se sugerează că, spre a fi ajutați, trebuie să rezistăm, chiar cu armele, contra unei eventuale agresii germane* [subl. ns.]. Marele Stat Major englez se arată dispus să sprijine puternic cererile noastre oficiale pentru fondurile de înarmare ce, eventual, s-ar solicita în Anglia¹¹¹.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 16-19. Sinteza informativă nr. 35641 a Marelui Stat Major, Secția II-a Informații, asupra evenimentelor din ziua de 16.03.1939 privind Cehoslovacia.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 35. Raportul operativ nr. 31 din 17.03.1939, ora 10.15, al Grupului Maramureș către Marele Stat Major, Secția III-a Operații.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 58-59. Buletinul de informații externe nr. 35675 al Marelui Stat Major, Secția II-a Informații, din 17.03.1939, ora 21.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

În „Buletinul de informații externe” nr. 35676 din 18 martie al Secției a II-a Informații – Biroul 3 Studii din Marele Stat Major, informațiile despre noua poziție de înțelegere și sprijin adoptată de Anglia față de România, amenințată să devină viitoarea victimă a expansionismului nazist, sunt reconfirmate de atașatul militar român la Londra, care avusese noi întrevederi cu ministrul de Război și ministrul Marinei: „Ambele personalități au apreciat situația României cu aceeași îngrijorare și sollicitudine ca și șeful Marelui Stat Major [...], promițând să intervină pe lângă Ministrul Afacerilor Străine. Se prevăd schimbări fundamentale în compunerea guvernului englez, pe chestiunea directivei politicii externe britanice”¹¹². Două zile mai târziu, la 18 martie, Legiunea de jandarmi Satu Mare raporta Ministerului Apărării Naționale că, în comuna Seini,

[...] au sosit două mașini de lux cehoslovace, puțini ofițeri, jandarmi cehi, un colonel, 2 căpitani și 2 maiori. După o jumătate de oră, au sosit două motociclete, circa 30-35 camioane cu refugiați cehi, civili și militari, copii și femei. Toate aceste camioane au fost descărcate și populația refugiată îndreptată spre gara Seini, unde i-au așteptat vagoanele. [...] Într-un camion a fost adus cadavrul unui jandarm plutonier ceh care a fost împușcat de armata maghiară și a fost înmormântat în cimitirul din comuna Seini¹¹³.

Reanexarea, după 20 de ani, a Ucrainei Subcarpatice la Ungaria creează pentru populația românească din dreapta Tisei (cu deosebire cea din comunele Apșa de Jos, Apșa de Mijloc, Biserica Albă și Sat Slatina) noi probleme de viață și impune datoria „să acționăm în concordanță cu drepturile noastre istorice asupra acestei regiuni” – se arată în nota-referat din 16 martie, intitulată „Ucraina Carpatică și interesele românești”¹¹⁴. În afară de pierderile de natură etnică și economică, provocate de întreruperea cvasitotală a contactului cu românii de la nord de Tisa, înglobarea regiunii în Ungaria „constituie o amenințare pentru România, dintr-un îndoit punct de vedere: politic și militar”, deoarece „prelungirea spre est a frontierei ungare lungește cu 90 km frontierele noastre amenințate, deschizând noi căi de invazie spre interiorul Transilvaniei și, în același timp, forma învăluitoare a noii frontiere amenință apărarea noastră pe Someș, aceasta putând fi întoarsă printr-o înaintare din regiunea Sighet spre Baia Mare – Jibou și spre Năsăud – Dej”. Mai mult, „în ipoteza că Ungaria ar intra în sfera de acțiune militară a Germaniei, prin Ucraina Carpatică de Est, s-ar amenința joncțiunea noastră cu Polonia, iar apărarea Carpaților ar putea fi întoarsă, printr-o învăluire, pe văile Siretului și afluenților săi”¹¹⁵.

¹¹² *Ibidem*, f. 5-6. Buletinul de informații externe nr. 35676 al Marelui Stat Major, Secția II-a Informații, din 18.03.1939.

¹¹³ *Ibidem*, f. 52-53. Nota telefonică nr. 3532 din 18.03.1939 a Legiunii de Jandarmi Satu Mare către Ministerul Apărării Naționale-Secretariat.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 41-44. Nota din 16.03.1939, „Ucraina Subcarpatică și interesele românești”.

¹¹⁵ *Ibidem*.

În continuarea demersurilor sale pentru a obține echipamentul militar atât de necesar armatei române în situația de criză declanșată la frontiera de nord-vest a României, cu perspectiva amenințătoare de a se extinde și spre sud (la frontiera cu Bulgaria¹¹⁶ și chiar cu Iugoslavia), atașatul militar român la Londra, profitând de înțelegerea manifestată în precedentele întrevederi de cele mai înalte foruri de decizie, a intervenit la Ministerul Aerului și a cerut răspuns principal pentru cedarea urgentă de echipament aeronautic. I s-a răspuns că

Marele Stat Major al Aerului este favorabil satisfacerii acestor cereri și a promis că va supune chestiunea guvernului. Se apreciază că Anglia ar putea expedia urgent, prin vapoare, avioane de bombardament rapid și avioane de vânătoare, bombe; idem: mecanici, piloți și instructori [...] în cercurile Ministerului de Război se crede că, dacă România ar cere Angliei material de război, ar avea posibilitatea să-l obțină în timp relativ scurt¹¹⁷.

Măsurile luate de autoritățile române pentru a preveni extinderea crizei izbucnite la hotarele sale nord-vestice au beneficiat de o mare atenție din partea marilor posturi de radio europene, după cum o demonstrează extrasele din buletinele posturilor de radioascultare românești din zilele de 21 și 22 martie 1939 astfel:

– 21 martie 1939 (ora 9 a.m.), postul de radio „Paris Mondial”¹¹⁸:

Măsurile militare ale României au fost considerabil sporite, mărindu-se efectivele unităților de la frontiera ungară și ucraineană. [...] Dorința de pace a României este categorică. România a refuzat propunerile ce i s-au făcut de a participa la împărțirea Ucrainei, neavând revendicări teritoriale de susținut. Din Budapesta se anunță că trupele ungare au ocupat poziții de-a lungul frontierei române nu cu intențiuni agresive, ci ca măsură de siguranță față de concentrările de trupe ale României, în afară de efectivele normale.

– 21 martie 1939, postul „Radio Berlin”¹¹⁹:

Berlin – [ora] 11.30 – Anglia a dezlănțuit o campanie de ațâțare prin presa ei. Încercarea de a mobiliza România și de a o ridica împotriva Germaniei nu poate fi

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 9. Nota informativă din 21.03.1939, „Bulgaria”: „Reiese în mod pozitiv tendința Bulgariei de a ridica revendicările teritoriale în Dobrogea. Este mai mult ca sigur că, în baza unei înțelegeri între Bulgaria, Ungaria și Germania, bulgarii fac preparative pentru un eventual atac prin surprindere asupra frontierei noastre de la sud”.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 30-32. Buletinul de informații externe nr. 35683 din 19.03.1939 al Marelui Stat Major, Secția II-a Informații: „Franța și Anglia au comunicat oficial că nu recunosc cucerirea Cehoslovaciei de către Germania; Agenția Rador și DNB dezmint categoric informațiunea lansată ieri despre un ultimatum economic pe care Germania l-ar fi adresat României”.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 11. Radiodifuziunea, Postul de ascultare nr. 1, Studii și propagandă, „Paris-Mondial” din 21.03.1939.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 11. Radiodifuziunea, Postul de ascultare nr. 1, Studii și propagandă, „Radio-Berlin” din 21.03.1939.

considerată decât o tentativă criminală. Statele din bazinul dunărean ar fi trebuit să se orienteze pe Axa Roma – Berlin.

– 22 martie 1939, postul „Radio Roma”¹²⁰:

Evenimentele din Europa vor avea repercusiuni serioase și în Extremul Orient. Se dezmințe știrea că Beck ar fi fost invitat la Berlin. Csáky și Teleki vor face o vizită la Roma, în aprilie.

– 22 martie 1939, postul „Radio Breslau”¹²¹:

Campania de minciuni pornită de la Londra a dat greș în Europa Centrală. România, Belgia, Elveția și Țările Scandinave au dezmințit că ar fi amenințate de un atac german. În Anglia se cere o lege a deplinelor puteri împotriva Germaniei, dar aceasta n-ar fi, de fapt, decât în folosul Angliei. Ungaria dezmințe formal că ar cere Transilvania și afirmă că știrea e născocită de diplomația engleză, care ar vrea să înrăutățească raporturile diplomatice dintre cele două țări. Cu același scop afirmă și Franța că ungurii ar fi mobilizat mari forțe la frontiera română. Ziaristul francez care a lansat acest zvon a fost expulzat din Ungaria.

Concluzii

La o succintă trecere în revistă a politicii externe promovate de guvernul român în perioada septembrie 1938 – martie 1939, credem că se impun câteva constatări. Pentru cercurile decizionale române, acordul de la München a pus capăt iluziilor cu privire la eficiența sistemului de securitate colectivă și a demonstrat faptul că principalele puteri garante ale sistemului de la Versailles – Anglia și Franța – nu mai reprezentau o garanție pentru integritatea teritorială a statelor din Europa Centrală și de Est amenințate de politica revizionistă agresivă a Germaniei, Italiei sau Ungariei. Prin urmare, România a fost nevoită să se adapteze din mers noilor realități rezultate în urma acordului de la München, care consfințeau hegemonia politică și economică a celui de-al III-lea Reich în Europa Centrală și de Sud-Est. Această adaptare însemna pentru București nu numai menținerea în continuare a raporturilor cu aliații tradiționali, ci, mai ales, îmbunătățirea relațiilor economice și politice cu cel de-al III-lea Reich, în speranța că Berlinul va proteja integritatea teritorială a României în fața politicii revizioniste maghiare.

În acest context trebuie plasate inclusiv eforturile depuse de diplomația română în chestiunea Ucrainei Subcarpatice în vederea prevenirii anexării acestui teritoriu de către Ungaria. Motivele care determinau conducerea politică a României de a se opune încorporării Ucrainei Subcarpatice în Ungaria erau de

¹²⁰ *Ibidem*, f. 2. Radiodifuziunea, Postul de ascultare nr. 1, Studii și propagandă, „Radio-Roma” din 22.03.1939.

¹²¹ *Ibidem*, f. 3. Radiodifuziunea, Postul de ascultare nr. 1, Studii și propagandă, „Radio-Breslau” din 22.03.1939.

natură economică, politică și militară. În primul rând, guvernul român dorea menținerea în continuare a căilor de comunicații directe cu Cehoslovacia și, implicit, Germania. În al doilea rând, Bucureștiul nutrea temerea – justificată – că satisfacerea pretențiilor teritoriale ridicate de Ungaria la adresa Ucrainei Subcarpatice ar fi reprezentat un factor catalizator al politicii revizioniste maghiare față de România. În fine, alipirea Ucrainei Subcarpatice la Ungaria ar fi mărit considerabil lungimea frontierei româno-maghiare, slăbind totodată capacitatea defensivă a României la frontiera sa de vest. De altfel, toate aceste argumente au fost prezente în cadrul tratativelor purtate de oamenii politici și diplomații români cu cercurile decizionale din Polonia și Germania având ca scop preîntâmpinarea anexării Ucrainei Subcarpatice la Ungaria. Mai mult, în cadrul acestor discuții, reprezentanții guvernului român au subliniat de fiecare dată faptul că România nu avea interese teritoriale în Ucraina Subcarpatică. Pe măsura conturării însă – din ce în ce mai clar – în lunile februarie-martie 1939 a obiectivului principal urmărit de Germania, respectiv dezmembrarea totală a Cehoslovaciei, cercurile decizionale române și-au modificat poziția, luând în considerare anexarea unor teritorii din Ucraina Subcarpatică. Chiar dacă în urma succesiunii rapide a evenimentelor ce au dus la dispariția de pe hartă a Cehoslovaciei, guvernul român a solicitat în mod oficial alipirea la România a zonelor din Ucraina Subcarpatică locuite în majoritate de populație românească, totuși comportamentul cercurilor decizionale în această chestiune a fost extrem de ezitant. Acest comportament a fost determinat în principal de poziția intransigentă a Ungariei – care a refuzat să satisfacă revendicările românești în această regiune în absența unor concesii din partea României – și refuzul Germaniei de a media în disputa dintre București și Budapesta. Teama de a nu escalada tensiunile în relația cu Ungaria a determinat în cele din urmă guvernul român să accepte recunoașterea noilor frontiere maghiare, fapt ce echivala cu capitularea totală în fața Budapestei în bătălia diplomatică purtată pentru Ucraina Subcarpatică.

**Romania and the Sub-Carpathian Ukraine Question
(September 1938 – March 1939)**

(Abstract)

Keywords: Romania, Poland, Hungary, Germany, Carpathian Ukraine, Diplomacy, 1938-1939.

The Munich Agreement ended the illusions nourished by Romanian decision-making circles referring to the efficiency of the collective security system and proved that the main powers of Versailles system – United Kingdom and France – were no longer a guarantee for the territorial integrity of the countries of Central and Eastern Europe threatened by aggressive revisionist policy of Germany, Italy or Hungary. Therefore, Romania had to adapt on the move to new realities resulting from the Munich Agreement that approved political and economic hegemony of the Third Reich in Central and South-East Europe. In this background should be placed the efforts of Romanian diplomacy on the issue of Carpathian Ukraine to prevent the annexation of this territory to Hungary.

The reasons that determined Romanian political leadership to oppose the incorporation of Carpathian Ukraine in Hungary were economic, political and military. First of all the Romanian Government wanted to maintain direct communication to Czechoslovakia and, implicitly, Germany. Secondly, Bucharest had a justified fear that the territorial claims raised by Hungary to the Carpathian Ukraine would have been a catalyst for the Hungarian revisionist policy towards Romania. Finally, joining Carpathian Ukraine to Hungary would have considerably increased the length of the Romanian-Hungarian border, while weakening the defensive capacity of Romania to its western border. Furthermore, all these arguments were presented during the talks held by Romanian politicians and diplomats to decision-making circles in Poland and Germany aiming to prevent annexation of Carpathian Ukraine to Hungary.

Paradele de 23 august în România lui Nicolae Ceaușescu

Constantin MANOLACHE

Un popor își afirmă identitatea și prin sărbătorirea evenimentelor considerate importante în existența lui. Cu atât mai mult, celebrarea Zilei Naționale reprezintă data cea mai importantă a unei națiuni, atribuindu-i-se semnificații, simboluri și valori reprezentative. După cum se știe, stabilirea cronologică a Zilei Naționale a suferit schimbări de dată, în funcție de sistemul politic existent și de apariția unor mari mutații geopolitice și geostrategice – 10 Mai (Ziua Regalității începând din 1866), 23 August (Ziua victoriei revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, între 1948 și 1989; pe plan extern data trecerii României de partea Aliaților), 1 Decembrie (după decembrie 1989, marcând constituirea statului național unitar România Mare din anul 1918). În orice regim, celebrarea acestor „Zile Naționale” s-a făcut cu mare fast, determinată, în fiecare epocă, de anumite scopuri, ideologii, interese naționale, politice și diplomatice. Pe acest fond istoric, politic și social se înscrie organizarea și desfășurarea paradelor, manifestări festive dedicate marcării unor evenimente importante din istoria națională.

Articolul de față își propune să analizeze conținutul paradelor de 23 August în România lui Nicolae Ceaușescu, sărbătoare grandioasă, considerată a fi cel mai important moment festiv al anului. Evenimentul marca, pe de o parte, parada generală a „oamenilor muncii”¹ de la orașe și sate, iar pe de altă parte, în mod special, parada militară. Motivele alegerii analizei perioadei ceaușiste sunt mai mult de ordin personal, constând în participarea la evenimentele din această epocă istorică. În perioada 1948-1960, ziua de 23 August era o sărbătoare militarizată, de orientare prosovietică, iar importanța acesteia trecea pe plan secund în comparație cu „1 Mai” (Ziua internațională a muncii) și 7 Noiembrie (Aniversarea Marii Revoluții Socialiste în Uniunea Sovietică). Apoi, odată cu venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, din anul 1965 până în 1989, ziua de

¹ Formula „oamenii muncii” de la orașe și sate era des folosită în limbajul propagandistic comunist, fiind mai mult o expresie de natură ideologică, decât de o clasificare sociologică. Prin utilizarea acestei formule se încerca justificarea teoriei marxiste a claselor sociale care îi considera pe „muncitori și țărani” forța de producție principală din societate implicată concret în câmpul muncii, în raport cu alte categorii sociale.

23 August a avut o dimensiune naționalistă pronunțată, întrecându-le pe celelalte două.

Ipotezele de lucru utilizate în acest articol se concentrează, în primul rând, pe ideea potrivit căreia paradele de 23 August din perioada ceaușistă reprezentau o ocazie unică de manifestare a statului român socialist în care erau angrenați toți „oamenii muncii” de la orașe și sate; în al doilea rând, parada militară de 23 August se prezenta ca o demonstrație a puterii militare a României ceaușiste; iar în al treilea rând, aceste parade constituiau un prilej de accentuare a cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu. Mărturiile personale despre aceste evenimente, trăite direct sau indirect, în diferite poziții ierarhice și în anumite structuri de decizie politică și militară, în domeniul relațiilor internaționale sau cu alte ocazii, încearcă să aducă un plus de cunoaștere istorică despre subiect².

Componenta militară a paradelor de 23 August în România ceaușistă

În general, o paradă reprezintă un „tip de procesiune a cărei principală caracteristică este manifestarea publică”³. În această definiție generală se încadrează și parada de 23 August, având rolul principal de a marca sărbătoarea națională din perioada comunistă și de a fi un prilej propagandistic important în afirmarea politicii Partidului Comunist Român. Manifestația anuală de 23 August în România ceaușistă începea de dimineață și se încheia la prânz, cu momentul de deschidere a acesteia printr-o paradă militară (după 1980, din cinci în cinci ani), apoi defilarea „oamenilor muncii” prin fața tribunei oficiale special amenajate, unde se afla conducerea superioară de partid și de stat, invitații și delegații internaționali și, în final, onorul dat de ansamblul muzicii militare. Marea defilare începea cu șoimii patriei, pionierii, tinerii uteciști, luptători din gărzile patriotice etc., continua cu trecerea muncitorilor din marile platforme industriale, a țăranilor din întreprinderile agricole de stat și cooperativele agricole de producție, a intelectualilor din instituțiile de învățământ și cercetare și alte categorii sociale. Atmosfera de defilare se dorea a fi emoționantă, patriotică și mobilizatoare: scandarea de sloganuri închinată conducătorilor de partid și de stat, Nicolae și Elena Ceaușescu; afișarea de panouri propagandistice gigantice cu tot felul de date și informații despre întrecerea socialistă; purtarea de portrete uriașe ale părinților ideologiei comuniste (Marx, Engels, Lenin); intonarea de cântece revoluționare care culminau cu „Internaționala socialistă”.

De ce considerăm că paradele de 23 August în România ceaușistă aveau un caracter preponderent militar? Un prim argument ar fi acela că, în organizarea statului socialist român, exista un *cadru juridic care controla și militariza anumite pârghii, segmente și componente ale societății românești*, iar

² Vezi biografia autorului la finele acestui volum al revistei „Archiva Moldaviae” (*Lista autorilor*).

³ *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 9, London, 2010, p. 136.

un al doilea considerent se referă la faptul că, *în concepția liderilor comuniști, dezvoltarea societății socialiste românești se putea realiza numai printr-un nivel ridicat de ordine și disciplină socială*, după un model militarist.

În ceea ce privește funcționarea în cadrul statului român socialist a unui *cadru juridic cu caracter militar*, se poate reaminti existența unor acte normative care reglementau acest aspect și se reflectau asupra paradelor de 23 August în România ceaușistă, cum ar fi: *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România, Regulamentul de ordine interioară tip pentru unitățile socialiste militarizate din anul 1979*⁴, *Pregătirea militară a gărzilor patriotice, formațiunilor de tineret pentru apărarea patriei și a femeilor*. Cadrul juridic militarist se remarcă prin următoarele elemente: existența structurilor militare propriu-zise (armată, minister de interne cu trupe de securitate și miliție, structuri de spionaj și contraspionaj etc.); prezența instituțiilor publice militarizate (fabrici și uzine cu gardi patriotice, universități cu structuri de pregătire militară etc.); comandă unică sub conducerea centralizată de partid și de stat comunist; organizare ierarhică strictă a structurilor de partid comunist pe verticală și orizontală, de la membrii Comitetului Central al Partidului Comunist Român (CC al PCR) la prim-secretarii județeni de partid, la membrii organizației de bază și ai grupelor de partid (formate din cel puțin trei membri de partid); îndeplinirea hotărârilor de partid era echivalată cu executarea ordinelor militare; acordarea graduală de recompense și pedepse; atribuirea de funcții, grade și privilegii conform nomenclatorului de partid stabilit; purtarea de uniforme specifice domeniului de activitate (șoimi ai patriei, pionieri, tineri uteciști, membri de partid adulți, luptători din gardiile patriotice etc.); concentrările militare ale civililor rezerviști bărbați și femei, pe perioade determinate de timp, în construirea unor obiective administrative și economice; dotarea cu armament și muniție a unor structuri de partid și de stat.

În România ceaușistă, serviciul militar era obligatoriu pentru toți cetățenii români, indiferent de sex, îndeplinindu-se în diferite forme. *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România*⁵ prevedea la art. 2 următoarele:

Apărarea patriei, a suveranității și independenței naționale, a unității și integrității sale teritoriale, în cazul unei agresiuni armate sau a unei acțiuni îndreptate împotriva cuceririlor revoluționare ale oamenilor muncii din Republica Socialistă România, este o datorie sfântă a fiecărui cetățean român, bărbat sau femeie, indiferent de naționalitate⁶.

⁴ ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1983, f. 28-39.

⁵ *Legislație privind organizarea de stat*, Consiliul de Stat, Secția Redacțională a Buletinului Oficial și a altor publicații legislative, București, 1973, p. 3-75.

⁶ Serviciul militar obligatoriu a fost eliminat în anul 2007, după ce România a aderat la NATO și mai apoi la Uniunea Europeană, context în care se solicita asigurarea de condiții pentru organizarea și funcționarea unei armate profesionale.

În spiritul acestei prevederi legale, se puneau în aplicare principiile concepției militare privind lupta întregului popor în caz de agresiune și a transformării localităților patriei în cetăți de muncă, luptă și apărare. Drept urmare, organizarea apărării naționale a României socialiste avea la bază concepția fundamentală a sistemului de apărare, elaborată de Consiliul Apărării; viziunea prevedea realizarea în timp de pace a măsurilor preventive pentru ridicarea capacității de apărare a statului, în scopul asigurării condițiilor necesare ducerii luptei pe tot teritoriul patriei, valorificând întregul potențial uman și economic și subordonându-l efortului de apărare a țării în caz de război, astfel: pregătirea populației, a teritoriului și a economiei naționale pentru apărare (art. 4 din Legea 72/1972).

Potrivit art. 22 din Legea nr. 14/1972, toți cetățenii români, indiferent de sex, aveau „datoria să se pregătească pentru fi în măsură să îndeplinească misiuni în legătură cu apărarea patriei”. Pregătirea militară a cetățenilor români pentru apărarea patriei se realiza astfel: îndeplinirea serviciului militar obligatoriu în cadrul unităților și formațiunilor militare ale Ministerului de Interne și Ministerului Apărării Naționale și participarea la alte forme de pregătire a populației pentru apărare: gărzi patriotice, formații de apărare locală antiaeriană, formațiuni de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei. Mai explicit în acest sens era articolul 28 din Legea nr. 14/1972:

Serviciul militar este obligatoriu pentru toți cetățenii români, indiferent de sex, și se îndeplinește de către aceștia în următoarele forme: a) ca militari în termen, de la data la care cei încorporați s-au prezentat la centrele militare, unități sau formațiuni militare și până la data trecerii lor în rezervă; b) ca militari cu termen redus, de la data la care absolvenții de liceu admiși în instituțiile de învățământ superior s-au prezentat la centrele militare și până la data trecerii lor în rezervă; c) ca elevi în școli militare sau în instituții militare de învățământ superior, de la data la care aceștia s-au prezentat la școlile sau instituțiile militare de învățământ superior și până la data absolvirii acestora; d) în calitate de rezerviști concentrați sau mobilizați [...]; în calitate de cadre permanente – ofițeri, maiștri militari și subofițeri – ale Ministerului Apărării Naționale și Ministerului de Interne⁷.

Cetățenii români (bărbați) erau chemați pentru îndeplinirea serviciului militar, din anul în care împlineau 20 de ani, până la vârsta de 50 de ani. Între limitele de vârstă, pe timpul cât nu îndeplineau serviciul militar, cetățenii se găseau în rezerva forțelor armate. Potrivit art. 31 din Legea nr. 14/1972, durata serviciului militar era de la un an și patru luni pentru militarii în termen din toate armele, în afară de militarii în termen încorporați la marina militară și la navele grănicerești, pentru care durata serviciului militar era doi ani. De asemenea, durata serviciului militar pentru militarii cu termen redus era de nouă luni, după ce aceștia erau declarați admiși în instituțiile de învățământ superior din România.

⁷ Prin „contingent” se înțelegea totalitatea cetățenilor români născuți între 1 ianuarie și 31 decembrie același an. Astfel, contingentul era indicat de anul nașterii.

Memento

În România socialistă, tinerii recurgeau la diverse metode de sustragere de la executarea serviciului militar obligatoriu, în funcție de așa-numitul capital informal denumit „Pile, Cunoștințe, Relații”, (abrevierea acestei expresii coincidea cu denumirea Partidului Comunist Român – PCR – prilej de amuzament în rândul tinerilor de atunci). Existau trei posibilități de scurtare sau amânare: îndeplinirea stagiului militar cu termen redus (TR) de nouă luni, după admiterea la o facultate, amânarea serviciului militar prin diferite metode verificate de practică, scutirea de serviciu militar. În primul caz, admiterea la facultate a tânărului apt de armată, imediat după absolvirea liceului, era varianta optimă. Ținând cont că locurile de admitere la facultate erau limitate, iar concurența era foarte mare, puțini tineri aveau șansa reușitei. Mulți tineri ratau facultatea la diferență de „1 punct” sub linia de admitere, în special la facultățile cu profil tehnic, electronic, electrotehnic, medicină, drept etc., toate cererile și reclamațiile de suplimentare a locurilor fiind respinse de autorități. O variantă de evitare a acestui eșec era admiterea la școlile militare de ofițeri, maiștri militari și subofițeri (în lunile august-septembrie ale anului), programată deliberat după admiterea în facultățile civile (luna iulie a anului). În acest caz apăreau discriminări în școlile militare între elevii absolvenți de „liceu civil” și „elevii de liceu militar”, care aveau locurile asigurate în aceste școli; cei din urmă dețineau deja o pregătire militară, context în care competiția de însușire a deprinderilor și cunoștințelor militare era asimetrică.

Eșecul absolventului de liceu în admiterea la facultate ducea imediat la încorporarea pentru serviciul militar obligatoriu. Pentru amânarea serviciului militar, absolventul de liceu se încadra în muncă într-o unitate socialistă de producție, în scopul de a prezenta la Centrul Militar Județean o adeverință de încadrare în muncă, condiție care ducea la replanificarea încorporării pentru o altă perioadă de timp. Trucul era însă altul. De regulă, toate încadrările în muncă erau formale, făcute în mod tacit cu conducătorul instituției respective, absolventul de liceu folosindu-și timpul pentru pregătirea în continuare în vederea admiterii la facultate, prin consultații, prezența la muncă fiind trecută doar într-un registru de evidență. Deși încadrarea în muncă figura în organigramă pe o meserie cu calitatea de „muncitor” (strungar, lăcătuș mecanic, frezor, sculer etc.), în realitate absolventul de liceu venea periodic la lucru în compartimentul administrativ, în funcție de „relațiile” pe care le avea pe linie de partid, militară, rude și părinți cu funcții importante. Paradoxal, calitatea de „muncitor” pentru un absolvent de liceu era avantajoasă la admiterea într-o școală militară pe locurile speciale pentru tinerii de proveniență „muncitorească” (după cum se știe, în concepția ideologică marxist-leninistă, care era doctrina partidului comunist, clasa muncitoare era „forță politică conducătoare” în societatea socialistă, beneficia de multe privilegii, chiar dacă statutul de „muncitor” era obținut uneori în condiții dubioase). De fapt, această calitate falsă de „muncitor” era folosită și pe linie profesională la promovări, avansări în grad și admiterea pe locuri speciale cu acest statut în Academia Militară (în prezent Universitatea Națională de Apărare), cea mai mare instituție de învățământ superior militar din România.

O altă metodă de amânare a serviciului militar era obținerea unor certificate medicale de la comisiile militare medicale, situație care permitea centrelor militare județene, după lege, să amâne dosarul de încorporare o anumită perioadă de timp. Drept pretext erau folosite diferite boli grave care cereau tratament de

specialitate (oftalmologie, cardiologie, ortopedie, boli psihice etc.) și care figurau în nomenclatorul medical aprobat de comisiile de recrutare. Scutirea de serviciul militar – cel de-al treilea obiectiv – se realiza în condiții excepționale, după multe consultări și chemări la comisiile de la centrele militare județene. De regulă, era vorba despre tinerii care întrețineau familii, cei căsătoriți având copii mulți, cei cu boli grave. Și în aceste cazuri, serviciul militar obligatoriu se efectua, fie într-o unitate de producție din economia națională (șantiere, mine, lucrări industriale și agricole etc.), fie într-o unitate militară aflată în apropierea domiciliului tânărului. Trebuie menționat faptul că tânărul care se sustrăgea de la satisfacerea serviciului militar sau comitea abateri grave de la conduita militară pe timpul serviciului militar (dezertări, neîncadrarea în programul de instrucție, refuzul de a purta armă și de a executa trageri cu armamentul din dotare ca urmare a convingerilor religioase) era trimis la „Batalionul disciplinar”, unitate specială de detenție a militarilor cu regim de penitenciar, loc în care acesta suporta pedeapsa acordată după Codul penal de către tribunalul militar, perioadă de timp neluată în considerare în îndeplinirea stagiului militar obligatoriu. După executarea pedepsei în batalionul disciplinar, militarul își continua perioada neterminată de satisfacere a serviciului militar, după lege, într-o unitate militară standard.

Personal, am absolvit Liceul militar „Dimitrie Cantemir” din Breaza, județul Prahova, am urmat apoi Școala militară de ofițeri de Artilerie „Ioan Vodă” din Sibiu, ocazie care mi-a permis să constat diferențele de pregătire între absolvenții de liceu civil admiși la această școală, absolvenții de liceu militar, absolvenții de liceu admiși pe timpul stagiului militar și absolvenții de liceu care erau admiși la școala militară pe „locurile speciale pentru tinerii de proveniență muncitorească”. Această realitate mi-a întărit convingerea de a urma o facultate civilă, după absolvirea școlii militare, pentru împlinirea mea profesională. Deși, fiind repartizat la Galați la unitatea de artilerie antitanc, aveam posibilitatea să absolv o facultate civilă tehnică (mecanică, navală etc.) în acest oraș universitar, datorită echivalărilor legal stabilite, și să obțin titlul de „inginer” în viața civilă, totuși opțiunea mea a fost să urmez Facultatea de filosofie de la Universitatea „A.I. Cuza”, Iași (absolvită în anul 1981). Aceasta în condițiile întocmirii unui dosar personal complex, în care se obținea greu adeverința de muncă semnată de comandantul unității (existau ordine clare de a se bloca accesul militarilor absolvenți de școli militare la facultăți civile, pentru a fi menținuți în sistemul militar, mulți absolvenți de facultăți civile plecând din armată, chiar dacă erau obligați să plătească taxa de școlarizare militară de aproximativ 3.000 lei anual, la valoarea financiară de atunci), recomandarea pe linie partid, semnată de secretarul de partid (aceasta depindea de rezultatele obținute în procesul de instrucție militară și se elibera cu mari restricții), certificatul medical etc. Dar cel mai greu obstacol era dat de concurența acerbă de admitere la facultate (14-15 candidați pe un loc).

Potrivit prevederilor legale din perioada României ceaușiste⁸, femeile erau cuprinse în diferite forme de pregătire militară. Astfel, formațiunile de pregătire a tineretului includeau elevele liceelor, începând cu clasa a IX-a, elevele școlilor de specializare postliceală și tinerele din unitățile economice, instituții și

⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 119/1976, f. 80-83.

comune în vârstă de 16-20 ani. Potrivit documentelor din Arhivele Naționale ale României, din anul 1968 și până în noiembrie 1976, numărul fetelor care au urmat această formă de pregătire era de aproximativ 1.700.000, din care numai la nivelul anului 1976 erau cuprinse 638.240⁹. În subunitățile de gărzi patriotice – plutoane și grupe – femeile erau constituite separat de cele ale bărbaților și executau anual 24 de ore de pregătire militară în patru-cinci ședințe.

În baza art. 28 din *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România* și a hotărârii Consiliului Apărării din 26 aprilie 1973 s-a instituit obligativitatea pregătirii militare a studenților. Instruirea se executa pe arme apropiate profilului facultății urmate: transmisiuni, chimie, construcții, căi ferate, topogeodezie, intendență, finanțe, infanterie, aviație. Astfel, numai în anul 1976, pregătirea militară era realizată de 35.637 studenți. Totodată, pregătirea militară a studenților avea următoarea structură: câte o zi de instrucție pe săptămână, timp de patru ore, în primii trei ani de studii; câte o convocare de 20 de zile în primii trei ani de studiu; o convocare de 30 de zile la absolvirea facultății. Pentru instruirea studenților, Ministerul Apărării Naționale pregătise 626 cadre permanente femei, dintre care 556 ofițeri și 70 subofițeri, încadrate în statele majore și în catedrele de pregătire militară ale universităților¹⁰.

O altă formă de organizare militară erau gărzile patriotice. Potrivit art. 104 din *Legea nr. 14/1972*, gărzile patriotice erau „unități de luptă înarmate ale oamenilor muncii de la orașe și sate, constituite în scopul întăririi capacității de apărare a patriei”. Ele aveau misiunea ca împreună cu forțele armate să participe la apărarea „cuceririlor revoluționare ale poporului”, a muncii sale, a suveranității și securității patriei, la apărarea orașelor și comunelor, a instituțiilor și celorlalte organizații socialiste. Articolul 105 din lege prevedea faptul că gărzile patriotice își desfășurau activitatea sub conducerea nemijlocită a CC al PCR, a comandantului suprem al forțelor armate și a organelor locale ale partidului. Astfel, în viziunea lui Nicolae Ceaușescu, gărzile patriotice reprezentau „o a doua armată națională”, compusă din muncitori și țărani, membri de partid, grupare înarmată cu armament și muniție de luptă.

Nu în ultimul rând, o altă metodă de familiarizare cu ideologia militaristă erau orele de pregătire militară în cadrul cursurilor școlare. Potrivit art. 118 din *Legea nr. 14/1972*, activitatea de *pregătire a tineretului* pentru apărarea patriei se organiza cu băieți și fete: cu tineretul școlar începând cu clasa a IX-a (anul I), pe toata durata școlarității, cu elevii școlilor de specializare postliceală din anii I și II, precum și cu tinerii din unitățile economice, instituții și comune, în vârstă de la 16 la 20 ani, având ca scop educația patriotică, instruirea militară generală și de apărare locală antiaeriană, precum și pregătirea de specialitate în cadrul unor cercuri tehnico-aplicative. Raportul Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist nr. S. 2098 din 1979 preciza faptul că activitatea politico-educativă cu

⁹ *Ibidem*, f. 80.

¹⁰ *Ibidem*.

tinerii din detașamentele de pregătire militară trebuia să se desfășoare sub formă de expuneri, informări politice și întâlniri cu activiști de partid, de stat și ai UTC. Totodată, organele locale de partid și ale UTC trebuiau să organizeze periodic exerciții militar-sportive cu tinerii din detașamentele de pregătire militară, iar toate deplasările în formație „să se execute cu cântece patriotice, revoluționare, ostășești și marșuri”¹¹.

De reținut faptul că pregătirea militară a tineretului era corelată cu procesul de instruire a gărzilor patriotice și a unităților militare. Pe baza unor planuri comune de colaborare, se asigura o instruire a comandanților de centre, detașamente și grupe, se realiza însușirea cunoștințelor și deprinderilor militare de către tineri și se obținea o participare a formațiunilor de tineret la aplicații militare tactice. Totodată, se menționa sporirea numărului cercurilor tehnico-aplicative organizate pe lângă unitățile militare, îmbunătățirea conținutului activităților și asigurarea unei baze materiale adecvate de instrucție¹².

Unele unități economice erau supuse unui regim militarizat. *Regulamentul de ordine interioară tip pentru unitățile socialiste militarizate* din anul 1979¹³ preciza la art. 1 că

prin militarizarea unității socialiste, întregul personal al acesteia este supus regimului de control, disciplină și jurisdicție militară, potrivit legii. Unitățile socialiste, pe timpul militarizării lor, se află sub controlul Ministerului Apărării Naționale, care se exercită prin comandanții militari numiți sau prin unitățile militare desemnate de acest minister.

În anul 1983, acest regulament a fost îmbunătățit, noutatea principală fiind dată de art. 5:

Organele de conducere ale unităților socialiste militarizate și comandanții militari vor conlucra permanent cu organele și organizațiile de partid, ale UTC și de sindicat pentru intensificarea muncii politico-educative și ridicarea nivelului de conștiință al întregului personal, în vederea realizării exemplare a sarcinilor, îndeplinirii integrale și calitative a planului de producție, întăririi ordinii și disciplinei în muncă. De asemenea, vor organiza și conduce, în condițiile prevăzute de lege, activitățile de pregătire a întregului personal pentru apărarea patriei.

Pentru menținerea ordinii interioare și asigurării continuității conducerii, în unitățile socialiste militarizate trebuia să se organizeze serviciul pe unitate și permanența la conducere prin numirea unui ofițer de serviciu și un ajutor al acestuia (art. 20 și 21), având stabilite atribuții precise în acest sens (art. 26):

¹¹ *Ibidem*, dosar nr. 5/1979, f. 34-36.

¹² Idem, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 9/1983, f. 7-8.

¹³ Vezi Decretul nr. 415/1979 (idem, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1983, f. 30-39).

menținerea ordinii interioare în unitatea socialistă; luarea primelor măsuri în cazul producerii de avarii, incendii, catastrofe, calamități naturale sau alte evenimente, până la sosirea conducerii unității; punerea în aplicare a prevederilor din documentele de alarmare care priveau situațiile de apărare civilă.

În concluzie, paradele de 23 August în România ceaușistă aveau o componenta militară puternică, fundamentată pe un cadru juridic adecvat, cu scopul de a controla toate pârgurile, segmentele și componentele societății românești și de a realiza un nivel ridicat de ordine și disciplină socială.

Nicolae Ceaușescu – comandant suprem și actor principal în paradele de 23 August

Constituția din 21 august 1965 a proclamat România „republică socialistă”, iar „actul din 1965 reprezintă o adevărată revoluție anti-sovietică”¹⁴. Capitolul introductiv al legii fundamentale nu se mai referea la URSS, acesta fiind înlocuit cu un prim articol, astfel: „Republica Socialistă România este stat al oamenilor muncii de la orașe și sate, suveran, independent și unitar. Teritoriul său este inalienabil și indivizibil”. Perioada de timp în care Constituția României „a fost în vigoare coincide cu Epoca Ceaușescu”¹⁵. Din acel moment, întreaga activitate politică și ideologică din România gravita în jurul personalității lui Nicolae Ceaușescu și al PCR. Mai mult, după revizuirea Constituției din 1974, s-a creat funcția de Președinte al republicii, ocupată de Nicolae Ceaușescu, cumulată și cu atribuția de „comandant suprem al forțelor armate”. Sintagma „tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președinte al Republicii Socialiste România și comandant suprem al forțelor armate” devenise esențială în orice document de partid și de stat și figura, chiar obsesiv, în orice lozincă de propagandă comunistă. De aceea, *pe timpul paradelor de 23 August, Nicolae Ceaușescu întruchipa funcția de comandant suprem al forțelor armate și era actorul principal în jurul căruia gravita întreaga activitate de ceremonial al acestei zile.*

Personalitatea politică și militară a lui Nicolae Ceaușescu și-a pus puternic amprenta pe organizarea și desfășurarea paradelor de 23 August având în vedere faptul că el a fost ofițer politic cu grad de general în structurile centrale ale Armatei României. Astfel, se poate remarca faptul că, în urma Hotărârii Consiliului de Miniștri și conform Decretului Prezidiului Marii Adunări Naționale nr. 232 din 18 martie 1950, generalul Ceaușescu Nicolae a fost numit ministru adjunct la Ministerul Apărării Naționale și Șef al Direcției Superioare Politice a Armatei. Odată cu promovarea în funcția de secretar general al PCR – cea mai mare demnitate publică în România –, Nicolae Ceaușescu a urmărit să aducă armata sub un strict control politic, numindu-l, în acest sens, pe

¹⁴ Cristian Bocancea, *Experiențele constituționale ale României și posibile modele*, în Sorin Bocancea (coord.), *Constituția României. Opinii esențiale pentru legea fundamentală*, Iași, Editura Institutul European, 2013, p. 19.

¹⁵ *Ibidem*.

fratele său, generalul Ilie Ceaușescu, în funcția de secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei.

Fig. 1. Nicolae Ceaușescu, general în perioada 18 martie 1950 – 19 aprilie 1954
(Sursa: <http://ceausescunicolae.wordpress.com/page/2/>)

Acest tip de organizare militară devenea tot mai evident și observabil pe timpul organizării și desfășurării paradelor de 23 August. Manifestările erau structurate pe detașamente de defilare (copii, tineri, muncitori, țărani, intelectuali etc.), profiluri de muncă (industrie, agricultură, transporturi, învățământ, sport etc.), cu un control informativ al organelor de informații și contrainformații, precum și cu afirmarea cultului personalității comandantului suprem. Mai mult, pentru a avea un control deplin asupra sistemului militar, Nicolae Ceaușescu a aprobat, în aprilie 1977, *Regulamentul organelor, organizațiilor de partid și ale Uniunii Tineretului Comunist din armata Republicii Socialiste România*¹⁶. În preambulul regulamentului se arăta că forța Armatei României socialiste „constă în conducerea ei de către partid, în legătura indestructibilă cu poporul, având la bază conștiința socialistă, disciplina fermă și răspunderea personală a militarilor pentru întărirea continuă a capacității de apărare a patriei”¹⁷.

În motivarea necesității elaborării acestui regulament erau precizate sarcinile organelor și organizațiilor de partid pentru aplicarea concepției Partidului Comunist Român referitoare la apărarea patriei, ridicarea capacității de luptă a unităților militare, asigurarea operativității în activitatea consiliilor politice și comitetelor de partid și perfecționarea structurilor de partid din armată. În conținutul regulamentului au fost încorporate tezele, ideile și cerințele rezultate din Programul și Statutul partidului, din documentele Congresului al IX-lea, al X-lea și al XI-lea al PCR, din Congresul educației

¹⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 13/1977, vol. 1, f. 224-238.

¹⁷ *Ibidem*, f. 225.

politice și al culturii socialiste, din instrucțiunile Comitetului Central al PCR cu privire la politica de cadre, constituirea activelor de partid și comisiilor pe probleme în armată, precum și din cuvântările lui Nicolae Ceaușescu.

Un și mai mare control politic asupra armatei s-a instaurat începând din anul 1980, odată cu elaborarea *Directivei comandantului suprem al forțelor armate ale Republicii Socialiste România privind pregătirea de luptă, politico-educativă și pentru acțiune a gărzilor patriotice și formațiunilor de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei în perioada 1981-1985*¹⁸. Documentul insistă asupra „perfecționării continue a activităților gărzilor patriotice și formațiunilor de pregătire militară a tineretului, care alături de forțele armate constituie componente importante ale sistemului apărării naționale”¹⁹. În acest scop, organele de partid și UTC, statele majore ale gărzilor patriotice, comandanții de subunități și formațiuni trebuiau să acționeze cu răspundere pentru îndeplinirea sarcinilor trasate. Astfel, potrivit concepției Partidului Comunist Român, gărzile patriotice și detașamentele de pregătire militară a tineretului aveau „misiunea de a asigura, în timp de pace, sprijinul necesar organelor și unităților Ministerului de Interne și trupelor de grăniceri iar, la nevoie, de a participa activ, împreună cu armata, cu celelalte formațiuni, la apărarea cuceririlor revoluționare ale poporului, a muncii sale pașnice, a suveranității și securității patriei, la apărarea orașelor și comunelor, a întreprinderilor, instituțiilor și celorlalte organizații socialiste”²⁰.

La toate activitățile dedicate zilei de 23 August, cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu atingea paroxismul. Astfel, pentru ziua de 23 August 1984, se întocmise *Planul de măsuri privind întâmpinarea și sărbătorirea a 40 de ani de la victoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă*²¹, care viza organizarea unui mare spectacol aniversar, în centrul atenției fiind cultul ceaușist. În perioada premergătoare zilei de 23 August, comitetele județene, organele și organizațiile de partid, de sindicat, UTC, Frontul Democrației și Unității Socialiste, celelalte organizații de masă și obștești trebuiau să pună

în centrul activității organizatorice și politico-educative mobilizarea mai intensă a oamenilor muncii de la orașe și sate pentru îndeplinirea exemplară a sarcinilor ce le reveneau din Planul național unic de dezvoltare economico-socială, îndeplinirea hotărârilor Congresului al XII-lea al partidului și a obiectivelor stabilite de Conferința Națională privind dezvoltarea societății românești în etapa următoare²².

Cu prilejul acțiunilor organizate în „unitățile economice, în instituții, la casele de cultură, cluburi, cămine culturale, școli și facultăți, unități militare” trebuia

relevată semnificația istorică, politică și social-economică a actului revoluționar de la 23 August 1944, tradițiile luptei revoluționare a Partidului Comunist Român,

¹⁸ Idem, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 12/1980, f. 32-47.

¹⁹ *Ibidem*, f. 34.

²⁰ *Ibidem*, f. 35.

²¹ Idem, fond CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație, dosar 38/1983, f. 1-9.

²² *Ibidem*, f. 2.

rolul său de organizator al luptei de eliberare socială și națională, de conducător al poporului român pentru răsturnarea dictaturii militar-fasciste, alăturarea României la coaliția Națiunilor Unite și participarea la războiul antihitlerist²³.

În ziua de 23 August 1984, în București, s-a organizat „parada militară (penultima din regimul comunist, ultima fiind la 23 august 1989), defilarea gărzilor patriotice, a detașamentelor de tineri care se pregăteau pentru apărarea patriei, a formațiunilor de Cruce Roșie și demonstrația oamenilor muncii”. La demonstrație „au participat circa 200.000 de oameni ai muncii”. De asemenea, în zilele de 23 și 24 august, cele mai importante sedii de partid și instituții, unitățile economice și militare trebuiau să fie pavoazate cu portretul lui Ceaușescu, cu drapelele RSR și PCR – în proporție egală – și cu lozinci²⁴. Pentru sărbătorirea zilei de 23 August, se întocmeau programe speciale pentru televiziune și radio. Astfel, *Programul privind principalele acțiuni și emisiuni de televiziune și radio consacrate celei de-a 40-a aniversări a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 august 1944 și Congresului al XIII-lea la PCR*²⁵ prevedea măsuri concrete în acest sens, cum ar fi:

cicluri tematice de emisiuni pe probleme majore ale revoluției și construcției socialiste, transmisiuni de la mari obiective economice și platforme industriale, construite în cei 40 de ani de libertate, îndeosebi după Congresul al IX-lea al partidului (19-24 iulie anul 1965, când Nicolae Ceaușescu a fost ales conducătorul României – n. C.M.), dezbateri politice și ideologice cu o largă participare a oamenilor muncii fruntași în diferite domenii de activitate, concursuri și spectacole de amploare, menite să pună în evidență mărețele transformări revoluționare care au avut loc după victoria revoluției din August 1944²⁶.

Demn de reținut este și *Programul spectacolului omagial dedicat celei de-a 45-a aniversări a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944, realizat cu creatori, interpreți și colective artistice laureate ale Festivalului național „Cântarea României” – ediția a VII-a*²⁷, festivitate organizată pe „Stadionul 23 August”. În cadrul spectacolului, în secvența „Congresul IX – efigie a demnității muncii și devenirii noastre comuniste”, pe ecran apăruseră aspecte de la acest congres și de la Sesiunea Marii Adunări Naționale, când Ceaușescu a fost ales secretar general al PCR și întâiul președinte al republicii, urmate de imagini de la congresele următoare (X, XI, XII, XIII) și vizite de lucru care aduceau imagini despre unitatea poporului în jurul partidului și dictatorului²⁸. O altă secvență

²³ *Ibidem*, f. 5-6.

²⁴ *Ibidem*, f. 11-12.

²⁵ *Ibidem*, f. 10-26 și 80-81.

²⁶ *Ibidem*, f. 10.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 63/1989, f. 1-15.

²⁸ *Ibidem*, f. 1-2.

importantă, în cadrul spectacolului omagial, era oferită de corurile reunite, formațiile și interpreții laureați ai Festivalului Cântarea României, care, timp de 55 de minute, interpretau momentul artistic „Glorie partidului, glorie marelui erou”. Exemplele despre promovarea cultului personalității lui Ceaușescu ar putea continua; concluzia este că diferiți artiști erau puși în această ipostază de laudă și omagiere, fie din obligația îndeplinirii unei sarcini de partid transmisă de la nivel înalt, sarcină greu de refuzat, fie din șantaj, fie din obținerea unor avantaje materiale și simbolice.

În încheiere, se poate afirma că paradele oamenilor muncii de 23 August în România ceaușistă întruchipau elementele spiritului naționalist, aveau o puternică reprezentare militară și gravitau în jurul personalității politice și militare a lui Ceaușescu.

Parada militară de 23 August – demonstrație a puterii militare

În cadrul manifestărilor festive organizate în ziua de 23 August, cea mai importantă era parada militară, desfășurată cu mare fast și solemnitate, punctată emoțional cu onoruri ori comenzi militare transmise prin stațiile de amplificare. Parada militară de 23 August în România ceaușistă a reprezentat chintesența paradei generale în care se proiecta spiritul de forță și conducere politică și militară a societății românești. Fastul era punctat prin următoarele elemente: detașament militar de onoare, drapel de luptă cu gardă la drapel, gardă de onoare, muzică militară, trompeți, formațiuni corale etc.

Blocul de paradă militară era organizat și constituit cu o mare rigoare regulamentară: elevi de licee militare (prin rotație liceele militare din Câmpulung Moldovenesc, Breaza, Alba Iulia, Craiova, Constanța), școli militare (din Sibiu, Brașov, Constanța, Buzău), academii militare (Academia Militară Generală, Academia Tehnică Militară din București) și institute militare (medicină și farmacie militară din București), tehnică de luptă din trupele terestre (tancuri, transportoare autoamfibii blindate, tunuri de diferite calibre, mașini de luptă diverse etc.), trupe de aviație (avioane de luptă în zbor pe deasupra complexului de paradă); subunități de marină; subunități de rachete de apărare antiaeriană, trupe ale Ministerului de Interne (miliție, securitate, pompieri). Astfel, se poate afirma că întreaga organizare festivă a acestui eveniment național corespundea și definiției date conceptului de paradă, ca fiind o „festivitate militară la care defilează trupele; alai, ceremonie; solemnitate, pompă”²⁹. De precizat este faptul că militarii în termen de la toate armele (infanterie, artilerie, tancuri, transmisiuni etc.) și categoriile de forțe ale armatei (terestre, aeriene și navale), care intrau în componența blocului de paradă, executau serviciul militar obligatoriu³⁰, așa cum era prevăzut în *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România*.

²⁹ <http://dexonline.ro/definitie/parada>, consultat la 21 septembrie 2015.

³⁰ Armata profesionistă care cuprinde cadre militare și soldați de carieră, angajați și reangajați pe bază de contract pentru un timp determinat a fost pusă în aplicare după aderarea României la NATO, la 29 martie 2004.

Organizarea paradei militare era o activitate deosebit de complexă, fiind în responsabilitatea Ministerului Apărării Naționale, instituție care întocmea un plan special („Planul de desfășurare a activității cu dispunerea elementelor în dispozitiv”), încă de la începutul anului în curs, aprobat de responsabilii politici și militari principali ai epocii de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român (CC al PCR) și de la structurile implicate în această acțiune de nivel național, pe etape de pregătire, desfășurare și încheiere, cum ar fi: Secția pentru probleme militare și justiție a CC al PCR, Protocolul de partid și de stat, Comitetul Central al Uniunii Tineretului Comunist, Statul Major al gărzilor patriotice de la CC al PCR, Ministerul de Interne.

Baza legală a organizării paradei militare era dată de prevederile *Regulamentului ceremonialului militar*³¹ (1983), aprobat de Ceaușescu. În raportul Ministerului Apărării Naționale nr. M.1256 din 25.04.1983, se arăta ca acest regulament „înlătură procedeele de ceremonial depășite, unifică regulile, care până acum erau răspândite în acte normative și instrucțiuni diferite, valorifică tradițiile armatei noastre în acest domeniu”³². De fapt, conținutul întregului regulament nu viza o activitate solemnă în sine, ci era întocmit „în onoarea secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, comandantul suprem al forțelor armate”³³, act politic și militar destinat exclusiv cultului personalității lui Ceaușescu.

Capitolul VI din *Regulamentul ceremonialului militar* era dedicat paradei militare³⁴. Parada militară în capitala Republicii Socialiste România și în alte garnizoane avea loc cu ocazia zilei de 23 August sau a altor evenimente cu caracter național și militar, pe baza dispozițiilor sau aprobării conducerii superioare de partid și de stat. La parada militară participau trupe ale Ministerului Apărării Naționale, Ministerului de Interne, unități de gărzi patriotice, formațiuni de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei și alte formațiuni de apărare. Compunerea și organizarea trupelor și formațiunilor de apărare care luau parte la parada militară în garnizoana București, ținuta, itinerarele de deplasare, formațiile, modul de defilare și salutul prin salve de artilerie se stabileau, pentru fiecare situație, de Ministerul Apărării Naționale. În anii când nu se organiza paradă militară cu ocazia zilei de 23 August, demonstrația oamenilor muncii era precedată de defilarea unităților de gărzi patriotice, formațiunilor de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei și a celorlalte formațiuni de apărare, pe baza planului de pregătire și desfășurare întocmit de Statul Major al gărzilor patriotice de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român, aprobat de conducerea superioară de partid și de stat³⁵.

³¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1983, f. 189-243.

³² *Ibidem*, f. 189.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, f. 206-208.

³⁵ Ca urmare a măsurilor luate de Partidul Comunist Român privind reducerea cheltuielilor și realizarea de economii odată cu declanșarea crizei economice din anul 1980, paradele militare de 23 August s-au organizat și desfășurat din cinci în cinci ani, respectiv în anul 1984 și 1989 (ultima paradă militară sub regimul comunist).

*Regulamentul ceremonialului militar*³⁶ cuprindea norme, principii și reguli care trebuiau aplicate necondiționat cu ocazia marilor sărbători naționale și viza modul de acordare a onorurilor militare șefilor de state, de guverne și altor personalități străine pe timpul vizitelor oficiale în România. De pildă, la parada militară din capitală, ministrul Apărării Naționale raporta comandantului suprem al forțelor armate ale Republicii Socialiste România că trupele din garnizoana București erau gata pentru paradă; după primirea raportului, acesta saluta și felicita trupele participante la paradă, apoi se intona Imnul de stat și, cu aprobarea sa, se executa defilarea³⁷.

Pregătirea paradei militare de la 23 August din perioada ceaușistă reprezenta o etapă importantă compusă din mai multe module, cum ar fi: *organizatoric, tehnic, politico-ideologic, informativ*. Din punct de vedere organizatoric erau luate măsuri speciale pentru informarea personalului participant, pregătirea locului de antrenamente, selecționarea militarilor pentru blocurile de paradă, echiparea, înzestrarea și dotarea materială a militarilor, asistență psihologică și medicală, stabilirea programului de antrenamente zilnice.

În funcție de activitatea ce urma să se desfășoare, comandantul blocului de paradă executa recunoașterile pe teren și întocmea „Planul de desfășurare a activității cu dispunerea elementelor în dispozitiv”. În timpul recunoașterilor se stabileau detaliile concrete privind organizarea întregului dispozitiv, și anume: precizarea locului de dispunere a elementelor în teren; valoarea și compunerea detașamentului de onoare; locul de oprire/plecare a autovehiculului oficial; locul de dispunere și de adunare pentru detașamentul de onoare; itinerarele de deplasare și locurile de întâmpinare/oprire pentru prezentarea raportului, trecerea în revistă, salutul detașamentului de onoare și defilarea acestuia; locul de dispunere a subunității pentru executarea salvelor de artilerie sau infanterie.

Informarea unităților și militarilor care urmau să participe se făcea cu trei luni înainte, menționându-se importanța acestui eveniment, semnificația istorică, „mândria și onoarea” de a face parte din blocul de paradă și de a defila prin fața lui Ceaușescu și a liderilor aparatului de partid. Locul de pregătire a paradei militare era stabilit în București, cu poligoanele de antrenament cu trupe și tehnică de luptă din Ghencea. Selecționarea, dotarea cu armament și echiparea militarilor din compunerea blocurilor de paradă erau realizate în conformitate cu prevederile stabilite în *Regulamentul ceremonialului militar* din

³⁶ Noul document intitulat *Regulamentul onorurilor și ceremoniilor militare*, din 2013, nu face altceva decât să elimine prevederile despre cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu, scoate referirile la implicarea partidului comunist la acest tip de ceremonial și înlocuiește ideologia politică de partid cu ideologia religioasă, un rol important acordându-se ceremonialului religios de la diferite festivități. Ziua Națională a României se aniversează la 1 Decembrie, în toată țara și la ambasadele României din străinătate. Parada militară națională se organizează în baza unei hotărâri a Guvernului României special emisă pentru eveniment, cu ocazia aniversării Zilei Naționale a României, cu participarea unor unități, subunități și formațiuni ale instituțiilor de apărare, ordine publică și siguranță națională (MOF, partea I, nr. 396 bis/1.07.2013).

³⁷ ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1983, f. 189.

anul 1983, cu privire la compunerea gărzilor de onoare³⁸. Militarii selecționați pentru blocurile de paradă trebuiau să fie bine dezvoltăți din punct de vedere fizic, să aibă înfățișare plăcută și înălțimea de cel puțin 1,70 m, să fie foarte buni executanți ai instrucției de front, să aibă depus jurământul militar, potrivit art. 35 din *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România* (anexa 1), să aibă semnate angajamentele individuale față de partid și comandantul suprem, atât pentru membrii de partid (anexa 2), cât și pentru membrii Uniunii Tineretului Comunist (anexa 3) și să nu fi avut antecedente penale sau sancționări pe linie politică. În constituirea aceluiași bloc de defilare, militarii se alegeau astfel încât diferența de înălțime între flancul drept și flancul stâng să fie cât mai mică. Militarii din compunerea blocurilor de paradă erau înarmați cu pistoale-mitralieră, fără genți port încărcătoare sau cartușiere. Ofițerii erau înarmați cu pistoale. Important era faptul că toți militarii care compuneau blocurile de paradă nu aveau muniție asupra lor, măsură special luată pentru a preîntâmpina orice posibil incident. Cu atât mai mult, comandanții subunităților de gărzi patriotice și ai formațiunilor de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei nu aveau armament.

Echiparea militarilor din blocurile de paradă era o prioritate pentru structurile de intendanță (azi logistică) în raport cu ceilalți militari neparticipanți la această activitate, realizându-se un rând de ținute și uniforme de antrenament și, separat, ținuta propriu-zisă de paradă care era nouă, pe măsurile și dimensiunile exacte ale militarilor. Astfel, militarii din compunerea blocurilor de paradă erau echipați cu uniforme noi, cu cască (bască, șapcă, bonetă), centură albă cu bretele sau centură de piele maro, bocanci, mănuși albe. Ofițerii purtau cască (bască, șapcă), ținuta de camgarn sau fresco, centură cu diagonală, cizme (ghete), mănuși de piele, barete de decorații. Toți militarii din compunerea blocurilor de paradă aveau ținuta de aceeași nuanță de culoare, ajustată și călcată, iar petlițele (însemne militare de diferite forme de la reverul hainei) și semnele de armă erau de același fel.

Programul de antrenamente începea cu 30-45 de zile înaintea datei de 23 August și cuprindea trei componente: de orar, metodică și metodologică. Orarul de antrenamente se realiza dimineața și după amiaza, câte opt ore pe zi, având în vedere temperaturile ridicate din lunile iulie și august. În mod practic, elevii de licee și școli militare selecționați pentru paradă beneficiau doar parțial de vacanța de vară. Era prevăzută odihna de prânz și programul de somn. Nu exista acordarea de învoiri în oraș și permisii, decât în cazuri excepționale (decesul membrilor de familie de rangul 1). *Din punct de vedere metodic* erau aleși cei mai buni instructori militari, având calitatea de membru al PCR sau de membru al UTC și cu calificative foarte bune în muncă. Antrenamentele se făceau zilnic, individual, pe grupe și blocuri de paradă, sub supravegherea strictă și indicațiile de specialitate ale instructorilor. Repetițiile se făceau pe părți, după o anumită perioadă de timp, finalizându-se cu repetiția generală,

³⁸ *Ibidem*, f. 205.

socotită ca punct culminant al programului de antrenament, activitate în care se făceau ultimele corecturi și se analizau eventualele lipsuri și disfuncții care se remediau pe loc. Pasul de defilare era energic și cadențat, cu picioarele ridicate la înălțimea de 30-40 cm de la pământ, mâinile mișcate succesiv stânga-dreapta la nivelul abdomenului pentru militarii fără armamentul din dotare sau cu mâna dreaptă în cazul militarilor care purtau arma pe umărul stâng, toate mișcările instrucției de front realizând-se după regulamentele în vigoare.

Cazarea și hrănirea militarilor se făceau la unități din apropierea Poligonului de antrenament Ghencea. Militarii din blocurile de defilare beneficiau de norme speciale de hrană și erau asistați permanent din punct de vedere medical și psihologic de personalul de specialitate desemnat în acest scop.

Din punct de vedere tehnic, parada militară de la 23 August în România ceaușistă beneficia de o atenție deosebită din partea specialiștilor și a bazelor de întreținere și aprovizionare cu piese de schimb și combustibil. Grijă cea mai mare era să se evite orice disfuncții tehnice, o mică defecțiune a unei mașini de luptă pe timpul paradei în fața conducerii superioare de partid și de stat din tribuna oficială fiind drastic sancționată pe linie profesională, cu schimbarea din funcție și trecerea în rezervă, iar pe linie de partid cu vot de blam sau scoaterea din rândurile membrilor PCR. Dacă până în jurul anului 1980, defilarea se realiza cu tehnică de luptă de producție majoritar sovietică, după acest an, se punea accent ca prin fața tribunei oficiale să defileze numai tehnică militară românească, pentru a se demonstra capacitatea de producție a industriei naționale românești de apărare și afișarea „mândriei naționale a poporului român de a fi liber și independent”.

Potrivit Raportului Ministerului Apărării Naționale nr. 012 din 15.08.1980, adresat lui Ceaușescu, activitatea de cercetare științifică se intensificase pentru dezvoltarea industriei de apărare. În acest scop, Consiliul de conducere al ministerului aloca anual fonduri însemnate pentru cercetarea, dotarea și modernizarea bazei materiale, iar institutele și centrele de cercetări au primit profesioniști cu experiență în munca de cercetare³⁹. Pentru a ilustra rezultatele industriei naționale de apărare, Raportul cu activitățile desfășurate de armată în perioada 16-22.06.1986 preciza faptul că „din producție internă au intrat în înzestrarea armatei: 3 tancuri mijlocii TR-77 [TR însemna Tancul Românesc – n. C.M.]; 6 obuziere calibru 152 mm; 25 aruncătoare de mine calibru 82 mm; 6 tunuri antiaeriene calibru 30 mm cu două țevi; 1 motor aviație; 11 autocamioane; 5 autospeciale pentru decontaminare; 20 autostații radio”⁴⁰ și alte materiale pentru trupele de uscat, marină și aviație.

Pregătirea politico-ideologică a paradelor de la 23 August din România ceaușistă se realiza după planurile aprobate de Comitetul Central al PCR și Consiliul Politic Superior al Armatei. În acest sens erau destinate ore speciale de pregătire politico-ideologică a militarilor pentru ca aceștia să conștientizeze

³⁹ *Ibidem*, dosar nr. 12/1980, f. 24.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 64.

importanța națională, istorică și politică a activității la care participă și necesitatea depunerii unor eforturi considerabile pentru reușita paradei. Temele de învățământ politico-ideologic se refereau la rolul central al PCR în activitatea de conducere politică și socială a țării, aportul Armatei României în înfăptuirea actului istoric de la 23 August 1944 sub conducerea PCR, personalitatea politică națională și internațională a lui Ceaușescu etc. De pildă, Raportul cu activitățile principale desfășurate de armată în perioada 11-17.08.1986 preciza faptul că

în întâmpinarea celei de a 42-a aniversări a „revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944”, în armată s-au organizat și desfășurat activități politico-educative, care au contribuit la mobilizarea efectivelor pentru obținerea de rezultate superioare în pregătirea de luptă, politică și pe șantierul economiei naționale⁴¹.

Pregătirea informativă a paradei militare de la 23 August se completa cu pregătirea politico-ideologică, scopul principal fiind urmărirea și descoperirea de către organele de informații și contrainformații a atitudinilor ostile ale militarilor față de dezvoltarea politică, economică și socială a țării, gradul de influențare a militarilor de către propaganda mediatică occidentală, în special postul de radio „Europa Liberă”, depistarea militarilor din blocurile de paradă cu rude în străinătate (străini fiind considerați și cetățenii români din Republica Socialistă Sovietică Moldovenească), identificarea problemelor familiale ale militarilor din blocurile de paradă care le-ar putea afecta participarea la defilare (certuri, divorțuri, violențe etc.), evitarea unui asasinat, ținând cont că în anul 1981, fostul președinte al Egiptului, Anwar Sadat, a fost asasinat chiar în timpul unei parade militare la Cairo, deși era apărat de mii de soldați și de garda sa personală⁴².

Cea mai importantă activitate de pregătire informativă se referea la asigurarea protecției antiteroriste a tribunei oficiale a paradei și a pazei membrilor conducerii superioare de partid și de stat, a pazei demnitarilor străini invitați la paradă și asigurarea evitării evenimentelor deosebite.

Memento

Ziua de 23 August 1974 a fost sărbătorită cu mare fast în toată țara, deoarece se împlineau „30 de ani de la înfăptuirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944” și se făceau pregătirile pentru organizarea și desfășurarea Congresului al XI-lea al PCR (noiembrie 1974). Coincidența a făcut ca în vara anului 1974 să absolv Școala militară de ofițeri de

⁴¹ *Ibidem*, dosar nr. 16/1986, f. 85.

⁴² În 1981, președintele Egiptului, Anwar Sadat, a fost asasinat de islamisții radicali după semnarea celebrului Acord de la Camp David (1978) cu prim-ministrul israelian Menahem Begin, care viza menținerea relațiilor pașnice cu Israelul. Președinte al Egiptului între 1970 și 1981, Anwar Sadat a fost privit cu ostilitate de țările arabe vecine, după semnarea acordului de pace cu Israel, fapt care a dus la suspendarea Egiptului din Liga Arabă în 1979.

Artilerie „Ioan Vodă”, Sibiu. Pe lângă activitățile consacrate aniversării sărbătorii naționale a României socialiste (parada „oamenilor muncii”, parada militară, spectacole festive etc.), s-a luat măsura politică pentru „Promoția XXX” din toate școlile militare ale Ministerului Apărării Naționale și ale Ministerului de Interne, din care am făcut și eu parte, să se organizeze festivitatea de absolvire în București, în Piața Eroilor (din fața Academiei Militare, azi Universitatea Națională de Apărare) în prezența conducerii superioare de partid și de stat (vezi fig. 2, arhiva personală). Sosirea în București a fost la data de 1 august, pentru a avea timp suficient de repetiții. Practic, începuse o perioadă de carantină, de limitare a învoirilor în oraș și a altor momente de relaxare. Programul de pregătire, desfășurare și încheiere a festivității a fost intens. În fiecare dimineață (orele 08:00-12:00) și după-amiază (orele 16:00-19:00) se efectua adunarea în piață pe blocuri de defilare cu ofițerii absolvenți din toate școlile militare (aproximativ 2.000 de ofițeri). Cu acel prilej, se repeta ceremonialul de absolvire cu luările de cuvânt ale șefilor de promoții, a ministrului Apărării Naționale, se preciza momentul cuvântării lui Ceaușescu, la care adunarea ofițerilor din piață, la diferite semne ale unui ofițer desemnat, trebuia să scandeze lozinci („Ceaușescu – PCR”; „Ceaușescu și poporul”; „Ceaușescu – România”;) și să exclame „URA!” de trei ori prelungit. Pavoazarea Pieței Eroilor era impresionantă, cu portretul lui Ceaușescu pe clădirea Academiei Militare, o mulțime de steaguri PCR și ale României socialiste cu stemă, lozinci despre PCR și țară, în dreapta și stânga Monumentului Eroilor Patriei și pe frontalul Academiei Militare, liniile trasate pentru defilare și locuri pentru intervenții de urgență (medicale și de protecție). Tribuna oficială era imensă, construită în fața Monumentului Eroilor Patriei, însoțită cu lozinci despre partid, țară și Ceaușescu, flori și ghirlande de flori așezate de o parte și de alta a tribunei și în fața acesteia. O atenție deosebită era acordată amplificării sonore a locului de desfășurare a festivității cu aparatură „Philips”, cumpărată din Occident de către Ministerul Apărării Naționale și folosită de structurile tehnice ale Consiliului Politic Superior al Armatei, în care se ținea cont de amplasarea proporțională a microfoanelor pentru ceremonial și tribuna oficială, pentru a se evita fenomenul de „microfonie”. Repetițiile se încheiau zilnic cu defilarea prin fața tribunei oficiale, unde era un număr mare de ofițeri observatori care notau greșelile și erorile pe timpul acesteia, cum ar fi: neîndreptarea simultană a capetelor spre dreapta pentru onor, poziția incorectă a șepcilor, nearmonizarea mișcărilor mâinilor la defilare, neafișarea fețelor optimiste de sărbătoare, uniforme militare neajustate etc. Trebuie menționat faptul că se pune un accent deosebit pe baterea în forță a pasului de defilare prin ridicarea la maximum a picioarelor cu mișcări energice, ritmate și succesive a mâinilor. Problemele de acomodare și de antrenamente pe timpul repetițiilor depindeau în mare măsură de mai mulți factori: căldura sufocantă a lunii august, urmată de transpirație masivă și stare de sete; oboseala generată de statul în picioare în cadrul blocului de defilare timp de două-trei ore (pauzele erau permise pe loc, timp de cinci minute); deplasarea zilnică lungă și obositoare cu autobuzele de la locul de cazare (dormitoarele comandamentului de armată din București) la Piața Eroilor etc. De precizat este faptul că pentru ziua propriu-zisă a defilării (20 august 1974) trebuia îmbrăcată uniforma standard de ofițer pentru trupele terestre, primită la absolvire cu gradul de locotenent, păstrată în dulap, călcată și aranjată, cu costum fresco kaki, centură din pânză cu tricolor, eghileți pentru

umărul stâng, cizme care erau deja purtate la defilare, șapcă nouă (celelalte trupe de aviație, marină, Ministerul de Interne aveau uniforme lor specifice.). Era obligatoriu ca ofițerul să fie tuns și bărbierit proaspăt (era interzis purtatul bărbii și al mustății).

Desfășurarea propriu-zisă a ceremonialului de absolvire a avut loc la 20 august 1974, cu durata de o oră, cu începere de la ora 10:00. Până la această oră, tribuna oficială se umpluse cu oficialități și invitați, iar blocurile de ofițeri absolvenți cu gradul de locotenent erau în așteptarea sosirii lui Ceaușescu. Era o dimineață însorită, cu un cer albastru clar și limpede, care contrasta feeric cu coloritul pavoazării oficiale și spațiul verde din Piața Eroilor. Atunci când gornistul a sunat semnalul „Atențiune” și „Prevestirea pentru primirea comandantului suprem”, fiecare dintre noi ne spuneam în șoapte: „A venit!” Sosise Nicolae Ceaușescu. După ce comandantul festivității a dat onorul, muzica militară a cântat „Marșul de întâmpinare”, apoi Ceaușescu s-a îndreptat spre microfonul din fața tribunei oficiale pentru a ne saluta cu formula: „Bună ziua, tovarăși ofițeri!” Răspunsul adunării ofițerilor a fost prompt: „Să trăiți, tovarășe comandant suprem!” Apoi, în uralele mulțimii din piață, Ceaușescu a urcat la tribuna oficială și a început ceremonialul de desfășurare a festivității de absolvire. Pentru mine și pentru toți colegii ofițeri absolvenți, acest moment a fost deosebit de emoționant, unic în viață, nu numai prin grandoarea și nivelul de protocol al acestuia, ci și prin tonul festiv care s-a dat la nivel național. Punctul culminant a fost dat de cuvântarea lui Ceaușescu. Pe durata cuvântării, se știau deja timpii și frazele spuse de el, pentru ca toți ofițerii din piață să scandeze lozinci și urale de răspuns. Unii colegi ofițeri care leșinaseră din cauza căldurii și a oboselii statului în picioare erau ridicați discret și duși la punctul medical. Festivitatea de absolvire s-a încheiat cu defilarea ofițerilor absolvenți în fața tribunei oficiale. Perioada de relaxare nu a durat mult, deoarece a urmat întoarcerea la Sibiu la școala militară pentru a afla repartizarea la noile locuri de muncă, a face bagajele cu toate uniforme militare și echipamentul primit și a veni acasă în concediu de o lună de zile. Pentru mine viața adevărată de ofițer a început la Divizionul de artilerie antitanc din Galați, la 25 septembrie 1974.

De la această festivitate de absolvire pot desprinde în prezent câteva concluzii care diferă esențial de momentele trăite atunci, la vârsta de 21 de ani. Prin modul de organizare și desfășurare se simțea aerul consolidării puterii politice și militare a „dinastiei Ceaușescu”, după aproape zece ani de guvernare (din anul 1965), cu intenția clară de control politico-ideologic al sistemului militar, care mai târziu va fi condus și de soția sa, Elena Ceaușescu, cât și prin frații săi: Ilie Ceaușescu la armată, Nicolae Andruța Ceaușescu la Școala de miliție Băneasa și Ministerul de Interne. Era perioada de „avânt revoluționar ceaușist”, care în 1974, anul Congresului al XI-lea al PCR, contura deja elementele conceptuale și administrative ale „epocii Ceaușescu”. Mesajele transmise de Ceaușescu tinerei promoții de ofițeri absolvenți aveau un caracter strict naționalist, prin acestea urmărindu-se realizarea loialității noilor cadre ale armatei, educate în spiritul doctrinei militare naționale, față de România, de politica PCR și de comandantul suprem. Începuse perioada în care la comanda unităților militare erau numiți tineri ofițeri pregătiți în instituțiile militare naționale din țară, realitate care nu convenea deloc cadrelor militare absolvente ale academiilor militare din fosta Uniune Sovietică și de la Moscova, cu obligația încadrării acestora pe funcții mari de conducere la întoarcerea în țară.

Efectele acestei realități s-au văzut în decembrie 1989, când foști absolvenți ai academiilor militare sovietice, pe atunci pensionari militari (așa cum a fost generalul în rezervă Nicolae Militaru), au fost „foarte activi” în răsturnarea de la putere a lui Nicolae Ceaușescu, ocupând imediat, timp de un an, funcții importante în conducerea Ministerului Apărării Naționale.

Fig. 2. Ceremonia de avansare în grad a „Promoției XXX”, Piața Eroilor, București, 20 august 1974
(Sursa: arhiva personală)

Desfășurarea paradei militare de la 23 August în România ceaușistă avea loc în Piața Aviatorilor din București, cu începerea oficială de la ora 10:00, defluirea trupelor și a tehnicii militare în piață începând însă de la ora 05:00, în dimineața aceleiași zile. De menționat este că ultima paradă militară de la 23 August 1989 a avut loc în spațiul dintre Opera Română și Spitalul Universitar, unde se construia viitorul Muzeu Național de Istorie a României.

Unitățile forțelor armate și formațiunile de apărare participante la parada militară se adunau pe locurile stabilite și în formațiile ordonate. Dispozitivul de principiu în fața tribunei oficiale este prezentat în fig. 3. Comandanții unităților militare și locțiitorii lor se așteau pe un singur rând, la flancul drept al unității respective, iar la doi pași, în stânga locțiitorilor, erau dispuse drapelele de luptă cu decorațiile și panglicile acestora.

Parada trupelor și formațiunilor de apărare se primea de către Nicolae Ceaușescu. La sosirea acestuia, gornistul suna semnalele „Atențiune” și „Prevestirea pentru primirea comandantului suprem”. Ministrul Apărării Naționale al Republicii Socialiste România, aflat în autoturism, comanda onorul la comandantul suprem, după care muzica militară cânta „Marșul de întâmpinare” (fig. 4).

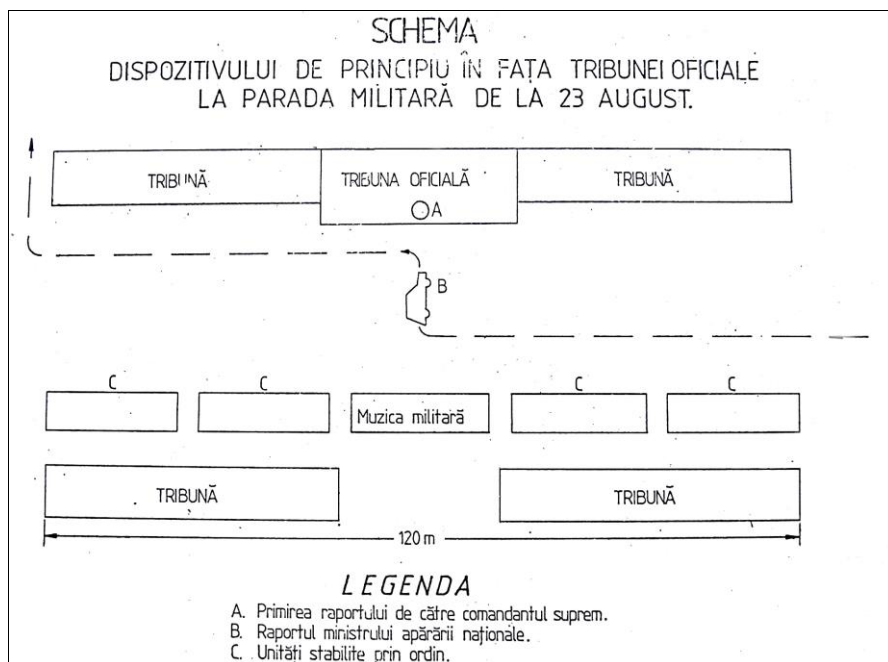

Fig. 3. Dispozitivul din fața tribunei oficiale la parada militară de la 23 August
(Sursa: *Regulamentul ceremonialului militar* din anul 1983,
ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1983, f. 238)

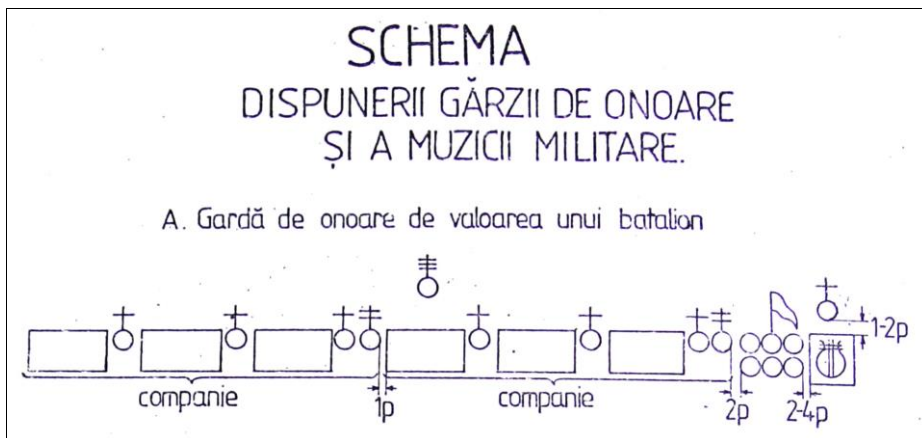

Fig. 4. Dispunerea gărzii de onoare și a muzicii militare
din fața tribunei oficiale la parada militară de la 23 August
(Sursa: *Regulamentul ceremonialului militar* din anul 1983, ANIC, fond CC al PCR –
Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1983, f. 225)

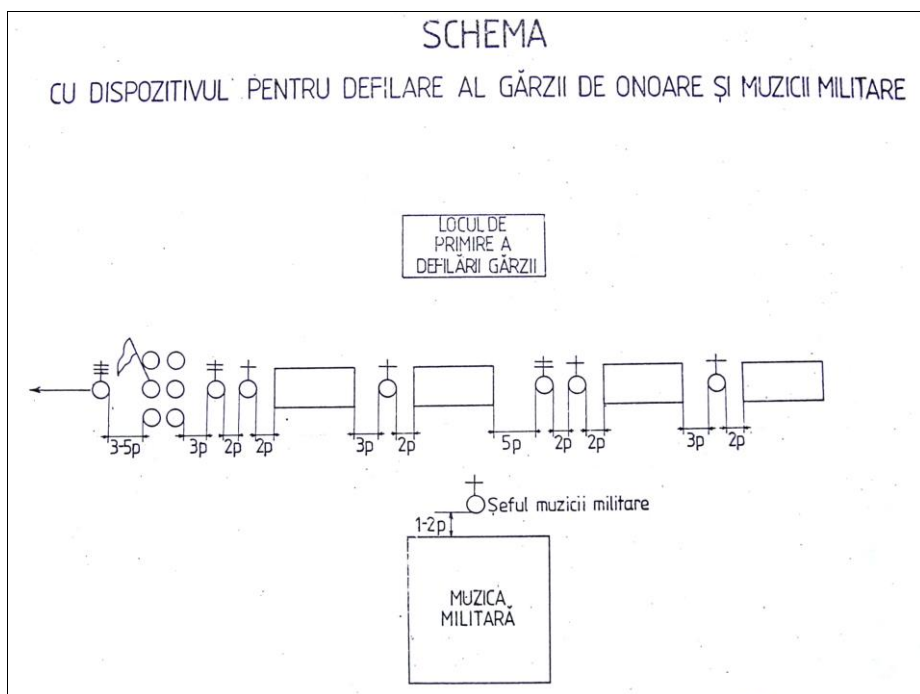

Fig. 5. Dispozitivul pentru defilare a gărzii de onoare și a muzicii militare la parada militară de la 23 August

(Sursa: *Regulamentul ceremonialului militar* din anul 1983, ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 6/1983, f. 241)

Onorul militar era forma solemnă de salut prin care o formație, subunitate, unitate sau mare unitate militară își exprima respectul față de o altă formație militară (subunitate, unitate, mare unitate militară română sau străină), față de imnul național al României sau al altor state, față de drapelul național și drapelul de luptă al unității militare, față de personalitățile militare și civile române sau străine, cu ocazia unor evenimente aniversare, la monumentele sau însemnele comemorative militare declarate și recunoscute oficial de statul român, precum și la persoane decedate, cărora li se organizau funeralii cu onoruri militare. Onorul militar se prezenta în cadrul unei ceremonii cu un detașament de onoare (fig. 5). Pentru prezentarea onorului militar se asigura gardă la monumentul, opera sau însemnul comemorativ militar ori de importanță istorică națională, șir sau șiruri de onoare, gardă la reședința oficială și ofițer însoțitor de onoare.

Până la elaborarea *Regulamentului ceremonialului militar* din anul 1983, raportul de începere a paradei militare era dat de comandantul paradei militare, desemnat special în acest sens, de regulă un general, comandantul unei mari unități militare. Faptul că ministrul Apărării Naționale se afla în fruntea blocului de paradă pentru a prezenta raportul, indică două aspecte: calitatea de militar al

ministrului în cadrul statului socialist; subordonarea strictă a ministrului față de comandantul suprem. În prezent, dacă în fruntea Armatei României se află un ministru civil, toate prerogativele de comandă ale paradei militare sunt preluate de șeful Statului Major General al Armatei României. În continuare, trupele mânuiau armele „pentru onor”, iar drapelele de luptă se înclinau până la orizontală. Ministrul Apărării Naționale se apropia până în fața tribunei și prezenta raportul: „Tovarășe comandant suprem, trupele garnizoanei București sunt gata pentru parada militară organizată cu ocazia sărbătorii naționale a poporului român”. În timpul raportului, muzica militară înceta să mai cânte, pentru a se auzi în stațiile de radioamplificare toate comenzile date.

Comandantul suprem saluta trupele dispuse în fața tribunei cu formula: „Bună ziua, tovarăși” – la care acestea răspundeau cu formula: „Să trăiți, tovarășe comandant suprem!”, apoi le felicita prin formula: „Vă felicit cu ocazia sărbătorii naționale a poporului român”, la care militarii răspundeau prin „URA” prelung, repetat de trei ori. După răspunsul de felicitare, drapelele de luptă se aduceau în poziție verticală, iar muzica intona „Imnul de stat al Republicii Socialiste România”, pe atunci „Trei culori”, compus de Ciprian Porumbescu, dar cu text modificat, din anul 1977 până în 1989. În timpul intonării imnului de stat se trăgeau 21 de salve de artilerie.

După intonarea imnului de stat, ministrul Apărării Naționale cerea permisiunea pentru începerea defilării. După primirea aprobării, autoturismul în care se afla ministrul executa deplasarea în fața blocului de paradă, de unde comanda așezarea trupelor în dispozitivul de defilare. La această comandă trupele părăseau piața (este vorba despre Piața Aviatorilor din București) și luau dispozitivul pentru defilare. Jalonierii numiți pentru marcarea liniei de defilare a trupelor ocupau locurile stabilite în pas de defilare. Ministrul Apărării Naționale, în autoturism, comanda: „Pentru defilare, cu onorul spre dreapta, înainte-marș”. La semnalul acestei comenzi, batalionul din capul coloanei pornea în pas de defilare, în sunetele marșului; celelalte batalioane se apropiau și îl urmau la distanțele stabilite. Militarii de la flancul drept al subunităților mergeau la un pas de linia marcată de jalonieri.

Comandanții unităților care defilau pe autovehicule se aflau îmbarcați în acestea (tancuri, transportoare blindate, mașini de luptă ale infanteriei), în poziția în picioare, în turelă, având oblonul deschis. Când ajungeau la distanța de trei jalonieri de tribună, întorceau capul spre dreapta.

Pe timpul defilării, militarii din garda drapelului de luptă nu întorceau capul spre tribună, deoarece trebuiau să privească în față la linia care marca direcția de defilare pentru trupele din spatele lor. Militarii aflați în cabinele automobilelor nu salutau; cei din caroseriile automobilelor dădeau onorul prin întoarcerea capului, fără a saluta. După defilare prin fața tribunei, ministrul Apărării Naționale se urca la tribuna oficială, lângă Ceaușescu. La ieșirea din piață unitățile se deplasau în aceeași formație, potrivit planului de desfășurare a paradei.

La încheierea defilării muzica militară prezenta onorul, iar unitățile și subunitățile militare se deplasau în aceeași formație pe traseele și în locurile prevăzute în planul desfășurării paradei militare naționale. După defilare, toți militarii participau la masa festivă, la o cantină special amenajată din cadrul unui comandament militar din București, unde se servea un meniu special și băuturi alcoolice (țuică și bere în cantități mici). Pentru reușita paradei, militarii erau felicitați prin ordin de zi pe unitate, iar cei merituoși erau avansați în gradul următor.

Între propaganda comunistă și realitatea „epocii Ceaușescu”

Paradele de 23 August în România ceaușistă reprezentau una dintre cele mai importante ocazii de promovare a propagandei comuniste; ideologii PCR evidențiau semnificațiile istorice și politice ale sărbătorii naționale a poporului român și proslăveau realizările și împlinirile socialiste. Deși se știa că ziua de 23 August devenise sărbătoare națională ca urmare a unei conjuncturi de presiune geopolitică și geostrategică după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, proces istoric determinat de intrarea României în zona de influență sovietică, semnificațiile istorice ale acestei sărbători au fost schimbate politic și ideologic în favoarea susținerii ideilor socialismului și comunismului. „Insurrecție armată”, „revoluție de eliberare antifascistă”, „cotitură”, „lovitură” reprezentau câteva denumiri ale momentului istoric:

Rescrierea istoriei acestei zile a însemnat pe parcursul celor aproape 50 de ani de regim comunist rescrierea istoriei partidului. Un proces complex de legitimare și de metamorfoză a memoriei, în care ipostazele lui 23 August 1944 au indicat gradul de dependență sau, dimpotrivă, de autonomie/independență, față de puterea sovietică. După 1989, asistăm la o multiplicare a istoriilor lui 23 August 1944. Fiecare actor implicat are propria versiune asupra evenimentelor din august: regele Mihai, partidele istorice, cel comunist, apropiatii lui Ion Antonescu și legionarii⁴³.

Literatura ideologică din epoca comunistă a României era centrată pe accentuarea semnificațiilor istorice și politice ale sărbătorii, teme strict încadrate în ceea ce se numea conceptul de propagandă: „un ansamblu de strategii de informare și de comunicare, în principal cu caracter politic și ideologic, al cărui scop este de a influența pe cei cărora ea se adresează”⁴⁴. Cu atât mai mult, miza propagandei comuniste, mai ales a celei din „epoca Ceaușescu”, era întotdeauna legată de conceptul de putere în mai multe ipostaze: fie pentru a o cuceri, fie pentru a o menține, fie a o idealiza. De aceea, în procesul propagandei ceaușiste, activitatea organizată și desfășurată pentru conservarea puterii avea ca finalitate

⁴³ Mioara Anton, *Ipostazele lui 23 August 1944*, în „Polis. Revistă de științe politice”, vol. II, nr. 3(5), 2014, p. 71-72.

⁴⁴ Bernard Lamizet, *Ahmed Silem, Dictionnaire encyclopédique des sciences de l'information et de la communication*, Paris, Ellipses, 1997, p. 452.

atragera și convingerea românilor pentru a avea opinii favorabile despre programele de dezvoltare socialistă și capacitatea decizională a liderilor comuniști de a conduce eficient țara.

Pe fondul propagandei comuniste, în istoriografie se încerca oferirea de explicații cu privire la necesitatea de a sărbători în mod festiv ziua de 23 August:

Operă a tuturor forțelor revoluționare, patriotice și democratice naționale, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă declanșată la 23 August 1944 reprezintă un punct culminant al unei largi succesiuni de lupte duse de masele populare, în frunte cu Partidul Comunist Român, împotriva Germaniei naziste și războiului hitlerist, împotriva dictaturii antonesciene și dominației străine⁴⁵.

Totodată, se arăta că 23 August 1944 a constituit „o încununare strălucită a strategiei elaborate de Partidul Comunist Român în vederea eliberării patriei, deschizând totodată un vast proces de transformări revoluționare”⁴⁶.

Trebuie menționat rolul propagandistic al activității politice, ideologice și organizatorice desfășurate de PCR pentru realizarea consensului național în care a intrat, într-un tot unitar, și armata țării.

Printr-o varietate de forțe și mijloace, partidul comunist s-a adresat militarilor cu chemarea de a nu mai continua operațiile militare alături de trupele Wehrmacht-ului, de a întoarce armele împotriva coterminatilor hitleriști și horthyști, de a se alătura armatelor coaliției antifasciste, împreună cu care să zdrobească pe agresori și să redea astfel libertatea și independența țării, să elibereze teritoriul răpit prin odiosul dictat fascist de la Viena (30 august 1944)⁴⁷.

Așadar, era simbolismul propagandistic al unirii forțelor naționale împotriva războiului declanșat de Germania nazistă, pentru ieșirea României din războiul antisovietic și alăturarea la coaliția antifascistă a Națiunilor Unite. Astfel,

[...] în activitatea Partidului Comunist Român de integrare în mod organizat a militarilor în ampla mișcare națională de rezistență se disting două direcții principale: una a maselor de ostași și ofițeri de a fi pregătiți pentru răsturnarea regimului antonescian și alungarea ocupanților hitleriști, iar alta de legătură directă sau prin intermediul unor alianțe politice cu cadre de conducere ale armatei, cu generali și ofițeri superiori, care să fie convinși să acționeze în spiritul realizării dezideratelor naționale ale României⁴⁸.

⁴⁵ Ștefan Pascu (coordonator), *România în anii celui de-al doilea război mondial. Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944*, vol. 2, București, Editura Militară, 1989, p. 61.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 404.

⁴⁷ Idem (coordonator), *Istoria militară a poporului român. Evoluția sistemului militar național în anii 1919-1944*, vol. VI, București, Editura Militară, 1989, p. XIII.

⁴⁸ Idem, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, p. 454.

Mai târziu, arsenalul propagandei comuniste utilizat în atragerea armatei române în opera de construcție socialistă s-a diversificat. Potrivit *Programului Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, document ideologic programatic, aprobat la Congresul al XI-lea în toamna anului 1974,

[...] una din marile realizări ale politicii partidului este făurirea Armatei Populare, apărătoare de nădejde a cuceririlor revoluționare ale poporului și a independenței naționale. Raporturile strânse ale partidului cu armata în perioada ilegalității, participarea activă a forțelor armate la înfăptuirea insurecției naționale și la războiul contra Germaniei fasciste au avut un rol de mare însemnătate în procesul de făurire a armatei noi, populare. Acest proces s-a desfășurat în perioada transformărilor revoluționare ale societății noastre, căpătând un conținut nou odată cu cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și trecerea la construirea socialismului⁴⁹.

Propaganda comunistă despre realizările și împlinirile socialiste din „epoca Ceaușescu” era promovată, atât pe timpul paradei generale din 23 August, care cuprindea și parada militară, cât și cu prilejul spectacolelor grandioase desfășurate pe Stadionul „23 August” din București, în anii când nu se organiza paradă militară. În ciuda acestor manifestări grandioase, după cum se știe, românii duceau o viață plină de greutate, lipsuri materiale, îngrădirea libertății de conștiință și de exprimare.

În această viziune, Ceaușescu apare ca un lider asediat, însingurat, aproape obligat să recurgă la mania grandorii și psihoze, la suspiciune și controlul sporit asupra societății. Există însă și o realitate a românilor înșiși care au trăit atunci. Fostul lider, reformist și liberal, antisovietic și prooccidental, Ceaușescu, impune un regim personal arbitrar și abuziv. Restrânge libertățile interne, practică o selecție inversă a cadrelor, pornind de la nepotism și mediocritatea servilă a politicii dosarelor de cadre, începe o mini-revoluție culturală, inspirată de noii săi prieteni din China și Coreea de Nord, se comportă ca un șef de feudă mărginit și fudul care preferă să-și plătească datoriile mai repede, chiar cu riscul înfometării propriului popor⁵⁰.

Prin organizarea și desfășurarea paradei militare de la 23 August în România ceaușistă se încerca transmiterea imaginii unei armate puternice, dar care în realitate era implicată mai mult pe șantierul economiei naționale, de la realizarea drumului Transfăgărășan, construirea Canalului Dunăre – Marea Neagră, îndeplinirea producției de cărbune, participarea la munci agricole, până la

⁴⁹ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura Politică, 1975, p. 125.

⁵⁰ Emil Hurezeanu, *Paradoxurile comunismului național românesc*, în Sorin Bocancea (coord.), *De la presa studențească în comunism la presa postcomunistă*, Iași, Editura Institutul European, 2014, p. 12.

construirea Casei Poporului. Unitățile operative din punct de vedere militar erau cele nominalizate de către România pentru misiunile Tratatului de la Varșovia, paza și apărarea unităților militare proprii și a unor obiective importante și participarea la unele exerciții și aplicații militare, separat cu forțele terestre, aeriene și navale, dar și prin combinarea acestor categorii de forțe armate.

Memento

Cea mai importantă perioadă a militarului în termen era în prima lună de instrucție, după sosirea în armată (ciclul I de instrucție cu durata de opt luni). Atunci se realiza acomodarea cu regimul militar, se învățau regulile generale de conduită militară după *Regulamentul instrucției de front* și *Regulamentul de ordine interioară* (salutul militar, pasul de defilare, mânuirea armei din dotare, cunoașterea armamentului, tehnicii de luptă și a muniției, modul de prezentare în fața comandanților militari, acordarea de pedepse și recompense), se executau tragerile cu armamentul din dotare și ședințele de aruncare a grenadei, după care se depunea jurământul militar (vezi fig. 6). Era o „lună a abecedarului militar” de la care nimeni nu trebuia să lipsească. După această etapă fierbinte de o lună, mediul militar era mai relaxat, cele mai complexe situații fiind în realizarea procesului de integrare în viața militară prin lucrul în echipă în cadrul exercițiilor tactice (la nivel pluton) și aplicațiilor tactice (la nivel „companie” la infanterie și alte arme și nivel „baterie” la artilerie). După această pregătire sumară de luptă, urma ciclul II de instrucție (tot de opt luni), perioadă în care militarul în termen era mai mult angajat în participarea la muncă pe șantiere și la muncile agricole de primăvară și de toamnă.

Consider că în activitatea unui comandant militar și instructor, pe timpul regimului comunist, două aspecte erau prioritare: activitatea comandantului de subunitate în obținerea de rezultate foarte bune în procesul pregătirii de luptă și politice „pentru a evita critica de partid și UTC”; teama permanentă a oricărui comandant de a avea „evenimente deosebite”, fenomene care presupuneau încălcări grave ale ordinii și disciplinei militare, soldate cu sancțiuni și pedepse aspre. Evaluarea pregătirii militare nu se făcea cu note, ci prin acordarea următoarelor calificative: foarte bine, bine, satisfăcător, nesatisfăcător, stabilite în diferite regulamente de inspecții și controale. Cel mai mare stres al comandanților era evitarea calificativelor nesatisfăcătoare. Aprecierea cadrelor militare la sfârșitul unui an calendaristic se făcea în funcție de rezultatele obținute în procesul pregătirii de luptă și a celei politice. Totul se derula ca la „domino”: dacă subunitatea nu obținea rezultate bune și foarte bune, prin generalizare, rezultatele de „satisfăcător” și „nesatisfăcător” se contabilizau la nivel unitate, situație care afecta calitatea pregătirii cadrelor de conducere din statul major și din aparatul de partid. În consecință, pentru obținerea de „rezultate superioare” era un fel de înțelegere tacită între comandanți și organele de partid. Pe acest fond, fiecare comandant trebuia să identifice diferite „trucuri” pentru a realiza în mod formal cerințele din regulamente și instrucțiuni, dar în realitate acesta era obligat să folosească diverse scheme, invenții și scenarii în obținerea rezultatului scontat. De pildă, la tragerile cu armamentul de infanterie, rezultatele depindeau de numărul de cartușe folosite pentru doborârea țintei. Invenția era să se realizeze economii la cartușe pentru ca rezultatele să fie foarte bune. La tragerile cu materialul de

artilerie, negocierile se purtau cu șefii poligoanelor de tragere pentru a se repeta unele trageri pe țințele care nu erau nimerite din prima acțiune de luptă etc. Dacă un comandant militar nu obținea rezultate foarte bune și bune, nu mai putea beneficia de anumite drepturi: participarea la cursuri de specialitate, concursuri și examene în instituții de învățământ militar; acordarea de premii anuale, avansări în grad etc. Asemenea fapt atrăgea de la sine critica în adunările de partid și UTC, cu ridicarea în picioare a vinovatului de mai multe ori, fără a se ține cont de grad, funcție, vârstă – cum se glumea între cadre cu formula „jos țința, sus țința” –, urmate chiar de sancțiuni pe linie militară și politică. În acest context, era și obligația soldatului de a purta carnetul în buzunarul vestonului, pe paginile acestuia fiind scrise numele membrilor conducerii superioare de partid și de stat, precum și membrii conducerii centrale a Armatei României, cu numele ministrului Apărării Naționale și a șefului Consiliului Politic Superior al Armatei. Practic era o adevărată „biblie comunistă a soldatului român” pentru a cunoaște cauza pentru care luptă și pentru cine luptă. Un al doilea aspect viza prevenirea „evenimentelor deosebite” în subunitate, cum ar fi: dezertări, părăsirea cazarmii fără aprobare, împușcări prin rănire sau mortale din imprudență în gardă sau pe timpul tragerilor de luptă, accidente de circulație, violuri, tâlhării, accidente de muncă, părăsirea unității cu armamentul și muniția din dotare, trecerea ilegală a frontierei, sinucideri etc. Incidentele nu erau aduse la cunoștința publicului larg, fiind ascunse de către autorități, deoarece se considera că ele aduceau daune de „imagine” sistemului militar și puteau contribui la erodarea „orânduirii socialiste”. În cazul producerii unui incident, în mod automat, subunitatea primea calificativul de „nesatisfăcător”, cu toate consecințele negative care decurgeau din acesta, cu justificarea faptului că nu erau respectate prevederile din regulamentele militare privind climatul de ordine și disciplină în subunitate și unitate. În realitate, dificultatea realizării unui nivel ridicat de ordine și disciplină militară depindea foarte mult de localizarea unităților și a tentațiilor pe care soldații le aflau în împrejurimi.

Unitatea de artilerie antitanc din Galați era situată aproape de centrul orașului, pe strada Traian, astfel: penitenciarul Galați în vecinătatea dreaptă, dacă se privește din fața unității; biserica, în extremitatea stângă; Liceul de fete, în spate lateral stânga; bodega cu băuturi alcoolice, în spate lateral dreapta; Fabrica de săpun, în spatele unității; Fabrica de frânghii și plase pescărești, în fața unității. Această amplasare a unității făcea imposibilă menținerea ordinii și disciplinei în afara orelor de program, iar personalul de serviciu avea cea mai grea sarcină de a conduce programul după ce cadrele plecau acasă. Există un acord nescris între gradați și personalul de serviciu pentru a monitoriza orice situație de abateri disciplinare, pentru ca aceasta să nu se transforma în eveniment deosebit. Micile încălcări disciplinare nu erau raportate la nivelul conducerii unității pentru că, în mod automat, vina aparținea personalului de serviciu incapabil să mențină ordinea și disciplina în unitate. Situația era mai dificilă pe timpul alarmelor de exercițiu, de regulă, date la orele 3:00 sau 4:00 dimineața, atunci când se constata lipsa unor militari în îndeplinirea sarcinilor și misiunilor pe care le aveau de îndeplinit. În opinia mea, toate aceste servituți, restricții, lipsa de libertate, încadrare strictă în program, nu erau altceva decât forme și metode dirijate politic și ideologic de a menține pe militari ocupați în permanență, de a fi mereu vigilenți, pentru a nu se crea stări de instabilitate socială și militară pe plan local și național.

Fig. 6. Plutonul de artilerie antitanc de la unitatea din Galați, comandat de ofițerul Constantin Manolache, primul din dreapta fotografiei (martie 1975), în prima lună de instrucție (Sursa: arhiva personală)

În mod concret, de pildă, la nivelul anului 1978, potrivit *Raportului cu principalele rezultate în anul 1978 în îndeplinirea sarcinilor ce au revenit armatei în economia națională*, s-au prezentat următoarele date și cifre: pe șantierul Dunăre – Marea Neagră se realizaseră 8.050 metri canal și lucrări de excavații pe o porțiune de 2.000 metri; irigarea a 78.000 ha teren agricol; construirea a 5.100 apartamente în municipiul București; construirea a 562 km cale ferată și 94 km drumuri; construcția a 56 de obiective economice; realizarea producției de cărbune de peste 2.000 tone; participarea a 50.000 de militari și 7.928 autovehicule în campaniile agricole⁵¹. Nouă ani mai târziu, potrivit *Raportului cu activitățile principale desfășurate în armată în perioada 19-25 octombrie 1987*, în economia națională participau 120.084 militari, repartizați astfel: 90.298 (din care 10.777 rezerviști concentrați) la construcții industriale, miniere, energetice, de locuințe, lucrări de irigații, realizarea Platformei Uranus (Casa Poporului), canalele Poarta Albă – Midia-Năvodari și Dunăre – București, iar 29.786 militari și 87 autocamioane la campania agricolă de toamnă⁵².

Memento

Participarea militarilor la muncile agricole devenise deja o tradiție în societatea românească socialistă. Întreaga propagandă de partid prezenta această activitate ca pe un act patriotic, drept o sarcină de mare responsabilitate națională, la care

⁵¹ ANIC, fond CC al PCR – Secția Administrativ-Politică, dosar nr. 9/1978, f. 214-215.

⁵² *Ibidem*, dosar nr. 1/1987, f. 92.

trebuia să se angajeze și armata, alături de elevi și studenți. În realitate însă această misiune în economia națională avea mai mult un caracter distructiv: în primul rând, se degrada tot ceea ce se construise educațional în pregătirea militară a tinerilor în perioada unui ciclu de instrucție; în al doilea rând, contribuia la deteriorarea drastică a relațiilor de comandă și subordonare între comandanți și subordonați, potrivit prevederilor înscrise în regulamentele militare. Cu alte cuvinte, tânărul din armată nu era nici civil, nici militar. Mai degrabă, era un hibrid rezultat din combinarea acestor două realități. Tot ce se acumulase în procesul pregătirii de luptă a militarilor, în realizarea coeziunii de echipă la materialul de artilerie, la nivelul deprinderilor și cunoștințelor se pierdea, fără a mai fi recuperat vreodată. În mod practic, erau risipite cheltuielile făcute pentru instrucție și educație, erau neglijate energiile depuse în dobândirea calității de luptător și nu se mai puteau justifica toate consumurile de materiale utilizate în procesul instructiv-educativ.

Țin minte că eu eram deja un „abonat” în numirea la comandă în fruntea detașamentelor de munci agricole din cel puțin două motive: în primul rând, la această activitate se numeau la comandă ofițeri care încă nu se căsătoriseră; în al doilea rând, era o distragere intenționată a serviciului de cadre de la pregătirea pe care o urmam la o facultate civilă, fapt perceput de mine ca o expresie a invidiei față de un tânăr ofițer pasionat de cultură și știință. Se știa că după absolvirea facultății voi primi o funcție mai mare, lucru care s-a și întâmplat prin încadrarea într-o funcție universitară în Academia Militară din București, la finele anului 1981.

Mai remarc situația că, în constituirea detașamentelor de muncă, întreaga conducere a unității era interesată să scape de „elementele indisciplinate” și să țină în unitate militari „foarte buni” pentru asigurarea serviciului de gardă și a funcționării administrative și de intendență a unității. Deci, pentru comandantul de detașament problemele de conducere erau mai grele, nu numai prin prezența în detașamentul de muncă a soldaților cu probleme de disciplină militară, dar și de locul de dislocare a detașamentului la muncă: sate, comune, orașe apropiate de domiciliul militarilor în termen etc.

Cele mai importante probleme pe timpul campaniei agricole erau legate de îndeplinirea zilnică (inclusiv sâmbăta și duminica) a planului de producție, condițiile de muncă necorespunzătoare de igienă, hrană și cazare în unitățile agricole, menținerea ordinii și disciplinei militare în câmpul agricol. De pildă, sarcina agricolă la care am participat în diverse campanii agricole era depănușatul porumbului din grămezile adunate de combina de recoltat (vezi fig. 7), activitate care consta în dezvelirea cu mâna a porumbului de pănușile (frunzele) care îl acopereau. Planul de depănușare era de 1.000 kg porumb pe zi, fiind imposibil de îndeplinit din mai multe cauze: inexistența unor unelte potrivite pentru depănușare, acestea fiind inventate de militari din cuie, sârmă, lemn etc.; inexistența unor mănuși de protecție a mâinilor soldaților, fapt care determina apariția unor leziuni în palmele acestora, devenind inapți de muncă; apariția oboselii în lucru și scăderea randamentului, deoarece se lucra zi lumină, cu o scurtă pauză pentru masa de prânz. Pe acest fond al necesității îndeplinirii planului de producție, se tensionau relațiile între comandanții care răspundeau legal și moral de militarii în termen și inginerii agronomi care țineau evidența planului de producție realizat la sfârșitul zilei, în scopul eliberării unei chitanțe zilnice de lucru, obținute prin simplul calcul între norma zilnică a militarului de 1.000 kg porumb depănușat și

numărul militarilor în termen din detașamentul de lucru, luați în evidență unități agricole la care se lucra. Cum în detașamentul de lucru pe care îl comandam erau 150 de militari, zilnic trebuia să fie dusă cu autovehiculele armatei și înregistrată la Baza de însilozare cantitatea de 150.000 kg porumb (adică 150 tone porumb). Acest plan nu se putea îndeplini, iar inginerul agronom emitea chitanță în funcție de cantitatea de porumb înregistrată la Baza de însilozare, bineînțeles cu mult mai mică față de sarcina de plan. Se lucra zilnic, inclusiv sâmbăta și duminica, pentru a nu rămâne pe câmp porumb, deseori realitatea fiind alta: porumbul nerecoltat nu se mai culegea, se dădea foc lanului de porumb necules, pentru că se raportase deja îndeplinirea planului și trebuia să se pregătească terenul pentru producția anului următor prin arat și însămânțat. În această situație, pentru evitarea criticilor de la eșaloanele superioare cu privire la nerealizarea planului zilnic și apoi a celui lunar, începeau negocierile, aranjamentele, tertipurile, chiar minciunile în relațiile cu responsabilii de la unitățile agricole implicate. De regulă, scutirile medicale date de medicul de pe raza localității unde se muncea contribuiau la diminuarea legală a planului zilnic pe numărul de militari. Dar și aceste scutiri medicale se acordau în anumite limite. Totodată, se făceau rectificări de plan în funcție de starea vremii (ploaie, frig), intemperii și alte calamități naturale. Erau luate în calcul și defecțiunile tehnice ale combinelor de recolat, care nu asigurau cantitatea de porumb necesară pentru planul de depănușare. De asemenea, trebuiau urmărite personal înregistrările zilnice de plan la Baza de însilozare, deoarece personalul de aici era interesat să se înregistreze producții mai mici, justificările lor fiind legate de greutatea mai mare a porumbului în condiții de umiditate sau se făceau înregistrări pentru a doua zi și se identificau alte „invenții de plan” care țineau de strategia unității agricole din Planul general de producție. Singurul lucru bun pentru soldat era acela că primea zilnic suma de 5 lei pentru munca depusă. În înțelegerile convenite cu soldații, s-au deschis la CEC conturi individuale și, la sfârșitul fiecărei luni, intrau în contul lor acești bani, iar la sfârșitul campaniei agricole și la încheierea stagiului militar (liberare) puteau să-și cumpere haine civile și încălțăminte pentru a pleca acasă. Această măsură o luasem în urma experienței nefericite de a da soldaților banii „cash” în mână la sfârșitul lunii, aceștia folosindu-i pentru consumul de băuturi alcoolice la bodegile din comune și sate, situație care diminuă forța de muncă a detașamentului și punea probleme de asigurare a ordinii și disciplinei în cadrul detașamentului.

Condițiile de muncă, igienă, hrană și cazare în unitățile agricole erau total necorespunzătoare, chiar dacă în contractele încheiate între Ministerul Apărării Naționale și Ministerul Agriculturii erau excelente. Igiena personală nu se putea respecta, deoarece instalațiile de apă nu funcționau, iar îmbăierea militarilor nu se putea realiza conform normelor stabilite. Toaletele erau neîngrijite de personalul de la unitatea agricolă, această sarcină intrând în competența comandantului de detașament. Hrana (fasole, cartofi) nu avea caloriile suficiente pentru munca depusă zilnic, nu se asigura la timp, iar carnea lipsea din meniu. Cazarea militarilor se făcea în barăci din lemn sau alte clădiri improvizate, grija comandantului de detașament era ca acestea să fie vărute, să se asigure pături suficiente și acceptabile pentru dormit, să se deparaziteze și deratizeze. Practic, lupta pentru prevenirea îmbolnăvirilor era în atenția comandantului de detașament, în grija acestuia fiind și constituirea unui punct sanitar cu personal din unitate și soldați care aveau această meserie. Grav era faptul că atunci când se încerca purtarea de discuții cu responsabilii din conducerea unității agricole despre condițiile de

muncă și de trai ale militarilor, aceștia nu erau de găsit, fiind, de fiecare dată, ocupați cu „treburi la județ”.

Ordinea și disciplina militară erau greu de menținut în cadrul detașamentului de muncă, din mai multe cauze: lipsa timpului liber; presiunile făcute pentru îndeplinirea normei zilnice de lucru; neasigurarea condițiilor necesare de muncă și viață în campania agricolă; lucrul pe întreaga zi lumină; acordarea limitată de permisii și învoiuri etc. Fuga la bodegile din sate și comune era la ordinea zilei. Participarea soldaților la balurile de sâmbăta seara de la căminul cultural se lăsa cu bătăi și scandaluri, milițienii comunei venind deseori în recunoaștere la locul Detașamentului de lucru. Problema cea mai delicată în menținerea ordinii și disciplinei militare era atunci când se prelungea stagiul militar obligatoriu (1 an și 4 luni) prin ordin special al ministrului Apărării Naționale, autoritatea care avea dreptul de prelungire până la trei luni peste limita legală. Pe acest fond apăreau probleme de nesubordonare, certuri între comandanți și militari, înjurături la adresa conducerii partidului și statului socialist etc., probleme care erau transmise și de postul de radio „Europa Liberă”, ascultate de multe ori seara de către militari la aparatele de radio de care făcuseră rost. Mai grav era atunci când această prelungire prindea și luna decembrie a anului, militarii fiind obligați să depășească porumbul din zăpadă și să fie echipați cu ținuta de vară, deoarece nu se mai puteau încadra în normele de echipament de iarnă, fiind considerați ca trecuți în rezervă. Soluțiile de echipare se găseau pe plan local sau se aduceau haine de la domiciliile soldaților. În opinia mea, prin participarea militarilor în termen la lucrările din economia națională se aducea atingere substanțială locului și rolului armatei în societate. O participare militară la muncile agricole nu numai că deteriora relațiile de subordonare între militari, dar contribuia și la distrugerea tehnicii militare (autovehicule, mașini de transport etc.). Mai mult, relația civilo-militari se degradase considerabil în condițiile existenței unor tensiuni și certuri între comandanți și lucrătorii agricoli pe tema planului de producție și a respectării contractelor de muncă.

Fig. 7. Detașamentul pentru munci agricole al unității antitanc din Galați la Întreprinderea Agricolă de Stat (IAS) Jegălia, județul Ialomița, comandat de ofițerul Constantin Manolache, al șaptelea din primul rând de la stânga la dreapta (septembrie-decembrie 1978) (Sursa: arhiva personală)

Concluzii

Paradele de 23 August din România lui Nicolae Ceaușescu reprezentau cele mai importante momente festive din anii comunismului. Un rol deosebit în acest spectacol național fastuos îl aveau componenta militară și omagierea lui Ceaușescu, actor principal al acestor activități, odată cu recunoașterea funcției de comandant suprem al forțelor armate. Festivitățile constituiau un prilej pentru promovarea propagandei comuniste, deși realitatea „epocii Ceaușescu” era alta, cetățenii români trăind un deficit de bunăstare materială și fiind lipsiți de anumite drepturi și libertăți democratice. Paradele de 23 August beneficiau de un cadru juridic cu puternic caracter militar – *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România, Regulamentul de ordine interioară tip pentru unitățile socialiste militarizate* din anul 1979, *Pregătirea militară a gărzilor patriotice, formațiunilor de tineret pentru apărarea patriei și a femeilor* –, scopul fiind acela de a controla toate pârgurile, segmentele și componentele societății românești și de a realiza un nivel ridicat de ordine și disciplină socială.

Prin modul de organizare și prezentare a paradei militare de la 23 August se încerca demonstrarea faptului că țara era o putere militară, capabilă să-și apere independența, suveranitatea și integritatea teritorială, un rol deosebit în acest sens avându-l Armata României, compusă din cadre devotate politicii PCR. Literatura ideologică de tip comunist din „epoca Ceaușescu” prezenta semnificațiile istorice și politice ale zilei de 23 August prin prisma teoriei marxist-leniniste și a necesității apărării cuceririlor socialismului în lume, unde se proslăveau realizările și împlinirile socialiste și se promova cultul personalității lui Ceaușescu. Festivitățile întruchipau elementele spiritului naționalist, aveau o puternică reprezentare militară și gravitau în jurul promovării personalității politice și militare a lui Ceaușescu.

The 23 August Parades in Nicolae Ceaușescu's Romania
(Abstract)

Keywords: communism, national holiday, parade, Romania, Nicolae Ceaușescu, propaganda.

This article analyzes the content of parades of 23 August, the National Day of Romania, during Ceaușescu communist time period, the greatest year celebration that marked on the one hand, the general parade, and on the other hand, more importantly the military parade. The assumptions used in this article focuses primarily on the idea that the parades of the 23 August during Ceaușescu's era represented, firstly, a military component of the communist Romanian regime, secondly, a demonstration of the military power of the communist Romanian regime, and thirdly, an opportunity to enhance the communist propaganda on national and international arena, by presenting the achievements and accomplishments under the leadership of the Romanian Communist Party, which in fact dramatically contrasted with the realities lived in the Romanian society under this communist political system. My personal testimonies about these events try to bring more knowledge on this subject. In addition, the military and political personality of Nicolae Ceaușescu contributed to the discipline of people of the Romanian socialist society, given the fact that Nicolae Ceaușescu had been a political officer with the rank of general in the central structures of the Romanian Army, and afterwards Secretary General of the Romanian Communist Party, President of the Socialist Republic of Romania and Supreme Commander of the Armed Forces. Through the organization and presentation of the military parade on 23 August during Ceausescu period, they tried to demonstrate that Romania was a communist military power able to defend the independence, sovereignty and integrity of the country. Moreover, the parades of 23 August in Romania of Nicolae Ceaușescu represented the most important opportunity to put an emphasis on the communist propaganda, to point out the historical and political significance of the National Day of the Romanian people, to praise the socialist achievements and accomplishments, and to promote the cult of personality of Nicolae Ceaușescu.

Anexe

Anexa 1. Jurământul Militar din România socialistă

(Art. 35 din *Legea nr. 14/1972 privind organizarea apărării naționale a Republicii Socialiste România*)

JURĂMÎNTUL MILITAR

„Pentru îndeplinirea datoriei sacre de apărare a patriei înscrisă în Constituție, eu ..., cetățean al Republicii Socialiste România, intrînd în rîndurile forțelor armate, jur credință nestrămutată poporului român și patriei mele socialiste.

Jur să respect legile țării, să execut întocmai ordinele comandantului suprem, cerințele regulamentelor militare și ordinele comandanților și șefilor mei, atît în timp de pace, cît și în timp de război.

Jur să nu-mi precupețesc singele și viața pentru a apăra pămîntul strămoșesc, independența și suveranitatea patriei, cauza socialismului.

Dacă voi călca jurămintul meu, să suport pedeapsa aspră a legilor Republicii Socialiste România“.

M.Ap.N. — 10/1982 ; c. 352 ; B.10384

Anexa 2. Angajamentul solemn al membrului Uniunii Tineretului Comunist

Proletari din toate țările, uniți-vă!

Uniunea Tineretului Comunist

Angajamentul solemn
al membrului Uniunii Tineretului Comunist

Intrînd în rîndurile Uniunii Tineretului Comunist, mă angajez solemn să servesc cu cinste și devotament cauza Partidului Comunist Român, să dau mai departe făclia libertății, a spiritului revoluționar, să lupt cu toate forțele pentru înfăptuirea Programului partidului de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism. Mă oblig să învăț necontenit, să fiu drept, cinstit, modest, curajos și combativ, să constituiesc un exemplu de comportare în toate împrejurările, să îndeplinesc fără șovăire sarcinile de utecist, să respect neabătut principiile și normele muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste.

Eu tînăr comunist îmi voi consacra întreaga viață și putere de muncă înfloririi patriei socialiste, apărării euceririlor revoluționare ale poporului, independenței și suveranității Republicii Socialiste România, cauzei socialismului și comunismului. Voi acționa fără preget pentru întărirea solidarității tuturor forțelor revoluționare, antiimperialiste, ale progresului și păcii, pentru dezvoltarea prieteniei și colaborării între popoare, a unității tineretului de pretutindeni în lupta pentru o lume mai bună și mai dreaptă.

Semnătura,
.....

Anexa 3. Angajamentul solemn al membrului Partidului Comunist Român

Proletari din toate țările, uniți-vă!

Partidul Comunist Român

Angajamentul solemn
al membrului Partidului Comunist Român

Subsemnatul.....

intrînd în rîndurile Partidului Comunist Român, mă angajez solemn în fața tovarășilor mei de luptă, a partidului și a întregului popor să servesc cu credință cauza partidului, să militez cu întreaga mea capacitate și putere de muncă pentru înfăptuirea politicii sale de transformare revoluționară a societății, de edificare a socialismului și comunismului pe pămîntul României. Mă oblig să îndeplinesc fără șovăire în sarcinările date de partid, să respect, în toate împrejurările, Programul și Statutul P. C. R., linia politică generală a Partidului Comunist Român. Mă angajez să nu întreprind nimic care să dăuneze partidului, patriei, poporului, să fac totul pentru întărirea unității partidului, pentru creșterea rolului său conducător în societate.

Conștient de răspunderile ce-mi revin ca membru al partidului comunist, îmi voi consacra întreaga viață slujirii devotate a intereselor poporului, voi pune întotdeauna mai presus de orice cauza înflăcăririi patriei, a bunăstării și fericirii națiunii noastre socialiste, a apărării independenței și suveranității Republicii Socialiste România, voi acționa neobosit pentru înfăptuirea idealurilor nobile ale socialismului, pentru solidaritatea camenilor muncii de pretutindeni, prietenia, colaborarea și pacea între popoare.

Semnătura,

.....

Fusing the Horizons. A Criticism of Archival Sources and Oral and Written Accounts in the Study of the History of the Historiography of Communist Romania

Francesco ZAVATTI

‘The text that is understood historically is forced to abandon its claim to be saying something true.’
(Hans-Georg Gadamer, *Truth and Method*, p. 302)

A dark story circulates in Romania about the Christmas night of 1989, and it regards the historical memory of a whole nation. According to indirect witnesses, on that night, while millions of Romanians were crying out in joy over the fall of the regime in front of TR1, the national television channel, unidentified men arrived at the National Archives in Regina Elizabeta Boulevard with cargos of documents from the Central Committee of the Communist Party in Calea Victoriei, a few hundred meters away. They presented themselves with some kind of pass, and convinced the security guard to enjoy the night off with his family. Left alone, the men were free to use the large incinerator in the basement of the archive. According to reports, they burned thousands of compromising documents throughout the night, and important sources for the understanding of the communist regime were lost forever. The identity of those men is still unknown, together with whether they were wearing a uniform and which power authority they represented. But those who had an interest in burning those documents slept more comfortably after that night. In the Romania of today, everybody tells this story but no one wants to be acknowledged as its witness, not even indirectly, to avoid responsibilities¹. The story, whether totally invented or not, is indicative of the fact that the manipulation of the past has been quite a popular sport among the former elite

¹ The account was related to me by a very well-known and respected Romanian historian, who expressly asked to remain anonymous – since he/she has no proof to demonstrate it. Anonymity for informants is a common practice in social sciences such as anthropology, ethnology, sociology, and political science. Until further accessible information about this story becomes available, I will consider this account as a rumour (for references, see below), but I choose anyway to present it to the reader due to its importance in understanding the unavailability of sources regarding the Communist Party after 1989.

after 1989, and destroying documentation was among their specialities. This account obliges us to come to terms with this manipulation, and consequently to relate to more than the mere consultation of (incomplete) archives, to study the history of 20th century Romania, specifically the consideration of written and oral memoirs.

The specific case study chosen is the role of the Party History Institute/ Institute for Historical and Socio-Political Studies (from here on called “ISISP”) of the Central Committee (from here on “CC”) of the Romanian Communist Party (from here on called “RCP”) in Communist historiography. The sources for the purpose of this inquiry constitute documents from Party archives, together with traditional sources of literary studies and oral history: namely autobiographies and interviews of former ISISP-historians written after 1989.

What I intend to present here is the nature of the primary sources used, with their potentialities and limitations. As a general introduction, I need to introduce a brief note on the relationship between the researcher and his/her own sources – that is my own understanding of the sources as a researcher, and of my research as a conversation with the sources that leads to an understanding of the research problem.

In conversation with the sources

As Hans Georg Gadamer wrote in his work *Truth and Method*, the researcher (reader of written texts) cannot liberate himself from the burden of prejudice. Pretending objectivity, when analysing the sources, is a distortion of the concept of understanding which is derived from the Enlightenment and Romanticism. During the Enlightenment, Kant appealed to scientists to use their own understanding and to accept no authority from text. This led ‘to decide everything before the judgement seat of reason. Thus, the written tradition of Scripture, like any other historical document, can claim no absolute validity; the possible truth of the tradition depends on the credibility that reason accords to it’². During Romanticism, instead, the intellectuals insisted on rehabilitating the original intents of the writers of the text, against the prejudices which led thought during the Enlightenment. But the romantics understood also that it is exactly the prejudices that drive our understanding of the past (of the text): ‘tradition has a justification that lies beyond rational grounding and in large measure determines our institutions and attitudes’³.

When facing the foreign land of the past, the researcher is always placed within traditions, which is no objective process. What is tradition, for the present researcher? It is the whole corpus of theories and methods that he learned; the academic discourse as well as the academic language. The education of the researchers set them in a position which defines their

² Hans Georg Gadamer, *Truth and Method*, London, Continuum, 2004, p. 274.

³ *Ibidem*, p. 282.

understanding of the world and their approach to scholarly research and, more specifically, towards their own research problem. But what will their positioning be, among the prejudices bestowed by the traditions that surround them and that pre-determinate their reading of the texts and, in this case, of the sources⁴?

There is no antithesis between traditions and historical research, wrote Gadamer, nor between history and its knowledge, since they collide into the interpretation of history, which is the product of a situation of the present: 'the very idea of a situation means that we are not standing outside it and hence are unable to have any objective knowledge of it'⁵. Thus researchers ('we') are restricted since they are also historical, the product of their own reflexivity. Our vision is limited, our horizon narrowed by our historicity and by the fact that the historicity of the sources we would like to analyse render them subject to interpretation, and hence they do not say anything true.

What the researcher does when interpreting the past and its sources, given a specific research problem, is to fuse the horizons⁶ of his/her own subjectivity (the traditions he/she embodies, his/her prejudices) and that of the texts⁷, which carry the burden of all the traditions that have considered them, and to discern the validity of their interpretations in the present⁸. What Gadamer defines as fusion of the horizon⁹ is not an innovative method with which to regard the sources, but the best definition of source criticism in historical research. It means to understand the positioning of the researcher, what can be asked to the

⁴ Gadamer expresses his research questions in this way: 'Hence in regard to the dominant epistemological methodologism we must ask: has the rise of historical consciousness really divorced our scholarship from this natural relation to the past? Does understanding in the human sciences understand itself correctly when it relegates the whole of its own historicity to the position of prejudices from which we must free ourselves? Or does "unprejudiced scholarship" share more than it realizes with that naive openness and reflection in which traditions live and the past is present?' (*ibidem*, p. 283).

⁵ *Ibidem*, p. 301.

⁶ On the concept of horizon: 'A horizon is not a rigid boundary but something that moves with one and invites one to advance further. Thus the horizon intentionality which constitutes the unity of the flow of experience is paralleled by an equally comprehensive horizon intentionality on the objective side. For everything that is given as existent is given in terms of a world and hence brings the world horizon with it' (*ibidem*, p. 238).

⁷ The fusion of horizon is the understanding itself: 'understanding is always the fusion of these horizons supposedly existing by themselves' (*ibidem*, p. 305).

⁸ 'Every encounter with tradition that takes place within historical consciousness involves the experience of a tension between the text and the present. The hermeneutic task consists in not covering up this tension by attempting a naive assimilation of the two but in consciously bringing it out. This is why it is part of the hermeneutic approach to project a historical horizon that is different from the horizon of the present. Historical consciousness is aware of its own otherness and hence foregrounds the horizon of the past from its own. On the other hand, it is itself, as we are trying to show, only something superimposed upon continuing tradition, and hence it immediately recombines with what it has foregrounded itself from in order to become one with itself again in the unity of the historical horizon that it thus acquires' (*ibidem*, p. 305).

⁹ *Ibidem*, p. 305, see also p. 301-306.

sources and, definitively, what can be understood from the research in conversation with the sources¹⁰.

The previous pages are dedicated to a short reflection on the sources and the burden of meanings that history attributes to them. What follows is my personal attempt to trace a brief history of the sources for the study of the topic and to understand their nature, asking realistically what I can expect from them and what I cannot, before entering actively in conversation with them in writing the history of Romanian communist historiography.

Archival sources

The archival sources for the proposed study are kept at the National Archive and at the National Council for the Study of the Securitate Archives (CNSAS), both based in Bucharest. Four categories of sources have been considered: 1) the files of the Central Committee of the Romanian Communist Party (from here on “RCP”); 2) the files of ISISP; 3) the familial fund of the 1961-1989 director of ISISP, Ion Popescu-Puțuri; 4) the Securitate files regarding ISISP historians at CNSAS.

Despite the fact that many of the archival sources used here have been previously inaccessible to or not consulted by scholars, these sources do not contain “the Truth”, but represent rather ordered collections of documents created with a specific purpose which does not coincide with the purpose of this study. Truly unbiased sources do not exist. To consider sources as “neutral” and containing genuine information derived from the past is a naïve idea, an error, which the historian’s skills of evaluating and interpreting sources should prevent.

It would be dangerous to neglect the questioning of archival sources, since this would ‘support the archival myth of neutrality and objectivity’, affording privilege to the official narrative of the state¹¹ (in this case, of the Party) which is never neutral but rather informed by a clear political function. It is obvious that the living archive of the RCP was intended to keep the organisation working, and that it was meant initially to conserve the official documents produced by the Party when it was clandestine (in the interwar period); only in a subsequent phase did it become the primary source repository for ISISP historians.

Joan W. Scott’s essay is extremely clarifying when writing about archives and supposedly unbiased sources: *La Statistique de l’industrie à Paris*, an

¹⁰ ‘This is not a true conversation – that is, we are not seeking agreement on some subject – because the specific contents of the conversation are only a means to get to know the horizon of the other person. [...] Historical consciousness [...] transposes itself into the situation of the past and thereby claims to have acquired the right historical horizon. In a conversation, when we have discovered the other person’s standpoint and horizon, his ideas become intelligible without our necessarily having to agree with him; so also when someone thinks historically, he comes to understand the meaning of what has been handed down without necessarily agreeing with it or seeing himself in it’ (*ibidem*, p. 302).

¹¹ Joan M. Schwartz, Terry Cook, *Archives, Records, and Power: From (Postmodern Theory) to Archival Performance*, in “Archival Science”, 2, 2002, p. 171-185.

apparently unbiased statistic, claimed to describe objectively the work in 19th century Paris, but it was built upon the ideology of its director, who constructed it on the myth of Adam Smith's "invisible hand" of the market. The *Statistiques* constituted a *narrative* – a version of reality – which acquired an official status, even if it claimed to be simply descriptive of the world out there. Source criticism means to decode the analytical framework that developed the entire construction of reality embedded in the narratives of the archive and its documents¹². This reflection is useful to clarify the fact that unbiased, 'unimpeachable data' do not exist, and that historians should question the categories and the interpretations contained in archives, collections of facts or any other source which claims to be "true" and objective.

The historian should try, as a first task, to pay attention to how these sources which claim to be unbiased have been created – for which purpose, by whom, and which political thought inspired them. According to Ann Laura Stoller, regardless of the content of the archives, the historian should also focus his attention on their *form*, treating them as subjects able to create a narration. Colonial archives are an illuminating example as they are not neutral but rather shaped by colonial nationalist historiographies and nation-bound projects, as described by Stoller¹³. Archives, in this case PCR archives, are not neutral, since their creators were party officers who, during the initial organising of the archive and during the subsequent reorganisations, were projecting their beliefs, prejudices and faiths into a governmental technology which not only conserved but furthered their views, contributing to the functioning of the communist regime and the overcoming of Marxist-Leninist ideology into reality.

Awareness of the subjectivity of the sources comes first, and the knowledge produced by historians is an interpretation driven by research questions and hypotheses, rather than a replica of, or "good prose" derived from, the information contained in primary sources¹⁴. The research questions elaborated by the historian are an important part of the work, as they help to elaborate a narrative that can dominate the sources, using them to confirm or to deny hypotheses, using them selectively and thus avoiding relying on the narration embedded within them.

The CC of the RCP's and ISISP's archival sources have an intriguing and interrelated history, worth mentioning for clarity and also for testifying the abuses committed by the Party and the state in managing state and Party documents, both from a legal point of view but also from the aspect of archival professionalism. The archive of the CC was ordered at the end of the forties by the Household Section (*Gospodăria de partid*), but was later dismembered, part of it being transferred to the ISISP's archive in 1953, a decision taken by the

¹² Joan W. Scott, *A Statistical Representation of Work*, in *Gender and the Politics of History*, Columbia University Press, 1999, p. 113-138.

¹³ Ann Laura Stoller, *Colonial Archives and the Arts of Governance*, in "Archival Science", 2, 2002, p. 87-109; p. 100.

¹⁴ Ludmila Jordanova, *History in practice*, London, Hodder Arnold, 2000, p. 171.

CC itself. The same destiny awaited the documents conserved from sections and institutions of the Party. Thus, a distinction was created between the Historical Archive of the Party, managed by ISISP, which was appointed the task to 'manage, preserve, and conserve all the documents and the materials concerning the activity of the Party'¹⁵, and the Archive of the CC. For this reason, in 1953 several documents from the Party sections all over the country were transferred to the Party Archive, and dozens of square meters of documents produced by the Party were also sent every year to the central archive of ISISP¹⁶. In addition, many archival funds belonging to the state and to other institutions were merged into the ISISP archive.

After 1990, when ISISP was closed definitely, the Party Historical Archive run by ISISP was transferred by a Government Decision (21/1990) to the Library of the Romanian Academy, and it was conserved there until 2001, when it was transferred to the National Archives. Here, during the last fifteen years, a great and complicated work has been undertaken in order to reassemble the various archival remains of different Party organisations, sections and institutions, into a new sequence and composition.

The Archive of the CC had another destiny after 1989. Due to the relevance of the documents contained therein, the new government decided to transfer them with urgency to the custody of the Defence Ministry, at a military base in Pitești. There they laid until 1993, when they were acquired by the National Archives in 1995¹⁷.

Four sub-funds of the CC of the RCP are fundamental for the purpose of this case study: *Cancelarie, Propaganda și Agitație, Gospodarie, Cadre*. The documents contained here have been the basic sources for the scholars who wrote the history of Romanian communism after 1989. These documents

¹⁵ Gabriel Catalan, *Fondul ISISP*, in <http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&page=122>; retrieved on March 23rd, 2014.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ On the vicissitudes of the CC Archive, see the inventories of the CC archive's units present on the website of the National Archives: ANIC, Inventar nr. 3296, 3124, 3125 (CC al PCR – Secția Cancelarie), p. 1-5 (3296: http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Radu/inventare%20grigo/unite%20cancelarie%20anii%201932_1945%20-%201948_1950%20-%201973.doc.pdf; 3124: http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Pdf-uri/DANIC_Fonduri%20si%20colectii/Fond%20C.C.%20al%20P.C.R.%20Cancelarie%201974-1975.pdf; 3125: http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Pdf-uri/DANIC_Fonduri%20si%20colectii/Fond%20C.C.%20al%20P.C.R.%20Cancelarie1976-1977.pdf); idem, Inventar nr. 3295 (CC al PCR – Secția Cadre), p. 1-3 (<http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Radu/inventare%20grigo/unite%20cadre%20alfabetic.pdf>); idem, Inventar nr. 3291 (CC al PCR – Secția Propagandă și Agitație), p. 1-3 (<http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/image/Radu/inventare%20grigo/unite%20propaganda%2076-89.pdf>). The precarious state of the CC archive is described by the witness of Ioan Scurtu, 'Probleme privind predarea la Arhivele Statului a Arhivei Securității și a Arhivei CC al PCR', in "Clipa", May 2013, available online at <http://www.revistaclipa.com/8158/2013/05/repere-academice/probleme-pribidnd-predarea-la-arhivele-statului-a-arhivei-securita%C8%9Bii-%C8%99i-a-arhivei-cc-al-pcr>; retrieved on March 23rd, 2014. See also: Stefano Bottoni, *Memorie negate, verità di Stato. Lustrazione e commissioni storiche nella Romania postcomunista*, in "Quaderni Storici", n. 2, August 2008, p. 403-432; p. 411.

testify to the power and control exerted by the Party as it ruled the whole country, including its cultural politics, before (and thus above) the state. The files stored in the *Cancelarie* fund contain a transcript of the official meeting of the executive bureau of the CC of the RCP. Together with those files, which show the political decisions, who took them and how they were taken, many other files are attached. These are the internal documents which carry an understanding of the problem analysed – an understanding coming from the specific sectors of competence. While the decisions taken *per se* are able to give a little information concerning the mere chronology of a section of the research questions (for example, the organisational changes of ISISP), the attached files offer an insight in to the problems experienced by the organisation, the various possibilities available and the decisions taken, and thus they give the opportunity to direct the historical inquiry towards other more specific sources.

The Propaganda and Agitation Section was the authority that dictated the cultural policies and made them work in the national territory. It applied the norms and directives decided by the leadership but it also proposed their implementation, concrete development and realisation in practice. A testament to its intense activity in the whole sphere of culture is an impressive number of documents produced for every topic discussed by the Party, and the reports annexed. Particularly relevant is the constant check on the level of propaganda throughout the country, which permitted the rule makers to implement and correct the propaganda. Its activity also incorporated the control of intellectuals at all levels and in each and every institution, including the field of historiography. ISISP, and several names of its historians, appear often in the documents of this section, as part of the front of the historians. Some of them, such as Mircea Mușat and Ion Ardeleanu, were active and top-level propagandists, and often appeared as signatories to the decisions taken by the Agitation and Propaganda Section. Others appear in the documents because their position in universities and research institutes obliged them to take an active part in cultural politics.

The Cadre Section is probably the best fund to compile short biographies of the historians of ISISP who were members of the communist party. All of the files are personal dossiers that contain basic personal data and the educational and political career of the subject. In several cases, they include reports on the subject signed by friends, colleagues, and Party officers, and addressed to the Party, aiming to demonstrate that the subject had good qualities and that he/she was reliable. But also in this case, the information given is incomplete. Most of the files concerning the top of the nomenclature are missing; others simply contain the report made by the Party (one page or less). It is not simply a story that the archives of the Party, after 1989, were purged of their most tremendous secrets. One of my informants showed me a dossier of the Cadre Section – it reported the name of the informer: ‘I took it home in December 1989, since it

was unclear what would have happened to it¹⁸. Despite their incompleteness, the sources still offer the possibility of tracking down short biographies of ISISP historians and understanding their professional and private networks.

The second fund of vital importance is the ISISP fund, which contains all the documents produced by the ISISP for internal and public use; among these documents, the discussions among historians at the Steering Committee of the Institute have a primary importance for my task. These minutes show how those historians created and organised historical researches, interpreting, applying and fitting them to the metanarrative canon offered by the Party. These documents are extremely useful since they show the different positions and arguments of the members of the steering committee on the actual narratives of history – differences that cannot be traced to their final cultural products, and which contributed to dismantling the monolithic “front of the historians”, as Ceaușescu used to refer to them. Furthermore, the other sources contained in the ISISP fund are the protocols of ISISP-sponsored events (publications, conferences, visits, projects broadly-defined, the director’s correspondence with other institutions); these documents witness the constant and multifaceted activity of ISISP between scholarly production and propaganda activities, and are thus worth considering¹⁹.

Still at the National Archives, but outside the CC fund, I have checked the family fund of Ion Popescu-Puțuri, director of ISISP between 1961 and 1989: internal meetings, projects, internal correspondence of ISISP constitute the most relevant part of the fund, for my task. Being one of the most powerful Romanian communists, he had the privilege of taking home several of the minutes of the internal committee of ISISP. This fund used to belong to the Popescu-Puțuri family, so its reliability in terms of “completeness” is questionable, especially since Popescu-Puțuri’s role in Romanian communism history is still unclear, but was certainly top-level.

The last archival resource that I have checked is the Securitate Archive files, conserved at a special institution, the National Council for the Study of the Securitate Archives (CNSAS), which is an autonomous administrative authority with juridical responsibility, controlled by the Romanian Parliament and working according to *ad hoc* national laws²⁰. The files that I consulted in the Securitate Archives were created by the Romanian secret police. They document the surveillance of historians and their activities, or are reports that some historians wrote as collaborators with the Securitate. The archive material was created with the purpose of serving the needs of the secret police, not the

¹⁸ From a personal conversation with a former ISISP historian.

¹⁹ As this fund is going through a process of re-ordering, I acknowledge the great openness and help given to me by the management of the National Archives and its archivists, specifically by director Ioan Dragan and the vice-director Alina Pavelescu.

²⁰ For a brief excursus on the history of the Securitate archives and its use, see the legal frame of CNSAS on its webpage: http://www.cnsas.ro/cadrul_legal.html; retrieved on October 12, 2015. For a critical history of the Securitate archives and its political use, see Stefano Bottoni, *op. cit.*

historian. Of all the archival sources that I have used, these are certainly the most incomplete and also the most problematic for a contemporary historian. Previous research, both on the Securitate and on the GDR's Stasi, has pointed out that several limitations and difficulties are involved when using secret police files.

First of all, the secret police operated according to a major master narrative: the suspicion of an on-going attack on state ideology; consequently, the files present this interpretation of reality. The actions of the persons under surveillance, and of the collaborators, are read by this narrative canon, ordering and transforming experience²¹. Second, the regime may have succeeded in hiding or destroying essential evidence in order to avoid criminal accountability or public shame once the regime was dismantled and the archive opened for scrutiny²². Third, the actual purpose for collecting certain information is not overtly expressed in the files²³. Fourth, collaborators may certainly have lied or distorted the truth for a number of reasons, particularly those who had been forced to collaborate. Some became honest collaborators, others less honest, to the point of being considered "untrustworthy" by the Securitate²⁴. Finally, the secret police archives are instruments by which it is possible to manipulate the present, and therefore their use is not limited to historical narrative but is also a part of contemporary Romanian politics²⁵.

What I am seeking, among the information present in these dossiers, are interpersonal relationships, networks of trust and distrust among historians. The control that the regime applied over the intellectuals has received much attention²⁶ – what is interesting for my purpose is rather the study of *what the Securitate could see through its informants*, limiting my interest to the depiction of facts rather than intelligence interpretations (which could have simply been fabricated for political purposes).

²¹ Jeffrey Wallen, *Narrative Tensions: The Archive and the Eyewitness*, in "Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas", 7/2, 2009, p. 261-278; p. 274, 276. As Virgil Poenaru has observed, 'by inscribing the Securitate archive as a site of truth about the past, post-communism simply prolonged its logic into the present', quoted in Katherine Verdery, *Secrets and Truths: Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*, CEU Press, Budapest, 2014, p. 73; see also *ibidem*, p. 60-73.

²² Emily Kozinski, Carolyn Hank, *Removing Records Documenting Acts of Violence and Atrocities from the Archive*, iConference 2012, February 7-10, 2012, Toronto, Ontario, Canada.

²³ Joachim Gauk, Martin Fry, *Dealing with a Stasi Past*, in "Daedalus", 123/1, 1994, p. 277-284; p. 281-282.

²⁴ Interview with Sorin Antohi, Bucharest, February 10th, 2013. Antohi, a former collaborator with the Securitate, claimed that 'as a teenager, I was forced to sign a document saying that I would write reports to the Securitate, I was 18, I did this under threat and harassment, I wrote reports that can be found now in the archive of the CNSAS, and that people can judge for themselves, the Securitate discarded me as insincere'.

²⁵ See, for example, Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozații și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Editura Polirom, 2013.

²⁶ Ioan Opriș, *Istoricii și Securitatea*, București, Editura Enciclopedică, vol. I (2004) and II (2006).

In this section I have indicated the limitations of the archival sources, trying to explain their primary function when they were created and which kind of knowledge and information they can offer to for research on ISISP. In the next two sections I will introduce the same kind of criticism to the other two typologies of sources considered: autobiographies and interviews.

Autobiographies

Most of the information required for the purposes of my study is unfortunately unavailable in archives. To remind the reader: since I am aiming to identify the network and power structure that determined the development of history-writing at the Party History Institute, the majority of the useful information that I am searching for is personal contacts (both professional and personal), or power unbalance (patron/clientele relationship), or conflictive relationship, in order to determine which networks were present inside the Institute and on its outskirts, and how this influenced the process of history-writing.

For this reason, the memoirs, diaries, and oral accounts of historians and employees of ISISP after the fall of Ceaușescu's regime are central witnesses, capable of creating an understanding of the trajectories performed by the historians in their milieu, and the orbit of the milieu itself around the political needs of the regime. In this section, I will present the main interpretations that scholars have given of autobiographical practices, their significance for the post-communist Romanian context, and how can autobiographies contribute to the goal of this study.

Autobiography is a literary genre that historians have approached quite recently, probably because 'autobiography meddles with academic knowledge in its desire for clear and detached understanding'²⁷, while the scholars of literature since the linguistic turn have gone far in affirming its relevance for historical narratives and the possibility of considering it for historiographical purposes²⁸.

Autobiography cannot be identified as a genre since it has no distinguishable history nor specific canon, but rather it should be considered as a tendency of writing about the Self which began in 19th century Romanticism and aimed to communicate the subjectivity of the authors – but which ultimately acquired a relevant political significance. It is the same "tendency" through which racial, ethnic and gender consciousness takes form²⁹, the narration of the Self being the most effective way to claim an identity, and to explain the point of view of the author. The historians who wrote these

²⁷ Robert Smith, *Derrida and Autobiography (Literature, Culture, Theory)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995 p. 52.

²⁸ A recent example is the International Conference on Biography organised by Örebro University, Sweden (October 2012), where literary theorists and historians discussed *Narration and Narratives as an Interdisciplinary Field of Study*.

²⁹ Robert Smith, *op. cit.*, p. 60-61.

autobiographies had privileged positions in the former communist regime, certainly, but they were also far from being powerful persons. Their position floated between scholarly standard and party canon, and their performance had a double-scale of value that coincided with their actions until 1989.

After the fall of the regime, the critiques of former political and cultural elites touched each and every of the historians mentioned here, even if they were on the streets of Bucharest on the 21st-22nd December of 1989 (and still together with many from the *Securitate*). The values of the choices of an entire life were now judged under the canons of liberal ideology in a way they could not have anticipated, and which was definitely far from Bucharest's cultural environment. The apologetic intent, therefore, appears clear in some of them. But these autobiographies represent also the disclosure of the authors' voices, which were confined and exiled in private³⁰ both before 1989, when no opinion other than the official one could have been expressed, and also after 1989, when they carried their identity as former historians of the Party. Judging from the printing of each one of them, none more than 500 copies, their urge to tell their truths in post-communist Romania has been welcomed with interest by the scholarly world and by the common network, but had definitely a secondary impact on scholarly research and almost none on the broader audience.

All the autobiographies used for the purposes of this study have been written after the fall of the communist regime by historians of the Bucharest historiographical milieu in the years of Ceaușescu's regime. All of their authors graduated in history at the University of Bucharest, worked directly for ISISP or and/or for the reviews published by ISISP, and most of them reached high functions at the University of Bucharest, at ISISP, and/or as cultural policy makers/cadre selectors. As a preliminary observation, it must be said that all the networks depicted in these volumes are deeply interconnected: all of them knew each other, or had at least a few persons in common in their networks. The autobiographies I consider have been written by Florin Constantiniu³¹, Titu Georgescu³², Dinu C. Giurescu³³, Gheorghe I. Ioniță, Șerban Rădulescu-Zoner³⁴, Apostol Stan³⁵, and Marian Ștefan³⁶.

³⁰ See the theoretical discussion on postcolonial theory and autobiography in Robert Huddart, *Postcolonial Theory and Autobiography*, London and New York, Routledge, 2008, p. 37-45.

³¹ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007.

³² Titu Georgescu, *Tot un fel de istorie*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2001.

³³ Dinu C. Giurescu, *De la SovRomconstrucții nr. 6 la Academia Română*, București, Editura Meronia, 2008.

³⁴ Șerban Rădulescu-Zoner, *A fost un destin. Amintiri, mărturii, dezvăluiri*, București, Editura Paideia, 2003.

³⁵ Apostol Stan, *De veghe la scrierea istoriei (Securitatea)*, București, Curtea Veche, 2012; idem, *Istorie și politică în România comunistă*, București, Curtea Veche, 2010; idem, *Revoluția română văzută din stradă. Decembrie 1989 – iunie 1990*, București, Curtea Veche, 2007.

³⁶ Marian Ștefan, *Trăite, văzute, auzite. 1967-1989*, București, Editura Oscar Print, 2004. The other volume is composed of memories (*amintiri*) from Marian's youth: Marian Ștefan, *Nucul de la vie. Amintiri*, București, Editura Oscar Print, 2009.

The methodologies used for the writing of these autobiographies are various, as well as the sources used. Marian Ștefan could use notes that he wrote day by day from 1967 until 1989, giving us a useful and unique instrument to move into the working milieu of “Magazin Istoric” and its surroundings. Of similar interest is Titu Georgescu, who, thanks to his diaries and daily notes, could write three volumes of memoirs, published between 2001 and 2004. Others, such as Gheorghe I. Ioniță, had to reorder their daily notes, and this procedure gives the reader a memory reconstructed and re-elaborated, an *a posteriori* interpretation that a daily diary has the advantage of preventing (since what I am searching for in these diaries are networks and plain facts fixed in time). But, of course, the goal of objectivity claimed by Ștefan for his diary, whether this objectivity be an old-fashioned historiography pretence or a literary appeal to the audience, is as unreachable as Truth is.

All of the self-biographies written after 1989 are an attempt to reclaim the author’s professional seriousness, with a partial but clear self-apologetic or justificatory intent. As for the archival documents, the self-biographies are documents which may or may not be complete in terms of information; but they have the advantage of linking together, and help to track down a draft of the “map” of the power relationships which is unavailable elsewhere, and which is still *terra incognita* for the scholarly environment, except for the protagonists of the events. The majority of these auto-biographies are not considered scholarly writings by their authors – but the authors’ profession influenced their narrative about their own life and the events witnessed (*lived, viewed, heard*, to paraphrase the title of Marian Ștefan’s volume).

And, in the list of contraindications we are enumerating, we must add the possible involuntary or voluntary misinterpretations of the events as a result of their direct involvement in them. More generally, memory is fallible³⁷ for a number of reasons. It is a recollection of fragments from the past³⁸, and the role that their authors played in them. According to Plato, it is the representation of absent things³⁹ and, according to Aristotele, is an account of the past influenced by the affection of the sensible soul⁴⁰.

The real problem for the historian reading an autobiography, is to distinguish between the information that produced the affection of the memory and the affection itself.⁴¹ It is a non-scholarly form, outside of any standard; it is chaotic and subject to change according to the moment in which that memory

³⁷ Paul Ricoeur, *History and Truth*, Northwestern University Press, 1955.

³⁸ *Ibidem*, p. 120.

³⁹ *Ibidem* p. 7-14.

⁴⁰ “Memory is of the past”, *ibidem*, p. 15.

⁴¹ *Ibidem*, p. 16. As Ricoeur clarifies: ‘What is it that we remember? Is it the affection or the thing that produced it? If it is the affection, then it is not something absent one remembers; if it is the thing, while perceiving the impression, could we remember the absent thing that we are not at present perceiving? In other words, while perceiving an image, how can we remember something distinct from it?’ (*ibidem*, p. 16-17).

becomes fixed (in the mind or in a written account)⁴². This work is a performance of imagination⁴³ with sources considered true, towards Truth. Despite their profession, the authors of these autobiographies cannot exit from their own perspective and point of view when reflecting on their past, since the latter is a personal experience and open to interpretation.

The work of memory, in this case, differs in the diaries and autobiographies written daily, and those written after 1989. The interpretations given after 1989 are a product of what Ricoeur, following Maurice Halbwachs, calls collective memory⁴⁴, which is the base of a new collective discourse⁴⁵. 'To remember, we need others'⁴⁶: the self-biographer lives in a cultural system, his/her memory is shaped and supported by it, and built according to (or in opposition to) the accounts that others have given⁴⁷. The memory there expressed is the product of a context, and the social framework of the present is fundamental to understanding these biographies⁴⁸, and subsequently to managing the knowledge they offer with proper care⁴⁹.

Writing an autobiography is to claim an identity – that of the professional historian in all the cases that I consider, and the loyal patriot in some of them. This sort of civil patriotism is considered by their authors to be expressed by their loyalty towards the state. Interestingly, not many references are made in these biographies to other nationalities or their cultures. This is due to the fact that their environment was ethnically and culturally Romanian: no place was more central than Bucharest in communist Romania for national culture, and nothing was more ethnocentric. No cultural border was close to their location, their daily life, their workplace. They had been the main active promoters of national culture in the field of history since the beginning of the communist regime in Romania. In the plans of the regime, which considered them "the historical front", they promoted the national ideology that was imposed on the rest of the country in favour of the Party and its leadership. They were the very central cultural elite. In this sense, no border was closed to them, except one: the border between being Party activists and professional historians, embodied both in themselves and in the tyranny of a despotic political power.

That which Ricoeur indicates as a 'social framework' and which I generalised previously as a 'cultural system', is what in Homi K. Bhabha's thought takes the place of 'the nation', defined as *the narrative on the nation*. This latter is created by a process in which 'to forget becomes the basis for

⁴² *Ibidem*, p. 17. The mark of the past resumes its own significance and its causation.

⁴³ *Ibidem*, p. 44.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁵ 'A new historiography', wrote Ricoeur paraphrasing Nietzsche and his *Unfashionable Observations on the Utility and Liability of History for Life* (*ibidem*, p. 68-69).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 121.

⁴⁷ *Ibidem*: 'we are never alone' in forging our memory.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 122.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 102-121.

remembering the nation, peopling it anew, imagining the possibility of other contending and liberating forms of cultural identification'⁵⁰. While the discourse on the nation was kept prisoner, enslaved, during communist times, by the official Marxist-Leninist framework, the end of the regime offered to each and every one of the national community the possibility to rewrite the nation⁵¹.

The circulation of ideas on the nation among those living the nation produces identities which are not considered as master-narrative alternatives but rather derived by creative and agonistic processes⁵². The pedagogic discourse (which is the equivalent to Ricoeur's understanding of collective memory) and the performative aspect influence each other: while the pedagogic discourse tries to impose a shared but historicised discourse on the nation, which condenses a secure and stable vision of community, its reception influences the performative aspect of the nation and the further development of the nationalist pedagogy. But the pedagogy of nationalism cannot control and fix identities, because these are always contested by other identities 'such as class, race or sexual identities' – which are themselves contested as *monolithic* by liminal identities. Every identity is nowadays (after 1989) capable of being considered liminal⁵³, when confronted by the tyranny of the nationalist official history of national communism, and the (contemporary) image of communist Romania as a prison; even the identity of those who contributed to the forging of such official history, and who lived comfortably in the centre of Bucharest, close to power and to economic resources. In this sense, every autobiography written in Romania after 1989 can claim the dignity of liminality, the courage of dissidence, and can offer an image of the self as marked by the scars of oppression.

History discipline was colonised by the Party from 1948. History was enslaved, domesticated. The regime needed it for its legitimacy. In the non-metaphorical sense, some intellectuals were also enslaved, sometimes just because they were reading a book in French (as in the case of Șerban Papacostea)⁵⁴.

⁵⁰ Homi K. Bhabha, *DissemiNation: Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation*, in idem (ed.), *Nation and Narration*, London, Routledge, 1990, p. 291-322; p. 311.

⁵¹ This does not mean that national ideology was not constantly implemented during the regime. In fact, it was; but the mediation between the collective memory of the nation and its discourse was always mediated by intellectuals loyal to the party and by party activists. See Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1991.

⁵² David Huddart, *Homi K. Bhabha*, New York, Routledge, 2006, p. 70.

⁵³ The term 'liminal', invented at the beginning of the 20th century by Arnold Van Gennep, is identified by Bhabha as 'the term [that] stress [...] the idea that what is in-between settled cultural forms or identities – identities like self and other – is central to the creation of new cultural meaning. To give privilege to liminality is to undermine solid, authentic culture in favour of unexpected, hybrid, and fortuitous cultures' (see David Huddart, *op. cit.*, p. 4-5). The memory conveyed by the autobiographies and interviews of the historians I research is certainly liminal, since it is a new reading (and a new performance of the self – see below) in a new context (post-1989 Romania).

⁵⁴ For the crime of reading bourgeois and reactionary (that is, 'French') literature, he was sent for 6 months to the excavation works of the Channel Danube – Black Sea. After his

Others were active promoters of the imperial ideology of Sovietism. However, although it is possible to distinguish between active promoters of Marxism-Leninist ideology (before 1964, and national communism afterwards) and professional historians, all these categories were functional to the Party, which took possession of the historiographical field as kept it working according to its own bureaucratic mechanisms. With this, I do not claim that Romania was colonised by communism in the strict sense⁵⁵, but the metaphor – we have seen it – becomes rewarding if we consider the post-1989 discourse on the self of this milieu of historians.

Another social framework of the collective memory is the specific group studied; the vernacular memory of the historians of ISISP of its own collective. Those historians, who knew each other since they worked together, spoke of the present and the past of their common careers, having traced a narrative of it. Collectively, in informal conversation they agreed that a certain event was relevant, had a determined vision of it, and gave it a certain meaning. This collective memory is what they, individually, question or confirm in their autobiographies and interviews, since individually they have their versions of the “ISISP history”, given by their point of observation of the events. And their individual memories are composed specifically as a counter-memories to this collective memory, that confirms or negates details or entire narratives of it. To conclude, it should be said that they all share a collective memory which is also a once-forbidden counter-memory of the official label “front of the historians” that the regime attributed to them, and which was free to express itself once the regime censorship fell in 1989⁵⁶.

And here comes also the quest of my task while analysing these autobiographies: to distinguish memory as an interpretation dictated by present discourse on the past, and on the other hand the relevance of facts, names, events, and networks for the purpose of my study.

liberation, he could not work as an intellectual (neither as dactylographer) because he was judged ‘untrustworthy’, until the end of Gheorghiu-Dej’s regime, when he entered into the N. Iorga Institute as a researcher. Source: interview with Șerban Papacostea.

⁵⁵ I follow the conclusion of Liviu Andreescu, *Are We All Postcolonialists Now? Postcommunism and Postcolonialism in Central and Eastern Europe*, in Monica Bottez, Maria-Sabina Draga Alexandru, Bogdan Ștefănescu, R. Rădulescu *et al.* (eds.), *Postcolonialism/Postcommunism: Intersections and Overlaps*, București, Editura Universității din București, 2011: communist countries in Eastern Europe were for many aspects ‘like’ postcolonial lands elsewhere in the world (p. 62), but the variety of experiences were many, not one (p. 63). Andreescu notes wisely that, when coming to the elite discourses, ‘unlike in many postcolonial states after liberation, in some postcommunist states in Europe the former (native) ex-communist elites staged a return to power after 1990, either immediately or later on, after a successful bid at re-legitimization’ (p. 65); and it is certainly the case of Romania and of its historians who contributed for years to serve the regime through their job.

⁵⁶ On collective memory during and after totalitarian regimes, see Luisa Passerini (ed.), *Memory and Totalitarianism*, Transactions Publishers, 1992, p. 2: ‘We can remember only thanks to the fact that somebody has remembered before us, that other people in the past have challenged death and terror on the basis of their memory. Remembering had to be conceived as a highly inter-subjective relationship’.

In the case of the autobiographies here considered: 1) the authors imagine and frame the materials of their memory according to the discourses elaborated by a series of social frameworks (and networks) in which they live, including the national one; 2) they contribute with their memories to the forging of a new image of the networks in which they are inserted; in this case the cultural milieu of Bucharest, and in consequence the national discourse on the past.

Despite all these considerations, which help to understand the nature of the sources in question and which are warnings for my interpretation of these writings, these autobiographies remain fundamental, and their narrations are able to create a lively stage for the protagonists of the history of ISISP more than the archival documents can do, helping to find a number of case studies around which narratives can be built that could give an understanding of ISISP to contemporary readers.

Interviews

One of the other sources considered is interviews by the protagonists of the events. The interviews of ISISP historians, and of historians related to other Bucharest-based institutions for history-writing, are a necessary part of the sources since no archive can provide the information needed to answer the research questions, nor has any previous research, including the literature published by these historians in the form of autobiographies.

The choice to adopt oral history⁵⁷ as a method implies several theoretical consequences, and knowing the device requires also taking care of the nature of oral witness. This is due to the fact that an author conducting interviews for his own purposes has, at least in the case of my study, a knowledge of the topic and subsequently knows how to position himself towards it. The positioning of the author towards the subject, his ties to the persons and the ideas, his positioning in a determined time and place have fundamental importance, as much as the subjectivity of the answers given by the persons interviewed⁵⁸.

The choice of oral history brings the responsibility of creating an archive: the interviews I conducted constitute the first oral archive of Romanian

⁵⁷ I adopt the definition of oral history given by Yow: 'Oral history is the recording of personal testimony delivered in oral form. [...] What is the oral history? Is it the taped memoir? Is it the written transcript? Is it the research method that involves in-depth interviewing? The term refers to all three' (Valerie Raleigh Yow, *Recording Oral History. A Guide for the Humanities and Social Sciences*, New York, Rowman & Littlefield, 2005, p. 3).

⁵⁸ According to Bos, 'not only does the methodology of oral history transform the agency of the narrator and those involved in the histories, the methodology ultimately changes what is studied. Questions closely connected with social history coincide with oral history methodologies, while 'official' or 'national' histories often do not consider such issues. The content of oral history [...] is special and unique not only because of the political motivation but also the set of distinctive questions explored by researchers'. Source: Brittney Ann Bos, *Historical Memory and the Representation of History: Forging Connections between National Historic Sites and Gender History*, in "Conserveries mémorielles", n. 9, 2001, available at <http://cm.revues.org/836> (retrieved on March 23rd, 2014).

historians on ISISP, which is an ultimate resource because no one has previously collected such interviews on this topic. The creation of an available archive is a responsibility that the author takes towards the scholarly community but also to the broader public in general, and towards the protagonists of the events; all these parties have the right to access the interviews recorded, which will be available also beyond the scope of my study of the topic. This consequence coincides with the obligation to follow a strict methodology, since the whole process of preparing the interviews, recording them, and storing them is a specific methodology that matters, since it is meant to create brand-new and *ad hoc* primary-sources for my research questions⁵⁹.

In the last decade, oral history has been considered by scholars as synergic with performance studies: ‘performance – whether we are talking about the everyday act of telling a story or the staged reiteration of stories – is an especially charged, contingent, reflexive space of encountering the complex web of our respective histories’⁶⁰. Since, as the motto says, stories do not tell themselves, the performative aspect is embodied indissolubly into the interviews of witnesses of events, bridging ‘being and becoming’⁶¹, and bringing a change to the view of the past. But the limitation of this power/knowledge matrix that is the witness (*‘that’s what I saw; that’s what happened; that’s how things are; that’s my/the story; that’s who I am’*)⁶² lays exactly in acknowledging that oral witnesses embody a performative aspect and the subsequent rhetorical strategies of a live-dialogue performance⁶³.

I have interviewed, in semi-structured interviews that lasted for several hours, a number of those historians involved in ISISP and in its surrounding institutions, and historians now studying communist Romania. The specific methodology of question-writing has been consequent to the general method approached by history, that is problem-oriented questions, since the oral archive I am creating is primarily driven by the necessity to obtain specific information. These questions are based on my previous knowledge of the subject, but also on specific preparation for the interviews, the hypothesis I made about ISISP and the interviewee, and his/her relationship with ISISP. Another factor that helped me in building the interviews has been the attempt to find a suitable narrative able to convey meaningful knowledge about ISISP – that is, apart from the history of

⁵⁹ David Henige, *Where Seldom is Heard a Discouraging Word: Method in Oral History*, in “The Oral History Review”, n. 14, 1986, p. 42. See also: Barbara W. Sommer, Mary Kay Quinlan, *The Oral History Manual (Second Edition)*, New York, Rowman & Littlefield, p. 4, 7.

⁶⁰ Della Pollock (ed.), *Remembering. Oral History Performance*, New York, Pelgrave, 2005, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Pollock argues against this wrong syllogism in D. Pollock, *Beyond Experience*, in “Cultural Studies ⇔ Critical Methodologies”, n. 9, 2009, p. 636-646.

⁶³ The rhetorical criticism is fundamental to understand the interviews in their dimensions of oral speeches. For a basic understand of rhetoric and its criticism from a neo-Aristotelian point of view, see Sonja K. Foss, *Rhetorical Criticism. Exploration and Practice. Second Edition*, Waveland Press, p. 27-31.

ISISP itself, creating an understanding of communist and post-communist Romania, of its historiography, of the cultural elite, of the interrelationships between national and socialist ideology, the political agendas of the regime, and the intellectuals⁶⁴.

Conclusion

For the researcher, the only possibility for the establishment of a new, fresh, and deep narrative of history-writing in communist Romania is to merge his/her research horizon and the research questions and expectations, with the narrative presented by the sources, as explained by Gadamer. In the variety of sources presented, no document could claim the status of “truth”: no really unbiased source exists. This understanding of the sources shortens the distance between archival sources, and oral and written accounts: they present a narrative of the events, and an understanding of the topic which varies for the multiplicity of reasons explained throughout the paper.

Fusing the Horizons. A Criticism of Archival Sources and Oral and Written Accounts in the Study of the History of the Historiography of Communist Romania (Abstract)

Keywords: history of historiography; history-writing; source criticism; communism; Romania; memory studies; post-colonial studies; oral history; Hans-Georg Gadamer; Party History Institute/Institute for Historical and Socio-Political Studies (ISISP).

This article is a contribution to the understanding of the bias and limitations that different kind of sources offer to the researcher in the contemporary history. Specifically, the study addresses how the researcher poses him/herself in front of the problems generated by different kinds of source materials, acknowledging Hans-Georg Gadamer's *Truth and Method*, and proposes how to deal with the different kind of narratives proposed by the sources. The specific field of investigation chosen for this study is the history of historiography under communism, and specifically of the History Institute of the Romanian Communist Party, a central party institution for history-writing existing in Romania between 1951 and 1990. The researcher have at his/her disposition different typologies of sources for this study, first of all the archival sources conserved at the National Archives of Romania (the archive of the Institute, the funds of the Central Committee of the Romanian Communist Party, the familial fund of the Institute's director, Ion Popescu-Puțuri), and the funds present at the National Council for the Study of the Securitate Archives on the Institute's historians. The article demonstrates, relying on a consolidated tradition of historical methodology, that these

⁶⁴ On the different approaches to oral history interviews used by historians, see Valerie Raleigh Yow, *op. cit.*, p. 8-9.

sources offer several limitations: they already offer a narrative, they are incomplete, and they have been subject to manipulation.

A second resource for the historian are the memoirs of the historians of the communist period, working at the Institute or in similar institutions. This second kind of sources, analysed through the instruments offered by memory studies and post-colonial studies, is considered as biased for numerous reasons: they were written after 1989, in some cases with an apologetic or justificatory intent; the researcher cannot easily distinguish information from the affection of memory, which is generated by the collective and vernacular memory that has been created after 1989. The authors of these autobiographies have imagined and framed the materials of their memory according to the discourses elaborated by a series of social frameworks (and networks) in which they lived, including the national one, and they contributed with their memories to the forging of a new image of the networks in which they are inserted.

A third kind of sources is offered by the methodology of oral history, namely interviews with former historians of the Institute. In this case, the advantage for the researcher to create *ad hoc* sources for the purposes of the study is counterbalanced by the limitations of these sources, which are the same as for the autobiographies, with the addition of the performative aspect that is contextual within the interview.

The article concludes that no source can claim the status of "truth". Therefore, the distance between different typologies of sources result to be shortened. In conclusion, the researcher has only partially the possibility to obviate the bias offered by the sources with a strong research question. The researcher's only possibility to establish a new narrative on a topic is to merge the horizon and the research questions and expectations with the narrative presented by the sources, as explained by Gadamer.

**„Noi nu suntem marxiști, ci creștini”.
Actele constitutive ale Comitetului Creștin Român
pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (1978)**

Dorin DOBRINCU

Până la sfârșitul anilor '80, despre viața religioasă din România comunistă existau puține lucrări documentate. Câțiva exilați români în Vest au reușit – nu fără mari greutate – să publice articole de presă privind situația religiei din țara de origine sau chiar să editeze reviste specializate ori să tipărească volume problematizate¹. Schimbările politice din 1989 au permis publicarea unei bogate literaturi memorialistice, a unor documente și apoi a unor lucrări privind diferite aspecte ale perioadei comuniste. Deși mult mai reduse numeric, nu au lipsit nici sursele sau analizele referitoare la chestiunile religioase în anii regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej. Deficitar rămâne încă, din acest punct de vedere, în special intervalul 1965-1989, altfel spus România lui Nicolae Ceaușescu.

Cu toate că începutul deceniului VII al secolului trecut a fost marcat de o relativă relaxare a represiei politice (spre exemplu, eliberarea majorității deținuților politici din închisori), iar sfârșitul aceleiași decade a creat iluzia unei posibile liberalizări a regimului comunist, începutul anilor '70 avea să cunoască înăsprirea situației generale în România. Viața religioasă nu a făcut excepție de la regulă, cultele continuând să fie atent supravegheate și controlate, intruziunile în viața lor internă accentuându-se chiar.

Printre cei mai afectați de noile măsuri au fost creștinii evanghelici (baptiști, creștini după Evanghelie, penticostali)². Aceștia avuseseră o istorie traumatică înainte de 1944, când situația lor se „rezolvase” prin intermediul

¹ Cel mai tenace s-a dovedit Sergiu Grossu, care împreună cu Nicole-Valery Grossu, soția lui, a reușit editarea revistei „Catacombes”, unde erau tipărite date despre persecutarea creștinilor – aparținând unor confesiuni diferite – de către regimurile comuniste din Europa de Est. România beneficia, desigur, de un loc important în paginile acestei publicații. Sergiu Grossu a realizat și o carte despre persecuțiile suferite de creștinii din România: *Le Calvaire de Roumanie Chrétienne*, Paris, Editions France-Empire, 1987 (tradusă și în limba română: *Calvarul României creștine*, f.l., Editura „Convorbiri literare” – ABC Dava, 1992). Vezi și idem, *M-am luptat lupta cea bună*, București, Editura Vremea, 2007.

² Pentru unele precizări, vezi Dorin Dobrinu, „Culte neoprotestante și drepturile omului în România”. *Un memoriu din 1977*, în ArchM, vol. IV/2012, p. 351.

măsurilor represive, care au persistat în bună măsură după instalarea regimului comunist. În anii '70 s-a afirmat o nouă generație de creștini evanghelici, care s-a implicat în acțiuni de contestare a amestecului regimului comunist în viața cultelor religioase. Cel care a demarat lunga serie de proteste a fost pastorul baptist Iosif Țon, acțiunea lui fiind susținută de zeci de persoane. În mai multe texte au fost înregistrate abuzurile autorităților și s-a solicitat respectarea libertăților religioase, prevăzute în actele normative interne și internaționale. Expediate în Vest, aceste proteste au fost difuzate la posturi de radio cu audiență deosebită în România (s-a evidențiat *Europa Liberă*)³.

Sfârșitul deceniului VIII – marcat pe plan internațional de afirmarea doctrinei drepturilor omului, iar în interior de acțiunile contestatate inițiate de Paul Goma și de Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR)⁴ – a cunoscut radicalizarea unor creștini evanghelici, în special baptiști. De această dată, criticile lor au vizat chiar fundamentele statului totalitar. Nouă baptiști (Pavel Nicolescu, Traian Bogdan, Emerich Iuhász, Ioan Brisc, Petru Cocârțeu, Ioan Moldovan, Nicolae Rădoi, Ludovic Osvath și Dimitrie Ianculovici) s-au constituit într-o organizație menită să dea tărie acțiunilor lor, care în aprilie 1978 a luat denumirea de *Comitetul Creștin Român pentru „Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință”* (mai cunoscut sub acronimul ALRC). ALRC-ul și-a declarat afilierea la organizația *Christian Solidarity International*, care își avea sediul la Zürich, Elveția. În primăvara și vara anului 1978, membrii Comitetului au întocmit mai multe acte pe care le-au înaintat atât autorităților, cât și conducerii propriei confesiuni. În același timp, diverse organizații internaționale au fost înștiințate de înființarea ALRC. Organizația românească și-a sintetizat scopul în șase puncte: „afirmarea valorilor morale și spirituale ale religiei creștine; apărarea libertății religioase și de conștiință; apărarea și ajutorarea tuturor celor persecutați din cauza convingerilor religioase; promovarea legăturilor interconfesionale între creștinii din România și cu cei din străinătate; informarea opiniei publice din România și străinătate asupra persecuției religioase din România; analizarea fenomenului religios în contextul societății socialiste”. În *Programul de revendicări* din 5 iulie 1978, membrii ALRC aveau să-și afirme explicit crezul religios, respingându-l pe cel care stătea la baza statului totalitar: „Noi nu suntem marxiști, ci creștini”⁵.

Era vorba de o opoziție structurată, așa încât regimul a reacționat în forță. Membrii ALRC au fost amenințați, șicanați la locurile de muncă, maltratați, li s-au intentat procese, au fost condamnați și încarcerați, unii au fost uciși, iar cei

³ Pentru conținutul și destinul unuia dintre ele, din 1977, și a semnatarilor săi, vezi *ibidem*, p. 351-402.

⁴ Vezi Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, ediție revăzută și îmbunătățită, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 712-730 (în continuare, *Raport final*); Ana-Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2014, *passim*.

⁵ Vezi documentul nr. 3 din acest grupaj.

mai mulți au fost determinați în cele din urmă să părăsească țara. Cu toate acestea, activitatea ALRC a continuat și în exil, fapt probat de numeroasele documente despre persecuțiile la care erau supuși fideli diferitelor confesiuni creștine în România comunistă, pe care membrii organizației le-au alcătuit cu o tenacitate rară în epocă.

Am analizat activitatea ALRC într-un studiu publicat cu mai bine de un deceniu în urmă⁶, dar consider că nu este lipsită de importanță nici publicarea documentelor care privesc această organizație. În paginile următoare public actele de constituire, care conțin și primele revendicări ale ALRC, din aprilie-iulie 1978. Este vorba despre trei documente dactilografiate, care mi-au fost puse cu generozitate la dispoziție în copie – la date diferite – de domnii Dănuț Mănăstireanu⁷, Petru Cocîrțeu⁸ și Mihnea Berindei⁹. Tuturor le mulțumesc pentru bunăvoință. Actele în discuție¹⁰ sunt utile în special pentru cei interesați de problematica religioasă, a drepturilor omului și a opoziției anticomuniste în România lui Nicolae Ceaușescu.

⁶ Vezi Dorin Dobrințu, *Libertate religioasă și contestare în România lui Nicolae Ceaușescu: Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, în AS, vol. 10, *Anii 1973-1989 – Cronica unui sfârșit de sistem*, editor Romulus Rusan, București, Fundația Academia Civică, 2003, p. 203-227.

⁷ Dănuț Mănăstireanu s-a născut și trăiește în Iași. Deși nu a făcut parte din ALRC, a avut legături strânse cu Pavel Nicolescu, care în 1978-1979 i-a trimis mai multe acte emise de organizație. Documentele respective au fost păstrate într-un dosar – din 1998 în posesia mea – împreună cu alte surse privitoare la persecutarea creștinilor din România și din estul Europei în anii '70-'80.

⁸ Petru Cocîrțeu (n. 1951). Originar din comuna Bolvașnița, județul Caraș-Severin. Studii: Școala de Tehnică Dentară din Arad (1974); specializări în domeniul dentar la universități din SUA în anii 1982-2005. Tehnician dentar la Spitalul din Caransebeș (1975-1978) și la Spitalul din Bocșa (1979-1980). A fost membru fondator al ALRC și membru al Christian Solidarity International, Zürich (1979). În 1981 a fost determinat să părăsească România, stabilindu-se în Statele Unite ale Americii, integrându-se în comunitatea baptistă românească din zona Marilor Lacuri, Akron, Cleveland. Ulterior și-a deschis propriul cabinet dentar, dar în același timp a continuat să se implice în acțiunile anticomuniste ale exilului românesc (până în 1989), în activități culturale (Romanian American Academy of Arts and Science, al cărei președinte a fost în 1999-2000) sau care urmăreau formarea teologică a tinerilor din bisericile baptiste românești. Astăzi locuiește în Cleveland, Ohio, unde există o veche și importantă comunitate de cetățeni americani cu ascendență românească. Documentele pe care le public mi le-a pus la dispoziție în copie legalizată (la Sharon O. Holle, Notary Public, Residence-Summit County, Statewide Jurisdiction, Ohio, USA) în aprilie 2003.

⁹ Mihnea Berindei a plecat din România (București) la Paris, în 1970; în momentul de față locuiește în Veneția. La sfârșitul anilor '70 s-a implicat în acțiunile politice anticomuniste ale exilului românesc din Europa Occidentală. A fost cofondator, purtător de cuvânt, apoi vicepreședinte al Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului în România, cu sediul la Paris. Contactele sale variate, extrem de utile pentru apărarea disidenților din România comunistă, i-au permis accesul la informații privind mișcările de opoziție de aici, dar și din întreg blocul sovietic. Unele dintre acestea îi parveneau de la postul de radio Europa Liberă. Sursele publicate aici mi-au fost oferite în martie 2013.

¹⁰ Copii ale acestor documente se regăsesc și la ANIC, colecția „Gabanyi”, dosar nr. 161, f. 65-78. Această colecție s-a constituit din donația făcută în anii 2000 de Anneli Ute Gabanyi, fost analist, apoi șef al departamentului de cercetare la secția de limbă română a postului de radio Europa Liberă.

În editare am adoptat ortografia Academiei Române, cu „î” din „a” (mai puțin antroponimele) și forma „sunt”. Am corectat tacit anumite chestiuni (spre exemplu, litere lipsă, majuscule ș.a.m.d.); pentru întregirea unor cuvinte lipsă am apelat la paranteze pătrate. Am păstrat formele duble pentru anumite cuvinte (e.g., „pastor”/„păstori”). În privința Numelui Mântuitorului, am menținut forma „Isus Hristos”, conform originalelor. Greșelile privind numele de persoane le-am corectat în mod tacit. Numele întreg al organizației (ALRC) l-am redat peste tot cu majuscule, deși în câteva rânduri apărea și cu minuscule. Literele inițiale din denumirile cultelor și instituțiilor le-am redat cu majuscule; la fel am procedat în cazul desemnării „Constituției”. Termenul „biserică” a fost transcris diferit în funcție de context: cu majusculă în cazul instituției/instituțiilor sau generic, iar cu minusculă când era vorba de comunitățile locale. Zilele săptămânii începeau uneori cu majusculă; le-am redat cu minusculă. În cazul unor forme vechi am optat pentru intervenție în text: „crearea” și nu „creierea”, „penticostal(ă)/i” în loc de „pentecostal(ă)/i” ș.a.m.d. Acronimele desemnând instituții le-am transcris fără puncte între litere (PCR, UTC etc.). Erorile de formulare le-am marcat prin utilizarea semnului de atenționare [sic!].

Pentru uzul cititorilor acestor surse, am realizat note de context și mai ales biografice. Din păcate, pentru unii dintre semnatarii acestor acte informațiile disponibile fie sunt reduse, fie lipsesc cu desăvârșire. Cercetări ulterioare în arhive ar putea duce la depistarea unor informații care să permită realizarea unor microportrete biografice pentru cei mai mulți, de dorit chiar pentru toți cei implicați în ALRC.

Îi mulțumesc Ligiei Dobrinu pentru ajutorul oferit la colaționarea acestor acte.

Abrevieri

art.	– articol
ALRC	– Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință
FUS	– Frontului Unității Socialiste
parag.	– paragraf
PCR/PC Român	– Partidul Comunist Român
RSR/RS România	– Republica Socialistă România
UTC	– Uniunea Tineretului Comunist

DOCUMENTE

1. Fără dată [aproximativ 1978 aprilie-mai], fără loc [probabil București]. Un grup de nouă membri ai Bisericii Baptiste înștiințează Consiliul de Stat, Ministerul Justiției, Departamentul Cultelor și Uniunea Baptistă din România despre înființarea Comitetului Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC). Se anexau *Declarația* de constituire și apelul *Încetați prigoana!* ALRC solicitase aderarea la *Christian Solidarity International*, *International Christian Association for Freedom of Belief*, cu sediul la Zürich, Elveția. Purtătorii de cuvânt ai organizației erau Pavel Nicolescu și Dimitrie Ianculovici¹¹.

Către
Consiliul de Stat
Ministerul Justiției
Departamentul Cultelor
Uniunea Baptistă

Cu respect vă aducem la cunoștință că noi, un grup de credincioși Bapțiști, am hotărât crearea în România a unui comitet creștin cu caracter interconfesional privind apărarea libertății religioase și de conștiință în țara noastră, care să aibă activitate permanentă în semnalarea cazurilor de persecuție religioasă și de studiere a fenomenului religios în contextul societății socialiste.

Alăturat anexăm declarația de constituire, care cuprinde temeiul legal, scopul și componența sa, precum și apelul: „Încetați prigoana”. Vă încredințăm de întreaga noastră loialitate față de ideea de legalitate și de dragoste fierbinte pentru țara noastră România.

Totodată vă informăm că acest comitet a cerut aderarea la „Christian Solidarity International”¹² cu sediul în Zürich, Elveția, Lenggestrasse 71.

Pavel Nicolescu¹³

¹¹ Documentul a fost reprodus sub titlul *ALRC – declarații și reacții* și pe <http://dezvaluiri.wordpress.com/alrc-dcaratii-si-reactii/>, cca august 2008; consultat la 15 decembrie 2013; editorul acestui grupaj l-a datat „mai 1978”. De asemenea, a fost redat și de Daniel Mitrofan, în *Pași. Cultul Creștin Baptist din România în perioada comunistă*, ediția a II-a, f.l. [București], Centrul de Istorie și Apologetică, f.a. [c. 2009], p. 130-134; autorul acestui volum îl redă cu data 2 aprilie 1978 (*ibidem*, p. 134).

¹² Organizația Christian Solidarity International a fost fondată în 1977, în Elveția, de pastorul Hans Stükelberger, scopul său fiind susținerea creștinilor persecutați pentru credința lor.

¹³ Pavel Nicolescu (n. 1936). Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București, pastor baptist. Implicat în acțiunile protestatare ale evanghelicilor români în anii 1970. A fost cosemnatar – alături de Iosif Țon, Silviu Cioată, Aurelian Popescu, Constantin Caraman și Radu Dumitrescu – al memoriului *Culte neoprotestante și drepturile omului în România*, trimis ambasadelor Statelor Unite ale Americii și Marii Britanii la București, precum și unor persoane și organizații din Occident, difuzat pe 3 aprilie 1977 la postul de radio Europa Liberă. Drept urmare, a fost arestat, anchetat și maltrat de autoritățile comuniste. Toate acestea nu l-au împiedicat să joace un rol determinant în constituirea ALRC, în 1978. Formal a fost, alături de Dimitrie Ianculovici,

Nicolae Traian Bogdan¹⁴

Emerich Iuhász

Ioan Brisc

Petru Cocîrțeu¹⁵

Ioan Moldovan

Nicolae Rădoi¹⁶

Ludovic Osvath

Dimitrie Ianculovici¹⁷

Declarație

privind constituirea Comitetului Creștin Român
„Pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință” (ALRC) și de aderare
a Comitetului la organizația: „Christian Solidarity International”,
International Christian Association for Freedom of Belief,
Lenggestrasse 71 Zürich/Elveția

Un grup de credincioși evanghelici (baptiști) din România.

În dorința de a ajuta pe frații lor de orice confesiune creștină, care sunt prizonieri pentru credința lor în Dumnezeu:

purtător de cuvânt al ALRC, în realitate s-a dovedit liderul organizației. Avea să plece din România în 1979, practic fiind vorba de o expulzare. S-a stabilit la New York, unde locuiește și astăzi. Pentru o biografie detaliată a lui Nicolescu, vezi Dorin Dobrințu, „*Culte neoprotestante și drepturile omului în România*”..., p. 356, 368.

¹⁴ Nicolae Traian Bogdan (1958?-1983). Din Timișoara. La 6 iunie 1979 a fost condamnat la două luni închisoare pentru „parazitism”. A fost maltrat în timpul detenției. Potrivit descrierii mamei sale, care l-a vizitat atunci, avea fața acoperită cu tăieturi și contuzii, un braț rupt și un dinte din față lipsă. În februarie 1980 a fost arestat și bătut în mai multe rânduri. Plănuiind să fugă din țară împreună cu soția sa, N.T. Bogdan a trăit ascuns o perioadă, fiind adăpostit de diverse familii creștine. În decembrie 1983 a fost găsit spânzurat în podul unei case din București. Tatăl său i-a văzut corpul la morgă, unghiile îi erau smulse, iar ochii scoși. El nu fusese depresiv, nu avusese tendințe suicidare, considerând că aceasta era împotriva valorilor creștine. Vezi Sergiu Grossu, *Calvarul...*, p. 200-202; Petru Cocîrțeu, *Viziunea unei națiuni*, f.l., Editura Macarie, 1998, p. 100-101, 135; Alexa Popovici, *Istoria baptiștilor din România, 1856-1989*, ediția a 2-a revizuită, Oradea, Editura Făclia, Editura Universității Emanuel din Oradea, 2007, p. 815.

¹⁵ Petru Cocîrțeu (vezi *supra*, nota 8).

¹⁶ Nicolae Rădoi. La începutul anului 1978 a fost ales membru în Comitetul bisericii baptiste din Caransebeș, ceea ce l-a adus, alături de alții, în conflict cu liderii Uniunii Baptiste din RSR și ai Comunității Baptiste Timișoara, precum și cu autoritățile comuniste. Fondator al ALRC, a fost arestat la 15 octombrie 1978 pentru „tulburările de la Caransebeș”, împreună cu Petru Cocîrțeu și Ionel Prejban. Cei trei au fost judecați și condamnați după trei zile: Petru Cocîrțeu la opt luni de închisoare, Ionel Prejban la un an închisoare, iar Nicolae Rădoi la un an și jumătate de închisoare. După eliberare din închisoare, Rădoi avea să emigreze în Statele Unite ale Americii. Vezi Nicolae Rădoi, *Dosarele memoriei mele*, pe radioinicolae.blogspot.ro, cca 25 mai 2011; consultat la 5 mai 2015.

¹⁷ Dimitrie Ianculovici. Împreună cu Pavel Niculescu, a fost purtător de cuvânt al ALRC. În anii 1978-1979 a fost urmărit cu atenție de Securitate. Vezi ANIC, colecția „Gabanyi”, dosar nr. 162, f. 16.

Înțelegând că ierarhii și conducătorii lor oficiali nu-i reprezintă în mod demn și nu le apără interesele cultice; Văzând că atitudinea Departamentului Cultelor față de fenomenul religios îmbracă forme din ce în ce mai subtile și mai represive, iar ierarhii și liderii religioși devin instrumente tot mai docile ale Departamentului Cultelor împotriva credincioșilor și instituțiilor religioase; Convinși în mod sincer că religia în țara noastră joacă un rol din ce în ce mai important ca factor moral, social și spiritual, că departe de a fi „Opiu” pentru popor este un ferment în lupta pentru afirmarea demnității umane, pentru libertate și pentru respectarea drepturilor omului.

Încredințați fiind că prin această acțiune a noastră slujim atât Bisericii Creștine cât și Patriei,

În conformitate cu:

1. Constituția RSR-ului, potrivit căreia: „Cetățenii Republicii Socialiste România au dreptul de a se asocia în... organizații obștești”, „Statul sprijină activitatea organizațiilor de masă...” (art. 37), „Cetățenilor RSR-ului li se garantează libertatea cuvântului, a presei, a întrunirilor...” (art. 28).

2. Declarația Universală a Drepturilor Omului, potrivit căreia: „Orice persoană are dreptul la libertatea de întrunire și de asociere pașnică” (art. 20.1).

3. Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice, potrivit căruia „orice persoană are dreptul de a se asocia în mod liber cu altele... pentru ocrotirea intereselor sale” (art. 22.1).

4. Actul final de la Helsinki al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, potrivit căruia: „Statele participante vor respecta drepturile omului și libertățile fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conștiință, religie sau de convingere pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie” (14/VII parag. 1) și „Statele participante vor recunoaște și respecta libertatea individului de a profesa și practica singur sau în comun religia sau convingerea acționând după imperativele propriei sale conștiințe” (1A/VIIIXX [sic!] parag. 3).

Se constituie în România: Comitetul Creștin Român: „Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință”, ALRC.

Scopul ALRC este următorul:

1. Afirmarea valorilor morale și spirituale ale religiei creștine.
2. Apărarea libertății religioase și de conștiință.
3. Apărarea și ajutorarea tuturor celor persecutați din cauza convingerilor religioase.

4. Promovarea legăturilor interconfesionale între creștinii din România și cu cei din străinătate.

5. Informarea opiniei publice din România și străinătate a(supra) persecuției religioase din România.

6. Analizarea fenomenului religios în contextul societății socialiste.

Comitetul este format din următorii:

1. Pavel Nicolescu (laborant București).
2. Dimitrie Ianculovici (muncitor Timișoara).
3. Ioan Moldovan (inginer Timișoara).
4. Petru Cocârțeu (tehn.[ician] stomatolog Caransebeș).
5. Ioan Brisc (elev Timișoara).
6. Emerich Iuhász (muncitor Timișoara).
7. Nicolae Traian Bogdan (muncitor Timișoara).
8. Nicolae Rădoi (șofer Caransebeș).
9. Ludovic Osvath (muncitor Zalău).

Membrii Comitetului ALRC solicită a fi primiți în rândurile organizației „Internaționala Solidarității Creștine” („Christian Solidarity International”), aderând și susținând în întregime documentul „Petition adresată conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa privind libertatea religioasă și de conștiință în toate statele semnatare ale Acordului de la Helsinki”, document elaborat de susmenționata organizație.

Comitetul ALRC desemnează ca purtători de cuvânt ai săi pe următorii:

1. Pavel Nicolescu
2. Dimitrie Ianculovici

ÎNCETAȚI PRIGOANA

Prigoana religioasă din România cu discriminările la care sunt supuși credincioșii, îndeosebi cei neoprotestanți, devine pe zi ce trece un fapt tot mai vizibil și imposibil de tăgăduit. Această realitate dureroasă începe să preocupe din ce în ce mai mult opinia publică internă și externă. Nici un semn nu ne arată că aceste încălcări flagrante ale libertății și demnității omului ar fi pe cale să înceteze, ci dimpotrivă an de an se înmulțesc metodele și cazurile de persecuție religioasă în țara noastră.

CONDUCĂTORI AI PARTIDULUI ȘI GUVERNULUI ROMÂN:
încetați prigoana!

V-ați angajat să respectați și să apărați cu sfințenie drepturile fundamentale și constituționale ale românilor. Spre bucuria întregului popor, România a semnat și a aderat la pacte și acorduri internaționale în care se afirmă și se garantează libertatea de conștiință, credință și practică religioasă, libertatea cuvântului, a întrunirilor pașnice și a promis să-și adapteze legislația internă acestor principii mari și sfinte.

Cu toate acestea, spre uimirea și indignarea noastră, sute de mii de cetățeni români sunt împiedicați în practica crezului lor și supuși unor presiuni, discriminări și persecuții din cauza credinței și convingerilor lor. *Încetați prigoana!*

Este timpul să vă țineți cuvântul dat în fața întregului popor și în fața forurilor internaționale, este timpul să dispuneți încetarea prigoanei.

Discriminările grave în domeniul învățământului, aplicarea incorectă a Decretului 153, obligativitatea pentru creștini de a presta jurământul de

loialitate față de politica internă a partidului (care este bazată pe concepția materialist-atei), inegalitatea pentru creștini în ocuparea de funcții și în salarizare, nepotrivirea ce există între Constituția și Decretul de organizare și funcționare a Departamentului Cultelor, amestecul ilegal și abuziv al acestuia din urmă în viața spirituală a bisericilor creștine ne obligă să cerem: *încetați prigoana!*

CONDUCĂTORI AI DEPARTAMENTELOR CULTELOR: *încetați prigoana!*

Reveniți la legalitate și redați organismului pe care-l conduceți caracterul său legal de organ de supraveghere și control al respectării legii. Deoarece constituiți unicul organ specializat prin care Statul Român s-a angajat să garanteze deplina libertate religioasă și să caute preîntâmpinarea unor abuzuri și discriminări în acest domeniu: *încetați prigoana!*

Tocmai inspectorii teritoriali de culte încalcă aceste libertăți acordate de Constituția și de Statutul de Organizare și Funcționare al Cultului, desfășurând o intensă activitate de intimidare, amestecându-se în alegeri, exercitând presiuni psihologice asupra păstorilor, instigând pe creștini, acordând aprobări și semnături după bunul lor plac doar celor considerați că ar corespunde politic și transformându-se tot mai mult în organe represive, de aceea vă cerem: *încetați prigoana!*

REPREZENTANȚI AI JUSTIȚIEI ȘI SECURITĂȚII STATULUI: *încetați prigoana!*

Sunt nenumărate cazuri de creștini în România care au suferit amendări, violări de domiciliu, percheziții, anchetări și bătăi și unii chiar au fost târați în procese pe care pe nedrept le-au pierdut și acestea toate pentru unica „vină” că sunt creștini și au vrut să se bucure împreună cu ceilalți frați ai lor de aceeași credință, să se roage împreună sau să aibă o clădire proprie în acest sens.

În întâlnirile cu Dumneavoastră de nenumărate ori, nu v-ați sfiit să ne jigniți și să ne răniți în demnitatea noastră de cetățeni români denumindu-ne: „paraziți, antisociali, anacronici, antistatali, oameni care dăunează societății și care caută s-o țină pe loc” etc. etc. De aceea vă cerem: *încetați prigoana!*

CONDUCĂTORI AI CULTULUI BAPTIST: *încetați prigoana!*

Pentru că sunteți în fruntea unei confesiuni creștine care v-a încredințat mandatul de a reprezenta și apăra pe frații voștri, *încetați prigoana!*

Poporul creștin baptist și-a pus mari speranțe în ultimele schimbări în cadrul conducerii Cultului, dar iată că numai după un an de la ultimul Congres un val de nemulțumire a cuprins întreaga țară și un divorț total s-a stabilit între d-voastră și popor, de aceea *încetați prigoana!*

Orice represalii venite din partea Departamentului Cultelor ca destituiri de păstori, închideri de biserici, exmatriculări din seminar, emiterea de instrucțiuni și circulare, acestea toate fiind împotriva spiritului mărturisirii de credință și a Statutului nostru au primit „binecuvântarea” conducerii Uniunii Baptiste de aceea vă strigăm: *încetați prigoana!*

Atunci când aveți probleme și nelămuriri mergeți înaintea Domnului și cereți-I ajutorul și lumina Sa, rugați-vă mai mult, postiți și consultați Sfânta Scriptură și căutați călăuzirea Duhului Sfânt în orice situație, refuzând să mergeți la oameni care nu cred în Dumnezeu pentru a primi sfaturi și instrucțiuni: *încetați prigoana!*

Începeți să fiți creștini în gândire, scopuri și procedură: *încetați prigoana!*

Întregul popor crede că a sosit timpul să începeți să deveniți oameni de jertfă, gata să riscați și să suferiți orice alături de El pentru lucrarea lui Dumnezeu ca urmași demni ai Blândului Crucificat Isus Hristos, de aceea vă îndemnăm acum în ceasul al unsprezecelea: treziți-vă!

Încetați să mai slujiți la doi stăpâni: *încetați prigoana!*

FRAȚI ROMÂNI!

Orice om care este sclavul unor prejudecăți politice, naționaliste sau confesionale și oricine este cuprins de teamă, indiferență sau intoleranță față de semenul său ajunge să promoveze direct ori indirect nedreptatea și persecuția între Români.

De aceea să ne oprim și să înțelegem că suntem frați, parte din inima aceluiasi popor și că orice represalii și libertăți îngrădite nu duc decât la slăbirea neamului nostru, lovind în unitatea poporului Român și în prestigiul internațional al țării noastre.

Să ne unim vocea împotriva discriminărilor și a nedreptăților, împotriva încălcărilor de orice fel a drepturilor fundamentale ale omului!

Glasul nostru, devenind astfel mai puternic, va ajunge să fie auzit și de cei în drept, pentru ca să ajungă să facă ceea ce de mult trebuia făcut: ÎNCETAREA PRIGOANEI RELIGIOASE ÎN ROMÂNIA, spre binele nostru și al întregului popor și spre bunul renume al patriei noastre dragi.

Tuturor factorilor de răspundere, vă cerem:

ÎNCETAȚI PRIGOANA!

2. Fără dată [aproximativ 1978 aprilie], fără loc [probabil București].

Formular tip de adeziune la Comitetul Creștin pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC).

Către

Comitetul Creștin Român

„Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință”

ALRC

Subsemnatul..... aparținător al Cultului
Creștin.....frecventez Biserica Creștină.....
din localitatea..... născut în ziua.....
luna..... anul..... domiciliat în
localitatea..... strada.....nr..... bloc.....
scara..... etaj..... apartament..... județul.....

Sunt căsătorit cu..... am copii.....
am absolvit/sau studiez în prezent/ cursurile.....
în viața socială lucrez ca..... în cadrul întreprinderii
/instituției/..... localitatea.....

Aflând că în țară s-a constituit un Comitet Creștin cu caracter interconfesional pentru apărarea libertății religioase și de conștiință (ALRC) care este afiliat la organizația Christian Solidarity International cu sediul la Zürich, Elveția, cer să fiu primit ca membru activ al acestui Comitet și respectiv al organizației internaționale, fiind de acord cu documentele elaborate de acest comitet precum și cu documentul „Petition to the Conference for Cooperation and Security in Europe” (Cerere adresată Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa) elaborat de Christian Solidarity International (Internaționala Solidarității Creștine), angajându-mă să contribui la apărarea libertății religioase și de conștiință atât în țară cât și în alte părți ale lumii.

Data.....

Semnătura:

3. 1978 iulie 5, București. *Program de Revendicări elaborat de Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC)*, structurat în 24 de puncte, semnat de 27 de persoane și înaintat Consiliului de Stat, Ministerului Justiției, Departamentului Cultelor și Uniunii Baptiste din România¹⁸.

Comitetul Creștin Român
„Apărarea Libertății Religioase
și de Conștiință” (ALRC)

Către
Consiliul de Stat
Ministerul Justiției
Departamentul Cultelor
Uniunea Baptistă

Alăturat vă înaintăm documentul: „Program de revendicări”.

Purtători de cuvânt ai ALRC

1. Pavel Niculescu
2. Dimitrie Ianculovici

¹⁸ Cu unele lipsuri, acest act a fost reprodus și de Daniel Mitrofan, *op. cit.*, p. 539-543.

DOCUMENTUL Nr. 3¹⁹

Program de revendicări

elaborat de Comitetul Creștin Român:
„Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință” (ALRC)

Epoca contemporană se caracterizează prin participarea din ce în ce mai largă a maselor de oameni la problemele vieții publice. Orice regim democratic trebuie să cunoască îndeaproape și să țină seama de poziția opiniei publice.

La toate nivelele, de la individ până la națiune, popoarele lumii sunt chemate să apere pacea, libertatea și dreptatea pe pământ.

Ca cetățeni loiali, care-și iubesc patria și neamul din care fac parte, precum și în calitate de creștini împlinind cuvintele Mântuitorului Isus Hristos: „Am fost flămând și Mi-ați dat de mâncat; Mi-a fost sete și Mi-ați dat de băut; Am fost străin și M-ați primit; Am fost gol și M-ați îmbrăcat; Am fost bolnav și ați venit să Mă vedeți; Am fost în temniță și ați venit pe la Mine” (Matei 35:35-36), dorim să ne aducem modesta noastră contribuție la apărarea drepturilor fundamentale ale omului, la respectarea prevederilor constituționale și la ridicarea prestigiului internațional al României.

Societatea Românească a cunoscut în ultimii ani numeroase prefaceri și transformări înnoitoare. Suntem martorii unui amplu program de reconstrucție în foarte multe domenii de activitate. Salutăm cu satisfacție ultimele reforme propuse de către conducerea statului nostru în ceea ce privește economia țării, legislația și în alte domenii.

Numai în poziția Partidului Comunist Român față de religie nu s-a produs în principiu nici o schimbare, și astăzi fiind folosite aceleași metode și practici neschimbate de 30 de ani. Faptul acesta a dus la încordarea relațiilor dintre stat și biserică, constituind o permanentă stare de suferințe și tensiune pentru credincioși.

Întrucât această situație nu mai poate dăinui multă vreme, deoarece ea afectează atât lucrării Bisericii Creștine cât și prestigiului României în lume, considerăm că o schimbare de atitudine în acest domeniu este absolut necesară.

Ca urmare, cerem organelor centrale de partid și de stat următoarele:

1. Dreptul asociațiilor religioase de a exista nestingerite și de a fi recunoscute de lege.

În acest sens cerem:

– dreptul Bisericii Romano-Catolice de-a avea un statut juridic recunoscut²⁰;

¹⁹ Astfel în original.

²⁰ Biserica Romano-Catolică a avut în România comunistă un statut incert, de „tolerată” (ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 174, vol. 3, f. 63-66; Vladimir Socor, *Change in the Situation of the Roman Catholic Church in Romania?*, Radio Free Europe Research, 27 December 1983, p. 4; *Raport final*, p. 279-281).

– reînființarea Bisericii Greco-Catolice, care a fost desființată de Statul Român în anul 1948²¹;

– reînființarea Cultului Adventist Reformist de Ziua a 7-a²²;

– recunoașterea oficială a mișcării evanghelice „Oastea Domnului”, din cadrul Bisericii Ortodoxe Române²³.

Dreptul asociațiilor religioase din România de a adera la organizații internaționale religioase fără aprobare oficială.

2. Dreptul de-a practica religia și asocierea în Biserici, case particulare și în public, fără a fi nevoie de aprobare oficială, precum și dreptul de a predica, a boteza, a evangheliza și de a oficia orice altă ceremonie religioasă în aer liber.

Dreptul de a exercita activitate pastorală fără restricții oriunde pe teritoriul țării, în special în spitale, azile de bătrâni și închisori.

Dreptul preoților și pastorilor de a conferenția și predica oriunde sunt chemați, indiferent de confesiunea care-i cheamă.

3. Dreptul de a alege în mod liber pe slujitorii bisericii și organele de conducere bisericească, a ierarhilor, a preoților, pastorilor și profesorilor de teologie.

Încetarea amestecului departamentelor cultelor în problemele interne ale bisericii, desființarea legitimațiilor și carnetelor de preoți și păstori, precum și anularea obligativității de a fi în prealabil „recunoscut” sau „aprobat” înainte de

²¹ Biserica Greco-Catolică Unită cu Roma a fost desființată de statul comunist la sfârșitul anului 1948. Credincioșii au fost obligați să treacă la Biserica Ortodoxă Română, această confesiune preluând și cea mai mare parte a proprietăților cultice ale greco-catolicilor, în primul rând bisericile, casele parohiale și cimitirele. Toți episcopii greco-catolici, cei mai mulți dintre preoți și un număr dintre credincioși au refuzat să răspundă comenzi politice și cântecelor de sirenă ale ierarhiei BOR, asupra lor dezlănțuindu-se represiunea. Abia prăbușirea comunismului, în 1989, avea să permită reintrarea în legalitate a Bisericii Greco-Catolice. Vezi *Raport final*, p. 277-279.

²² Adventiștii reformiști au fost considerați o „sectă” sau o „grupare anarhică” între anii 1948 și 1989, activitatea lor fiind interzisă de autoritățile comuniste (ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 174, vol. 3, f. 7v.-8, 66).

²³ Oastea Domnului a fost o mișcare evanghelică fondată în Biserica Ortodoxă Română în perioada interbelică; sediul era la Sibiu. Liderul ei recunoscut a fost preotul Iosif Trifa, care se supunea mitropolitului Nicolae Bălan, ierarhul Mitropoliei Ardealului. Între cei doi a apărut o dispută, care în cele din urmă avea să ducă la caterisirea lui Trifa (1935). Acesta a murit în 1938, dar Oastea Domnului s-a menținut ca organizație. Prin decizia 98/1949 a Patriarhiei Române, Oastea Domnului a fost interzisă. Însă membrii săi și-au continuat activitatea clandestin. Liderii organizației au fost arestați în 1959, 22 dintre ei – între care Traian Dorz, Alexandru Pop, Nicolae Moldoveanu, Petru Popa, Constantin Tudose, Valeriu Irinca și Nicolae Marini – primind diferite condamnări, muncă silnică, închisoare corecțională etc. (vezi sentința nr. 510 a Tribunalului Militar Cluj, de la Arhivele Militare Pitești, fond Tribunalul Militar Cluj, dosar nr. 70/4/1959, nepaginat, reprodusă în Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, Editura Humanitas, 2009, p. 670-688). Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române avea să ridice caterisirea lui Iosif Trifa în ședința din 28 septembrie 1990 (vezi *Părintele Iosif Trifa*, disponibil la <http://www.oasteadomnului.ro/parintele-iosif-trifa/>; consultat la 1 octombrie 2015).

a ocupa o funcție în conducere sau de a fi repartizat într-un post de activitate bisericească.

Anularea plafonului fix de posturi parohiale și pastorale impus de către departamentul cultelor și dreptul de a înființa noi parohii și cercuri de lucru potrivit credincioșilor fără a fi nevoie de o aprobare prealabilă.

4. Dreptul de a construi, de a cumpăra sau de a închiria locașuri de închinăciune fără a fi nevoie de aprobarea Departamentului Cultelor. Respectarea strictă a dreptului de a deschide noi biserici locale, cercuri de lucru și parohii.

Dreptul de a repara sau reconstrui toate imobilele din dotarea cultică afectate de cutremur (biserici, case de rugăciuni, case parohiale, școli teologice etc.).

Încetarea oricăror presiuni exercitate asupra unor proprietari care doresc să vândă sau închirieze imobile sau terenuri unor grupuri de credincioși sau organizații bisericești pentru a fi folosite în scopuri religioase.

Dreptul de proprietate asupra bisericilor, asupra obiectelor liturgice și asupra donațiilor.

Înscrierea și intabularea ca proprietate cultică fără aprobarea Departamentului Cultelor a oricăror imobile cumpărate sau construite.

Dreptul de a primi bani, donații, ajutoare materiale, instrumente și obiecte de cult din partea creștinilor din străinătate care trimit fie ca persoane particulare, fie ca organizații religioase.

5. Dreptul de a manifesta în mod public opinia religioasă așa cum există în prezent pentru propaganda antireligioasă.

Dialog liber între creștini și marxiști la radio, televiziune și în presă.

Dreptul creștinilor de a replica în organele de presă ale Frontului Unității Socialiste (FUS), (Săptămânalul „Magazinul” și Cotidianul „România Liberă”) propagandei și atacurilor ateiste, întrucât toate cele 14 culte religioase sunt membre ale FUS.

6. Dreptul de a tipări și distribui literatură religioasă fără aprobare oficială. Dreptul de a tipări literatură religioasă în cantitățile necesare sau de a o importa (biblii, cărți de rugăciune, cărți liturgice, calendare religioase, cărți de cântări, catehisme, comentarii, dicționare biblice, manuale teologice, filme și diafilme religioase, literatură creștină etc.)

Presă religioasă liberă. Desființarea cenzurii impusă de Departamentul Cultelor. Apariția revistelor religioase la timp, cu regularitate și într-un tiraj corespunzător necesităților. Publicarea în revistele religioase a tuturor aspectelor cultice, inclusiv a oricăror cazuri de persecuție religioasă ca: destituiri și retrogradări din serviciu, eliminări din școli, amendări, procese, percheziții, anchete, condamnări etc.; precum și știri și comentarii despre viața religioasă de peste hotare: campanii de evanghelizare, congrese teologice, apariții de cărți, noutăți ecumenice, relații interconfesionale etc.

Înființarea în România a unei societăți pentru tipărirea și răspândirea Bibliei și Literaturii Religioase.

Dreptul oricărei confesiuni religioase de a-și avea propria tipografie și de a fi dotată cu orice mașini de multiplicare – XEROX –.

Dreptul de a răspândi și vinde literatură religioasă și Biblii în limba română, maghiară, germană, sârbă, engleză, franceză, germană, prin colportori, librării și chioșcuri care să funcționeze pe lângă școli teologice, catedrale, biserici, case de rugăciune, mănăstiri etc.

7. Dreptul de a face educație religioasă copiilor și tineretului. Dreptul preoților și pastorilor de a ține în mod liber cursuri de catehizare, de a înființa cercuri de rugăciune și studii biblice, de a organiza coruri, ore de tineret, excursii, precum și dreptul de a se preda în școlile publice, paralel cu orele de marxism, lecții de religie pentru copiii creștinilor, de către profesori de religie desemnați de către cultele religioase.

Dreptul de a înființa în cadrul confesiunilor religioase asociații de copii, femei, studenți și tineret.

Dreptul părinților de a da educație religioasă copiilor lor și obligația pentru cadrele didactice de a ține cont de punctul de vedere al părinților creștini în ceea ce privește participarea copiilor lor la anumite activități culturale, politice și festive.

Încetarea sabotajului față de ziua de duminică și față de marile sărbători ale Bisericii Creștine (Crăciun, Paște, Rusalii) în școli, instituții și întreprinderi. Respectarea zilei de duminică ca zi de odihnă pentru creștini. Respectarea zilei de sâmbătă ca zi de odihnă pentru creștinii adventiști.

Oficializarea principalelor sărbători religioase (Crăciun, Paște, Rusalii etc.).

Încetarea îndoctrinării forțate a copiilor și tinerilor creștini cu ideile ateismului și materialismului.

8. Dreptul de a efectua opere cu scop caritabil, prin colecte și fonduri, precum și de a înființa orfelinate, azile de bătrâni, case de odihnă și tabere pentru tineretul creștin.

9. Dreptul de a înființa și de a conduce centre de învățământ și școli teologice de grad mediu și universitar pentru formare de pastori și preoți, fără amestecul Departamentului Cultelor, și celor ce candidează la învățământul teologic de a fi recrutați și aleși în mod liber.

Întrucât se observă un interes crescând al Departamentului Cultelor în controlarea învățământului teologic, cerem cu fermitate încetarea oricărui amestec în selectarea candidaților, în repartizarea absolvenților și numirea profesorilor la școlile de teologie.

Dreptul oricărui tânăr creștin de a studia teologia în țară și în străinătate și de a urma cursuri teologice la zi și prin corespondență la orice școală teologică din lume, dacă școala îl înscrie, fără aprobarea Departamentului Cultelor.

10. Dreptul de a ține cursuri biblice, întruniri religioase, congrese teologice și cultice, fără aprobarea Departamentului Cultelor.

Posibilitatea de a da curs oricăror invitații din străinătate pentru a participa la congrese, conferințe, întruniri religioase etc.

Dreptul de a participa la întruniri cu caracter interconfesional și de colaborare la reviste străine cu caracter confesional și interconfesional.

Dreptul de a te abona la reviste religioase străine.

11. Dreptul pentru orice creștin de a avea acces liber în învățământul superior, în servicii și în viața academică (învățământ, cercetare științifică, ziaristică, creație artistică, diplomatie etc.); de a se specializa în filozofie, sociologie, psihologie, drept, istorie, economie politică, relații economice internaționale, științe politice etc.; de a obține orice titlu academic în aceste domenii; de a urma cursurile oricărei facultăți fără recomandare PCR și UTC

Dreptul de a fi promovat în funcții de răspundere, potrivit pregătirii și capacității sale profesionale și de a beneficia de o salarizare corespunzătoare fără a se avea în vedere apartenența sau neapartenența politică.

Încetarea discriminării ideologice și a persecuției religioase în scopul de a se stopa emigrarea creștinilor; unul din motivele emigrării îl constituie acela că creștinii își văd amenințat viitorul lor și în special al copiilor lor.

12. Dreptul bisericilor și asociațiilor religioase de a avea acces la mass-media (televiziune, radio, presă) și de a difuza prin radio și televiziune în zilele de duminică și alte sărbători religioase predici, rugăciuni, conferințe și servicii religioase, precum și de a fi transmise prin radio și televiziune momente creștine din întreaga lume și din țară ca: congrese, campanii de evanghelizare, personalități religioase, solemnitatea alegerii unor înalți ierarhi și lideri creștini etc.

13. Dreptul credincioșilor de a sesiza persecuția religioasă acelor deputați ai Marii Adunări Naționale care sunt în același timp lideri sau ierarhi ai unor culte religioase. Obligația acestor deputați de a interpela în sensul celor sesizate Departamentului Cultelor de pe lângă Consiliul de Miniștri și pe Vicepreședintele Consiliului de Miniștri care coordonează activitatea Departamentului Cultelor. Obligația deputaților sesizați de a răspunde credincioșilor, dându-le în scris răspunsul dat de cei interpelați.

14. Redeschiderea imediată a tuturor bisericilor creștine arondate, precum și reîncadrarea în serviciu a tuturor preoților, pastorilor și profesorilor de la școlile de teologie, destituiți din funcțiile lor în mod arbitrar de Departamentul Cultelor sau de conducerile confesiunilor religioase. Reînscrierea elevilor și studenților din școlile teologice care au fost eliminați în mod arbitrar.

Repararea tuturor nedreptăților și abuzurilor față de creștini făcute în biserici, școli, întreprinderi și sesizate până în prezent prin diverse memorii și scrisori de către grupuri de creștini și biserici locale.

Rezolvarea promptă a tuturor problemelor sesizate de credincioși în cadrul și în termenul legal de către Consiliul de Stat, Departamentul Cultelor, conducerile confesiunilor religioase sau alte organe.

15. Respectarea convingerilor religioase ale tinerilor creștini aflați sub arme. Dreptul lor de a participa duminica la servicii religioase și de a poseda minimum de literatură religioasă ca: Biblie, Noul Testament, carte de cântări, carte de rugăciuni etc.

16. Dreptul creștinilor Români de a semna sau nu jurământul de loialitate față de politica internă a PCR, potrivit cu convingerile religioase ale fiecăruia.

Posibilitatea pentru toți cei ce vor să-l semneze de a adăuga o clauză privind neacceptarea ideologiei ateiste a partidului și atașamentul lor la concepția religioasă față de lume și viață.

17. Aprobarea oficială a vizitei evanghelistului Dr. Billy Graham²⁴ în țara noastră, precum și a altor personalități creștine proeminente din alte țări.

18. Punerea de acord a legislației interne, acolo unde ea știrbește libertatea religioasă și de conștiință, cu pactele internaționale privind respectarea drepturilor omului la care România a aderat.

19. Dreptul confesiunilor religioase și a grupurilor de credincioși de a ajuta material pe credincioșii persecutați (concediați, condamnați, retrogradați, exmatriculați) pentru convingerile lor.

Dreptul de a constitui fonduri, colecte, de a primi daruri din țară și străinătate în scopul de a-i ajuta pe ei și familiile lor.

20. Dreptul credincioșilor condamnați pentru convingerile lor religioase de a fi vizitați de credincioși, preoți, pastori și familie, precum și dreptul de a poseda minimum de literatură religioasă (Biblie, carte de cântări, carte de rugăciuni, catehism etc.).

Dreptul celor condamnați de a li se acorda asistență religioasă la cerere.

21. Dreptul bisericilor și a adunărilor de credincioși de a cumpăra, primi, poseda și folosi mijloace de transport în comun, și dreptul de a-și angaja un șofer.

²⁴ William (Billy) Franklin Graham (n. 1918). Evanghelist american de confesiune baptistă. După ce, timp de câțiva ani, a fost pastor al unor biserici din statele Florida și Illinois, în deceniile următoare s-a implicat în acțiuni masive de evanghelizare – caracteristice pentru protestantismul evanghelic – în SUA și în numeroase țări situate practic pe toate continentele, folosind mijloace moderne, predicile sale (adaptate societății, nevoilor omului contemporan) fiind ținute în biserici și săli publice cu mare capacitate, pe stadioane etc. A susținut emisiuni radiofonice, a fondat asociații, reviste, edituri, studiouri cinematografice, toate pentru răspândirea mesajului creștin. Foarte popular, Billy Graham a exercitat o influență enormă asupra spațiului public american, inclusiv asupra multor președinți și a altor politicieni americani. În anii '60, lui Graham i s-a permis și intrarea în diverse țări comuniste: Iugoslavia (1967), Ungaria (1977, 1985, 1989), Polonia (1978), URSS (1982, 1984, 1988), Republica Democrată Germană (1982), Cehoslovacia (1982), Republica Populară Chineză (1988). Solicitată de membrii ALRC la 5 iulie 1978 – în acest document –, vizita lui Billy Graham în România a avut loc abia peste șapte ani. Graham a fost prezent între 6 și 17 septembrie 1985 în diferite locuri din România, vizitând și/sau predicând în catedrale (Timișoara și Sibiu) și mănăstiri ortodoxe (Putna, Sucevița, Moldovița, Voroneț, Cădomirna, Vorona și Curtea de Argeș), în biserici baptiste (Oradea și Arad), penticostale (București), reformate (Cluj-Napoca) și romano-catolice (Cluj-Napoca și București), în sinagogi (București). Interesul față de prezența în România a evanghelistului american a fost deosebit, pentru controlarea situației autoritățile mobilizând resurse importante, în primul rând pe cele ale Securității. Autoritățile române au considerat că prin permisiunea acordată lui Graham de a veni în România vor avea un profit de imagine. La finalul vizitei sale, Graham a spus că „fenomenul creșterii sentimentului religios este în prezent general”. Era o înfirmare deschisă, dar într-un limbaj ponderat, a măsurilor pe care regimul comunist de la București le luase împotriva manifestărilor religioase timp de aproape patru decenii. Vezi Denisa Bodeanu, Valentin Vasile (editori), *Afacerea „Evanghelistul”. Vizita lui Billy Graham în România (1985)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2010, *passim*.

22. Dreptul de a anunța prin afișe și în general prin mijloace vizuale ca: anunțuri luminoase, distribuirea de invitații etc., organizarea unor manifestări religioase ca: congrese teologice, evanghelizări, studii biblice etc.

Dreptul de a organiza manifestări religioase de masă, în săli publice și pe stadioane.

23. Dreptul bisericilor de a-și angaja preoți sau pastori prin contract încheiat între părți, fără aprobarea Departamentului Cultelor.

Dreptul bisericilor de a-și angaja și școlariza misionari, evangheliști, dirijori, numai prin contract direct, fără o altă aprobare.

24. Obligația Departamentului Cultelor de a da numai în scris orice fel de instrucțiuni trimise conducerilor confesiunilor religioase, fundamentarea legală a tuturor instrucțiunilor și publicarea oricăror asemenea instrucțiuni în organele de presă ale confesiunilor.

Necesitatea unei reforme care să așeze relațiile dintre stat și biserică pe o nouă bază, în care arbitrariul și persecuția să fie înlocuite cu respectul reciproc, loialitatea față de Constituție și cooperare în probleme de apărare a păcii, reconstrucție economică și activitate umanitară, se impune cu atât mai mult cu cât Departamentul Cultelor și-a depășit cu totul atribuțiile și a devenit în ultimii 30 de ani o sursă neîntreruptă de abuzuri, măsuri restrictive și presiuni psihologice asupra slujitorilor bisericii. Astfel, în loc de a promova bunele relații dintre stat și biserică, și de a sprijini eforturile de înfrățire și colaborare a tuturor cultelor religioase, prin practicile și metodele folosite până acum, Departamentul Cultelor a zdruncinat încrederea maselor de creștini în politica Guvernului R.S. România și a P.C. Român, iar prin o politică abilă de influențare și intimidare a dus la crearea unei prăpastii adânci între poporul creștin și slujitorii săi oficiali.

Noi nu suntem marxiști, ci creștini, dar apreciem și susținem politica externă a partidului și guvernului Român. Idealul partidului și guvernului Român este un stat liber.

Idealul nostru, al creștinilor, este o biserică liberă într-un stat liber. Satisfacerea acestui program de revendicări va da posibilitatea trecerii de la confruntare și persecuție, la dialog și cooperare dintre o biserică liberă și un stat liber.

București 5 iulie 1978

Comitetul Creștin Român [pentru] „Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință” (ALRC)

1. Pavel Nicolescu	baptist
2. Dimitrie Ianculovici	baptist
3. Ioan Moldovan	baptist
4. Nicolae Traian Bogdan	baptist
5. Petru Cocârțeu	baptist
6. Emerich Iuhász	baptist

7. Nicolae Rădoi	baptist
8. Ioan Brisc	baptist
9. Ludovic Osvath	baptist
10. Gheorghe Brașoveanu ²⁵	ortodox
11. Pavel Spunei	baptist
12. Nicolae Păulescu	baptist
13. Ionel Prejban ²⁶	baptist
14. Trifon Gîrboni	pentecostal
15. Vasile Dochîța	baptist
16. Ioan Dîmbeanu	baptist
17. Zoltan Vereș	baptist
18. Ioan Flonta	baptist
19. Radu Căpușan ²⁷	baptist
20. Iosif Enyédi	baptist
21. Viorel Codreanu ²⁸	baptist

²⁵ Gheorghe Brașoveanu. Economist; o vreme a lucrat ca inspector în Ministerul Industriei Constructoare de Mașini. În 1979 a inițiat, împreună cu medicul Ionel Cană, Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii (SLOMR), acțiune care venea după greva minerilor din Valea Jiului (august 1977) și în contextul înființării în diverse țări din „lagărul socialist” a unor sindicate libere. Declarația de constituire a SLOMR a fost transmisă la radio Europa Liberă de mai multe ori în zilele de 3-5 martie 1979. Se estimează că au aderat la acest sindicat 2.000 de persoane. Reacția autorităților a fost însă promptă, dură, Gheorghe Brașoveanu, Ionel Cană și preotul ortodox Gheorghe Calciu-Dumitreasa, care nu era membru al sindicatului, dar intermediase legătura între cei doi inițiatori, au fost arestați. De asemenea, numeroși semnatari au fost puși sub urmărire, au fost izolați la domiciliu, bătuți, internați în spitale psihiatrice, arestați și condamnați la închisoare. Vezi *Raport final*, p. 703-705; Ana-Maria Cătănuș, *op. cit.*, p. 112-115; Dan Brașoveanu [fiul lui Gheorghe Brașoveanu], *Aș vrea ca, într-o zi, să se spună că i-am călcat pe urme lui Henri Coandă*, interviu de Ion Longin Popescu, în „Formula AS”, 23 noiembrie 2013, preluare în „Cotidianul”, <http://www.cotidianul.ro/dan-brasoveanu-as-vrea-ca-intr-o-zi-sa-se-spuna-ca-i-am-calcato-pe-urme-lui-henri-coanda-226967/>; consultat la 1 octombrie 2015.

²⁶ Ionel Prejban (1950-2006). În anul 1976 a fost exmatriculat de la Seminarul Teologic Baptist din București. Într-un act al Departamentului Cultelor către Uniunea Baptistă, din același an, Prejban era considerat „un viitor predicator nonconformist, element periculos, în special pentru tânăra generație”. S-a mutat din București în orașul Oțelul Roșu, județul Caraș-Severin. Membru al ALRC (din 1978) și al Christian Solidarity International, Zürich (1979). A fost fondatorul Filialei Hațeg a ALRC, avându-i colaboratori pe Viorel Pleșcan Duca, Petru Dugulescu, Mihai Sârbu, Ioan Avramescu, Timotei Neiconi, Ioan Ceuta, Maria Delapeta, Fibia Delapeta etc. Arestat în 1978, a fost condamnat la opt luni închisoare; iarăși arestat în 1981, a fost condamnat la șase luni închisoare. A emigrat în 1982 în SUA și s-a stabilit la San Francisco. Informații primite de la Petru Cocîrțeu, căruia îi mulțumesc pentru solicitudine.

²⁷ Radu Căpușan. Culegător mecanic la Tipografia din Cluj. Unul dintre membrii foarte activi ai ALRC. A fost implicat și în rețelele clandestine de distribuire a literaturii religioase în România, inclusiv a bibliilor aduse din străinătate. I s-a făcut percheziție la domiciliu în 1979, apoi a fost arestat. Bătut la Securitatea din Cluj (a fost dat cu capul de perete), ar fi fost eliberat ca urmare a intervenției Ambasadei americane la București. În decembrie 1980 i s-a permis emigrarea în SUA. Vezi interviul cu Mircea Căpușan, fratele lui Radu Căpușan, în Denisa Bodeanu (editor), *Neoprotestanții din Transilvania în timpul regimului comunist. Studiu de caz: bapțiștii din județul Cluj. Mărturii și documente*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007, p. 114-118.

²⁸ Viorel Codreanu (n. 1956). Medic. Studii: Facultatea de Medicină. În anii 1980 era medic la Dispensarul Uman din comuna Aghireșu, județul Cluj; domiciliu în Cluj-Napoca. A fost

22. Marin Bălaș	baptist
23. Vasile Lucaci	baptist
24. Viorel Zerge	baptist
25. Ioan Teleagă	baptist
26. Ioan Teodosiu	baptist
27. Ioan Mircu	baptist

“We are not Marxists, but Christians”. The Founding Documents of the Romanian Christian Committee for the Defence of Religious Freedom and Conscience (1978)

(Abstract)

Keywords: the Romanian Christian Committee for the Defence of Religious Freedom and Conscience (ALRC), communist Romania, evangelicals, baptists, Pavel Nicolescu, Dimitrie Ianculovici.

Romania experienced a rebirth of religious spirit in 1970's which coincided with rising dissent against the party-state monopoly over this aspect of social life. In Baptist circles, nine believers – Pavel Nicolescu, Traian Bogdan, Emerich Iuhász, Ioan Brisc, Petru Cocîrțeu, Ioan Moldovan, Nicolae Rădoi, Ludovic Osvath and Dimitrie Ianculovici – founded in April 1978 an organization affiliated with Christian Solidarity International which they called the Romanian Christian Committee for the Defence of Religious Freedom and Conscience (familiarily known by its Romanian acronym ALRC). The ALRC drew up a number of memoranda which they submitted to Romanian communist authorities as well as the Baptist Union of Romania. By July 1978, the ALRC had expanded to 27 the number of signatories to these documents. The aims of the organization were summarized in six points: „affirmation of the moral and spiritual values of the Christian religion; defense of religious freedom and conscience; protection of and assistance to all those persecuted for their religious beliefs; promotion of interfaith relations between Christians in Romania and those abroad; informing public opinion in Romania and abroad concerning religious persecution in Romania; and analysis of the religious phenomenon in the context of the socialist society”. This study publishes the founding documents and the initial appeals of the ALRC from private collections.

activ în anii 1978-1979 în strângerea de date care reliefau discriminarea la care autoritățile comuniste îi supuneau pe creștini, îndeosebi pe evanghelici. A fost și membru al Asociației Tineretului Creștin Baptist „Maranata”. Ca urmare a aderării sale la ALRC, i s-a deschis dosar de urmărire informativă cu numele de cord „Corbu”; împotriva lui s-a dispus utilizarea unei multitudini de metode și mijloace: recrutarea de informatori din cercul său relațional, ascultarea convorbirilor telefonice, folosirea filajului, instalarea de tehnică operativă în mediul familial etc. Vezi Barthimeu [pseudonimul lui Viorel Codreanu], *Acțiunea a fost și este foarte slab lucrată!*, 13 februarie 2014, pe <https://barthimeu.wordpress.com/2014/02/13/actiunea-a-fost-si-este-foarte-slab-lucrata/>; consultat la 13 februarie 2015.

Însemnări despre familie

Artur GOROVEI

Pasiunea folcloristului Artur Gorovei (1864-1951) pentru cercetarea istorică și în special pentru genealogie este îndeajuns de bine cunoscută¹. În chip natural, această pasiune a început cu propria familie și, finalmente, s-a întors tot la ea. Un moment foarte important în dezvoltarea ei l-a constituit, fără nici o îndoială, colaborarea cu Ioan Nădejde (1854-1928) pentru realizarea cărții închinată lui V. G. Morțun (cu care se înrudea de două ori) și familiei sale². Ampla investigație, cu rezultate foarte însemnate³, întreprinsă cu această ocazie a putut să-i arate direcțiile și metodele care trebuie urmate pentru a obține rezultate cât mai apropiate de realitate, dacă nu chiar absolut sigure.

Interesat încă din adolescență de istoria alor săi, a cules primele informații de la tatăl său, Petru I. Gorovei (1831-1889), și de la unchiul său, Nicu I. Gorovei (1834-1886) și Grigore I. Gorovei (1836-1890), care i-au oferit multe date exacte, precise și controlabile, dar și unele așa-zise „tradiții” de familie despre înaintași și înrudiri vechi. După moartea „bătrânilor”, a început căutările și cercetările proprii, prin scormonirea arhivelor și interogarea celorlalți membri ai familiei (a făcut – direct sau prin intermediul unor rude și cunoscuți – adevărate anchete de istorie orală). Pe măsură ce a avansat în cunoașterea documentelor și în descălcirea înrudirilor reale, a renunțat la toate „tradițiile” cărora le fusese

¹ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Artur Gorovei* („Prețuitori arhivelor”), în RA, XII, 1969, 2, p. 257-262; idem, *Artur Gorovei (1864-1951)*, în ArhGen, IV (IX), 1997, 3-4, p. 27-32; Loretta Handrabura, *Artur Gorovei. Studiu monografic*, Chișinău, Editura „Elan”, 2007, p. 161-171 și 178-182; Sorin Ifțimi, *Documente din colecția Artur Gorovei aflate la Arhivele Naționale Iași*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, XI, 2011, p. 357-376.

² Ioan Nădejde, *V. G. Morțun. Biografia lui și genealogia familiei Morțun*, București, Institutul de Arte Grafice „Speranța”, 1923 (1924).

³ *Ibidem*, p. V: „partea leului a dat-o d-l Artur Gorovei”. S-a păstrat un număr mare de scrisori ale lui Nădejde, din timpul acestei exemplare colaborări; din păcate, volumul de corespondență (*Scrisori către Artur Gorovei*, ediție îngrijită și introducere de Maria Luiza Ungureanu, București, Editura „Minerva”, 1970) nu a inclus nici una dintre ele. Le voi tipări cu altă ocazie, regretând că nu cunosc locul unde se păstrează scrisorile lui Gorovei către Nădejde. Ecouri ale acestor preocupări, din care va rezulta și colaborarea cu Nădejde, se văd în scrisoarea lui Sever Zotta din 2 noiembrie 1918 (Ștefan S. Gorovei, *Sever Zotta – mărturii documentare*, în ArhGen, III (VIII), 1996, 1-2, p. 313-314, nr. 1).

tributar la început și care se dovedeau a fi mai degrabă piedici în calea reconstituirilor documentate.

Pentru această amplă cercetare, și-a alcătuit, în timp, adevărate *instrumente de lucru*, așa de bine concepute și realizate, încât ele își păstrează și astăzi valoarea și rolul așa cum le-a gândit creatorul lor. Sub titlul *Acta Gorovei*, a constituit mai întâi două volume în manuscris, unul cu documente originale sau transcrise din publicații, altul subintitulat *Cercetări despre familie (Correspondență)*; s-au adăugat mai apoi, sub același titlu, alte trei volume mari, legate, cuprinzând – în formă dactilografată – toată documentația adunată despre familia sa și familiile înrudite. Fotografiile au fost reunite într-un mare album (din care face parte și imaginea reprodusă aici); un altul a adunat anunțurile privind evenimente de familie – nașteri, căsătorii, decese (ceea ce se numea *faire-part*); un al treilea cărți de vizită, iar un al patrulea semnături copiate de pe documente. Toată corespondența de familie – începând cu scrisorile bunicilor săi, despre care va fi vorba în textul publicat mai departe – a fost adunată cu grijă, în pachete frumos orânduite și ușor de cercetat.

Cursul cercetărilor despre propria familie – care au continuat vreme de peste șase decenii, aproape până în pragul morții – a fost marcat de mici sinteze parțiale, menite să reflecte stadiul cunoștințelor dobândite până în momentul respectiv. Astfel de sinteze sunt: arborele genealogic desenat pe la 1894 (probabil după nașterea primului fiu, Mircea, la 11/24 ianuarie), lucrarea *Însemnări despre familia Gorovei* din 1914⁴, arborele genealogic tipărit în ianuarie 1934⁵ și apoi *Istoria familiei Gorovei*, la care a lucrat între anii 1944 și 1950⁶. Se pare că avea plăcerea de a lega aniversările sale de câte o asemenea ofrandă adusă înaintașilor, prietenii receptându-le ca atare. De pildă, la 31 ianuarie 1934, mulțumindu-i pentru trimiterea genealogiei tipărite, G. T. Kirileanu îi scria așa: „Spița genealogică a familiei Gorovei o privesc ca un omagiu adus strămoșilor la împlinirea vârstei d-tale de 70 de ani. Ferice de strămoșii care au avut parte de un asemenea strănepot, harnic răscolitor al trecutului”⁷.

⁴ Între manuscrisele de la Biblioteca Academiei Române (fondul de arhivă „Artur Gorovei”, II mss. 26) se află *Note cu privire la familia Gorovei*, un manuscris de 81 p. (Loretta Handrabura, *op. cit.*, p. 285): „Sunt Note... extrase din izvoare istorice și acte personale pentru opt generații de Gorovei. Tot aici găsim spițe ale familiilor înrudite precum Bârlîci, Ursachi, Brăiescu, Romano, Isăcescu și Tăutu” (*ibidem*, p. 43, nota 5).

⁵ Pentru care, v. Ștefan S. Gorovei, *Mărturii dorohoiene. Correspondență Artur Gorovei – Dumitru Furtună (1926-1950)*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, XI, 2012, p. 279, nr. 11 (și nota 39).

⁶ Pe copertă se află scris anul 1944. Ultima notă a fost adăugată la 8 octombrie 1950.

⁷ *Scrisori către Artur Gorovei*, cit., p. 196, nr. 111. Spița fusese tipărită în primele două săptămâni ale lunii ianuarie 1934 (Ștefan S. Gorovei, *Mărturii dorohoiene. Correspondență Artur Gorovei – Dumitru Furtună (1926-1950)*, cit., p. 279, nr. 11 (și nota 39). Un exemplar a fost trimis și lui Gh. Ghibănescu, iar acesta a publicat începutul în revista „Theodor Codrescu” (III, 1934, 7, p. 110), dar cu erori de natură să o falsifice, erori semnalate de Artur Gorovei într-o scrisoare din 27 noiembrie 1934 (Dumitru Ivănescu, *Gheorghe Ghibănescu. Note epistolare*, în AII, XLVII, 2005, p. 721, nr. 27). Aceste „greșeli de tipar mari de tot” au rămas necorectate în

*

Paginile care urmează sunt desprinse din lucrarea *Însemnări despre familia Gorovei*, care conține 45 de pagini dactilografiate și nouă spițe genealogice scrise de mână. A fost folosită o hârtie de un format deosebit (21 × 27 cm). Nu știu dacă textul a fost dactilografiat la vremea compunerii sale sau ulterior, însă datarea lui în 1914 este certă: în două locuri, autorul folosește formula „astăzi (1914)”⁸. După cum se vede din chiar prima pagină, lucrarea trebuia să mai aibă niște anexe, iar la pagina 3 este lăsat un loc liber pentru montarea unei copii a iscăliturii lui Vasile Gorovei uricarul, de pe un act din 1661. Aceste amănunte mă determină să presupun că dactilografierea este mai târzie, databilă în perioada interbelică.

În transcrierea manuscrisului, am urmat câteva reguli. Am respectat acele forme care marchează particularități de pronunție ale autorului – moldovean școlit în veacul al XIX-lea – precum: *barbat, cătră, cuvinea, dascal, îngrijască, lasat, rusască, sardar, spatar, străjări, tinereța* etc., precum și numele lunilor (*ianuar, februar, mart, april, septembrie, octombre* etc.); în cazul din urmă, am folosit formele proprii autorului chiar și în întregirile din parantezele drepte. Am păstrat, firește, și arhaismele folosite intenționat de autor, precum și forma *Folticeni*, singura pe care a folosit-o până la sfârșitul vieții sale.

În schimb, am renunțat la majusculele unor titluri boierești (ban etc.) sau instituții (domnie, vistierie, vornicie) și la *u*-ul final din cuvinte precum *maiu, întâiu, unchiu, voiui* și în numele orașului *Dorohoiu*. Genitivul și dativul în *-ei* din cuvinte precum *viață, unire* (vieței, unirei) și altele asemenea l-am transpus în *-ii* (*vieții, unirii*). Ortografia actuală a fost aplicată în cazul unor cuvinte precum *aceeaș, boer, iarăș* (transcrise *aceeași, boier, iarăși*).

Numele pe care autorul le-a redat în MAJUSCULE le-am transcris cu ceea ce altădată se numea CAPITĂLUȚE (capitale mici, *small caps*).

Îndreptările, completările și precizările pe care le-am socotit necesare au fost marcate în text cu note în paranteze drepte. Ar fi fost necesare, desigur, mult mai multe note, întrucât este vorba de persoane care au jucat anumite roluri în viața unui oraș mic de altădată. Dar a trebuit să fac o selecție...

*

Ceea ce încredințez acum tiparului se află la paginile 5-16 și 17-37 ale „dactilogramelor” de care dispun și constituie capitolele valabile ale lucrării⁹. Cea

revistă. Un alt exemplar al acestei spițe a fost trimis și lui Sever Zotta, care la 12 martie 1934 confirma primirea și propunea câteva completări (Ștefan S. Gorovei, *Sever Zotta – mărturii documentare*, cit., p. 315, nr. 2).

⁸ Manuscrit, p. 5, în legătură cu „un NOUR, care astăzi (1914) locuiește în Piatra (Neamț)” și p. 16-17, în legătură cu Maria Gorovei, „căsătorită cu căpitanul Const. Filoteanu, astăzi (1914) în retragere”. Pe de altă parte, în spițele genealogice din anexe este consemnată moartea Caliopiei Grecinski în 1916, dar aceasta poate fi și o adăugire ulterioară.

⁹ Așa considera și autorul însuși, de vreme ce în *Istoria familiei Gorovei* (1944-1950) a preluat o parte din acest text, introducând direct în manuscrit paginile dactilografiate. Fragmente din capitolul despre activitatea politică a lui Petru I. Gorovei – în care a folosit uneori informații

mai mare parte din textul aflat în paginile 1-4 reprezintă o etapă depășită de autorul însuși prin cercetările sale ulterioare, atât în ceea ce privește începuturile genealogice ale familiei, cât și primele ei generații. La p. 16-17 se află o foarte scurtă prezentare a urmașilor lui Petru Gorovei (fratele lui Ioan, bunicul autorului), la p. 37-45 sunt date despre familia Borș (din care venea mama autorului), iar pe p. 45 sunt înșirați „urmașii lui PETRU GOROVEI”, până la ultimul nepot al acestuia: „Sorin GOROVEI, născut în Folticeni, la 9 septembrie 1897”.

Relatarea începe cu posteritatea credincerului CONSTANTIN GOROVEI de la Radomirești pe Siret (în ținutul Neamțului, azi în județul Bacău), tatăl a șapte copii: două fete (ILEANA căsătorită cu Spiridon Șendrea și CASANDRA căsătorită cu un Nour) și cinci băieți, dintre care GHEORGHE și NECULAI (orbul) au fost neînșurați, iar CONSTANTIN a fost autorul unei ramuri care s-a stins¹⁰.

Ștefan S. GOROVEI

*

Dintre fiii lui CONSTANTIN GOROVEI, acei cari au avut mai mulți copii și cari au continuat firul familiei sunt PETRU și IOAN.

PETRU GOROVEI a trăit în județul Bacău și a avut proprietate moșia Radomirești, rămasă lui moștenire de la sora sa Ileana Șendrea. La 1851 s-a căsătorit cu Elena Ivanovici, cu care a avut 6 copii: PETRU, mort în 1909; IANCU, mort în 1899; COSTICĂ; DIMITRIE; ERNEST și o fată, MARIA, căsătorită cu căpitanul Const[antin] FILOTEANU.

Dar, dintre cei 7 copii ai lui CONSTANTIN GOROVEI, acela care a jucat un rol mai important, despre care știm mai mult, este IOAN. Lui i se cuvine primul capitol.

IOAN GOROVEI (1775-1848)

IOAN GOROVEI s-a născut în anul 1775 [1].

Despre copilăria și tinereța lui nu avem nici o știință. Probabil că va fi învățat carte la vreun dascal sau popă, precum era obiceiul, și va fi dus viața obișnuită, pe atunci, a fiilor de boieri.

La 1831, vornicia de Dorohoi, prin adresa No. 10, din 9 mart, îl rânduește să conducă execuția cu oșteni și paștiri, pentru alegerea prin sate de străjări ce aveau a se întrebuința la slujbele pământului; în acea adresă se zice: „...apoi fiindcă oștenilor ce vor merge spre executarisire *nu li este cunoscută limba*

unice, din arhiva și biblioteca sa, parțial pierdute ulterior – se regăsesc, de aceea, și în studiul *Din istoria culturală a Folticenilor. Tipografii, gazete, reviste, librării, legători de cărți*, publicat în „Buletinul Muzeului Sucevei”, II, 1919, 1, p. 5-44 (și extras). Cf. p. 23-38.

¹⁰ Pe larg: Ștefan S. Gorovei, *Mobilitatea populației reflectată în istoria unei familii*, II, *Purtătorii numelui Gorovei în ținutul (județul) Bacău*, în „Carpica”, XLIV, 2015, p. 287-306 (v. mai ales p. 290-297).

Patriei...” și, fiindcă la 1831 Moldova era ocupată de ruși, acei oșteni nu puteau fi decât ruși, rezultă că IOAN GOROVEI cunoștea limba rusă, pentru că altfel nu ar fi putut îndeplini sarcina ce i se dăduse.

De altfel, IOAN GOROVEI pare să fi avut o instrucție ceva mai îngrijită, judecând după scrisul său, care e foarte frumos și citeț.

IOAN GOROVEI s-a însurat la 1815 cu **ANA**, fata lui NECULAI MORȚUN din Budenița, Bucovina [2].

Neculai Morțun ținea în căsătorie pe NASTASIA, fata lui IONIȚĂ ROȘCA, zis și DICUL, care și acesta era însurat cu CATRINA, fata lui CRISTE BUȘILĂ [3].

ROȘCA este o veche familie moldovenească din Bucovina; genealogia bătrânului Roșca se documentează începând de pe la 1670.

Neculai Morțun, socrul lui Ioan Gorovei, a mai avut două fete: **ILEANA**, căsătorită cu DIMA TEODORU, tatăl lui TEODOR TEODORINI și al lui IOAN TEODORINI. Teodor Teodorini este tatăl cântăreței ELENA TEODORINI și al AUREI TEODORINI, iar Ioan Teodorini este tatăl locotenentului G. Teodorini [4]; SĂFTICA CIORNEI, a treia fată a lui Neculai Morțun [5], a avut copii pe Constantin Ciornei, tatăl doamnei Maria Neculcea, și pe Elena Calcăntaur, mama Măndicăi Misihănescu și a lui Vasile Calcăntaur, din Dorohoi [6].

ANICA lui Neculai Morțun, nevasta lui Ioan Gorovei, era una din cele mai frumoase femei din Moldova, pe care barbatul ei a iubit-o foarte mult. De aceea el nu a avut pretenții pentru neajunsurile ce a îndurat, mai cu samă, de la cumnatul său Dima Teodoru. Nastasia Morțun, care avea moșia Budenița, a înzestrat pe Anica Gorovei cu 150 stânjeni din acea moșie; Ioan Gorovei, însă, nu a tras nici un folos, timp de 14 ani și jumătate, din partea de moșie zestre a nevestei lui, până când Nastasia, rămânând văduvă, a vândut moșia Budenița nepotului său Alecu Morțun, dând lui Gorovei partea ce i se cuvea, în bani, lucru pentru care Dima Teodoru a făcut jalbă la domnie, învinuind pe Ioan Gorovei că ar fi făcut acte false de vânzare.

La 1823, IOAN GOROVEI avea rangul de *sardar* și era *sameș* la ținutul Dorohoi (scrisoarea din 3 august 1823), slujbă în care pare să fi fost numit în acel an. Această numire pare să fi născut o neînțelegere între el și dregătorii ținutului, deoarece un prieten al său (iscălitura nedescifrabilă) îi scrie la 3 august 1823, între altele, și următoarele: „Iar în pricina că dumnealor dregătorii până acuma nu te-ar fi cunoscut de sameș, primind banii din ținutul logofeții d-lor și făcând rânduiele de cară de nuiel și ierbărit, unde și cum vor, dacă este așa, apoi D-ta fă raport formal către vistierie și vei fi pus la cele”.

În sămeșia Dorohoiului nu a stat mult Ioan Gorovei și, la 15 iulie 1825, a fost numit de Ioan Sandu Sturza giudecător la ținutul Herței, în locul sardarului Mihalache Botez. Nu știm, însă, dacă a funcționat ca judecător, căci la 7 iulie 1826 îl găsim sameș la ținutul Sucevei, iar la 25 mai 1828 iarăși sameș la Dorohoi, slujbă în care îl urmăresc documentele și în anul următor, 1829, mai 29.

La 6 decembrie 1830 îl găsim *vechil* (reprezentant, procurator) al egumenului Savva Holban, într-un proces ce-l avea cu clironomii răposatului Cazamir,

pentru Hilișăul. Vechilimeaua (procura) sună așa: „În cuprinderea poroncii cinstitului divan giudecătoresc ce sunt cerut cu scrisorile moșiei Hilișău ca să mă înfătoșăz cu clironomii răposatului spatar Cazamir, stăpânitorii moșiei Dersca, aflându-se și beizăde Petrache [7] la Eși creditorul răposatului cu scrisorile moșiei Dersca ce le are amanet, am făcut vechil în locul meu pe D-lui sardar IOAN GOROVEI, dându-ț și scrisorile ce se ating de această pricină”.

La 9 mart 1831, vornicul Ioan Greceanu rânduiește pe IOAN GOROVEI să conducă, prin sate, alegerea de străjări ce aveau a se întrebuința la slujbele pământului. Această însărcinare avea oarecare importanță. Guvernul de pe atunci se arăta binevoitor pentru țărani, pe care voia să-i facă a înțelege însemnătatea alegerii străjărilor. De aceia vornicul spune sardarului Ioan Gorovei să facă această lucrare în liniște: „stăruind cu toată patrioticeasca râvnă și înțelepte măsuri pentru a rodi isprava cătră care ai pășit, puindu-li totodată în vedere (locuitorilor) folosurile ce se așteaptă cu răvărsare asupra acestei țări și înflorirea norodului”. Mai departe îi spune: „Și pe lângă aceasta vei avea privighere ca no. străjărilor să se aleagă de cătră însăși lăcuitorii și să să triimată aice (la Dorohoi) slobози și nelegați, precum la câteva sate s-au urmat, căci aceștia având a să întrebuința la slujbele pământului trebuie să fie aleși cu bună priimirea lor și slobodă voie, neîngrozindu-se prin niște asemenea urmări”.

În anul 1832, decembrie 15, este numit iarăși sameș la ținutul Dorohoiului: „Întru alcătuirea rânduiei sameșilor pe la ținuturi de cătră Divanu Împlinitor”. Aceasta era o nouă organizare a sămeșiilor, fiind îndatorați sameșii a introduce în toată regula registre de intrare și de ieșire (opise), să păstreze documentele în dosare (dele) regulate, având fiecare delă număr și opis lămuritor. Se mai îndatorește sameșul să știe starea tuturor satelor ținutului și numărul locuitorilor fieștecăruia sat, precum și starea fieștecăruia lăcuitor; să aibă sameșul băgare de samă ca împlinirea dărilor și a rânduelilor să fie dreaptă și fără nepotrivire, fiind dator sameșul să denunțe divanului pe acei din dregători cari, în atribuțiunile lor, s-ar abate de la aceste norme.

După cum se vede, e nedrept a pretinde că numai în urma mișcării revoluționare de la 1848 au început clasele cărmuitoare să se îngrijască de starea poporului. O asemenea poroncă, precum și acea a vornicului Ioan Grecianu relativă la alegerea străjărilor, trebuie să fi făcut o adevărată revoluție în mintea boierilor obișnuiți să aibă alte idei despre țărănime.

Ce leafă aveau sameșii în Moldova?

Într-o socoteală din 15 septembrie 1828, se găsește că Ioan Gorovei avea 25 lei, leafă pe lună. După cum pare a rezulta, însă, din această socoteală a sameșului; cu un dregător care primea câte 315 lei pe lună, leafă sameșului se plătea de dregător, iar chiria și cheltuiala cancelariei erau în sarcina acelu dregător. În adevăr, acea socoteală, în partea scăderilor, are un condei astfel redactat:

Lei	Bani	
197	15	ce am a răspunde eu în cheltuelile canțelăriei, însă:
50		leafa sameșului pe februar și mart, iar de la april îi va trage din vistierie, după poroncă,
120		cheltuiala canțelăriei câte 25 lei pe lună de la 1 februar până la sfârșitul lui iunie,
20		chirie canțelăriei asemenea,
7	15	giumătate din cheltuelile sobei din canțelărie.
197	15	

Poronca de care se pomenește este aceea cu No. 22, din 3 august 1828, în care se spune: „s-au orânduit de la această vreme (sfârșitul lui iunie 1828) leafă și sameșilor de pe la ținuturi în suma aceia precum ei au avut-o în vremile trecute, după care orânduire leafa sameșului acelui ținut este de 60 lei pe lună”.

Era o sporire simțitoare, de la 25 la 60 lei, pe lună, din care nu avea a cheltui nimic, căci: „chiria casei căutatului trebei și cheltuiala canțelăriei sameșiei va urma, precum până acuma, în socoteala D-lor sale dregătorilor”.

Organizarea sameșilor se întârea din ce în ce. La 14 februar 1833, visteria Prințipatului Moldaviei, cu No. 1006, cere sameșului de Dorohoi să-i trimeată *chizășie* (garanție) „iscălită de persoană vrednică de credință și cu stare în avere nemișcătoare, sigură spre despăgubirea visteriei pentru oricăta sumă s-ar cere din întâmplare”, chezășie care să fie *încredințată* și de giudecătoria ținutului.

Sardarul Gorovei a trimes chizășia care i se cerea, până la 20 februar, cu amenințare că: „dacă din potrivă vei urma, hotărât să știi că mai mult nu vei fi sameș” și îl găsim tot sameș la ținutul Dorohoi cătră sfârșitul anului 1834, de când pare a se fi lasat de slujbe, căci de aici înainte documentele ce posedăm vorbesc numai de afacerile lui particulare.

Ce va fi moștenit sardarul Gorovei de la părinți nu se știe; în tot cazul, mare lucru, nu, căci erau mulți copii de la Constantin Gorovei, care dăduse partea sa de moșie din Radomirești zestre fiicelor sale Ileana Șendrea și Casandra Nour. (Rămâne a se cerceta documentele moșiei Radomirești.)

Afară de casa din Dorohoi și de cei 150 stânjeni din moșia Budenița, din Bucovina, luată zestre la căsătorie și în schimbul căreia a primit bani în 1833, pare să nu fi avut altă avere nemișcătoare. Casa din Dorohoi, însă, era o casă mare, bună și gospodărească. La 30 mart 1848, banul Ioan Gorovei face o cerere cătră poliția târgului Dorohoi pentru a rându pe cineva care să-i măsoare locul și să facă inventarul binalelor și acaretelor, pe care voia să le vândă. Polițmaistrul rânduiește pe Ioan Căpriță, care măsură locul și găsește în spre răsărit 24 stânjeni gospod, în altă parte 25 stânjeni, iar de la deal 57 st. și 4 palme. Documentul fiind ros într-un loc, nu se pot găsi bine hotarele. „Iar binalele sunt pe temelii de piatră, și zidul de cărămidă și sunt cinci odăi și două beciuri dedesupt pentru

slugi, și pivniță de piatră pentru murături și zarzavaturi tot dedesupt casălor. Acareturile ce sunt în ogradă, adică un hambariu de scânduri cu 6 dispărături, adică raele de pus pâne, pivniță de piatră supt hambariu, încăpătoare de 6 vase, și pe gârliciul pivniței făcută cuhne, care aceste sunt supt un acoperemânt șindrilit; un grajdul de scânduri podit, încăpător de zece cai, și două șuri pentru trăsuri, tot în rând, supt un acoperemânt șindrilit, și o casă la poartă, pentru oameni, și grădina cu tot soiul de pomi: perji, peri, meri și loc îndestul de sămănătură”.

(Casa aceasta, astăzi pe strada Tribunalului, a fost, în ultimul timp, proprietatea doctorului Mihăilescu, defunct.)

Ioan Gorovei a avut și un număr de țigani robi.

Cu actul din 14 iulie 1832 face un schimb cu spatarul Gheorghe Costache; acesta dă lui Ioan Gorovei un salaș de țigani, adică pe Gheorghe Fasolă împreună cu femeia lui, Maria Iovoe, și trei copii a lor: Toma, Dochița și Irimia, iar sardarul Gorovei i-a dat, în schimb, o altă fată de țigan, pe Smaranda, „din drepti robii d-sale”, și 64 galbeni olandezi.

Pe Toma țiganul l-am apucat și eu în viață, în copilăria mea. Era în serviciul moșului meu, Grigore Gorovei, în Dorohoi, pe la 1871.

Cu actul din 22 septembrie 1837, dat din Radomirești și întărit de giudecătoria ținutului Bacăului sub no. 432, Neculai Gorovei dăruiește fratelui său mai mare, sardarul Ioan Gorovei, pe Balașa și Catrina, două fete a Mariei țigancă, văduvă, „dreaptă roabă a mea, dăruită mie de răposata maica mea Maria Gorovei” [8].

Cu actul din 2 mai 1841, Mărioara Morțun, născută Tăutu, vinde sardarul Ioan Gorovei un suflet țigan, anume Andrei Baraboiu, cu preț de 15 galbeni în aur.

Din moștenirea surorii sale Ileana Șendrea, care prin diata din 1835 a dăruit toată averea mișcătoare și nemișcătoare fratelui ei Petrache, sardarul Ioan Gorovei a luat numai 200 lei, ca și ceilalți frați, Constantin și Neculai. (Actul din 1 și 29 iunie 1843).

Din acestea se vede că starea materială a lui Ioan Gorovei, deși avea casă grea, nu era tocmai proastă. Aceasta explică pentru ce timp de 14 ani și jumătate nu a cerut venitul zestrei nevestei lui. Soacră-sa, Nastasia Morțun, născută Roșca, zice așa în actul ei din 20 mart 1833: „... în care vreme nu numai că ginerele s-au aflat răbdător de folosul ce ar fi putut avea de acolo (de la moșia de zestre), dar încă mai vărtos privindu-mă și pe mine în scăpăciune de bătrâneță și încunjurată de multe nevoi a văduviei, m-au îmbrătoșat și m-au agiutat țiindu-mă în casă cu toată odihna ca însuși în casa mea, făcându-mi încă și îmbrăcăminte trebucioase, în vreme când de la fii și ceilalți gineri nu m-am văzut agiutată cu o rochie macar pe mine”.

Fiind om întreprinzător, sardarul Ioan Gorovei se apucă de cultura pământului.

În anul 1832 ține în posesie (arendă) moșia Hilișăul-Gafincului, din județul Dorohoi (plasa Coșula), luând tovarăș pe fratele său Petrache. Sardarul

avea să puie banii și fratele său munca, iar „folosul sau paguba (ferească Dumnezeu), mult, puțin, cum va da Dumnezeu, avem să-l împărțim în trei părți, din care eu să trag două părți și Dumnealui o a treia parte”. Din tovărășie se scoteau numai 26 fălci de iarbă, „iar de la aceste înainte pe tot, până la un pui de găină este drept tovarăș precum mai sus se arată”.

Cât timp a ținut sardarul Gorovei în posesie această moșie, cu ce preț și cum a ieșit tovarășia, nu știu pentru moment, precum nu știu nimic nici despre isprava ce a făcut la moșia Rădășani, de lângă Folticeni, pe care a ținut-o în arendă. Amintirea sa în aceste locuri s-a pastrat până în ziua de astăzi, făcând un pod care se numește *podul lui Gorovei*.

Probabil că din recolta făcută pe moșia Hilișăul a vândut Ioan Gorovei, în 1838, una sută merțe păpușoiu neguțitorului Mihăl Chitariul, din Dorohoi, „de potrive păpușoilor și cu dimerlia cu care au luat de la dumnealui neguțătorul Leiba Fălticeanu”, precum și douăzeci merțe sacară, cu preț de una mie două sute lei, plătit în termen de două luni. (Actul din 24 august 1838).

La 1840 îl găsim arendașul moșiei Buhaiul, tot din Dorohoi, proprietate a Mănăstirii Bârnova, închinată Sfântului Mormânt. Chitanța din 27 octombrie 1840, scrisă în limba grecească și iscălită de „Agapie arhimandrit și exarh” (mort în 1842), arată că pentru moșia Buhaiul plătea un câștiu anual de 300 de galbeni.

În anul 1842 găsim pe Ioan Gorovei, devenit acum *ban*, tot arendaș al moșiei Buhaiul, iar în 1843 pare că a început un nou contract de arendă a acelei moșii, însă cu un preț mai urcat. Chitanța din 22 octombrie 1843, pentru plata câștiului de Sf. Dumitru, e de 175 galbeni „olando-împărătești”. De astă dată, însă, pe lângă moșia Buhaiul are în arendă și „*păscăriea*” (probabil fostul lac de lângă Dorohoi, numit *iezer*, acum secăt), având ca tovarăș pe sulgerul Scarlat Gheorghiu.

În 1845 îl găsim având în arendă aceeași moșie.

De aici înainte nu mai sunt documente care să ni arăte ce moșii mai ținea în arendă banul Ioan Gorovei, iar la 1848, când a murit, era arendașul moșiei Culienii.

Despre banul Ioan Gorovei au rămas frumoase amintiri.

A fost dezinteresat. Timp de 14 ani nu s-a folosit cu nimic din zestrea ce-i dăduse soacră-sa Nastasia Morțun, ba mai mult încă, a ținut-o în casa lui ca pe o mamă.

Cu prietenii a fost totdeauna darnic. Pe Toader Ghițescu (bunicul d-lui Gh. Gh. Ghițescu, din Folticeni) l-a ajutat foarte mult, și copiii lui au crescut, multă vreme, la curtea banului Ioan Gorovei.

O scrisoare ce o adresează banul Ioan Gorovei, din Iași, la 18 octombrie 1843, soției sale, la Dorohoi, zugrăvește de minune sufletul lui.

Surioară,

Am primit ravașele D-tale din 17 și 18; am văzut cele scrise, m-am bucurat că vă aflați sănătoși; slavă Domnului și noi ne aflăm bine sănătoși. Interesurile noastre pe miercuri vor lua răspunsuri de bine sau rău; făgăduinți îndestul. Domnul cum se va milostivi. Eu precum ți-am scris cu poșta de astăzi care trebuie să fi și primit ravaș, zăbovesc câteva zile că n-am la ce alerga acasă fără ispravă. Pentru vite ți-am scris, cum te va lumina Domnul și cum ți-a veni la socoteală, dă-le că eu n-oiu zice nimic, că știu că te doare inima ca și pe mine și casa cere. Ține ravașul acesta că n-am să zic nimic. Pentru Scărlat, lasă-l să facă ce va vrea până voi veni eu, că-i voiu tăia colții. Pentru ale casei, câte se vor putea se vor sfârși, iar câte nu se vor putea, le voi sfârși și eu, că și pentru aceste iar n-am să zic nimic, ci am să te sărut că n-ai făcut bine, căci sunt mulțămît cu răul ce-i face. În scurt, cum știi fă pentru toate, că din partea mea va fi mulțămire și pentru cele greșite și pentru cele nimerite, și să ne miluiască Dumnezeu a ne vedea sănătoși, fiind

1843 octomb[re] 18.

a D-tale iubit soț

Ioan

Scărlat, căruia trebuia să-i taie colții la întoarcerea sa acasă, era tovarășul său, Gheorghiu.

IOAN GOROVEI a murit, de holeră, în Dorohoi, la 27 iulie 1848 [9].

AVEREA RĂMASĂ DE LA BANUL IOAN GOROVEI

La 3 august 1848, Administrația ținutului Dorohoi face cunoscut „ținutalei giudecătoria” că banul Ioan Gorovei a încetat din viață, lăsând minori. După însărcinarea dată de tribunal, asesorul Valica împreună cu maiorul Const. Hriste fac, la 17 septembrie 1848, catagrafie de averea rămasă.

Iată acest document:

CATAGRAFIE de toată averea rămasă de la răpos[atul] ban Ioan Gorovei mișcătoare și nemișcătoare atât în târgul Dorohoiului cât și afară de ținutul Dorohoiu.

1848 sept[embrie] 17

No.

În târgul Dorohoi

- 1 Una casă nouă de cărămidă pe temelie de piatră cu cinci despărțituri și trei beciuri de piatră de desupt, însă unul boltit, acoperite cu șindrilă, zidite aceste case pe loc cu bezimă, cu livadă în dosul caselor, a cărue loc documenturi se găsesc amanet la d-lui boerul spat[ar] Mihalachi Pașcanu.
- 1 hambar de scânduri acoperit cu șindrilă pe picioare de piatră;
- 1 una cuhne cu părății de cărămidă pe temelie de piatră alătura cu hambarul și supt un acoperemânt cu el;
- 1 una pivniță de piatră boltită supt cuhne, mărime ei pentru șasă vase;
- 1 un grajdiu de scânduri pe temelie de cărămidă cu două șuri cu părăți de nulele, toate vechi și supt un acoperemânt de șindrilă vechiu;

- 10 zăce suflate țigani:
 1 Gheorghe bucatariu
 1 Maria femeea lui,
 1 Ieremie feciorul,
 1 Dochița fata,
 1 Toma
 1 Balașa, femeea lui,
 1 Ion băietul,
 1 Casandra fata,
 1 Agripina, copilă mică,
 1 Andreiu vezăteu
 10 adică zece suflate.
- 1 una iconiță mică Maica Domnului îmbracată cu argint,
 16 șasesprezece scaune nouă de nuc, îmbracate cu cit,
 3 trei jilțuri tot nouă îmbracate cu cit,
 2 două canapele nouă îmbracate cu cit,
 1 un crivat de nuc vechiu,
 2 două mese de giucat cărți, însă una nouă de nuc, iar una veche de frasin,
 1 una măsuță mică cam rotundă în colțuri, nouă, de nuc,
 1 un ceasornic de masă mic, vechiu,
 1 una masă proastă, veche, de frasin,
 1 un scrin vechiu de nuc,
 1 una sofa îmbracată cu cit, mindirile ei umplute cu paie,
 3 trei lăzi legate cu fhier (fier), însă două brașovenești, iar una de loc, vechi tustrele și deșerte,
 4 patru oglinzi de părete,
 1 una farfurioară de argint cu două lingurițe tij de argint,
 4 patru scoarțe,
 1 un balon vechiu,
 1 una brișcă veche stricată,
 1 una sanie veche,
 3 trei cai de ham,
 3 trei boi,
 2 două părechi hamuri,
 1 una butie mare cu cercuri de fhier deșartă,
 2 două poloboace pentru murat curechiu,
 2 două hărăbăli,
 5 cinci tingiri de aramă,
 1 un ceaun mare,
 100 una sută știubeie deșarte
 3 trei poloboace în pivniță cu rămășiți de vin , ca la 20 vedre vin
 5 cinci putini vechi stricate
- 20 vaci mari
 2 doi buhai mari aceste vite se găesc date la neguțătorul
 3 trei mânzate Iosub Focșăneanu la imaș spre a se îngrășa
 3 mânzați cu zahara cu alcătuiți de plată
 1 una gonitoare

- 5 cinci iepe negre tot la Focșăneanu amanet pentru 40 galbeni
1 un harmasar negru murg ce datorește dumnenei băneasa soția răpos.
4 patru copii nevrâstnici:
1 Petrachi, în vârstă de 17 ani,
1 Calipso, în vârstă de 15 ani,
1 Neculai, în vârstă de 14 ani,
1 Grigore, în vârstă de 12 ani.
4

Aceste lucruri precum mai sus se arată s-au aflat în Dorohoi și se adeverează de supt iscăliții.

Maior C. Hriste

G. Balica

În fața me s-au făcut catagrafia de față și am iscălit

Anica Gorovei

LUCRURILE AFLATE la moșia Culiceni partea d-ei Marghioala Timuș ce s-au găsit înposesuită de răp[osatul] ban Ioan Gorovei.

1848 sept. 22

- 3 trei vaci cu viței,
1 un cal negru pântănog,
16 șasăsprezece stoguri fân,
1 un stog coșolină de orz,
1 un clăoieș de ovăs,
1 un stog grâu,
2 două fălci cartofle,
1 un coșăraș de trei pol stâneni cu păpușoiu.

Aceste lucruri s-au aflat pe moșia Culiceni după cum se arată mai sus, pentru care se adeverește de supt iscăliții.

Maior C. Hriste

G. Balica

Toată această avere, însă, nu s-a prețeluit odată cu facerea catagrafiei.

Băneasa Anica Gorovei, prin reclamația dată Trib[unalului] la 4 sept[embrie] 1848, cere a i se siguripsi mai întâi zestrea ei, în puținul avut ce au rămas, și Trib[unalul], prin adresa No. 1767 din 19 oct[ombrie], face cunoscut bănesei, ca mai întâi să înfățișeze dovezi asupra reclamației sale, și băneasa, la 5 noiembrie, depune foaia de zestre. La 20 dec[embrie], Trib[unalul] scrie redacției „Foilor sătești” să publice ca în termen de 40 zile să se înfățișeze cu dovezile ce ar avea, toți acei ce au pretenții în averea rămasă de la răposatul. Dintre creditori se înfățișează numai spatarul Constantin Pistoșchi, episcopul spitalului din Botoșani, cerând să fie despăgubit cu suma de 50 galbeni, ce ar avea de luat, cu a lor dobândă, răposatul comis Costache Mane, după un sinet din 7 iunie 1845, și care și-a lasat averea spitalului.

Ca să poată ști ce valoare reprezintă averea banului, Trib[unalul], prin jurnalul din 17 sept[embrie] 1851, însărcinează pe candidat să o prețeluiască și să cerceteze ce anume lucruri sunt în ființă din cele cuprinse în foaia de zestre a bănesei, din 4 febr[uar] 1816.

Pentru a face această lucrare, era necesară existența unui consiliu de familie. După multe trăgăniri, abia în 1855 se alcătuește un sfat de familie compus din spatarul Iancu Andrieș, ginere; Petrache Gorovei (fiul defunctului); Ioan Tabără, cuscru; Gheorghe Ciornei; praporcicul Alecu Cuciuc și comisul Toderiță Buzilă, cumnați cu răposatul, cari sunt citați pentru ziua de 26 mai 1855 [10], spre a alege un epitrop.

Peripețiile cu alegerea epitropului sunt descrise pe larg în studiul *Istoria unei epitropii*, publicată de mine în revista „Arhiva” din Iași [11]. Rămâne acum să vedem ce s-a făcut cu averea.

În privința vitelor, care reprezentau oarecare valoare, se vede în dosarul Tribunalului de Dorohoi o întreagă corespondență urmată între Tribunal și Isprăvnicia ținutului. La 9 noiembrie 1848, Trib[unalul] ceruse Isprăvniceii să vândă vitele ce se aflau la imaș, la Iosub Focșăneanu, și să trimeată banii la Tribunal, și în 1857, după nouă ani, Tribunalul încă cere acei bani, dar Isprăvnicia nu a dat nici un răspuns. Vitele s-au pierdut.

Cealaltă avere mișcătoare, nefiind dată în păstrarea nimănui, s-a irosit. Mobilierul a stat multă vreme prin podul casei, aruncat și răscolit pentru a se inventarisi și prețelui, așa că la 1859 se formează o mare listă de lucrurile care lipsesc din acele catagrafisite și când, la 21 iunie 1860, se vând lucrurile prin licitație, rezultă 411 lei 4 parale, pentru lucruri evaluate 1.990 lei 20 parale.

E de notat, însă, că unele dintre lucrurile vândute nu figurează în inventarul din 1848, ceea ce arată modul puțin exact cum s-a făcut acel inventar.

În averea de succesiune intră și suma de 1.260 lei cursul hazinei, banii scutelnicilor cuveniți casei răpos[atului] pentru rangul de sardar, pe anii 1854, 1855 și 1856, bani cari se trimet de Isprăvnicie, Tribunalului, la 28 april 1857, și pe cari la 12 februar 1858 îi ia Petru Gorovei. Pe atunci el se afla, probabil, la Stolniceni, deoarece, pentru a lua banii, a dat spatarului Manolachi Mavrodin o *vechilime*, întărită de Comisia Târgului Lespezi.

Cu casele din Dorohoi lucrurile se petrec mai grav.

După moartea bănesei Anica Gorovei, găsim, în 1855, casa locuită de spatarul Iancu Andrieș, ginerele ei, care pretinde că cele mai multe lucruri din casă sunt ale lui. Ce era adevărat din această afirmare nu se știe. La 9 mart 1855, Trib[unalul] întreabă pe Andrieș cu ce regulă stă în casă, dacă are întocmire, pe cât timp și cu ce preț.

Probabil că Andrieș a ieșit din casă, deoarece în noemb[rie] 1855, în urma plângerii ce adresase P. Gorovei Comisiei epitropicești, că în casele părintești Isprăvnicia voiește a așeza spitalul oștirilor austriecești staționate în Dorohoi, Trib[unalul] dispune a se interveni la Isprăvnicie să nu puie în lucrare o asemenea regularisire. În urma acestei intervenții nu se instalează spitalul în casă, care apoi e locuită de protoiereu și, după ieșirea acestuia, de un ofițer

austriac. Din tot dosarul nu se vede să se fi încasat de cineva chiria casei, care, în orice caz, a fost plătită cuiva.

În curând iese și ofițerul austriac din casă și, la 4 mai 1856, Administrația ținutului face cunoscut că au rămas slobode casele și că s-au primit de orășănescă Poliție. Peste câteva zile, la 13 mai, Administrația scrie Giudecătoriei că Isprăvnicia nu-i datore a păzi o avere ce este în lucrarea Giudecătoriei și, prin urmare, ea să o îngrijască, „căci pe speranța că Isprăvnicia ar fi la vreo întâmplare răspunzătoare, să nu se întemeieze”. La această adresă, Trib[unalul] răspunde că Administrația e datore să îngrijască de o așa avere.

Pe când autoritățile se sfădeau asupra atribuțiunilor lor, casa se ruina. În 1857 Andrieș cere Trib[unalului] să se facă reparații; Trib[unalul] delegea pe candidat să deschidă podul casei și acesta pune casa la dispoziția lui Andrieș, care, mai târziu, pretinde 50 galbeni, costul reparațiilor.

De odată, însă, în 1858, casa e ocupată de oștile austriecești, la ieșirea cărora, pecețile de la podul casei, în care erau lucrurile mobile, se găsesc rupte, iar în 17 iunie 1859, casa e ocupată iarăși de Andrieș, și în acel an, pentru prima oară, se publică în „Buletin” termen pentru darea casei în chirie prin licitație, și la 16 oct[ombrie] 1859 casa se închiriază de C. Placă, pe termen de trei ani, cu 22 galbeni și 5 lei. Agripina Andrieș protestează contra închirierii casei, deoarece are a lua 150 galbeni cu procente de la 1 iulie 1843, când s-a însoțit cu Andrieș, rest din zestre, și se oferă să plătească ea chiria câtă s-ar cuveni. În această jalbă nu iscălește și soțul ei, și Agripina spune: „astăzi fiind în oarecare neînțelegeri cu soțul meu”.

Cu toată protestarea, la 16 noemb[re] 1859, Comisia încuviințează închirierea.

Deși reparată de Andrieș, casa continuă a se degrada, și în catagrafia făcută de candidat, la 24 mart 1860, se vede că era în stare proastă, lipsind chiar unele din ferești. La 14 noemb[re] 1863, Petru Gorovei dă o jalbă Trib[unalului] și spune că, venind la Dorohoi, a găsit casele în desăvârșită ruină și cere a se lua măsuri. Tribunalul cere obișnuitul referat. La 12 mart 1864, Alex[andru] Scolari, soțul Agripinei foastă Andrieș, se jăluște Trib[unalului] că s-au ruinat casele, a dispărut îngrăditura, grajdurile și șurile sunt în ruină, pivnița se risipește. Tribunalul îi răspunde să cheme în judecată pe chirieși; Scolari răspunde că el nu poate chema în judecată niște oameni pe care nu-i cunoaște și cere direct de la prezident, care a închiriat casele, zicând, în mod cam aspru: „...și care ați avut datoria a regula facerea inventarelor de starea în care se afla la închiriere, în care calitate iarăși trebuia să le cereți la expirarea contractului, când a ieșit cel întâiu chirigiu și le ați tradat altuia din nou”. Apoi adaugă: „Cât din parte-mi, la tot cazul îmi rezervez dreptul despăgubirii cheltuelilor ce s-ar întrebuința numai de la Dv., care ați făcut închirierile”. La aceasta, Trib[unalul] răspunde cu adresa 2155 din 9 april 1864: „Subsemnatul, conf[orm] închierii Camerei, cu onoare vă răspunde că în cât se atinge de stricarea acelor acarete, de cătră foștii chirigii, Dv. să vă conformați celor ce vi s-au anonsat prin NOTTA No. 1752, fiind că Trib[unalul] nu poate fi și jăluitoar și judecător, iar

încât se atinge de osebita reparație ce este necesară a se face la un părete, veți cunoaște că tot acum s-au însărcinat pe unul din membrii Trib[unalul] ca pășind la fața locului, să facă un *smet* anume lămuritor precum și evaluarea”.

Smedul, făcut de trei meșteri, prevede o cheltuială de 80 lei.

La 1 mai 1864 se dă în antrepriză, lui Iancu Anastasiu, facerea reparațiilor la casă, cu 5.970 lei (în *smet* erau 90 lei!), iar la 16 oct[ombrie] 1864 lui Iancu sin Mendel, cu 1.500 lei, și acesta, la 28 oct[ombrie], cere Trib[unalului] să însărcineze pe supleant ca să observe reparațiile pe care le-a făcut. Supleantul, Leon Comnino, prin raportul din 11 dec[embrie] 1864, constată că antreprenorul nu a făcut reparațiile conf[orm] devizului și trebuie să înapoiască 200 lei. Tribunalul dispune ca acești bani să se scadă din plată.

Mai târziu, la 28 august 1869, se face un nou deviz pentru reparații la casă, de 1.542 lei 20 parale.

Cu atâta nepăsare din partea Tribunalului și cu atâtea reparații, casa va fi ajuns de o valoare neînsemnată.

În averea lui IOAN GOROVEI erau și zece robi. Ce au devenit aceștia?

La 4 april 1859, NICU GOROVEI, care era epitrop, întreabă Tribunalul cine a luat despăgubirea pentru robii desrobiți și unde se află averea de moștenire, iar Trib[unalul] se mulțamește a-i răspunde că datoria lui de epitrop este să cerceteze unde se află averea și să ia măsurile necesare sub a lui răspundere.

Puțina avere ce a mai rămas, după atâtea peripeții, a luat-o una din surori, CALIPSO, măritată cu Const[antin] GRECINSKY. La 29 april 1870, Agripina Scolari, cu consimțământul soțului ei, declară la grefa Trib[unalului] Dorohoi că renunță la moștenire în favoarea surorii sale Calipso, renunțare pe care o făcuse și Catinca TABĂRĂ la 28 ghenar, P[ETRU] GOROVEI la 26 ghenar (din Folticeni) și GRIGORE GOROVEI la 10 aprilie, și astfel, averea de moștenire, compusă din casa din Dorohoi și recepisele de la Consemnație, probabil căștiurile casei, se dau în primirea Caliopiei Grecinsky, cu inventar, în iulie 1871.

(Toate științele acestea sunt luate din dosarul Trib[unalului] Dorohoi, No. 367 din 1848, intitulat: *CATAGRAFIA AVEREI DEF[UNCTULUI] IOAN GOROVEI*).

URMAȘII LUI IOAN GOROVEI

IOAN GOROVEI, mort în 1848, a avut șase copii: Catinca, Agripina, Petru, Caliopia, Nicu, Grigore și o altă fată, Profira [12].

CATINCA GOROVEI s-a născut în anul 1821 [13] și s-a căsătorit cu Alexandru TABORA, zis apoi Tabără, din Bucovina, de origină polon. Acesta a făcut mai întâi plugărie și, pierzând averea, s-a făcut slujbaș. Pe la 1869, pe când cumnatul său Petru Gorovei era arendașul moșiei Bădilița, Tabără era primar la Lespezi, jud. Suceava, târgușor alături cu Bădilița.

Din căsătoria cu Tabără, Catinca Gorovei a avut patru copii:

NICU TABĂRĂ. Acesta, după ce a făcut studii începătoare, pus sub protecția unchiului său Petru Gorovei, a intrat funcționar la Prefectura Suceava, și pe urmă a fost înaintat ca ajutor de subprefect la plasa Muntelui.

În Broșteni, moșie a lui Balș, trăia Iancu Teodorini, văr primar cu Petru Gorovei și cu Catinca Tabără, și deci unchi lui Iancu Tabără, și astfel se explică cum de a fost el primar la această comună, în care timp a avut un conflict grav cu prefectul de atunci, Alecu Millo. În timpul unei recrutări, fiind o contrazicere între ordinele date de prefect, Nicu Tabără nu a fost față, cu acei cari urmau să tragă sorții, la locul indicat. Din această cauză, prefectul Millo i-a făcut observații, care părăndu-i-se lui Tabără făcute cu prea puțină urbanitate, drept răspuns, i-a aplicat o serie de palme. Prefectul Millo și-a făcut singur dreptate: a pus calarașii de l-au bătut în mod barbar, de a rămas aproape mort, a zăcut multă vreme, și din această bătaie i s-a tras și moartea.

Nicu Tabără s-a strămutat apoi la Dorohoi, și a stat în casa unchiului său Grigore Gorovei, ocupând diferite funcții în acel oraș, unde s-a și însurat cu vara sa primară, Natalia Gorovei, fata lui Grigore Gorovei.

În urma unei boli, efect al bătăii suferită de la A. Millo, Nicu Tabără a murit, lăsând doi copii: NATALIA, născută în 1879, și MARIA, născută în 1882.

TEOFILIA TABĂRĂ. Unica fată a Catincăi Tabără, Teofilia, s-a căsătorit de două ori: întâia oară cu Iorgu CERNOVODEANU, cu care a avut doi copii: ELENA și EMA, și despărțindu-se de Cernovodeanu, s-a căsătorit a doua oară cu Nicu SAVINESCU, care a fost magistrat, în ultimul timp judecător de instrucție, mort în ...¹¹, de la care i-au rămas trei copii: ONORINA, MARGARETA și COSTICĂ, acest din urmă mort de copil.

Nicu Savinescu era fiul unui preot din Iași; în tinerețe a fost calfă la o spițerie, și apoi a devenit magistrat.

IANCU TABĂRĂ, născut în 1850. A învățat clasele primare, a părăsit gimnaziul și s-a făcut funcționar; a fost, între altele, și învățător sătesc. Intrând apoi în armată, s-a făcut ofițer, a luat parte la războiul din 1877, ca ofițer de cavalerie. A fost căpitan de jandarmi călări și favoritul superiorilor săi. Era bărbat foarte frumos.

Din căsătoria cu Elena TIMUȘ, din Botoșani, nu a avut nici un copil. Murindu-i nevasta, i-a lăsat, prin testament, toată averea, pe care a cheltuit-o, și în anul ... a murit.

ALEXANDRU TABĂRĂ, cel mai mic dintre frați, s-a născut în ... A isprăvit cursurile complete de liceu, a luat bacalaureatul și s-a înscris la Facultatea de Drept din Iași. În 1881, ianuar, s-a însurat cu d-ra Botez și, luând oarecare zestre, s-a dus la Bruxelles, pentru a isprăvi Dreptul. A luat doctoratul în Științe Politice și Administrative și, fiind în neînțelegere cu socrul său din cauza unor chestiuni bănești, s-a întors în țară, cu studiile neisprăvite, și a intrat în administrație, ca ajutor de subprefect, în jud[eu]l Iași. Având un caracter cam ciudat, s-a despărțit de soția sa, cu care a avut doi copii.

În 1902 a murit, în Iași.

¹¹ Aici și în continuare, punctele de suspensie marchează locuri marcate ca atare de autorul însuși, în vederea unor completări ulterioare, care însă nu s-au mai efectuat.

A doua fată a lui IOAN GOROVEI, numită **AGRIPINA**, s-a născut la 1829 și s-a căsătorit, întâia oară, la 1 iulie 1843, cu Ion ANDRIEȘ, de care se desparte și se căsătorește în ... cu Alexandru SCOLARI. A trăit în Dorohoi și nu a avut copii, nici în întâia, nici în a doua căsătorie. Ea a crescut pe Natalia, fata fratelui său Petrache. Agripina Scolari a murit în anul... [14].

CALIOPIA sau **CALIPSO**, fata lui IOAN GOROVEI, s-a născut la 14 mart 1833. A trăit, în tinereță, în casa fratelui său Petrache și, în 11 ianuar 1859, s-a căsătorit cu Const[antin] GRECINSKY, de origină polon, fiind înzestrată de frații săi. A avut patru fete:

NATALIA, n. 30 ianuar 1863, căsătorită la 11 noiembrie 1888 cu sublocotenentul PETRU C. FOTINO, și a murit, de facere, în iunie 1897. A avut patru copii: Elena, n. 28 sept[embrie] 1889 [15]; Gabriela, n. 4 feb[ruiar] 1891, moartă 12 sept[embrie] 1892; Olimpia, n. 15 feb[ruiar] 1892 și Antoaneta, n. 21 ianuar 1895.

ELENA (Luța), n. 1864; căsătorită 9 feb[ruiar] 1886 cu GH. MISIHĂNESCU, magistrat, care moare în 1899, lăsându-i nouă copii: Alisa, Eugenia, Ioan, Amalia [16], Angelica, Alexandru, Teodor, Matilda și Virginia. A murit, în Iași, la anul ...

MATILDA, n. 8 oct[ombrie] 1869. A făcut Școala Centrală din Iași; a luat, cu concurs, catedra de limba română la Externatul secundar de fete din Botoșani, de unde a fost transferată la Iași. La 1 ianuar 1900 s-a căsătorit cu dr. Ionel Simionescu, profesor la Universitatea din Iași [17]. Are doi copii: Lica și Mircea.

LUCREȚIA, n. 16 august 1872, s-a căsătorit, în ..., cu Gh. Ionescu, din Botoșani, cu care a avut un băiat. S-a despărțit și s-a căsătorit, din nou, cu Ioan Ivașcu, magistrat, cu care a avut un băiat. Murind Ivașcu, s-a căsătorit, a treia oară, cu Costică Ivașcu, fratele lui Ioan Ivașcu.

NICU GOROVEI, fiul lui Ioan GOROVEI, s-a născut la 13 april 1834. Și-a trăit prima tinereță în casa fratelui său Petrache, care l-a ținut cu de toate. A intrat funcționar la Ministerul de Interne din Iași, în anul 1849, și după ce a ajuns scriitor la secția III, a ieșit din Minister, la 31 ianuar 1855, după 5 ani și opt luni, având și boieria de *clucer*. A fost, apoi, mulți ani prefect, la Ismail, Galați, Pitești, Fălciu; a fost și inspector administrativ și apoi a ieșit la pensie și, ca pensionar, a mai fost prefect în județul Neamțu. Pe când era prefect la Pitești, s-a însurat cu d-ra Elena BUDIȘTEANU, cu care nu a dus casă bună din pricină că el era foarte gelos și s-au despărțit, fără să fi avut copii.

Nicu Gorovei, după despărțenie, nu a mai avut o așezare, ci a dus o viață de călător. Stătea pe la frații și surorile sale, și vara o petrecea în străinătate, mai cu samă la Karlsbad.

La 1 octombrie 1886 a murit, în Dorohoi, în casa fratelui său Grigore, de un cancer la mai [18].

GRIGORE GOROVEI s-a născut la 8 mart 1836. Ca și ceilalți copii ai lui Ioan Gorovei, a trăit pe lângă fratele său Petru, până ce s-a însurat, în 1856, cu Victoria, fata spatarului Gheorghe Dimitriu și a Savastiei, din Folticeni.

Izvodul de zestre a Victoriei este din 28 iulie 1856.

Grigore GOROVEI s-a ocupat cu agricultura, și între alte moșii, a ținut Ocea, din județul Neamțului. Apoi s-a strămutat în târgul Dorohoi, unde și-a cumpărat o casă, și în care a trăit până la sfârșitul vieții lui, care s-a întâmplat în 1890.

A făcut și politică. Era în Partidul Conservator și, din răzbunări politice, Dimitrie Moruzzi, care era liberal și om cu vază în partid, a pus pe niște bandiți de au pândit într-o noapte pe Grigore Gorovei, pe când venea acasă, și l-au bătut crunt, de era aproape să moară. Din acea maltratare a contractat o boală care l-a dus la mormânt.

Grigore Gorovei a fost și magistrat. La 11 april 1864, iscălește în acte „pentru președinte” al Tribunalului Botoșani. Mult timp, însă, a fost agentul Societății de Asigurare Dacia-Romania, în jud. Dorohoi.

El era om foarte religios, aproape bigot; se închina în fiecare zi, cu ceaslovul în mână, și-și făcea toate datoriile creștinești.

Grigore Gorovei a avut cinci copii:

NATALIA, născută la 1859 și căsătorită cu vărul său primar Nicu TABĂRĂ, din care căsătorie au rezultat doi copii, Natalia și Maria (vezi la Nicu Tabără). După moartea lui Tabără, Natalia a mai avut un fiu natural, Gheorghe, născut în 1889.

Natalia Tabără a murit în 1909 [19].

NECULAI GOROVEI, n. 3 decembrie 1860. A făcut studii gimnaziale, apoi a intrat în armată, de unde a ieșit sergent; a fost apoi telegrafist, funcționar la Societatea de Asigurare Dacia-Romania, în București, a făcut gazetărie și a scos și un jurnal al lui propriu, mai mult cu caracter comercial. După o viață zbuciumată, s-a însurat, la 29 april 1893, cu d-ra Maria A. STOENESCU, din București, și a murit în februar 1894, fără a avea copii.

VICTORIA GOROVEI, n. ... iunie 1862. S-a măritat cu locotenentul Emanoilescu, cu care a trăit numai câteva zile și, despărțindu-se, s-a măritat a doua oară cu Alexandru COCOTĂ, cu care a avut șapte copii.

Victoria Cocotă a murit la [23 august 1905], iar Alex[andru] Cocotă la [2 octombrie 1908] [20].

GHEORGHE GOROVEI (Titi), n. 1 april 1869. A făcut gimnaziul real din Dorohoi, apoi a urmat cursurile Școlii de pictură din Iași și din București și a murit, înainte de a-și fi isprăvit studiile, în anul [1890 octombrie 13].

GRIGORE GOROVEI (Coco), n. 4 februar 1872. Unchiul său Petru Gorovei l-a luat la el, în Folticeni, ca să urmeze cursurile la gimnaziu. Pe când era în clasa a patra, s-a sinucis, din dragoste, în noaptea de [19 martie] 1889, în casa unchiului său, după ce și acesta murise, la 19 ianuar același an.

Despre PROFIRA, fata lui Ioan GOROVEI, nu am nici o știință.

Dintre fiii lui IOAN GOROVEI, acel care a continuat firul familiei a fost PETRU GOROVEI.

PETRU I. GOROVEI (1831-1889)

PETRU GOROVEI, cel mai mare dintre băieții banului IOAN GOROVEI, s-a născut în anul 1831, luna octombrie în 30.

Banul Ioan Gorovei, în 1831, era slujbaş în ținutul Dorohoiului și probabil că Petru s-a născut chiar în Dorohoi.

Parte din studii le-a făcut în pensionatul francezului Blanchin, la Botoșani, în care a învățat limba franceză și germană, pe care le vorbea. De altfel, toți copiii lui Ioan Gorovei vorbeau nemțește, chiar și fetele.

După obiceiul timpului, a intrat în slujbă la Departamentul din Lăuntru, în Iași, și la vârsta de 16 ani căpătă, de la Mihalache Sturdza, un decret de boierie pentru rangul de șatrar. S-ar părea lucru neobișnuit ca înainte de împlinirea vârstei de 16 ani să capete un decret de boierie și am putea sta la îndoială dacă nu cumva acest decret se referă la Petru Gorovei, fratele lui Ioan Gorovei. Documentele însă arată ca Petru Gorovei, făcut șatrar în 1847, este fiul lui Ioan Gorovei. Decretul poartă No. 2703 din 1 mart 1847. La 27 august 1855, Tribunalul de Dorohoi, prin jurnalul din acea zi, numește din oficiu epitrop, la casa răposatului Ioan Gorovei, pe *șatrarul Petrache Gorovei*, care se afla la Ceplenița, și Petru Gorovei a fost epitropul fraților săi.

Un alt rang de boierie nu se știe să fi avut Petru Gorovei. Se păstrează, însă, între documentele familiei, originalul raportului No. 25791 din 15 decembrie 1855, prin care *nobilul* Petrache Gorovei este recomandat domnitorului pentru a-i hărăzi un rang. În acest raport, care nu a mai ajuns în mânele domnitorului, deoarece se află în arhiva familiei, Petru Gorovei nu este pomenit cu numele de șatrar, ci cu acel de nobil.

În 1854, pe când era la Ceplenița, Petru Gorovei s-a însurat cu Mașinca, fata banului IANCU BORȘ de la Bădilița, jud. Sucevei, pe care a văzut-o, întâia oară, în casa Elenei Clopoșel din Cotnar, care era vară și cu el și cu Mașinca Borș.

Izvodul de zestre poartă data de 31 mai 1854.

Nunta s-a făcut la Bădilița și tinerii s-au instalat apoi la Ceplenița.

După câțva timp, Petru Gorovei a luat în arendă moșia Stolnicenii-Costandachi, din jud. Suceava (astăzi numită Stolnicenii-Ghițescu), cu arendă de două mii galbeni pe an, apoi în tovărășie cu socrul său, Banul Iancu Borș, a luat în arendă moșia Sârca, din jud. Iași.

Pe când era la Ceplenița, la 16 februar 1857, în vârstă de 26 de ani, Comisia epitropicească îi comunică, prin Tribunalul de Dorohoi, actul de emancipare, împreună cu actul din 4 mart 1857, prin care este numit epitrop la casa răposatilor săi părinți. El, însă, nu primește a fi epitrop, și prin o petiție din 12 april 1857, răspunde Tribunalului, între altele, și următoarele: „Cât pentru al doilea act, prin care mi se declară emanciparea, voi pastra onoratului Trib[unal]

o recunoștință pentru buna sa plecare a-mi scoate un asemenea act, fără să-l cer; și dar cred de prisos a mai trimite prețul publicației, mulțămindu-mă a-l pastra numai pentru mine spre a zice totdeauna: Tribunalul districtului Dorohoi deși nu mi-au pastrat în ființă nimica din avutul rămas de la părintele meu, cel puțin însă când au considerat că aş fi capabil de a mă ocârmui însumi, îmi scoate în revans perdutoiului avut, act de emancipare, fără ca eu să fi stăruit câtuși de puțin”.

La 15 noiembrie 1858 moare banul Iancu Borș și se face epitropie, numindu-se epitrop pe căminarul Neculai Boian, care a tras mult profit bănesc din această epitropie, în paguba epitropiștilor.

Prin moartea lui Iancu Borș, tovărășia cu Petru Gorovei încetează și acesta face o nouă tovărășie cu I. Grecinsky, fratele cumnatului său Const[antin] Grecinsky, pentru a lua Sârca în arendă de la aga Vasile Bosie. Actul de tovărășie poartă data de 16 noiembrie 1858, dar tovărășia n-a mai luat ființă și Petru Gorovei s-a reîntors la Ceplenița.

Din tovărășia cu Iancu Borș la Sârca, Petru Gorovei ar fi trebuit să realizeze un folos de 13.150 lei, după cum rezultă din socoteala încheiată între el și epitropul Boian, la 24 iunie 1859, dar afacerile fiind încurcate de epitrop, acești bani au rămas în mare parte pierduți.

În ianuar 1859, Petru Gorovei și cu fratele său Nicu înzestrează pe sora lor Caliochia, la căsătoria ei cu Const[antin] Grecinsky, dându-i, pe lângă lucruri în valoare de 484 galbeni, și 700 galbeni numărătoare, din care 350 rămăsese la Petru Gorovei, pe timp de un an, urmând să-i plătească procent. Prin chitanța din 9 oct[ombrie] 1866, Caliochia Grecinsky declară că a primit de la Petru Gorovei toată suma ce i se datora.

La Sârca n-a mai stat mult Petru Gorovei și s-a mutat provizor la Hârlău, unde aștepta să fie numit în slujbă, după ce cu plugăria nu-i mersese.

La 1861 a fost numit director al Prefecturii județului Neamțu. Cu data de 25 iulie 1861, ministrul Treburilor Interioare (Panu), îi trimite adresa No. 15628, prin care i se comunică numirea și în care se zice: „Ordonanța domnească de întărire vi se va comunica în urmă”. Ordonanța i se comunică, tot de către Minister, cu adresa No. 17038 din 14 august 1861, comunicată și aceasta cu adresa Prefecturii Neamțu, No. 11555 din 22 august 1861, dar ordonanța este dată la 2 august, pe când Ministerul îl înștiințase despre această numire încă de la 25 iulie, înainte, prin urmare, de se fi iscălit ordonanța domnească.

Ca director la Prefectura de Neamțu, Petru Gorovei a funcționat de la 2 august 1861 până la 16 iulie 1862, când a fost permutat, în aceeași calitate, la Prefectura județului Suceava, în locul lui Iorgu Grigoriu (Văsescu), care trece la Neamțu. Iorgu Grigoriu (sau Văsescu) e socrul lui Artur Gorovei.

În această funcție, Petru Gorovei stă până la 24 mai 1864. La 5 decembrie 1863, prefectul județului, I. Grecianu, prin adresa No. 13772, îi mulțamește „pentru activitatea și zelul ce a desfășurat în postul de Director acestei Prefecturi”. Schimbându-se prefectul Grecianu, Petru Gorovei demisionează în curând, fie că i se ceruse demisia, fie că el voia să se lese de slujbă.

Prefectul recomandă, în locul lui Gorovei, pe Scarlat Romano; ministrul de Interne, Kogălniceanu, face observații prefectului pentru recomandarea lui Romano, care avusese oarecare încurcături pe când fusese casier la Cahul, nu-l numește pe Romano și Gorovei mai stă director până la 24 mai 1864.

La 1 septembrie a fost din nou numit director la Prefectura Suceava, în locul „destituitului Anastasă Botez”, și a funcționat până la 21 noemb[re]. 1866.

În acelaș an 1866, Petru Gorovei ia în arendă, pe un period de 5 ani, moșia Statului Criveștii sau Bădilița, din județul Suceava, și se apucă iar de agricultură.

Din funcția de director a demisionat pentru motive politice. La 20 noem[bre] adresat Ministerului de Interne următoarea telegramă:

„Pentru că nu am nesocotit Constituția. Pentru că am respectat ordinul Dv. și epistola Măriei Sale, nevoind să iau o parte activă în colegiul III din care fac parte, pentru a combate candidatul displăcut D-lui prefect, sunt în disgrația D-sale.

Domnule Ministru, dacă este că în județe drepturile constituționale să nu se eserseze cu libertatea dorită de Dv, dacă este că funcționarii independenți să sufere consecvențele absolutismului, eu prefer viața de om liber și vă rog ordonați înlocuirea mea.

Director Prefecturei de Suceava,

GOROVEI”.

Ieșit din funcție, aproape doi ani a stat mai mult la Bădilița, în care timp a început a face politică și a încercat să scrie și la gazete.

Cu data de 8 iunie 1867 este o scrisoare către redacția unei gazete, prin care face o dare de seamă despre procesul lui Cuza pentru *schimbul Osoiului*, proces care s-a judecat la Tribunalul Suceava. Nu știu dacă această corespondență a fost publicată.

Cu arenda moșiei Bădilița nu a ieșit la bun sfârșit. Arenda era de 565 galbeni pe an și, înainte de a expira termenul arendărei, s-au iscat neînțelegeri între Stat și arendaș, de la plata câștiurilor. Statul i-a luat administrația moșiei, i-a sechestrat și vândut toată averea, ceea ce a dat naștere unui proces care a ținut mulți ani. Procesul a fost intentat de Stat în decembrie 1885, la Tribunalul Suceava, și cerea ca P. Gorovei să fie condamnat a-i plăti, în solidar cu Dimitrie Atanasiu, suma de 3.925 lei 93 bani, cu procente socotite de la termenele de plată, și anume: pentru 146 lei 20 bani rest din câștiul al doilea 1870, de la 15 iunie 1870, pentru 1.653 lei 81 bani, câștiul al treilea 1.870 de la 15 septembrie 1870 și pentru 1.653 lei 82 b[ani], câștiul al patrulea 1.870, de la 15 decembrie 1870 până la numărătoare.

În acest proces a făcut și P. Gorovei o cerere reconvențională, pe motiv că Statul, sub pretext că nu ar fi plătit regulat câștiurile, i-a sechestrat întreaga avere de pe moșie, vânzându-i-o, fără a-i da vreo socoteală pentru a se putea stabili ce i se mai cuvine. Averea de care Statul urma a-i da samă era de 2.700 lei, cu procente de la 1869, până la numărătoare.

Tribunalul Suceava, prin sentința No. 78 din 5 mai 1888, a respins ambele acțiuni, pe a Statului, ca fiind prescris dreptul de a reclama arenda, pe a lui Gorovei ca neîntemeiată, sentință confirmată și de Curtea din Iași, în urma apelului făcut de Stat. Deciziunea Curței de Iași s-a dat în 1889, după moartea lui P. Gorovei.

Pe timpul când ținea în arendă Bădilița, în 1867, P. Gorovei era și antreprenorul varului în Folticeni. Ce afacere va fi făcut cu această antrepriză, nu se știe. La 21 august 1869, Primăria îl invită să dea restul de 131 lei ce datorește comunei din acea antrepriză, iar din o adresă de la 5 mai 1875 a Prefecturii Suceava, se vede că Administrația Domeniilor Statului mijlocește ca suma de 23.070 lei 20 parale, ce-i prisosește din actul ipotecar legalizat de Trib[unalul] Suceava sub No. 2136 din 4 mai 1865, depusă cu ocazia accizelor comunale, cu care a garantat pentru paza condițiilor contractului de arendare a moșiei Criveștii, adjudecată asupra sa pe periodul 1866-1871, să nu i se elibereze până ce nu va achita tot ce datorește Statului.

Afacerile nemergând bine, P. Gorovei reîntră în funcția de director la Prefectura Suceava, la 24 septembrie 1868. Înaintea lui fusese director Iancu Stati, care aflând că P. Gorovei este recomandat pentru acest post, face – fără știrea prefectului – un raport către Ministerul de Interne, prin care arată că Gorovei ar fi rămas dator Statului, din gestiunea lui anterioară ca director de prefecură, suma de 9.342 lei 38 parale și în același timp înaintează Parchetului lucrări pentru darea lui în judecată.

Afacerea ajunge la Instrucție, și prin ordonanța din 6 octombrie 1868, se constată că cele denunțate de Iancu Stati au fost calomnii, după cum zice judecătorul de instrucție în adresa No. 3195 către Prefecură.

Iancu Stati făcuse acest denunț calomnios din răutate. El, însă, peste câțiva ani, fiind casier în județul Suceava, a delapidat bani, a fost condamnat la închisoare și și-a făcut osânda, iar Petru Gorovei i-a stat în ajutor, i-a ajutat familia, iar pe fiul său, Oscar, l-a ținut în casă, câțva timp, pentru a urma cursurile de gimnaziu.

La 19 iulie 1869, P. Gorovei iese din funcția de director al Prefecturii Suceava, pe care o reia la 23 iulie 1870 și stă până la 6 iunie 1871, când iese definitiv, tot din pricini politice: el era liberal și prietin, în localitate, cu Gheorghe Ghițescu, și la 1871, venind la putere conservatorii, prefectul Ghițescu s-a retras și în locu-i a fost numit Dr. I. Diaconovici, contra căruia P. Gorovei a dus totdeauna război crâncen.

Ieșit din slujbă, și neavând avere, a primit din nou o slujbă, pe care a obținut-o prin stăruințele prietenilor numeroși pe care-i avea. La 21 sept[embrie] 1871 a fost numit subprefect în județul Dorohoi, la plasa Coșula; a fost apoi permutat la plasa Bașeu și în urmă la plasa Prutul de Jos (Rădăuți), și a funcționat ca subprefect până la 1 iulie 1873.

Plecând în județul Dorohoi, și-a lasat familia în Folticeni; mai pe urmă și-a luat și familia în Dorohoi, închiriind două odăi la o bătrână văduvă (d-na

Stefanovici), iar când a fost mutat la Rădăuți, în iulie 1872, unde a stat vreun an, și-a luat și familia, întemeindu-și acolo gospodăria.

Pe când era subprefect la Darabani, proprietate a lui Cimara, cu care era în bune relațiuni, acesta l-a îndemnat să se înscrie în barou, și la 1 octombrie 1872, Dimitrie Scarlat Miclescu, decanul baroului din județul Dorohoi, i-a eliberat Carta de avocatură No. 5, în puterea jurnalului încheiat de Consiliul de disciplină la 28 septembrie 1872, și la 11 noiembrie 1872 a depus înaintea Tribunalului de Dorohoi jurământul cerut de lege.

În iulie 1873 s-a reîntors la Folticeni, în aceeași casă pe care o locuise când a plecat la Dorohoi, a început profesiunea de avocat și s-a dat cu totul activității politice, fiind un neînduplecat și statornic liberal.

De acuma înainte Petru Gorovei nu a mai ocupat nici o funcțiune la Stat, și luat de vârtejul luptelor politice, după venirea liberalilor la putere, a fost ales membru în consiliul comunal, în octombrie 1877. În alegerea de la 26-27 sept[embrie] 1878 a fost ales, cu majoritate de 16 voturi, membru în consiliul județean, de cătră colegiul III; la 26-27 mai 1879 a fost ales, cu unanimitate de 14 voturi, membru în consiliul județean de colegiul II; la 6-7 iunie 1880 a fost iarăși ales membru în consiliul județean de cătră colegiul II, și de acest consiliu a fost ales membru în Comitetul permanent și apoi președinte al acelui consiliu, demnitate pe care a ocupat-o până la moarte (19 ianuar 1889).

*

PETRU GOROVEI nu a avut și nu a lăsat avere fiilor săi. În tot timpul vieții a muncit, a câștigat, când mai mult, când mai puțin, și a cheltuit totdeauna, tot ce a câștigat.

De la părinți nu i-a rămas nimic, ba, din potrivă, a avut de îndeplinit datorii morale, care-i cereau sacrificii bănești.

Fraților săi, P. Gorovei li-a purtat grija pentru învățătură și căpătuire, iar pe sora sa Caliochia a și înzestrat-o; și fiindcă Grecinsky avea intenția să-și lese nevasta, frații Petru și Nicu Gorovei s-au văzut nevoiți să-i mai deie încă o dată o sumă de bani, ca zestre.

Dar nu numai frații au găsit adăpost totdeauna în casa lui Petru Gorovei, ci și nepoții și alte rude. Soră-sa, Catinca Tabără, a trăit pururea în nevoi; cei doi băieți mai mari ai ei, Iancu și Nicu, au trăit ani întregi în casa și pe cheltuiala lui. În primul an al vieții sale, a ținut în casă pe unul din copiii fratelui său Grigore, care copil s-a și sinucis în casa moșului său.

Neamurile nevestei de asemenea s-au bucurat de protecția și dărnicia lui Petru Gorovei. Liza, sora nevestei sale, care s-a măritat cu Alecu Dimitriu, a stat în casa lui, de la moartea lui Iancu Borș, în 1858, până ce s-a măritat. Oriunde a locuit el, la Ceplenița, la Stolniceni, la Sârca, la Piatra, Liza a stat în casa lui, având locuința ei deosebită și serviciul necesar. Cumnatul său Petru Borș de asemenea a locuit în casa lui Gorovei, și când era la studii, în Turin [Torino], a primit și un împrumut de 500 galbeni, pe care P. Gorovei nu i-a mai cerut și nici nu i-a mai primit înapoi.

Și alte neamuri mai îndepărtate de ale nevestei lui au locuit în casa lui P. Gorovei. Miluță Tăutu, fiul Elenei Tăutu, o vară mai îndepărtată a Mașincăi Gorovei, ani de-a rândul a stat în casa lui, în Folticeni.

Toate aceste afecțiuni cereau cheltuieli bănești.

Cu nevasta a luat ceva zestre, Petru Gorovei; dar cei 800 galbeni prevăzuți în foaia de zestre, nu i-a primit odată de la socrul său, ci fiind tovarăș cu el, la moșia Sârca, și socrul murind pe neașteptate, averea i s-a rădăduit și capitalul pus în exploatarea moșiei nu l-a mai scos.

În 1863, Mașinca Gorovei a cumparat, prin mezat, de la casa răposatului Dimitrie Filipovici, un loc la marginea orașului Folticeni, în întindere de 11 fâlcii, 11 stâneni și 9 palme, pe care pe urmă l-a dat de zestre fiicei sale Clara, căsătorită cu Christodor Gheorghiu. Locul acesta l-a cumpărat cu suma de 14.800 lei vechi și l-a plătit cu banii ce i se cuveneau ca moștenire de la mama sa și de la bunica sa, Zoița Grigoriu.

La 4 iunie 1864, Trib[unalul] Suceava, cu adresa No. 3282, arată lui P. Gorovei situația acestei moșteniri a soției sale, astfel:

17.022	lei Capital cuvenit Dumisale după lămurirea dată de D. Căminar Neculai Boian prin petiția din 7 oct[ombrie] 1863, însă:
	15.357 a treia parte din capitalul de zestre a mamei d-s[ale] de 46.070 $\frac{3}{4}$ lei,
	<u>1.665</u> exoprica de pe buna d-s[ale] Zoița Grigoriu
	17.022
397,32	procent cuvenit pe capitalul de 15.911 lei constatat de consiliul familiei de la 5 mai până la 15 august 1863, când s-au tras prețul cumpărăturii locului de 11 fâlcii,
17.419,32	fac.
15.244	se scade prețul locului aratat, adică 14.800 lei prețul și 444 lei taxă de tranzație
2.175,32	mai rămâne capital
963,68	fac procentul acestora pe 9 luni de la 15 august 1863 până la 15 mai 1864
2.339,--	

Această sumă [21] reprezintă ceea ce a luat Mașinca Gorovei din moștenirea mamei și a bunicăi sale.

O moștenire mai însemnată a căpătat Mașinca Gorovei în 1879.

Miluță Tăutu, pe care P. Gorovei îl ținea în casă, și care acum era funcționar la Prefectură, se îmbolnăvește, stă câțva timp în spital, și apoi se duce la Bădilița, unde mama sa avea o bucată de moșie care, cândva, fusese a lui Toader Bădiliță [22] și trecuse în familia Borș, Elena Tăutu fiind descendentă unui Borș. Miluță Tăutu moare și P. Gorovei ia pe bătrâna Tăutuleasa, care era bolnavă, în casă la el și o întreține. La 15 februar 1879, Tăutuleasa face un

testament prin care lasă toată averea sa verei sale, Mașinca Gorovei. Peste câteva luni moare Tăutuleasa și, la 3 octombrie 1879, Trib[unalul] Suceava permite Mașincăi Gorovei a intra în posesiunea moștenirii.

Tăutuleasa era însă datoare o sumă de bani, vreo 400 galbeni, și pentru a-i plăti, Mașinca Gorovei a făcut un împrumut de 4.200 lei de la Dim. Cernătescu, asigurându-l cu prima ipotecă în Bădilița.

Bădilița Tăutulesei era arendată lui Anton Vlahu cu vreo sută de galbeni pe an, cu un contract care expira în anul în care Mașinca Gorovei devenise proprietara moșiei. Petru Gorovei nu a mai arendat moșia înainte, ci a început să o cultive singur. Pentru asta, însă, îi trebuia capital și a făcut un nou împrumut. Bun agricultor nu era P. Gorovei, și fiind și avocat și membru în comitetul permanent, stătea în Folticeni, locuind la țară numai vara, iar moșia se administra de un evreu, Zisu sin Aron, și afacerile nu mergeau bine, iar capitalul împrumutat nu se putea plăti.

În 1881 P. Gorovei își mărită pe fiica sa Clara cu Christodor Gheorghiu și Mașinca Gorovei îi constituie dotă, pe lângă locul cel de 11 fălci din Folticeni, și suma de ... lei, în bani. În 1883, Gheorghiu pleacă cu nevasta în Bruxelles, ca să facă studii de Drept, lăsându-și copilul, Nicuțu, la socrul său. Trebuia, la plecare, să i se numere suma de ... lei, așa că Gorovei a fost nevoit să vândă moșia către Manole Vlahu, cu suma de treizeci mii de lei. Scăzându-se datoriile vechi, scăzându-se zestrea lui Gheorghiu, prea puțin a mai rămas din suma cu care s-a vândut Bădilița.

La 8 februar 1888, prin jurnalul No. 470, Trib[unalul] Botoșani permite Mașincăi Gorovei, surorii sale Eliza Dimitriu și fratelui lor Petru Borș să intre în posesiunea legatului de una sută cincizeci galbeni, lăsat lor de defuncta Profira Borș, mama lor vitregă [23], prin testamentul olograf din 1 mart 1878.

Profira Borș mai dăruise Mașincăi Gorovei, cu actul întărit de Trib[unalul] Botoșani sub No. 9337 din 21 sept[embrie] 1871, o vie în Băiceni, jud[eteul] Suceava, pe care și ea o avea cumpărată de la Ion a Irinei, zis Rusu, în întindere de două pogoane roditoare și una firtă loc sterp cu puțin pământ, dar din neglijența lui P. Gorovei, această donațiune nu s-a acceptat la timp și via n-a intrat niciodată în stăpânirea lor.

De altfel, neglijența sau nepăsarea de afaceri a fost caracteristica lui P. Gorovei. Tot această nepăsare explică pentru ce nu s-a interesat de moștenirea rămasă de la sora sa Agripina Scolari, moștenire care consta din o casă din Dorohoi, alături de actualul Tribunal.

Acestea au fost toate înlesnirile materiale pe care le-a avut P. Gorovei în cursul vieții sale. Cu toate acestea, fără a avea avere, a dus totdeauna o viață largă, ceea ce și explică pentru ce nici nu a agonisit nimic.

Însurat cu o fată așa de frumoasă, precum fusese fata banului Iancu Borș, a dus cu dânsa un trai luxos. De la Ceplenița, mai pe urmă de la Sârca, se duceau foarte des la Iași, unde petreceau, stând săptămâni întregi la otelul Petrea Bacalu, ținând birjar cu ziua și având lojă abonată la teatru și la Opera italiană. În relațiuni cu lumea care petrece, Gorovei cheltuia bani mulți; casa lui era deschisă pentru

toată lumea; masa lui era întinsă pentru oricine ar fi voit să-i intre în casă; de distracții nu se lipsea și mai cu samă de jocul de cărți, care l-a făcut să piardă mulți bani; politică a făcut o viață întreagă; prietenii a legat, care de multe ori l-au costat bani; iată o mulțime de cauze pentru care el nu a făcut avere și nu a lăsat nimic copiilor săi, căroră, însă, nu li-a lăsat nici datorii de plătit.

Activitatea politică a lui Petru Gorovei

Activitatea politică a lui Petru Gorovei începe în anul 1869.

Prieten cu Gh. Ghițescu, care acum era om cu avere în districtul Suceava și care avea o situație în Partidul Liberal, Gorovei s-a manifestat ca liberal, partid pentru care trebuia să aibă toate simpatiile. În acest partid a rămas până la sfârșitul vieții lui și i-a fost de mare folos.

Petru Gorovei era socotit ca indispensabil Partidului Liberal al cărui *condeiu* era, adică el scria articole prin gazete, el adresa scrisori frunțașilor partidului din București, în fine, el era intelectualul partidului în localitate, pe când Ghițescu susținea, cu punga lui, luptele partidului.

În anul 1869 se face o mare tulburare în Partidul Liberal din Folticeni prin numirea ca prefect al județului, la 16 iulie, a d-rului Ion Diaconovici, un austriac împământănit abia în 1867, care nu avea nici o legătură cu partidul, dar care se bucura de protecția domnitorului Carol I, pe al căruia frate îl cunoștea Diaconovici încă de pe când era staroste nemțesc în Folticeni sau de pe timpul când făcuse medicina la Viena. Numirea aceasta nemulțamește gruparea liberală, care începe lupta contra noului prefect.

Petru Gorovei adresează unui frunțaș din București, deputat al cărui nume nu-l cunosc, o scrisoare la 21 august 1869, în care, între altele zice: „...Trebuie să cunoașteți cum D. Kogălniceanu, de pe tribuna națională, combătând împământănirea d-lui Ignatz Diaconovici, l-a taxat de spion și imoral. Ei bine, judecă acumă care este indignarea noastră comună, când spionul și omul imoral din 1867, adversarul încarnat al Unirii și starostele nemțesc din 1859, amicul intim în fine al politicei lui Istrati, astăzi tocmai sub Ministerul D-lui Kogălniceanu să-l vezi ca prefect în fruntea județului nostru. Cu atâta mai mult indignarea este mare, când această inconsecvență nu are de mobil decât malițioasa intențiune ca el, și astă dată, să serve de unealtă pentru a se acoperi tăieturile de peste 12.000 galbeni făcute de dl Grigore Cozadini în pădurile Statului de la Mălini”.

După șase luni de prefectură, Diaconovici este înlocuit, în prefectură, de Nicu Costandachi, care stă numai trei luni și este și el înlocuit de Petru Softa, care după nouă luni este și el înlocuit de A. Millo, care stă neîntrerupt prefect în tot timpul guvernării conservatoare, până la 2 mai 1876, când venind la putere guvernul Brătianu, Diaconovici este din nou numit prefect, ceea ce motivează din nou atacurile lui Gorovei în contra lui.

Într-o scrisoare către C. A. Rosetti, din 1876, Petru Gorovei zice: „Fără să mă preocup de ce s-ar petrece în alte județe, vă asigur, în ceea ce privește județul Suceava, că situația este tot aceeași și fiecine, cu drept cuvânt, se întreabă care este diferența între guvernul de tristă memorie și acest actual?

În fruntea județului nostru se află acela ce, ca staroste austro-ungar, a conspirat contra Unirei, – care după Unire, somat de Ministerul din Iași să se pronunțe între mandatul de medic primar și staroste, a preferat pe acest din urmă; – care la toate banchetele sale nu se sfiește de a spune că este liberal-conservator și care în fine nu este anturat și susținut în administrația sa decât de cei mai fideli partizani ai guvernului Catargiu”.

În altă scrisoare, către primul ministru Ioan C. Brătianu, se exprimă așa: „Îmi veți zice: de ce nu le denunțăm opiniei publice? (faptele necorecte ale administrației lui Diaconovici). Este un rezon puternic: respectul ce purtăm guvernului Domniei Voastre”.

Adversarii lui Diaconovici erau toți fruntașii liberalilor din Suceava, iar Diaconovici, negăsind partizani în alte partide, care nu mai existau, și puținii conservatori neprimind să lucreze cu el, își recrută câțiva partizani printre oamenii cari, până atunci, nu se manifestaseră în politică, și izbuti ca aceștia să fie numiți membri ai comitetului partidului de la Suceava, și anume: Iorgu Ciudin, care fusese scos din postul de procuror la Tribunalul Suceava, pe timpul guvernului Catargiu, și A. Bonachi [24], venit de curând în județ, unde se însurase cu fata lui Lupu Botez. Amândoi aceștia nu aveau un trecut politic și cu toate acestea guvernul Brătianu li dase încredere și importanță numai pentru că erau recomandați de Diaconovici.

Bonachi a fost ales și deputat în colegiul al doilea, în condițiuni ciudate. La primul scrutin au votat douăzeci de alegători, dintre care 9 pentru Costache Ghițescu, liberal, frate cu Gh. Ghițescu, 6 pentru Bonachi, 4 pentru Iorgu Lupu Răftivanu, independent, și unu pentru Alecu Millo, fostul prefect conservator. La al doilea scrutin, Răftivanu și-a cedat voturile lui Bonachi și astfel acesta a putut să fie ales.

Contra acestei alegeri, Petru Gorovei protestează la Cameră, cerând invalidarea pentru două motive: 1) Bonachi nu are calitatea de român; 2) datorește reușita ingerințelor administrative.

Primul punct este astfel motivat: „Domnia sa este fiul lui Costachi Grigoriadis, născut în Smirna, venit în țară ca supus francez, s-a stabilit în urba Galați, menținându-și calitatea de supus, precum probează certificatul Consulatului din Galați, ce am onoare a alătura. Născut dar în timpul când părintele Domniei Sale de origină străină se bucura de protecție străină, eu cred că față cu legile ce ne guvernează, Domniile Voastre alătura cu mine veți zice că pentru a pretinde la calitatea de român, nu pot fi de ajuns argumentele aduse de fratele Dumisale când în Camera din ..., apostrofat de dl Teodor Boldur Lătescu (să se vadă Monitorul no. 167 și 168 din același an), a zis că are această calitate pentru că părintele D-sale a luptat sub Tudor Vladimirescu”.

Protestul acesta a fost zadarnic, și Bonachi a fost consacrat, la București, ca fruntaș liberal în jud[eu]l Suceava.

După opt luni de prefectură, Diaconovici este înlocuit cu Dimitrie Morțun, care stă numai cinci luni, pentru ca la 15 iunie 1877 să vie iarăși Diaconovici

prefect. La 10 iulie 1878, Diaconovici iese din prefectură, care timp de trei luni este girată de doi directori de prefectură, până la 27 oct[ombrie] 1878, când este numit un oarecare Ioan Latiff, persoană necunoscută în județ, și care, la 26 ianuar 1879, este înlocuit prin Gh. Ghițescu, și astfel gruparea liberală din care făcea parte și Petru Gorovei ajunge la putere.

Trei ani și șapte luni Ghițescu a fost prefect, în care timp Diaconovici și amicii săi Bonachi și Ciudin nu mai erau socotiți în rândurile liberalilor, și toată energia lor politică se manifestă prin articole pe care Bonachi le scria în ziarul „Timpul”, și prin care batjocorea pe Ghițescu și pe amicii lui, și ataca în mod violent chiar pe I. C. Brătianu, șeful Partidului Liberal. La aceste atacuri contra lui Ghițescu, Petru Gorovei răspunde prin un lung articol publicat în ziarul „Telegraful” no. 2055 din 24 februar 1879.

Gh. Ghițescu moare la 10 august 1882, și atunci Bonachi și Ciudin apar iarăși ca liberali și, ajutați de câțiva foști prieteni de ai lui Ghițescu, dau asalt la Prefectură, susținuți pe sub mână de Diaconovici, care deși renunțase de a mai fi considerat ca stăpânul județului, tot se mai bucura de protecția ocultă din București.

Vechea grupare liberală din jurul lui Ghițescu rămâne reprezentată de Petru Gorovei, care la 22 august 1882, scoate primul număr din „Gazeta de Folticeni”, menită să ducă lupta în contra grupării Bonachi-Ciudin.

În ziua de 2 septembrie 1882, un mare număr de alegători, din toate colegiile, convocați de Gorovei, se adună în camera Primăriei, unde aproape în unanimitate aleg un comitet executiv al Partidului Liberal-Național, compus din 20 membri, sub preșidenția lui Emanoil Morțun, iar în „conferința” comitetului din 9 septembrie s-au luat dispozițiuni pentru formarea fondului „Gazetei de Folticeni”, care s-a recunoscut de „organ al partidului”.

După mai multe retrageri din comitet, în ședința de la 12 sept[embrie], comitetul Partidului Național-Liberal s-a alcătuit definitiv din următoarele persoane: Emanoil Morțun, Teodor Ghițescu, Iorgu Văsescu, Petru Gorovei, Gh. Softa, Al. Dimitriu, Gh. Măcărescu, Iorgu Radu, Nicu Stamati, Iancu Mironescu, V. Vrânceanu, V. Lovinescu, Coman Vidrighin, V. Filoti, Gh. Filipeanu și Mamant Popovici.

Prin „Gazeta de Folticeni” se denunțau uneltirile celorlalți dintre liberali cari umblau după prefectură. Agioglu, Costache Ghițescu, Bonachi, Ciudin și I. Alexandrescu, care era și avocat al Statului, pleacă la București pentru a stăruia să fie numit prefect unul dintre ei. Gorovei scrie în „Gazeta de Folticeni”, no. 5 din 19 sept[embrie] 1882, despre această deputațiune: „Cunoaștem pe unii dintre acei domni, așa încât putem afirma cu siguranță că pot fi orice, afară de amici principiilor profesate de actualul guvern și de majoritatea județenilor noștri constituiți în club ca membri marelui Partid Liberal Național. Suntem convinși că nici d. Brătianu, nici d. Chițu nu se vor lăsa amăgiți de malicioasele lor tendințe de a pune mâna pe cârma județului. Județul Suceava nu poate fi administrat decât de un amic al elementului predominant, ale cărui principii le reprezintă foaia noastră. Orice încercare de a înăduși acest element, poate

deveni pernicios, și nu credem că actualul guvern va veni să expuie tocmai județul Suceava la atari consecinți”.

Cu toată această atitudine energică a comitetului ales de peste o sută de alegători, guvernul, după stăruințele unor persoane străine de județ, a numit prefect pe Ciudin, la 11 octombrie 1882.

Pe noul prefect și pe amicii lui nu-i lăsa în liniște „Gazeta de Folticeni”, care, în fruntea numărului 10 din 27 octombrie, publică următoarele, cu litere grase: „Cu indignațiune arătăm că am fost forsați a părăsi tipografia dlui Goldner, care indirect a fost amenințat de puternicii zilei din acest nenorocit județ de a nu mai tipări gazeta noastră, a cărei adevăruri nu li plac.

Se înșală acei orbi iubitori de întuneric, căci gazeta nu va înceta și amenințările nu sunt de cât o armă mai mult contra lor. Iar guvernului îi arătăm cât de liberă e presa la noi și că continuarea amenințărilor va provoca interpe-lațiuni în Cameră și chiar o intervențiune mai categorică în localitate”.

În această chestiune, Petru Gorovei se adresează personal Primului-ministru Brătianu cu următoarea scrisoare din 26 octombrie 1882:

„Deși cu multă dificultate, totuși ajunsesem în fine să avem și în județul nostru un jurnal intitulat „Gazeta de Folticeni”, chemat a lupta și stăruii pentru consolidarea și triumful Partidului Național-Liberal.

Puteam crede că acest jurnal va înceta din orice alte împrejurări, dar nu-mi permiteam niciodată a presupune că el va înceta prin influența administrațiunii locale ce emană de la un guvern ieșit chiar din mijlocul partidului pe care el îl reprezenta.

Amăgire! Zilele acestea tipograful la care se imprima această gazetă ni refuză continuarea imprimării, pe motiv că se teme de administrație.

Din singurul acest punct de vedere vă puteți convinge, domnule Prim-ministru, care este situația noastră, și dacă nu libertatea presei este subordonată voinței despotice a celui întâi venit la cârma județului.

Este trist, ba chiar dureros, domnule Prim-ministru, ca în niște timpuri ca ale noastre, câțiva inși să vie a impune unei majorități, să caute a distruge un partid format cu multe lupte și abnegațiuni. Dar ce este de făcut, când se vede că aceasta este natura lucrurilor, în contra căreia oamenii de inimă nu vor putea triumfa decât cu timpul și cu lupte chiar de sânge.

Nu vreu, domnul Prim-ministru, să fac amenințări, dar am ținut să vă divulg adevărul: greșelele și numai greșelele interne duc națiunile la peirea dorită de inamicii externi.

„Gazeta de Folticeni”, întreruptă pentru un timp, va apărea în curând, de ne-ar costa oricât; dar înțelegeți prea bine că ea nu va putea decât să apere cu tărie niște drepturi uzurpate și culpa nu va fi a noastră, cari cunoașteți prea bine că întotdeauna am fost santinela care sinceraminte priveghea triumful Partidului Liberal-Național.

Triumful libertăților publice va fi deviza noastră, fără să uităm, în acelaș timp, că datoriile cetățenești nu leagă pe niște cetățeni liberi de persoane, ci numai de patria comună.

Adevărul spus, voiu îndura cu curaj orice persecuție și voiu lupta cu energie pentru triumful ideilor mele și ale amicilor mei politici din județ”.

Campania lui Gorovei, prin „Gazeta de Folticeni”, a avut succes și, după 40 de zile, Ciudin a fost scos din Prefectură, numindu-se prefect Manolache Morțun, prieten și văr cu Gorovei.

„Gazeta de Folticeni” făcea mult sânge rău tovarășiei Bonachi-Ciudin, care prin gazeta „Suceava”, scrisă de Bonachi, ducea război mare cu gazeta lui Gorovei.

Acesta avea deprinderea de a scrie la gazete.

Încă în 1867, Gorovei adresează unei gazete din București o scrisoare, o corespondență în care face o dare de seamă despre un proces care s-a judecat la Tribunalul Suceava și în care domnitorul Cuza era pârât pentru o moșie Osoiul. Articolul lui Gorovei era intitulat *Schimbul Osoiului* și în el luase apărarea domnitorului contra bârfelilor celor care voiau să vadă, în această afacere, o faptă necorectă a domnitorului.

Nu știu dacă această corespondență a fost publicată de gazeta căreia fusese destinată și nici nu știu care era acea gazetă.

În anul 1870, Petru Gorovei publică, în ziarul „Românul” al lui C. A. Rosetti, un articol intitulat *Cine sunt antidinastici*, pe care Rosetti l-a tipărit pe pagina întâi a gazetei, imediat după un articol de fond scris de el însuși, ceea ce a atras oarecare neplăceri lui Gorovei, care și-a pierdut apoi slujba ca răz bunare politică.

Petru Gorovei a atras în cercul său politic pe trei dintre tinerii din Folticeni cari încă nu intraseră în viața politică și anume: pe Iorgu RADU, care încă nu-și isprăvisese studiile de Drept, pe care le începuse la Iași, dar le neglijase; pe Iorgu SOFTA, care de asemenea se mulțămise numai cu titlul de bacalaureat, și care acuma era subprefect, și pe Nicu STAMATI, care făcuse studii de inginerie la Zürich și era în așteptarea unei funcții. Dintre aceștia, începură a colabora la „Gazeta de Folticeni” Radu și Softa, cari împreună cu Gorovei duceau lupta contra gazetei „Suceava”.

Aceasta ataca mai mult și mai violent pe Gorovei, care era sufletul mișcării liberale din județul Suceava și conducea gazeta care făcea atâta sânge rău conservatorilor Ciudin și Bonachi, pe lângă cari se alăturase acuma și Iancu Alexandrescu, mai târziu socrul lui Softa.

Gazeta „Suceava” nu cruța nimic pentru a lovi în Gorovei; chiar viața lui privată era scotocită, denunțându-l că, fiind la putere, nu-și plătește fonciarul pentru casă și moșie, că are venituri din avocatură și leafă de președinte al Comitetului permanent etc.; ba până și în versuri se manifesta ura contra lui Gorovei. Așa, în no. 21, la *Informații*, se scrie:

Ispravnicul nostru a căpătat un concediu de câteva săptămâni de la ministerul respectiv și ni se spune că le va întrebuița spre a se duce peste hotar să facă fereedeie. Lipsa D-sale din județ va fi tot atâta de puțin simțită ca și prezența sa, deoarece se știe

Că GOROVEI a ajuns în județ cap,

Iar AGAUA numai parcalab.

AGAUA era prefectul Emanoil Morțun.

„Gazeta de Folticeni” a intrat în al doilea an de existență, scrisă aproape în întregime de Petru Gorovei, iar cu no. 60, din 11 decembrie 1883, această gazetă trece sub redacția lui Grigore BÂRJOVANU, profesor la Gimnaziu, iar cheltuiala tiparului o suporta Manolachi Morțun. Bârjovanu schimbă, după câțva timp, numele gazetei, intitulând-o „Fălticeni”.

În 1885, Gorovei scoate din nou „Gazeta de Folticeni”, din care, însă, a ieșit un singur număr, în următoarele împrejurări: în alegerile din 1884, la colegiul I de Senat din Suceava, fusese ales I. C. Brătianu, care optase pentru alt colegiu, și pe ziua de 5 ianuar 1885 era fixată o nouă alegere. Trei persoane își puseseră candidatura: A. Millo [25], dr. A. Grecianu [26] și Teodor Mândru din Iași, care era însurat în Folticeni. Toți trei candidau ca amici ai guvernului Brătianu, iar Mândru era candidat aproape oficial. În ajunul alegerii, la 4 ianuar 1885, Gorovei scoate no. 1 al gazetei sale, numai în vederea alegerii acesteia. În articolul de fond el scrie următoarele:

„Fără să atingem într-o câtuși de puțin onorabilitatea primilor doi candidați (Millo și dr. Grecianu), a căroră merite pentru localitate le respectăm, trebuie însă să li spunem cu francheță că pot fi orice afară de național-liberali.

Ni se vor zice poate: dar n-am făcut profesiunile noastre de credință, am declarat că suntem național-liberali, că venim să ne grupăm către marele partid, pentru ce dar nu ne-ați primi, pentru ce ne-ați combinate dorința de a vă reprezenta în corpul Senatului?

Răspunsul nu poate fi decât foarte simplu: Pe când noi luptam pentru libertățile de care ne bucurăm astăzi, dumnealor luptau în tabăra opusă. Că s-au convertit astăzi, îi credem. Însă nu trebuie să vie cu pretenții; vie să lupte ca simpli soldați și când faptele ne vor convinge că convertirea n-a fost numai de ocaziune, pentru a fi aleși senatori, vom veni ca un singur om a li da noi singuri locul ce ar merita”.

Lui Mândru îi recunoaște că-i sincer liberal, dar i se cere să-și retragă singur candidatura, pentru a se pune din nou candidatura lui I. C. Brătianu:

„Încă o dată trebuie să dovedim acestui demn cetățean că renunțarea D-sale la prima alegere nu ne-a ofensat într-o câtuși de puțin, căci avem convingerea că D-sa este pe deplin convins că nu are colegiu mai sincer pentru D-sa și care să-i stea la dispoziție întotdeauna și pentru orice ocaziune ca colegiul întâiu de la județul Suceava.

Va refuza din nou, dar refuzul va fi manifestat cu dragoste, văzând ce afecție sinceră îi purtăm. Și-apoi, aceasta pe lângă că ni se va da o satisfacție morală, ni va da și o dovadă tare despre convertirea d-lor Millo și Grecianu. Am dori să-i vedem dacă nu cumva vreunul din D-lor nu s-ar amăgi să vie să lupte cu parte din alegători chiar contra acestui mare barbat. În fine, ne vom putea convinge unde este sinceritatea, dacă nu convertirea este predominată de interesul personal”.

La 21 octombrie 1886, Morțun iese din Prefectură și noul prefect, Gh. Lătescu, este în bune relațiuni cu Gorovei, care era arbitrul politicii liberale din județ. Dintre ceilalți liberali, unii încep să facă dizidență. Între aceștia era și Morțun, care dă concurs la tipărirea unei gazete, „Respectul Legei”, care, bineînțeles, trebuia să lovească, în primul rând, în Gorovei, sarcină pe care și-o luase Iorgu Softa, vârat în politică tot de Gorovei. Dizidența lor era motivată de influența mare pe care o aveau în Partidul Liberal din Suceava niște persoane intrate de curând în politica locală și cari aveau rostul lor la București. Aceste persoane erau: Alexandru Vârnăv Liteanu, Nicu Gane și Petru Borș, acest din urmă cumnat cu Petru Gorovei, iar ceilalți prieteni de ai lui.

Iorgu Softa voia să fie deputat, dar Morțun, pe când era prefect, nu-l puse printre candidați, din cauză că era prea tânăr – precum spunea în public –, dar pentru că nu-l considera ca un om serios, în realitate. Aceasta a fost adevărata cauză a dizidenței lui Softa, și fiindcă Gorovei s-a unit cu părerea lui Morțun și nu a stăruit în sensul dorințelor lui Softa, acesta ducea campanie contra lui Gorovei, prin noua gazetă, „Respectul Legei”, la care colabora.

Între alte articole din această gazetă (nu avem la dispoziție decât un singur no.) Softa publică un foileton, intitulat: *Cânticel comic într-un act, Timoftei Frunțășanu, delegat colegiul al III-lea*. Între altele, Timoftei zice:

„La celelalte alegeri, știi, când am ales pe dipotatul care a șters putina cu catrafuse cu tot când i-a venit peștele în plasă, ce mai palavre, ce mai gogoase ni spuneau stăpânii noștri de astazi, căroră li s-a muiat glasul de când înfulecă la buget cât niște hămisiți. Știi cum ieșeau vorbele dulci: Na, fuior... Mai cu samă *avocatul cel în doi peri, cam buhos la cap, care face dârză politică cu ispravnicul*, ia așa unde-i da: Cetățeni, a sosit în fine momentul când fiecare dintre voi trebuie să dea votul pentru noi. Noi și numai noi suntem adevărații liberali și iată pentru ce: ceilalți au supt bugetul pe o coastă, noi îl vom suge pe pânțele, până ce vom face dintr-însul ferfeniță; ceilalți au fost proști, noi suntem hâtri și vă făgăduim că vom echilibra bugetul în raport direct cu pungile noastre. Voi, cetățeni, veți plăti percepătorului regulat, căci aceste sunt datorii cetățenești, la care nu trebuie să faceți sminteala, că ni-ar veni atunci rău la socoteală. Și-apoi, la urma urmei, luați sama ce vă spun eu, că nu vă doresc vreun rău: ispravnicul nostru, om de parolă, și-a dat cuvântul, după ce ministrul i-a poruncit, că alegerile vor fi pe sprânceană. Prin urmare, iubiți cetățeni, toți ca unul veniți strună până la urnă și votați repegior, că n-avem vreme de prăpădit”.

Avocatul „cel în doi peri, cam buhos la cap, care face dârză politică cu ispravnicul”, era Petru Gorovei.

Dintre tinerii grupați în jurul lui Gorovei, numai unul a rămas statornic în politica liberală, anume Iorgu Radu, care, după ce fusese profesor la gimnaziul din Folticeni, s-a dus în Belgia, unde a luat doctoratul în Drept, și, după ce s-a întors în țară, a fost și șef de cabinet sau șef de secție în Ministerul de Interne, apoi prefect, și după stăruințele lui Gorovei s-a ales deputat de mai multe ori.

Softa, care, imitând pe Radu, s-a dus și el în Belgia să eie doctoratul, după ce s-a însurat cu o fată bogată din Folticeni, s-a întors fără nici o ispravă și mai târziu s-a ales și el deputat, și pentru a se mai alege, a luptat în rândurile conservatorilor, contra lui Radu, care candida în opoziție, ca liberal. Softa era susținut de socrul său, Iancu Alexandrescu, prefectul conservator. (Softa era acuma însurat a doua oară.) Nicu Stamati, încă din primele luni de opoziție, în tovărășie cu Gorovei, s-a lăsat de politică, fiind numit inginer al județului.

Petru Gorovei a făcut politică o viață întreagă; a ales o sumedenie de deputați și senatori, a dat concursul tuturor oamenilor cari au făcut politică în județ, dar el niciodată nu s-a ales deputat, nu a fost prefect, și asta numai din pricină că era om sărac și poate și din pricină că viața care o ducea el nu se potrivea cu aceea pe care ar fi trebuit să o ducă, dacă ar fi stat în București, macar pe timpul sesiunilor parlamentare.

Când a murit, în ianuar 1889, Petru Gorovei era președintele comitetului permanent.

Petru Gorovei a scris mai multe articole în ziarul „Telegraful”, a lui I. C. Fundescu; acesta pare a fi fost prieten mai din vechime cu Gorovei, căruia i-a scris mai multe scrisori, dintre care unele se păstrează.

Prietenii lui Petru Gorovei

Una din caracteristicile lui Petru Gorovei a fost *prietenia*.

Încă din copilărie el a avut prieteni, și unele dintre aceste prietenii au ținut până la sfârșitul vieții. Cu Gheorghe Ghițescu a fost prieten din copilărie; bătrânul Ghițescu fusese mult ajutat de banul Ioan Gorovei, pe când acesta era în Dorohoi, și între copiii mai mari ai acestora, Petru Gorovei și Gh. Ghițescu, s-a legat prietenia care a ținut până la moartea lui Ghițescu.

Ghițescu nu a învățat carte, dar a știut ca din om sărac, precum fusese, în curând să se îmbogățească și să joace, prin aceasta, un oarecare rol în Partidul Liberal, iar Gorovei, care era socotit ca inteligența partidului din județul Suceava, „condeiul partidului”, precum i se zicea, l-a aparat întotdeauna pe Ghițescu, prin jurnale, de atacurile, adeseori întemeiate, pe care i le făceau adversarii.

Ghițescu, pe când era deputat, era învinuit că luase cinci mii de galbeni mită, împreună cu alți deputați, pentru a vota concesiunea Strusberg; fusese învinuit de fapte necorecte, prin ziarul „Timpul”, și la aceste atacuri, Gorovei i-a luat apărarea prin ziarul „Telegraful” din 24 februar 1879, scriind un lung articol de polemică.

În ziua de 14 mart 1881, Ghițescu fiind prefect, scrie lui Petru Gorovei, în oraș, următoarea scrisoare:

Iubite frate Ghorovei,

Astăzi corpurile legiuitoare au proclamat pe Alteța Sa de Rege al României. Îți anunț și ție această frumoasă năvălă. Mâne tedeum, luminații și celelalte.

A tău amic sinser

Gh. Ghițescu.

Ai mai visat Băhliță să te sui așa de iute pe creangă?
Prefect regal
Gh. Th. Ghițescu.

Ca semn de considerație, prefectul Ghițescu a însărcinat pe amicul său Gorovei, care era membru în Comitetul permanent, să reprezinte județul la serbările încoronării Regelui.

Ghițescu a murit în 1882. Prietenul său Petru Gorovei a fost adânc mâhnit și mult emoționat a rostit un discurs funebru în fața mormântului aceluia pe care în adevăr l-a iubit.

Dintre prietenii lui Gorovei, mulți au jucat oarecare roluri în viața noastră publică.

În tinereță i-a fost bun prieten Petru Poni, de pe vremea când Teodor Teodorini (văr cu Gorovei), juca la Teatrul Național din Iași, și din trupa lui era și un Poni, actor, poate frate cu acela care mai pe urmă a fost profesor de universitate și chiar ministru [27]. Prieten din copilărie a avut pe Gh. Dimachi, fost consilier la Curtea de Apel din Iași. De la Alexandru Beldiman, mai pe urmă fondatorul ziarului „Adevărul”, au rămas scrisori către Petru Gorovei și o fotografie a lui din tinereță.

Alt prieten bun i-a fost Dimitrie Scarlat Miclescu din Dorohoi, fratele mitropolitului Calinic Miclescu. Prieten a avut pe Cimara, proprietarul moșiei Darabani din județul Dorohoi, care mai apoi a făcut pogromul despre care s-a vorbit așa de mult.

Pentru prietenii, Gorovei nu avea nimic ascuns; casa lui era casa tuturor prietenilor lui, care totdeauna erau la masa lui, fără să mai aștepte invitații și poftiri.

Deși mai în vârstă, el se împrietenea și cu tinerii, tot așa de ușor. Magistrații, ofițerii cari veneau în Folticeni erau oaspeții lui zilnici. Printre ofițeri se pot cita maiorul Neculai Ioan, mort în războiul din 1877, de la care au rămas și scrisori (una a fost publicată în revista „Ilustrația Națională” [28]), precum și tânărul sublocotenent Musteață, care în 1913 a făcut acte de vitejie pe câmpiile Bulgariei. Tot dintre ofițerii cari au luat parte în războiul din 1877, și cari întrețineau o întinsă corespondență cu Petru Gorovei, mai sunt Leon Clarenton de Stefanoff, Sotir Ciurea, Ioan Dimitriu, Căpitan Vasilescu etc. [29]

Neculai Rosetti Rosnovanu (Nunuță) a întreținut legături de prietenie cu Petru Gorovei și de la el au rămas multe scrisori. Liteanu i-a fost prieten politic, precum și Iorgu Radu, care a fost prefect, deputat și apoi profesor de universitate, suplinitor.

Cu unii dintre prietenii, Gorovei a ajuns la conflicte, care au necesitat și provocări la duel; Gorovei era iute la mânie, uneori. Așa, deși prieten bun cu Gh. Gamulea, l-a provocat la duel, „pentru niște injurii grave ce i-ar fi făcut”.

Marturii lui Gorovei erau Dim. Bojinca, fost militar, și I. Mironescu, iar ai lui Gamulea erau A. G. Bonachi și G. Em. Ciudin, cari, prin procesul verbal din 22 octombrie 1875, constă că „incidentul ce a avut loc între ambii a fost

provocat de unul în mod violent și tot în acest mod s-a răspuns de celălalt, încât ambii au provocat și răspuns violență prin violență” și, găsind că părțile s-au satisfăcut înșile, „nu mai este necesar o altă satisfacție și pe altă cale”.

Alt incident a avut cu sublocotenentul Musteață, care l-a provocat la duel. Marturii provocatorului au fost căpitanul Hugo Hatzek și locot[enentul] Gh. Artopeanu, iar ai lui Gorovei au fost Gh. Softa și Todiriță Botez, cari prin procesul verbal din 2 iunie 1879, constată că „conflictul ivit între Dl Gorovei și subl. Musteață nu-și are deloc o gravitate de aceie prevăzute de onoare, care ar reclama imperios de a se bate în duel” și decid că „duelul nu-și poate avea în nici un caz rezonul de a fi”.

Oamenii năcăjiți găsau totdeauna sprijin în Petru Gorovei, care, mai cu samă pentru cei cu apucături independente sau cu o viață zbuciumată, avea deosebită atenție. Gorovei avea idei foarte înaintate, de aceea avea un cult pentru C. A. Rosetti, cu care se afla în corespondență și de la care au rămas mai multe scrisori, și iarăși de aceea îi plăceau, de pildă, refugiații politici din Rusia, cari într-o vreme erau cam numeroși chiar și în județul Suceava. Așa, un oarecare Rudolf de Mahalewski, bun vânător, fost arendaș, care pierduse averea, a fost sprijinit, la nevoie, de Gorovei, în tot modul; și când în alt fel nu găsea mijlocul să-l ajute cu bani, simula cumpărare de vânat de la el, și uneori îl ținea timp mai îndelungat la țară, sub pretext că umblă la vânat cu fiul său Artur.

Un alt refugiat, care trăia în Folticeni, și despre care niciodată nu s-a știut cu ce trăiește, era cavalerul Nestor Treter de Lubomir, un om misterios și care adeseori venea în casa lui Gorovei. Cavalerul acesta, deși de origină polon, pare că la urmă avea oarecare legături cu poliția rusească, și aceasta ar putea să se deducă din următoarea împrejurare.

Petru Gorovei, ca avocat, a apărut înaintea juraților, pe un grec Papazu, care venind în Folticeni, la iarmaroc, a ucis, cu un foc de revolver, pe un crâșmar evreu din acest oraș. În cursul apărării, Gorovei a zis, între altele, că nu ar fi mare pagubă pentru societate moartea unui jidan: „un jidan mai puțin pe lume”. Pentru această îndrăzneală, pentru acest atac în contra evreilor, făcut în o cetate evreiască precum este Folticeni, comunitatea evreiască din Folticeni l-a afurisit pe Gorovei, interzicând oricărui evreu de a mai recurge la serviciile lui de avocat, ceea ce nu era lucru neînsemnat, date fiind împrejurările locale.

Treter, care pare că era și antisemit, a oferit lui Gorovei, în această afacere, serviciile lui, pe care nu i le ceruse și de care nici nu a uzat. Anume, Treter a compus o scrisoare către Alexandru Iacobsohn, consulul Rusiei din București, prin care Gorovei se plânge de fapta evreilor și roagă pe consul, nici mai mult, nici mai puțin, decât să intervieve ca autoritățile românești, la care Gorovei trebuia să reclame, să-i dea dreptate.

Scrisoarea aceasta e scrisă în franțuzește, și pentru a face pe consul să dea atenție acestei cereri, Treter face pe Gorovei să zică: „Tout en portant plainte aux autorités compétentes contre cet acte inouï dans notre siècle, je vous prie instamment, Monsieur le Consul, de m'appuyer de toute votre influence pour que ce forfait ne reste pas caché et impuni”.

Scrisoarea aceasta, împreună cu acea prin care Treter îl îndeamnă pe Gorovei să facă uz de ea, se păstrează.

Un exemplu de modul cum ştia Gorovei să-şi facă prieteni:

În anul 1854, în timpul războiului ruso-turc, pe când treceau armatele ruseşti prin Moldova, Gorovei a făcut cunoştinţă cu un căpitan Brunislav Jelinski, şi deşi s-au văzut şi s-au cunoscut numai „un moment”, s-au împrietenit, şi când căpitanul a plecat mai departe, Gorovei i-a închinat nişte versuri – o slabă încercare literară –, în josul cărora căpitanul a scris trei rânduri, în ruseşte, şi le-a iscălit.

Iată acel document:

La D. Capitan Brunislav Jelinski mirinski polk Divizia a 6-a.

Iată tromba că te cheamă
Scump amice de-un moment,
Cu a ta frunte ce e calmă
Te-ai plasat în belul front.
Tu cunoşti ce e oşteanul
Şi menirea-i pe pământ',
Ordonează suveranul,
El se pleacă şi a pornit.
Lui speranţa îi dă curajul
Ca să-nfrunte pe duşman,
Şi comanda de la domnul
Va sfarma pe musulman.
Mergi, te du, Jelinski dragă,
Unde gloria te cheamă,
Căci amicul îţi urează
A resbelnicului palmă;
Şi de lauri cunună
Pe-a ta frunte să-mi aduci,
Când cu pace şi cu bine
Te-i întoarce de la turci.

1854 mai 5
mercuri.

În josul acestei foi, Jelinski a scris, în ruseşte, cam aceste cuvinte: „doresc să aflu totdeauna că sunteţi fericiţi” şi a iscălit.

*

Petru Gorovei a murit în dimineaţa zilei de 19 ianuar 1889, după o boală care l-a ținut în pat câteva luni, şi e înmormântat în țințirumul bisericii din Folticeni-vechi [30].

[1] În *foaia de calităţi* (fişa personală) din 1834 (AN-Iaşi, tr. 1352, op. 1355, dosar 226, f. 78), se arată că Ioan Gorovei – pe atunci sameş la Dorohoi – era născut la **18 decembrie 1783**, la Radomireşti, ţinutul Neamţ. Această informaţie nu contravine flagrant aceleia din *Vidomostia* de la 1829, unde e dat ca având 47 de ani: Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii Moldovei aflaţi în ţară la 1829 (II)*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 3-4, p. 307.

[2] Satul Budeniţa se află azi în Ucraina. Pentru familia Morţun: Ioan Nădejde, *V. G. Morţun. Biografia lui şi genealogia familiei Morţun*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Speranţa”, 1923 (1924). Neculai Morţun, născut la 1745, a murit la Budeniţa, la 27 aprilie 1812 (*ibidem*, p. 219).

[3] Cârstea **Buzilă** (1695-1755/1761) – acesta este numele corect – era fiul lui Gligorie de Glăvăneşti, diac de cămară, şi fratele lui Vasile Buzilă (1689-1746), cămăraşul de izvoade pe care-l socotesc adevăratul autor al așa-numitei *Cronici paralele* (1733); fiului acestuia din urmă, lui Enache Buzilă (c. 1720 – 1772/1774), i se datorează copia traducerii româneşti a *Istoriilor* lui Herodot (1746). Vezi Ştefan S. Gorovei, *Miscellanea genealogica* (II), în *AIPI*, XXIII, 1986, 1, p. 443-447 şi idem, *Circulaţia „Herodotului” de la Coşula: explicaţii genealogice pentru un fenomen cultural*, în *ArhGen*, V (X), 198, 3-4, p. 165-169; idem, *Între istoria reală şi imaginar. Acţiuni politice şi culturale în veacul XVIII*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 87-141, 231-236.

[4] Despre familia Teodorini: Artur Gorovei, *Teodor Teodorini. Documente şi informaţii despre el şi familia lui* (I), în „*Arhivele Olteniei*”, VII, 1928, 37-38, p. 185-215; VII, 1928, 39-40, p. 400-412; VIII, 1929, 41-42, p. 43-61; VIII, 1929, 43-44, p. 255-263.

[5] A treia fiică a lui Neculai Morţun se numea *Zoiţa* şi a fost căsătorită întâi cu căpitanul Ioan Ciornei şi apoi cu Ilie Niţă Boian; în afara acestor trei fete, Neculai Morţun a avut şi trei băieţi: Şerban, Toader şi Vasile (cf. Ioan Nădejde, *op. cit.*, p. 62-63).

[6] Aşa cum e redată de Artur Gorovei, această parte a spiţei este greşită. Între copiii Zoiţei Ciornei nu este cunoscut un fiu Constantin (cf. Ioan Nădejde, *op. cit.*, p. 62 şi Ştefan S. Gorovei, *Mărturii dorohoiene. Corespondenţă Artur Gorovei – Dumitru Furtună (1926-1950)*, în *AMS*, XI, 2012, p. 285). Un Constantin Ciornei, căsătorit cu Zoe Nica (= Anicăi), a fost în adevăr tatăl Mariei (1879-1948), soţia generalului Constantin Neculcea (1873-1952): Sergiu Groholschi-Miclescu, *Genealogia unui poet uitat: Artur Enăşescu*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, 3-4, p. 254; Anca Neculce, *O înrudire între două familii româneşti: Moşoiu din Transilvania şi Neculce din Moldova*, în *ArhGen*, V (X), 1998, 3-4, p. 143 şi arborele genealogic. Iar Elena (Elencu) măritată cu Iordachi Calcăntraur, era fiica Zoiţei din a doua ei căsătorie, cu Ilie Niţă Boian (Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 285).

[7] Fiul lui Ioniţă Sandu Sturza, domnul Moldovei.

[8] Povestea acestor roabe: Ştefan S. Gorovei, „*Intimitatea*” *cotidiană: accidentul biografic şi reacţia socială (familială)*, sub tipar („*Caiete de Antropologie Istorică*”, Cluj-Napoca, 2015).

[9] A fost înmormântat la Mănăstirea Gorovei, ca şi soţia sa, Anica.

[10] Ultimii trei nu erau *cumnaţi* cu Ioan Gorovei, ci fiul şi ginerii unei cumnate a acestuia: Zoiţa, sora Anicăi Morţun, era mama lui Gheorghe Ciornei, a Catincăi (căs. Todiraş Buzilă) şi a Zamfirei (căs. Alecu Ciuciuc). Cf. Ioan Nădejde, *op. cit.*, p. 62 şi mai ales scrisoarea preotului D. Furtună din 1940 (Ştefan S. Gorovei, *Mărturii dorohoiene. Corespondenţă Artur Gorovei – Dumitru Furtună (1926-1950)*, cit., p. 285-286, nr. 17).

[11] „*Arhiva*”, XXI, 1910, 9-10, p. 392-402, sub titlul *Din trecutul nostru judecătoresc. Istoria unei epitropii*. După zece ani, studiul a fost retipărit, cu titlul uşor modificat: *Istoria unei epitropii. Din trecutul nostru judecătoresc*, Craiova, Institutul de Arte Grafice „Ramuri” S.A., 1920 (No. 4 din Biblioteca juridică, sub îngrijirea d-lui Dem. D. Stoenescu, avocat, Craiova).

[12] De fapt, numărul copiilor a fost mai mare. Foaia de calităţi citată în nota [1] îi dă, în anul 1834, doi băieţi şi cinci fete, la care în 1836 se va adăuga fiul Grigore, ceea ce înseamnă opt copii. Însă cred că au fost mai mulţi, dacă ţinem seama de faptul că Ioan Gorovei s-a căsătorit la 1815, iar primul copil cunoscut, Catinca, se naşte abia în 1821; pe de altă parte, următorul copil, Agripina, se naşte abia în 1829. Asemenea „pauze” de ani întregi nu erau în firea lucrurilor, mai ales că după 1829 naşterile urmează un ritm normal (1831, 1833, 1834 şi 1836), care

îndreptățește concluzia că în intervalul 1815-1836 cuplul a putut aduce pe lume vreo zece sau 11 prunci. Cazul este elocvent pentru mortalitatea infantilă a vremii.

[13] Catinca Tabără născută Gorovei a murit la 15 noiembrie 1874 la Dorohoi și a fost înmormântată la Mănăstirea Gorovei (*Istoria familiei Gorovei*, ms., p. 127).

[14] Agripina Scolari născută Gorovei a murit înainte de 28 ianuarie 1892 și a fost înmormântată la Mănăstirea Gorovei (*Istoria familiei Gorovei*, ms., p. 134).

[15] Elena Fotino (1889-1971) a fost căsătorită cu filosoful Nae Ionescu.

[16] Amalia Misihănescu a fost căsătorită cu profesorul Constantin Motăș.

[17] Ion Simionescu (1873-1944), profesor universitar, membru al Academiei Române, renumit geolog și paleontolog. Fiica sa Cecilia (1900-1961), căsătorită cu inginerul Mihai Zapan, este cunoscută mai ales cu pseudonimul Sanda Marin, ca autoare a unei renumite cărți de bucate.

[18] A fost înmormântat la Mănăstirea Gorovei (*Istoria familiei Gorovei*, ms., p. 147). Cancerul la *mai* înseamnă cancer la *ficat*.

[19] Natalia Tabără născută Gorovei a fost înmormântată la Mănăstirea Gorovei (*Istoria familiei Gorovei*, ms., p. 143).

[20] Datele deceselor lipsesc în manuscris; le-am completat după anunțurile mortuare (*faire-part*) din arhiva familiei. Victoria a fost înmormântată la Mănăstirea Gorovei (*Istoria familiei Gorovei*, ms., p. 144), iar soțul ei la cimitirul „Eternitatea” din Dorohoi.

[21] Eroare de calcul. Corect: 2.139.

[22] Despre acest strămoș al său, v. Artur Gorovei, *Toader Bădiliță, vornic de Suceava*, în „Făt-Frumos”, XIII, 1930, 2-3, p. 56-58 și 4-5, p. 102-110. V. și idem, *În satul străbunilor mei (Bădilița)*, în „Lumea”, anul X, 20 august 1927, p. 2.

[23] După moartea primei sale soții, banul Iancu Borș s-a recăsătorit cu Profira Pisoschi din Botoșani, cu care însă nu a mai avut copii.

[24] Alexandru Gregoriadi Bonachi (1844-1893), magistrat, fratele poetului Mihai Gregoriadi Bonachi (sau *Bonacchi*). Prin căsătoria cu Ecaterina Lupu Botez, a intrat în stăpânirea unor moșii din județul Suceava (Siliștea, Vlădești ș.a.). Cf. G. Călinescu, în SCILF, X, 1961, 3, p. 533; Mihai Sorin Rădulescu, *Despre familia poetului Bonachi*, în idem, *În căutarea unor istorii uitate. Familii românești și peripluri apusene*, București, Editura „Vremea”, 2011, p. 158-164.

[25] Alecu Millo (m. 1900), fiul lui Vasile Millo și al Zamferei Prăjescu, fratele actorului Matei Millo (1814-1896), stăpâna moșia Spătărești, lângă Fălticeni. Artur Gorovei i-a consacrat o frumoasă evocare (rămasă în manuscris), în care afirmă că fiul său, Matei A. Millo, a fost „cel mai bun primar pe care l-a avut orașul” Fălticeni. Soția lui Alecu Millo, Eliza (Săftica) Botez-Forăscu, a fost duios evocată de Mihail Sadoveanu, în *Anii de ucenicie*.

[26] Medic, profesor la Facultatea de Medicină, Alexandru Greceanu (1828-1894) era proprietarul moșiei Giurgești din județul Suceava. Părinții săi, vornicul Gheorghe Greceanu (1805-1851) și Anastasia Balș (1797-1875), sunt prototipurile soților Bârzoii *ot Bârzoieni* din *Coana Chirița* (Radu Sc. Greceanu, *Familia Greceanu din Moldova. Considerații genealogice*, în ArhGen, IV (IX), 1997, 3-4, p. 183-185). Doctorul Alexandru Greceanu este bunicul matern al istoricului Petre P. Panaitescu (1900-1967).

[27] Actorul Ioan Poni era unchiul matern al marelui chimist și frate al Anicăi Poni, care va deveni soția lui Teodor Teodorini (Gh. Ghibănescu, *Spîta familiei Poni*, în IN, I, 1921, p. 136; Artur Gorovei, *Teodor Teodorini. Documente și informații despre el și familia lui*, în „Arhivele Olteniei”, VII, 1928, 37-38, p. 210-212).

[28] Artur Gorovei, *Din vremea războiului nostru 1877-1878*, în „Ilustrațiunea Națională”, ianuarie 1913, p. 6-7.

[29] Cf. Ștefan S. Gorovei, *Scrisori din timpul Războiului pentru Independență*, în RA, X, 1967, 1, p. 283-300. Când am pregătit pentru tipar acest articol (eram elev în ultima clasă de liceu), nu știam că urmam, de fapt, o inițiativă a bunicului meu...

[30] Mormântul, aflat lângă zidul sudic al bisericii, s-a păstrat până târziu, dispărând în anii '60-'70 ai secolului XX, în împrejurări pe care nu le cunosc. În același cimitir, în dreptul altarului, a fost îngropată și Clara Gheorghiu (1857-1891), fiica cea mai mare a lui Petru I. Gorovei.

Family Notes
(Abstract)

Keywords: Family History, Genealogy, Gorovei Ioan, Gorovei Petru, Dorohoi, Fălticeni.

For Artur Gorovei (1864-1951) – folklorist, writer, lawyer, honorary member of the Romanian Academy – his family history has been a constant concern for about six decades. In 1914, at the end of the first stage of his research, he wrote *Notes on the Gorovei Family*. Only a part of this unpublished work kept its documentary value: the chapters about the direct predecessors of the author, namely his grandfather (Ioan Gorovei, 1783-1848) and his father (Petru I. Gorovei, 1831-1889). They see the light of print here.

Anexe

Fig. 1. Autorul la vremea când a scris *Însemnările*

ÎNSEMĂNĂRI DESPRE FAMILIA GOROVEI.

După tradiția păstrată în familie, origina familiei GOROVEI este din Maramureș, de unde, pe timpul lui Dragoș-Vodă, unul dintre membrii familiei, a trecut în Moldova, cu descăleșătorul țarei, iar restul a rămas în Maramureș, unde se mai găsesc și astăzi descendenți de ai primilor Gorovei.

O altă ramură a Goroveștilor din Maramureș, către sfârșitul veacului al 17-lea, atrecut în Transilvania, și s'a stabilit în orașul Samosujvár. Acest oraș primind privilegii de nobleță, familia GOROVEI sau GOROVÉ, a jucat un rol important în prima jumătate a veacului al 18-lea. În 1760, Christof GOROVÉ și tatăl său Ladislav, ~~a jucat~~ ~~au primit~~ au primit nobleța ungurească, și Christof a devenit mai târziu, primar al orașului. La sfârșitul veacului al 18-lea, această ramură a familiei Gorovei s'a stabilit în Ungaria, a dobândit moșii, și mai pe urmă, ca donațiune, o mare proprietate la Gättäja, de unde și numele ei: Gorove de Gättäja. Din ramura Gättäja se trage Stefan GOROVÉ, fost ministru de comerț, la Budapesta, de la 1867-1871, unchiu al soției lui Janos GOROVÉ, al cărui fiu, Ladislav, a fost deputat în Camera ungară. (Scrisoarea lui Ianos Gorové, în ANEXE; La Grande Encyclopédie, la cuvântul GOROVÉ.)

Că această tradițiune, despre origina familiei este adevărată, o dovedește filologia.

În mare parte, toponimia țărilor locuite de români, este slavă; cuvântul G O R A înseamnă, pe slavonește, m u n t e, și în limba ruteană este cuvântul g o r o v i i, cu sensul de m u n t e a n; deci, Gorovei înseamnă "om din munte", precum trebuie să li fi zis, celor din Maramureș, țară eminent muntoasă.

În județul Vâlcea, orice lichid turbure, se zice g o r o v e a l ă, (Revista SEZĂTOAREA, vol. XI, p. 27, nota); între ideea de turbure și munte este o strînsă legătură, de oarece muntii, fiind mai adeseori acoperiți de nouri, pot fi numiți t u r b u r i.

Achierul Narcis Crețulescu, în "Istoria sfintei monastiri Gorovei din județul Dorohoiu" (Dorohoiu, Librăria și tipografia I. L. Bercovici, 1898), scrie următoarele: "M-reă Gorovei își trage numele de la poziția locului pe care s'a urzit și s'a întemeiat M-reă, de la poziția Gura-Văii, unde 2 pârâie cu 3 văi mici din vecinătatea ei, se unesc și formează o vale mare, care se prelungește printre dealuri cu păduri pînă în șesul Siretiului, care este aproape. La unirea celor 2 pârâie din cele 2 văi, între ele este o limbă de deal, deal în gura văii, pe care s'a clădit M-reă, de la care poziție s'a și luat numele GOROVEI. Așa credem noi, așa au crezut toți bătrînii din Gorovei și din Dragomirna. Unii presupun că numele Gorovei se trage de la familia unui vechiu boier, fost diacon de visterie, fost proprietar vechiu a acestei moșii și prin consecință și mănăstirii. Alții presupun că vorba goroveiu este cuvînt vechiu slavon,

Fig. 2. Prima pagină a Însemnărilor

**Reconstruind istoria Basarabiei sub dominație țaristă.
Note pe marginea unei monografii recente¹**

Virgil PÂSLARIUC

Lucrarea celor doi istorici basarabeni (cartea „reabilitează” cumva acest termen, redându-i conotația cultural-istorică mai cu seamă), Andrei Cușco și Victor Taki, constituie, fără nici o îndoială, un eveniment istoriografic important. Deosebite nu sunt atât conținuturile, cât modul de a gândi, articula, și „livra” publicului anumite probleme, considerate până în momentul apariției fie definitiv „rezolvate”, fie „tabuizate” (ceea ce uneori înseamnă același lucru). Apărută în anul bicentenarului anexării Basarabiei la Imperiul rus, cartea nu face parte din acel șir de apariții editoriale festive, care-și propuneau să continue seria „lamentațiilor” (mai mult sau mai puțin) academice, îndreptate împotriva vicisitudinilor istoriei. Aceasta se încadrează mai degrabă într-un alt tip de scriitură, consacrată la un alt bicentener, cel al Revoluției franceze, semnată de Francois Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, o lucrare polemică, care-și propunea nu atât un bilanț istoriografic, cât să deschidă noi orizonturi de cercetare ale problemei. În ceea ce privește atingerea unor noi orizonturi în scrierea unei „altfel de istorii” a Basarabiei, nu era nevoie decât să se facă pasul ce părea singurul drum bătătorit, cel al istoriei partizane, care-și propune(a) să legitimizeze sau, din contra, să deligitimizeze cu vervă unul sau altul dintre regimurile politice ce s-au perindat caleidoscopic prin Basarabia. Dar tocmai din această cauză, să recunoaștem, trebuia să fi fost un pas dificil.

Licențiați ai Universității de Stat din Moldova, ei s-au format intelectual mai ales în Occident (și-au luat doctoratele la Central European University), autorii își afirmă adeziunea față de programul unui cunoscut curent istoriografic, numit „noua istorie a imperiilor” (*The New Imperial History*) grupat în jurul prestigioasei reviste „Ab Imperio”. Sub egida acestuia au fost editate o serie de monografii cu genericul „Periferiile Imperiului rus”, la prestigioasa casă editorială moscovită НЛО (*Новое Литературное Обозрение*), sub redacția lui Alexey Miller, volumul recenzat făcând parte din

¹ Андрей Кушко, Виктор Таки (при участии Олега Грома), *Бессарабия в составе Российской империи* [Andrei Cușco, Victor Taki, cu contribuția lui Oleg Grom, Basarabia în componența Imperiului rus], Москва, Новое Литературное Обозрение, 2012, 394 p.

acest proiect. De altfel, chiar în cuvântul introductiv din partea redacției sunt anunțate problemele-cheie cărora istoriografia relațiilor Centru-Periferie în cadrul Imperiului rus ar fi trebuit să le acorde o atenție primordială: problemele logistice (modul prin care autoritățile structurau spațiul imperial, stabilind cum trebuiau să arate unitățile teritorial-administrative); politicile la nivelul periferiilor (modul cum erau numiți și (de ce erau) schimbați guvernatorii provinciilor; criteriile după care erau păstrate sau anulate tradițiile locale sau autonomiile din regiuni); problemele de infrastructură (unde și de ce trebuiau să treacă căile ferate și alte căi de comunicații); problemele legate de educație (de ce erau deschise universitățile în unele orașe și închise în altele, pe ce criterii se stabileau hotarele arondismentelor școlare etc.); problemele de ordin economic dintre Centru și Periferie (exploatarea resurselor, comerțul, beneficiile părților etc.); problemele confesionale (misionarismul, relațiile cu diferite denominații etc.); problemele lingvistice și sociale (asimilarea lingvistică, privilegiile pe criterii lingvistice, atitudinea față de diverse categorii sociale, raportul dintre etnos – religie etc.); experiențele acumulate de birocrăția rusă la Periferii (în ce măsură succesele sau insuccesele într-o regiune a Imperiului puteau sau nu influența politicile similare în altele); atitudinea și comportamentul elitelor față de politicile Centrului (până în ce punct erau gata să colaboreze și pe unde trecea acea linie de demarcație a cărei depășire însemna declanșarea conflictului); problemele migrațiilor și emigrațiilor ș.a. (p. 6-7).

„Noua istorie a imperiilor” vine și cu o abordare diferită a relațiilor dintre Centru și Periferie, care constă în faptul că acestea nu sunt privite „dualist”, doar ca o relație dintre ceva care se numea eufemistic „Centru” și ceva care purta denumirea de „Periferie”. Istoriografia tradițională tindea să reducă, să simplifice acest proces la acești doi actori. Dar o asemenea abordare nu putea oferi decât un tablou simplificat și adesea denaturat al realității, deoarece în foarte multe cazuri la nivelul Centrului au existat mai multe grupuri de interese, care încercau să-și exercite influența asupra unui teritoriu, iar elitele locale adesea erau scindate (nu fără ajutorul Centrului – *divide et impera*) și din această cauză nu puteau formula un program de acțiuni comun și perceptibil (cel puțin pentru cercetător).

Într-adevăr, tradițional istoricii își focusau atenția mai ales pe Centrul imperial, pe Stat, pe Putere și ignorau societatea în toate manifestările ei. Pe de altă parte, după căderea URSS, în istoriografiile fostelor republici sovietice se observa dominarea unui discurs etnocentric și etnocratic, care proiecta „națiunile” proprii în trecut, într-o manieră oarecum primordialistă. În acest tip de discurs, Centrul imperial era văzut ca „sumă a tuturor relelor”, care-și propunea cu orice preț să facă viața supușilor săi de la periferii insuportabilă, toate politicile fiind îndreptate spre un asemenea ignobil deziderat. De aici este dedusă și paradigma discursului naționalist, care vedea în prăbușirea imperiului condiția *sine qua non* a ameliorării obligatorii (fatale chiar) a vieții oamenilor de la Periferii.

O altă problemă pe care au semnalat-o cercetătorii în ultima vreme este că Imperiul nu a avut niciodată o viziune coerentă și, cu atât mai mult, unitară asupra Periferiilor sale. De altfel, nici imaginea Centrului nu era una omogenă, dacă este să o privim dinspre ținuturile mărginașe. În aceste condiții, rolul Imperiului în „construirea” Periferiilor era tot atât de important ca și „construirea” Centrului, a Imperiului de către Periferiile sale, așadar, era un proces reciproc. Politicile imperiale față de provincii (în sensul său etimologic, adică al unor regiuni „învinse”) nu s-a evidențiat prin coerență. Nu au existat instituții specializate pentru coordonarea activității acestora². În multe cazuri, Centrul alegea soluția guvernării indirecte (*indirect rule*), acordând elitelor locale dreptul de a administra regiunile în numele Imperiului. Acest lucru înlesnea asimilarea acestora, deoarece constituia un factor important al ascensiunii sociale, cu precădere din a doua jumătate a secolului XIX. Într-adevăr, problema interacțiunii elitelor centrale cu cele locale constituie o problemă ce merită o atenție majoră. În ce mod elitele locale reacționau la politica Centrului, cum își apărau interesele, cum puteau utiliza resursele imperiale pentru obținerea unor interese proprii – toate aceste lucruri pot fi găsite în lucrarea de față.

Autorii și-au propus să răspundă la întrebarea de ce cazul Basarabiei este unul relevant și merită o cercetare aparte? Primul lucru pe care-l evidențiază este faptul că provincia ar fi un exemplu clasic al unui spațiu de frontieră, adică al unui teritoriu intermediar, aflat între două sau mai multe centre ale puterii politice ori centre de hegemonie culturală. De cele mai multe ori acest teritoriu este disputat de imperiile respective, fiind un teritoriu „contestat”. Imperiile continentale creau în permanență asemenea „identități de frontieră”, încercând să le includă în zona lor de influență. Inițial, teritoriul dintre Prut și Nistru a fost un spațiu de frontieră al regiunii stepelor, o linie imaginară între zona sedentară și cea nomadă. Fiind inclusă în componența Imperiului rus, noua provincie își păstrează acest statut incert sau, cum îl numesc autorii, „dualist” (p. 18), care se observa atât la nivelul politicilor centrului, dar și la nivelul provinciei însăși. Pe parcursul întregii lucrări, autorii atrag atenția că Basarabia nu a fost deloc un spațiu omogen din punct de vedere demografic, lingvistic sau etnic, iar discrepanțele dintre regiuni, la nord, sud sau centru, impuneau autorităților centrale să țină cont de această diversitate, de unde ar fi venit și „dualitatea” (poate duplicitatea?) politicilor imperiale.

Legătura directă dintre modul de descriere/decriptare a regiunii de către călători și modul cum percepeau autoritățile centrale acest spațiu, după părerea autorilor, constituie un alt factor care face cazul Basarabiei interesant pentru cercetători. Cum era descrisă, văzută, percepută și clasificată provincia de către autoritățile centrale ale imperiului? Dacă în prima jumătate a secolului viziunile

² În Imperiul rus nu a existat un Minister al Coloniilor, așa cum era în Imperiile britanic, francez, german sau italian. Pentru acest aspect a se vedea Willard Sunderland, *The Ministry of Asiatic Russia. The Colonial Office That Never Was but Might Have Been*, în „Slavic Review”, vol. 69, nr. 1 (2010), p. 120-150.

asupra regiunii – și politicile aferente – depindeau de impresiile nemijlocite ale înalților funcționari care vizitau regiunea, după Marile Reforme începe să domine reprezentarea „impersonală”, nemediată, venită de la Centru, care proiecta asupra Periferiilor viziunea proprie, unificată, bazată pe forme moderne, standardizate de analiză (statistici, rapoarte oficiale etc.).

În al treilea rând, se evidențiază importanța cazului Basarabiei ca al unui teritoriu disputat (de frontieră), aflat în „competiție simbolică” dintre un Imperiu și un stat național (România), după crearea acestuia la 1862. Ni se pare o idee interesantă și puțin explorată în literatura de specialitate. S-a observat pe bună dreptate că Rusia a avut până atunci doar experiența disputelor teritoriale fie cu alte imperii (occidentale sau orientale), fie cu niște mișcări naționale care nu se materializaseră la acel moment în națiuni articulate (de exemplu, polonezii și ucrainenii). România a fost primul stat național format, aflat la granița Imperiului rus, cu pretenții teritoriale față de acesta din urmă. A avut loc nu doar ciocnirea a două proiecte de acaparare simbolică a unor spații/teritorii, dar și a două modele de legitimitate, care se bazau pe principii diametral opuse: legitimitatea de tip „legitimist”, imperial, vs. legitimitatea de tip „liberal”, național. Ambele proiecte, europene în esență, priveau Basarabia ca pe un obiect, ce necesita să fie integrat/asimilat într-un spațiu sau altul (unul „național”, altul „imperial”). Cum bine observau autorii, în această dispută nu se auzea vocea elitelor locale, ca reprezentante ale populației regiunii. De altfel, se observa pe bună dreptate că, la acel moment, Basarabia avea niște elite cu un grad de mobilizare destul de scăzut, care nu au fost în stare să formuleze un program de dezvoltare a regiunii și să-l impună Centrului imperial (p. 20).

Capitolul istoriografic nu este nici pe departe complet și nici adus la zi (p. 21-30). Accentul s-a pus înainte de toate pe literatura în limbi de circulație internațională, contribuțiile românești (mai ales cele din ultimele decenii) fiind trecute cu vederea. Chiar dacă înțelegem că lista literaturii s-a dorit „consultabilă” pentru cititorul de limbă rusă, totuși, este vorba despre un subiect pentru care istoriografia românească nu este străină, iar rezultatele unei asemenea omisiuni se pot observa în unele capitole, așa cum se va arăta mai jos.

Primul capitol, numit *De la frontieră otomană la periferie rusească*, este dedicat modului în care imaginea Basarabiei s-a forjat pe ideea de frontieră, de ținut „mărginaș”, pornindu-se de la contextul istorico-geografic care a determinat specificul regiunii. Nu vom intra aici prea mult în detalii, deoarece intenția era să se facă o prezentare a istoriei ținutului adresată în primul rând unui public străin.

Central în acest capitol (de altfel, ca și în întreaga monografie) este conceptul de „frontieră”, pe care autorii îl aplică în analiza lor. Pentru clarificarea conceptuală se referă la cercetări consacrate în istoriografia occidentală, cum ar fi cele ale lui Lucien Febvre³ și ale antropologului Peter Sahllins⁴. De

³ Lucien Febvre, *Frontière: the Word and the Concept*, în P. Burke (ed.), *A New Kind of History: From the Writings of [Lucien] Febvre*, London, 1973, p. 208-218.

⁴ Peter Sahllins, *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, University of California Press, 1989.

altfel, regiunea danubiano-pontică servea încă din Antichitate drept graniță între lumea „ordonată” a civilizației și cea a „barbariei”, pe aici trecând *limes*-ul roman, fixat chiar în memoria colectivă a populației din regiune (*valul lui Traian*). În perioada Marilor Migrații regiunea gurilor Dunării a servit drept arteră principală de penetrație a triburilor din stepele nord-pontice în Imperiu, aceasta lăsând o amprentă în mentalul colectiv medieval, transpusă plastic de Grigore Ureche, atunci când vedea Moldova „în calea războaielor”, accentul logic căzând, evident, pe noțiunea de „cale”. Crearea „frontierei islamice”, a liniei imaginare care delimita „Casa Islamului” (în cazul nostru *rayalele* de pe Dunăre și Nistru) și „Casa Păcii”, a perpetuat ideea de frontieră pentru acest spațiu, a frontierei între două lumi, de data aceasta dintre cea „Creștină” și cea „Musulmană”, ultima fiind extinsă, din secolul XVII, și peste întreg spațiul românesc, deoarece era protejat de otomani. După înfrângerea de la Viena (1683) și deschiderea „Problemei Orientale”, această frontieră reprimete conotațiile sale civilizaționale, inclusiv în termenii dihotomiei agrar/nomad, datorită proiectelor de colonizare operate de Habsburgi în Balcani (*confini militari*) și Romanovi în Ucraina de sud. Este interesant că și pentru Basarabia acest binom a fost valabil grație colonizării regiunii de către tătarii nohai în secolul XVI. De ruperea echilibrului dintre modul de viață sedentar și cel nomad, în favoarea primului, produs la hotarul secolelor XVII-XVIII, după părerea autorilor, au beneficiat în primul rând imperiile continentale moderne, în speță Rusia, care a început să înainteze vertiginos în regiunile pontice.

Termenul de „frontieră” apare în epoca modernă timpurie, însemnând la origini „frontul acțiunilor militare” (confruntare, fruntarii), pentru ca ulterior acesta să fie semnificantul liniei de demarcație între statele de tip modern. Bunăoară, pentru Lucien Febvre frontiera însemna „proiecția teritorială a limitelor externe a unei națiuni autodeterminate” (p. 42). În pofida faptului că o asemenea concepție a fost criticată de Sahlins, ca fiind una (prea) „liniară”, autorii leagă apariția frontierelor de afirmarea celor două atribuții de bază ale statului modern: statul teritorial și suveranitatea teritorială. Iată de ce conceptualizarea în sensul modern a noțiunii de Basarabia nu putea fi efectuată decât după anexarea regiunii la Imperiul rus și evenimentele după 1856 (inclusiunea celor trei județe în componența statului național român), chiar dacă unele încercări, ușor speculative, despre existența unor realități „basarabene” *ab antiquo* s-au făcut recent în istoriografia noastră⁵.

În general, autorii prezintă într-un mod echilibrat și pertinent contextul general în care s-a produs evoluția regiunii în secolele XVII-XVIII. Evident, adresat unui public mai puțin familiarizat cu istoria Principatelor, nu putea fi evitat un anumit schematism din rațiuni mai mult „didactice”, decât retorice.

⁵ Avem în vedere lucrările lui Ion Țurcanu, *Descrierea Basarabiei. Teritoriul dintre Prut și Nistru în evoluție istorică (din primele secole ale mileniului II până la sfârșitul secolului al XX-lea)*, Chișinău, Editura Cartier, 2011, și *Antichitatea greco-romană la Nistrul de Jos și în teritoriile învecinate*, Chișinău, Editura Cartier, 2014. Menționăm și preocupările lui Marian Coman, *Basarabia – inventarea cartografică a unei regiuni*, în SMIM, vol. XXIX, 2011, p. 183-214.

Utilizarea unor concepte ușor perimate, de care istoriografia română recentă treptat se dezice (cum ar fi „monopol turcesc”), se explică prin menționata deja modalitate de documentare lacunară. Totuși, autorii folosesc sintagma „etnici români” atunci când vorbesc despre majoritatea populației din Principate (p. 34) și acest concept este utilizat pe întreaga durată lucrării, fapt care le permite să evite dihotomia ușor artificială „moldoveni/români”. De asemenea, se pune la îndoială caracterul „progresist” al anului 1812, postulat cu care istoriografia rusă operează în continuare. Mai mult, sunt aduse critici modului în care au fost operate acțiunile militare ale rușilor în timpul războaielor cu otomanii pe parcursul secolului XVIII, ce contrastează cu discursul dominant al „bunului eliberator” (p. 52).

O temă importantă pe care autorii o dezvoltă în cadrul acestui capitol este rolul Franței napoleoniene în articularea politicilor imperiale rusești față de Basarabia în anii 1806-1812. Se știe că odată cu apariția unui nou „actor imperial” în regiune, atât după ocuparea Veneției la 1797, dar mai ales după anexarea Istriei de către Franța, competiția pentru acest spațiu geo-politic important se întetește. Reformele cu caracter liberal (abolirea șerbiei, acordarea drepturilor cetățenești etc.) au sporit autoritatea Franței în regiune, cel puțin până când obligațiile în muncă pentru obiective militare, puse pe seama populației de către autoritățile de ocupație, nu au temperat entuziasmul față de Napoleon. Oferta „revoluționară” i-a obligat pe ceilalți competitori, atât pe austrieci, cât și pe ruși, să vină cu programe „civilizatoare” proprii. Ultimii au fost nevoiți să-și intensifice eforturile pentru îmbunătățirea imaginii în rândul popoarelor creștine din Balcani. Bunăoară, centrul imperial critica, cel puțin formal, tratamentul dur aplicat populației locale din Principate de către militarii ruși în timpul războiului. Mai mult, schimbarea lui Kutuzov, despre care se vorbea că le promitea românilor că le va lăsa „doar ochii pentru a plânge” cu amiralul Ciceagov, cunoscut prin liberalismul său, a fost un indiciu că politicile față de noile achiziții teritoriale vor fi mai cumpătate.

Capitolul al II-lea este dedicat cercetării procesului de integrare a nou createi provincii în spațiul simbolic al Imperiului rus (*Basarabia în geografia simbolică a Imperiului rus la începutul secolului al XIX-lea*). Autorii pornesc de la ideea simplă că anexarea – ori ocuparea unui teritoriu (de menționat dorința de a evita utilizarea conceptelor „tari”, care au o încărcătură valorică mult prea pronunțată, de genul „ocupație” sau „anexiune”; până la urmă, acești termeni erau folosiți în epocă mai degrabă în sens tehnic, militar) – pornește de la autoidentificarea unui teritoriu ca entitate geografică. Se observă că nu toate teritoriile au același grad de autoconștientizare și, în multe cazuri, se pot percepe ca entități distincte doar după alipire/anexare/ocupare de către (un) Imperiu. Se dă exemplul Siberiei, Bazinului Volgăi sau Caucazului care au început să se contureze ca arealuri geografice distincte abia după încorporarea lor politico-administrativă în cadrul Imperiului rus, grație efortului de sistematizare și ordonare a spațiului efectuat de către autoritățile „coloniale” și ca un important instrument al controlului asupra acestora (p. 71). În acest șir este pe

bună dreptate inclusă și Basarabia, care își obține „unitatea” simbolică abia după anexarea la Imperiu. Se observă că, timp de câteva decenii după semnarea Tratatului de la București, spațiul pruto-nistean devine unul de „intensă construire a Basarabiei în calitate de *locus* determinant în harta mentală a Imperiului rus” (p. 72). Utilizarea geografiei simbolice, disciplină interdisciplinară aflată la conexiunea geografiei, psihologiei, antropologiei și istoriei a dat rezultate apreciable (și) în studiile imperiale⁶, lucrarea de față fiind o încercare de aplicare în practică pentru cazul Basarabiei.

Un aport important pentru cizelarea imaginii regiunii l-a avut literatura de voiaj, autorii concentrându-se asupra modului în care diverși călători tratează, prelucrează, cultivă un asemenea „teren viran”, cum era Basarabia în prima jumătate a secolului XIX. Procesul este comparat cu „descoperirea” Europei de Est de către publicul occidental la hotarul dintre secolele XVIII-XIX, prin intermediul voiajorilor (Larry Wolf)⁷. Acest proces coincide cu redeschiderea „problemei Orientale”, atunci când fragilitatea Imperiului Otoman începea să fie tot mai exploatată de imperiile terestre competitori – cel al Habsburgilor și cel al Romanovilor. Geografia simbolică constituia nu doar o modalitate de exploatare cognitivă a regiunii, dar și o redutabilă armă în luptele politice interne și un factor deloc neglijabil în relațiile internaționale din acea perioadă. Și nu numai. Bunăoară, ultimele evoluții politice din Ucraina arată că o sursă ce nu poate fi neglijată a conflictului pot fi considerate decalajele de sincronizare a acestor hărți mentale printre participanții la evenimente. Din acest punct de vedere, asemenea discrepante interpretative ar trebui să fie și o sursă de îngrijorare și pentru Republica Moldova, când o parte dintre cetățeni îi trasează granițele simbolice în spațiul românismului „de la Nistru pân’ la Tisa” sau chiar până la Atlantic, iar altă parte o plasează între Prut și Volga sau Vladivostok.

De altfel, cum bine observă autorii, „fixarea” unui teritoriu în spațiul cognitiv al unei entități (stat/societate/civilizație/imperiu) necesită utilizarea unor instrumente deloc inocente de ordin politic, căci presupune existența unui proiect politic. Cu alte cuvinte, atunci când patriarhul Bisericii Ortodoxe Ruse, Kiril, vorbește deschis despre Republica Moldova ca parte componentă a „Sfintei Rusii”⁸, chiar dacă în mod aparent sunt utilizați niște termeni „inofensivi” de ordin cultural sau civilizațional, în realitate ele camuflează existența unui proiect politic de genul Comunitatea Statelor Independente sau Uniunea Vamală Euroasiatică. Iar cazul Ucrainei arată că, pentru a menține un teritoriu, se pot utiliza resurse de tot felul, inclusiv militare.

Discursul iluminist era mai tolerant, mai înțelegător față de culturile „arierate”, dar nici acestea nu-și creaseră încă complexe de inferioritate, care le-au fost specifice ulterior. Mai mult, discursul „bunului sălbatic” încuraja

⁶ J. Portugali, *The Construction of Cognitive Maps*, Dortrecht, 1996.

⁷ Larry Wolf, *Inventing Eastern Europe: the Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford University Press, 1994.

⁸ Vizita Patriarhului Bisericii Ortodoxe Ruse la Chișinău în septembrie 2013 prefigura cumva evenimentele din Ucraina.

identificarea cu vechile civilizații, înnobilându-le oarecum (discursul „sarmat”, hun sau dacic). Schimbarea se produce în timpul trecerii la romantism, când această paradigmă este înlocuită cu cea a „mitului continuității”, iar discursul legitimant dominant devine cel al „vechimii”. De aici și mania primordialistă infiltrată „natural” în discursul naționalist, care a coincis cu formarea statelor naționale, structurate pe alte principii.

În ceea ce privește spațiul nord-pontic, autorii observă că marile narațiuni naționale, care încep remodelarea simbolică a spațiului est-european în cadrul a ceea ce s-a numit procesul „inventării tradiției”⁹, abia de la mijlocul secolului XIX, nu afectează la momentul anexării Basarabiei paradigma iluministă a geografiei simbolice, care rămâne cea dominantă în cadrul literaturii de călătorie menționate, mai ales în ceea ce îi privește pe istoricii ruși. Sub aspect practic, acest lucru însemna că anexarea Basarabiei nu putea fi efectuată decât în registrul „misiunii civilizatoare” a Imperiului (p. 73). Paradoxul constă în faptul că elementul care se dorea unul civilizator, adică Rusia, cu toate progresele modernizatoare la nivelul statului și elitelor sale, cel puțin la suprafață occidentalizate, tot rămânea pentru europeni o zonă străină, un spațiu al „alterității” civilizaționale, tocmai din cauza lipsei de „profunzime” structurală și continuitate culturală. Toate încercările de a camufla aceste decalaje, fie prin asemuirea Rusiei printr-un soi de *translatio imperii* cu civilizația greco-romană care a culturalizat acest spațiu (p. 93-95), fie prin „teatralizarea” unor schimbări (satele potiomkiene etc.), oricum rămâneau vizibile pentru occidentali¹⁰. De aceea, tema „superiorității civilizaționale” sau, mai corect zis, al „aroganței civilizaționale” specifică discursului colonial rusesc în Basarabia (emulând cumva discursul similar occidental) rămânea artificială. Rusia nu a fost o sursă de occidentalizare, ci doar un intermediar, un purtător al ideilor venite din Occident. Dacă ar fi să împrumutăm un concept din „teoria comunicării”, unde se vorbește despre *sursa culturală*, *canalul* și *recipientul* sau *destinatarul*, atunci în cazul nostru se face confuzia dintre sursa occidentalizării (Europa) și canalul, mijlocul de propagare (cultura rusă). Contradicția dintre intenții și capacități de realizare a fost principala sursă de probleme a stăpânirii rusești în Basarabia, nu doar pentru perioada țaristă, dar și pentru cea sovietică și post-sovietică.

Pentru a ilustra modul în care o provincie nou-anexată este „fixată” în harta mentală a Imperiului și mijloacele (literare) prin care aceasta se produce, autorii scot în evidență cazul scriitorului rus Alexandr Ivanovici Mihailovsky-Danilevsky¹¹. Reprezentant tipic al nobilimii rusești, având o educație

⁹ E.J. Hobsbawm, T.O. Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983.

¹⁰ A se vedea Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia. Rusia în 1839*, București, Editura Humanitas, 2007.

¹¹ Из воспоминаний А. И. Михайловского-Данилевского: Путешествие с императором Александром I по Южной России в 1818 году [Din memoriile lui A. I. Mihailovsky-Danilevsky: Călătorie cu împăratul Alexandru I prin Rusia meridională în anul 1818], în „Русская старина”, nr. 7, 1897, p. 69-102; nr. 8, 1897, p. 333-356.

occidentală, animat de viziuni „liberale”¹², acesta a fost aghiotantului împăratului Alexandru I în timpul vizitei sale în Basarabia, cu ocazia acordării autonomiei în luna aprilie 1818. Impresiile de călătorie constituie în viziunea autorilor o mostră caracteristică pentru detectarea anatomiei discursului imperial.

Inspectarea unei regiuni de către un suveran sau funcționar înalt constituia înainte de toate un mod de guvernare, specifică societăților premoderne, în care mijloacele de comunicare se aflau încă într-o stare insuficientă pentru a asigura un control efectiv asupra spațiilor mari. Pentru autori, în aceeași categorii intră și călătoriile, deoarece erau înainte de toate surse de informații pentru factorii decizionali de la Centru, prin intermediul cărora se informau și puteau să stabilească anumite principii de administrare. Legătura între practicile de guvernare/Putere și călătorii în contextul imperial rus este unul din aspectele pe care istoriografia noastră nu l-a explorat îndeajuns, chiar dacă în ultima vreme se fac progrese pentru a acoperi acest gol, fie și în discipline conexe istoriei¹³.

Câteva preocupări majore se pot întrevedea în lucrările scriitorilor ruși care au vizitat și descris noua provincie în primii ani după anexare. Pe de o parte, din rațiuni ideologice era nevoie de a sublinia caracterul unificator al administrației rusești. Spațiul pruto-nistean, cu toată diversitatea politico-administrativă și culturală, de care s-a vorbit mai sus, trebuia prezentat ca unul al omogenității din punct de vedere istoric, care și-a regăsit unitatea abia după „alipirea” la Rusia. Evident, acest teritoriu s-a aflat cândva *ad integrum* în componența Țării Moldovei, doar că pentru o perioadă foarte scurtă de timp, mai exact între 1465 și 1484, adică de la cucerirea Chilie de către Ștefan cel Mare până la pierderea „fațadei maritime” a Moldovei de către același domn 19 ani mai târziu. Prin urmare, unul din obiectivele importante ale noului discurs a fost să se scoată în evidență „reunificarea”, restabilirea unității unui teritoriu, prezentată adesea sub forma restabilirii unei „dreptăți istorice”. Ca rezultat, pe parcursul întregii dominații țariste omogenizarea legislativ-administrativă și culturală a acestui teritoriu va deveni un deziderat politic de primă importanță, iar pe harta cognitivă nu doar a Imperiului, dar și a Europei a apărut o nouă unitate geografică, *Basarabia*, și o nouă entitate cultural-istorică, *basarabenii*, care au fost conservate în imaginarul simbolic până în zilele noastre, cu toate eforturile unor regimuri politice de a le face date uitării¹⁴.

¹² Descrierile sale utilizează aceiași tropi conformi „canonului occidental”, vezi A. Зорин, *Кормя двуглавого орла. Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII – первой трети XIX века* [A. Zorin, Nutrind acvila bicefală. Literatura rusă și ideologia de stat din ultimul sfert al secolului XVIII – primul sfert al secolului XIX], Москва, 2001.

¹³ Irina Gavrilă, „*Celălalt autentic*”. *Lumea românească în literatura de călătorie (1800-1850)*, București, Editura Oscar Print, 2014.

¹⁴ Amintim aici doar încercările, nu prea insistente, din perioada interbelică de a readuce spațiul pruto-nistean sub oblăduirea canonică a Mitropoliei Moldovei (Iașului) în loc de cea a Basarabiei sau încercările de a (re)conecta județele din stânga Prutului la cele din Moldova istorică și scurta reformă administrativă operată de Carol al II-lea între 1938 și 1940 (pentru aceasta a se vedea excelenta lucrare a lui Alverto Basciani, *La difficile unione. La Bessarabia e la Grande Romania, 1918-1940*, prefazione di Keith Hitchins, II edizione, Roma, Aracne, 2007, p. 342-343).

Pe de altă parte, și aici lucrurile devin și mai interesante, discursul imperial încerca să stabilească o falie „civilizațională” nu doar între spațiul pruto-nistrean și restul teritoriului românesc (trebuia arătată deosebirea „structurală” dintre nou achiziționata provincie de restul teritoriului românesc, p. 78) dar și, paradoxal, cu provinciile „lăuntrice” rusești. Cu alte cuvinte, în „construcția discursivă” a Basarabiei se ridica o frontieră dublă, una pe Prut, iar cealaltă pe Nistru, deoarece după anexare granița de aici nu a fost ridicată (p. 76). Este cunoscut faptul că după încheierea Păcii de la Iași (1791), atunci când Imperiul rus s-a apropiat de spațiul românesc, stabilind hotarul pe Nistru, în conștiința publică rusă se stabilise o graniță civilizațională simbolică, între „(semi)barbarie” și civilizație. Am arătat că această graniță a coincis cu frontiera „stepelor”¹⁵. În mai multe texte ale călătorilor ruși în perioada 1792-1812 această frontieră este descrisă ca o linie de demarcare între „Noi” și „Ei”, a producerii alterității, utilizându-se mai multe procedee literare pentru a sublinia diferența dintre cele două maluri. Mai mult, cu toate războaiele purtate de ruși pe parcursul unui secol, autoritățile centrale nu erau sigure în ceea ce privește religia dominantă din regiune. Astfel, Pavel Svinin, trimis de Senat într-o inspecție, trebuia să răspundă inclusiv la întrebarea dacă populația Basarabiei este creștină sau musulmană (p. 77).

Călătorii ruși (sau cei aflați în slujba țarului) descriau regiunea de peste Nistru în termeni exotici, în maniera unui discurs „orientalizant”, așa cum era conceput de Edward Said în celebra sa lucrare¹⁶. Deoarece Basarabia a fost preluată de la otomani, atât în textele călătorilor ruși, cât și în actele oficiale se vorbea în permanență de „obiceiurile turcești” în care era angrenată provincia, despre care autorii vor vorbi în special în capitolul al IV-lea al lucrării. Orientul este descris în tropi cunoscuți, specifici pentru discursul occidental, printre aceștia remarcându-se condițiile climaterice, flora, fauna, toate acestea deosebindu-se odată trecut Nistrul. Spațiul semi-barbariei, al neașezării, al naturii neîmblânzite și neculturalizate este sugerat prin abundența plantelor și mai ales

Memoria colectivă a fixat, totuși, conceptul de Basarabia/basarabean și în perioada postbelică nu doar în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (a se vedea Igor Cașu, Virgil Pâslariuc, *Chestiunea revizuirii hotarelor RSS Moldovenești: de la proiectul „Moldova Mare” la proiectul „Basarabia Mare” și cauzele acestora (decembrie 1943 – iunie 1946)*, în ArchM, II (2010), p. 275-370), dar și în Occident, unde un intelectual de talia lui Denis de Rougemont într-una din pledoariile sale pentru o Europă a regiunilor făcea apel și la „basarabeni și basarabence”. De asemenea, sunt cunoscute eforturile guvernării comuniste de la Chișinău (2001-2009) de a obnubi înșuși termenul de „Basarabia”, interzicând sintagma în toate denumirile oficiale, în schimbul celui „concurrent” de Moldova.

¹⁵ În literatura de specialitate, sub acest concept se are în vedere o regiune de contact, care până la începutul secolului XIX separa popoarele sedentare din regiunile Europei Centrale și de Est de regiunile dominate de populațiile nomade, cu precădere din regiunea nord-pontică (vezi W.H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Chicago, University of Chicago Press, 1964; M. Khodorkovskii, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, Bloomington, Indiana University Press, 2001).

¹⁶ Edward Said, *Orientalism. Concepțiile occidentale despre Orient*, traducere Ana Andreescu, Doina Lică, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.

arahnidelor exotice (tarantule, scorpioni) care, în realitate, nu aveau cum să se găsească aici. Erau metode literare cunoscute pentru crearea unei topografii a alterității, a unui spațiu străin/ostil, necesar de „pacificat”, asimilat și culturalizat.

Chiar și la începutul secolului XIX, Orientul rămânea asociat în imaginarul occidental cu tărâmul bogățiilor, de aceea, rumorile despre abundența tezaurilor de tot felul alimenta fantezia călătorilor. De altfel, până în ziua de azi, în diferite localități ale Republicii Moldova circulă numeroase mituri privind existența unor comori „ascunse de turci”, inclusiv în cetatea Benderului! Dar acest stereotip nu era împărtășit doar la nivelul claselor „neilluminate”, ci și de reprezentanții elitelor, ce-i drept, în forme ceva mai modificate. Astfel, animate de anumite zvonuri (și speranțe), autoritățile ruse au trimis în timpul războiului o expediție în Basarabia pentru a căuta zăcămintele de aur și argint, pe care, credeau ei, domnii români le ascundeau de turci! (p. 77-78). Că asemenea „tezaurizări” erau greu de realizat într-o regiune periferică a unui stat hipercentralizat cum era cel otoman, când orice surplusuri (și nu numai) luau calea „Caracatiței”, cum numea Constantinopolul Fernand Braudel, se lua mai puțin în calcul la acea dată.

După ce s-a conștientizat faptul că această regiune nu abundă de resurse deosebite, s-a pus accentul pe eficientizarea economică și ameliorarea situației „indigenilor”. Arătăm că intenția autorităților rusești era să transforme Basarabia într-un soi de vitrină cât mai atractivă pentru popoarele din Balcani. Iată de ce ele nu s-au încumetat să introducă aici relațiile iobăgiei, dominante în Rusia, cu excepția țăranilor aduși pe moșiile nobilimii ruse care a primit pământuri în Bugeac, dar și a iobagilor domestici din spațiul urban. Aducerea unor populații din sudul Dunării și oferirea unor condiții de trai acceptabile era una din sarcinile puse în fața guvernului regional. În scrierile călătorilor ruși apărea în permanență întrebarea în ce măsură acest teritoriu va fi asimilabil. Chiar și primele proiecte de dezvoltare a regiunii se discută în termeni fizio-crațici, raționali de explorare cât mai eficientă a regiunii, cu scopul îmbunătățirii traiului localnicilor, agravată, evident, din cauza „jugului turcesc”. Dar în istoria rusă de la bunele intenții la posibilitățile/capacitățile de realizare este un pas enorm, mai ales că în practică acest pas se făcea adesea în cu totul altă direcție...

Una dintre temele recurente ale discursului legat de Basarabia a fost cea a sacrificiilor pe care le-a suportat armata rusă pentru a „elibera” acest teritoriu. Metafora sângelui vărsat de soldatul rus, des utilizată și pentru alte provincii, a fost folosită pe întreg parcursul secolului. Doar că războiul ruso-otoman din 1806-1812, un „război straniu”, cum era numit de contemporani, în afară de câteva ciocniri directe, nu a fost unul extrem de sângeros pentru ruși. Nici chiar în Caucaz, unde modalitățile tradiționale de mobilizare și angajare a populațiilor locale aduceau o rezistență mult mai feroce decât la noi, numărul pierderilor nu depășea o anumită medie. Ciuma, care de altfel a fost adusă de armatele rusești în Basarabia, ce a constituit un motiv pentru instituționalizarea (a se citi „închiderea”) graniței la Prut, a pricinuit mai multe jertfe decât operațiunile militare propriu-zise. Prețul anexării a fost într-adevăr unul înalt, dar nu în sânge, ci în bani, din cauza

unul alt flagel care va mistui regiunea: corupția. Conform unor estimări, dacă în timpul campaniilor împotriva lui Napoleon (1812-1815) Rusia ar fi cheltuit în jur de 150 milioane de ruble, atunci numai pentru războiul ruso-turc (1806-1812) cheltuielile s-au ridicat la aproape un miliard.

Descrierea spațiului „sălbăticiei”, limbajul superiorității civilizaționale proliferat de călătorii ruși a fost una din caracteristicile scrierilor de voiaj din această perioadă. Totuși, trebuie să înțelegem că limbajul în care abundă descrierile „dezumanizante” ale locuitorilor are la bază nu atât niște stereotipuri etnice, nici chiar pe cele cultural-civilizaționale, ci înainte de toate sociale. Faptul că unii călători străini îi numesc „troglodiți” pe țăranii din Principate (p. 100, n. 30) nu trebuie să fie privit ca o particularitate distinctivă, ci ca un element al percepției spațiului social de către reprezentanții aristocrației, care nici nu-și imaginau un altfel de discurs asupra cuiva din „prostime”. Acest lucru nu era specific doar nobilimii ruse, ci și celei „illuminate” europene. Era limbajul epocii, iar descrierile boierilor moldoveni despre țăranii lor nu se deosebeau printr-o eleganță stilistică deosebită¹⁷.

Călătorii ruși descriu regiunea în termenii unui potențial natural, cu ideea că valorificarea acestuia va necesita eforturi mari din partea noilor autorități. Din acest mod de deciptare a realității înconjurătoare se poate deduce și contrastul indus între starea naturală, „nedefrișată” a provinciei, și cea umană, „necivilizată” (evident, se pornea de la convingerea că Rusia deja era un spațiu „civilizat”). Iată de ce sublinierea diferențelor devenea și mai importantă, imediat ce începeau să apară primele rezultate de îmbunătățire a unor sfere, cum ar fi dezvoltarea urbanistică. Partea Chișinăului construită sub administrație rusească a beneficiat, spre deosebire de cea „asiatică”, moldovenească, de o planificare riguroasă, străzi ordonate, clădiri trasate după anumite reguli etc. Aceste lucruri erau imediat sesizate și „bifate” ca exemple ale reușitelor proiectului civilizațional¹⁸.

Revenind la memoriile lui Mihailovsky, acesta afirma, la un moment dat, că Basarabia aparține(a) Europei doar prin poziționarea ei, idee ce constituie chintesența întregii narațiuni¹⁹. La trecerea hotarului cortegiului Imperial, își amintește autorul, totul se schimba brusc. Totul: portul, limba, obiceiurile îl aduceau spre gândul că, cu toate că se supune Rusiei, acest ținut nu seamănă nici cu Rusia, dar nici cu o altă țară europeană²⁰. În timpul călătoriei spre Chișinău, nu observă pe traseu nici o localitate, cât de mică, de unde trage concluzia că în Basarabia nu exista tradiția ca satele să se poziționeze pe

¹⁷ Vezi, spre exemplu, amintirile lui Radu Rosetti, *Din copilărie. Amintiri*, București, Editura Humanitas, 2012.

¹⁸ Virgil Pâslariuc, *The Resemantisation of Public Space. Political Discourse and Urban Landscape in Chisinau (late 18th C. – early 21st C.)*, în vol. *Chișinău – Artă, cercetare în sfera publică*, editor Ștefan Rusu, Chișinău, 2011, p. 223-240.

¹⁹ Из воспоминаний А. И. Михайловского-Данилевского, în „Русская старина”, nr. 7, 1897, p. 76.

²⁰ *Ibidem*.

marginea drumurilor și, atunci când arterele treceau printr-o localitate, aceasta imediat se muta în altă parte. „Acest lucru demonstrează că ei se tem de călători, nefiind siguri că legile îi vor apăra”²¹, conchide aghiotantul imperial. Pasajul citat le permite autorilor să vorbească despre niște „strategii de evadare” ale moldovenilor din stânga Prutului, specifice unor regiuni cu grad de securitate redus²². Chintesența acestei afirmații este clară: declarând Basarabia un spațiu al anomiei²³, tocmai vizita imperială, din care făcea parte, trebuia să schimbe această situație, aducând legile mult-așteptate. Este vorba despre acordarea *Regulamentului* regiunii Basarabiei care-i acorda „lărgite autonomii”, oarecum pe model polonez (cortegiul imperial tocmai venea de la Varșovia, unde polonezilor li s-a dat o Constituție).

Mihailovsky mai vitează Basarabia o dată, în anul 1829, iar comparațiile rămân aceleași²⁴. Nistrul este hotarul „adevărat” dintre lumea civilizată și „țările semi-sălbatică, care se află în dreapta sa. Malurile abrupte ale Nistrului îl fac un pic să semene cu Rinul, cu acea deosebire că dacă acolo [în Germania – n. V.P.] nu există nici o palmă de pământ neprelucrată, atunci de-a lungul Nistrului se pare că mâna omului niciodată nu s-a atins de ele”²⁵. Autorul iarăși utilizează metafora opoziției „natură – cultură”, lipsa terenurilor prelucrate sau chiar a localităților de-a lungul marilor drumuri servind drept criteriu pentru constatarea crizei. Din punct de vedere istoric, explicația unei asemenea stări de lucruri se afla la suprafață: pe atunci, în Basarabia iarăși bântuia ciuma, care a pustit puternic ținutul, agravată și de efortul la care a fost supusă populația pentru aprovizionarea armatelor ruse în timpul războiului de la 1828-1829. Oricum, concluzia autorului nu este deloc măgulitoare pentru regimul de ocupație rusesc: „cu 11 de ani în urmă am fost în Basarabia, dar de atunci nu am

²¹ *Ibidem*, p. 77.

²² De altfel, întărirea făcută la cartea lui Paul Virillo, *Negative Horizon. An Essay in Dromoscopy* (și nu *Dromology*, cum e la nota 23, p. 100), London, Editura Continuum, 2005, p. 80 ș.u., unde s-ar fi vorbit despre „strategiile de dispariție”, se analizează „estetica disparițiilor” și nu credem că se poate face o legătură directă cu cazul satelor moldovenești, care mai degrabă aplicau un fel de „tactici scitice”. Cu alte cuvinte, legătura dintre strategiile de evadare ale țăranilor moldoveni cu tacticile machisarzilor din Rezistența franceză, sugerate de autori, pare elegantă, dar cam forțată.

²³ Interesante din acest punct de vedere sunt observațiile sale privind Iașii anului 1829 care tot nu seamănă cu un oraș european, iar locuitorii săi, fiind îmbrăcați în straie orientale, erau nevoiți să poarte săbii și pistoale, ceea ce „demonstrează faptul cât de puțin legile îi apăra pe oamenii de rând, care sunt nevoiți să se preocupe individual de propria securitate” („Русская старина”, nr. 8, 1893, p. 183). Bănuim că aici autorul a fost influențat de lecturi din Tocqueville, deoarece o idee asemănătoare o găsim la autorul francez în *Despre democrația în America*, prima ediție apărută cam în perioada când Mihailovsky își redacta *Memoriile*.

²⁴ Aceste însemnări sunt cunoscute din traducerea lui G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Țara Românească*, București, 1947, p. 265-270, și *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s.n., vol. II (1822-1830), editor Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 404-411.

²⁵ „Русская старина”, nr. 8, 1893, p. 182; *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s.n., vol. II, p. 404.

găsit nici un fel de ameliorare a situației. Poate niște îmbunătățiri au avut loc în administrarea civilă, dar din exterior totul a rămas în starea de haos incipientă, de parcă această țară abia acum a ieșit din mâinile naturii”²⁶.

Totuși, discursul imperial rus se preocupa înainte de toate de clarificarea/clasificarea relației dintre elitele imperiale și cele locale, figura nobilului basarabean constituind pentru autorii ruși imaginea-cheie a stării sociale a regiunii (p. 81-82). Interesul acestora pentru subiect poate fi descris în termeni „etnografici”, în ce măsură o societate structural „asiatică” se putea transforma într-una „civilizată”, europeană. Anume acest pasaj constituia preocuparea majorității din ei. Vizita lui Alexandru I la Chișinău și întâlnirea cu boierimea locală era narată în termenii întâlnirii a două lumi opuse. Scena balului²⁷, în care elitele locale, îmbrăcate în haine greoaie orientale (stupefiată de ișlicurile boierimii, soția guvernatorului Bahmetiev ordonă ca acestea să fie scoase imediat și aruncate în spatele scenei, pentru a fi ascunse de auguștii ochi), dansând plictisitoare „Mititica”, ce l-a făcut pe împărat să părăsească precipitat evenimentul monden, parcă avea menirea să descrie dimensiunea titanică a sarcinii „misionare” a Imperiului în regiune.

Scriitorul care a ilustrat cu cel mai mare talent efortul autorităților imperiale de a organiza administrarea noii provincii a fost Filip Vigel. Spre deosebire de aghiotantul țarului, acesta nu a fost un călător prin Basarabia, ci a ocupat o importantă funcție administrativă, fiind chiar vice-guvernatorul provinciei (1823-1825). Fire inteligentă, dar extrem de incomodă (pe atunci era la modă), din care cauză a fost obiectul mai multor „scandele”. Cazul său este interesant și din perspectiva că prezintă un alt tip de abordare a Basarabiei de către ruși. Nu se deosebește radical în privința distanței culturale pe care o afișează față de români, nici nu încearcă să-și camufleze aroganța (de altfel, una din trăsăturile distinctive ale personalității sale), care a fost specifică și altora²⁸. Totuși, memoriile sale, scrise cu mult talent, denotă inteligență și o înțelegere subtilă a multor evenimente, calitate de care mulți dintre contemporanii săi nu prea au dat dovadă. Inedită este în primul rând distanțarea față de ideea „misiunii civilizatoare” pe care Rusia ar fi avut-o în acest spațiu. El nu era tentat să vadă în „occidentalizare” (pe care se presupunea că Imperiul îl aducea aici) un Bun absolut. Mai mult, considera că schimbările și transformările erau prea rapide (sic!) nu atât pentru localnici, cât pentru Rusia însăși, deoarece se îndepărta prea periculos de anumite fundamente sociale și culturale, elemente

²⁶ „Русская старина”, nr. 8, 1893, p. 182-183.

²⁷ Autorii greșesc când afirmă că balul s-a dat în casa guvernatorului, care se afla pe atunci în conacul legistului Andronache Donici (p. 84). Serata s-a petrecut în casa lui Theodor Krupenski, la intersecția actualelor străzi Pușkin și Columna. Evident, a fost o clădire de importanță istorică prea mare ca să nu fie demolată acum câțiva ani.

²⁸ Ca o mostră de aroganță culturală, autorii prezintă afirmația unui publicist rus, Saburov, care considera extrem de rușinos faptul că boierimea moldoveană ținea plină casa de țigani drept servitori. Asemenea afirmații par un pic deplasate din partea reprezentantului unei culturi unde servajul rămânea unul din pilonii de nezdruncat ai societății (p. 84).

pe care, de altfel, le mai întrezărea la români. Spre exemplu, vedea în portul orientalizat al boierilor basarabeni ceea ce dvorenii ruși ar fi pierdut încă în secolul XVII, iar odată cu portul s-ar fi pierdut și un mod de a fi, mai simplu, mai firesc, mai original, pe care nobilimea rusă, în concepția lui Vigel, l-ar fi pierdut iremediabil (în ziua de azi nu mai suntem atât de siguri de aceasta). Cu alte cuvinte, a fost un conservator, un tradiționalist „radical”. Este interesant de precizat că Filip Vigel era de origine ugro-finică, iar slavofilia sa constituie un caz interesant de construcție identitară, deoarece își asumase „rusicitatea”, ca una care-i consfințea statutul și poziția socială, mai ales că nici nu era coborât din aristocrație. A fost un reprezentant tipic al meritocrației imperiale rusești, datorându-și ascensiunea înainte de toate calităților (și relațiilor) proprii. Nu întâmplător, criticile ideilor sale au început să vină de pe segmentul liberal, prin Herzen, care zicea despre Vigel că este reprezentantul unui „patriotism rus de extracție germană”. Nici Vigel nu a rămas dator, replicându-i că cel mai mare pericol pentru Rusia l-ar fi adus nu nemții rusificați, ci rușii germanizați (adică, occidentalizați) de genul lui Bakunin sau Herzen etc.

De aceea, Vigel este mai tolerant față de unele „trăsături specifice” ale moldovenilor, cum ar fi caracterul lor flegmatic sau „moliciunea” de sorginte orientală (caracteristici înfierate în câteva epigrame de „bunul” său prieten Pușkin²⁹), pe care le face asemănătoare cu cele ale locuitorilor din Malorosia (Ucraina de sud). A fost una din primele încercări de a-i îngloba tipologic pe basarabeni în spațiul meridional rusec, proiect care în a doua jumătate a secolului XIX va fi deveni programatic pentru autoritățile ruse.

Conflictele dintre elitele locale și funcționarii Centrului, despre care va fi vorba într-un alt capitol, au fost explicate de Vigel prin calitățile inferioare ale nobilimii basarabene. Bunăoară, el afirma că nobilii basarabeni erau incapabili să joace vreun rol constructiv în Consiliul Suprem al Basarabiei (organul autonomiei Basarabiei) fiindcă „până nu demult au stat pe cea mai joasă treaptă a ierarhiei sclavagiste”, deoarece înainte de anexare au fost slugile „moldovenilor” (ale boierimii moldovene – n. V.P.), care au fost supușii grecilor, care la rândul lor erau sclavii turcilor³⁰. Nu este o schemă explicativă inedită, însă detașarea pe care o face Vigel între nobilimea moldovenească și cea basarabească este semnificativă pentru discursul imperial rus. De fapt, se face aluzia la faptul că pentru „supușenia rusă”, adică pentru a rămâne în Basarabia, au optat nu cele mai calificate cadre din aparatul administrativ al Principatului moldav. Asemenea regrete au fost exprimate nu o dată de către reprezentanții

²⁹ De altfel, oarecum surprinzător, autorii nu-l trec în lista „cartografilor” mentali și pe Pușkin care, se știe, a fost la Chișinău în aceeași perioadă cu Vigel (documentele recente arată că nu s-a aflat aici într-un exil formal, așa cum îi plăcea să spună – mai ales că-i permitea să se asemuiască lui Ovidius! –, ci în serviciu diplomatic atașat guvernatorului) și a lăsat mai multe pagini în memoriile sale. Autoritatea pe care a avut-o nu putea să nu lase amprente asupra unor stereotipuri legate de moldovenii basarabeni în secolul XIX.

³⁰ Ф.Ф. Вигель, *Замечание на нынешнее состояние Бессарабии* [F.F. Vigel, *Observații privind starea actuală a Basarabiei*], Москва, 1892, p. 10.

centrului imperial, bunăoară de către guvernatorii Hartingh și Bahmetiev³¹. Singurul care din punctul de vedere al vice-guvernatorului Vigel merită calificative înalte a fost Iancu Sturdza, dar pe acesta practic „nici nu-l putem considera drept moldovean”, fiindcă nu făcea intrigi, plătea regulat impozitele și modul său de viață era unul cu totul european. În stilul său sardonic, Vigel își exprimă mirarea cum un asemenea „specimen” a fost ales în Consiliu³²! Observăm că aici scriitorul rus aplică un procedeu obișnuit – etnicizarea virtuților/viciilor –, pornind de la excepția care întărește regula.

Scriitorii ruși citați, în marea lor majoritate, consideră responsabile pentru asemenea stare de lucruri practicile politice deficiente ale localnicilor, rezultate din moștenirea otomană. Astfel, practicile vicioase ale regimului precedent devin nu doar instrumente de explicație universală a stării de lucruri actuale, dar și un mod de legitimare pentru fiecare stăpânire din acest spațiu pe parcursul a 200 de ani. Tema anomiei și abuzurilor din regimul de dominație otoman și, respectiv, cel moldovenesc, trebuie să justifice prezența Imperiului în acest spațiu. După Vigel, voința sultanului era lege pentru domnii din Principate, iar voința principilor lege pentru Divanuri. La rândul lor, voința înalților dregători „divâniți” era lege pentru ispravnicii și judecătorii ținutali. La capătul acestui „lanț trofic” politic erau funcționarii locali care au impus locuitorilor principiul celui mai puternic. Traficul de funcții constituia principala cauză a arbitrarului și „samovolniciilor”. Altă „meteahnă” observată la nobilimea basarabeană a fost incapacitatea de a delimita domeniul public de cel privat. Chiar dacă sună familiar pentru realitățile de azi (cel puțin din Republica Moldova), autorii par să interpreteze greșit un pasaj din amintirile lui Vigel în care îi acuza pe boieri ca ar avea tendința să se întrunească în case private pentru îndeplinirea unor servicii publice și fără a consemna rezultatele pentru arhivă, adică în acte oficiale. În tradiția imperială rusă, care urma modelul occidental, exista o delimitare precisă a spațiului instituțional (присутственное место), al „oficiilor”, ceea ce în Moldova putea să nu aibă relevanță și era chiar ignorat. Corpurile politice nu erau fixate de un anumit loc, ci de anumiți oameni. Este o caracteristică premodernă, dar pasajul citat ar fi trebuit analizat tocmai în această cheie. Atunci când Vigel vorbește despre faptul că pricinile cu mai puțină importanță erau „precăutate” de către boierii basarabeni pe la casele lor, fumând, mâncând dulcețuri și alte delicii, nu înseamnă că separau aspectul public de cel privat. De fapt, întrunirile corpului politic erau acelea care „instituționalizau” locul, indiferent unde s-ar fi aflat acesta: biserică, piață, conac, cramă etc. De semnalat este, însă, diferența de percepție asupra acestei probleme din partea elitelor locale și funcționarilor Centrului.

³¹ A se vedea В.В. Морозан, *Формирование и деятельность административных органов управления в Бессарабской области в начале XIX в.* [V.V. Morozan, *Formarea și activitatea instituțiilor administrative în regiunea Basarabiei la începutul secolului XIX*] (I), în „Клио”, nr. 1 (28), 2005, p. 128-129.

³² Ф.Ф. Вигель, *op. cit.*, p. 10.

Această netransparență crea condiții ideale pentru corupție care, după cum se știe, a constituit un fenomen sistemic în regimul fanariot³³. Corupția din Principate a fost preluată „organic” și de boierii locali, basarabeni. Este cunoscut cazul lui Matei Krupenski, care a fost nevoit să-și vândă o parte din moșii pentru a plăti datoriile contractate de la stat. Nici funcționarii ruși nu erau străini de aceste practici venale (în Imperiul rus corupția nu era declarată crimă și nu era urmărită penal³⁴) și dacă a existat vreo empatie dintre acești doi concurenți în lupta pentru controlul resurselor regiunii (nobilimea locală și birocrăția imperială), atunci aceasta s-a manifestat plenar în câmpul corupției.

Totuși, autoritățile ruse nu se puteau dispensa de serviciile nobilimii locale, în condițiile în care nu avea funcționari suficient pregătiți pentru a activa în noua provincie (cunoașterea limbii, tradițiilor și legislației locale). Iată de ce Centrul imperial a fost nevoit să acorde de la bun început boierimii locale, așa cum era, dreptul de mediator între Putere și locuitori, precum și funcția de interpret al tradițiilor locale (chiar dacă, așa cum au arătat evenimentele, a devenit o sursă permanentă de conflict).

Producerea cunoștințelor despre periferiile imperiale ca parte componentă a literaturii de călătorie, dar și ca parte a practicilor de guvernare „coloniale” (autorii nu se incomodează să folosească această sintagmă la adresa administrației rusești în Basarabia într-o carte editată la Moscova!) constituie, după părerea noastră, un subiect interesant. Dar în ce măsură au fost ele într-adevăr utile (și utilizate) din punctul de vedere al practicilor de guvernare? În ce măsură niște scrieri de natură subiectivă, cum erau relatările călătorilor, dintre care nu toți erau în serviciul imperial, aveau o influență asupra articulării „obiective” ale politicilor din regiune? Multe dintre memorii au fost redactate cu mult după consumarea evenimentelor și nu știm dacă impresiile nu se schimbau în funcție de experiența ulterioară a voiajorilor. De ce nu s-au luat în calcul, bunăoară, rapoartele oficiale ale diferitelor departamente despre starea populației și regiunii în ansamblu, deci produse special cu acest scop? Totuși, este interesantă ideea că, în procesul de cunoaștere și de plasare pe harta cognitivă a Imperiului a unui anumit teritoriu, rolul călătorului este dacă nu determinant, cel puțin semnificativ, deoarece prin însăși natura sa mediatizează și într-un fel structurează informațiile despre noul spațiu.

Capitolul al III-lea este dedicat integrării Basarabiei în spațiul politic al Imperiului și este oarecum o continuare a precedentului, deoarece are în centrul atenției vizita „constitutivă” a monarhului rus în Basarabia la 1818. Vizitele înalților demnitari, dar mai ales ale persoanelor încoronate în teritoriile

³³ Vigel scria că în Moldova de peste Prut se considera prost acel ispravnic care câștiga mai puțin de 100.000 de lei pe an (*ibidem*). A se vedea și Virgil Păslariuc, Ion Gumenăi, *Evoluția corupției în Moldova medievală*, în *Corupția. Studii privind diferite aspecte ale corupției în Republica Moldova*, editori Vasile Gurin, Valeriu Pascaru, Sergiu Ilie, Chișinău, Editura ARC, 2000, p. 311-335.

³⁴ Н.И. Серьгов (ed.), *История коррупции в России* [N. I. Sergov, *Istoria corupției în Rusia*], Москва, 1999.

periferice, nu erau doar modalități de inspectare/guvernare a unor regiuni îndepărtate, ci și instrumente de coeziune a unor societăți în jurul figurii monarhului. Cu excepția împăratului Alexandru al III-lea, fiecare împărat rus a vizitat Basarabia, fie și o singură dată (1818, 1852, 1877, 1914). Vizitele lor, dar și ale altor membri ai familiei auguste au avut importanță simbolică de prim rang, deoarece (re)stabileau legăturile dintre periferie cu corpul politic al statului. Ele nu pot fi deloc ignorate. De altfel, în perioada interbelică Basarabia a fost vizitată de regii României doar de trei ori (1920, 1935 și 1940) și o dată în timpul războiului, de către regele Mihai, în august 1942. Este o expresie a situației marginale pe care o avea provincia în acea perioadă. Semnificativ este și faptul că unul din autorii Unirii de la 1918, Ionel I. C. Brătianu, nu a călcat niciodată pe pământul Basarabiei!

Prin urmare, obiectul acestui capitol l-a constituit descrierea modului în care a fost integrată provincia în spațiul politic al Imperiului. Pentru autori, „istoria integrării Basarabiei în spațiul politic al Imperiului rus poate fi imaginată ca o succesiune a unor vizite succinte a înalților demnitari, după care vizită urmau schimbări importante pentru soarta imperiului” (p. 105). Astfel, aceste vizite ocazionale nu erau altceva decât niște puncte de „intersecție între schemele administrative rusești și ale practicilor de administrare locală, prin intermediul cărora înalții factori de decizie își formau această hartă cognitivă” (p. 105-106). Recunoaștem că este un pasaj mai dificil de înțeles, mai ales că nu este comentat. Probabil autorii au luat ca referință îndemnul lui Geertz care spunea că „dacă aveți o idee, complicați-o cât mai mult posibil și atunci va fi o idee bună”. Într-adevăr, câteva pagini care urmează sunt încercări de a acomoda termenul „construcție” la teoria fenomenologică a „Spațiului-Putere” aplicat în capitolul precedent. Pentru aceasta se revine la ideile lui Paul Virilio de la care, de data aceasta, este împrumutat conceptul de „corp teritorial” care, la rândul său, adaptează o teorie mai veche a lui Ernest Kantorowicz, despre cele două corpuri ale regelui³⁵.

Teoria „corpului teritorial”, așa cum a fost expusă de autori, arată (aproximativ) în felul următor. Orice anexiune teritorială constituie o încercare de a aduce provinciile, regiunile periferice „obiectivizându-le”, de fapt „încorporându-le” în trupul Imperiului (a nu se vedea aici doar o tautologie), transformându-le în niște „membre” integrante ale sale. Metaforă de extracție biologică, așa cum era la modă în secolul XIX, chiar dacă este una polivalentă (bănuim că aceasta a și fost intenția inițială a autorilor), ea rămâne și una funcțională. Termenul care a fost utilizat până acum, nu fără succes, a fost cel de *asimilare*. Însă conceptele de „asimilare” și „integrare” a unui teritoriu în Imperiu în urma unor politici mai mult sau mai puțin articulate conțin o capcană, deoarece simplifică, mai bine zis reduc periculos toată gama de relații și politici la niște concepte abstracte care, în loc să dezvăluie aceste politici sau relații, mai degrabă le ascund, sub masca conformismului generalizării.

³⁵ Ernest Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, Princeton, 1957; ediția română în traducerea lui Andrei Sălăvăstru la Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014.

Problema este de altă natură. Încercând să-i aducă cititorului niște imagini vizuale, puternic impregnate de teoriile fenomenologice (mai ales cea a „intenționalității”), autorii nu lasă să se întrevadă legătura între aceste imagini complexe (metafora corpului care „incorporează” corpurile actanților etc.) și textele pe care le propun. Nu se aduc probe care să arate că actorii procesului politic gândeau măcar aproximativ în aceiași termeni, ceea ce ne lipsește de niște repere care ar valida construcția privind „construirea” regiunii. Evident, imaginea pe care o avem asupra unei perioade în general și asupra secolului XIX în particular nu poate fi esențializată. Orice referință la „obiectivitate” este deja desuetă, în sensul pretențiilor, nu și instrumentelor, măsurătorilor acelor fenomene. Totuși, autorii încearcă să iasă elegant din această încâlcită „pădure discursivă” prin observația că „după caracterul anonim al teoriei științifice se ascund interacțiunile unor oameni concreți” (p. 107), aducând narațiunea pe fâgașul exemplelor pentru a arăta cum „corpul teritorial” al Basarabiei a fost integrat în „corpul teritorial” al Imperiului.

Dintre toți factorii de decizie care au vizitat Basarabia în timpul călătoriilor de inspectare, autorii îi evidențiază pe contele Capo d'Istria, Alexandru I și general-guvernatorul Novorosiei și Basarabiei, contele Mihail Voronțov (p. 108).

Contele Ioan Capo d'Istria, diplomat rus, primul președinte al Republicii Elene, a fost nu doar una din vocile sonore ale „concertului european”, dacă ne gândim la rolul jucat de el la Congresul de la Viena, dar a lăsat și o amprentă importantă asupra destinului Basarabiei, chiar dacă în continuare tinde să fie privit de *main stream*-ul istoriografic din Republica Moldova ca un „reprezentant al intereselor Rusiei”, fapt care nu-i știrbește din statului de personaj istoric remarcabil. Autorii arată că a intrat în vizorul Centrului imperial în contextul războiului ruso-otoman, când era secretar al ambasadei ruse de la Viena. Către anul 1812, Rusia nu-și mai putea permite un război de angajament pe frontul dunărean, mai ales că implica angajarea unor resurse militare, financiare enorme. În aceste condiții, Capo d'Istria redactează un memoriu, adresat ministrului de Externe rus, în care propune o soluție pentru a ieși din această situație prin ademenirea de partea Rusiei a fanarioților, intitulat *Memoriu asupra mijloacelor care ar putea duce la încheierea războiului actual cu Turcia* (p. 109). Pentru aceasta se propunea un amplu program de reforme, care putea combate influența franceză: garantarea regimului de proprietate, clasificarea proprietarilor, convocarea adunărilor de tip reprezentativ, codificarea legilor locale, fondarea societăților naționale, garantarea unui comerț liber etc. Într-un alt memoriu, el vorbea despre importanța colonizării grecești în regiunile pe care Imperiul le va lua de la otomani, avându-se în vedere experiența pe care o aveau din trecut și încurajat de succesele înregistrate de austrieci la Trieste, care a devenit un oraș prosper grație atragerii comercianților greci (p. 110). Dacă aceste memorii sunt importante mai mult pentru planurile și ideile care l-au animat pe Capo d'Istria în viitor, pentru destinul regiunii și al său personal a fost decisivă o a treia misivă, adresată Petersburgului, la începutul

anului 1812. Aici el reanimează un mai vechi plan al lui Adam Czartorisky, în care se propunea o expediție de amploare cu forțele combinate ale armatei și flotei Mării Negre în Balcani cu scopul expres de a răscula popoarele „subjugate”: pe slavi, dar mai ales pe greci, fapt care i-ar determina pe otomani, de frica imploziei statului lor, să încheie cât mai repede pacea cu rușii. Spre începutul primăverii anului 1812, Alexandru I, simțind tot mai mult presiunea și înțelegând că invazia napoleoniană este iminentă, decide să facă tot posibilul pentru a grăbi terminarea operațiunilor militare în Principate și să readucă în Rusia una dintre cele mai combative armate pe care le avea la dispoziție (Armata Dunăreană), pentru apărarea teritoriului național³⁶. Citind memoriul lui Capo d'Istria, îl cheamă în luna aprilie pe amiralul Ciceagov și-i propune să meargă imediat în Principate în funcția de comandant-șef al Armatei Dunărene pentru a pune în aplicare planul.

La rândul său, Ciceagov îi propune lui Capo d'Istria să-l însoțească în expediție, avansându-l în funcția de șef al Cancelariei armatei. După încheierea Păcii de la București și invazia lui Napoleon, Capo d'Istria este însărcinat de amiral să redacteze Statutul provizoriu al „oblastiei” Basarabiei (iulie 1812), primul document de politici imperiale rusești referitoare la această provincie românească. În instrucțiunile pe care le lasă guvernatorului civil Scarlat Sturdza³⁷, se vorbește despre un „așezământ” cu o largă autonomie, provincia trebuind să fie guvernată pe baza legilor proprii. Ciceagov a fost extrem de critic la adresa autorităților ruse care l-au precedat în campanie. Aici și-a pus amprenta, evident, și conflictul personal pe care l-a avut acesta cu generalul Kutuzov. Conflict pe care până la urmă și l-a adjudecat „bătrâna vulpe”³⁸, când practic l-a lăsat pe amiral la Berezina să-i scape Napoleon din mâini. Nu fără ajutorul generalului, opinia publică și-a îndreptat mânia spre Ciceagov, deoarece în tradiția politică rusă cele două întrebări fundamentale, „Cine-i vinovat?” și „Ce-i de făcut?”, se rezumă la găsirea culpabilului. În urma unei campanii furibunde (până la Leipzig, pericolul napoleonian nu era încă trecut), Ciceagov este nevoit să demisioneze din toate funcțiile, apoi să emigreze, de unde nu a mai revenit în țară, fapt care va influența inclusiv traiectoria evoluției politice a Basarabiei.

Instrucțiunile pe care le-a formulat Capo d'Istria în numele lui Ciceagov pentru organizarea provinciei nou-formate constituie primul program de politici imperiale, în „bună tradiție colonială”³⁹ și reflectă, în viziunea autorilor, concepțiile filosofice ale grupului de emigranți români și greci, ajunși în cercurile guvernamentale ruse. Ele erau adresate Guvernatorului

³⁶ Pentru sinuozitățile încheierii păcii de la București recomandăm articolul nostru, *Cum a fost încheiat Tratatul de pace de la București*, în „Contrafort”, iunie-iulie 2012, p. 14-15.

³⁷ Ioan Capo d'Istria a fost prezentat amiralului chiar în casa din Sankt-Petersburg a lui Scarlat Sturdza; vezi *Œuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires d'Alexandre Stourdza. Souvenirs et Portraits*, Paris, 1859, p. 117.

³⁸ Așa-l caracterizează Alexandre Moriollles, în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. I, editori Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 483.

³⁹ *Ibidem*, p. 34.

civil, Scarlat Sturdza, pe umerii căruia cădea întreaga responsabilitate de administrare a provinciei în lipsa, pe termen nedecis, a lui Ciceagov, plecat în fruntea Armatei Dunărene contra lui Napoleon. Guvernatorul era invitat să adopte o atitudine paternalistă față de locuitorii din Basarabia, în această cheie fiind redactat întregul document⁴⁰.

Principalele idei din acest document erau schițate încă după instrucțiunile lui Alexandru I date lui Ciceagov, înainte de a fi trimis în Principate, în aprilie 1812, ceea ce denotă o coordonare din timp în cadrul acestui grup⁴¹. El însemna o renunțare la vechile practici, aplicate de ruși în timpul războiului (Bagration, Kaminsky și, într-o oarecare măsură, Kutuzov), conform cărora Principatele trebuiau să fie administrate exclusiv după legile Rusiei, tocmai din cauza dorinței noii echipe de a ameliora puternic șifonata imagine a Imperiului în regiune. Plângerile care curgeau cu nemiluita din Moldova și Țara Românească⁴² au obligat Centrul să-și schimbe strategiile de guvernare. Ciceagov, deja fiind în Principate, confirmă starea dezastruoasă a regiunii și-l roagă pe Alexandru să-i dea un răgaz, pentru a-și reveni. Ca rezultat, timp de trei ani populația Basarabiei a fost scutită de plata impozitelor, dar și de obligațiile de recrutare. Amiralul nu vedea nici un impediment în păstrarea instituțiilor locale, din contra, considera că de vină sunt practicile venale ale autorităților de ocupație rusești care, în loc să conducă prin instituțiile centrale, au fragmentat în mod deliberat puterea, multiplicând funcțiile care, la rândul lor, au crescut de câteva ori cheltuielile și au sporit la nesfârșit abuzurile⁴³.

Statutul provizoriu al Basarabiei, intrat în vigoare din octombrie 1812, constituie o chintesență a opiniilor iluministe care vedeau o legătură strânsă între evoluția politică și legislația unei națiuni cu moravurile sale. Autorii Regulamentului și-au propus din start să transforme noua provincie, numită cu această ocazie „Basarabia”, drept o vitrină pentru popoarele balcanice, care erau în „căutare de patrie”. Competiția simbolică dintre Franța și Rusia extinsă și în Balcani, prin ocuparea de către Napoleon a Dalmației, care la rândul ei era văzută și ea ca o „vitrină” a modelului statului modern francez, a impus autoritățile ruse să vorbească exact în același limbaj al libertăților, prosperității și progresului. Modalitățile de atingere a acestui scop (pentru Rusia, mereu utopic) concordau cu ideile fiziocraților: scutirea de impozite pe trei ani, ce ar fi ameliorat situația localnicilor, iar economia regiunii trebuia efectuată pe baze moderne, raționale. Stăpânirea rusă venea dacă nu cu un program modernizator, cel puțin cu un limbaj care ar putea sugera niște intenții în această direcție.

⁴⁰ „E vorba de a face simțite avantajele unei administrații părintești și liberale locuitorilor Basarabiei și de a atrage cu îndemânare atenția popoarelor învecinate asupra acestei provincii” (*ibidem*, p. 551).

⁴¹ *Ibidem*, p. 536-537.

⁴² Ele nu au încetat nici după anexarea Basarabiei; vezi Valentin Tomuleț, *Cronica protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828)*, 2 vol., Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 2007.

⁴³ *Călători străini*, XIX/1, p. 544-551.

Bunăoară, în instrucțiunile lui Ciceagov către Scarlat Sturdza se vorbește despre necesitatea unui program rațional de ameliorare a situației în provincia care a fost atât de greu lovită de ocupația rusă, bazat pe o planificare strictă, de stabilire a resurselor necesare, posibilităților pe care le are provincia prin intermediul statisticii etc. Nu întâmplător, în guvernul provizoriu al Basarabiei, care a fost format chiar în urma acestui regulament, unul din departamente era cel de Statistică.

În mod inexplicabil, autorii trec cu vederea activitatea primului guvern provizoriu al Regiunii, rezultat din regulamentul sus-menționat. La fel, într-un mod pasager este menționată și activitatea primilor doi guvernatori ai provinciei, Scarlat Sturdza și Ivan M. Hartingh.

În ceea ce privește autonomia formal proclamată, să admitem, grație bunelor intenții ale Centrului, situația reală a fost mult mai complexă. Neînțelegerea și conflictele mai mult sau mai puțin deschise între elitele locale și diverși funcționari ruși au apărut imediat ce administrația țaristă a preluat controlul total asupra provinciei. Pe de o parte, Centrul nu avea cadre suficiente necesare să administreze cu forțe proprii regiunea, de aceea nobilimii i s-a lăsat dreptul de comandă, în schimbul declarării loialității Tronului. Pe de altă parte însă, necunoașterea limbii române și a cutumelor locale îi făceau pe funcționarii ruși să se simtă excluși din procesul de administrare, ceea ce i-a determinat să ceară deschis omogenizarea legislației locale cu cea rusească, reclamând și un statut preferențial pentru limba statului. Mai mult, în practică autoritățile utilizau deja procedura penală și legislația canonică rusă, chiar din primul an al stăpânirii rusești, așa cum am arătat în unul din studiile noastre⁴⁴. Chiar guvernatorul Sturdza, imediat după ce s-a instalat în funcție, a introdus la Chișinău organe de poliție după model rusec, dar nu cu scopul de a încălca autonomia locală, așa cum s-a pretins în istoriografie⁴⁵, ci pentru a scoate noua capitală administrativă a Basarabiei de sub administrația Serdarului de Orhei. De altfel, autoritatea ultimului rămânea valabilă în materie de cauze civile. Mai mult, organizând „târgul” după Regulamentul guvernelor interne rusești, Sturdza deschidea posibilitatea aplicării unor transformări de ordin urbanistic, care nu au întârziat să apară.

Pe de altă parte, abuzurile și venalitatea funcționarilor publici au declanșat un val de plângeri cu care autoritățile ruse pur și simplu nu fost obișnuite. Problema este că în Rusia țăranii iobagi nu aveau dreptul să-i reclame nici pe moșieri, nici autoritățile publice. Nu a fost însă cazul Basarabiei, unde orice țăran avea dreptul să denunțe abuzurile boierului, ispravnicilor, poliției, armatei guvernatorului civil, autoritățile ruse nu le puteau lua acest drept, deoarece *Regulamentul* le-a reconfirmat locuitorilor vechile libertăți.

⁴⁴ Virgil Pâslariuc, „Să fie cercetate și certate pentru aceste fapte”. *Păcat și Stat la începutul stăpânirii rusești în Basarabia. Studiu de analiză micro-istorică*, în „Pontes. Review of South East European Studies”, nr. V, 2009, p. 8-36.

⁴⁵ Dinu Poștarencu, *Destinul românilor basarabeni sub dominația țaristă*, Chișinău, 2012, p. 14.

Autorii recunosc că toate măsurile întreprinse de noile autorități pentru ameliorarea situației în Basarabia erau făcute cu scopul de a păstra influența Rusiei asupra popoarelor balcanice, servind totodată drept cap de pod pentru ulterioara expansiune spre Strâmțori, vis care a animat gândirea politică rusă pe parcursul întregului secol. În acordarea autonomiei Basarabiei, ei văd o ilustrare a „fenomenologiei expansiunii imperialiste”, care nu se limitează doar la alipirea fizică, mecanică a unui teritoriu, ci ca parte integrantă a unui proces asimilaționist calitativ nou (p. 115). Se are în vedere faptul că autoritățile imperiale tratau, cel puțin la acel moment, hotarele Basarabiei doar ca pe niște granițe temporale, ce depășeau cu mult linia Prutului, extinzându-se peste întregul „domeniu al luptei” franco-ruse din Balcani. Într-adevăr, se știe că, la momentul încheierii păcii de la București, însuși împăratul Alexandru recunoștea că „chestiunea Constantinopolului⁴⁶ poate fi amânată, îndată ce treburile noastre împotriva lui Napoleon vor merge bine, ne vom putea întoarce la propunerile noastre împotriva turcilor și atunci vom putea proclama un imperiu slav sau grec”⁴⁷. Într-adevăr, vocația imperială are un caracter universalist și dacă nu repudiază complet, cel puțin admite ca fiind doar „temporală” orice idee de graniță. Faptul că autoritățile ruse au „instituționalizat”, adică pur și simplu au închis granița pe Prut printr-un sistem de carantine, pichete etc. pe toată linia acestuia (pe motivul izbucnirii ciumei, adusă, de altfel, de regimentul Ohotsk), nu a dus la suprimarea graniței pe Nistru, care rămânea hotar cu restul Rusiei până în 1830. Acest lucru se poate explica prin faptul că proiectele de „înglobare” sub anumite forme a Principatelor în Imperiu (fie ca state autonome sub protecția Rusiei, fie directe) nu fuseseră încă abandonate, Basarabia putând reveni oricând la vechiul Principat de la care fusese extirpat la 1812. Iar faptul că Basarabia a rămas, până la urmă, singurul teritoriu românesc anexat la Imperiu a fost consecința unei conjuncturi favorabile românilor.

„Experimentului basarabeian”, cum numesc autorii încercarea lui Alexandru I de a testa aici niște reforme cu caracter „liberal”, pe care nu îndrăzneau însă/încă să le promoveze în Rusia, îi este dedicat următorul subcapitol. Dacă războaiele cu Napoleon l-au împiedicat pe împărat să-i acorde Basarabiei vreo atenție deosebită, rezumându-se la „temperarea” năzuințelor asimilatorii ale guvernatorilor și la primirea delegației nobilimii (1814), la revenirea sa după triumful de la Congresul de la Viena depune eforturi pentru a finaliza proiectul început. Între timp, în noua provincie situația nu se ameliorase deloc, în ciuda „bunelor intenții” ale autorităților, ci din contra, s-a înrăutățit. Venalitatea funcționarilor, lipsa unor politici coerente de la Centru a produs un soi de „anomie”, atunci când fiecare încerca să-și caute dreptate pe cont propriu. Birocrația imperială încerca să-i prezinte împăratului un tablou sumbru al

⁴⁶ Este vorba despre așa-numitul „vis Constantinopolitan”, ca parte componentă a Problemei Orientale.

⁴⁷ Petre Cazacu, *Câteva date din istoria Basarabiei*, București, f.a., p. 14-15.

abuzurilor, considerând că de vină este lipsa oricărei legislații în ținut, pe când elitele locale, chiar dacă nu erau modele de corectitudine, considerau că toate „fărădelegile” vin de la nerespectarea cutumelor locale, pe care funcționarii ruși se fac a nu le observa. Pentru a redresa cumva situația, împăratul emite un rescript adresat noului guvernator A. Bahmetiev, unde reitiera dorința de a păstra instituțiile și legile autohtone, permițându-i generalului să i se adreseze în mod direct pentru orice problemă legată de administrarea regiunii, fapt care era o derogare de la practicile obișnuite, dar și o intenție de participare mai activă în organizarea regiunii. „Namesnicul” era însărcinat să elaboreze un nou Regulament al Basarabiei, la baza căruia să se regăsească patru elemente obligatorii: determinarea strictă a drepturilor și obligațiilor tuturor categoriilor sociale, stabilirea modului de organizare a alegerilor în funcțiile regionale centrale și ținutale (isprăvniciile), obligativitatea legislației în limba română și codificarea lor, pentru care trebuia să se instituie o comisie specială din moșieri locali, redactarea unui regulament polițienesc (p. 118). Autorii observă că însăși numirea generalului Bahmetiev, în locul lui Ivan Hartingh, intrat în conflict deschis cu nobilimea locală, este una simptomatică. În primul rând, fiindcă este adus aici din funcția de guvernator al Podoliei, ceea ce însemna că Basarabia începea să fie plasată simbolic în așa-numitele „marginii apusene” (западные окраины) ale Imperiului, alături de teritoriile ce reveniseră Rusiei după împărțirea Poloniei, dar și de Țările Baltice și Finlanda⁴⁸. Pentru administrarea acestora, Imperiul utiliza discursul legitimizant al „drepturilor istorice”, în care se înscrie și tendința de acordare a unei autonomii Basarabiei.

Vorbind despre încercările lui Alexandru I de a acorda anumite libertăți Basarabiei, autorii caută să stabilească „contextul imperial” al acestor eforturi și observă că nu este un caz singular, dar depistează și anumite tendințe ce se prefigurau pe scara întregii Rusii. Numirea lui Bahmetiev în funcția de general-guvernator („namesnic”), cu puteri discreționare largi, era rezultatul unei reforme administrative la scara Imperiului, acesta fiind împărțit în câteva gubernii. De asemenea, tendința de acordare a unor libertăți mai mari unor provincii proaspăt achiziționate (Basarabia, Polonia, Finlanda) coincidea cu procesul renunțării treptate la principiul centralizării, curs pe care Rusia îl luase în prima parte a domniei lui Alexandru, atunci când a fost implementat principiul ministerial, „pe verticală”, de guvernare.

Capitolele al IV-lea și al V-lea sunt consacrate „geografiei sociale” a noii provincii și modului în care diferite grupuri au fost integrate în spațiul social al Imperiului.

Configurarea câmpului social basarabean este descrisă în aceiași termeni fenomenologici ca și în capitolele precedente, de data aceasta punându-se accent pe caracterul *spațial* al reprezentării. Autorii menționează problemele cu

⁴⁸ Pentru acestea, a se vedea lucrarea din aceeași serie, *Западные окраины Российской империи*, ed. М. Долбилов, А. Миллер [Marginile apusene ale Imperiului rus, editori М. Dolbilov, А. Миллер], Москва, Новое литературное обозрение, 2007.

care au de-a face cercetătorii fenomenului social, atunci când aplică instrumentarul „imagnarului sociologic”, conceput pentru analiza societăților moderne, privite holistic, ca un spațiu universal al reprezentării, ce „topea” corpul social în noțiuni științifice abstracte. Alta este situația cu societățile/imperiile premoderne, unde regulile sociologiei clasice își pot arăta limitele conceptuale. Dacă paradigma societății moderne, unde statul se definește prin controlul unui teritoriu ce-și are granițele sale (destul de) bine definite, atunci lucrurile se complică dacă aceeași grilă se aplică pentru niște structuri politice premoderne, cum ar fi imperiile, aflate în plină expansiune și care tratează granițele altora ca pe ceva arbitrar și provizoriu. De aceea, autorii consideră că doar abordarea fenomenologică a spațiului social poate aduce rezultate în analiza entităților premoderne din punctul de vedere al istoriei sociale (p. 147). Iar succesul acestui demers poate fi garantat doar prin refuzul de a scoate dimensiunea spațială din elucidarea fenomenelor sociale.

Autorii observă că istoria socială este cercetată, tradițional, prin excluderea componentei spațiale, deoarece fenomenele sociale, așa cum au fost ele paradigmatic imaginate de fondatorii sociologiei (Durkheim ș.a.), sunt analizate fără a ține cont de relațiile spațio-temporale, fără a le contextualiza, fixa într-un anumit cadru (inclusiv) istoric și geografic. Pentru autori însă, orice demers fenomenologic este imposibil dacă nu se ține cont de componenta spațială.

Pentru a fi eficient, funcționarul modern trebuie să se detașeze de câmpul social, care în societățile tradiționale, după părerea autorilor, era produsul celui geografic. Anume această detașare spațială, îndepărtarea geografică de locul luării deciziilor sau îngrădirea simbolică a birocratului prin sumedenia de regulamente, ce-l fac inabordabil direct, îi dau eficiență (p. 182, n. 7). Ceea ce nu înseamnă că birocrăția modernă este situată în afara câmpului social, pur și simplu relația cu acesta este una mediatizată „textual” și nu spațial. Cu alte cuvinte, contactul cu realitatea este „topit”, transgresat în textele statistice, abstracte și nu prin contextul corporal, direct cu societatea, așa cum era specific pentru societatea premodernă (p. 148).

Puterea nu mai necesită prezență directă, fizică sau vizuală, între „subiect” și „obiect”, ci este una abstractizată, dar aceasta nu o face mai puțin reală⁴⁹. Dacă ne întoarcem la cazul Basarabiei, atunci putem constata că practicile administrative moderne creează propriile categorii abstracte: răzeși, țărani, mazili, boieri, negustori, orașeni, săteni etc., care figurează în diferite statistici, formulare, tabele. Doar așa aceste categorii se reifică, devin „reale”. Realitatea socială este fragmentată în funcție de componentele sale, dar nu pierde prin aceasta caracterul ei omogen.

Pentru autori, avantajul abordării fenomenologice rezidă în faptul că permite o detașare suficientă de obiectul analizei, dar fără a cădea în iluzia „obiectivității” descrierii fenomenelor sociale din punct de vedere transcendent (neutralitatea academică) și fără a cădea în cealaltă extremă, cea a

⁴⁹ Acest tip de relație îl putem găsi descris în operele lui Kafka (mai ales în *Castelul*).

relativizării absolute (p. 148). Un spațiu extins este rezervat și problemei „producerii spațiului”, preluat din teoriile fenomenologice, al cărui avantaj este văzut în faptul că permite trecerea de la *modelarea* spațiului social (în științele sociale mai ales), la cercetarea *instituirii* „concret-istorice” al acestuia.

Imperiul (rus), conform autorilor, constituie expresia politică a modernității. Spre deosebire de statul național care nivelează spațiul social, imperiul din contra (re)produce diferențele și le consideră elemente fundamentale ale existenței sale. El folosește instituțiile și practicile moderne pentru a controla și administra diferențele (p. 150). Punctul pe care autorii încearcă, oarecum „alchimic”, să-l detecteze și după măsura posibilităților să-l descrie este acela în care se produce transformarea spațiului social în *societate*. De asemenea, ei observă rezistența pe care o produce spațiul contra tendințelor „naturale” de omogenizare pe care le întreprinde orice imperiu.

Cazul Basarabiei din prima jumătate a secolului XIX oferă cercetătorului care se ocupă de formarea dimensiunii sociale a Imperiului o ilustrare perfectă. Din punct de vedere cronologic, procesul coincide cu „închiderea frontierei stepelor”, care a generat două tipuri de colonizare: una tradițională, moșierească care se producea prin „descălecat” (extinderea dominației asupra comunităților sătești existente), și alta modernă, prin colonizare. În acest proces, atât boierimea, cât și coloniștii se (re)produc ca subiecți sociali în cadrul imperiului.

Autorii observă că, în această perioadă, Basarabia reprezintă o frontieră socială tridimensională, ca spațiu al colonizării moșierești, ca spațiu asimilat de coloniști și un spațiu al libertăților țărănești, deoarece valuri de țărani șerbi din Rusia veneau aici ca într-un soi de *Promise land*. Astfel, în anii 1840 numărul acestora depășea cifra de 43.000, fapt care a impus administrației regiunii să acționeze energic pentru „deportarea” lor⁵⁰.

Relațiile Imperiului rus cu elitele regiunilor anexate erau mereu tensionate. După observația autorilor, atunci când se încerca descrierea acestor conflicte, explicația universală se rezuma la existența unor diferențe majore în cultura politică a nobilimii ruse și a elitelor popoarelor cucerite. Pentru a depăși această interpretare „esențialistă”, autorii propun revizuirea întregului concept de *diferență culturală*, mai ales atunci când el vizează relațiile dintre elitele Centrului și Periferiei (p. 152). Ei pornesc de la ideea că diferențele culturale nu sunt produse temporale, adică create în timp, ci sunt, de fapt, unele spațiale, ca rezultat al „ciocnirii civilizațiilor”. Cu alte cuvinte, diferențele culturale se produc doar în momentul contactului dintre culturi și doar în cadrul acestor relații există. În unele cazuri, aceste diferențe se pot proiecta retrospectiv în trecut, fapt care poate contribui la formarea identităților de grup. Chiar dacă la prima vedere pare a fi un soi de solipsism, la o analiză mai atentă se poate găsi rațiunea ascunsă.

Diferențele sunt și ele niște construcții, pornind de la niște fenomene care pot exista doar într-un *spațiu* al comparației dintre două sau mai multe entități,

⁵⁰ Pe timpul guvernatorului Fiodorov, vezi *Записки Бессарабского Статистического Комитета*, т. III, Chișinău, 1868, p. 26.

până atunci ele, chiar dacă există în separat, nu pot fi supuse analizei. Aceste diferențe s-au produs în contextul imperial rus, fapt care le-a determinat un anumit specific, prin utilizarea limbajului superiorității sau aroganței culturale.

Pentru autori, reacția nobilimii basarabene la politicile imperiale sunt un exemplu al unui răspuns, în fond pozitiv, adică al unei integrări „reușite” a acesteia, deoarece ca rezultat ea nu a slăbit, ci din contra s-a întărit, devenind un „subiect social”. De altfel, credem că aici nici nu au existat alternative, fiindcă nobilimea basarabeană a fost produsul contextului imperial, iar după dispariția acestuia și-a încetat existența.

După cum a fost construită provincia⁵¹, în aceeași manieră au fost construiți și subiecții săi. Regiunea dintre Prut și Nistru a fost un ținut de margine pe întreaga durată a Evului Mediu. După pierderea „fațadei maritime” (Chilia și Cetatea Albă) și formarea raialelor subordonate direct administrației otomane, autoritatea principatului moldav se concentra doar în zonele centrale. Vecinătatea „frontierei stepelor” a transformat-o într-o zonă de maximă insecuritate, marea boierime moldoveană preferând ca loc de reședință zonele din dreapta Prutului⁵². Odată cu anexarea regiunii la Rusia, raialele au fost suprimate, bulucurile tătarăști au fost deportate în Crimeea, iar un imens fond funciar s-a eliberat în sudul și nordul Basarabiei (Hotin). S-ar părea că s-au creat condiții pentru reîntoarcerea aristocrației moldovenești, care putea pretinde latifundii întinse, doar că Tratatul de la București a stipulat principiul acordării statutului de proprietar în funcție de loialitatea politică (jurământul față de împărați), iar cine nu dorea să o facă trebuia să-și vândă moșiile, adesea contra unor prețuri derizorii. Doar câțiva membri ai Protipendadei moldovenești au rămas aici, la care s-au adăugat reprezentanții boierimii care s-au expatriat în timpul precedentului război ruso-turc (Sturdza, Balș, Cantacuzino). Această primă triere a elitelor a influențat calitatea lor și nu neapărat în sens pozitiv, așa cum s-a arătat mai sus.

Cu toate acestea, conform deciziei Centrului de a lăsa cât mai multă libertate decizională elitelor locale, primul Regulament stipula foarte clar recrutarea consilierilor în guvernul regional din rândul nobilimii, aceștia fiind în număr de nouă⁵³ (Krupenski, Catargi, Donici, Bucșănescu, Râșcanu, Bașotă, Russo, Caplescu, Dicescu). De asemenea, conform legislației imperiale, fiecare

⁵¹ Autorii au consacrat acestui subiect un studiu, apărut cu doi ani înaintea volumului analizat aici: Андрей Кушко, Виктор Таки, *Конструируя Бессарабию: имперские и национальные модели построения провинции* [Andrei Cușco, Victor Taki, *Construind Basarabia: modele imperiale și naționale în construirea provinciei*], în vol. *Imperium inter pares: роль трансферов в истории Российской империи (1700-1917)* [*Imperium inter pares: rolul transferurilor în istoria Imperiului rus (1700-1917)*], red. Martin Aust, Ricarda Vulpius, Alexei Miller, Москва, NLO, 2010, p. 210-243.

⁵² Pentru boierimea moldovenească din stânga Prutului, vezi Sergiu Bacalov, *Boierimea Țării Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea: studiu istorico-genealogic*, Chișinău, CEP USM, 2010.

⁵³ Și nu șapte, cum cred autorii (p. 154).

grup social trebuia să fie organizat pe criterii corporatiste, fapt care viza în primul rând nobilimea. Primele alegeri în adunarea nobilimii basarabene au avut loc, nu fără scandal, în 1818 (p. 154).

Totuși, coeziunea de grup a elitelor locale a fost determinată de lupta acestora pentru menținerea privilegiilor și pentru autonomie. Autorii consideră că reușita, cel puțin temporală, a acestui demers a fost cauzată de accentuarea spațiului conflictual, condiționată de *îndepărtarea* împăratului, care susținea efortul nobilimii către autonomie și *apropierea* funcționarilor ruși, care tindeau spre limitarea acesteia (p. 154). Faptul că împăratul nu avea posibilitatea și timpul să se adâncească în problemele regiunii a condus la crearea unui *statu-quo*, în urma căruia puțini funcționari își permiteau să meargă atât de departe încât să încalce voința monarhică.

Cu toate acestea, primele propuneri de limitare a autonomiei basarabene vin de la consilierul rus L. Baikov, care a vizitat Basarabia în 1813, adică din chiar primul an al proclamării acesteia. Demersul său a fost susținut imediat de cel de-al doilea guvernator al provinciei, generalul Ivan Hartingh. Obiecția principală a constatat în faptul că în Basarabia nu ar fi existat o legislație codificată, din care cauză se deschidea calea „samavolniciei” și corupției. Autorii monografiei recenzate chiar presupuneau că boierimea locală în mod intenționat ar fi ascuns aceste legi de funcționarii ruși, pentru a-și menține statutul de interpreți „absoluți” ai tradiției (p. 185, n. 29). De fapt, „rostul boierimii noastre” (N. Iorga) era exact acesta: să interpreteze „legea pământului” sau „legea românească”, servind totodată și garantul acesteia. Pe de altă parte, nu trebuie uitat faptul că rușii nu se aflau la primul contact cu românii, că au avut în Principate timp de câțiva ani un regim de ocupație/administrație, că arhiva produsă în timpul războiului (*Arhiva Senatorilor*) se afla la Chișinău⁵⁴, iar funcționarii care o deserveau se aflau în leafă tot aici⁵⁵, prin urmare autoritățile rusești nu aveau nevoie să ceară de la cineva aceste legi, având oricând acces la ele. Problema rezida exact în acele diferențe de ordin cultural: funcționarii ruși, deprinși să lucreze după instrucțiuni și legi (mai mult sau mai puțin) precise și scrise, necunoscând nici limba, nici cutumele locale, începeau să înțeleagă că nu dețin controlul situației. Iar atunci când guvernatorul a încercat să numească în funcții ținutale funcționari ruși, acest fapt a generat nu doar protestul nobilimii locale, dar – lucru mai rar întâlnit în istoria noastră – a și solidarizat-o⁵⁶! În buna tradiție a plângerilor la Poartă, boierii încep să bombardeze autoritățile de la Sankt-Petersburg cu petiții în care cereau

⁵⁴ Fondul 1 al Arhivelor Naționale ale Republicii Moldova se numește *Senatorii președinți în Divanurile Principatelor Moldova și Valahia, 1808-1812*; vezi și Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor de la Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*, în AARMSI, s. II, t. XXXII, 1909, p. 41-181; Ștefan Ciobanu, *Chișinăul*, Chișinău, 1925, reeditare Chișinău, Editura Museum, 1996, p. 21.

⁵⁵ În octombrie 1812 erau 89, v. *История Кушинёва*, Chișinău, 1966, p. 50-51; Dinu Poștarencu, *Destinul românilor sub dominația țaristă*, Chișinău, 2012, p. 13.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 48-60. Chiar dacă cu ocazia scandalului în timpul alegerilor în Adunarea nobiliară din 1818 se poate pune la îndoială durabilitatea acestei solidarități (p. 161).

respectarea legilor locale, pornind de la garanțiile date de împărat la momentul anexării Basarabiei⁵⁷. În lipsa împăratului, aflat în campania antinapoleoniană, acest fapt i-a obligat pe reprezentanții Centrului să-i tempereze pe guvernatori și să aștepte indicații. De asemenea, boierii au reușit să-l coopteze la lupta lor pe mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni care, chiar dacă era un părtaș al omogenizării legislației canonice moldovenești cu cea imperială⁵⁸, a înțeles că poate capitaliza în beneficiul său rolul de mediator între elitele locale și Centru.

Pentru a detensiona situația și pentru o mai bună cercetare „pe teren”, în mai 1815, Centrul mai trimite un funcționar, în persoana lui Pavel Svinin⁵⁹. Acesta ia partea elitelor locale, recunoscând existența unei legislații ce descinde din dreptul romano-bizantin, iar cauza conflictului o pune și pe seama diferențelor culturale, adică a incapacității funcționarilor ruși de a înțelege problemele localnicilor. Interpretând de aici că problema localnicilor o reprezintă funcționarii ruși, Alexandru îl demite pe Ivan Hartingh, obligându-l pe noul guvernator, Bahmetiev, să elaboreze proiectul constituțional, bazat pe libertățile locale, despre care s-a discutat în capitolul precedent. Cu această ocazie, autorii se reîntorc la metafora spațială, atunci când afirmă că „producerea” nobilimii basarabene ca subiect social s-a datorat abilității acesteia de a transforma handicapul situației la distanță a împăratului în avantaj, iar *apropierea* lui Hartingh în dezavantajul acestuia (p. 149).

Un pas important în direcția consolidării nobilimii basarabene l-a constituit procesul obținerii drepturilor corporatiste. Structura corporatistă a statului rus făcea obligatorie „încadrarea” nobilimii basarabene, așa cum era ea, în spațiul social al imperiului, iar pentru aceasta era nevoie de stabilit criteriile de selecție, adică de recunoaștere a nobleței⁶⁰. Analizând prevederile *Așezământului* lui Constantin Mavrocordat de la 1734, prin care se modificau criteriile boieriei, autorii pun la îndoială faptul că acesta putea fi un „act de naștere” al nobilimii basarabene ca stare: „deoarece actele emise de principii moldoveni în epoca fanariotă aveau putere doar pe timpul domniilor acestora”. La această concluzie ei ajung citind formula-tip din *sanctio* al documentului, în care domnul îi *îndeamnă* și *poruncește* celor care vor veni la domnia țării după el să păstreze această danie, și pe care, în mod cu totul neașteptat, o consideră „rar întâlnită în asemenea acte” (p. 160). În primul rând, această formulă de îndemnare, ca modalitate de garantare a executării actelor/contractelor (*stipulatio poenae*), este una uzuală și face parte din formularul obișnuit al documentelor moldovenești încă de la începuturile statului⁶¹ și nu relevă în mod obligatoriu

⁵⁷ ANRM, fond 88, inventar 1, dosar nr. 4.

⁵⁸ Virgil Pâslariuc, *op. cit.*, p. 8-9.

⁵⁹ ANRM, fond 88, inventar 1, dosar nr. 5.

⁶⁰ Întreaga problemă și lista boierimii la Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea dintre Prut și Nistru*, 2 vol., București, 1940.

⁶¹ Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, vol. II, editori Ion Ionașcu, Letiția Lăzărescu-Ionescu, Barbu Cămpina, Eugen Stănescu, David Prodan, Mihail Roller, București, 1956, p. 104-106.

caracterul temporar al actelor. Din contra, natura puterii domnești face ca toate actele să poarte caracter obligatoriu și trebuiau să fie respectate „în veac”. Că în practică, la orice schimbare a domniei, beneficiarii daniilor căutau să-și protejeze averile, încercând să le „întărească”, obținând astfel garanții ale proprietății de la noul domn, cu precizarea că orice „întăritură” trebuia să-i coste bani frumoși – de unde și expresia „schimbarea domnilor, bucuria nebunilor” – este cu totul altceva. În al doilea rând, membrii Comisiei de acordare a titlurilor (1818) au stipulat foarte clar că pentru stabilirea „vechilor privilegii moldovenești” se va lua în considerare *Așezământul* lui Mavrocordat⁶².

Nu mai puțin importante în procesul construirii spațiului social au fost raporturile dintre moșieri și coloniști și acestea conflictuale, fiindcă în mod direct erau legate de accesul la principala resursă economică a epocii – pământul. Eliberarea unui enorm fond funciar din fostele teritorii administrate de otomani, care au intrat în domeniul Coroanei, a constituit o șansă pentru nobilimea locală de a-și spori averile. În ceea ce privește teritoriile din fosta raia a Hotinului, probleme nu au existat. Circa 117.000 desetine de pământ au fost „restituite” moșierilor moldoveni, în virtutea drepturilor istorice pe care Imperiul le-a recunoscut, uneori cu prea mare ușurință, avându-se în vedere lipsa documentelor doveditoare în multe cazuri (p. 163)⁶³. Alta a fost însă situația în sud, care a devenit cu precădere un spațiu al colonizării de către străini. De altfel, și aici autoritățile țariste erau gata să dea pământuri nobilimii locale, dar aceasta nu mai avea capacitate „de absorbție” suficientă, majoritatea fondului funciar rămânând neutilizat. În aceste condiții, guvernul țarist a decis să dea prioritate nobilimii rusești, dar și celei moldovenești cu merite față de Rusia, fiind vizați mai ales boierii care și-au pierdut moșiile prin clauzele Tratatul de pace de la Iași (1792)⁶⁴. Totuși, marea parte a pământurilor de aici a fost rezervată spațiului colonizării. S-a arătat mai sus dorința Centrului de a transforma Basarabia într-un „pământ al făgăduinței” pentru popoarele creștine din Balcani. Procesul de „ademenire” a acestora a început încă pe timpul războiului ruso-turc, atunci când din Bugeac au fost evacuați tătarii nohai, dar în mod sistematic a fost exploatat abia după anexarea Basarabiei la Imperiu.

Pe de altă parte, fuga țăranilor moldoveni în dreapta Prutului pe parcursul anilor 1813-1815⁶⁵, de teama introducerii în Basarabia a iobăgiei, a fost oprită cu mare dificultate, inclusiv cu ajutorul nemijlocit al mitropolitului

⁶² Александр Кругенский, *Краткий очерк о Бессарабском дворянстве (1812-1912). К столетнему юбилею Бессарабии*, [Alexandr Krupenski, *Schiță scurtă despre nobilimea din Basarabia (1812-1912). La jubileul Basarabiei*], Санкт-Петербург, Издательское Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1912, p. 16.

⁶³ Am spune astăzi că a fost o „decizie politică”.

⁶⁴ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru (1812-1918)*, Iași, Editura Viața Românească, 1924, p. 189.

⁶⁵ Despre acest fenomen, vezi ultima contribuție semnată de Valentin Tomuleț, *Exodul populației din Basarabia în Moldova de peste Prut (1812-1828)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2 (90), 2012, p. 55-78.

Gavril Bănulescu-Bodoni, care a ieșit personal în fața fugarilor, convingându-i să rămână. Din punct de vedere politic, acest fenomen a fost o lovitură puternică aplicată imaginii Imperiului, iar pentru a redresa cumva situația și a echilibra balanța demografică, autoritățile rusești au permis strămutarea în Basarabia a coloniștilor germani din Ducatul Varșoviei, începând cu anul 1814⁶⁶, reînnoind, totodată, o serie de facilități fiscale (p. 167). Dinamica conflictului se schimbă după 1816, atunci când nobilimea basarabeană se consolidează, crește numeric și resimte tot mai acut lipsa pământului, începând să-și îndrepte tot mai mult privirile spre fondul funciar al Coroanei din sudul regiunii, unde intră în competiție cu coloniștii. În această ordine de idei, Centrul imperial s-a văzut într-o situație delicată: pe de o parte, ghidat de necesitatea protecției coloniștilor străini, atât din rațiuni ideologice („vitrina Imperiului”), dar și din rațiuni economice, deoarece coloniștii deveneau tot mai eficienți, pe de altă parte, legați de promisiunea dată elitelor locale de a le păstra și garanta „vechile” privilegii, ceea ce presupunea lărgirea drepturilor senioriale în virtutea Tradiției, noțiune care, după Congresul de la Viena, a obținut accente sacrosancte, pe care Rusia, prima vioară în acest „concert”, nu-și putea permite să-l ignore⁶⁷. Iată de ce autoritățile au căutat să găsească o cale de mijloc în acest conflict, încercând să facă Basarabia atractivă atât pentru unii, cât și pentru alții. Pentru a menaja contradicțiile, s-au făcut concesii ambelor părți. Acordarea oficială a autonomiei, prin vizita împăratului (1818) a coincis cu scoaterea coloniștilor de sub autoritatea Consiliului Regional, de care va fi responsabil un departament special. Pe de altă parte, acest departament, având în custodie oamenii/coloniștii, nu avea competențe în administrarea teritoriului/terenurilor, care a rămas controlat de autoritățile regionale. Mai mult, după demisia namesnicului Bahmetiev, în această funcție a fost numit generalul Inzov, cel care conducea departamentul coloniștilor ș.a.m.d. Aceste fluctuații au dus în final la o situație neclară, când nu se mai înțelegea cărui spațiu ideatic pe harta politică a Imperiului îi aparține Basarabia: fie marginilor occidentale, fie spațiului colonizării Novorosiei. Această neclaritate s-a transferat și în spațiul social, când cele două direcții strategice de dezvoltare politică (privilegii vs. libertăți) s-au pliat perfect peste rivalitatea dintre cele două grupuri: moșieri și coloniști.

O temă istoriografică predilectă a constituit-o problema asimilării nobilimii basarabene de către Imperiu⁶⁸. Dacă *main-stream*-ul istoriografic

⁶⁶ Vezi ultima contribuție istoriografică pe această temă, Ute Schmidt, *Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră*, Chișinău, Editura Cartier, 2014.

⁶⁷ După Congresul de la Viena, ca recunoștință pentru meritele deosebite, cu pământuri în Basarabia au fost miluiți Alexandru Sturdza, cel care nu numai că a redactat textul documentului final, dar a fost și unul din ideologii acestuia; vezi Stella Ghervas, *Reinventarea tradiției. Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe*, Chișinău, Editura Cartier, 2014.

⁶⁸ Octavian Dascăl, *Nobilimea basarabeană în Rusia țaristă: considerații istorice, demografice și social-politice*, în RA, anul 80, nr. 1-2, 2003, p. 193-201; L.F. Țiganenko, *The Nobility of the Bessarabian Gubernia: Territorial, Historical-legal and Social Peculiarities of its Formation (The First Part of the 19th Century)*, în „Analele Universității «Dunărea de Jos» Galați”, fasc. 19, seria Istorie, tom V, 2006, p. 11-120; Dana Grecu, *Evoluția nobilimii basarabene în*

românesc prezintă această asimilare doar în termeni negativi, „antinaționali”, autorii lucrării încearcă să nuanțeze acest punct de vedere, aducând în dezbatere aspecte noi. Conflictul dintre elitele locale și burocrația rusă este bine documentat. Știm că în cele din urmă Centrul îi sancționează pe guvernatori, care sunt înlocuiți la cererea nobilimii (Scarlat Sturdza, Ivan Hartingh, Alexandr Bahmetiev și Ivan Inzov). Din informațiile pe care le avem, fiecare din acești funcționari au primit cu mare „ușurare” decizia înlocuirii, avându-se în vedere presiunea la care au fost supuși din partea nobilimii locale. Mihail Voronțov alege o altă abordare a nobilimii locale. Acesta pur și simplu mută reședința la Odesa, apoi în Crimeea (Livadia), creând distanța spațială suficientă pentru a nu fi deranjat de intrigi și influențat de grupurile de interese locale, dar și într-o proximitate comodă, care-i permitea intervenții rapide în funcție de necesitate. Este adevărat că și Bahmetiev, oarecum instinctiv, a încercat să mute capitala la Bender, mai departe de instituțiile dominante de „oposiția” nobiliară de la Chișinău, dar nu i s-a permis în final acest lucru. O altă abordare, care i-a adus succes, a fost rotația periodică a reprezentanților săi în Basarabia, pentru a evita riscurile „împământenirii” acestora. Pentru a ține sub control nobilimea, Voronțov îi lărgeste privilegiile corporatiste: dreptul să aleagă conducători, „mareșali” ai nobilimii și crearea Adunărilor nobilimii în ținuturi, să fondeze instituția custodiilor nobiliare, un factor important al consolidării pe „orizontală” a stării nobiliare, a solidarităților de grup, fapt care îi egala practic în drepturi cu nobilimea din Rusia. Aceste măsuri au avut menirea să șteargă din acele diferențe culturale dintre elita basarabeană și cea rusă, cel puțin la nivel formal. Pe de altă parte, nobilimea continuă să insiste pe rolul de mediator între populația provinciei și Centrul imperial, cerând pe parcursul următoarelor decenii folosirea limbii române în jurisprudență. Aceasta rămâne refractară față de ideea de omogenizare legislativă, solicitând organizarea învățământului bazat pe stări și în limba română etc. Cu alte cuvinte, observăm un discurs mai „conciliant”, fapt care i-a făcut pe autori să se întrebe: ce factori au dus la o adaptare atât de rapidă a nobilimii față de regimul imperial? În opinia lor, explicația o putem găsi în conjunctura politică creată la acel moment. Succesele Rusiei pe scară internațională și regională, cel puțin până la Războiul Crimeii și formarea statului național român, au pus nobilimea în situația lipsei de alternative politice.

Pe de altă parte, presiunea crescândă pe plan intern, când grupurile „meritocratice”, produse de sistemul *Tabelului rangurilor*, intrau în competiție pentru dominarea spațiului public, nu le-a lăsat altceva decât soluția integrării în Imperiu. De altfel, în această ordine de idei, autorii, pe bună dreptate, pun sub semnul întrebării productivitatea conceptului de „asimilare” aplicată la

secolul al XIX-lea, în Mircea Cristian Ghenghea, Mihai Bogdan Atanasiu (editori), *Pro-Basarabia – Repere istorice și naționale*, Iași, 2007, p. 63-80; Valentina Samoilenco, *Boierimea din Basarabia în secolul al XIX-lea. Statut social și juridic*, în Sorin Șipoș, Ion Gumenai (editori), *Frontierele spațiului românesc în context european*, Oradea/Chișinău, Editura Universității din Oradea/ Editura Cartdidact, 2009, p. 178-191.

nobileme, deoarece ca rezultat al acestei integrări se produce nu slăbirea, nu diminuarea, ci din contra, consolidarea grupului (p. 176). Trecerea de la conștiința corporatistă („îngustă”, în termenii marxizanți) de grup la etica serviciului de stat (public)⁶⁹, mai degrabă poate fi considerat drept un semn al modernității și constituie o evoluție în „mentalitatea nobiliară”.

Faptul că Centrul nu a introdus imediat după anexare sistemul gubernial de administrare nu însemna neapărat că s-ar fi ținut cont de opțiunile autonomiste ale nobilimii, ci că acest sistem, așa cum a fost conceput de Ecaterina cea Mare, se afla la acel moment în criză. Fiind eliberată de obligativitatea serviciului de stat⁷⁰, nobilimea rusă a preferat fie cariera militară, fie strălucirea Curții, fapt care a slăbit foarte mult calitatea administrațiilor regionale. Eliberând nobilimea de la serviciu obligatoriu prin Harta Libertății Nobiliare din 1785, Ecaterina i-a lăsat în schimb funcția polițienească de control asupra masei „producătorilor direcți”, asupra țăranimii, Statul primind posibilitatea să se concentreze pe alte domenii (militar, administrație, modernizare). Stagnarea sistemului gubernial a coincis cu efortul de centralizare prin intermediul ministerelor, efectuat de Alexandru. În parte, acest lucru s-a datorat refuzului nobilimii regionale de a participa activ la procesul de administrare locală, exact așa cum a făcut-o și nobilimea basarabeană, ce-i drept din alte motive (p. 179).

Paradoxal, dar acest refuz a avut drept rezultat integrarea nobilimii în Imperiu, transformând-o într-o nobilime rusească „cu acte în regulă”, nu doar la nivel mimetic (important și el, fără îndoială), dar și la nivel structural.

Și cifrele arată că scăderea ponderii cantitative a nobilimii, raportate la întreaga societate, nu a însemnat și diminuarea ponderii calitative a acesteia. Astfel, conform Recensământului din 1834, în Basarabia locuiau 2.624 de nobili, dintre care 2.262 erau ereditari și 362 personali⁷¹. Cu toate acestea, după mărturiile lui Ioan Sturdza, mareșalul nobilimii basarabene, în anul 1847 a treia parte a nobilimii nu era trecută în *Cartea genealogică* a Imperiului rus, fapt care indică cuantumul nobilimii venite din Rusia, care și el constituie un factor de presiune. De altfel, se poate atesta și statistic schimbarea componentei etnice a nobilimii din Basarabia. Dacă în anii 1820 nu mai puțin de 90% din nobilimea

⁶⁹ În Rusia doar cel care avea *serviciu* era considerat nobil (Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997, p. 247), pe când în Țările Române acest statut era conferit doar de deținerea proprietății (Constantin Giurescu, *Despre boieri*, București, 1916). De altfel, autorii cărții discutate observă că nobilimea din Principate, cu toată influența pe care a exercitat-o în perioada premodernă, nu a reușit să transforme „cinul în statut” (p. 176).

⁷⁰ Cel care a scutit nobilimea de serviciu obligatoriu față de stat a fost Petru al II-lea (1762). Până la acea dată, deținerea proprietății funciare era condiționată de obligativitatea serviciului față de monarh (dvorenimea de „slujbe”); vezi Geoffrey Hosking, *Russia. Popor și Imperiu (1552-1917)*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 117-146.

⁷¹ Я.С. Гросул, И.Г. Будак, *Очерки народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)* [Ya. S. Grosul, I.G. Budak, *Studii privind economia Basarabiei (1812-1861)*], Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1967, p. 66, 74.

regiunii era românească, către mijlocul secolului ponderea acesteia scăzuse la „numai” 70%⁷².

Simptomatice sunt datele Recensământului de la 1851, care atestă scăderea numărului nobilimii ereditare față de 1834 de 1,2 ori (de la 2.624 la 1.841), în același timp evidențiază creșterea de patru ori (!) a celei personale (de la 362 la 1.442), ceea ce iarăși denotă tendința că în competiția simbolică cu grupurile meritocratice (funcționarii, apoi intelighenția) nobilimea pierdea teren⁷³. Este interesant că, după numărul de nobili, Basarabia ocupa unul dintre ultimele locuri printre toate regiunile europene – 1,5% din numărul total al populației⁷⁴ – și asta în condițiile în care pe durata dominației țariste numărul populației Basarabiei a crescut de cinci ori.

Interesante ni se par și observațiile ce au reieșit din comparația dintre evoluția nobilimii din Principate (în speță ale celei moldovenești) și celei din Basarabia. În primul caz, autorii afirmă că nobilimea nu și-a creat o „conștiință corporatistă” (*сословное сознание*) propriu-zisă, iar cu timpul aceasta a devenit și mai difuză și eterogenă din punct de vedere socio-economic, fapt care într-un final logic a dus la renunțarea la privilegii în 1858. Credem că un asemenea enunț este mai degrabă o reminiscență a discursului *diferențelor culturale*, rezultat din impactul dintre diverse tradiții politico-culturale. În primul rând, dacă boierimea din Principate nu a avut structuri corporatiste formalizate, instituționalizate în manieră occidentală (cum le aveau rușii), aceasta nu înseamnă că nu a deținut o conștiință de „clasă” sau de grup. De asemenea, aceasta nu înseamnă că nu s-a perceput pe sine și nu a fost percepută în afară ca un grup fără „conștiință corporatistă” sau „mai puțin nobilime”. Așa cum a arătat E.P. Thompson, conceptul de clasă are de-a face mai degrabă cu aspectul istoric și psihologic al unui grup, decât cu unul social-politic. În termenii istoricului britanic, „clasa socială” este mai degrabă, o „relație”, un „proces” decât o structură⁷⁵. Dacă relația este produsul interacțiunii interne dintre subiecți/actanți, atunci structura mai degrabă este un construct produs din exterior (stat, instituție, cercetător). Din acest punct de vedere, nu putem spune că boierimea românească nu a avut această auto-conștiință și nici că a fost mai „slabă”. Precum nu putem spune că nobilimea basarabeiană a fost mai „puternică”. De altfel și autorii recunosc existența unei „similitudini sociologice fundamentale dintre boierimea românească și nobilimea rusă”. Când am adus

⁷² Б.И. Соловьев, *Русское дворянство* [B.I. Soloviev, *Nobilimea rusă*], Спб, 2003, p. 122.

⁷³ (П.) Кеппен, *Девятая ревизия. Исследование о числе жителей в России в 1851 году* [P. Keppen, *Cercetări privind numărul populației din Rusia în anul 1851*], Санкт-Петербург, 1857; В.М. Кабузан, *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровия* [Populația Basarabiei și a regiunilor din stânga Nistrului], Chișinău, Editura Știință, 1974; В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднестровия в XIX* [Populația Basarabiei și Transnistriei], Кишинев, Штиинца, 1979.

⁷⁴ А.П. Корелин, *Дворянство в пореформенной России (1861-1904)* [A.P. Korelin, *Nobilimea în Rusia post-reformistă (1861-1904)*], Москва, Наука, 1979, p. 294.

⁷⁵ E.P. Thompson, *Making of the English working class*, London, 1963.

vorba despre concepția lui Thompson, am dorit să ne referim în primul rând la relația pe care a avut-o boierimea cu țărănimea, adică acel *raison d'être* al oricărei nobilimii. Fără îndoială, monarhia rusă a acordat nobilimii basarabene mai multă siguranță, iluzia apartenenței la un Imperiu, cu pretenții mari și ambiții necuprinse. Mai mult, considerăm că unul din factorii care au îndepărtat nobilimea basarabeană de la participarea simbolică la elaborarea proiectului național românesc, despre care va fi vorba în capitolele ulterioare, a fost renunțarea la privilegii a boierimii din Principate, la 1858. Evenimentele au arătat însă că, pe termen mai lung, nobilimea românească a fost mai abilă decât cea basarabeană. Renunțând la niște privilegii formale, puternic diminuate în noile condiții istorice, ea și-a păstrat rolul de comandă în societate, pârgurile economice, dar și pe cele politice, pe care i le oferea liberalismul cenzitar clasic. Sigur, au existat probleme, evidențiate mai ales în anul 1907, dar totuși, elitele românești au știut să-și negocieze rolul și să-și mențină statutul. Nu a fost cazul nobilimii basarabene. Monarhia rusă i-a oferit strălucirea necesară și iluzia stabilității atâta timp cât a existat ea însăși, dar odată sucombată, a eșuat în mod lamentabil și nobilimea. În această ordine de idei, nu este deloc întâmplător faptul că cei care i-au aplicat lovitura de grație au fost țăranii, de care s-au distanțat prin discursul diferenței culturale. Incapacitatea de a moderniza domeniile a dus la resimțirea acută a lipsei de pământ. În timpul Primului Război Mondial, aceasta a devenit și mai gravă, astfel încât la momentul prăbușirii Monarhiei tensiunea din cadrul relației moșier-țaran a erupt. Nici privilegiile, nici statutul nu i-au mai putut ajuta pe nobili. Către toamna anului 1917, o mare parte a fondului funciar moșieresc a fost confiscat de țărani. Iată de ce, în mod paradoxal la prima vedere, nobilimea basarabeană a salutat venirea armatelor române și chiar actul Unirii⁷⁶, fiind gata să facă un transfer de loialitate de la Casa Romanovilor la cea a Hohenzollernilor, doar pentru garantarea proprietăților. În van. Elita politică românească a reacționat în conformitate cu retorica națională (evident, nu fără interese), acordând țăranului român pământurile nobilimii „rusificate”. Reforma agrară votată de Sfatul Țării în noiembrie 1918 consfințește desființarea marii proprietăți și a nobilimii. Prin urmare, în ce măsură nobilimea basarabeană a devenit mai puternică, integrându-se în Imperiu, rămâne de văzut.

Capitolul al V-lea este dedicat modului cum se reglementau diferențele în câmpul social al imperiului. După adoptarea autonomiei are loc procesul încorporării unor elemente din dreptul local în legislația imperială. Autorii numesc acest proces „cartografiere socială”, care-și propunea clasificarea riguroasă a tuturor categoriilor sociale după necesitate, în funcție de categoriile echivalente existente sau cunoscute în spațiul imperial.

⁷⁶ ANIC, fond general Broșteanu Ernest. A se vedea și cercetările recente ale Svetlanei Suveică, *Between the Empire and the Nation-State: Metamorphoses of the Bessarabian Elite (1918)*, în „Euxeinos. Governance and Culture in the Black Sea Region”, Special issue *Moldova. A Borderland's Fluid History*, 14/15, 2014, p. 34-46.

Într-adevăr, anunțând solemn că locuitorilor li se păstrează vechile drepturi, autoritățile imperiale au încercat să stabilească în ce constau, de fapt, aceste drepturi. Asemenea categorii ca mazilii, ruptașii, răzeșii sau boiernașii erau decriptate și plasate pe harta cognitivă a spațiului social imperial. Căutarea (și găsierea) similitudinilor dintre practicile sociale moldovenești și cele rusești a ajuns până acolo încât, aprobând statutul privind drepturile și starea locuitorilor Basarabiei la 1847, împăratul Nicolae I în general a propus chiar să se înlocuiască denumirile românești cu cele rusești (p. 195). Singura excepție a constituit-o cea a scutelnicilor, pe care Centrul nici nu a dorit să o negocieze, cerând la 1818 lichidarea acesteia, deoarece o considera nu drept o categorie socială, ci mai degrabă o practică parazită.

Totuși, procesul de formare a „câmpului social” basarabean nu a fost unul mecanic, realitățile fiind mult mai complexe. Una sunt delimitările trasate pe hârtie, sub forma unor reglementări și legi, alta sunt practicile sociale. Ilustrativ din acest punct de vedere era modul în care au fost tratați mazilii, care au fost practic excluși din tagma nobiliară. Se știe că aceștia erau urmașii familiilor boierești care treptat și-au pierdut moșiile în rezultatul multiplelor divizări funciare (în Moldova medievală nu exista dreptul primogeniturii, pământul transmitându-se atât pe linie masculină, cât și feminină), au sărăcit, iar mulți dintre ei din punct de vedere economic se situau la nivelul țăranilor. Nu și la nivelul auto-identificării, care rămânea una boierească. Cu toată rezistența opusă, mazilii au fost excluși din rangurile nobiliare acordate în Imperiul rus, iar din 1818 nu mai puteau fi nici aleși în instituțiile nobiliare, dar nici înscriși în *Cartea genealogică* a Imperiului (*Бархатная книга*). Cu toate acestea, își păstrau statutul de stare privilegiată de rangul al treilea, având dreptul la o serie de facilități fiscale⁷⁷. Abia peste trei decenii, după o luptă acerbă, mazilii au fost înscriși în rândul categoriei de „однодворцы” (1847), o pătură intermediară între țăranime și nobilime. Mazilii și-au folosit șansa odată cu transformările modernizatoare din epoca Marilor Reforme. Posesori ai unei culturi românești, ei au devenit agenți ai modernității grație accesului la studii, alimentând puternic inteligența națională. Spre deosebire de nobilimea titulară, distanța culturală dintre mazili și masele largi țărănești nu era atât de mare, de aceea nu este deloc întâmplător că din rândul acestora au fost recrutați cei mai importanți lideri ai mișcărilor naționale, dar și al celor de stânga, deschiși atât spre revoluția socialistă, cât și spre cea națională⁷⁸.

Cazul răzeșilor prezintă interes fiindcă a fost o categorie care a dat mari probleme „cartografilor sociali”, grație faptului că nu avea un echivalent în nomenclatură socială a Imperiului rus. Pe de o parte, ei aveau caracteristici de proprietari (*moșia*), pe de altă parte li se incrimin角度 tendințe spre vagabondaj

⁷⁷ Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituții, regulamente, termeni*, vol. II, Chișinău, 2012 (sub voce: *mazil*).

⁷⁸ Iurie Colesnic, *Sfatul Țării, Enciclopedie*, Chișinău, Editura Museum, 1998; Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917-1918)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.

(libertatea deplasării), iar administrația rusă combătea această „tară socială” la orice nivel (mediul monastic, țăranime, chiar unele categorii de funcționari), deoarece făceau mai dificil controlul populației. De aceea, inițial, această incapacitate de a înțelege natura răzeșiei a dus la ideea că ar fi mai bine să fie desființați, pe modelul scutelnicilor, după principiul „nu-i răzeșul, nu-i problema”. Dar teama de a nu provoca un nou val de proteste nedorite (spre disperarea autorităților, răzeșii dețineau privilegiul de a înainta plângeri) i-a obligat să-i fixeze în Regulament, fără însă a intra în detalii. Cum observă bine autorii, în aceste condiții, autoritățile au decis să-i lase pe răzeși „de capul lor” (la origini, expresia avea o conotație fiscală). Ca rezultat, începe durerosul proces de descompunere a obștii răzeșești la care au contribuit, nu fără succes, și nobilii (p. 196).

Clasificarea comercianților a fost o altă provocare a administrației țariste în Basarabia. Problema era că în Țara Moldovei oricine, indiferent de originea socială sau etno-religioasă, avea dreptul să se ocupe de comerț, evident cu condiția plății unui impozit special, prin urmare, categoria „comerciant” nu era fixată juridic în termeni socio-economici, situație valabilă și pentru târgoveți. Această stare nu se putea prelungi după anexare, deoarece statul rus era structurat pe baze corporatiste (mai mult sau mai puțin) bine definite și orice incongruență trebuia să fie ajustată cât de rapid posibil⁷⁹. Cum bine observă autorii, fixarea acestor categorii nu este mai puțin importantă decât stabilirea statutului corporatist al nobilimii (p. 197). Instituirea din punct de vedere juridic a drepturilor și obligațiilor negustorilor în Basarabia a fost posibilă abia după 1830, când au fost scoase barierele vamale de pe Nistru, astfel comercianții primind dreptul de a fi organizați pe model rus, în sistem de ghilde graduale⁸⁰.

Reglementarea raporturilor boieri-țărani a fost și ea pe agenda autorităților. Se știe că, de la momentul anexării, Centrul a respins ideea introducerii servajului în Basarabia, mai mult, unul din obiectivele nescrise ale „experimentului basarabean” era încercarea de implementare aici (alături de Finlanda, Țările Baltice, Polonia, parțial Novorossia) a unui soi de „protoreformă”, în dorința de a vedea cum ar merge lucrurile în Rusia fără iobăgie. Accentul pus pe colonizare, care din start respingea principiul „seniorial” în relațiile agrare, se înscrie în acest mare proiect. De aceea, de reușita raporturilor dintre moșieri și țăranii emancipați depindea în mare parte succesul întregului demers. Alexandru I nu a mai îndrăznit să abolească servajul, din teama, probabil justificată, că la momentul acela Rusia nu era pregătită pentru un asemenea salt, riscurile prăbușirii întregului sistem fiind mari⁸¹.

⁷⁹ Chiar dacă este criticată pentru abstractizarea caracterului multiethnic al Imperiului, lucrarea lui Boris Mironov rămâne una de referință pentru istoria socială a perioadei: Boris N. Mironov, *A Social History of Imperial Russia (1700-1917)*, 2 vol., Westview Press, 1999.

⁸⁰ Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, Chișinău, CEP USM, 2002.

⁸¹ Despre aceste tentative a se vedea opiniile unui contemporan, *Œuvres posthumes religieuses, historiques, philosophiques et littéraires d'Alexandre Stourdza...*, p. 95-97.

Regulamentul de la 1818 descrie foarte migălos toate drepturile și obligațiile țărănimii. Pierzând dreptul de a avea scutelnici, proprietarii au încercat să o compenseze prin impunerea unor obligații de natură seniorală și mai ales a „boierescului”, care pe timpul lui Alexandru Moruzi crescuse până la 14 zile pe an. Birocrația rusă a primit indicații foarte clare de la Centru să reglementeze cât mai rapid ceea ce s-au numit „obligațiile mutuale” ale moșierilor și țăranilor. Primele schițe ale acestui proiect au fost elaborate la 1819, dar, intrând în colimatorul birocratic rus, i-au trebuit nu mai puțin de două decenii până a ajunge lege, Centrul fiind nevoit să penduleze între tendințele tot mai „neoiobăgiste” ale nobilimii și rezistența activă a țărănimii. Spre deosebire de nobilimea rusă, cea basarabeană avea nevoie de administrația regională, care preluase funcțiile polițienești, adică monopolul violenței legitime. Astfel, într-o scrisoare a lui Dumitrașco Russu, din 25 noiembrie 1835, acesta se plângea că țăranii basarabeni nu doresc să cadă la învoială cu moșierii pentru cuantumul de muncă obligatorie: „Și în sfârșit până când nu vor întrebuița biciul, nacealstva [adică agenții statului – n. V.P.] n-o scoate la capăt cu țăranii noștri din Bessarabia”⁸². Dar nici autoritățile regionale și mai ales cele centrale nu puteau să nu conteze pe nobilime care, constituind acele rețele informale de putere, țineau în „poslușanie” marea masă a țărănimii.

O altă problemă de care s-au lovit autoritățile rusești a fost și cea a fugarilor. După ce s-a înțeles că Imperiul nu-și propune reintroducerea șerbiei în aceste teritorii⁸³, mulți iobagi din regiunile de sud ale Rusiei au început să fugă în Basarabia, acest spațiu al non-șerbiei. În limbajul birocratic, fenomenul se numea „vagabondaj” (iată de ce erau suspecti răzeșii, care aveau drept să se deplaseze prin țară), fiind elaborate mai multe regulamente dure, în scopul combaterii acestui „flagel”: de la prinderea și restituirea către proprietari, până la încarcerare și deportare în Siberia. Autorii observă că, pe teritoriul provinciei, un catalizator al acestui fenomen au fost cele două războaie ruso-turce (1828-1829 și 1853-1856), în timpul cărora iobagii, profitând de slăbirea controlului polițienesc (mulți nobili erau înrolați în serviciul militar), încercau să forțeze „norocul” și să plece spre granițele de Apus ale Imperiului (p. 202).

O victorie a nobilimii a constituit-o interdicția impusă țăranilor de a se strămuta în spațiul colonizării din sudul Basarabiei. Prohibiția viza nu doar țăranii români, dar și pe cei veniți din Novorosia. Așa cum am arătat mai sus, pe timpul guvernatorului Fiodorov, din Basarabia au fost evacuați 43.000 de țărani, adică din cei veniți din stepele Ucrainei de sud.

Interesante sunt și observațiile autorilor pe marginea îngemănării aspectelor economice, sociale și chiar politice în fenomenul „haiduciei”, cu

⁸² L.T. Boga, *Documente basarabene. Scrisori și răvașe (1660-1860)*, vol. II, Chișinău, Tipografia Centralei Cooperativelor de Producție și Consum, 1928, p. 130-131, nr. CLXXXI.

⁸³ De fapt, ar fi incorect să afirm că pe teritoriul Basarabiei nu a existat iobăgie. Țărani șerbi au fost strămutați aici pe moșiile dăruite nobililor ruși. De asemenea, existau iobagi și la orașe, care-i slujeau pe funcționarii ruși de diferite ranguri.

reprezentanți „iconici” a ceea ce s-a numit *social banditry*⁸⁴ pe teritoriul Basarabiei, de la Tudor (Oltean) Tobultoc la „comunistul stihinic” Grigore Kotovsky (p. 202-203).

Marilor reforme liberale din anii 1860-1870, fără care nu este posibilă înțelegerea naturii transformărilor sociale din Imperiul rus cu toate implicațiile sale, le este dedicat un subcapitol special. Eliberarea țăranilor din Rusia nu a însemnat pierderea interesului față de situația din Basarabia, unde țăranii erau deja „liberi”, ci din contra, necesitatea de a reglementa „definitiv” relațiile moșier-țăran în virtutea transformărilor pe scară imperială s-a impus cu o și mai mare necesitate, observându-se o clară tendință de omogenizare a legislației. Faptul că în practică în urma acestor reglementări s-a ajuns la micșorarea loturilor țărănești a constituit o adevărată „bombă cu efect întârziat” pentru întreg edificiul social din Basarabia, rezultat în „explozia” din toamna lui 1917.

Reforma administrativă și judiciară redimensionează și ea „scara” noii hărți sociale a Rusiei imperiale. Misiunea reformei judiciare era să separe justiția de administrație, desființând totodată principiul judecății pe stări. Organe ale autoadministrării locale, zemstvele sunt introduse în Basarabia în 1869. Acestea erau formate după principiul electiv, pe districte separate (proprietari, cetățeni, țărani), dar conform unui sistem cenzitar, care permitea nobilimii să domine aceste instituții⁸⁵.

Un alt rezultat al reformei administrative a fost transformarea Basarabiei, în mod oficial, într-o *gubernie* (decembrie 1873). Nici după desființarea autonomiei, la 1828, asupra provinciei dintre Prut și Nistru nu s-a extins legislația gubernială din restul Rusiei decât după demisia lui Mihail Voronțov, la 1854. Schimbarea „paradigmei” de guvernare, de la particularismul subliniat al provinciei la transformarea sa într-o regiune „internă” a Rusiei, a constituit chin-tesența politicilor imperiale în Basarabia în a doua jumătate a secolului XIX.

Din punctul de vedere al noii „cartografieri sociale”⁸⁶, principiala deosebire a fost detașarea de la orice tradiție locală sau istorică în determinarea drepturilor obligațiilor grupurilor sociale. Principiul uniformizării însemna acordarea tuturor unui quantum egal de „privilegii” în plan local, fiind încurajați cei mai activi membri din punct de vedere social. Organele municipale și de zemstvă au creat pe teritoriul întregului imperiu un nou model de identități de grup, care erau structurate de data aceasta pe orizontală. Iar implementarea

⁸⁴ Eric Hobsbawm, *Bandits*, Penguin, 1985. Pentru haiducii basarabeni, vezi G. Botezatu, *Haiducii moldoveni din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele Științifice ale Institutului de Limbă și Literatură al AȘ RSSM”, 1961, p. 246-261.

⁸⁵ Ludmila Coadă, *Zemstva Basarabiei. Aspecte istorico-juridice*, Chișinău, Editura Pontos, 2009.

⁸⁶ Prima descriere amplă statistică a Basarabiei a făcut-o căpitanul Statului Major, Alexandr Zasciuk în 1862; vezi Александр Зашук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Бессарабская область* [Alexandr Zașuk, *Materiale pentru geografia și statistica Rusiei, culese de ofițerii Statului Major. Regiunea Basarabiei*], СПб., 1862. În treacăt fie spus, lucrarea lui Zamfir Arbure, *Dicționarul Basarabiei*, nu este altceva decât o compilație după publicațiile acestui cartograf militar.

uniformizată, standardizată a acestor instituții în Basarabia a fost un pas pe direcția integrării provinciei în spațiul social al Imperiului (p. 208-209).

Statul modern lua în considerare tot mai mult datele „pozitive” oferite de progresele științelor despre societate, în primul rând de statistică și etnografie. Formularele de evidență a populației devin tot mai complexe și complicate, iar printre criteriile de bază ale noii clasificări în loc de „privilegii” se folosesc elementele moderne: limba și modul de trai. Basarabia intră și ea în acest câmp cognitiv.

Formarea și dinamica „polietnicității” în Basarabia rusească este analizată în alt subcapitol. Este una din problemele controversate ale istoriografiei din Republica Moldova. Cum a ajuns o provincie dominată de români la momentul anexării, estimată la 90% din populație, să ajungă peste opt decenii la 47%, așa cum prezenta primul (și ultimul) Recensământ general Imperial din 1897? „Vulgata” istoriografică afirmă că această situație s-a datorat unei politici imperiale premeditate, menită să dilueze din ponderea băștinașilor⁸⁷.

Autorii monografiei încearcă să demonstreze că în dimensiunea polietnică basarabeană se reflectă cel mai bine statutul „mărginaș”, limitrof al Basarabiei în cadrul Imperiului. Mai mult, „polietnicitatea” a constituit un termen de bază, prin intermediul căruia autoritățile ruse și comunitatea academică rusă descriau și „construiau” Basarabia în a doua jumătate a secolului XIX, fără însă a deveni criteriu de bază de identificare și clasificare a populației locale (p. 210). Și Basarabia a devenit un câmp de investigație și descriere etnografică, iar diversitatea etnică a ajuns un mijloc de poziționare în cadrul imperiului.

Dacă, la începuturile dominației rusești în Basarabia, o modalitate importantă de plasare în cadrul geografiei simbolice au fost descrierile călătorilor, din a doua jumătate a secolului, descrierea etnografică devine un instrument de strângere și diseminare a informației din această provincie. După instituționalizarea științei etnografice rusești, prin crearea *Societății Geografice Imperiale Ruse* (1845), s-au creat două curente ce-și disputau întâietatea: unul având la bază modelul „iluminist”, care pune accentul pe evidențierea unității „naturii” umane, un curent cu deschidere universală, imperială am spune; celălalt considera știința ca o datorie civică, un act patriotic, ce trebuia să dezbată înainte de toate „specificul național”. Paradoxal (la prima vedere) a triumfat cea de a doua poziție, al cărei obiect principal de studiu a devenit „poporația”/etnicitatea (народность), mai mult în descrierea modului de trai al rușilor. Este o observație foarte interesantă, deoarece, așa cum a fost subliniat de către autori, „etnografia imperială rusă se transformă treptat în etnografia națională rusă, fapt ce contrasta cu tendințele occidentale” (p. 211). Nu putem exclude de aici nici influențele „poporaniste” *avant la lettre* sau chiar impactul politicului, avându-se în vedere evoluția spectaculoasă a termenului „etnicitate” în ideologia rusă din *la fin du siècle* (Uvarov). Oricum, dinamica este simptomatică și autorii încearcă să evidențieze acest lucru.

⁸⁷ Gheorghe Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Chișinău, Prut Internațional, 2000.

Din acest unghi de vedere, cercetările etnografice privind Basarabia devin una din cheile de înțelegere a politicilor de administrare a diversității etnice operate de Centru. Modul de trai devine trăsătura de bază a oricărui popor sau, în termeni herderieni, constituie „spiritul poporului” (*Volksgeist*). Predominarea modelului „naționalist” în abordarea geografică impune o nouă percepere a Imperiului ca al unui conglomerat de „comunități naționale”. Generalizarea termenului de „инородец”, un exonym prin excelență, plasează etnicitatea (veliko) rusă în centrul hărții mentale a Imperiului. Această centralitate este subliniată și prin misionarismul asumat de Imperiu și caracterul „civilizator” al culturii ruse.

Autorii afirmă tranșant că în Basarabia românii erau priviți ca un fel de „material arheologic”, un vestigiu, lipsiți de trecut (adică de unul glorios) și de vlagă, prin urmare, care prezintă interes doar în calitatea de „anacronism folcloric”, în cel mai bun caz ca exponat de muzeu. La rândul său, acest discurs era motivat politic, fiind în legătură strânsă cu proclamarea drepturilor „istorice” ale Rusiei asupra Basarabiei. De aceea, soluția „rusificării” (*обрусение*) moldovenilor era privită nu doar ca un efect al misiunii civilizatoare a culturii ruse, dar și ca o sursă de legitimare a statului/Imperiului (p. 213).

Un rol important în procesul regândirii din punct de vedere etnografic al Basarabiei l-a jucat statistica. Descrierile statistice din secolul XIX includeau în mod obligatoriu observații diverse: economice, geografice, istorice, culturale. De aceea, statistica a devenit un instrument important de „însușire” a provinciilor cucerite. Nu întâmplător, cartografierea și culegerea informației statistice erau apanajul militarilor din Statul Major. Imediat după anexarea Basarabiei la 1812, Ciceagov a cerut să se facă o cartografiere detaliată a teritoriului, iar unul din primele departamente al nou înființatului guvern regional a fost cel de Statistică. Cartografii militare, cum am arătat mai sus, au lăsat cele mai ample descrieri statistice ale Basarabiei și în anii 1860-1870.

Limbajul sec al cifrelor arăta *aproximativ* următoarea dinamică etnodemografică: populația Basarabiei a crescut de la 482.000 locuitori în 1817 (prima „revizie” imperială în provincie) la 2.686.000 în 1915. Dacă la 1817 românii erau cca 87%, atunci la 1901 statisticile regionale dădeau următorul tablou etnic: moldoveni – 50,8%, ruși – 21,9%, evrei – 11,3%, germani – 4,1%⁸⁸ și un număr mare de alte etnii. Astfel, concluzia se impune de la sine: pe parcursul secolului XIX Basarabia se transformă dintr-o frontieră slab populată într-o provincie de margine a Imperiului rus, suprapopulată și multiethnică⁸⁹ (p. 217).

În acest context autorii analizează alte două chestiuni majore: problema coloniștilor germani și „chestiunea evreiască”. Trecând în revistă istoricul

⁸⁸ Dinu Poștarencu, *Contribuții la istoria modernă a Basarabiei*, vol. II, Chișinău, Î.S.F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2009, p. 64.

⁸⁹ Pentru „crearea” științifică a etniilor, a se vedea Juliette Cadiot, *Le laboratoire imperial. Russie – URSS (1870-1940)*, Paris, CNRS, 2007.

colonizării regiunii de către germani, autorii observă că randamentul scontat de autorități a început să dea roade abia peste două decenii, în primul rând datorită agriculturii intensive pe care o practicau. În plus, coloniștii se bucurau de o relativă autonomie administrativă. Totul s-a schimbat însă cu Marile Reforme, când cursul general spre omogenizare și integrare administrativă a Basarabiei a dus la anularea tuturor privilegiilor și statutului deosebit de care se bucurau (1871). După instituirea obligativității serviciului militar (introdus în Basarabia la 1871, anulându-se un „privilegiu” regional acordat încă la 1812 de Alexandru I), o parte din coloniști a încercat să emigreze în America Latină. Chiar dacă minoritatea germană a constituit obiectul unei intense rusificări din partea autorităților⁹⁰, ea își păstrează loialitatea față de Imperiu⁹¹.

Una dintre cele mai dinamice comunități în Basarabia țaristă a fost cea mozaică. La 1817 aceasta număra 25.000 evrei, adică nu mai mult din 5% din populația regiunii. Majoritatea erau evrei sefarzi, dar fluxul mare de populație din Polonia (Galiția) a evreilor așkenazi a schimbat și aici structura etno-socială a provinciei. Un factor care a încurajat așezarea acestora în perioada țaristă a fost includerea Basarabiei în „zona de reședință” (черта оседлости), adică zonă în care evreii aveau dreptul să se așeze cu traiul (de obicei, la 250 de verste de ambele capitale: Sankt Petersburg și Moscova). Facilitățile fiscale acordate au făcut și mai atractive aceste teritorii. Chiar dacă autoritățile nu le-au permis să se așeze în regiunile din sudul Basarabiei, în schimb au încercat să creeze colonii agricole în centrul și nordul regiunii⁹². Implicarea reușită a evreilor în procesele de urbanizare a dus la creșterea ponderii comunității mozaice în Basarabia. Dacă pe ansamblu ponderea lor atingea 12% din populația provinciei, în orașe numărul lor se ridica la 37,2%. Succesul lor economic s-a datorat rolului de intermediari în comerțul cu grâne, transporturi, apoi în industrii și finanțe. La începutul secolului, Chișinăul număra deja 50.000 de evrei, adică 47% din populația capitalei și această dinamică s-a păstrat până la al Doilea Război Mondial.

Un capitol important este rezervat sinuoaselor raporturi româno-ruse (*Problema Basarabiei de Sud și „războiul diplomatic” ruso-român din 1878*).

Autorii observă din start că apariția statului național român nu a dus la o schimbare radicală a politicilor față de Basarabia, autoritățile nesusizând la acel moment motive de îngrijorare. Transformările care se produceau în acea perioadă aveau drept mobil depășirea handicapului față de Occident, discrepanță

⁹⁰ И.В. Черказынова, *Русификация российских немцев: политика государства, компромиссы и протесты общества* [I.V. Cerkaz'janova, *Rusificarea nemților din Rusia: politica statului, compromisurile și protestele societății*], în „Этнические немцы России: исторический феномен «народа в пути»” [Germanii etnici din Rusia: fenomenul istoric al unui „poroc în aflat în drum”], *Материалы 12 международной конференции, Москва, 18-20 сентября 2008 г.*, Москва, 2009, p. 37-60.

⁹¹ Chirtoagă Valentina, *Colonizarea Basarabiei de Sud cu germani la înc. secolului XIX: premise, obiective, etape*, în „Destin Românesc”, nr. 1, 2010, p. 119-130.

⁹² Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă*, vol. I, p. 272-275.

care a fost subliniată în mod violent în timpul Războiului Crimeii. Centrul nu-și făcea griji în privința loialității majorității basarabenilor, fiindcă puținele cazuri de manifestare a unor simpatii „pro-românești” erau tratate drept abateri singulare⁹³. Propaganda rusească s-a îndreptat cu precădere spre critica regimului de administrare românesc din sudul Basarabiei (1856-1878), punându-se la îndoială capacitățile unui „stat slab”, cum era perceput cel românesc, să modernizeze regiunea, să aducă prosperitate locuitorilor, asigurându-le, totodată, securitatea. Au fost criticate politica de centralizare după tip franțuzesc (caracterul mimetic al „occidentalizării” românești fiind o țintă predilectă a ironiilor presei ruse), românizarea prin școală⁹⁴ și biserică, discreditându-se ideea legăturii dintre modernizare și sistemul politic pluralist (p. 237-238). Paradoxal însă, după ce Imperiul a preluat controlul asupra Gurilor Dunării, în urma deciziilor Congresului de la Berlin, sistemul administrativ românesc, numit de autori „anomalia de la Ismail”, nu a fost desființat. Una din explicații a fost eficiența sistemului. Birocrația rusă nu s-a încumetat să atingă ceea ce funcționează. În plus, funcționarii Centrului imperial erau divizați în lupta lor pentru accesul la resurse și interese, fapt care a facilitat păstrarea unui *statu-quo*. O parte din ei erau admiratori ai sistemului centralizat de tip francez, iar „anomalia” avea la baza funcționării sale tocmai aceste principii. Sistemul comunal de organizare a rămas, comunele alegeau *primari*, *subprefecții* și *pretorii* dețineau pârghiile puterii, funcțiile suverane „regale” au fost trecute guvernatorului Basarabiei, în ținut nu existau instituțiile corporatiste rusești, ca Adunarea nobilimii sau zemstvele. Recunoașterea eficienței și luptele dintre instituții la nivelul Centrului nu au fost însă singurele cauze de păstrare a sistemului administrativ românesc în fostele județe românești. Autorii nu menționează însă decât în treacăt rolul elitelor locale în acest proces. Cu toate acestea, cazul „ispravnicului” de Ismail, Vasile Șulga, care timp de trei decenii a știut să combine fericit „legile românești cu dreptul rus”, fără a provoca reacțiile Centrului, merita o atenția sporită⁹⁵. „Anomalia” de la Ismail a arătat că Imperiul era gata să permită „experimente” locale la periferie, ca modalități alternative de abordare a practicilor administrative.

„Chestiunea basarabeană”, adică problema retrocedării celor trei județe din sud, este analizată de autori din perspectiva genezei competiției simbolice ruso-române, care va lua naștere în perioada următoare, dar care va avea repercusiuni ample asupra complexului de relații dintre cele două părți. Autorii

⁹³ A se vedea, mai nou, Ion Gumenăi, *Nobilimea basarabeană, evenimentele poloneze din 1863 și loialitatea față de țarul rus*, în Sergiu Mustață (ed.), *Tratatul de pace de la București din 1812: 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul rus*, Chișinău, Editura Pontos, 2012, p. 251-256.

⁹⁴ Pentru școala românească din sudul Basarabiei, a se vedea recenta monografie a lui Ion I. Solcanu, *Școala românească în județele Cahul, Bolgrad și Ismail pe durata reintrupării la Principatele Române (1857-1878)*, București, Editura Enciclopedică, 2013.

⁹⁵ Gheorghe Bezviconi, *Patruzeci de ani din viața Basarabiei (1877-1917)*, în „Din trecutul nostru”, an VII, august-septembrie 1939, p. 5-7.

observă pe bună dreptate că indiferent de existența unei tradiții mai vechi de formare a resentimentelor față de ruși (care coincideau cu tot atâtea războaie ruso-otomane purtate pe teritoriul țării), episodul 1878 a fost determinant în multe privințe în constituirea acestei imagini negative. Nu în ultimul rând, acest lucru s-a datorat și angajării pătimașe în această dezbatere a unor „piese grele” ale culturii românești, Mihail Kogălniceanu, pe atunci și ministru de Externe, și a poetului național, Mihai Eminescu, în postura sa de ziarist la „Timpul”⁹⁶. În această polemică un rol important i-a fost rezervat argumentului istoric. Chiar dacă, de la bun început (cel puțin din discuțiile de la Livadia cu Gorceakov), Ion Brătianu își dădea seama că Basarabia este pierdută, polemica iscată este interesantă prin aceea că, pe lângă argumentele de ordin politic, diplomatic, al dreptului internațional, se aduce și cel istoric, mai ales cel legat de anul 1812. Însă cum arată autorii, necesitățile impuse de *realpolitik*, imediat după semnarea Tratatului de la Berlin, au umbrat retorica naționalistă a „demnității naționale”, scoțând tema Basarabiei din discursul public românesc, preț de câteva decenii⁹⁷. Pe de altă parte, refulată din discursul politic oficial, Basarabia devine parte integrantă a României pe harta ei mentală, ca rezultat al unui transfer de imagine pe scara reprezentărilor colective, când partea (județele de sud) începea să reprezinte întregul (*pars pro toto*). Și în acest caz, trebuie să constatăm că autorii au trecut peste literatura românească de specialitate, care ar fi putut oferi perspective interesante⁹⁸.

Istoria Basarabiei de la începutul secolului XX este marcată de câteva evenimente cruciale, care au pecetluit în mare măsură evoluția ulterioară în cadrul Imperiului rus: pogromul antievreiesc de la 1903 și Prima Revoluție rusă (1905-1907). Autorii își propun să urmărească modalitățile în care se produce marea mobilizare politică a maselor din regiune.

Apariția grupurilor revoluționare printre studenții basarabeni ce studiau în diferite orașe ale Imperiului, mai ales cea de la Dorpat (Tartu)⁹⁹, a constituit primul pas spre crearea unei mișcări naționale articulate, capabilă să pună întrebări și să dezbată idei, anunțând astfel demararea, fie și timidă, a procesului „mobilizării etnicității”. Faptul că studenții se organizează în grupuri pe principii naționale („pământeni”), că acestea sunt influențate de idei radicale, socialiste sau chiar anarhiste nu era o noutate pentru autorități. Ceea ce a dat de gândit poliției secrete erau legăturile pe care aceste grupuri le cultivau cu România. În viziunea lor, o asemenea atracție nu mai este una „platonicească”, așa

⁹⁶ Articolele lui Eminescu privind „cesiunea” Basarabiei au fost culese într-un volum separat, cu o introducere de Mihai Cimpoi; vezi M. Eminescu, *Basarabia*, Chișinău, Editura Verva, 1991.

⁹⁷ Alin Ciupală, *Basarabia în mentalul colectiv românesc al secolului al XIX-lea. Componente și consecințe*, comunicare la Conferința Științifică Internațională „Societatea românească între frontiere imperiale”, Chișinău, octombrie 2010.

⁹⁸ Apostol Stan, *Rezistență la raptul Basarabiei în 1878*, în RI, tom III, nr. 1-2, 1990, p. 61-80.

⁹⁹ Iurie Colesnic, *Un dosar uitat al istoriei. Pământenia basarabească de la Dorpat – prima organizație națională*, Chișinău, Editura Museum, 2008.

cum era descrisă în anii 1860, ci una programatică, cu plan de acțiuni și oameni/cadre capabile să le aplice și realizeze. Autorii nu văd în aceste grupuri decât geneza unei contra-elite, care abia schițează apariția unei reflecții politice de tip modern, în care factorul „național”, chiar dacă important, nu era unul determinant (p. 264).

Celălalt eveniment emblematic, care a avut menirea să radicalizeze societatea basarabeană, a fost mai degrabă un răspuns la provocările venite de la Centru. Este vorba despre violențele cu caracter antisemit care s-au produs la Chișinău, în 6-7 aprilie 1903. Pogromul din Chișinău nu a fost cea dintâi manifestare antisemită, a fost însă prima în care au fost omorâți oameni și încă în număr atât de mare. De aceea a generat un scandal internațional de proporții, mai ales că s-a produs într-o perioadă de relativă acalmie, când evenimente de acest gen păreau să se fi estompat, iar „problema evreiască” părea a nu mai fi la ordinea zilei. Aceasta nu însemna că a apărut din senin. Condițiile propice unei erupții se plămădeau nu doar la nivel imperial, ci și la cel local. Evreii erau un grup etno-confesional competitiv și în ascensiune, extrem de eficient față de provocările modernizării, susceptibil să trezească adversități, mai ales în segmentele problematice ale societății. De aceea, nu este întâmplător faptul că forța motrice a Pogromului l-au constituit păturile lumpenizate urbane, provocate de presa și cercurile antisemite. Elitele locale au contribuit și ele la propagarea atmosferei incandescente, fiind evidențiată în primul rând figura lui Pavel Crușevan, publicist talentat, unul din cei mai buni stilști de limbă rusă de la acea vreme¹⁰⁰, dar cu vederi radical antisemite¹⁰¹. Cu toate că nu se afla atunci la Chișinău, ci la Sankt-Petersburg, seria de articole dedicate așa-numitului asasinat ritualic de la Dubăsari au încins atmosfera în lunile februarie-martie 1903. Pogromul propriu-zis a fost provocat de zvonurile cum că în perioada sărbătorilor de Paști (6 aprilie), țarul ar fi permis jefuirea evreilor timp de trei zile (termenul „pogrom” însemna de fapt un jaf soldat cu distrugeri materiale). În ziua de duminică au început jafurile și distrugerea bunurilor, dar nu au fost agresiuni fizice asupra evreilor. Momentul catalizator care i-a încurajat pe atacatori a fost lipsa de reacție a autorităților. A doua zi dimineață, grupuri de pogromiști au început să intre metodic (asupra unora s-au găsit liste cu numele potențialelor jertfe) în case și să omoare. Cifra victimelor a fost estimată la 51 de oameni (49 de evrei) și peste 500 de răniți. Numărul victimelor putea să fie mai mic dacă autoritățile ar fi intervenit la timp, dar lipsa de reacție i-a făcut pe pogromiști să creadă în justetea zvonurilor despre complicitatea puterii centrale. Abia în după-amiaza zilei de 7 aprilie, când guvernatorul primește un ordin expres de la Ministerul de Interne de a stopa violențele, s-a

¹⁰⁰ Ирина Ижболдина, „Живая старина” в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв., Исследования и материалы [Irina Ijboldina, „Antichitatea mereu actuală” în operele scriitorilor ruși din Basarabia de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX], Кишинев, 2012, p. 91-154.

¹⁰¹ Ziarul „Знамя”, condus de Crușevan la Sankt-Petersburg, a publicat în premieră, tot la 1903, *Protocoloalele înțelepților Sionului*.

trecut la măsuri energice. Gloata s-a risipit practic imediat ce a înțeles seriozitatea intențiilor poliției și cazacilor. În zilele următoare au fost arestate peste 800 de persoane, dintre care peste 300 au fost condamnate (p. 270).

Opinia publică internațională a reacționat extrem de violent la evenimentele din Chișinău, generând chiar scandaluri diplomatice, iar mass-media au jucat un rol fundamental în menținerea interesului din partea publicului. Problema centrală a scandalului era cea a implicării autorităților imperiale în acele evenimente. Autorii par a fi mai rezervați în amestecul direct al acestora (s-a demonstrat că multe din documentele incriminatorii au fost falsuri), ceea ce nu presupune și absolvirea lor de responsabilitate, deoarece inacțiunea autorităților a încurajat acțiunea pogromiștilor. Cu această ocazie se constată dificultățile pe care le presupune guvernarea unui imperiu multinațional, mai ales la distanțe mari. Cazul pogromului de la Chișinău a arătat neînțelegerea care poate apărea în trimiterea, receptarea și interpretarea semnalelor de la Centru, rolul presei și al zvonurilor în mobilizarea maselor, majoritatea pogromiștilor fiind perfect convinși că acționează dacă nu într-un cadrul legal, cel puțin într-un registru justițiar și încurajat de Monarhie. Putem utiliza ipoteza autorilor, afirmând că Pogromul de la Chișinău a fost un „produs” al Imperiului, al *diferenței culturale* dintre Centru și Periferie, dintre Stat și Societate, în momentul impactului dintre ele.

Revoluția de la 1905, începutul sfârșitului Imperiului, constituie o etapă importantă pe care istoricul societății basarabene nu o poate trece cu vederea. O bună parte a „configurațiilor”, în sensul consacrat de Norbert Elias¹⁰², care s-au creat în anul 1917, își au originea în Prima Revoluție. În Basarabia, mișcările revoluționare nu au fost atât de violente ca în cele două capitale sau în alte centre industriale, avându-se în vedere caracterul agrar și marginal al provinciei. Totuși, depărtarea de Centru și apropierea de hotarele fizice ale Imperiului (centrele de coordonare și finanțare a rețelelor de revoluționari se aflau în afara Rusiei) au făcut ca aici ideile revoluționare și radicale să fie vehiculate cu maximă intensitate. Astfel, mesajele *eserilor* (revoluționarilor socialiști) în problema agrară i-au făcut pe țărani să fie mult mai activi, chiar dacă nu au produs efecte precum cele din toamna anului 1917. Pe de altă parte, *Manifestul din Octombrie* deschidea calea parlamentarismului pe baza pluripartitismului. Basarabia nu a fost străină de aceste procese, acum cristalizându-se curente liberale, monarhice și mișcările de stânga. Provincia dintre Prut și Nistru a avut toată gama de „oferte politice”, însă cele mai puternice au fost grupurile monarhiste conduse de clanul Krupenski, partidul de dreapta *Uniunea Poporului Rus* („sutele negre”), ai cărui părinți fondatori erau nobilii basarabeni Pavel Crușevan și Mitrofan Purișkevici, unul din asasinii lui Rasputin.

Autorii se preocupă și de mișcarea națională generată de schimbările la nivelul Imperiului. În perioada sa incipientă se pot distinge două curente:

¹⁰² Norbert Elias, *Societatea de Curte. Sociologia monarhiei și aristocrației de curte*, traducere Hans Neumann, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.

„moderații”, grupați în jurul *Societății Moldovenești*, condusă de unul din cei mai de vază reprezentanți ai nobilimii basarabene, Pavel Dicescul, și „radicalii”, grupați în jurul primului ziar românesc, redactat cu grafie chirilică, „Basarabia” (p. 285). Cum observă autorii, deoarece „sfera publică” era în acea perioadă una preponderent rusofonă, principala preocupare a ambelor grupuri era să se afirme în rândul maselor largi, țărănești. De aici și imperativul de a crea o presă în limba vernaculară. Primul ziar de limbă română s-a numit „Basarabia”, care vedea lumina tiparului în 1903, iar un rol important în apariția acestuia l-a jucat Constantin Stere (p. 286).

În problema identității naționale a moldovenilor basarabeni, majoritatea „naționaliştilor” se pronunțau pentru apartenența la „națiunea românească mare”, asimilarea valorilor culturale „pan-românești” constituind principalul lor deziderat. Cu toate acestea, o parte din ei, printre care și Alexe Mateevici, ce pot fi numiți „regionalişti”, subliniau (iar uneori exagerau) diferențele culturale între cele două maluri ale Prutului (și Dunării), mai ales în domeniul lingvistic, și cereau ca basarabeni să se concentreze mai mult pe problemele interne¹⁰³. De altfel, între grupuri nu existau mari diferențe, acestea nu erau antagonice și puteau coexista în cadrul aceluiași discurs. Conceptul de „națiune”, încă unul difuz, putea fi întâlnit și sub numele „basarabeană”, „moldovenească” sau „românească”, adesea simultan și fără a suscita contradicții.

O problemă principală pe care o ridicau membrii cercului „radical” era cea a autonomiei Basarabiei. Recunoscând apartenența la Imperiul rus, se insistă foarte mult pe autonomia culturală și administrativă pe care a avut-o provincia între 1818-1828. Limba de bază (în afara instituțiilor centrale, armatei și flotei) va fi limba „moldovenească”, iar națiunea românească, ca cea majoritară, să fie recunoscută și să i se asigure toate mijloacele necesare pentru dezvoltare. Încă din acea perioadă se cerea convocarea unei instituții reprezentative (sfatul provincial superior) pe baza alegerilor libere, democratice. Cu toate acestea, membrii ambelor grupuri nu au reușit să treacă pragul electoral pentru a fi aleși în Duma de Stat, majoritatea votând cu partidele de dreapta.

Semnificativă este și apariția, la începutul anului 1907, a celei de-a doua publicații în limba română, intitulată „Moldovanul”. Redactorul ei, dar și autorul majorității articolelor, a fost publicistul Gheorghe Madan. Văzut ca o replică la apariția „Basarabiei”, noul ziar se adresează aceluiași public, nenumerosului cititor românofon. În aparență, publicația nu făcea distincție între moldoveni și români, în schimb accentua diferențele dintre „națiunea” politică română și cea „moldov(e)nească”. Nu întâmplător, autorii arată că „Moldovanul” a apărut cu sprijinul nemijlocit al guvernatorului Alexei Haruzin, fiind „proiectul său de suflet”. Pentru Madan, cel mai mare prieten al „norodului” moldovenesc era *Uniunea Poporului Rus*, iar cei de la „Basarabia” erau înfierăți

¹⁰³ Pentru cazul Mateevici, figură emblematică a mișcării naționale, într-o lumină nouă, a se vedea Oleg Grom, *Confesiune și etnicitate în Basarabia la începutul secolului al XIX-lea*, în ArchM, vol. V, 2013, p. 183-197.

drept „separatiști românofili” (acuzele de separatism în epocă nu erau deloc inocente și retorice, fiind capabile să ducă la urmărire penală și chiar exil). De altfel, atacurile reciproce, în buna tradiție a inteligenței basarabene, au fost caracteristice ambelor ziare pe întreaga, dar (de aceea) scurtă lor durată.

Se observă că propaganda naționalistă a avut o influență limitată în rândul țăranilor, deoarece problemele cu caracter social-economic („chestiunea pământului”) erau în topul priorităților acestora. Dar Centrul a fost nevoit să ia act de existența „problemei moldovenești” și în anii următori să combată propaganda naționalistă.

Problema „con competiției simbolice” pentru Basarabia este abordată în capitolul al VIII-lea. Ca studiu de caz a fost luat momentul celebrării centenarului „alipirii” Basarabiei la Rusia în anul 1912. Istoriografia sovietică moldovenească a produs o imensă literatură despre actul anexării, considerându-l un moment crucial în formarea „statalității” moldovenești. Multiplele ritualuri ale puterii, care se practicau în URSS și RSSM, inclusiv mitul central al „prieteniei dintre popoare”, au fost moștenite din această perioadă. De altfel, istoriografia sovietică, critică față de țarism, păstrează o atitudine constant pozitivă în ceea ce privește politicile imperiale coloniale¹⁰⁴, preluând și tema „discursului civilizator”. Conform acestuia, toate regiunile cucerite de Imperiu erau considerate ca făcând parte dintr-un „spațiu vital” (*lebensraum*) rusesc, (re)includerea acestora în statul care avea capitala fie la Moscova, fie la Petersburg (indiferent de forma regimului și denumirea oficială a acestuia) era socotit un act benefic, mai ales pentru periferii. De aceea și „ritualurile imperiului”¹⁰⁵ au rămas în fond aceleași, reproducându-se constant chiar până în zilele noastre. Celebrarea fastuoasă, simbolică a centenarului anexării (1912), a atins, în viziunea autorilor, punctul culminant în crearea imaginii Basarabiei ca parte componentă a „corpului politic” rusesc (p. 294). La nivelul „hărții mentale”, provincia trebuia să fie plasată simultan, atât ca o comunitate „multietnică” de tip imperial, dar și ca parte componentă a „națiunii (veliko)ruse”. Utilizarea unei terminologii de extracție „naționalistă” trebuie privită ca o încercare de ajustare a formelor de legitimare tradițională (legitimistă), la cele moderne (naționale) specifice secolului XX.

S-a observat că, la nivel simbolic, încoronarea lui Nicolae al II-lea (1895) trădează o distanțare stilistică de Rusia petrină cu occidentalizarea ei formală, în detrimentul unei identități noi, „moscovite”, pronunțat „țariste”¹⁰⁶ a monarhiei

¹⁰⁴ Pentru politicile imperiale rusești, în sensul unei „colonizări interne”, de omogenizare forțată a periferiilor, a se vedea Alexander Etkind, *Internal Colonization. Russia's Imperial Experience*, Cambridge, Polity Press, 2011.

¹⁰⁵ Autorii pornesc pe această cale, desprinzându-se de la lucrarea lui Richard S. Wortman, *Myth and Ceremony in Russia Monarchy from Peter the Great to the Abdication of Nicolas II*, Princeton University Press, 2006.

¹⁰⁶ Petru cel Mare impune utilizarea termenilor occidentalizanți de „imperi (rus)” și „împărat” în locul celui de „țar”, adoptat de Ioan cel Groaznic, Б. Успенский, *Царь и Патриарх: харизма власти в России (Византийская модель и ее русское переосмысление)*

ruse. Încă din primii ani ai domniei lui Alexandru al III-lea există indicii că monarhia încerca recuperarea „adevăratelor valori rusești”, considerate, dacă nu pierdute, cel puțin estompate de la Petru cel Mare încoace. Această ruptură simbolică a fost interpretată drept o justificare a unei maniere mai autoritare și „tradiționale” de guvernare.

Cazul integrării simbolice a Basarabiei reflectă cât de mult acest proces era influențat de conjunctura politică din regiune sau de evenimentele locale. Chiar în timpul pregătirii sărbătoririi centenarului izbucnesc conflictele dintre nobilime, prin puternicul clan Krupenski și Zemstva regională, în problema întâietății organizării acestor evenimente. Această competiție, reflectată cu lux de amănunte în presa vremii, în realitate a însemnat lupta pentru obținerea dreptului de reprezentare a basarabenilor la scară imperială (Basarabia era percepută drept „moșia” familiei Krupenski).

Interesante sunt observațiile privind rolul clerului în acest proces. Se știe că în timpul revoluției de la 1905 clerul s-a manifestat ca una din forțele redutabile ale mișcării naționale a românilor din Basarabia. Din punct de vedere social, mulți reprezentanți ai preoțimii proveneau fie din rândul clerului rural, fie din rândul mazililor care, chiar dacă nu aveau o situație economică strălucită, avea două calități importante: erau români și aveau acces la carte. Din această cauză erau mult mai aproape de masele țărănești, iar influența lor asupra maselor nu putea să fie trecută cu vederea de către Centru. Păstrând proporțiile necesare, am putea spune că, la începutul secolului XX, clerul juca același rol de mediator între populația rurală și autoritățile imperiale, pe care la începutul secolului trecut îl juca nobilimea locală. Chiar dacă prin natura lor zemstvele se implicau activ în viața comunității, dat fiind faptul că erau dominate de nobilimea și inteligenția vorbitoare de rusă nu puteau juca plenar acest rol. De aceea, pentru a contracara asemenea manifestări se impuneau acțiuni energice. În această ordine de idei autorii scot în evidență activitatea arhiepiscopului Serafim Ciceagov (de altfel, nepotul amiralului de la 1812). Aceasta viza două direcții principale: 1) combaterea „sectanților”, mai ales a inochențiștilor, și 2) „dimensiunea națională”, de afirmare a națiunii velikoruse și combaterea „românismului”. De altfel, autorii îl consideră pe episcopul Chișinăului și Hotinului drept „părinte spiritual al moldovenismului”, adică al teoriei existenței în Basarabia a unei națiuni „moldovenești” distincte de cea română (p. 300).

În anii premergători Primului Război Mondial, monarhia rusă este atrasă, parafrazându-l pe istoricul britanic Eric Hobsbawm, în „era naționalismului”. Tot mai mult și mai mult, spațiul imperial începe să fie reprezentat drept o „familie de popoare”, retorica paternalistă dominând discursul oficial al ultimei perioade a țarismului. În privința Basarabiei se observă o modificare de percepție. Pe de o parte, se menține imaginea unei periferii îndepărtate, pe de

[B. Uspenskii, Țarul și Patriarhul: carisma puterii în Rusia (Modelul bizantin și reinterpretarea sa rusească)], Москва, 1998.

altă parte, la nivel imagologic se subliniază factorii care apropie provincia de regiunile interne, velikoruse. Pentru aceasta erau utilizate metaforele „familiare”, a legăturilor paterne/materne/frățești dintre Basarabia și Rusia. De altfel, la monumentul lui Alexandru I (1801-1825), inaugurat oficial în data de 3 iunie 1914, cu ocazia vizitei lui Nicolae al II-lea la Chișinău, în fața Mitropoliei și Catedralei, exista scena alegorică a Rusiei Mame, care-și cuprinde fiica rătăcită, Basarabia, grație împăratului omagiat. De asemenea, în plan discursiv se puneă tot mai mult accent pe insignifianța deosebirilor dintre moldoveni și ruși, o apropiere care face diferențele tot mai mici și mai mici, fapt care va duce la „topirea” într-o singură familie a tuturor etniilor din Imperiu. Accentul este pus pe metaforele „sângelui vărsat” și „jugului otoman” care, cum am văzut, erau utilizate încă la începutul secolului XIX (p. 308-312).

Centenarul anexării (1912) a fost marcat și în România, astfel producându-se o adevărată competiție „simbolică” între cele două state, fapt care a subliniat statutul de teritoriu disputat al regiunii, în acest context vorbindu-se chiar despre „problema Basarabiei”¹⁰⁷. Făcându-se o analiză pertinentă a contextului în care s-au produs aceste manifestări, se ajunge la concluzia că evenimentele de la 1912 au permis definitivarea discursului românesc asupra „problemei basarabene”. Retorica „drepturilor istorice” asupra provinciei se combină cu tema „progresului” pe care l-a înregistrat Regatul român și posibilitatea acestuia de a aduce fericirea și prosperitatea românilor din afara „fruntariilor”. În discursul naționalist, micul stat român era prezentat ca un posibil „Piemont”, pregătit pentru începerea unei *Reconquiste* menite să aducă „acasă” provinciile „înstrăinate”: Basarabia, Bucovina și Transilvania (p. 318). În același context, se atrage atenția că o consecință importantă a dezbaterilor în jurul anului 1912 a fost plasarea simbolică a Basarabiei pe harta mentală a „comunității intelectualilor români”, fenomen care-și va atinge apogeul în timpul Primului Război Mondial și evenimentelor care au precedat și au făcut posibile Unirea (p. 319-320).

Ultimul capitol al lucrării este dedicat istoriei Basarabiei în ajunul și în timpul Primului Război Mondial. S-a arătat că unul din mediile în care mișcarea națională din Basarabia s-a cristalizat a fost Biserica Ortodoxă. De altfel, autorii atrag atenția că nu doar naționalismul românesc (moldovenesc) se dezvoltă în acest spațiu, dar și cel rusesc. Spre deosebire de alte instituții, laice, Biserica avea o rețea mult mai vastă de „reprezentanțe” pe tot teritoriul Basarabiei, cu precădere în spațiul rural. Prin urmare, instituția ecleziastică a fost un mediator prin excelență între populația majoritară și Imperiu.

Una dintre cele mai discutate probleme în istoriografia recentă a fost rolul de „rusificator” al Bisericii. Autorii observă că aceste politici omogenizatoare încep încă pe timpul arhiepiscopului Irinarh Popov (1844-1858), atunci când

¹⁰⁷ Subiectul a fost cercetat recent de Vitalie Babălău, *Competiția simbolică dintre proiectul național român și proiectul imperial rus pentru Basarabia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*, teză de licență, Chișinău, 2013 (lucrarea poate fi consultată pe <http://usm-md.academia.edu/VitalieBabalau>, ultima accesare 17 octombrie 2015).

majoritatea protopopilor moldoveni au fost înlocuiți cu etnici ruși. Cu toate acestea, până la Marile Reforme majoritatea clerului continua să slujească în limba română și tot românesc, în proporție de 90%, rămânând învățământul teologic. Presiunea asupra acestui segment, în sensul rusificării forțate, începe să se accelereze pe timpul episcopului Pavel Lebedev (1871-1882). Documentele atestă că cel mai vizat era spațiul monahal, călugării fiind obligați să învețe limba rusă¹⁰⁸, iar în școlile parohiale, de asemenea, majoritatea obiectelor începeau să fie predate în limba oficială a statului. Acest ierarh s-a mai făcut cunoscut prin faptul că a „optimizat”, adică a închis peste 340 de biserici parohiale, sub pretextului numărului prea mic de enoriași; din cele peste 1.000 de biserici ce au mai rămas în Basarabia, 608 erau ruse și doar 417 românești (p. 324). De asemenea, a fost dusă o politică foarte dură în privința „rerusificării” celor trei județe din Sud, care după tratatul de la Berlin au revenit la Rusia și unde a activat „Mitropolia Proilaviei (Dunării de Jos)”. Clerul de aici a fost transferat în alte regiuni sau obligat ca în decurs de doi ani să învețe limba rusă, iar absolvenții seminarului de la Bolgrad, care cunoșteau doar româna, erau asemuiți în formularele sinodale cu analfabeții.

Ca rezultat al acestor politici asimilaționiste exagerate, autoritățile au început să observe creșterea formalismului și indiferenței în rândul populației pentru propaganda religioasă ortodoxă, devenită inaccesibilă pentru ei. O altă consecință a acestei politici a fost creșterea activității mișcărilor „sectante”, în opoziție față de Biserica Ortodoxă Rusă, printre care se numărau și „inochențiștii”, care puneau accent pe liturghia în limba română. După izbucnirea Revoluției ruse și eruperea mișcărilor naționale, reintroducerea limbii române în biserică a devenit una din principalele revendicări.

Am menționat că Biserica Ortodoxă Rusă a constituit și o pepinieră pentru naționalismul velikorus. Arhiepiscopul Serafim Ciceagov vedea trei surse ce alimentează „separatismul” în Basarabia: moldovenii care au făcut studii în România („sunt cei mai mari dușmani ai noștri”), influența nocivă a literaturii laice și, în sfârșit, evreii. Autorii observă că antisemitismul a fost un mijloc universal de construcție și afirmare identitară atât pentru naționaliștii (veliko)ruși, cât și pentru adversarii lor moldo-români (p. 330).

De altfel, tema separatismului și iredentismului a început să constituie preocupări nu doar pentru autoritățile ecleziastice, dar și pentru Centrul imperial. Despre „problema națională” se vorbea și la nivelul autorităților din Basarabia. Astfel, guvernatorul Haruzin (1904-1908) încearcă să-i separe pe „separatiști” în două tabere: moldoveni și români, fiind considerat, am văzut mai sus, unul din părinții fondatori ai „moldovenismului” (p. 307-309). Oricum, autoritățile ruse trebuiau să țină cont de crearea unui nou context național și să-și diversifice metodele de combatere a acestor influențe. Bunăoară, același Gheorghe Madan formulează un proiect alternativ „rusificării”: loialitate în

¹⁰⁸ Visarion Puiu, *Mănăstirile din Basarabia*, cu 47 ilustrații în text, în RSIABC, Chișinău, 1919, 100 p.

schimbul culturii naționale. Prin aceasta se dorea dacă nu stăvilirea, cel puțin diluarea „propagandei pan-românești”, tot mai activă în Basarabia prin intermediul organizațiilor de genul „Ligii Culturale”, care grație unui program bine elaborat, menit să trezească „conștiința națională” a românilor din „afara țării”, provoca îngrijorarea autorităților ruse (p. 345).

Primul Război Mondial aduce schimbarea de percepție a Centrului față de Periferii. În primul rând, procesul „naționalizării imperiului” se accelerează odată cu începerea acțiunilor militare. Naționalismul ca formă de mobilizare a populației a dat roade și înainte (războiul ruso-japonez fiind o piatră de hotar în acest sens), dar acum devine principalul motor pentru stimularea elanului patriotic al maselor. „Politizarea etnicității”, adică aruncarea responsabilității pentru problemele națiunii asupra unei sau al câtorva entități etnice, devine o politică de stat. După începerea ostilităților, în Imperiul rus începe prigoana etnicilor germani, poloni și evrei, acestea fiind acuzate de colaboraționism cu inamicii țării. „Războiul total” a transformat „cartea etnică” în una din cele mai redutabile arme contra imperiilor competitori, dar și statelor naționale. Astfel, după intrarea în război a Bulgariei de partea Puterilor Centrale, începe marginalizarea etnicilor bulgari din Basarabia. La mănăstirea Căpriană, închinată așezământului athonit Zografu, tradițional condusă de stareți bulgari, a fost numit unul rus. De asemenea, în perioada neutralității românești (1914-1916), incertitudinea în privința viitorului politic și militar al statului vecin făcea ca orice acțiune „românofilă” din Basarabia să fie pasibilă de a fi acuzată drept acțiune de subminare, cu toate consecințele nefaste pe timp de război. Cazul Elenei Alistar, care-și făcea studiile la universitatea ieșeană, arestată pentru presupuse acțiuni subversive, denotă cât de departe puteau merge lucrurile. Propaganda adversarilor a imprimat contur mai vechilor temeri ale autorităților imperiale că Basarabia devine o „periferie disputată”, cu un viitor incert, iar sintagma „problema basarabeană” începea să apară tot mai des în presa vremii.

În acest context, autorii discută impactul pe care l-a avut memorandumul redactat de publicistul Alexis Nour privind „chestiunea Basarabiei”, datat cu 15 mai 1916. Este primul document care „internaționalizează” problema Basarabiei înainte de căderea monarhiei ruse, iar faptul că este redactat în contextul emigrației rusești (chiar dacă plătită de agentura germană) îi sporește semnificația. În acest text, Nour propunea o alianță româno-ucraineană împotriva Rusiei, iar după război fostul Imperiu al Romanovilor trebuia să funcționeze pe baze federative. Pentru Basarabia, publicistul nu vede o alternativă decât în unirea cu România, deoarece existența regiunii ca proiect politic autonom părea improbabilă. O altă tendință reflectată de acest text este aplecarea sporită a intelectualității românești spre naționalism, în detrimentul reformismului social.

De altfel, dihotomia „național-social” va constitui chintesența pentru mișcările revoluționare din Basarabia din anii 1917-1918. Căderea Monarhiei a descătușat mișcările sociale și naționale în fostul Imperiu, forma republican-

federativă, chiar dacă inițial se bucura de adeziunea maselor, nu a putut dura. Autorii analizează consecințele politizării maselor, care a fost posibilă după Revoluția din februarie. Imediat după ce știrea abdicării¹⁰⁹ a ajuns în Basarabia, aici s-au creat trei curenți de bază: 1) „revoluționar socialist”, format din elemente ale organizațiilor bolșevice și ale eserilor. Pentru aceștia, principala problemă o constituia cea agrară, împrăștierea fără despăgubiri, pe baze egalitariste, fiind principala revendicare. Acest segment politic a condus mișcările țărănești din octombrie-noiembrie 1917, care s-au deosebit prin violențe. Drept rezultat, marea proprietate funciară a încetat să existe în Basarabia, ceea ce i-a determinat pe latifundiași să caute modalități de soluționare politică a problemei, inclusiv salutând Unirea din martie 1918. Reprezentanții acestui curent au constituit grosul Sfatului Țării, ca organ reprezentativ al regiunii; 2) mișcarea naționalistă grupată în jurul ziarului „Cuvânt moldovenesc” și apoi în jurul Partidului Național Moldovenesc. Curentul nu era unitar în privința viitorului provinciei, unii susținând proiectul naționalist, în care dominau cerințele culturale și parțial politice (Halippa, Pelivan), alții cerând soluționarea imediată a revendicărilor sociale, fiind mai aproape de eseri (Inculeț, Erhan); 3) mișcările monarhiste și conservatoare recrutate din reprezentanții nobilimii și ai zemstvelor, care și-au pierdut ponderea politică în vâltoarea evenimentelor (Mimi, Cristea).

La nivelul provinciei, dezbaterile cele mai aprinse vizau proiectul autonomist. Majoritatea vedea Basarabia ca parte componentă a republicii federative ruse, cerându-se o „autonomie largă”. Este interesant că apelurile la restituirea drepturilor și libertăților pierdute la 1828 se înmulțesc în această perioadă. De altfel, de proiectele federaliste erau animați și ardelenii și bucovinenii în cadrul Imperiului Habsburgic. Totuși, aceste proiecte nu au avut sorți de izbândă, iar autorii încearcă să analizeze cauzele colapsului acestora, în detrimentul ideilor naționaliste. În primul rând, se menționează rolul militarilor în acest context. Armata rusă (ca și celelalte) a fost un focar de politizare a maselor, iar după căderea Monarhiei, alături de ideile socialiste, cele naționaliste devin factori de bază ai disoluției armatei. Pe toate fronturile, inclusiv pe cel românesc¹¹⁰, s-au resimțit efectele dramatice ale acestuia în anul 1917. Basarabia nu face excepție din acest proces. Ideea de reprezentanță națională, materializată în instituția Sfatului Țării, se naște în cadrul organizației militarilor moldoveni (octombrie 1917). Un alt factor era „pericolul ucrainean” resimțit după declararea autonomiei, apoi independenței de către Kiev. Elitele ucrainene priveau Basarabia ca parte integrantă a statului lor, inițial pretinzând doar Hotinul și Cetatea Albă, unde elementul rutean era dominant, pentru ca

¹⁰⁹ Ca fapt divers, documentul abdicării lui Nicolae al II-lea a fost redactat de nobilul basarabean Nicolae Bazilli, iar după ce acesta a emigrat în America Latină, alți emigranți ruși refuzau să-l salute tocmai din acest motiv! (<http://magazines.russ.ru/nj/2002/227/sher.html>, ultima accesare 25 octombrie 2015).

¹¹⁰ Glenn E. Torrey, *Armata revoluționară rusă și România (1917)*, București, Editura Militară, 2005.

apoi pretențiile să se extindă asupra întregului spațiu pruto-nistean. Această rapacitate, venită de la un stat vecin, a stimulat declararea autonomiei proprii. În sfârșit, este vorba despre uzurparea puterii de la Petrograd de către bolșevici. Declararea autonomiei Basarabiei (2 decembrie 1917) a fost un răspuns direct la acest act. Desființarea Adunării Constituante, în ianuarie 1918, a fost momentul care a determinat declararea Independenței Republicii Democratice Moldovenești. Astfel, elitele basarabene au negat legitimitatea bolșevicilor, refuzând să participe la un proiect politic comun. Sovietele nu au renunțat la obținerea Basarabiei cu forța, detașamentele armatei ruse controlate de bolșevici aducând teroarea în lunile decembrie 1917 – ianuarie 1918, astfel încât guvernul tânărului stat a fost nevoit să apeleze la România și forțele sale armate. La 13 ianuarie 1918 acestea intră în Basarabia și instaurează ordinea, act salutat de elitele locale. În condițiile compromiterii proiectului autonomist, ideea Unirii cu România începea astfel să prindă contur ca soluție pragmatică de a ieși din situația dificilă în care se găsea tânărul stat moldovenesc. Dificilele negocieri care au urmat, în care erau implicați nu doar actorii interni (Sfatul Țării, nobilimea, guvernul român), dar și cei externi (Germania, Austro-Ungaria, Antanta, Rusia, Ucraina), s-au încununat cu proclamarea Unirii de către Sfatul Țării, instituție reprezentativă a Basarabiei¹¹¹, la data de 27 martie/9 aprilie 1918. Privită în acest mod, Unirea apare ca realizarea unei oportunități, a unei opțiuni materializate și asumate de către clasa politică basarabeană într-un context istoric bine definit.

În opinia noastră, monografia în discuție constituie o contribuție novatoare la cercetarea trecutului Basarabiei în timpul dominației țariste. Chiar dacă nu constituie o mostră de istorie „clasică” structurată pe principiul „tradițional”, cel al istoriei politice, sociale, economice sau culturale și nu aduce multe „descoperiri” la nivel factologic, ea este originală prin modul în care abordează unele probleme aflate la „periferia” discursului istoriografic. Autorii au meritul de a demonstra că până la momentul „impactului” cu Imperiul, Basarabia nu a existat decât ca o „ficțiune topografică” și devine o entitate politico-administrativă și cultural-istorică atât pe harta simbolică a Imperiului, cât și pe cea a Europei. În studierea istoriei Basarabiei se introduc concepte noi, cum ar fi „harta mentală”, „geografie simbolică”, „impact cultural” și alte inovații interpretative de sorginte fenomenologică, care după părerea noastră îmbogățesc instrumentarul analitic al istoricului. În secolul XIX, Basarabia trece printr-o evoluție spectaculoasă de la un teritoriu aflat „în suspans”, într-o „incertitudine geopolitică” atâta timp cât potențialul de cucerire al Imperiului se afla la apogeu, iar intenția de a-și împinge granițele peste spațiul românesc o realitate, până la fixarea frontierei pe Prut după Războiul Crimeii și formarea statului național român, care a transformat regiunea într-un „teritoriu disputat”, cu un înalt grad de iredentism. Autorii arată că, în disputa pentru Basarabia, România

¹¹¹ Cei care contestă legitimitatea Sfatului Țării uită că acesta a fost ales într-un câmp legal perfect valabil (în timpul alegerilor în Adunarea Constituantă din Rusia, în decembrie 1917), cu respectarea principiului proporționalității sociale și etnice.

devine singurul stat național care intră într-o „competiție simbolică” cu Imperiul rus, acest lucru lăsând amprente asupra modalităților de formare a discursului legitimant, în care au fost îmbinate motive „legiste”, conservatoare, cu cele „naționaliste”, moderne. Recomandăm cu mare căldură traducerea cărții în limba română, cu încrederea că va fi de folos tuturor celor interesați de istoria Basarabiei.

Reconstructing the History of Bessarabia under the Tsarist Rule.

Notes on the Margins of a Recent Book

(Abstract)

Keywords: Bessarabia, Russian Empire, frontiers, symbolic geography, mental map, national building.

The author discusses a recent monograph dedicated to the history of Bessarabia written by two historians Andrei Cusco and Victor Taki (with participation of Oleg Grom). The book has been published in Moscow, in a prestigious series of monographs “The margins of Russian Empire”, edited by the well-known historian Alexey Miller, professor at the Central European University in Budapest and European University in Sankt Petersburg. The authors declare their commitment to the current historiography called “New Imperial History” grouped around “Ab Imperio” journal (Kazan). This school emphasis on rediscovering the complexity of relations between central and local communities in the modern empires. The monograph covers the case of Bessarabia in the Russian Empire (1812-1917). The authors discuss a variety of issues and they are not rigidly fixed on “traditional” research fields such as political history, social, economic etc., embarking rather on an interdisciplinary approach at the crossroads of history, anthropology, ethnography, linguistics, geography, semiotics and so on. Thus, the book discuss the “invention” of Bessarabia as a separate entity in the symbolic geography of the Russian Empire, as it lacked distinct characteristics before the annexation in 1812. The authors discusses how Bessarabia was integrated in the political space of Russian Empire, originally the province being classified as one of the “Western margins” of Empire, but during the 19th Century the perception was changed and Bessarabia became an “inner region”. In another chapter, the authors discuss how the social tissue of Bessarabia evolved, by resizing different social classes. The book also covers the issue of the developments of administrative practices during the Tsarist Empire, and how they (inter)changed due to political circumstances. A special chapter is focusing on the “Kishinev pogrom”, which is analyzed by the authors as a tragic result of the lack of synchronization policies between Center and Periphery and the complicated issue of the “rituals” of the Empire and Nation in the context of Bessarabia at the beginning of Twentieth century.

Relecturi

Atunci când apar texte și idei noi, responsabilitatea revistelor academice este de a se institui ca un filtru și ca o agora, respectiv, ca o instanță critică și ca o instanță de recurs. Astfel, prin recenzarea și discutarea lor, se atrage atenția asupra lucrării și subiectului abordat, se descrie și se evaluează critic conținutul și forma textului. Ce se întâmplă însă cu vechile texte, intrate în patrimoniul canonic al istoriei intelectuale, dar uitate acolo, ca și cum le-ar fi expirat durata de viață? Cum evaluăm posteritatea, viitorul lor? Scopul noii rubrici a revistei „Archiva Moldaviae” este de a extinde demersul de evaluare critică a unui text dincolo de aparenta sa durată de expirare naturală, respectiv interesul spontan al publicului pentru noutate ca valoare în sine. Este vorba de lucrări clasice apărute în urmă cu decenii sau chiar secole, asupra cărora intenționăm să atragem atenția, prin evaluarea critică a conținutului și modului în care au fost interpretate.

Unele dintre aceste lucrări sunt bine cunoscute și frecvent menționate, dar în general sub- sau rău-interpretate, altele par căzute într-o obscuritate nemeritată. Un referent contemporan trebuie să-și pună un set minimal de interogații: care a fost contextul în care au apărut textele respective? Au trecut acestea prin aceeași analiză critică precum publicațiile contemporane nouă? Cum au trecut testul timpului? Sunt cu adevărat încă valoroase pentru lectură și utilizare? Acestea și alte întrebări pot fi puse în viitor despre cărțile considerate potrivite pentru această secțiune a revistei noastre.

Solicităm recomandări pentru textele care ar putea fi „reevaluate”, relecturate în această secțiune. Vom evita lucrările clasice care au fost republicate după 1989, în cazul în care noua ediție are o introducere substanțială. Dar chiar și în astfel de cazuri, o perspectivă proaspătă va fi binevenită. Așteptăm sugestiile cititorilor noștri împreună cu o justificare de ce cartea – sau cărțile – merită o relectură. Această secțiune va fi deschisă publicării unor asemenea reevaluări.

Le mulțumim istoricilor apropiați revistei – îndeosebi domnilor Paul E. Michelson și Florea Ioncioaia – care s-au pronunțat asupra felului în care ar trebui să arate această nouă rubrică și ce ar trebui să cuprindă ea.

Editorii

G. Ibrăileanu's *Spiritul critic în cultura românească* (1909¹) Revisited

Paul E. MICHELSON

The aim of this stimulating, ambitious, and controversial work, was succinctly summarized by the author in the preface to the first edition: to provide "Some considerations on the evolution of the critical spirit in Romanian culture from its first appearance to the definitive formation of the modern Romanian state." The purpose of the study, thus, was not to provide an account of the events which had led to the appearance of a modern Romanian language and literature and the 19th century Romanian state, but to describe the development of a distinctively Romanian critical spirit as a prolegomena to further studies of this problematic era.

The author, at the time a little-known teacher at the Liceul Internat C. Negruzzi in Iași and adjunct faculty member at the University, was widely known as the director and animating force behind the influential cultural review "Viața Românească" which first appeared in Iași in 1906. Filling an intellectual void left in Moldova by the departure for București two decades earlier of Junimea's "Convorbiri Literare" (1885) and by the subsequent demise of "Convorbiri" 's Marxist arch rival "Contemporanul" (1891), the journal also sought to capture the role of paladin of the Romanian peasantry from the ultra-conservative "Sămănătorul". It was the voice of Romanian populism or "poporanism".

The precise meaning of this term, coined by Ibrăileanu's editorial colleague, Constantin Stere, has been confused and controversial for a number of reasons: carelessly assumed similarities between the Romanian concept and Russian populism (*narodnicism*); the growing incoherence of European liberalism, which by the early 20th century had in many places become a "social liberalism" rather distant from the classical 19th century liberalism of Adam Smith and Lord Acton; the disproportionate influence of Romania's chief

¹ G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, Editura Viața Românească, 1909, 2 + 267 + II p. The first edition followed the appearance of much of the contents as a series of articles in "Viața Românească", beginning with the first number in March 1906. A second edition was published in 1922 with a new preface. The third edition, published without a date but probably 1943, is identical to the second edition. This review uses the third edition and page numbers in the text refer to that version.

Marxist/socialist theoretician and critic, Constantin Dobrogeanu Gherea; and the more or less universally vague content of the word “populism” in political discourse. In ideological terms, the Romanian poporanists advocated a kind of compassionate liberalism whose concern for the lower classes of Romanian society was not merely a political gambit. They were patriots, but not nationalists; traditionalists, but not conservatives. They were European-minded, but also proud of their Romanian cultural heritage. In practical terms, the group was an outgrowth of the adherence to the Romanian National Liberal Party in 1899 of disillusioned young socialists, the so-called *generoșii*.

Poporanism and “Viața Românească”, thus, emerged as a result of frustration with the options on offer for a Romanian culture in transition: the lively, but unproductive conservative denunciations of “forms without foundations”; the sterile and inapplicable clichés of internationalist socialism; the unappealing paternalism of extremist nationalism; and the excessive and the equally unattractive centralist liberalism that promoted blind Westernization.

“Viața Românească”’s 1906 program statement² spelled this out: the scope of the journal was to “work in the field of national culture”. Unlike the socialists, the poporanists didn’t see any contradiction between devotion to national culture and valuing universal culture. Indeed, the only rationale for the existence of a people was that it “contributes something to world culture, giving a distinctive note of its genius”. Contrary to the claims of Romanian National Liberals, a hundred years of Westernization had born little fruit: “Our situation is not only that of backwardness, which would be bad enough; it is abnormal, which is much worse”. And why was this? It was because the Romanian ruling elite had been completely isolated from the masses: the only positive class in the country and the one which, the poporanists argued, preserved “the purest *Romanian soul*”³. As a result, the West assimilated Romanian culture instead of Romanian culture assimilating Western culture. On the other hand, Romanian development was also being hindered by those who had responded to foreign cultures by adopting a hostile or obscurantist attitude.

Romanian national culture, the poporanists argued, would not make its own distinctive contribution to the development of world civilization unless the entire people “participate in the *formation* and the *appreciation* of cultural values – the literary language, literature, forms of life, etc. – and this will not happen until *through culture, expanded political life, and economic advancement*, the peasantry achieves a social value proportional to its numerical, economic, moral, and national value, when we will be one people”. Only then would Romania “be able to have a *national culture*, in harmony with European culture [...] the peasantry being the *means* by which we will arrive at

² *Cătră cetitori*, in VR, vol. 1 (1906), p. 5-7, reprinted in I. Hangiu (ed.), *Presa literară românească. Articole-program de ziare și reviste (1789-1848)*, vol. II, 1901-1948, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 129-131.

³ This and other emphases are all in the original texts.

a truly national culture of a European value [...]". This is where Ibrăileanu's study came in: Romanian exceptionalism [*specificul național*] was manifested in its unique *spiritul critic* which at the same time constituted its contribution to European culture.

Ibrăileanu made his case primarily in the first three chapters of the book. Chapter I focussed on his investigation of the contacts between the West and Romania, beginning in the 16th century. He candidly recognized that Romanians had contributed almost nothing to Western civilization since the medieval era. He believed this owed in part to Romania's frontier situation, a circumstance that meant its energies were absorbed in functioning as a barrier against incursions from the East.

Secondly, he contended that the Junimist conservative fears of foreign forms was misplaced, showing that Romanian culture had been influenced by outsiders in at least a dozen significant ways. In fact, "if this migration of culture had not occurred, Romania would have remained completely outside of the sphere of civilization [...] [because] civilization is an accumulation [...]" (4). In addition, it was precisely through dealing with adaptations to Western influences that Romanian culture developed its distinctive *spiritul critic* by the 19th century. Significantly, many of these "moments" occurred primarily in Moldova. The emergence of Romanian historiography with Ureche and the Costins was but one manifestation of the critical thought tradition in Moldova.

The process was continued in the 18th century, Ibrăileanu argued, by the critical work of the Transylvanian School, facilitated in part by the union in 1698-1699 of part of the Romanian Orthodox Church west of the Carpathians with the Western (Catholic) Church. Meanwhile, cultural life in Muntenia continued to stagnate morally and nationally under Greek influence.

Chapter II moved on to the 19th century. The influence of the Transylvanian school, Ibrăileanu wrote, became vitiated because of Germanic influences and because of the rise of obsessive Latinism which began to corrupt the Romanian language. However, its emissaries (Lazăr, Bărnăuțiu, and others) played important cultural and educational roles in the Danubian principalities. At the same time in Muntenia, French revolutionary political ideas predominated politically to the detriment of cultural development owing to a utilitarian ethos and the "lack of a cultural atmosphere". In Moldova, on the other hand, the key task of "adapting Western culture to the Romanian spirit, to adapt the forms of Western thought" to Romanian civilization was carried out. "Thus it was that in Muntenia one found a legion of 1848ers, while in Moldova one found a legion of critical spirits and literary lights" (10-11).

Why this difference between Muntenia and Moldova, Ibrăileanu asked? Because at "the start of the 19th century, Moldova *already had a cultural tradition*", one less infected by Latinism and what Mihail Kogălniceanu called "Romanomania" (12-13). In addition, though Moldova was impacted by French ideas, these were primarily literary and cultural, not social and political as in

Muntenia. The result, on the one hand, in the acid view of Vasile Alecsandri, was that Muntenia was afflicted by politics “a disease which dried up the sources of imagination and common sense in București [...] the capital of dishonest dealings”, and, on the other hand, according to Kogălniceanu, Moldova was where “intelligence gave much more signs of life” (17).

In Chapter III, Ibrăileanu expanded on the argument that Western influences were necessary to the development of Romanian language, literature, and the modern Romanian state. “It was not only unavoidable but also necessary that the Romanian countries got rid of its Turco-Fanariot garb and organized itself in a European fashion; that Romanians would enrich their language with new words corresponding to newly introduced things and ideas; that in the place of Fanariot customs European ways would be introduced; that Romanians would produce their own cultivated literature [...]. But the question was ‘How?’” What was essential were the choices to be made and the method in which these would be deployed. Culturally, “this was the work of the Moldovan critical school of the 19th century” (20-21).

From Kogălniceanu (whose “Dacia Literară” marked the beginning of the age of the *spiritul critic*, from 1840 to the 1880s) and Alecu Russo (“the most theoretical mind of this critical school”) to Titu Maiorescu and Junimea, the importance of the critical approach to culture was understood throughout Moldova. If Muntenia focussed on the “assimilation of political forms, Moldova had the merit of presiding for forty years, from 1840 to 1880, over the assimilation of culture in all its other forms” (25-26). Ironically, Ibrăileanu noted, because of their critical approach, the Moldovans were often disparaged as provincialist and eclectic, but Kogălniceanu and Russo & Co. gave as good as they got and more.

Ibrăileanu went on to enumerate several factors that helped account for Moldovan-Muntenian differences: the lack of a revolution-minded middle class in Moldova (which explained why the Moldovan 1848 was much more anemic, and why liberalism in Moldova was dominated by moderates such as Kogălniceanu and Cuza); greater geographical linkages in the 18th and 19th centuries between Muntenia and Transylvania; the role of Gh. Lazăr in Muntenian education; a traditionally middle-of-the-road/conservative – even skeptical – temperament in Moldova coupled with a traditional respect for tradition (qua Alecu Russo); and a deeper, bookish, Moldovan upper class Orthodox scholasticism going back to Polish-Slavonic and historiographical influences. Because of this, Ibrăileanu concluded, “Moldova gave Romanians a culture, or more specifically, the possibility of a culture, through this *spirit critic* [...]. The history of Moldovan culture in the 19th century is especially the history of this *spirit critic* applied to the introduction of foreign cultures, that is to the process of the regeneration of the Romanian spirit. It is [...] the history of the struggle against false and unbalanced tendencies from Muntenia and Transylvania” (41-42).

In Chapters IV through X, Ibrăileanu explored the evolution of the *spirit critic* in a series of case studies: G. Asaki, presented as a contradictory figure embodying reactionary, conservative, and critical aspects; the role of Maiorescu and Junimea in the development of the Moldovan critical spirit, which he thought was inferior to Kogălniceanu and Russo, but better than nothing after 1866; Costache Negruzzi – another incongruous figure – viewed as a Junimist before Junimism, with a distaste for revolution, given to using the same cold, sarcastic tone, and not particularly interested in the peasantry; Vasile Alecsandri, labeled as a 1848er Junimist, not very ideological and who was contradictorily both a reformer and a conservative; Eminescu, described as part of the critical spirit, especially in his contempt for Muntenian culture and politics, and an advocate of the lower classes especially the *răzeși*, but a reactionary social utopian; and the *spiritul critic* contributions of Gherea and the Socialists, which were useful as criticism but useless otherwise since their “solution” was a revolutionary proletarian utopian social program for a country without a proletariat.

This was followed by two chapters dealing with the *spiritul critic* in Muntenia, namely with Alexandru Odobescu and Caragiale. Chapter XI began with an admission by Ibrăileanu that not all Muntenian writers were pragmatic innovators and revolutionaries. That this concession might be fatal to his thesis did not seem to occur to the author. He thought that Odobescu would have been like Alecsandri if he had lived in Moldova, *e.g.* a Francophile but not in the Brătianu – Rosetti sense. Odobescu seems to have been included primarily because Ibrăileanu saw him as a successful blend of two apparently incompatible elements, a *spiritul critic* and 1848ism.

Chapter XII dealt with Caragiale, another Muntenian critical spirit whose mainly satirical work shaded pretty rapidly to social extremes. Ibrăileanu's rationale for including him was three-fold. First, he was clearly the most outspoken and memorable cultural critic in Romania following Romanian independence in 1877; secondly, he was a sometime contributor to “Convorbiri Literare”; and, thirdly, he was essential to illustrating Ibrăileanu's vision of a București takeover of a Romanian culture going into full-scale decline as the Moldovan spirit was quenched. Caragiale's scathing criticism of radical, revolutionary, pragmatic, parvenu Muntenian “civilization” was summarized in *O noapte furtunoasă* (1878) when Jupân Dumitrache declared in the final scene “E d'ai noștri”. The end result was the society described in *O scrisoare pierdută* (1884), as a country transformed into one gigantic *mahala* in the most pejorative sense of the word. After 1884, revolutionary 1848ism disappeared and Caragiale's task was to discuss its pernicious effects, particularly in his *Momente* (1901). Though Ibrăileanu thought Caragiale's critique was somewhat excessive, the dire prospects facing Romanian culture called for no less. Indeed, in the preface to the second edition of this work, Ibrăileanu noted that “from the war onward, I have become more and more convinced that this man saw better

than anyone our social reality in the 19th century”, and devoted thereafter a considerable amount of attention to Caragiale’s work.

The book closed with Ch. XIII, which summarized the argument and deserves extensive quotation here: “In the 19th century, history confronted Romanians with the following problem: Would Romania remain an oriental, semi-asiatic country, or would it enter into the ranks of European peoples, part of European culture?” (260) The question was whether this could be done with the requisite perceptiveness. “The blind imitators of Western culture and those who were only refractory critics of all steps toward renewal were fatally mistaken. They did not have the necessary attitude [...]. That is why I have forcefully accentuated the merit of the Moldovan critical school, outstandingly represented by the emblematic figure of Mihail Kogălniceanu [...]. As long as this organizer of modern Romania was the one influencing all social phenomena with his ideas – until 1866 – the transforming spirit and the *spiritul critic* worked together in a happy synthesis [...]. After that, these two tendencies separated [...]. This rupture was a disaster for Romanian contemporary history.” (265-266) Not surprisingly, this synthesis sounded a lot like poporanism.

The resultant dilemma for Romanian culture was that “Muntenian Liberalism in its extreme form remains as the representative of the transforming spirit [and] Moldovan Junimism remains as the negative representative the *spiritul critic* [...]. The one operates without the necessary discernment; the other ceaselessly denies the efficacy of the entire work of the former. The one operates without a defined plan; the other wants to stand pat. However, [a civilization] cannot stand pat, cannot possibly ever stand pat; and since criticism has become only anticipative and purely negative, the introduction of Western culture now lacks the essential assistance of the *spiritul critic*. Junimea wants us to stand pat, or even to step back a bit. Eminescu wants us to go back. The socialists want us to leap who knows where into the unknown” (265-266).

“I am sure,” Ibrăileanu concluded somewhat pessimistically, “that if the transforming spirit and the *spiritul critic* could be brought together as before [...]. our country would have today have a different appearance. But things happened otherwise. It seems that that was how things were supposed to be [...]” (266-267).

Ibrăileanu’s account of the genesis and impact of the Moldovan *spiritul critic* has many attractions. It sheds a good deal of light on the uneven and knotty evolution of Romanian civilization in the 19th and 20th centuries. The “Blaj is Transylvania, Iași is Moldova, but București is not Muntenia but Romania” paradigm (11) is at least partially helpful in looking at this. The author correctly highlights the formative and salutary role of Moldovans in key aspects of the linguistic, literary, and even political development of modern Romania. And he makes a reasonable case for both the importance of the *spiritul critic* for Romanian civilization and as a potential contribution to European civilization. At the same time, he is unsparing of purely negative criticism.

The author does have a tendency to imply that there was something genetic behind Moldovan uniqueness, but as an argument for the importance of milieu, the book is at least partially successful. Athens, medieval Paris, Oxford, and Venice provided milieus and an ethos which fostered cultural development far out of proportion to their numbers. The modern study of mentalities is also relevant here. His contention that Iași was superior to București culturally in these senses until the late 19th century is sound. And, certainly, București's domination of Romanian life in nearly all aspects since then has been unhealthy or at least counterproductive.

Ibrăileanu was not, however, a provincial sectarian. He believed that both the Moldovan and the Muntenian approaches were essential to Romanian development, but needed to be utilized with prudence. Innovation, imitation, and criticism were all necessary ingredients in the formation of Romanian culture, but formulaic applications had to be avoided.

A partial weakness of this study is that while Ibrăileanu devoted separate chapters to a number of writers, his two heroes – Kogălniceanu and Alecu Russo – though cited throughout the book, are not discussed systematically enough and, apart from the first three chapters, show up primarily as positive counter-points to others. For example, Maiorescu repeatedly comes off rather badly when compared to Russo. It would have been useful if analyses similar to that given to Eminescu or Caragiale had been included for Kogălniceanu and especially for the lesser known Russo, who Ibrăileanu described as “more critical than all other critics put together and in more directions than all the others” (66-67).

One can also admire the effort made by Ibrăileanu and the poporanists to break out of the web of false dichotomies and dilemmas presented by the principal Romanian schools of social thought in the late 19th and early 20th centuries. However, the author's attempt to interweave his view of the evolution of Romanian literary history with the *spiritul critic* theme is not entirely successful. And one wonders if “Viața Românească” presented a realistic choice: how likely was it that peasants would be interested in or inspired by a literary and cultural journal?

Ibrăileanu should get credit for not being as dogmatic as Gherea or Maiorescu, but his argument tends toward the anecdotal and impressionistic, and is methodologically flawed. In the end, his approach is hard to falsify. Exceptions to the rule, such as Odobescu and Caragiale, are resolved by simply making them honorary Moldovans; too many exceptions tend to undermine his case, but at least he didn't deal with these by the usual expedient of ignoring them. And it must be stressed that he saw this study as a introduction to further, deeper studies.

Spiritul critic în cultura românească made a major contribution to the debate over the evolution of Romanian culture and civilization, a debate that continues to the present. In the end, it was only partially successful in sustaining

its arguments, but it certainly touched nerves across the spectrum, from Gherea's *Neoioabăgia* (1910), to Lovinescu's *Istoria civilizației române moderne* (1924-1925) to Zeletin's *Burghezia română și rolul lui istoric* (1925) and beyond. Surely setting in motion such a debate was significant and important. One can wonder how different and more convincing his book would have been if Ibrăileanu had written it toward the end of his career instead of near the beginning, or if he had extensively revised the second edition of 1923. What if?

Ibrăileanu and "Viața Românească" 's star rose rapidly. By 1912, he had been named Professor of Modern Romanian Literature at the University of Iași; while the political leader of the poporanists and founding director of "Viața Românească", Constantin Stere, served as chief of the National Liberal organization in Iași from 1906 and was elected Rector of the University of Iași in 1913. Their influence was strengthened by the chance that in 1907 a massive peasant revolt spread like lightening across the Romanian Kingdom, starting in Moldova and revealing the deplorable and illusory state of Romanian political arrangements in a way that largely supported the poporanists' arguments.

However, the approach of the World War dimmed these prospects since a substantial number of "Viața Românească" 's staff and contributors (especially Stere, especially Moldovans) were compromised by their perceived Germanophilism, or perhaps, more accurately put, their intense, almost compulsive Russophobia. They strongly supported an Austro-German alliance when the war broke out so that territories annexed by the Tsarist Empire from the medieval Principality of Moldova could be reclaimed. This did not play out well, particularly when Romania joined the Entente in 1916. Politically, though not culturally, "Viața Românească" was dead; and, in 1930, it, too, moved to București.

And what of the *spiritul critic* today? How much remains after more than a century of the stultifying effects of Romanian centralism and integral nationalism, strengthened and fostered by the creation of Greater Romania in 1918, accelerated by the age of tyrannies and World War II, and culminated in the Communist takeover following the war? It would be desirable to see what might be salvaged from the *spiritul critic* tradition by encouraging exploration of the unique role that could be played in the process of Romanian renewal by the rich regional traditions of modern Romania. In the end, it seems clear that a revived *spiritul critic* might release the very energies that Romania needs to break discerningly with negative elements of its past and move on to make its contributions to European civilization.

G. Ibrăileanu's *Spiritul critic în cultura românească* (1909) Revisited

(Abstract)

Keywords: Romanian national development, Westernization, *spiritul critic*, Moldova, Muntenia, Poporanism, “Viața Românească”, regionalism, G. Ibrăileanu, A. Russo, M. Kogălniceanu, M. Eminescu, I.L. Caragiale.

The article re-reviews and assesses G. Ibrăileanu's study of the appearance, evolution, and importance of the *spiritul critic* in Romanian civilization which stirred wide spread discussion and debate when it first appeared just before World War I. Ibrăileanu's work contended that this *spiritul critic* – which first appeared in Moldova – had been responsible for the essential shape of the modern Romanian language, literature, and state, but had been subordinated and then perverted in the late 19th century by political and cultural centralization in București. Frustrated with the impasse of Romanian politics and culture around the turn of the century, Ibrăileanu and his Poporanist colleagues argued that what Romania urgently needed was a return to Europeanization based on a synthesis of the Muntenian transforming spirit and the Moldovan *spiritul critic*, a healthy regionalism coupled with a genuine democratization of Romania society.

Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, traducere de Lucia Popovici, Iași, Editura Polirom, 2015, 368 p.

Profesorul Keith Hitchins este, fără îndoială, unul dintre cei mai importanți istorici străini care au cercetat și scris despre istoria românilor. Inițial, preocupările domniei sale aveau în vedere aspecte particulare ale acestei istorii, legate în special de mișcarea națională a românilor din Transilvania din secolul XVIII până în prima parte a secolului XX. În ultimele decenii a făcut însă pasul către alcătuirea unor lucrări mai cuprinzătoare de istorie românească, precum cele publicate inițial la Oxford, *Rumania 1866-1947* (în 1994) și *The Romanians, 1774-1866* (în 1996). Traduse rapid și în limba română, cele două volume au fost considerate atât de reușite, încât în unele facultăți de istorie din țară studenții le-au folosit ca manuale de istorie modernă a românilor.

Lucrarea prezentată aici e tot o sinteză, dar una adresată nespecialiștilor. Publicată inițial de Cambridge University Press în 2014, în seria Cambridge Concise Histories, a fost scrisă pentru un public străin. Apariția ei în limba română e însă binevenită din mai multe motive. Nu doar pentru că profesorul Hitchins e, după cum am spus, un important cercetător al istoriei românilor, ci și fiindcă, fiind străin, nu respectă tabuurile pe care le-ar putea avea un istoric român care s-ar adresa unui public român. Astfel, cartea istoricului american cuprinde suficiente afirmații cu care o mare parte a istoricilor români nu ar fi de acord și poate fi considerată o „imagine a istoriei României în viziunea unui specialist străin”.

După o scurtă introducere, în care Keith Hitchins își exprimă opinia că elementul definitoriu pentru români este locul lor între Est și Vest (p. 15), primul capitol este consacrat Antichității și perioadei de formare a poporului român. Preistoria nu este nici măcar amintită, deși poate că ar fi meritat măcar câteva rânduri. Dacii și geții sunt considerați „două popoare distincte, dar înrudite” (p. 22). Se vorbește despre domniile lui Burebista și Decebal și despre războaiele daco-romane. După cucerirea Daciei de către romani se apreciază că majoritatea populației provinciei o formau dacii, care au fost atrași de sistemul economic și de civilizația romane și „au folosit limba oficială, latina, drept *lingua franca*” (p. 29). Este amintită și controversa referitoare la soarta daco-romanilor după retragerea aureliană (p. 30-31). O afirmație care vine în răspăr cu convingerile unei mari părți a istoricilor români este aceea că, după prăbușirea Hanatului Avar, Bulgaria s-a extins „la nord de Dunăre, până la Tisa, absorbind cea mai bună parte din România de astăzi”. Stăpânirii bulgare i s-ar datora adoptarea „ritului bizantin slav și a slavonei ca limbă oficială a Bisericii” (p. 32). În legătură cu etnogeneza românilor sunt menționate polemica dintre adepții teoriei continuității și oponenții lor, precum și principalele lor argumente. O afirmație pe care am numi-o discutabilă este aceea că: „În general, erudiții români acceptă că anul 1000 marchează apariția comunității etnice române, o combinație de populații romane sau romanizate, slave și dace, susținând că începând cu acest an putem vorbi despre «români»” (p. 35). Se vorbește și despre cucerirea Transilvaniei de către maghiari și disputa dintre istorici

români și maghiari referitoare la menționarea de către Anonymus a existenței românilor acolo la venirea ungarilor. Surprinzător, profesorul Hitchins afirmă că acesta ar fi fost „cronicarul anonim al regelui Béla al II-lea al Ungariei (1131-1141)” (p. 35), deși majoritatea istoricilor consideră că ar fi trăit în timpul domniei lui Béla al III-lea.

În capitolul al doilea, profesorul Hitchins prezintă evoluția Țărilor Române din secolul XIV până în anul 1774. Domnia sa vorbește despre o dezbatere care ar fi avut loc între fruntașii românilor cu privire la modelul de urmat, estic sau vestic. Dacă religia și cultura de factură bizantină și dominația otomană i-au orientat spre Est, în secolele XVII și, mai ales, XVIII, orientarea s-a schimbat spre Vest și astfel a apărut simțul „identității române moderne” (p. 37). Sunt înfățișate apoi apariția statelor medievale românești, organizarea lor politică și socială și evoluția raporturilor cu Imperiul Otoman. O greșeală este cea legată de afirmația că prima confruntare a lui Mircea cel Bătrân cu turcii ar fi avut loc în anul 1394, când el ar fi cucerit Dobrogea (p. 41). Autorul amintește și despre un tratat (*ahd-name*) de care ar fi beneficiat Radu cel Frumos de la Mehmed al II-lea, despre a cărui existență nu cunoaștem dovezi (p. 42). În privința raporturilor cu otomanii, Keith Hitchins crede că termenii *dar al-muvâd'a* („domeniul armistițiului”) și *dar al-dhimma* („domeniul protecției și al tributului”), specifici școlii juridice hanefite, ar reflecta cele două faze prin care au trecut relațiile româno-otomane, înainte și după anii 1538-1541 (p. 45). Evitarea transformării celor două principate în provincii turcești este atribuită rezistenței românilor, avantajelor economice mai mari pe care le aducea turcilor organizarea lor autonomă și unor schimbări în administrația imperială otomană (p. 46-47). Ridicarea la luptă a Țărilor Române în timpul lui Mihai Viteazul este explicată prin exploatarea lor „fiscală și economică fără precedent în istorie” (p. 49). Se apreciază apoi că în secolul XVII, pentru a evita o nouă ridicare la luptă a românilor, turcii și-au diminuat pretențiile fiscale și economice, dar au căutat să slăbească solidaritatea boierilor prin încurajarea migrației „grecilor și levantinilor din clasele superioare în principate” (p. 57). Se prezintă apoi evoluția Țărilor Române pe parcursul secolului XVII și modul în care s-a ajuns la agravarea intervențiilor directe ale otomanilor în afacerile interne ale acestora la începutul secolului XVIII (p. 58-61). În capitol sunt incluse și pagini consacrate culturii medievale și se încearcă lămurirea modalității prin care limba română a înlocuit treptat limba slavonă, în secolele XVI și XVII, în administrație, cultură și Biserică (p. 52-57). Profesorul Hitchins crede că influențele culturale externe (polonă, greacă etc.) au insuflat încă din secolul XVII un spirit de modernitate în Principatele Române, vizibil în operele unor cărturari precum Miron Costin, Nicolae Milescu și, mai ales, Dimitrie Cantemir (p. 61-71). Ultima parte a capitolului al doilea este ocupată de o scurtă enumerare a caracteristicilor epocii fanariote și de o analiză a formării Bisericii Unite din Transilvania și a consecințelor acesteia (p. 72-78). Capitolul se încheie cu concluzia că „la jumătatea secolului XVIII, atât Moldova și Țara Românească, cât și românii din Transilvania se aflau în pragul lumii moderne” (p. 78).

Deși prezentarea Evului Mediu românesc este, în general, corectă, există unele aspecte ale capitolului al doilea care deranjează. Cel mai important dintre acestea este, surprinzător pentru cine cunoaște preocupările profesorului Hitchins, spațiul prea mic acordat Transilvaniei. Se poate vorbi chiar de o lipsă de precizie în prezentarea evoluției acesteia, astfel încât un necunoscător al istoriei românilor nu și-ar putea da seama care a fost statutul Transilvaniei pe parcursul secolelor XIV-XVIII.

Capitolul al treilea se ocupă de perioada 1774-1866, căreia profesorul Hitchins i-a închinat deja o lucrare separată de dimensiuni considerabile. Acest capitol poate fi

considerat un rezumat al respectivei cărți și atinge toate problemele importante ale epocii, apreciind că trăsătura cea mai frapantă a acestor 90 de ani a fost „apropierea treptată a Moldovei și a Valahiei de Europa” (p. 79). Sunt deslușite transformările sociale, politice și economice, precum și dezvoltarea unei „probleme românești” în relațiile internaționale de la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX (p. 79-87). Apoi se explică apariția, în rândul elitelor politice și intelectuale românești din Principate și Transilvania, a unei noi idei de națiune. În definirea acesteia s-a pus un mare accent pe elementul etnic, ea fiind văzută ca alcătuită din toți românii, din toate clasele sociale, și pe ideea originii romane, vizibilă atât în memoriile boierilor din Principate, cât și în operele unor cărturari ardeleni, precum Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și alții (p. 87-91). Sunt amintite și încercările Rusiei de a substitui dominația Imperiului Otoman în Principate, dar și acțiunile fruntașilor românilor, precum Tudor Vladimirescu, pentru redobândirea autonomiei Principatelor (p. 91-98). Semnarea tratatului de la Adrianopol (1829) este considerată „o piatră de hotar în dezvoltarea politică și economică a principatelor” (p. 99), iar despre Regulamentele Organice se afirmă că „au grăbit modernizarea principatelor” (p. 101). Despre pașoptiști se spune că țelul lor era „de a scoate națiunea română din bezna înapoierii sale și de a o pune în legătură cu lumea modernă, care, pentru ei, însemna Europa Occidentală” (p. 106). Revoluția de la 1848 e prezentată succint, dar toate aspectele sale esențiale sunt atinse, atât împotrivirea Rusiei față de cererile revoluționarilor din Țara Românească și Moldova, cât și confruntarea revoluționarilor români din Transilvania cu revoluția maghiară (p. 110-119). Subcapitolul consacrat Unirii Principatelor începe cu anul 1849 și se ocupă atât de acțiunile Marilor Puteri privitoare la cele două state, cât și la cele ale unioniștilor români. Câteva formulări ne-au reținut atenția. Astfel, profesorul Hitchins consideră că retrocedarea sudului Basarabiei către Moldova în 1856 a fost un element „decisiv pentru viitorul curs al relațiilor româno-ruse” (p. 120). Despre Convenția de la Paris, deși o apreciază ca având un caracter liberal, autorul crede că impunea un drept electoral restrictiv, care „împiedica adoptarea reformelor economice și politice liberale, în special o nouă lege de reglementare a relațiilor dintre moșieri și țărani, pe care convenția însăși o recomandase ca urgentă” (p. 123). În ce privește domnia lui Cuza și Unirea Principatelor, ar fi fost de dorit mai multă claritate în exprimare, precizarea faptului că, deși Cuza a devenit domnitorul ambelor, principalele lor instituții (Parlamente, guverne etc.) au rămas inițial separate, potrivit Convenției de la Paris. De aceea a fost nevoie de negocieri pentru unificarea deplină. În rest, reformele lui Cuza, raporturile sale cu diversele grupări politice și cauzele detronării sale sunt corect deslușite (p. 124-130).

Capitolul al patrulea ne-a impresionat prin faptul că sintetizează aproape perfect toate problemele importante cu care s-au confruntat românii și România în anii 1866-1919. Aproape nimic nu lipsește din el: analiza prevederilor Constituției de la 1866 și a rolului ei asupra dezvoltării politice a României în deceniile următoare (p. 132-134), cucerirea independenței și deteriorarea relațiilor cu Rusia (p. 135-139), „soluționarea” problemei evreiești în 1879 (p. 139), teoriile privind modelele de dezvoltare a României propuse de junimiști, sămănătoriști, poporaniști și socialiști (p. 140-146), rivalitățile politice și ideologice dintre liberali și conservatori și rolul lui Carol I în viața politică (p. 147-150), evoluția economiei și a societății (p. 152-158), dezvoltarea literaturii (p. 158-162), evoluția românilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia (p. 163-168), relațiile internaționale până la Primul Război Mondial (p. 168-171), Primul Război Mondial, crearea României Mari și Conferința de la Paris (p. 171-179).

Aspectele care ar fi meritat, după părerea noastră, ceva mai multă atenție, sunt cele legate de situația românilor din teritoriile aflate sub stăpâniri imperiale. Despre Dobrogea nu se spune decât că a fost dată drept compensație României la 1878 pentru pierderea sudului Basarabiei (p. 137), iar Bucovina și Basarabia sunt „expediate” fiecare în mai puțin de o pagină (p. 167-168). Chiar și despre românii din Transilvania informațiile ar fi putut fi completate, căci Memorandumul, de exemplu, nu este nici măcar amintit.

Capitolul al cincilea se ocupă de perioada 1919-1947. Ca și cel precedent, și acesta este o prescurtare a unei părți a lucrării mai vaste realizate anterior, *Rumania 1866-1947*. Și, la fel ca în capitolul anterior, toate problemele esențiale ale evoluției României din acești ani sunt atinse: dezbaterile dintre europeniști și tradiționaliști cu privire la calea evoluției României (p. 182-188), viața politică interbelică (p. 188-198), schimbările din economie și societate (p. 198-205), situația minorităților (p. 205-209), literatura (p. 209-218), relațiile internaționale (p. 218-224), situația României în al Doilea Război Mondial (p. 224-240) și preluarea puterii de către comuniști (p. 240-252). În general, prezentarea este corectă și revelatoare. Ne-au atras atenția însă cifrele referitoare la numărul evreilor uciși în pogromul de la Iași, a celor deportați și decedați în Transnistria: „4.000 de evrei la Iași și în cursul deportării în Muntenia, în 28-30 iunie, de către trupele germane și române”, respectiv „circa 110.000 de evrei au fost deportați în Transnistria între 1941 și 1943 și, din cauza condițiilor înfrigorante, cel puțin jumătate dintre ei au murit” (p. 235). Acestea sunt mult mai mici decât cele din raportul Comisiei Wiesel (14.850 de evrei uciși în pogromul de la Iași¹ și un total între 280.000 și 380.000 de evrei care au pierit în teritoriile aflate sub administrație românească²), care nu este citat. Nu înțelegem de ce au fost adoptate niște estimări atât de „prudente”, când la data publicării acestei lucrări era disponibil un document oficial al statului român, precum respectivul raport, alcătuit de o comisie internațională de experți. Mai ales că numărul romilor deportați și decedați dat de profesorul Hitchins coincide cu cel estimat în raport³: „Aproximativ 25.000 de țigani au fost deportați în Transnistria, dintre care 11.000 au murit, mulți din cauza neglijării nevoilor umane elementare” (p. 235).

Capitolul al șaselea se ocupă de evoluția României în timpul regimului comunist, profesorul Hitchins apreciind ca „uluitoare” consecvența cu care a fost aplicat modelul stalinist „vreme de patru decenii” (p. 253). Și principalele aspecte ale acestei perioade sunt abordate: luptele de la vârful puterii dintre Gheorghiu-Dej și rivalii săi (p. 253-256 și 261-262), reprimarea „dușmanilor de clasă” (p. 258-259), dependența de URSS și modalitățile prin care aceasta era impusă (p. 259-262), desprinderea treptată de sub controlul sovietic (p. 263-264 și 299-303), impunerea modelului comunist în economie (p. 264-272), ideologizarea culturii (p. 272-283), controlul religiei (p. 283-288), politica față de minorități (p. 289-293), relaxarea regimului din anii '60 (p. 293-298), preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu și continuarea de către el a politicii de independență inaugurată de Dej (p. 303-306), „Tezele din iulie 1971” și accentuarea caracterului personal al regimului (p. 306-308), degradarea economiei în anii '70 și '80, însoțită de scăderea dramatică a nivelului de trai și de derularea unor proiecte faraonice fără

¹ Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România, *Raport final*, președintele comisiei Elie Wiesel, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid și Mihail E. Ionescu, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 124.

² *Ibidem*, p. 178.

³ *Ibidem*, p. 245.

valoare economică și socială (p. 308-310), cultul personalității lui Ceaușescu (p. 315), confruntările din cultură, în special cele legate de impactul protocronismului (p. 315-317), politica externă (p. 317), mișcările anticeaușiste (p. 318-319), cauzele și desfășurarea revoluției din decembrie 1989 (p. 319-321). În general, prezentarea este bine realizată, fiecărei chestiuni rezervându-i-se un loc corespunzător, deși ar fi fost de dorit o tratare mai amănunțită a rezistenței anticomuniste și a represiunii din anii '40-'60. Există însă în acest capitol și două informații eronate: la p. 303 se afirmă că, înainte de a muri, „Dej îl desemnase deja ca succesor pe Nicolae Ceaușescu”, iar la p. 321 că, la „22 decembrie, Ceaușescu a decis organizarea unui alt miting al susținătorilor partidului”.

În ultimul capitol, Keith Hitchins prezintă evoluția României de la căderea regimului comunist până la aderarea la Uniunea Europeană. Expunerea conține multe opinii interesante, precum aceea că o cauză a câștigării alegerilor parlamentare și prezidențiale din anul 2000 de către PDSR și Ion Iliescu a fost „deplasarea lui Iliescu din stânga spre centru, de la marxism la social-democrația modernă” (p. 337). Aderarea la UE în 2007, crede autorul, pune capăt „perioadei de tranziție postcomunistă”. O caracteristică importantă a perioadei de după 1989 ar fi continuarea „dezbaterei cu privire la identitate și la modele de dezvoltare” dintre naționaliști și adepții integrării într-o Europă democratică și pluralistă. Iar această controversă legată de identitate și de destinul românilor, după cum o arată ultimele două secole, „nu se va fi încheiat nici după integrarea în Uniunea Europeană” (p. 341-342). Și aici faptele sunt prezentate, în general, corect, dar există și inexactități. Astfel, se afirmă că după înregistrarea FSN ca partid politic, PNL și PNȚCD „s-au retras din FSN” (p. 324), însă în realitate cele două partide nu au făcut parte niciodată din această formațiune. Se mai afirmă că „disputele dintre Roman și tehnocrații educați în Occident, pe de o parte, și Iliescu alături de gradualiștii influențați de ideile comuniste, pe de altă parte, au scos la iveală o contradicție majoră în ceea ce privește atribuirea puterilor executive prin noua Constituție din 1991” (p. 327), iar mai jos se afirmă că aceste dispute „au dus în cele din urmă la căderea Guvernului Roman”. Or, guvernul Roman a căzut cu mai bine de două luni înainte de validarea Constituției din 1991 prin referendum! După ultimul capitol este inclusă și o listă bogată de lecturi suplimentare, atât lucrări generale, cât și lucrări ce se referă la diversele epoci și perioade istorice.

Ajunși la capătul prezentării, credem că lucrarea profesorului Hitchins, în pofida micilor erori pe care le-am depistat, este una foarte interesantă, provocatoare chiar în unele pasaje, și merită citită atât de simpli amatori de istorie, cât și de cei ce au preocupări mai serioase în acest domeniu. Este însă supărătoare pe alocuri lipsa unor lămuriri suplimentare, care să clarifice, de exemplu, statutul unor provincii în anumite perioade istorice. Fără ele există riscul ca un cititor ce nu are cunoștințe prealabile despre istoria României să nu înțeleagă de ce și cum s-a ajuns la alăturarea lor la această țară.

O mențiune aparte merită problema traducerii. Nu ne permitem să ne pronunțăm asupra exactității ei din punct de vedere literar. Dar în numeroase locuri din carte se folosesc termeni istorici inadecvați, ca „domnitorul Transilvaniei” (p. 49), în loc de principele sau conducătorul Transilvaniei; „Sfatul de obște” (p. 83) în loc de Sfat Domnesc sau Divan; „Mănăstiri devotate” (!!!) (p. 85), în loc de mănăstiri închinat; „Boierii patrioți” (p. 92), în loc de boierii pământeni; „desființarea iobăgiei” în Țara Românească (p. 96), în loc de desființarea clăcășiei etc. În analiza Constituției de la 1866 se spune că aceasta prevedea că singura cauză de expropriere era „bunăstarea generală”, în loc de „utilitatea publică” (p. 133), după cum scrie în textul original al actului fundamental. Iar la p. 340 găsim o confuzie devenită clasică, după ce până și un candidat la funcția de

ministru a făcut-o în urmă cu câțiva ani: se afirmă că decizia de începere a negocierilor formale cu România „în vederea aderării la UE” a fost luată de Consiliul Europei, în loc de Consiliul European, cum ar fi fost corect.

Credem că o editură atât de importantă precum Polirom, una dintre cele mai mari din România, ar trebui să facă un efort și, la traducerea unor lucrări științifice, să se folosească de consultanți specialiști în domeniu. Altfel există riscul real, deja concretizat la traducerea acestei lucrări, al folosirii unor termeni inadecvați, care nu țin cont de denumirile consacrate ori chiar al unor confuzii ușor de evitat de către un cunoscător, precum aceea dintre Consiliul Europei și Consiliul European.

Sebastian-Dragoș Bunghez

Maciej Janowski (ed.), *Drogi odrębne, drogi wspólne. Problem specyfiki rozwoju historycznego Europy Środkowo-Wschodniej w XIX-XX wieku* [Căi separate, căi comune: chestiunea specificului dezvoltării istorice în Europa Centrală și de Est în secolul al XIX-lea și al XX-lea], Warszawa, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2014, 426 p.

Lucrarea de față este rezultatul unui proiect desfășurat începând cu 2012 în cadrul Institutului de Istorie al Academiei Poloneze de Științe din Varșovia, proiect ce a reunit istorici din Europa Centrală și de Est. Ariile de cercetare ale acestora acoperă domenii, epoci și metodologii din cele mai variate, incluzând istoria intelectuală a ideii rasiale în regiune (Maciej Górny), sistemul economic existent în Regatul Polon medieval (Krzysztof Kowalewski), identitatea urbană asumată în modernitate de către centre imperiale precum Budapesta sau Bratislava (Maciej Janowski, Aleksander Lupienko) și, nu în ultim rând, nașterea și dezvoltarea fenomenelor specifice societății de masă în regiunea vizată, cum ar fi mișcările de emancipare a femeilor sau antisemitismul politic (Magda Gawin, Grzegorz Krzywiec).

După cum indică însuși titlul, cartea colecționează o serie de studii menite a identifica, prin decelarea unor mecanisme sociale bine definite la scară micro, gradul de specificitate sau, dimpotrivă, de sincronizare a dinamicilor acestei regiuni în raport cu dezvoltarea ariei geografice raportate în genere prin opoziție la realitățile locale, și anume Europa de Vest. Fără a-și propune să tematizeze condiția relativă și fluctuantă a granițelor central-est europene și să problematizeze încărcătura normativă acordată în genere de opinia publică și de literatură regiunilor cunoscute ca *Vest*, *Est*, *Centru*, volumul analizat are ambiția de a investiga dintr-o perspectivă interdisciplinară așa-numita „cale atipică”, concept care a făcut carieră în științele socio-umane ale secolului trecut, fiind asimilat teoriilor legate de tipologia modernizării societăților „întârziate” din punct de vedere economic.

În fapt, „calea atipică” sau „calea aparte” – categorie ce se definește necesar prin antiteză la „normalitatea” dezvoltării de tip occidental, în special britanice, care, în epoca modernă, a prezentat sinonimie între avântul industrial, democratizarea politică și afirmarea libertăților individuale – este o ipostază a influenței metode analitice, cu aplicabilitate egală în sociologie, istorie și economie, cunoscută sub denumirea de „dependența de trecut” („path dependency”). În ce măsură evoluția de tip central-est european a fost atipică, în ce măsură se poate vorbi despre o cale vestică „normală”, în ce măsură această ecuație poate fi inversată, în ce măsură determinismul istoricist, cu

ajutorul căruia fenomenele prezentului se explică prin raportare la trecut, este o metodă viabilă, sunt întrebări esențiale la care studiile din acest volum încearcă să răspundă direct, dar și indirect prin intermediul unor trimiteri cronologice și tematice distincte de perioada și aria geografică menționate în titlu.

Astfel, se poate considera că două studii din carte, *Proces emancypacji kobiet polskich do obywatelstwa (1863-1919)* [„Calea către emanciparea femeilor poloneze (1863-1919)”] (p. 169), autor Magda Gawin, și *Najpiękniejsza strona naszych dziejów? Rozwój terytorialny i paradygmat narodowej wyjątkowości w niemieckiej i polskiej historiografii XIX wieku* [„Cea mai frumoasă pagină a istoriei noastre? Dezvoltarea teritorială și paradigma specificității naționale în istoriografia germană și poloneză a secolului al XIX-lea”] (p. 95), de Adam Kozuchowski, identifică mecanismul lui „path dependency”, și anume cum funcționează acesta în ambele sensuri, pozitiv și negativ, în istoriografia oficială a țărilor de referință. Autorii articolelor semnalează permanenta tentație a unor figuri publice ale vremii, istorici sau politicieni, de a recurge la contextul istoric (în detrimentul celui economic) pentru explicarea unor chestiuni naționale sau sociale „controversate”, precum discrepanța statutului femeilor în teritoriile poloneze aflate sub ocupație străină în secolul XIX sau sursele decăderii politice ale statului polonez în secolul XVIII. *Proces emancypacji kobiet...* identifică felul pozitiv al lui „path dependency” de a funcționa, sugerând că atipismul regiunii central-est europene are în spate realități istorice. Concret, spre deosebire de Anglia timpului, unde femeile au obținut acces la slujbe plătite și la o viață independentă la oraș din motive economice¹ sau umanitare, legate de activarea politică a categoriilor defavorizate, în Polonia de sub administrația rusă, femeile s-au emancipat profesional și social ca urmare a unei traume istorice: Insurecția din 1863 și represaliile ce au urmat (cu trimiterea masivă a populației masculine în exilul siberian) au avut un impact demografic, femeile fiind nevoite să preia rolul taților, soților, fraților pe toate planurile (p. 175, 176). Articolul sugerează că modelul emancipării femeilor în regiunea studiată este cel al unui fond, al unei realități, ce a precedat forma, ideea (p. 173), în timp ce în Anglia s-a cristalizat inițial idealul ce a fost accelerat ulterior către realizare de realitățile economice. Paradigma unei idei ce a precedat realitatea socială și economică îi este însă cunoscută cititorului român ca teoria fundamentală a „căii aparte” românești, în varianta elaborată de cercul Junimii. Astfel, articolul menționat devine interesant prin aceea că indică o posibilă specificitate în calea considerată „normală” *per se* a Angliei, și implicit un curs firesc în calea considerată atipică a Europei Centrale și de Est.

O scurtă divagație permite constatarea existenței unei întregi categorii de observatori socio-politici de ieri și de azi care au elaborat asupra fragilității limitei dintre „normalitate” și „atipism” în ce privește dezvoltarea unei societăți/regiuni. Pe filieră romantică, cele mai multe voci s-au ridicat în favoarea specificității (după cum vom vedea mai jos, Romanticismul politic a cultivat înclinația către excepționalism), însă au fost și opinii în favoarea sincronismului în dezvoltare (ex., teoreticianul literar de factură liberală E. Lovinescu, în cazul românesc) și a transferului de idei între culturi din cele mai diferite (ex., sociologul de sorginte marxistă L. Krzywicki, în cazul polonez). De la sublinierea notei aparte pe care regiunea o face în cadrul istoriei și economiei europene (de pildă, teoreticianul politic maghiar I. Bibó) și până la modelul „excepționalismului american” (Janowski, p. 22) descris de gânditorii europeni

¹ Aceasta din urmă, ca rezultat al decăderii comunităților rurale în fața așezărilor urbane în contextul industrializării.

începând cu secolul XIX (Al. de Tocqueville, W. Sombart), ipoteza unei diferențe existente între propriul caz și restul continentului/societăților a preluat statutul unei axiome, transformându-se într-o ipostază a „normalității”, dat fiind că propriul context era ridicat la rangul unui principiu universal. De partea cealaltă, tabăra celor ce au identificat caracterul uniform al dezvoltării și similitudinea ideilor ce au stat la baza acestui proces au exagerat proporția lucrurilor în sens opus, concentrându-se exclusiv pe principii universale și nedorind să accepte particularism geografic, cultural sau social (cazul marxiștilor este notoriu). Cea mai spectaculoasă tabără însă este a celor care au căutat să inverseze categoriile, susținând că, statistic vorbind, înapoierea economică însoțită de autoritarismul politic este regula, în timp ce premisele dezvoltării de tip englez, așa cum s-au conturat ele în secolul XVII, se întâlnesc la un număr restrâns de cazuri, fapt ce le ridică la rangul de excepție. Unul dintre suporterii acestei viziuni este economistul Robert P. Brenner.

Revenind la cel de-al doilea articol, *Najpiękniejsza strona naszych dziejów?...*, acesta arată în schimb ipostaza negativă a lui „path dependency” prin aceea că modelul continuității unor teme istorico-culturale a fost invocat în varii contexte pentru a justifica chestiuni politice la zi, mai mult sau mai puțin inocente. O temă relevantă este cea a lui *translatio imperii* care, în istoriografia germană, a tematizat dezvoltarea politică a statului german de-a lungul secolelor ca reprezentând un continuum-structural și ideatic, de la începuturile Evului Mediu și până la statul Hohenzollernilor (p. 98), justificând astfel tendințe de centralizare statală, autoritarism politic și expansiune teritorială. Articolul compară cazurile polonez și german, și identifică mecanismul prin care istoriografiile celor două țări și-au construit un model al atipismului (p. 96). Astfel, statele medievale au fost idealizate, slujind drept contrapondere unor momente mai puțin glorioase ale prezentului precum partiționările (cazul Poloniei) sau expansionismul (cazul teritoriilor germane). Momente specifice ale celor două istorii, precum uniunea personală cu Lituania (în contextul Poloniei medievale – p. 100) sau acapararea Burgundiei (în contextul german – p. 101), au fost ridicate la rangul de modele pentru alte state ale timpului².

Localizată în contextul iluminist, cunoscut prin preocuparea de a integra istoriile particulare într-o unică narațiune universalistă, ideea existenței unei căi singulare de progres (Janowski, p. 8) a fost pusă ulterior, înspre sfârșitul secolului XVIII, sub semnul întrebării, urmând a fi asediată în numele specificității locale, naționale, culturale în timpul Romantismului (Janowski, p. 9). Atunci s-a încetățenit în sfera publică viziunea conform căreia structurile instituționale și morale ale unei comunități trebuie privite în propriul context, fiind strict compatibile cu dinamica locului respectiv; cu alte cuvinte, s-a instituit o înclinație generică înspre atipism, inventându-se totodată tot atâtea particularități câte proiecte politice și programe sociale se fermentau în turbulenta eprubetă a emancipării naționale. Pe scurt, atipismul a căpătat o conotație preponderent pozitivă. Legat de acest aspect, volumul de față include un articol al Joannei Nalewajko-Kulikov, *Stan umysłu: przypadek żydowskiej wielojęzyczności w Europie Środkowo-Wschodniej* [„Expresia spiritului: cazul multilingvismului comunității evreiești din Europa Centrală și de Est”] (p. 207), care se referă la multilingvismul comunităților iudaice din regiune, nevoite să adopte o limbă domestică, să performeze profesional și social în limba comunității dominante, în timp ce proiectele politice ale elitei comunitare iudaice se îndreptau

² Viziunea statului german ca unificator al creștinătății occidentale a fost tot timpul tematizată în detrimentul „expansionismului de tip francez”, p. 102.

către adoptarea unei a treia limbi, cea națională (ebraica sau chiar idiș) (p. 211, 212). În plus, lipsa unor scrieri laice într-o limbă standard (fie din cauza restricțiilor religioase, fie din cauza restricțiilor politice) a avut ca rezultat necesitatea cunoașterii altor limbi pentru satisfacerea nevoilor de lectură (p. 211). Deși cazul plurilingvismului nu este specific comunităților iudaice³, după cum recunoaște și autoarea, articolul reușește să arate legătura existentă între această particularitate și calitatea de a fi la limita dintre culturi, de a evolua cu ușurință printre multiple discursuri, experiențe și proiecte. Aspectul pozitiv al cunoașterii mai multor limbi în cazul evreilor din regiune⁴ constă în faptul că noțiunea de multilingvism funcțional a înlocuit conceptul de monolingvism ca parte integrantă a culturii politice a comunităților dominante (p. 221).

Accentul pe unicitatea ideii de progres s-a combinat fericit cu tendința opusă, romantică, rezultând interpretarea dialectică hegeliană (Janowski, p. 9-11), care a fost la rândul ei revizitată în cadrul paradigmei sociologice marxiste a secolului XIX, care a integrat particularismele locale într-o tendință generală de dezvoltare menită să se manifeste pretutindeni identic. Contribuția marxistă, cu al său potențial polemic (izvorât din raționamentul conform căruia este necesar ca stadiile de dezvoltare prevăzute inițial să se dezvolte și, respectiv, să se consume, pentru ca, compromițându-se, să dea loc așteptatei revoluții socialiste), a slujit drept fundal tendinței de a relativiza noțiunile despre ceea ce înseamnă cale atipică, ceea ce înseamnă cale generică. Concret, negocierea dintre cazul rusesc, considerat atipic conform ortodoxiei marxiste, ce prevedea industrializarea și proprietatea privată drept condiții *sine qua non* ale stadiului capitalist al unei societăți, și posibila lui integrare în conceptul socialismului universal dezvoltat de Marx confirmă această fluidizare a conceptelor de cale atipică/cale generică. Contextul românesc în secolul XIX este un bun exemplu în acest sens, dat fiind că marxiștii români, influențați de gândirea social-democrată germană (care a reprezentat răspunsul reformist la radicalismul marxist), au avut meritul de a adapta cultul specificității, așa cum a fost tematizat de cercul maiorescian al Junimii, la propriile teorii universaliste. Teoreticianul marxiștilor, C.D. Gherea, a recunoscut o cale atipică română, „forma fără fond”, ca fiind exprimată în „neoiobăgie” (ex., o țară prezentând fundamente legale occidentale și totodată o structură agrară de sorginte medievală), însă a ridicat-o la rangul de regulă generală cu aplicabilitate țărilor nedezvoltate economic, inspirând trendul sincronist reprezentat de cercul lui Lovinescu, ce a tematizat calea generică, de modernizare, și anume cea reprezentată de Europa Occidentală de la începutul Evului Mediu încoace.

După ce am trasat în linii mari ambițiile cărții, am menționat reperele istorico-intelectuale ale ideii de „cale atipică”, am analizat acele articole ce au propus o viziune aparte asupra acestui concept al specificității, fie prin inversarea balanței tipic/atipic, fie prin valorizarea pozitivă a atipicului, a sosit momentul să facem referire la formele și utilizările pe care „calea atipică” le-a luat în cadrul contextului german, luând generică denumire de *Sonderweg*, teoria cu aplicabilitate preponderentă la evoluția istorică a unei societăți, spre deosebire de conceptele descrise până acum, ce luau în discuție dezvoltarea văzută ca proces general. Densitatea materialului publicat și intensitatea

³ Aristocrația poloneză vorbitoare de franceză în spațiul domestic și de poloneză/germană/rusă în cel public; comunitatea poloneză în genere aflată sub dominație străină.

⁴ Deși în articol se face referire la comunitatea iudaică central-est-europeană, cifrele indicate reflectă în special cazul Imperiului Rus, iar criteriile de selecție a datelor nu sunt foarte clare.

dezbatelor pe tema „căii atipice” germane recomandă varianta dezvoltată în istoriografia germană ca punct de reper teoretic pentru alte contexte ale regiunii.

Sonderweg (în traducere din germană, „calea aparte”) a apărut în contextul întrebării legate de cum a fost posibilă apariția național-socialismului german. În acest sens, *Sonderweg* elaborează un model de a citi istoria pornind de la teoriile „caracterului național”, asimilat în arealul german, pe filieră prusacă, înclinației către autoritarism și intoleranță (Torsten Lorenz, *Niemiecka droga odrębna. Geneza, rozwój i uhistorycznienie pewnej Master Narrative* [„Calea atipică germană. Geneza, dezvoltarea și istoricizarea unei anumite „narațiuni generice”], p. 35); esența teoriei arată că „perioada dintre Revoluția de la 1848 și epoca național-socialismului german s-a definit printr-o derogare de la principiile democrației liberale, vizibilă în caracterul și natura puterii în Imperiu, în atitudinea burgheziei și a elitei față de politică, administrație și societate” (Lorenz, p. 37). Această viziune s-a conturat treptat și a fost rezultatul amalgamat al opiniilor istoricilor de cele mai diverse orientări din spațiul public german. „Încă din timpul războaielor napoleoniene, gânditorii germani s-au distanțat de ideile revoluționare franceze, iar identitatea națională a fost definită prin opoziție față de Franța” (Lorenz, p. 37), urmând ca după formarea statului german (1870), ideea unicității naționale să capete preponderență în fața idealurilor universaliste ale Revoluției de la 1848. La începutul secolului XX, istorici conservatori precum Otto Hintze au descris Germania wilhelmiană ca o culme a istoriei germane, astfel că, în accepția lor, structura socială a Imperiului German și rolul internațional al acestuia nu trebuiau analizate după criteriile localizabile în Europa de Vest (Lorenz, p. 38). Rezultatul Primului Război Mondial a confirmat ideea unicității deja internalizate de societatea germană, care a văzut în Republica de la Weimar „un organism străin, format după niște criterii ale normalității, altele decât cele reprezentate de spațiul german” (Lorenz, p. 39). Pe acest fundal, al sentimentului anti-republican, naștii nu au făcut decât să preia din istoriografia de dreapta teza „căii germane” și să o aplice la ideologia populistă a celui de-al Treilea Reich. După 1945, dezbaterea publică germană a fost dominată de teza continuității dintre statul militarist prusac și cel hitlerist, urmând ca în anii '70, perioada în care dezbaterea *Sonderweg* a intrat în faza finală, în a sa contribuție la istoria Imperiului German, istoricul Hans-Ulrich Wehler a lansat teza conform căreia modernizarea socio-economică a Imperiului nu a fost necesar însoțită de democratizarea socială și politică (Lorenz, p. 40).

Acest istoric al ideii de *Sonderweg* poate fi corelat în mare cu etape distincte. În primă fază, înțelesul pozitiv al ideii de „atipism german” a fost marca ideologiei naziste, însă ulterior, înspre finalul războiului, în cercurile emigrației germane din SUA, aceasta a luat o conotație negativă, ce se va menține până în anii '70 în Republica Federală Germană (Lorenz, p. 37). La această viziune vor contribui și neo-marxiștii anglo-saxoni din acea perioadă (ca D. Blackbourn și G. Eley) care au considerat că modelul dezvoltării reprezentat de țări precum SUA, Franța sau Anglia a fost idealizat, mai bine spus absolutizat, astfel că, în acest tablou maniheist, modelul dezvoltării germane nu putea fi decât atipic (Lorenz, p. 41). Tot în acea perioadă, teoreticienii tipologiei modernizării sud-americane, adepții ai viziunii căilor multiple de dezvoltare, au conchis că democrația americană și cea britanică sunt mai degrabă excepții⁵. Faza actuală a ideii de *Sonderweg* este una în care această metodă de analiză istorică nu mai reprezintă un

⁵ După cum s-a menționat mai sus, referitor la Robert Brenner.

trend al istoriografiei germane, care este axată pe comparativism, și, prin urmare, nu mai vede cu ochi buni singularitatea istorico-culturală.

Deși, după cum s-a indicat mai înainte, teoria *Sonderweg* se referă în special la cazul german, accentuându-i atipismul acestuia și, implicit, „normalitatea” Vestului, ajustarea ei la alte contexte se poate dovedi productivă prin imaginea exhaustivă pe care o are asupra societății, în interiorul căreia realitățile politice, economice, instituționale și culturale se aranjează asemeni unor straturi ce pot fi interpretate diacronic. Unele din concluziile decelate din articolele volumului de față sugerează acest lucru.

Aceste contribuții se ordonează în patru mari părți tematice: „Istoria ideii”, „Strategii fără stat”, „Memorie și stereotip”, „Orașe”. Prima parte, „Istoria ideii”, se axează pe modalitățile în care conceptul de „cale atipică” a fost tematizat și dezvoltat în contexte din cele mai diferite, pornind din spațiul finlandez și ajungând până la cel românesc. Filiația dintre teoria *Sonderweg* și elaborările locale este sugerată în articolul *Gorzki triumf. Biologizacja charakteru narodowego w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku* [„Triumf îndoielnic: biologizarea caracterului național în Europa Centrală și de Est în secolul al XX-lea”] (p. 115), unde Maciej Górny arată, printr-un demers comparativ, cum teoriile purității ariene de tip german au fost implementate în spațiul sârb, ucrainean, polonez pentru a sublinia autenticitatea originilor etnice ale acestor popoare, inițiindu-se astfel un fel de teorie a specificității în interiorul specificității. După spusele autorului, acest demers de reconstituire a rădăcinilor după o agendă dată „era menit să găsească pentru propriul popor un loc potrivit în ierarhia rasială europeană, de așa manieră încât și specialiștii germani în domeniu să o accepte” (p. 125).

În virtutea teoriei *Sonderweg*, a doua parte, „Strategii fără stat”, are la bază ideea unui „atipism” polonez *per se*. „Calea atipică” poloneză este considerată chiar absența statului în secolul XIX, fapt ce a dus la cultivarea unei anumite culturi politice în secolul XX, după reconstrucția statală, dar mai ales a favorizat adoptarea unor strategii de menținere a conștiinței naționale, specifice arealului polonez care, datorită contextului dat, nu a putut avea propriile instituții de reprezentare politică și culturală într-o epocă ce s-a definit eminamente prin construcție statală și inventare/reinventare națională. Contribuția *Inner City. Sfera prywatna i publiczna w Warszawie i zaborze rosyjskim pomiędzy powstaniem styczniowym a I wojną światową* [„Orașul din interior. Sfera privată și publică din Varșovia și din alte teritorii de sub administrația rusă între Insurecția din 1863 și Primul Război Mondial”] a Magdei Micińska (p. 157) discută despre importanța sferei private în contextul polonez, unul în care școlile erau rusificate, iar slujba în armată avea ca scop crearea unor cetățeni loiali dinastiei Romanov (p. 158). Atâta vreme cât viața publică era relegată spațiului privat, granița dintre privat și public s-a fluidizat, accentuându-se în același timp limitele dintre „polonez – străin”, „prieten – dușman”. Acest fenomen a fost posibil prin existența unor saloane literar-artistice, universități populare, care au îndeplinit funcții politice. Autoarea articolului observă că acest tip de instituții informale ce au contribuit la menținerea identității naționale se pot întâlni și în alte contexte din regiune precum spațiul ceh, slovac sau ucrainean, însă „nicăieri nu au avut un rol mai important de conservare a valorilor naționale, ca în Varșovia de după 1863” (p. 167). Legată de inexistența organelor de reprezentare politică pentru polonezii de sub administrație rusă este și concluzia altui articol al acestei părți (*Slużba u obcych-wyбір czy konieczność?* [„Slujba pentru străini: alegere sau necesitate?”], p. 191), autor Mariusz Kulik, care vede în paradoxul situației soldaților de o anumită naționalitate luptând pentru un alt stat, ca cetățeni ai acestuia, o „cale atipică” a polonezilor în epoca dată.

Partea a treia, „Memorie și stereotip”, are ambiția de a arăta gradul în care niște teme vehiculate în spațiul public polonez sau ceh, precum „chestiunea evreiască”, „opțiunea occidentală vs. orientală în alegerea modelului de dezvoltare”, au fost văzute ca parte integrantă a unui specific local. Articolele acestei unități tematice tratează felul în care transferurile culturale s-au petrecut între Polonia și alte medii, fie și îndepărtate precum cel oriental, formele pe care procesele de asimilare, imitație le-au luat în varii contexte și momente, dar și gradul în care raportarea la „celălalt” trăind în aceeași societate a fost asemănătoare sau nu „căii normale” occidentale, cu alte cuvinte, a fost excluderea străinilor un stereotip central-european?

Partea a patra, „Orașe”, descrie modalitatea prin care arhitectura publică a unor orașe precum București, Varșovia, Budapesta a răspuns unor nevoi de recunoaștere politică în plan internațional și de reprezentare la nivel intern a unor simboluri fie etnice, fie naționale, fie regionale. Teoria atipismului ce se remarcă în acest capitol este una asemănătoare „formeii fără fond” prin aceea că marca orașului central-european constă în existența unor construcții reprezentative, care au fost ridicate înainte de constituirea orașului ca un întreg coerent, astfel că „ceea ce este reprezentativ precedă ceea ce este de reprezentat” (*Stolica na peryferii: specyfika rozwoju wielkiego miasta w Europie Środkowo-Wschodniej* [„Orașul la periferie: specificul dezvoltării orașelor mari în Europa Centrală și de Est”], de Maciej Janowski, p. 369).

Parcursând această carte, cititorul român are ocazia de a reflecta asupra similitudinii, dar și diferențierilor dintre propriul context și cele prezentate aici. Astfel, va fi ușor de făcut corelația între tema salonului politic în mediul varșovian și rolul cultural pe care salonul Junimii l-a avut în mediul ieșean și, ulterior, bucureștean. De asemenea, articolul lui Oskar Mulej, *Narodowi liberalowie i ich spuścizna. Z dziejów „dewiacji” środkowoeuropejskiej tradycji liberalnej, 1867-1918* [„Liberalii naționali și moștenirea lor. Din istoria „deviației» tradiției liberale central-europene, 1867-1918”], din prima parte (p. 137), legat de tipologia naționalistă a liberalismului din regiune, va constitui un prilej de reflecție asupra liberalismului românesc prin punerea acestuia într-un context extins, inclusiv balcanic. Evident, articolul ce analizează simbolistica Bucureștiului pe parcursul a 100 de ani, în perioada 1806-1906, va fi o sursă de inspirație prin prisma viziunii diacronice pe care o are asupra istoriei moderne a României (autor Błażej Brzostek, *Rumuńska droga szczególna w pejzażach Bukaresztu 1806-1906* [„Specificul românesc așa cum se identifică din peisajul Bucureștiului în perioada 1806-1906”], p. 339). Nu în ultim rând, articolul lui Mikołaj Getka-Kenig, *Islamski Orient i praktyka self-fashioning na ziemiach Rzeczypospolitej przełomu XVIII i XIX wieku: w stronę pytania o „środkowoeuropejskość” polsko-litewskiego orientalizmu* [Orientul islamic și practica auto-inventării pe teritoriile poloneze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea: reflecție asupra central-europenității orientalismului polono-lituanian], din partea a treia (p. 229), ce tratează fascinația aristocrației poloneze din secolele mai sus-menționate, va releva indirect lucruri interesante despre tipicul transferului cultural românesc, ca de pildă faptul că polonezii au împrumutat stilul maur în arhitectură și, în genere, alte motive culturale orientale, pe filieră franceză, deci occidentală, pe când, se poate spune, spațiul românesc a importat forme vestice, precum constituționalismul, pe filieră estică (precum Regulamentele Organice prin intermediul administrației rusești, în prima jumătate a secolului XIX).

Desigur, toate aceste idei, opinii, motive comune trebuie nuanțate și dezvoltate în studii de sine stătătoare, însă discuția asupra existenței unei „căi atipice” a regiunii, asupra gradului în care aceasta a fost „inventată” de către istorici și politicieni sau

într-adevăr internalizată de către opinia publică, devenind parte integrantă a psihologiei naționale este, fără îndoială, una foarte utilă în actualul context, cel al unei permanente re poziționări de identități și valori etnice și culturale.

Raluca Elena Goleșteanu

Mihai Cojocariu, *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2010, 240 p.*

Studentii care au urmat cursurile Facultății de Istorie și Filozofie a Universității din Iași în a doua parte a anilor optzeci au avut privilegiul, datorită mai ales unor împrejurări nefericite (blocarea posturilor în universități), de a se întâlni cu o pleiadă de asistenți (seminariști) excelenți. Pe lângă regretații Mihai Timofte și Gheorghe Pungă sau profesorii de acum Gheorghe Cliveti și Florin Al. Platon, înclinați mai curând spre a dezbate teme și tendințe la zi, asistentul Mihai Cojocariu făcea o figură ușor distinctă: bonom, dar mai puțin expansiv, sceptic, chiar conservator, în sensul comun al termenului. Ținea seminariile la disciplina de *Istoriografie generală* a profesorului Vasile Cristian și foarte probabil mulți dintre studenții de atunci își amintesc cu recunoștință de acele seminarii: mereu aplicate, critice, polemice, adesea în răspăr cu tot ce știau până atunci.

Între timp, Mihai Cojocariu s-a specializat în problematica deceniului de la mijlocul secolului XIX, în care s-a pregătit și realizat unirea Principatelor. Temperamentul său mai curând discret, aparent incomunicativ, l-a proiectat într-un fel de penumbră, în ce privește notorietatea publică, desigur cu excepția cercului, altminteri restrâns, de cercetători ai secolului XIX. În aceste chestiuni, opinia sa este însă așteptată și respectată.

După un volum cu caracter monografic¹, istoricul revine acum cu o culegere de studii care se circumscrie aceleiași problematici, dar nu numai. Volumul conține douăsprezece studii. În scurta sa *introducere*, istoricul ieșean ne atrage atenția asupra grilei („cheia”, cum precizează el însuși!) în care ar trebui să citim acest volum. Din păcate, se arată excesiv de prudent, ca și cum ar păși pe un teren minat, de aici probabil și o anumită inadecvare, obscuritate în expresie. Stilul, neobișnuit de aluziv în raport cu restul volumului, nu-l servește prea mult. Astfel, d-sa ne atrage atenția asupra „enigmelor” imbatabile care au însoțit configurarea demersului istoriografic asupra unirii, a fantasmelor și clișeele din jurul acestui eveniment. Prin urmare, ne îndeamnă să „redăm oamenilor și întâmplărilor dimensiunile lor reale”, dar în același timp ne spune că „întreprinderea nu poate fi decât anevoioasă și realizabilă doar secvențial”, întrucât separarea „realității” de „legendă” nu trebuie să se facă prin „neantizarea” celei din urmă, pentru că legenda, în felul ei, ocultând punctul de plecare, se îmbogățește mereu, „jucând”, *post-festum*, rolul de realitate istorică. Mai departe, profesorul Cojocariu crede că „istoricul trebuie să fie nu doar judecător de oameni, integru și necruțător, ci și unul de suflete: pentru că adesea, când «probele» sunt neîndestulătoare, se impune să luăm în considerare și pasiunile curat omenești” (p. 7 sq.). Dar, dacă lăsăm

¹ Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1995. Volumul a fost distins cu premiul „Mihail Kogălniceanu” al Academiei Române.

la o parte aceste considerații, care nu reprezintă nici pe departe punctul forte al volumului, mesajul principal al autorului este că demersul său implică înainte de toate o reîntoarcere la surse și la o lectură istorică mai puțin schematică.

Primul studiu este consacrat interogării „lecturii” pe care poetul Dimitrie Bolintineanu, unul dintre căzușii pașoptiști „de rândul al doilea, dar excepțional de prolific ca scriitor și publicist”, ne-a lăsat-o asupra exilului pașoptist (*Exilul politic de după 1848 și „chestiunea română: din perspectiva lui Dimitrie Bolintineanu*). Analiza pe care o face modului în care Bolintineanu, unul dintre puținii independenți, neafiliați unei grupări sau alteia din exil, se raportează la experiența exilului este mai întâi de toate lipsită de orice patetism sau tentație hagiografică. Este aproape o fișă clinică: rece, empatică atât cât este necesar, contextuală.

Contează de aceea mai puțin concluziile autorului. Se poate distinge mai ales finețea unora dintre observații și intimitatea surselor, îndeosebi cele memorialistice. Ca peste tot, istoricul Mihai Cojocariu plonjează în epocă, pare un fel de martor omniscient, dar nu rămâne în nici un moment captiv acelei lumi. Înțelege de aceea ca nimeni altul relațiile dintre membrii exilului, este ironic și cald deopotrivă, empatic și caustic. Precum un veritabil prozator, este un pictor de caractere: „Astfel, descurajările lui Bolintineanu sunt trecătoare. Nici nu are prea mult de pierdut, pentru că îl devorează mania scrisului: el face parte din acea categorie de oameni care socotesc că tot ceea ce vorbesc, tot ceea ce gândesc trebuie să publice. Întotdeauna au fost astfel de oameni, nici azi nu lipsesc” (p. 15).

Mai puțin spectaculos în aparență, studiul consacrat manierei în care N. Iorga a prezentat în contribuțiile sale istorice unirea Principatelor (*Unirea Principatelor în viziunea lui Nicolae Iorga*) oferă câteva observații interesante: simpatia lui Iorga pentru unioniștii moldoveni, ca și pentru unionismul moderat în general, atracția acestuia pentru „formulările memorabile” etc. Toate acestea ar fi trebuit poate mai bine proiectate în cadrul istoriografiei iorghiste.

Studiul următor este de asemenea o privire istoriografică asupra unui istoric oarecum uitat, un „cronicar întârziat”, Manolache Drăghici (*O lansare de carte în 1857: Manolachi Drăghici, Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*). Aici, autorul lansează o ipoteză spectaculoasă: lucrarea a avut o agendă politică ascunsă și apariția sa a servit proiectului separatist din jurul lui Mihail Sturdza, „un «monument» închinat identității statale a Moldovei, un ardent manifest separatist și, nu mai puțin, o operă compusă în anturajul și în folosul «partidei» fostului domnitor Mihail Sturdza” (p. 34).

Dar dincolo de această teză, ca și în alte situații, reconstituirea istorică în sine este cu adevărat memorabilă. Demonstrația este strânsă, densă. Intimitatea epocii este impresionantă. Legături genealogice, legături politice, legături de interese sunt recompuse și decriptate cu un fel de voluptate calmă.

Următoarele studii au ca subiect explicit problematica unirii Principatelor: *Un aspect puțin cunoscut din istoria Adunărilor ad-hoc: adunările Preparatorii; Mihail Kogălniceanu în Adunarea ad-hoc a Moldovei; Un candidat la tronul Moldovei (1858-1859): Petre P. Mavrogheni; „Ipoteza masonică” cu privire la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Principatelor Unite; Alexandru Ioan I Cuza: câteva aspecte privind alegerea și primele zece zile de domnie*. Fără a aduce teze spectaculoase, autorul lansează piste, face nuanțe, recompune ambianța epocii fără emfază și cu o enormă pasiune a detaliilor de atmosferă. Tonul celebrativ este de aceea suportabil.

Dintre toate, prin tematica sa, cel mai spectaculos este firește studiul consacrat problemei masonice („*Ipoteza masonică*” cu privire la alegerea lui Alexandru Ioan Cuza

ca domn al Principatelor Unite). Profesorul Cojocariu respinge firește rolul decisiv al masoneriei în problema unirii Principatelor, cu argumente logice și factuale decisive.

O altă categorie de studii are o legătură indirectă, de fapt mai curând presupusă, cu unirea. Astfel, studiul cu privire la „răscoala” („revoluția”) *elevilor din Iași (1857-1858)* tratează un subiect aparent apolitic: un conflict în interiorul corpului profesoral din capitala Moldovei, între profesorii moldoveni și Al. Papiu Ilarian. Și aici, autorul decriptează o semnificație politică și îl plasează în contextul luptelor politice în legătură cu unirea, căci, după cum ne sugerează profesorul Cojocariu, politica se făcea și atunci sau poate mai ales atunci prin interpuși, prin oameni de față.

De asemenea, studiul privitor la „*problema evreiască*” în contextul luptei pentru unirea Principatelor tratează un subiect care pare lipsit de orice potențial în sensul temei generale a volumului. Teza autorului este că apariția problemei evreiești, ale cărei începuturi erau plasate până acum la 1866, trebuie antedată cu cel puțin câțiva ani. Opinia sa îmi pare că are destulă întemeiere: este destul să vezi discuțiile din Adunarea Obștească Unită din acei ani!

Ultimele două articole tratează de asemenea un subiect puțin abordat, cel puțin de către istorici, calomnia prin presă, probabil, primele procese de difamație prin presă din lumea românească: *Primul proces de presă în Moldova: Mihail Kogălniceanu împotriva lui Dimitrie Danu; Al doilea proces de presă în Moldova: Jean Alexandre Vaillant împotriva redacției jurnalului „Steaua Dunării”*. Tema este generoasă și dificilă, pentru că trebuie să se discute nu doar asupra efectelor paradoxale ale legii presei din mai 1856 din Moldova (prima lege de acest fel din Principate), ci și despre limitele și limitările presei, despre presa ca instrument pentru lupta politică, derapajele libertății de expresie și mizele politice, în contextul luptelor electorale din anii 1857 și 1858, primele competiții politice deschise în lumea românească. Profesorul Cojocariu arată cum pe de o parte dezbaterile politice derapează în conflicte personale și competiție a calomniilor, iar pe de altă parte dificultatea de a norma, respectiv, de a reprima aceste derapaje. Dar, dincolo de aceasta, vedem cum, în fundal, se naște politica modernă, importanța nouă a cuvintelor, inventarea spațiului public, ca obiect simbolic, competiția politică liberă alături de falsă competiție.

Atât din prezentarea editurii (versiunea digitală, aproape monstruos de incompetentă!) cât și din subtitlul lucrării înțelegem că este vorba de „cercetări privitoare la unirea Principatelor”, ceea ce este și inexact și contraproductiv pentru receptarea lucrării. Dacă ar fi așa, faptul ar presupune că nu doar tot ce s-a petrecut la mijlocul secolului XIX în lumea românească, ci tot despre ce vorbește într-o anumită măsură profesorul Cojocariu în această lucrare ar fi legate într-o relație cauzală de evenimentul unirii Principatelor: de la exilul politic post-pășoptist la „răscoala” („revoluția”) elevilor ieșeni din 1857-1858 și până la contribuția lui Iorga la istoriografia Unirii.

În fapt, deși este adevărat că o bună parte a celor douăsprezece studii au ca subiect problematica unirii (o continuare a preocupărilor anterioare ale autorului), aceasta este mai mult un cadru, un fundal. De altfel, în plan general, perspectiva dlui Cojocariu nu este niciodată „lenifiantă” (adică, parte a dogmaticii naționale cu privire la unirea Principatelor) și nici emfatică, elementar-celebrativă, autoritară. Dimpotrivă, contrar etichetei, discursul surprinde prin prospețimea privirii, prin prudență, tonul calm și umilitatea dubitativă. Mai mult, autorul adoptă un stil narativ fluent și limpede, nepretențios în limbaj, adesea succulent, în care factualul este rege, iar plăcerea povestirii pare aproape neverosimilă.

Din punctul meu de vedere, volumul de față nu trebuie văzut drept o contribuție la biografia unirii Principatelor, ci înainte de toate ca o contribuție la reconstituirea modului în care s-a produs structurarea vieții publice moderne. Contribuțiile cuprinse în volumul de față de atrag atenția că evenimentul Unirii, care a canibalizat practic orice demers istoric alternativ, nu față de narațiunea unirii, ci față de narațiunea istorică configurată automat în jurul acestui eveniment politic, este totuși o epocă mult mai complexă, pivot al procesului de configurare a lumii românești moderne.

Putem discuta firește mult asupra unora dintre observațiile autorului, dintre concluziile studiilor sale, putem avea amendamente la lecturile sale, dar finalmente trebuie să fim de acord că lucrarea este una dintre cele mai binevenite, mai necesare și mai utile lucrări istoriografice apărute la noi, în ultimii ani. Istoricul Mihail Cojocariu știe să descopere semnificații care scapă în mod obișnuit privirii istoricului obsedat de marile teorii, să mobilizeze resurse intelectuale și documentare, să asocieze contexte, să pună în conexiune idei și personaje. Nu face exces de anecdotică, dar știe s-o plaseze la locul cuvenit. Narațiunea este simplă, trimiterile sunt strict utilitare, fără digresiuni complicate.

În circumstanțe editoriale mai prietenoase, cartea ar fi putut constitui un *best-seller*, fie numai și dacă ne gândim la două dintre subiecte (rebeliunea elevilor ieșeni, ipoteza masonică), ca și la schema detectivistică în care autorul își proiectează uneori demersul, care ne amintește de o anume tradiție istoriografică, oarecum pe cale de dispariție, pentru care istoria însemna mai ales demistificare și elucidarea enigmelor istorice, a infinitelor enigme pe care memoria istorică, în desfășurarea ei anarhică, ni le livrează mereu. Din acest punct de vedere, volumul de față este o ruptură evidentă în raport cu retorica și metodologia celui anterior, în siajul căruia aparent că se născuse. Dl Cojocariu este unul dintre pușinii istorici români ai momentului care se adresează unui public-cititor în carne și oase și nu unui public format din biblioteci și catedre universitare.

Florea Ioncioaia

Ligia-Maria Fodor, *Învățământul secundar în Bucovina (1861-1918)*, București, Editura Etnologică, 2014, 351 p.

Nu de multă vreme, în Colecția de Istorie a Editurii Etnologice din București a apărut o nouă și merituoasă lucrare dedicată spațiului bucovinean, subscrisă de Ligia-Maria Fodor. Autoarea, cadru didactic la Facultatea de Arhivistică a Academiei de Poliție „Al. I. Cuza”, s-a impus în peisajul istoriografic românesc contemporan grație unor contribuții științifice temeinic documentate, ce permit o aprofundare clară și echilibrată a istoriei vieții culturale bucovinene, din perspectiva devenirii școlii. Elaborată și prezentată inițial ca teză de doctorat în cadrul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava, în anul 2011, cartea de față înfățișează cititorilor interesați imaginea fidelă a modului de organizare și funcționare a școlilor secundare din cadrul spațiului bucovinean, cu specificitățile sale dictate de plurilingvism și multiconfesionalitate, precum și schimbările de formă și de fond survenite în timp, totul fiind încadrat în politica Imperiului habsburgic din domeniul învățământului, de promovare a culturii germane și de creare a unui sistem unitar și centralizat de educație și instruire a tinerilor. Evoluția sistemului de învățământ secundar bucovinean, integrat în modelul normativ al

învățământului de stat și particular austriac, este analizată în intervalul de timp cuprins între momentul redobândirii autonomiei provinciale în 1861, la începutul perioadei liberale din Monarhia de Habsburg, eveniment ce a permis o dezvoltare fără precedent a rețelei de învățământ public, cu precădere a școlilor secundare și se încheie în 1918, la sfârșitul Primului Război Mondial, odată cu unirea Bucovinei cu Regatul României, fapt ce va conduce în timp la schimbări și în organizarea sistemului de învățământ bucovinean.

La baza demersului științific al autoarei stă o impresionantă documentație, ce are la bază parcurgerea unei bogate literaturi de specialitate românești și străine, mai ales germane, precum și a unor valoroase instrumente de lucru, mai puțin uzitate la noi, precum *Reichs Gesetzblatt* (Foaia Legilor Imperiale). La aceasta se adaugă informația inedită acumulată printr-un meritoriu efort de investigare a numeroase fonduri documentare existente în arhive, biblioteci și muzee din România, Austria, Germania sau Ucraina, susținut pe parcursul mai multor ani de studiu. Dintre fondurile studiate se remarcă, prin vastitatea, ineditul, varietatea și complexitatea informațiilor cuprinse, importantul fond arhivistic al Guvernământului cezaro-căiesc al Bucovinei, cu părțile sale structurale, Ministerul de Interne sau Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, păstrat în depozitele Arhivelor Naționale Istorice Centrale. Acest fond arhivistic conține acte originale de primă mână, privitoare la spațiul bucovinean, ce datează din perioada stăpânirii habsburgice, cu predilecție din perioada 1849-1918, provenind toate de la instituțiile centrale din Viena, acte care sunt, după părerea noastră, indispensabile oricărei cercetări serioase privind istoria politică, culturală, economică sau socială a ducatului autonom al Bucovinei. Din păcate însă, până la ora actuală documentele din acest fond sunt foarte puțin cercetate, fiind aproape necunoscute istoricilor români, atât datorită redactării acestora în paleografie germană, cât și a faptului că, din varii motive, fondul nu este în întregime inventariat.

Volumul – judicios alcătuit – debutează în manieră clasică, cu o introducere în care autoarea îl acomodează pe cititor cu o serie de chestiuni generale, legate de motivațiile abordării temei, istoriografia problemei, metodologia adoptată și obiectivele urmărite în demersul său științific. Apoi, pe parcursul celor patru capitole ale cărții, aflate într-o înlănțuire tematică logică, Ligia-Maria Fodor, utilizând cu pertinentță bogatul material documentar adunat, a realizat o profundă și completă analiză științifică a evoluției procesului instructiv-educativ desfășurat în învățământul secundar bucovinean, relevându-i realizările și neîmplinirile, precum și virtuțile educaționale.

Primul capitol, *Cadrul normativ privind modul de organizare și funcționare a școlilor secundare*, oferă o imagine detaliată și bine conturată privitoare la maniera în care cadrul legislativ, prin legile generale, cu valoare pentru întreaga parte austriacă a Monarhiei de Habsburg, cât și prin cele provinciale, adaptate la specificul Bucovinei, a determinat modul de înființare, organizare și funcționare a întregii rețele de școli secundare, alcătuită din gimnazii, gimnazii reale, școli reale sau licee de fete, fie ele publice sau private, ce au funcționat în provincia bucovineană. În cazul fiecărui tip de școală secundară sunt prezentate detaliat scopul, caracteristicile, componența personalului didactic, programele școlare, condițiile de admitere, modul de organizare a examenului de bacalaureat și beneficiile absolvirii uneia dintre aceste instituții de învățământ secundar. În context sunt decelate cu profesionalism problemele ridicate de tendința de a produce, pe cale legislativă, anumite transformări modernizatoare, conforme cu ideile politice dominante ale epocii, atât în ceea ce privește angajarea, calificarea, promovarea și salarizarea personalului didactic, cât și în privința fixării

taxelor școlare, a reglementării normelor comportamentale și de disciplină ale elevilor sau a coordonării și supravegherii modului de desfășurare a procesului de învățământ din școlile secundare, prin intermediul inspecțiilor școlare efectuate de Consiliul Școlar al Țării Bucovina.

Odată angajată pe această direcție, autoarea a fost interesată ca pe parcursul capitolului următor, care este unul din cele mai importante în economia lucrării, atât sub aspectul dimensiunii sale, cât și al bogăției informaționale cuprinse, să reliefeze cât mai multe aspecte privitoare la *Învățământul gimnazial în Bucovina habsburgică* și la evoluția sa. Pe parcursul celor cincisprezece subcapitole, prin tratarea micro-mono-grafică a fiecărei unități de învățământ secundar, este conturată imaginea clară a eforturilor făcute de autoritățile provinciale, spre a răspunde cerințelor societății, în direcția înființării unor noi unități școlare de nivel secundar, fie ele gimnazii de stat, precum cele din Cernăuți, Rădăuți, Siret, Câmpulung, Coțmani, Gura Humorului sau Vijnița, confesionale, precum Gimnaziul Superior Greco-Oriental din Suceava, sau private, precum cele din Cernăuți, Storojineț sau Vășcăuți, a amenajării și dotării localurilor acestor școli. În acest cadru este recompus în detaliu, cu meticulozitate și acribie, tabloul viu și plin de zbucium al întregii deveniri istorice a sistemului de învățământ secundar bucovinean până în timpul Primului Război Mondial, prin prisma specificului evoluției fiecărei instituții de învățământ în parte, legat de modul de organizare și funcționare, de alcătuirea corpului didactic, dar și de structura națională și confesională a școlarilor. Autoarea reliefează pe bună dreptate, în temeinica analiză întreprinsă, importanța autonomiei provinciale a Bucovinei și a actelor normative ce au decurs din ea, pentru dezvoltarea învățământului secundar. În mod temeinic argumentat, se subliniază că, dacă în anul 1861 existau în întreaga provincie doar două școli de nivel mediu, una de stat și alta confesională, până la începutul Primului Război Mondial se ajunge, datorită interesului autorităților imperiale de promovare a culturii germane și în special al eforturilor comunităților urbane din provincie, de asigurare a unei pregătiri mai bune și mai lesnicioase școlarilor din zonă, la o sporire fără precedent a numărului gimnaziilor de stat sau private din provincie, al căror număr ajunge la a cincisprezece. Ca atare, la începutul secolului XX, ducatul Bucovinei era în situația de a avea cea mai mare densitate de gimnazii per provincie, din partea austriacă a dublei monarhii, după Austria de Jos, ceea ce va oferi românilor și celorlalte naționalități din provincie posibilitatea ulterioară de a participa mult mai activ la viața economico-socială și culturală provincială. În acest salt cantitativ, puternica creștere demografică petrecută la nivel provincial, factorul politic și, mai ales, componenta națională au jucat toate un rol important și au făcut ca, în funcție de cerințele principalelor naționalități existente în Bucovina, să fie înființate clase paralele cu limba de predare română, ucraineană sau polonă, chiar dacă limba germană rămâne în toată perioada limba obligatorie de instruire în gimnaziu. Interesantă este sublinierea permisivității gimnaziilor bucovinene, care făcea ca în cadrul gimnaziilor confesionale, ortodoxe, din Cernăuți sau Suceava, să poată învăța și elevi de alte confesiuni, în special evrei.

Pe parcursul ultimelor două capitole ale cărții, autoarea tratează, în aceeași manieră de abordare, evoluția altor paliere ale sistemului de învățământ secundar bucovinean, care au în vedere pe de o parte *școlile reale*, iar pe de altă parte *liceele de fete*, publice și private, ce au existat în cea mai estică provincie a dublei monarhii. În minuțioasa cercetare întreprinsă la nivelul Școlii Reale Superioare Greco-Orientale din Cernăuți, a Școlii Reale Inferioare din Siret și a Școlii Reale de Stat din Cernăuți, accentul este pus asupra demersurilor de înființare, a formei de organizare și finanțare, a

selectării, salarizării și activității personalului didactic, a programei școlare, a condițiilor specifice de admitere și promovare a elevilor, a frecvenței școlare, urmărite pe naționalități și confesiuni. În aceeași cheie este analizată și devenirea celor opt licee de fete ce au ființat în principalele centre urbane din Ducatul Bucovinei, din care patru erau publice (Cernăuți, Suceava, Rădăuți și Gura Humorului), trei private (Siret, Cernăuți și Câmpulung) și unul confesional (Cernăuți). Insistând asupra acestor școli secundare, ce aveau menirea de a da un grad de instruire superior tinerelor bucovinene, indiferent de etnie sau confesiune, sunt evidențiate diverse aspecte privitoare la întemeierea acestor instituții de învățământ, la organizarea și funcționarea școlilor, la desfășurarea procesului instructiv-educativ, la programa și frecvența școlară sau la acordarea dreptului de publicitate, ce permitea liceului ținerea examenului de maturitate și de a acorda diplome. Atât în cazul celor două tipuri de unități școlare de nivel mediu, cât și în cazul gimnaziilor, se subliniază pe bună dreptate faptul că programele școlare, împreună cu acțiunile autorităților școlare în direcția asigurării unui corp didactic bine pregătit și a unor condiții optime de desfășurare a procesului instructiv-educativ, ca și eforturile diverselor asociații de caritate bucovinene, de ajutorare a elevilor săraci, toate au avut drept scop final o mai bună și mai temeinică instruire a școlarilor de ambele sexe, indiferent de etnie sau confesiune, contribuind la promovarea spiritului de toleranță și a dialogului intercultural, atât de specific Bucovinei.

O bibliografie vastă, ce dă seama de fondurile de arhivă și de lucrările de specialitate investigate, împreună cu un foarte util indice antroponimic și toponimic, la care se adaugă rezumatele în limba germană și engleză și un număr de 17 anexe documentare, cuprinzând planurile de învățământ, cu materiile ce urmau a fi predate în diverse unități de învățământ secundar, completează în mod fericit această merituosă întreprindere istoriografică.

Toate acestea recomandă cartea semnată de Ligia-Maria Fodor, atât specialiștilor în domeniu, cât și publicului iubitor de istorie, drept o incitantă și instructivă lucrare științifică, ce aduce o sumă de argumente și idei noi, pertinente, deosebit de utile descifrării acelor interrogații ce revin mereu în mentalul societății românești, privitoare la rolul, locul și devenirea instituțiilor de învățământ de nivel mediu din spațiul bucovinean, în timpul stăpânirii habsburgice.

Mihai-Ștefan Ceaușu

Marius Turda, *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Iași, Editura Polirom, 2014, 200 p.

Cartea lui Marius Turda, *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, oferă o impresionantă sinteză a unui număr mare de curente în gândirea și acțiunea social-politică din această perioadă. Inițial publicată în limba engleză, cu titlul *Modernism and Eugenics*, varianta în limba română oferă mai multe detalii relevante publicului român despre aspecte ale mișcării eugenice din România, dar în general are virtutea de a plasa cazul României într-o binevenită perspectivă internațională a circulației de idei și ideologii despre perfectabilitatea și degenerarea biologică a umanității. Istoriografia de până acum a mișcării eugenice focusată pe România a deschis noi orizonturi în privința înțelegerii mai aprofundate a acestui curent de idei

științifice și a programelor de politici publice în contextul istoric interbelic, mai bine cunoscut din alte perspective¹. Marius Turda a contribuit și el la lărgirea acestei plaje de cunoaștere. Dar până acum, din motive pe care nu le înțeleg complet din punct de vedere strict istoriografic, aceste studii au rămas în genere marginalizate sau integrate ca exemple facultative în subiecte mai largi cum ar fi Holocaustul în România, dar nu considerate de mulți istorici locali ca fiind suficient de relevante pentru a fi un subiect de cercetare aprofundată. Istoricul român Adrian Cioroianu, care și-a construit o carieră în zona politică în tandem cu cea academică, susține că „[e]ugenismul nu a fost nici pe departe preocuparea principală în interbelic. Nu avea cum să fie preocuparea principală a elitei intelectuale de atunci. Sunt sute și mii de subiecte la fel de importante ca eugenismul și nu putem face cursuri pentru fiecare [...]”².

Argumentul pe care îl aduce această carte, cu ample și persuasive exemple din multe state europene, este că secolul XX nu poate fi înțeles fără a face o analiză critică a ideilor despre controlul asupra biologiei umane pe care au încercat să îl dobândească mai multe generații de biologi, medici, avocați, împreună cu suporteri din zonele de cunoaștere cum ar fi religia, sociologia sau literatura. Iar pentru cititorii români, atât publicul de specialitate (istorici), cât și publicul mai larg, exemplele privind România pe care le aduce în discuție această carte, legate de tipurile de definiție ale rasei, cât și de relația dintre credința religioasă și metoda științifică, oferă un context revelator pentru a înțelege relația dintre elita intelectual-politică din România, de la filosofi la biologi, și curente de idei din perioadele în care ei activau ca participanți în circuite de cunoaștere științifică la nivel internațional. Pe scurt, această carte prezintă un argument puternic în sprijinul reevaluării ierarhiilor de valori pe care istoricii le-au construit în jurul conceptelor de (1) valoare intrinsecă pozitivă a metodei științifice și (2) diseminare a acestor metode de la vest la est. Însăși diseminarea a ținut de anumite circuite de influență și acces la învățământul superior, în disciplinele relevante (biologie, antropologie, medicină, criminologie etc.), dar ele nu au fost strict din vest către est, ci mai degrabă legate de interesul participanților de a disemina astfel de idei în diferite zone ale Europei. În acest spațiu, eugenistii români au participat la nivel internațional la formarea ideilor despre puritate rasială și la politici legate de aceste idei începând cu anii '20, cu alte cuvinte destul de devreme în contextul internațional al acestei mișcări.

Eugenism și modernitate oferă o lectură densă și plină de informații și analiză istorică, împreună cu referințe istoriografice solide și foarte utile pentru cititorii interesați în a cunoaște mai mult despre aceste mișcări. Cartea nu face o pledoarie pentru un tip de eugenie, ci, dimpotrivă, pune în evidență pozițiile câteodată contradictorii ale suporterilor eugeniei în privința anumitor tipuri de comportament social sau politici publice. Spre exemplu, în privința sterilizării, cartea arată în mod elocvent varietatea de perspective prezentate de eugenisti cu apartenențe politice și religioase diferite. Pentru

¹ Vezi, spre exemplu, Marius Turda, *The Nation as Object: Race, Blood and Biopolitics in Interwar Romania*, în „Slavic Review”, vol. 66, no. 3, 2007, p. 413-441; Tudor Georgescu, *Ethnic Minorities and Eugenic Promise: The Transylvanian Saxon Experiment with National Renewal in Interwar Romania*, în „European Review of History”, vol. 17, no. 6, 2010, p. 861-880; Maria Bucur, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania*, Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2002; Vladimir Solonari, *Purifying the Nation: Population Exchange and Ethnic Cleansing in Nazi Allied Romania*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2009.

² <http://cultural.bzi.ro/eugenismul-una-dintre-cele-mai-controversate-preocupari-ale-elitei-romanesti-5053>; accesat la 11 mai 2015.

tinerii cercetători dornici să înțeleagă mai bine și realitățile de la firul ierbii din România și contextul mai larg internațional în care eugenismul românesc a funcționat, cartea lui Marius Turda este un excelent punct de pornire, atât în privința bogăției bibliografice, cât și a analizei elegante și neteziste pe care o oferă.

Nu pot să mă abțin însă să aduc în discuție două puncte mai slabe ale acestei lucrări, mai mult ca o provocare pentru următoarea sa carte (sau pentru o cercetare a unui alt istoric în viitor). Deși coperta oferă o ilustrație plină de semnificații în privința rolurilor de gen, și practic la fiecare pagină apare câte un exemplu revelator despre conceptualizarea relațiilor de gen, autorul nu se oprește decât într-un singur moment (p. 62-64) pentru a puncta aspectele importante de gen în ideile eugeniste. Această incursiune este un punct bun de pornire, dar nu este o abordare serioasă a subiectului, care a fost deja tratat cu mai multă atenție în alte locuri și merită explorat mai departe. O a doua insuficiență ține de titlul cărții sau, mai degrabă, de utilizarea termenului „modernitate”. În varianta din limba engleză, cartea se numește *Modernism and Eugenics*, deci cu accentul în primul rând pe modernism, și nu pe „modernitate”, ca termen de comparație (conjuncția „and” sugerând o comparație). În varianta românească, acești doi termeni, care au fiecare o istorie și o literatură de specialitate dedicate lor, sunt utilizați fără distincție, și fără o definiție clară a felului în care autorul alege să utilizeze termenii. Ceea ce rezultă din această opțiune sunt momente de neclaritate în exprimare și, în general, o imprecizie în dezvoltarea argumentului despre relația dintre modernism (sau) modernitate și eugenism. Nu este o imprecizie care să facă nelizibile alte elemente ale analizei, dar are o frecvență de-a lungul cărții care întrerupe firul (altfel) logic al narațiunii. Altfel, cartea merită pe deplin să fie citită cu atenție de specialiști și publicul mai larg, cât și predată la cursurile de istorie a perioadei interbelice.

Maria Bucur-Deckard

Grigore T. Popa, *Jurnalul unui savant român în America*, ediție îngrijită, note și postfață de Richard Constantinescu, București, Editura Filos, 2014, 302 p.

Cartea intitulată *Jurnalul unui savant român în America* trezește, încă înainte de a o lectura, un interes științific deosebit. Deși inițiativa reflectă mai puțin structura tipică a unui jurnal, cazul lui Grigore T. Popa relevă tipul discursului intelectual angajat în construirea de imagini noi în spațiul publicistic românesc, referitoare la modele de organizare a unei societăți bazate pe valorile democrației. Richard Constantinescu și Grigore Gr. Popa (fiul universitarului) au meritul de a fi realizat o selecție a scrierilor lui Grigore T. Popa din perioada petrecută în SUA, ca bursier al Fundației Rockefeller (însemnări, conferințe radio, misive, articole publicate în cunoscutul ziar „Dimineața”, revista „Însemnări ieșene”) în anii 1925-1926.

Încă de la debutul experienței sale americane, tânărul medicinist și-a propus să țină un jurnal în care să se regăsească realitățile sociale văzute prin ochii unui intelectual român. Aceste însemnări erau destinate realizării unor texte și articole care să apară în publicațiile românești. Astfel, Gr. T. Popa s-a concentrat inițial pe înțelegerea sistemului universitar american. Acest tip de abordare s-a concretizat prin integrarea în activitățile studenților americani, precum și în „amănuntele” necesare cunoașterii societății americane. Obiectivul clar a constat în identificarea specificului unui sistem „care nu seamănă cu al nostru și care se află pe cel mai înalt punct de organizare socială”.

În seria de scrieri realizate, universitarul adoptă o formă interesantă de abordare științifică ce include elemente ale spațiului social, puse în valoare prin metoda comparativă, care individualizează distincțiile existente între societatea americană și cea românească de la mijlocul primului deceniu interbelic.

Din intenția de a formula explicații cât mai profunde, Gr. T. Popa pleacă de la semnificațiile spiritului utilitarist și ajunge la materializarea formelor instituționalizate, menite să întrețină *utilitarismul* de esență americană, și anume băncile. Autorul utilizează argumentul cunoștințelor precare existente în spațiul românesc referitoare la civilizația americană, pentru a pune în valoare imaginile tehnologiei, a unei vieți culturale gestionate cu interes în comunitățile restrânse.

Profesorul școlit atât în mediul academic ieșean, cât și la Universitatea din București face o radiografie a societății americane pornind de la imaginea pe care aceasta o avea în România și de la dimensiunile cunoașterii caracteristicilor lumii transatlantice în cotidianul românesc. De asemenea, regăsim paralele între spațiul amintit și grandoarea europeană sugerată de monumentele artistice, dar și particularități de ordin arhitectural. În acest caz, edificiile religioase sunt cele remarcate de Gr. T. Popa. Dimensiunile lor reprezintă pentru autor consecința predominanței confesionale – protestantismul – și a viziunii specifice modelului de guvernare a societății tipic americane: „sacrificiile bănești pe care americanii le fac pentru școli, fabrici, biblioteci, nu le fac pentru biserici” (*Cum știu oamenii să-și comemoreze și să-și venereze ideile și oamenii*, p. 73).

Din preocupările manifestate de universitar nu puteau fi omise referințele legate de modelele sociale proprii spiritului american. Condiția universitarului medicinist nu l-a putut ține departe de segmente relevante ale unei societăți cu o nouă dinamică în orizontul de cunoaștere, cum era cel al organizării instituționale a sănătății. Problemele cronice ale *educației igienice* din mediul academic beneficiază de o notă critică la adresa condițiilor în care se realizau studiile la Facultatea de Medicină a Universității ieșene: „din punctul de vedere al curățeniei așadar, titrații facultății care predică sănătatea la noi stau mai prost decât parlagii abatoarelor din Chicago” (*Abatoarele*, p. 81).

Spațiul spiritual american constituie o provocare pentru universitarul ieșean. Descrierile segmentărilor religioase ridică semne de întrebare pentru un intelectual obișnuit cu existența unei autorități religioase în țara de origine. Spiritul practic, materialist, al americanilor, coroborat cu intensitatea unei vieți religioase în interiorul comunității, profilează un alt model al Bisericii. Tradiția și vechimea instituției spirituale europene construiesc o dimensiune conservatoare, în comparație cu „biserica modernă” americană, capabilă de a se adapta mult mai facil la ideile progresului. Universitarul remarcă aspecte distincte referitoare la ritualul dintr-o biserică protestantă tipic americană, față de climatul și trăirea religioasă în spațiul românesc: „mai ales în bisericile de credință protestantă, ideea de *sfânt* a rămas legată numai de religia în sine, de sentimentul puterilor supranaturale, de învățăturile superioare ale lui Hristos. În starea de inferioritate la care noi ne mai găsim, esența religiei nu se ia în considerație, se trece peste ea și ideea de sfânt se leagă încă de obiecte, de lucruri” (*Religia în America*, p. 86). Rolul social activ al bisericii americane reprezintă răspunsul la dinamica vieții religioase. Atmosfera de comuniune în spațiile amenajate ale instituției oferă o altă dimensiune a *fraternității*. Pentru Grigore T. Popa, termenul de complexitate caracterizează cel mai clar instituția bisericii. Spațiul de rugăciune devine unul central, în jurul căruia gravitează multe alte modele de socializare și educație a spiritului civic.

Două concepte fundamentale, libertatea și democrația, beneficiază de o atenție deosebită în expuneri, nu în ce privește definirea acestora, cât mai ales maniera în care sunt integrate în sfera cotidianului. Deși analiza comparației cu spațiul social românesc nu este frecvent invocată, universitarul schițează descrieri „în oglindă”: „om pe om nu se urmărește pentru a-și pune piedici reciproce, mai degrabă se asociază pentru a învinge o piedică naturală. Competiția principală se face nu în jurul politicii, ci în jurul factorilor producției: industria, comerțul, finanțele [...]. Nicio instituție americană nu-i alcătuită în așa fel încât să ofere condiții diferite indivizilor, sau să aleagă pe indivizi după avere sau după tradiție” (*Libertatea și democrația în Statele Unite*, p. 104).

Prin experiențele acumulate în intervalul de timp petrecut în Statele Unite ale Americii, ca bursier Rockefeller, Grigore T. Popa a încercat să traseze o serie de coordonate succinte ale spiritului american, apelând la relevanța unor repere valorice ale civilizației, dar și la dimensiunea materializării efortului aceluiași spirit dominat de ideea progresului. Din peisajul schițat de profesorul ieșean nu putea fi omisă Universitatea, remarcând în special existența unor cunoscute instituții de învățământ superior în comunități urbane cu o populație redusă. *Fraternitatea* pe care o găsea, anterior, în bisericile protestante, o întâlnește și în spațiul universitar. Interacțiunea dintre profesor și student, dublată de accesul la o multitudine de facilități destinate să alimenteze predilecția pentru studiu, definesc în termenii cei mai clari o *viață universitară*: „[profesorii, asistenții, studenții] se simt cu toții membri ai aceleiași părți din societate, se simt legați printr-o mentalitate comună, prin țeluri comune, prin apropiere de rosturi” (*O universitate americană*, p. 141).

Prestigiul Universității apusene rezidă într-un set de valori indispensabile performanței care trebuie să caracterizeze un mediu academic. Construcția internă a instituției, asemenea unei societăți, așază climatul intelectual în orizontul tradiției, dar și al adaptării permanente. Menținerea unui ritm ascendent al cercetării științifice indică interesul autorităților pentru asigurarea instrumentelor necesare cercetării: „nu se poate face progres real cu zgârcenie de mijloace și cu drămuire de posibilități” (*Universitățile apusene*, p. 145).

Rolul fundamental al universității, de construire a *criteriilor de judecată și diriguire a societății*, este pus de Gr. T. Popa într-o interdependență cu autonomia instituției. Universității i se acordă privilegiul de a oferi noi direcții și modele pentru spațiul social. Orice formă de constrângere manifestată în procesul de construire a elitelor într-o comunitate înseamnă pentru medicinist anihilarea libertății de mișcare a spiritului și, inevitabil, crearea unor fisuri între valorile libertății și responsabilitatea spiritului creator (*Universitățile apusene*, p. 145).

În cadrul unei emisiuni din 1944, la „Ora Americii”, intitulată *Idealul unei înțelegeri între popoare*, universitarul realiza un succint portret politic și intelectual al lui Woodrow Wilson, președintele american care s-a făcut remarcant în spațiul românesc, într-un mod mult mai vizibil, prin ideile și valorile promovate pe fondul „Marelui Război”. Îndemnul pentru pace, precum și dreptul la o guvernare națională independentă de factori exteriori beneficiază de o atenție deosebită în scopul reliefării unor convingeri care să rezoneze cu orizontul său de gândire. Existența unor repere de gândire ca libertatea politică și consolidarea democrației în abordările publicistice denotă nu doar o simplă precizare a unor modele ce se doreau a fi dezvoltate în spațiul est-european, ci identificarea intelectualului cu înțelesurile profunde pe care le puteau aduce astfel de concepte. Un alt nume cunoscut din timpul conflagrației mondiale, ale cărui idei îl influențează pe ieșeanul Grigore T. Popa, este jurnalistul american, de

origine germană, Clarence Kirchmann Streit. Plecând de la analiza acestuia, care situa într-o paralelă continentul american și Europa, Gr. T. Popa face o veritabilă pledoarie pentru ideea de colaborare între state, proces care ar putea evita orice formă de dezvoltare a conflictului: „orice izolare a unui stat este însoțită în timpul nostru de grave amenințări ale propriei sale siguranțe” (*Ideea de federație europeană*, 1940, p. 192). Maniera de interpretare a trecutului ocupă un rol determinant în această ecuație a relațiilor bilaterale, întrucât istoria poate prezenta în multe situații un factor de alimentare a „orgoliilor naționale și a urii dintre popoare” (p. 192-193). În perioada în care lumea postbelică urmărea identificarea unor noi formule de conciliere politică, în speranța evitării unui nou conflict de proporții, universitarul ieșean își plasează viziunea și ideile pe traiectoria pacifismului garantat de regândirea înțelesului de suveranitate națională. Concepte generatoare de conflict, precum: *izolare, separatism, orgoliu național*, se doresc a fi abandonate, în favoarea unei omeniri dominate de ideea de *comuniune*.

Pentru Grigore T. Popa, experiența americană a dat curs unei sume de explicații legate de psihologia și fizionomia poporului din care făcea parte. Modelul unei civilizații prea puțin cunoscute în spațiul românesc suscită un interes viu pentru reconfigurarea manierei de construire a imaginilor și ideilor asupra civilizației românești. Universitarul remarcă, într-o notă mai degrabă negativă, precaritatea formelor de preocupare a românilor pentru cunoașterea națiunilor vecine. Autoizolarea și apatia, dominante în tentativele românilor de a se remarca în afara propriilor granițe, au creat în timp consecințe nefaste cu privire la descrierea profilului național.

Volumul îngrijit de Richard Constantinescu mai cuprinde și corespondența cu Vintilă Ciocâlțu, unul dintre bunii prieteni ai lui Grigore T. Popa, împreună cu care a plecat în Statele Unite ale Americii. Spre deosebire de profesorul ieșean, care a luat calea orașului Chicago, universitarul bucureștean a mers în Boston. De asemenea, nu lipsesc câteva scrisori trimise de George Emil Palade către Gr. T. Popa, în special cele din anii '40. Schimbul epistolar scoate în evidență experiențele intelectualului român într-un spațiu diferit de cel inclus în modelul tradițional de peregrinare academică.

Cu toate că, în ansamblul său, efortul științific al editorului presupune mai puțin o aprofundare critică a personalității lui Grigore T. Popa, propunând, mai curând, un demers recuperator, volumul îngrijit de Richard Constantinescu contribuie într-o manieră de apreciat la cunoașterea itinerariului intelectual al unui universitar român de prim rang. Prin apelul la scrierile sale, este plasat în proximitatea unui set de valori care contribuie semnificativ la o cunoaștere mai clară a rațiunilor legate de prezența anatomistului ieșean ca voce activă în spațiul public. Faptul că în mediul istoricilor Grigore T. Popa este cunoscut mai degrabă prin scrierile sale și mai puțin prin modelul de angajament, inițiativa editorială pe care am avut-o în vedere reprezintă un argument în plus de a aduce în lumea reflecției analitice date importante despre omul care a fost ilustrul medic și universitar ieșean.

Marian Hariuc

Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2015, 286 p.

Întâmplarea a făcut ca noua colecție inaugurată la Editura Polirom („Studii românești”, coordonată de Irina Livezeanu și Lavinia Stan), deschisă cu cartea semnată

de Roland Clark (*Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*), să coincidă cu dezbaterea aprinsă din spațiul autohton legată de promulgarea, conținutul și consecințele Legii nr. 217 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii. Ne-a fost dat să citim și să auzim multe puncte de vedere exagerate, deplasate, chiar aberante, care au lăsat puțin loc pentru construirea unei adecvate politici memoriale – care s-ar putea împlini prin adoptarea în viitorul apropiat a unei legi privind restrângerea/incriminarea simbolurilor comuniste. Credem că, împreună cu opiniile raționale exprimate în spațiul public, cartea lui Roland Clark reprezintă atât un pandant, potrivit pentru a trage o concluzie pe marginea acestor discuții contradictorii, cât și o lectură utilă și necesară pentru a lămuri un trecut traumatic nu foarte îndepărtat.

Volumul semnat de tânărul universitar american (de origine australiană), profesor la Eastern Connecticut State University, răspunde indirect mai multor întrebări ridicate de-a lungul controverselor recente din spațiul public românesc: ce a reprezentat Mișcarea Legionară?; care a fost rolul unor intelectuali precum Nichifor Crainic, Mircea Vulcănescu, Radu Gyr (și cum trebuie tratată posteritatea lor)? ș.a. Printre temele justificative predilecte ale extremei drepte autohtone, cu prelungiri în postcomunism, sunt de reținut două: Mișcarea Legionară nu a fost condamnată/incriminată la procesul de la Nürnberg; și Garda de Fier nu a fost o organizație fascistă, ci mai degrabă o mișcare de inspirație creștină.

Or, cartea lui Roland Clark demonstrează, apelând chiar la sursele legionare, identificarea aproape deplină, constantă, ani de-a rândul, cu fascismul și simbolurile sale (de la svastică la solidaritatea implicită ori fățișă cu regimurile/mișcările din Italia și Germania). Mai mult, ideologii legionari „au prezentat Legiunea, fascismul italian și nazismul german ca parte a unei rețele globale de partide ce împărtășesc aceeași viziune” (p. 18). Sintagma din titlul cărții („activismul fascist”) are perfectă acoperire datorită studierii documentelor epocii și a bunei contextualizări istorice.

Sfântă tinerețe legionară... este mai mult decât o lucrare despre semnificația fascismului pentru membrii de rând ai Mișcării Legionare, căpătând însușirile unei istorii sociale a Gărzii de Fier, organizație încadrată printre „cele mai mari mișcări fasciste din Europa” (p. 15), dacă o raportăm la numărul de membri și la totalul populației. Roland Clark este interesat de modul în care fascismul a transformat viețile oamenilor de rând și nu este întâmplător că volumul începe cu înmormântarea unei tinere din Craiova, Maria Cristescu, o adolescentă simpatizantă a Mișcării Legionare, eveniment care mobilizează sute de persoane într-un ceremonial specific, cu valențe inclusiv politice (*Introducere*, p. 16).

Autorul caută pe parcursul celor opt capitole ale cărții nu doar reconstituirea istoriografică, ci și chei de înțelegere a istoriei extremei drepte (inclusiv a mișcării rivale, LANC/PNC – Liga Apărării Național Creștine/Partidul Național Creștin), fie că este vorba despre mediul social și intelectual din universități, unde s-a forjat mișcarea ultranaționalistă de la începutul anilor 1920 (care avea să culmineze în 1927 cu înființarea de către Corneliu Zelea Codreanu a Legiunii Arhanghelul Mihail), fie despre situațiile personale și motivațiile adeziunii la radicalismul politic din anii 1930. Un subiect delicat este reprezentat de seria de congrese studențești ale anilor 1920, care de cele mai multe ori au degenerat în violente manifestări antisemite și xenofobe (din acest punct de vedere, cartea „comunică” și este înrudită cu o altă apariție editorială recentă:

vezi Lucian Nastasă-Kovács, coord., *Pogromul itinerant sau decembrie antisemit. Oradea, 1927*, București, Editura Curtea Veche, 2014).

Roland Clark se concentrează în mai multe rânduri asupra centrelor vieții sociale legionare, cu o deschidere către studierea fascinației pentru Legiune în cadrul diverselor categorii sociale. Cine s-ar fi așteptat la o analiză detaliată a raporturilor dintre o personalitate precum Nae Ionescu și Mișcarea Legionară va rămâne poate dezamăgit (Nae Ionescu, la fel ca și Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, este mai degrabă un personaj secundar). Însă există o explicație, oferită chiar de autor: accentul a căzut asupra examinării activismului cotidian, a activităților practice, nu a ideologiei (uneori cu nuanțe abstracte); în al doilea rând, tema Nae Ionescu a fost acoperită de alți cercetători (George Voicu, Marta Petreu ș.a.). Ideologia legionară nu este totuși ignorată. Roland Clark are meritul de a lămuri asocierea (chiar efemeră) a lui Nichifor Crainic cu Garda de Fier. Crainic a oferit o bază intelectuală pentru naționalismul religios al Legiunii (p. 202), deși poetul-teolog a părăsit Mișcarea Legionară optând pentru cuzism în 1934. Atât el, cât și alții (Nae Ionescu, Mihail Polihroniade) aveau să joace un rol de catalizator pentru atragerea de importante adeviziuni și simpatii pentru Legiune în anii 1930.

Prin modul cum a tratat astfel de asocieri, ca și prin abordarea unor subiecte precum naționalismul creștin, activismul ecleziastic în serviciul Legiunii (vezi mai ales cap. 7 – *Mântuire și jertfă*, p. 227-228), Roland Clark se vedește a fi un expert în arta decupajului istoriografic, a nuanțelor extrem de necesare.

Dincolo de diferențele evidente, ca și mișcarea comunistă inter- (și post)belică, Garda de Fier a urmărit crearea „omului nou” și desăvârșirea procesului de construcție națională. Modalitățile de aplicare au fost diferite, însă trăsăturile politice ale celor două mișcări le-au plasat la extrema eșichierului ideologic.

Prin acest volum (la origine o teză doctorală), Roland Clark a reușit să se afirme ca o voce academică distinctă, în condițiile în care subiectul Mișcării Legionare a beneficiat de o atenție în creștere, îndeosebi după 1990, atât printre cercetătorii români, cât și străini (unor Armin Heinen și Francisco Veiga li s-au adăugat: Radu Ioanid, Alexandra Laignel-Lavastine, Marta Petreu, Zigu Ornea, Constantin Iordachi, Valentin Săndulescu, Traian Sandu, Radu Harald Dinu, Mihai Chioveanu, Ottmar Trașcă, Florin Müller, Ilarion Țiu, Cristian Sandache, Tiberiu Tănase, Sorin Lavric ș.a.).

Cartea a beneficiat de o bună traducere, datorată lui Marius-Adrian Hazaparu, care a mers în dese rânduri la sursele originare pentru o adecvată transpunere. Cu toate acestea, ediția românească a volumului – apărută la puțin timp după originalul în engleză (*Holy Legionary Youth. Fascist Activism in Interwar Romania*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2015) – a păstrat mai multe inadvertențe, variații de ortografiere și erori de transcriere: Nicolae *Pătrășcanu*, în loc de Nicolae *Petrașcu/Pătrașcu* (p. 250); *Apsasia*, în loc de *Aspasia* (p. 20); *Roger Brubaker*, în loc de *Rogers Brubaker* (p. 24); *ortodoxism*, în loc *ortodoxie*, (p. 79 și 200); *Ioan Victor Vojen*, în loc de *Ion Victor Vojen* (p. 138, p. 139 și urm.); Vasile Cristescu, în loc de Vasile *Christescu* (p. 140); *George Clime*, în loc de *Gheorghe Clime* (p. 157); *Roventa*, în loc de *Rovența* (p. 197); *Dumitrescu Iliescu-Palanca*, în loc de *Dumitru Iliescu-Palanca* (p. 203); *Horeza*, în loc de *Horezu* (p. 224) ș.a.

Fără a diminua meritele cărții, semnalez alte câteva afirmații discutabile; mi se pare cumva un sofism să afirmi că Valeriu Anania a făcut parte din Frățiile de Cruce, dar „n-a devenit niciodată legionar” (p. 127); mai ales că autorul revine spre final susținând – fără să contrazică versiunea oficială – că Anania „fusesse arestat în 1958 din pricina trecutului său legionar” (p. 256). Cifra de 11.000 de morți oferită – fără niciun

comentariu critic – ca bilanț al represiunii/reprimării răscoalei țărănești din 1907 (p. 31) este nepotrivită; după 1990, chiar istorici care au lucrat în cadrul fostului Institut al Partidului Comunist Român (ISISP) au admis că propaganda oficială le cerea cercetătorilor să inventeze „dovezi” pentru a se atinge cifra de 11.000 de morți. Probabil numărul victimelor a fost de câteva mii, ceea ce, evident, nu diminuează prea mult proporțiile tragediei umane de la 1907.

Cristian Vasile

Documente din arhiva Corneliu Zelea Codreanu, editate de Victor Roncea pentru Civic Media, în colaborare cu Gh. Buzatu, 27 de volume, Iași, Tipo Moldova, 2012.

Mișcarea Legionară din România în perioada interbelică își are locul său bine definit în cercetările comparative internaționale privind fascismul. Aceste cercetări au atins între timp un nivel teoretic foarte ridicat, chiar dacă, în cazul românesc, se situează încă pe un fundament empiric destul de nesigur. Până recent, majoritatea istoricilor luau ca reper monografia lui Armin Heinen publicată în 1986 (*Die Legion „Erzengel Michael” in Rumänien*, München, Oldenbourg) și (într-o măsură mai mică) traducerea în limba română a lucrării lui Francisco Veiga (*Istoria Gărzii de Fier 1919-1941: mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1993). Cu privire la surse, erau aduse în discuție, în special, scrierile programatice ale lui Codreanu (de pildă: *Pentru legionari; Cărticica șefului de cuib*), precum și presa de epocă. Se poate afirma că interesul mare pentru această temă contrastează cu întârzierea cu care sunt puse în circuitul științific documente importante de arhivă. Abia în ultimul timp, istorici ca Rebecca Haynes, Roland Clark, Radu Harald Dinu, Traian Sandu, Radu Florian Bruja, fiecare desigur cu partea sa de contribuție (iar în cazul lui Bruja cu un puternic accent pozitivist), au lărgit baza empirică, mai ales în contextul încercărilor de a oferi o lucrare de sinteză. Ceea ce ar fi de neimaginat pentru fascismul italian (adică de a aborda întreg fenomenul într-o lucrare de doctorat sau de abilitare) pare a fi încă plauzibil pentru mișcarea legionară. De aceea, oricine se apleacă asupra acestui topic pare a urmări consacrarea academică printr-un singur demers. Acest lucru se explică și prin perceperea României, din perspectiva scrierii istorice occidentale, drept țărâm exotic, care, în opoziție cu Franța sau Italia (de pildă), oferă, pentru perioada interbelică, studii de caz mai puțin complexe. Într-adevăr, foarte multe observații și concluzii privind mișcarea legionară pleacă de la premise empirice insuficient de solide. În timp ce părți ale cercetărilor internaționale privind fascismul proiectează către exterior mai degrabă imaginea unui grup ermetic, preocupat de discuții teoretice, care nu mai contribuie aproape deloc la extinderea bazei empirice, cercetarea istoriei mișcării legionare nu se poate delecta cu acest joc. Această stare de fapt este cu atât mai surprinzătoare cu cât aducerea în câmpul cercetării a unor noi surse privind studiul de caz românesc poate lărgi semnificativ orizontul de cunoaștere și, în consecință, influența, din perspectiva analizei teoretice, studiul comparativ al fenomenului fascist. Autorul acestei recenzii a efectuat, începând cu anul 2009, mai multe cercetări în arhivele din România și se poate sprijini în observațiile generale și cele privind colecția de documente discutată pe propria experiență.

Așadar, orice nouă apariție documentară privind Mișcarea Legionară ar trebui salutăată de către cercetători. Unii autori, de pildă Traian Sandu în sinteza *Un fascism românian* (Paris, 2014), apelează chiar și în prezent la colecția editată de către Ioan Scurtu și colaboratorii săi (*Ideologie și formațiuni de dreapta în România*, în șapte volume, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1996-2009). Scurtu a publicat fragmente din presa de epocă, din scrieri programatice legionare, din *Jurnale* (C. Argetoianu, A. Călinescu), precum și documente de arhivă. O parte din materiale fuseseră publicate anterior, iar criteriile de selectare a acestora nu au fost explicate. De aceea, nu a fost deloc ușor de decriptat scopul urmărit de către editori, care, în faza de început, au lăsat să transpară o oarecare simpatie pentru topic. După Scurtu nu au mai fost publicate culegeri importante de documente privind Mișcarea Legionară, în special în perioada în care s-a aflat în opoziție. O excepție în acest sens o reprezintă ediția de documente privitoare la nenumăratele procese în care a fost implicat Corneliu Zelea Codreanu (Radu-Dan Vlad, *Procesele lui Corneliu Z. Codreanu*, București, Editura Majadahanda, 1999, în două volume; așa cum rezultă și din numele editurii, avem de-a face cu o publicație neo-legionară). În plus, în cazul ediției îngrijite de Scurtu, la fel ca și la mulți istorici, poate fi sesizat un interes mare pentru scurta perioadă a dictaturii legionare, raporturile dintre legionari și dictatura mareșalului Antonescu și atitudinea față de preluarea puterii de către comuniști. Pentru perioada timpurie a legiunii și istoria organizațiilor premergătoare au fost publicate doar foarte puține documente.

Aceasta este o radiografie sumară a stadiului cercetării, înaintea apariției documentelor discutate în continuare. Aveam în față 27 volume de documente din Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității privitoare la Corneliu Zelea Codreanu, iar așteptările erau proporțional de mari. Odată deschise, volumele au provocat însă o mare uimire. Era vorba doar de reproducerea unor acte digitalizate, puse la dispoziția editorilor de către serviciul de specialitate al CNSAS. Ediția face abstracție de toate regulile editării academice a documentelor. Singurul lucru obișnuit colecțiilor documentare este scurta prezentare a dosarelor de arhivă. În rest, lipsește orice comentariu și analiză științifică. De asemenea, sunt încălcate și cele mai elementare reguli: paginarea volumului lipsește, la fel și numerotarea documentelor. De fapt, este imposibil ca documentele să fie citate după această ediție, motiv pentru care sunt recomandate trimerile la dosarele CNSAS și paginările acestora. Editorii nu menționează faptul dacă au copiat dosarele în întregime sau dacă au recurs la o selecție a documentelor. În schimb, fără a invoca raționamentul, în paginile volumelor sunt inserate fotografii ale lui Codreanu și ale altor legionari cunoscuți (în parte și din perioada de după moartea lui Codreanu; a se vedea, în acest sens, vol. 12 cu mareșalul Antonescu și Horia Sima) ori imagini cu coperte de publicații legionare sau apropiate mișcării. Tenta apologetic-revizionistă a publicației transpare nu doar din iconografia legionară. Toate volumele sunt decorate cu panglici tricolore ca semne de carte. Cu totul bizar este titlul seriei – *Opera Omnia*.

Este cât se poate de clar faptul că, în acest caz, nu avem în față o ediție documentară academică. Eșecul autorilor este cu atât mai grav cu cât în ultimii ani în România au fost editate exemplar mai multe culegeri de documente referitoare la perioada contemporană, de pildă: Lucian Nastasă (editor), *Antisemitismul universitar în România (1919-1939): mărturii documentare* (Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2011), sau Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu (editori), *Istoria Comunismului din România*, vol. II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)* (Iași, Editura Polirom, 2012).

Biografia apologetică semnată de Cristian Sandache (*Istorie și biografie: cazul Corneliu Zelea Codreanu*, București, Editura Mica Valahie, 2005) rămâne până în prezent singura lucrare consacrată nu doar lui Codreanu, ci și altor legionari cunoscuți. Documentele puse la dispoziție prin intermediul volumelor recenzate pot fi utile aprofundării cercetărilor în această direcție, ca reper arhivistic. În rest, cele 27 de volume nu au nicio valoare academică. În mod normal, pe copertele volumelor ar fi trebuit să apară fotografiile colaboratorilor CNSAS care au fotocopiat respectivele documente, deoarece o contribuție științifică proprie a celor doi editori (Victor Roncea și Gheorghe Buzatu) nu poate fi în nici un fel identificată.

Oliver Jens Schmitt

(Traducere de Flavius Solomon)

Mihaela Cristina Verzea, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948-1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, 480 p.

După 1989, istoriografia română s-a preocupat, în ceea ce privește perioada comunistă, mai cu seamă de fenomene decât de instituții. Rezultat al unei cercetări doctorale, cartea Mihaelei Cristina Verzea continuă o linie deschisă de Nicoleta Ionescu-Gură în 2005 (vezi lucrarea *Stalinizarea României. Republica Populară Română: 1948-1950. Transformări instituționale*, București, Editura ALL). Aparițiile editoriale care să abordeze perioada postbelică din perspectiva evoluțiilor instituționale sunt reduse ca număr, mai ales dacă vorbim despre cărți și nu despre studii sau articole publicate în reviste de specialitate. Deloc întâmplător, instituția care s-a bucurat de un interes major din partea cercetătorilor a fost Securitatea, iar acest lucru se datorează în primul rând apetenței pentru cercetarea dimensiunilor represive ale regimului totalitar. În ultimii ani, a fost publicată o serie de lucrări care vizează relațiile dintre diverse instituții ale statului sau dintre instituții de stat și partid. Pe lângă contribuția analizată în rândurile de față, amintim volumul de documente, însoțit de un studiu introductiv consistent semnat de Florian Banu și Luminița Banu, *Partidul și Securitatea. Istoria unei idile eșuate (1948-1989)*, publicat în 2013 la Editura Demiurg în Iași, sau cartea semnată de Ioana Macrea-Toma, *Privileghiul: instituții literare în comunismul românesc*, publicată la Casa Cărții în Cluj-Napoca în anul 2009, în care autoarea analizează relația dintre partid, Uniunea Scriitorilor și alte instituții de stat. Nu pot lipsi din această listă lucrările dedicate relației dintre Biserică și regimul politic semnate de George Enache (*Ortodoxie și putere politică în România contemporană (studii și eseuri)*, București, Editura Nemira, 2005) sau Cristian Vasile (*Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, București, Curtea Veche Publishing, 2003).

În acest peisaj istoriografic, lucrarea Nicoletei Ionescu-Gură, amintită mai sus, este prima încercare de analiză sistematică și riguroasă a noilor instituții comuniste, care își intră în drepturi odată cu 1948. Restrânsă cronologic doar la perioada de tranziție a anilor 1948-1950, cartea respectivă este prima și singura încercare de a prezenta pe larg transformarea arhitecturii instituționale a României Populare. Încadrând lucrarea Mihaelei Verzea în acest context istoriografic, constatăm faptul că demersul ei este unul pe cât de legitim, pe atât de necesar. Prezintă pe larg istoriografia perioadei, în introducerea autoarea precizează care este locul acestei cărți printre celelalte dedicate

perioadei comuniste. Spre deosebire de alte lucrări publicate, în care autorii nu au considerat necesar să-și încadreze opera în spectrul mai larg al lucrărilor dedicate temei în cauză, Mihaela Cristina Verzea dovedește nu doar că stăpânește literatura de specialitate – ceea ce este vizibil chiar din *Introducere* –, dar și că înțelege legitimitatea propriului demers.

Totuși, dacă titlul ne sugerează faptul că suntem cu adevărat în fața unei provocări istoriografice, în introducere autoarea se rezumă la a-și asuma doar două obiective: „definirea și argumentarea conceptului de Partid-Stat și prezentarea structurilor politice prin intermediul cărora Partidul Muncitoresc Român a monopolizat puterea politică” (p. 9). Cartea este structurată pe trei capitole precedate de o introducere exhaustivă, o prezentare detaliată a istoriografiei problemei, completate la final de concluzii, bibliografie și un singur document ca anexă.

În primul capitol autoarea încearcă o descriere și o definire a conceptului de partid-stat, precum și o prezentare a structurilor de partid de la nivel local până la nivel central. Mihaela Cristina Verzea pleacă în analiza sa de la concluziile unor teoreticieni, precum Hannah Arendt, Alain Besançon, Zbigniew Brzezinski sau Vladimir Tismăneanu, legate de apariția partidului-stat și extinderea controlului acestuia asupra societății. Autoarea lasă impresia că își însușește destul de ușor, necritic, opiniile autorilor citați, folosind uneori expresii tranșante, care ar fi meritat poate unele explicații sau nuanțări: „Partidul-Stat gândit de Lenin a preluat puterea în urma unei lupte în interiorul unei societăți normale din punct de vedere politic” (p. 25) sau „Experiența proprie Partidului Comunist Român/Partidului Muncitoresc Român se încadrează perfect realităților întregului lagăr socialist” (p. 26). Este greu de susținut astăzi, după parcurgerea unei întregi literaturi de specialitate, faptul că societatea rusă din timpul Primului Război Mondial era „normală” din punct de vedere politic. La fel de greu de acceptat sunt și generalizările exprimate sub formă de concluzii, puse la începutul lucrării și nu la final.

Autoarea analizează structurile Partidului Muncitoresc Român plecând de la modelul sovietic. Realizând o trecere în revistă a structurii organizatorice a PCUS, Mihaela Verzea evidențiază asemănările cu situația din România. Faptul că folosește în mod excesiv citate din autori cunoscuți precum Emil B. Ader sau Richard Gripp, face ca nota personală a autoarei să fie greu de identificat. Spre exemplu, între paginile 33 și 39, autoarea preia paragrafe întregi din lucrări ale autorilor amintiți mai sus, indicând sursa, dar fără a le interpreta și integra într-o expunere analitică mai dezvoltată. Astfel, cititorul este mereu obligat să urmărească ghilimele, ceea ce devine la un moment dat dificil, mai ales în situația în care citatul cuprinde un întreg paragraf, iar autoarea se rezumă doar la a face o trecere de la un citat la altul prin simple cuvinte sau fraze de legătură.

Un element de noutate al expunerii Mihaelei Verzea îl reprezintă tabelele prin care pune în oglindă situații și structuri similare din diferite țări sau între structurile de partid și de stat din România. Acest mijloc de prezentare a informației este pe de o parte foarte didactic, ușurând înțelegerea anumitor fenomene, iar pe de altă parte, uzitarea lor repetată îngreunează lectura și afectează cursivitatea textului. Cu toate acestea, unele tabele, cum este cel de la pagina 53, ne prezintă o imagine clară asupra instituțiilor similare din statele comuniste din Europa de Est, oferindu-ne o perspectivă comparativă reușită.

Între paginile 62 și 198, autoarea prezintă în detaliu evoluția structurilor de partid din perspectiva arhitecturii instituționale, a cadrelor și a prerogativelor acestora. Autoarea nu se rezumă doar la prezentarea aparatului central, ci coboară până la nivelul organi-

zațiilor locale de partid. Utilizând în mod exclusiv documente de arhivă, Mihaela Verzea demonstrează cum partidul a dublat prin structuri similare fiecare instituție de stat. În această parte a lucrării, autoarea intră în bucătăria internă a Partidului Muncitoresc Român și, pătrunzând cu acribie în hățișul documentelor din epocă, prezintă în detaliu modificările apărute în timp în structurile centrale de partid. De asemenea, urmărește cu atenție transferul de prerogative între diferite secții ale CC-ului sau circuitul deciziilor pe linie de partid. Dacă funcționarea structurilor centrale de partid a făcut obiectul și altor studii, contribuția cu adevărat importantă a lucrării de față este dată de cercetarea modului în care funcționau structurile de partid la nivel regional și local. Această temă rămâne una de actualitate, care poate fi dezvoltată în cercetări ulterioare.

Capitolul al doilea al cărții este dedicat instituțiilor de stat. Structura acestuia este oarecum similară cu a primului. Autoarea își începe analiza cu documentele fundamentale ale statului, cum ar fi Constituțiile din 1948 și 1952, subliniind că acestea stipulau în cuprinsul lor rolul conducător al Partidului. Apoi își focalizează atenția asupra instituțiilor centrale, cum ar fi Guvernul și Marea Adunare Națională. La fel ca și în prima parte a cărții, și aici avem o contribuție substanțială în ceea ce privește activitatea structurilor administrative locale. În partea secundă a lucrării, un subcapitol este dedicat justiției comuniste și mecanismelor prin care Partidul și-a impus controlul asupra acesteia, transformând-o într-o instituție menită a apăra „cuceririle revoluționare”. Probabil din dorința de a nu omite informații importante, autoarea pare că a devenit prizoniera documentului de arhivă, insistând uneori pe detalii care nu își au locul în mod obligatoriu în economia textului. Un exemplu în acest sens este prezentarea programului de lucru al Comisiei pentru aplicarea legii Sfaturilor Populare (p. 292). De altfel, chiar dacă prezentarea prerogativelor diverselor comisii locale sau centrale ori a ministerelor este foarte utilă pentru a înțelege mecanismele de funcționare ale statului totalitar, modul de expunere a informației îngreunează lectura. Inserarea unor tabele pe parcursul mai multor pagini (p. 226-229, 293-296) sau expunerea unor liste de nume care se întind de asemenea pe șase sau șapte pagini (p. 238-246), creează impresia unei lucrări tehnice, în care cantitatea mare de informație sufocă intențiile timide de analiză. O parte din aceste tabele sau liste și-ar fi putut găsi foarte bine locul ca anexe la finalul lucrării. Cu toate că și-a propus să evidențieze momentele în care instituțiile de stat au acționat doar la comanda celor de partid, autoarea contextualizează și analizează prea puțin aceste situații. De cele mai multe ori se rezumă doar la o expunere sumară, în care inserează pasaje întregi din documentele vremii.

Așa cum am precizat deja, contribuția cu adevărat importantă a lucrării este dată de cercetarea instituțiilor locale și regionale, a mecanismelor de colaborare între ele și a promovării cadrelor. Sunt prezentate în detaliu atribuțiile liderilor locali, cum ar fi cele ale președinților Comitetelor executive ale Sfaturilor Populare (p. 312). De asemenea, o atenție deosebită a fost acordată structurii sociale a funcționarilor de stat, a deputaților din cadrul Sfaturilor Populare, dar și modului de selectare și promovare a angajaților din aparatul birocratic, a căror primă calitate trebuia să fie loialitatea față de partid. În politica de selectare a cadrelor, un moment important a fost anul 1958, când la nivel central s-a exprimat intenția ca, la nivel local, să fie promovați funcționari cu studii superioare (p. 320).

Dacă în primele două capitole a realizat o prezentare teoretică a structurilor de partid și de stat, în partea a treia a lucrării autoarea și-a propus să exemplifice interdependența celor două structuri instituționale în domeniul economiei. Autoarea prezintă implementarea politicilor de partid prin intermediul instituțiilor de stat în două situații:

instituirea și dezvoltarea economiei planificate și colectivizarea agriculturii. În ceea ce privește economia planificată, Mihaela Verzea prezintă o serie de detalii noi despre activitatea lui Miron Constantinescu în cadrul Comisiei de Stat a Planificării, care lipsesc, spre exemplu, dintr-o monografie publicată recent și dedicată liderului comunist (vezi lucrarea semnată de Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Editura Humanitas, 2015). Cu toate acestea, modul de organizare și de expunere a ideilor lasă impresia că autoarea își susține ipotezele doar cu citate din documente, dar fără efortul de a le argumenta, de a le analiza. Acest lucru relevă carențe ale capacității de analiză, lucru evident mai ales atunci când concluzionează apelând la citate din lucrări publicate recent (p. 364). Nu puține sunt cazurile în care, așa cum am mai menționat, citatele acoperă paragrafe întregi. Spre exemplu, la pagina 348, Verzea susține că Războiul Rece a grăbit industrializarea României. Ca argument ea include în text un citat dintr-o alocuțiune a lui Gheorghe Vasilichi din 1948, ce depășește jumătate de pagină, în care acesta lua poziție împotriva Planului Marshall. Pe lângă acest fapt, Mihaela Verzea pierde din vedere referințe bibliografice importante pentru tema în discuție. Astfel, la pagina 349, unde vorbește de influența Uniunii Sovietice asupra economiilor țărilor socialiste, exercitată prin intermediul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, autoarea citează din Jean François Soulet (*Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 1998), fără a aminti însă și de cartea lui Liviu Țăranu (*România în cadrul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc, 1949-1965*, București, Editura Enciclopedică, 2007), dedicată exclusiv intrării României în CAER. Paginile dedicate colectivizării completează, prin unghiul de analiză și prin informațiile prezentate, care vizează prerogativele diferitelor structuri de stat și de partid, precum și colaborarea dintre acestea pe diverse paliere, o literatură bogată dedicată acestei teme.

Concluziile cărții, care depășesc cu puțin două pagini, creează imaginea unei munci care, chiar dacă a fost realizată cu acribie, pare nefinalizată. Demersul autoarei, în prezent muzeograf la Muzeul de Istorie și Arheologie din Piatra Neamț, are meritul principal de a fi adus în circuitul istoriografic o temă căreia până acum nu i s-a acordat atenția cuvenită. Relația dintre structurile de partid și cele de stat, interdependența și influența reciprocă dintre cele două sfere de putere, mecanismele de control rămân încă subiecte de explorat pentru istorici.

Partidul-Stat. Structuri politice (1948-1965) reprezintă, prin modul de expunere a informației, prin structura lucrării, o contribuție istoriografică specifică pentru nivelul în care se află literatura de specialitate în privința subiectului în cauză, acela al deșțelenirii documentelor de arhivă. Chiar dacă, uneori, lucrarea semnată de Mihaela Cristina Verzea pare a se apropia mai mult de forma unui instrument de lucru, decât de cea a unei monografii, acest lucru nu anulează aportul informațional pe care îl aduce în cunoașterea mecanismelor de funcționare ale statului totalitar.

Alexandru D. Aioanei

Ion Gumenâi, *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenesti din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 284 p.

După mai bine de două decenii de la independența Republicii Moldova, bibliografia istorică se îmbogățește cu un nou titlu de carte dedicat istoriei confesionale a Basarabiei în decursul secolului XIX, semnată de istoricul Ion Gumenâi. Lucrarea de față aduce în atenția publicului o chestiune destul de interesantă, dar și controversată dedicată situației minorităților confesionale din provincia anexată de Rusia în anul 1812, care include o amplă analiză a problematicii respective.

Deși spațiul dintre Prut și Nistru din punct de vedere confesional era preponderent ortodox încă de când era parte componentă a Țării Moldovei, în această regiune conviețuiau unele comunități creștine nu prea mari, cum ar fi romano-catolici, armeano-grigorieni, lipoveni sau grupuri religioase de mozaici și musulmani, în literatura istorică cea mai mare atenție a fost acordată comunității majoritare, fără a fi clarificate toate aspectele. Totuși, alte comunități religioase și confesionale nu au beneficiat de o lucrare de sinteză, care să elucideze rolul și locul pe care l-au avut în evoluția trecutului acestei regiuni. Astfel, datorită lucrării de față, putem spune că se deschide calea pentru o cercetare mai amplă și multilaterală a acestor aspecte.

Lucrarea semnată de domnul Ion Gumenâi poate fi structurată în două secțiuni distincte, în prima fiind analizate situația și organizarea minorităților religioase în perioada 1812 – anii '70 ai secolului XIX, în cea de-a doua fiind tratate nemijlocit minoritățile confesionale, cum ar fi romano-catolicii, protestanții, ortodocșii de rit vechi sau lipovenii.

În primele două capitole ale lucrării autorul analizează chestiunile legate de evoluția situației confesionale și religioase a regiunii, precum și evoluția numerică a reprezentanților diferitor comunități confesionale și religioase din regiune. În aceste condiții, autorul a fost nevoit să țină seama, pentru comparație, de situația unei comunități religioase necreștine, cea mozaică, care nu poate fi exclusă din analiză datorită situației numerice a acesteia. În aceleași condiții, sunt trecute în revistă unele atitudini ale autorităților ruse față de confesiunile creștine și de reprezentanții altor religii. După anexarea Basarabiei la Rusia, regiunea nu a mai avut o comunitate compactă musulmană, care până la 1806-1807 a fost reprezentată de turcii din raiale și de tătarii din Bugeac, ei retrăgându-se la sud de Dunăre odată cu trupele otomane, sau, în cazul tătarilor, fiind dislocați în interiorul Imperiului de autoritățile ruse. De aceea, cu referire la acest grup religios în paginile lucrării nu vom găsi prea multe detalii.

În cea de-a doua secțiune a lucrării, dedicată minorităților confesionale creștine din regiune, Ion Gumenâi nu numai că trece în revistă fiecare confesiune în parte, dar ne oferă și un tablou complex despre modul cum au ajuns acestea în spațiul geografic dintre Prut și Nistru. Spre exemplu, vorbind despre comunitățile romano-catolice și

protestante din regiune, autorul arată că acestea erau reprezentate de grupuri etnice distincte sosite în regiune spre sfârșitul secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX. Romano-catolicii erau reprezentați, în cea mai mare parte, de etnicii polonezi care au venit în Moldova începând cu sfârșitul secolului XVIII, după cele trei împărțiri succesive ale regatului Poloniei între marile puteri din ultimul sfert al aceluiași secol. Aceștia se așază inițial în regiunile din imediata apropiere a patriei istorice, adică în zona fostei raiale a Hotinului și în ținutul Soroca, unde vor fi găsite cele mai mari comunități ale acestui grup etnic. Odată cu dezvoltarea Chișinăului ca centru urban, ei se vor mișca spre acest oraș, unde vor constitui o comunitate, fapt care va permite întemeierea unei parohii romano-catolice. Un alt grup confesional romano-catolic, nu atât de numeros, a fost cel al germanilor, pe care îi găsim aici odată cu colonizarea succesivă promovată de autoritățile ruse în regiune. În ceea ce-i privește pe exponenții protestanților din Basarabia, aceștia au fost reprezentați de etnicii germani și elvețieni care au sosit în prima jumătate a secolului XIX în cadrul colonizării regiunilor depopulate odată cu evacuarea forțată a tătarilor din Bugeac, în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812.

Analizând aceste confesiuni, autorul reușește să scoată în evidență atitudinea autorităților ruse față de confesiunile respective, care primesc unele drepturi în anumite perioade, în funcție de interesele pe care le aveau autoritățile ruse. Totodată, în paginile lucrării sunt elucidate câteva aspecte cu privire la impedimentele cu care se confruntă confesiunile neortodoxe, în speță în ceea ce privește edificarea centrelor spirituale, adică a lăcașurilor de cult în afara arealului unde inițial au fost așezați. Un exemplu în acest sens este construcția bisericii romano-catolice din Chișinău, în legătură cu care între reprezentanții confesiunii respective și autorități a fost o întreagă corespondență, întinsă decenii la rând. Acest fapt demonstrează că sistemul birocratic rusesc putea fi eficient în soluționarea unor chestiuni, când acestea erau conforme intereselor Imperiului sau să devină un sistem impenetrabil, capabil să tergiverseze la nesfârșit clarificarea unor probleme, dacă acestea nu erau percepute că ar corespunde politicii oficiale și intereselor statului rus.

Un loc aparte în lucrare se acordă comunității ortodoxe ruse de rit vechi, care s-a desprins din cadrul Bisericii Ortodoxe Ruse în urma reformelor patriarhului Nikon de la mijlocul secolului XVII. Lipovenii sau ortodocșii ruși de rit vechi se așază în spații compacte în arealul Moldovei, în special în cele două extreme ale regiunii, adică în sud și în nord. Ei ajung aici în decursul secolului XVIII și vor reuși să coabiteze aproape un secol cu coreligionarii lor ortodocși. Datorită caracterului închis al respectivelor comunități, lipovenii își vor păstra specificul, nefiind asimilați, spre deosebire de alți slavi de răsărit, care trecând în Moldova în număr mare se vor integra în societatea basarabeană într-o perioadă relativ scurtă de timp. De asemenea, din paginile lucrării aflăm că, dacă în primele decenii după anexare față de rușii de rit vechi autoritățile țariste au dus o politică relativ tolerantă, distinctă de cea în raport cu comunități ortodoxe de rit vechi din alte regiuni ale Imperiului, odată cu trecerea timpului atitudinea față de aceștia se va modifica, apropiindu-se de cea din restul Imperiului.

Cu regret, în cadrul lucrării vom găsi mai puține date despre una dintre cele mai vechi comunități confesionale creștine minoritare din spațiul Moldovei medievale, cea armeană-gregoriană. Însă acest lucru poate fi explicat și prin faptul că, odată cu anexarea regiunii, Rusia a promovat o politică aparte față de armeni, fapt ce a generat în mare parte migrația comunității armenilor din regiune spre patria istorică sau spre centre care nu au intrat din punct de vedere administrativ în subordinea autorităților regionale.

Ne referim aici la cazul orașului Grigoriopol, întemeiat la sfârșitul secolului XVIII în calitate de apanaj pentru această comunitate. O excepție a fost tentativa lui Manuc-Bey din primul deceniu de după anexarea Basarabiei de a constitui un centru al respectivei comunități la Hâncești. Însă odată cu decesul acestuia proiectul respectiv a fost abandonat, reprezentanții confesiunii armeano-gregoriene reducându-se din punct de vedere numeric, fiind lipsiți de un centru care să susțină dezvoltarea lor ca o comunitate unitară. Astfel, este explicabil de ce autorul nu a dedicat respectivei comunități o secțiune separată în paginile acestei lucrări, despre evoluția ei urmând, probabil, să fie pregătit un studiu distinct.

În concluzie, prin această lucrare Ion Gumenai reușește să deschidă o nouă direcție în studierea trecutului Basarabiei, care ne aduce noi date și detalii privind rolul pe care l-au jucat anumite confesiuni și comunități religioase minoritare de-a lungul aflării regiunii în componența Imperiului Rus, rol care până în prezent încă nu a fost conștientizat. Totodată, valorificarea datelor prin asemenea lucrări va permite societății noastre, care se află în căutarea identității, să înțeleagă că acest caracter multiconfesional și multicultural îmbogățește viața noastră de zi cu zi și poate aduce atât beneficii materiale, cât și de natură cultural-spirituală.

Teodor Candu

Paul Brusanowski, *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 302 p.

Sub egida Institutului de Istorie Ecclesiastică, care funcționează în cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, a apărut în 2010 o nouă lucrare semnată de Paul Brusanowski, cadru didactic la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” a Universității „Lucian Blaga” din Sibiu. Volumul *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925* are ca referenți științifici pe Mircea Păcurariu și Nicolae Bocșan, fiind structurat în patru părți sau capitole (ultimul cuprinde anexe alcătuite din legi și regulamente bisericești aflate în vigoare în România perioadei analizate). Din *Introducerea* acestui volum aflăm că „lucrarea prezintă evoluția relației dintre Biserică și Stat, pe de o parte, și a celei dintre ierarhie și clerul inferior/societate, pe de altă parte, în Vechea Românie de la Regulamentele Organice până la unificarea bisericească de după Marea Unire de la 1918” (p. 9). Autorul își propune să realizeze o *sinteză* (nota I.M.C.) a problemei în cauză, pe baza „actelor emise de forurile legislative ale Statului, precum și a presei bisericești (în special Buletinul Oficial al Bisericii – *Biserica Ortodoxă Română*) și a principalelor lucrări polemice redactate de oameni politici, de episcopi și teologi”. Trăsătura dominantă a acestei perioade a fost încercarea constantă a factorului politic de a limita prerogativele ierarhiei bisericești, mai ales că problema averilor deținute de instituțiile ecclesiastice era una acută, secularizarea acestora cauzând Bisericii o profundă criză materială, dar mai ales spirituală, a cărei remediere s-a încercat prin „Legea clerului mirean” (1893) și „Legea Casei Bisericii” (1902).

Deși în primul capitol autorul își propune să investigheze situația Bisericii Ortodoxe Române în perioada Regulamentelor Organice, nu lipsesc câteva aprecieri cu privire la Biserica din Țările Române până la 1831/1832, atunci când numitele regulamente au fost puse în aplicare în Țara Românească, respectiv Moldova. În acest fel se explică și limita cronologică inferioară prezentă în titlul lucrării (1821). Sunt reluate, după

A. D. Xenopol și Gheorghe Platon, prevederile Convenției de la Akkerman (7 octombrie 1826) și ale Tratatului de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829). De asemenea, sunt analizate, făcându-se apel la prevederile Regulamentelor Organice, principalele chestiuni privitoare la Biserică: alegerea ierarhilor, judecarea acestora, atribuțiile politice și sociale ale clerului superior. Păstrând legătura cu tradiția medievală, Regulamentele Organice au menținut rolul politic al mitropoliților și episcopilor (mitropolitul era în continuare președinte al Adunării Obștești Obișnuite). Au rămas în funcțiune și *Dicasteriile* (conduse de arhieriei-vicari, acestea judecau probleme matrimoniale) și *Consistoriile* (axate pe rezolvarea proceselor bisericești, de natură confesională). Regulamentele Organice au redus însă unele prerogative ale clerului inferior. Astfel, protopopii („locuitori ai episcopilor”) își pierd din importanță, rămânând să supravegheze recensămintele, împărțirea ajutoarelor din Casa Milelor și, alături de ispravnici, alegerile deputaților ținutali în Adunarea Obștească Extraordinară. Tot acum s-a pus și problema dotării/salarizării preoților, a căror hirotonire a fost condiționată de absolvirea unui Seminar teologic. Din acest punct de vedere, trebuie precizat că Regulamentele Organice au prevăzut alocarea de bani pentru Seminarul de la Socola (60.000 de lei), în Moldova, iar în Muntenia înființarea unui Seminar la București și a altuia la Craiova. S-a creat Ministerul pentru Culte în 1831 (Țara Românească), respectiv 1844 (Moldova), a cărui sarcină era să supravegheze administrarea averilor bisericești. Din acest punct de vedere s-a întemeiat *Casa Centrală Bisericească*, iar Obșteasca Adunare a hotărât, la propunerea generalului Pavel Kiseleff, „ca egumenii marilor mănăstiri să fie pământeni, iar *embaticul* trimis Locurilor Sfinte de către mănăstirile închinat să respecte testamentele ctitorilor” (p. 29). La propunerea Obșteștii Adunări, Kiseleff a permis fostului mitropolit Grigorie Dascălul revenirea în țară, dar nu în București, ci la Buzău, iar apoi la Căldărușani. Acesta din urmă fusese exilat la Chișinău, în februarie 1829, pentru că susținea oprirea banilor trimiși către Locurile Sfinte, numirea de egumeni români în locul celor greci, precum și renunțarea la strângerea de la preoți a „birului cârjei”, sumă necesară, argumenta ierarhul, doar pentru acoperirea datoriilor ficei lui Barbu Văcărescu, căsătorită la Petersburg.

În Moldova existau șase mănăstiri chinoviale care se bucurau de autonomie absolută: Neamț, Secu, Văratec, Agapia, Adam și Vorona. Averile acestora au fost secularizate, însă, în vremea lui Alexandru Ioan Cuza, la 1860. În deceniul al cincilea al secolului XIX s-au aprobat și unele măsuri pentru administrarea averilor mitropoliilor și episcopiiilor din ambele Principate. După 1848, Biserica a continuat să traverseze o perioadă de intense și rapide transformări. În 1850/1851 s-au aprobat noi reglementări privind alegerea ierarhilor și tot acum s-a încercat reorganizarea învățământului teologic (au fost create, prin *Legiuirea pentru organizarea învățăturilor bisericești în Moldova*, școlile bisericești ținutale, două seminarii inferioare – Roman (1852) și Huși (1858) –, precum și Secția superioară a Seminarului de la Socola, destinată „clirousului mai înalt”). Tot în Moldova exista și Seminarul de la Mănăstirea Neamț, prevăzut a fi creat printr-un act al lui Mihail Sturdza din 1843. Acest Seminar, cu o istorie sinuoasă, a existat, cu întreruperi, până la 1862, când a fost închis definitiv în urma unui incendiu.

Capitolul al II-lea al lucrării de față analizează *Regimul domnitorului Alexandru Ioan Cuza și Biserica Ortodoxă Română* (p. 47-96). Perioada domniei lui Cuza a fost deosebit de frământată din punct de vedere politic, mai ales că au fost schimbate nu mai puțin de cincisprezece guverne (nouă în Muntenia și șase în Moldova). Partea centrală a acestui capitol analizează Legea secularizării averilor mănăstirești (noiembrie 1863) și urmările ei, secularizarea fiind precedată de unele măsuri, care au cunoscut mai multe

etape. Autorul precizează pe bună dreptate că, „de obicei, secularizarea înfăptuită de Cuza este înțeleasă ca referindu-se la mănăstirile închinat. Totuși, procesul a fost mai amplu” (p. 49). Astfel, o primă etapă a constituit-o înlăturarea autonomiei celor șase mănăstiri moldovenesti și secularizarea averilor acestora. Apoi, a fost desființată *Casa Centrală* (aceasta a jucat un rol mult mai însemnat în Muntenia în comparație cu Moldova), care s-a contopit cu Visteria. A urmat punerea în aplicare a cunoscutei Legi a secularizării. Față de prima măsură, secularizarea averilor celor șase mănăstiri, a protestat energic mitropolitul Moldovei, Sofronie Miclescu (în septembrie 1859). În aprilie 1860, guvernul a sechestrat moșia Cârlig (lăsată, ca o excepție de la lege, la dispoziția mitropolitului), pe care a trecut-o în subordinea *Casei Centrale*. Tot în aceeași lună a fost sechestrată o a doua moșie (Icușeni), care fusese lăsată mitropolitului pentru uzul său personal. Spirit energic, Sofronie Miclescu a protestat, fiind însă suspendat la 7 noiembrie 1860 și surghiunit la Mănăstirea Slatina. Raportul Comisiei de judecată l-a considerat nevinovat pe mitropolit, fapt care a dus la demisia guvernului condus de Mihail Kogălniceanu. A doua zi însă, la 18 ianuarie 1861, mitropolitul însuși a demisionat, murind câteva luni mai târziu (18 mai 1861) și fiind înmormântat la Mănăstirea Neamț.

Desființarea *Casei Centrale* „nu a însemnat altceva decât o secularizare a averilor eparhiilor și ale mănăstirilor neînchinat, adică a tuturor averilor bisericești pămâtenesc” (p. 58). În aprilie 1862 (autorul indică, probabil dintr-o eroare de tipar, anul 1812) s-a luat hotărârea ca mănăstirile închinat să plătească Visteriei, anual, 200.000 de lei, măsură ignorată de Locurile Sfinte, care au acumulat, în acest fel, o datorie către stat de peste 16 milioane de lei în Muntenia. Odată cu promulgarea Legii secularizării, statul român a propus despăgubirea Locurilor Sfinte cu 80.000.000 de piaștri, din care s-ar fi scăzut datoria de circa 30 de milioane de piaștri, urmând ca la Constantinopol să se înființeze o școală laică și un spital (susținute financiar de România) pentru cetățeni, indiferent de confesiune, măsură respinsă de ierarhii greci. *Legea prevedea ca secularizarea să fie aplicată pentru toate mănăstirile, inclusiv cele pămâtenesc*. Această măsură a stârnit, în spiritul cel mai firesc al lucrurilor, controverse și dezbateri printre contemporani. În general, ierarhii români au acceptat această soluție. Motivul se poate să fie cel sugerat, sub formă de întrebare, de Paul Brusanowski: „[...] poate soarta mitropolitului Sofronie Miclescu a avut o influență atât de mare asupra ierarhilor?” (p. 66).

Tot în vremea lui Alexandru Ioan Cuza, Biserica din Moldova și Țara Românească a fost unificată. În acest sens, prin ordonanța domnească de la 11 ianuarie 1865 s-a hotărât: „Prea Sfinția Sa Părintele mitropolit de București va purta titlul de mitropolit primat al României”. În noiembrie 1864 a fost înființată o nouă Episcopie (a Dunării de Jos), pentru credincioșii din ținuturile Ismail, Bolgrad, Covurlui și Brăila, în funcția de episcop (la început locotenent) fiind numit arhierul Melchisedec Ștefănescu. *Legea sancționată de Cuza la 11 mai 1865 prevedea ca ierarhii să fie numiți, iar nu aleși*, măsură considerată de unii canonică (Melchisedec Ștefănescu, Dionisie Romano, Calinic Miclescu, Iosif Gheorghian), iar de alții (Iosif Bobulescu, Neofit și Filaret Scriban, Ioanichie Evantias) împotriva normelor Bisericii. Din această perspectivă, se poate vorbi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea despre o „luptă pentru canonicitate”, al cărei punct culminant a fost atins în atacul armat îndreptat asupra mitropolitului Calinic Miclescu, la 19 ianuarie 1871.

În anii 1865 și 1867 au avut loc două sinoade cu rol legislativ și judecătoresc, care sunt apreciate de autor ca fiind „baza de organizare a vieții bisericești” (p. 80). Învățămintul teologic a fost, de asemenea, reformat. În 1859, în cadrul Seminarului de la

Socola s-a înființat o Facultate de Teologie, transferată în 1860 la recent creată Universitate ieșeană. Mai trebuie precizat că din punctul de vedere al programei de studiu, seminarele teologice din Muntenia erau inferioare celor din Moldova. Autorul încheie acest capitol făcând referire la măsurile adoptate în această perioadă, care făceau trimitere directă la Biserică. Astfel, limba română a devenit obligatorie în oficierea serviciului liturgic, s-a adoptat o lege pentru înmormântări, un decret organic pentru reglementarea schimei monahale (decembrie 1864) etc.

Capitolul al III-lea, cel mai vast ca întindere din întreaga lucrare, este intitulat *Biserica Ortodoxă din România sub regimul Legii Sinodale (1866-1925)*, p. 97-248. Se vorbește, la început, despre controlul administrativ al Guvernului asupra Bisericii în comparație cu alte state ortodoxe din Balcani (Rusia, Grecia, Serbia, Muntenegru, Exarhatul Bulgar, Mitropolia Bucovinei și Dalmației, Mitropolia de Carloviț, Mitropolia din Transilvania și Ungaria). Concluzia autorului este relevantă din acest punct de vedere: „[...] alături de Biserica Greciei, Biserica din Regatul României s-a aflat în cea mai mare stare de dependență față de autoritățile politice” (p. 106). Cel care a încercat să reformeze Biserica a fost ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Spiru Haret. În 1902, acesta a întemeiat Casa Bisericii, „un organism guvernamental-ecclesiastic prin intermediul căruia urmau să fie asigurate resursele materiale pentru Biserică”. Precedentul în acest sens este considerat, pe drept cuvânt, Casa Școalelor, creată la 1896; Casa Bisericii a existat până în 1925. În 1909, același Spiru Haret a realizat o altă reformă a domeniului bisericesc: înființarea Consistoriului Superior Bisericesc (CSB), alcătuit atât din membri ai Sfântului Sinod, cât și din deputați ai clerului inferior românesc. Scopul acestui organism era acela de a prelua „autoritatea guvernamentală și coordonarea vieții economice a Bisericii prin intermediul Casei Bisericii” (p. 107), așadar, ținta urmărită de Spiru Haret era ca preoții de mir să dobândească influență în conducerea Bisericii.

Autorul analizează în continuare alcătuirea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, problema episcopilor titulari, alegerea mitropoliților și a episcopilor eparhioți. Nu este trecut cu vederea nici cazul mitropolitului Ghenadie Petrescu, probabil un rezultat al faptului că „Biserica din Regatul României a fost singura Biserică Ortodoxă a vremii în care episcopii au fost aleși de către majoritatea guvernamentală din Parlament”. Prin analiza întreprinsă de Paul Brusznowski se arată, încă o dată, că, de fapt, cazul mitropolitului Ghenadie a fost o afacere politică, generată de succesiunea alternativă la guvernare atât a liberalilor, cât și a conservatorilor. Mitropolitul a fost suspendat din mai multe motive, fiind acuzat, printre altele, că a avut o purtare necanonică, iubind arginții și încasând bani pentru sine. Ierarhul a refuzat să părăsească palatul mitropolitan, fiind evacuat de către jandarmi și dus la Mănăstirea Căldărușani. Ghenadie Petrescu a demisionat din înalta demnitate, în locul său fiind repus Iosif Gheorghian. „Liberalii l-au destituit pe Ghenadie și tot liberalii (deși membrii aripii dizidente) l-au reabilitat, determinând Sinodul să dea două verdicte contradictorii” (p. 118).

În continuare, este analizată organizarea internă a Sfântului Sinod. Nici din acest punct de vedere nu lipsește perspectiva comparativă, binevenită și în acest caz. Deși „afacerea” Ghenadie a fost unică în felul său, la începutul secolului trecut Biserica din România a cunoscut o criză provocată de episcopul de Roman, Gherasim Saffirin, care se împotriva includerii laicilor în Sinodul Bisericii, fiind, astfel, împotriva legii lui Spiru Haret. Deși la început ierarhul de la Roman nu s-a împotrivit proiectului de lege, ulterior, ca urmare și a faptului că nu a fost ales mitropolit (în 1909 au avut loc alegeri atât la București, cât și la Iași), Gherasim Saffirin a devenit o „unealtă a conservatorilor”

(p. 130). În acest sens, sunt elocvente acuzele sale aduse mitropolitului primat Athanasie Mironescu, considerat de presa conservatoare „mitropolit liberal”. În iunie 1911 mitropolitul primat a fost achitat de acuzele care i s-au adus, iar episcopul Gherasim, susținut aprig la început chiar și de N. Iorga, a fost destituit, fără însă a fi caterisit. Drept urmare a acestei intruziuni a factorului politic în viața Bisericii, „nu este de mirare că greu au acceptat mai apoi episcopii să fie aleși mitropoliți primați” (p. 140). Criticile aduse Legii Consistoriului de către episcopul Gherasim, precum și combaterea lor de către unii teologi ai vremii sunt analizate într-un subcapitol separat. Se fac trimiteri la multe cuvântări, discursuri, intervenții ale unor personalități ale vieții culturale din epocă: Gr. Pișculescu (Gala Galaction), N. Iorga, Ioan Voinescu, Constantin Laur. Autorul analizează apoi membrii Consistoriului și maniera alegerii lor, regulamentul de ordine internă a CSB, sesiunile acestui organism. Nu este trecut cu vederea nici administrația eparhială în Biserica din Regatul României (precum și în alte Biserici Ortodoxe surori) sau criza materială a clerului de mir până la 1893. Sunt prezentate statistici care ajută la o mai bună înțelegere a subiectului tratat. Capitolul se încheie cu scurte considerații asupra Casei Bisericii și a situației clerului din România în preajma Primului Război Mondial.

Autorul a anexat acestui volum numeroase legi și regulamente bisericești, unele redate în întregime, altele doar fragmentar (p. 249-296), preluate fie din periodicele epocii („Biserica Ortodoxă Română”, „Monitorul Oficial”), fie din colecții speciale, precum cele întocmite de Ioan M. Bujoreanu sau Chiru C. Costescu. Volumul se încheie cu un *Epilog* și o scurtă *Bibliografie* (p. 299-302).

Trebuie precizat că în cuprinsul acestui volum se face exces de citate, chiar dacă acestea redau fragmente consistente din regulamente sau legi relevante pentru tema abordată. Sunt pagini întregi în care intervenția autorului se limitează doar la câteva rânduri (formatul cărții este A4), și atunci pentru a rezuma paragraful care urmează să fie citat (vezi, de exemplu, p. 150-154, 161-169, 210-211, 213-215, 222-223 etc.). Uneori s-a ajuns la neobișnuita situație ca pe o întreagă pagină textul autorului să fie nepermis de redus: un rând (p. 151), două rânduri (p. 139, 209) sau trei rânduri (p. 143-144). În acest fel, luând în calcul și anexele din finalul volumului, cititorul nu poate să nu remarce redundanța unora din ideile exprimate.

Mai semnalăm o ultimă chestiune în cadrul acestei prezentări, trecând, firește, peste erorile de ortografie (vezi p. 97, unde titlul cărții lui Chiru C. Costescu este greșit citat, dat fiind că în loc de *1916* s-a trecut *1816*; p. 172, *aslcătuite* în loc de *alcătuite*, multe titluri citate la *Bibliografie* sunt fără diacritice etc.). Se știe că bibliografia referitoare la Biserica Ortodoxă Română între 1821-1925 (deci mai bine de un secol) este foarte vastă. S-au publicat deja câteva sinteze de Istorie a Bisericii Ortodoxe Române, precum și multe volume, studii și articole referitoare la problemele cu care s-a confruntat Biserica în această perioadă, abordându-se inclusiv raporturile acesteia cu autoritățile politice. Credem că nu ar fi fost lipsit de interes dacă s-ar fi consultat, cu excepția „Bisericii Ortodoxe Române”, și alte periodice de epocă („Vocea Bisericii”, „Revista teologică”, „Mitropolia Moldovei” sau publicațiile care au precedat această din urmă revistă ș.a.). Totodată, să mai observăm că autorul nu și-a propus să întreprindă decât o „abordare sintetică și sistematică a acestei chestiuni” (relațiile dintre Biserica și Stat în perioada menționată), ceea ce, afirmăm noi, a reușit să ducă la bun sfârșit, chiar dacă, pe alocuri, scrierea (iar pentru cititor lectura) s-ar fi putut ușura printr-o asimilare potrivită a surselor primare, atât de copios citate.

Iulian Marcel Ciubotaru

Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim, *Jurnal de pe frontul românesc (1916-1917)*, ediție îngrijită de Silviu Miloiu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2010, 176 p.

Carl Gustaf Emil Mannerheim – probabil cel mai cunoscut finlandez – s-a născut în 1867, într-o importantă familie nobiliară de origine suedeză (dar și cu rădăcini în Țările de Jos), implicată în politică, administrație, știință și afaceri, atât în perioada în care Finlanda a fost parte a Suediei, cât și după 1809, când a devenit Mare Ducat în cadrul Imperiului Rus. Merită menționat că Finlanda s-a bucurat de o situație bună sub țări, păstrându-și autonomia până în 1918. Finlandezii s-au putut exprima în limba lor, și-au păstrat cultura, religia (erau în marea lor majoritate luterani) și o organizare diferită, ceea ce nu a fost un caz singular, dar oricum rar în statul Romanovilor. Loialitatea lor față de Imperiu și amintirea precumpănitor favorabilă s-a văzut și în faptul că, după ce Finlanda a devenit independentă, statuia ridicată în onoarea țarului Alexandru al II-lea a fost păstrată (astăzi este una dintre atracțiile din Helsinki).

Tânărul nobil finlandez a îmbrățișat cariera militară, a urmat școli de specialitate, a avut parte de stagii în diferite unități ruse, inclusiv în Garda de Cavalerie a împărătesei Rusiei, a urcat în ierarhia militară țaristă. A luat parte la războiul ruso-japonez din 1904-1905, inclusiv la bătălia de la Mukden, curajul dovedit atunci determinând avansarea sa la gradul de colonel. Mannerheim nu a fost un aventurier, dar în 1906-1907 a condus o expediție rusă în Orient, destinația finală fiind capitala Chinei, Pekin. După ce a devenit comandant al unui regiment de gardă în Polonia, în 1907, Mannerheim a fost avansat la gradul de general, în 1911. Izbucnirea Primului Război Mondial l-a găsit în fruntea unei brigăzi de cavalerie, apoi a fost numit comandant al unei divizii de cavalerie. A participat la lupte pe Frontul de Răsărit, spre finalul războiului devenind comandant al Corpului 6 Cavalerie. La sfârșitul anului 1916, a fost trimis pe frontul din România (vezi *infra*).

Abdicarea țarului, transformarea Rusiei în republică, dar mai ales preluarea puterii la Sankt Petersburg de către bolșevici l-au determinat pe Mannerheim să se întoarcă acasă. După revenirea în Finlanda, Mannerheim s-a implicat în războiul civil finlandez (1918), preluând comanda forțelor albe finlandeze. A fost vorba de un episod sângeros cu zeci de mii de victime de-o parte și de alta (morți, inclusiv mulți executați, închiși etc.). Timp de jumătate de an (1919) a fost regent al Finlandei. Pentru o lungă perioadă s-a retras din prim-planul vieții politice. În 1931 a devenit comandant-șef al Armatei Finlandei, iar în 1933 a fost avansat mareșal. D-a lungul anilor '30 a insistat pentru pregătirea armatei și a țării de război, anticipând o agresiune sovietică. A comandat Armata Finlandei în Războiul de Iarnă/Talvisota (30 noiembrie 1939 – 12 martie 1940) și în Războiul de Continuare/Jatkosota (25 iunie 1941 – 19 septembrie 1944). În condiții extrem de dificile pentru Finlanda, Mannerheim a devenit, la 4 august 1944, președinte al Finlandei. Aflați într-o situație fără ieșire, finlandezii au semnat un armistițiu cu URSS și Marea Britanie la 19 septembrie 1944. Condițiile impuse Finlandei de către URSS au fost dure: revenirea la granițele din 1940, adică pierderea Kareliei și a portului Petsamo (care asigurase țării ieșirea la Oceanul Înghețat), epurarea armatei, condamnarea unora dintre colaboratorii apropiați ai lui Mannerheim. Însă cu toate inconvenientele, țara a scăpat de bolșevizare în 1944 și în anii următori. Indubitabil, a fost și meritul lui Mannerheim. Acesta a demisionat din funcția de președinte la 4 martie 1946, ulterior stabilindu-se în Elveția, la Lausanne, unde a și murit în 1951. Avea să fie îngropat la Helsinki cu onoruri naționale.

Personalitatea lui Mannerheim nu a fost lipsită de controverse. Unii l-au văzut ca erou național și geniu militar, alții drept criminal de război (mai ales pentru ceea ce s-a întâmplat în 1918, în timpul războiului civil). Raportarea finlandezilor la el a ținut în anii 1950-1990 de realitatea geopolitică a Finlandei. Guvernele de la Helsinki încercau să menajeze susceptibilitățile Moscovei, astfel încât rolul lui Mannerheim în istoria Finlandei a fost minimalizat sau văzut ca negativ, în vreme ce, oarecum paradoxal, în anii '60-'70 s-a dezvoltat în Finlanda un cult al lui Lenin. Însă dispariția URSS a dus la revalorizarea lui Mannerheim, figura sa rămânând una emblematică pentru Finlanda.

Mannerheim a apucat să-și scrie memoriile, care au fost publicate după moartea sa (1951) în finlandeză și suedeză, iar ulterior în multe alte limbi. În 2003 ele au apărut și în limba română, ba mai mult, lucru rar pe piața editorială din România, au cunoscut și o a doua ediție în 2011¹.

Însă de la Mannerheim ne-au rămas și însemnări care privesc direct și mai detaliat un episod din istoria României, și anume prezența sa pe frontul românesc, la sfârșitul anului 1916 – începutul anului 1917. Istoricul Silviu Miloiu, specializat în istoria spațiului nordic și baltic, a descoperit în Arhivele Naționale ale Finlandei, în fondul Mannerheim, niște însemnări ale acestuia, pe coperta dosarului precizându-se: *Operationer i Rumänien, 11.XII.16-8.I.17* (în traducere: *Operațiuni în România în 1916-1917*). În jurnalul propriu-zis apare forma (redau în traducere română) *Acțiuni militare ale grupului Vrancea ale Generalului Baron Mannerheim, din 11 decembrie 1916, până în 8 ianuarie 1917*. Este vorba despre un jurnal ca campanie ținut de Mannerheim în limba rusă, având în total 86 de file.

Ediția în limba română este singura publicată până acum. Silviu Miloiu a realizat și o utilă *Notă asupra ediției* (p. 6-8), dar și o *Introducere* (p. 13-37), în fapt o interesantă microbiografie a lui Mannerheim, în care este abordată inclusiv perioada atinsă în însemnările de pe frontul românesc. Volumul are un cuvânt înainte al ambasadorului Finlandei la București, Irmeli Mustonen. O prefață semnată de Ion Calafeteanu și o postfață a lui Gheorghe Sbârnă, fiecare având câte o pagină (de mici dimensiuni), nu aduc niciun plus volumului; probabil este vorba de referatele de susținere a publicării cărții la Editura Cetatea de Scaun.

Editorul a optat pentru traducerea jurnalului în limba română (p. 39-74, în ediția românească), în plus fiind redată în fotocopie toate filele manuscrisului (p. 85-171). Notele explicative ale editorului sunt bine făcute, ajutând la înțelegerea contextului istoric, geografic, dar și a unor mici lipsuri în jurnal. Indicele de nume și cel toponimic sunt de folos pentru o consultare rapidă a însemnărilor. Ar fi fost de dorit ca volumul să beneficieze de o mai atentă muncă de redacție. Există destule erori de tipar, litere sau chiar cuvinte lipsă. Spre exemplu, apar „Mannrheim” (p. 29), în loc de Mannerheim, „Armata 1” (p. 31), în loc de Armata 2.

Deși este de mici dimensiuni, acoperă un interval limitat de timp și conține însemnări lapidare, jurnalul lui Mannerheim reprezintă o sursă cu o anume utilitate pentru istoria Primului Război Mondial pe frontul românesc, mai precis pentru operațiunile militare din zona Vrancei. O scurtă contextualizare istorică este necesară.

Alianța României cu Rusia în Primul Război Mondial a fost una problematică. După ce rușii anexaseră sudul Basarabiei în 1878 și amenințaseră că aveau să ocupe

¹ Vezi Mareșalul Finlandei Carl Gustaf Emil Mannerheim, *Memorii*, ediția a doua, traducere Teodor Atanasiu, ediție îngrijită de Dumitru Preda, Adrian Pande, București, Editura Militară, 2011.

întreaga țară, exista în România o frică teribilă de vecinul de la răsărit, atât în cercurile politice, cât și în rândurile opiniei publice românești. Nu întâmplător, în 1883 tânărul Regat al României intrase în alianță cu Germania, Austro-Ungaria și Italia. În contextul anilor 1914-1916, ca urmare a influențelor externe, în special din partea Franței, a promisiunilor că, în schimbul trecerii de partea Antantei, România va primi teritoriile locuite preponderent de etnici români în Austro-Ungaria, ba chiar mai mult („pân’ la Tisa”), guvernul Ion I. C. Brătianu a declarat război vecinului de dincolo de Carpați. Însă decizia de a intra în război cu Austro-Ungaria a adus România în stare de război nu doar cu aceasta, ci și cu celelalte membre ale Puterilor Centrale, astfel încât la sfârșitul lunii august 1916 nu doar trupe austro-ungare luptau contra celor române, ci și unități germane și bulgare, apoi și turcești. De unde se sconta la București pe o victorie ușoară, euforia primelor zile s-a transformat repede într-un lung șir de corecții aplicate în special de experimentatele trupe germane. Și așa campania din 1916 s-a transformat într-o catastrofă². Înfrângerea din 1916 a fost cauzată, în primul rând, de slăbiciunile Armatei Române. În același timp a contat și neîndeplinirea unor obligații asumate de Aliați. Și a fost meritul Centralilor că au reacționat rapid, pentru a face față noului pericol din Carpați și de la Dunăre. În noiembrie 1916, ceea ce mai rămăsese din Armata Română, guvernul, instituțiile centrale și o parte a populației s-au retras în Moldova.

Trupele ruse au fost prezente în număr mic pe frontul din Dobrogea și în Muntenia în campania din 1916. Însă la sfârșitul aceluiași an rușii au trimis trupe numeroase pentru menținerea frontului din Moldova. Nu o făceau gratuit, având în vedere că era amenințată direct granița de sud-vest a Imperiului Rus. După cum nota însuși Mannerheim în *Memoriile sale*, în primăvara anului 1917 pe frontul din Moldova se găseau 36 de divizii de infanterie și șase de cavalerie ruse. Era vorba de aproape un milion de soldați ruși, circa 25% din totalul trupelor țarului. Prin această mutare de forțe rușii aproape că nu mai aveau rezerve³.

Fără ajutorul forțelor ruse, este îndubitabil că Armata Română nu ar fi putut ține frontul din porțiunea de țară rămasă neocupată. Acest aspect și în general participarea rușilor la luptele de pe frontul românesc au fost tratate în cheie emoțională în istoriografia română sau în dezbaterile publice, punându-se accent pe autovictimizarea românilor, pe supralicitarea propriei lor contribuții, cu multe omisiuni. În același timp, știm prea bine că rușii aveau propriile lor planuri de război, inclusiv împlinirea „visului constantinopolitan”, adică ocuparea fostei capitale a Bizanțului, implicit a Strâmtorilor, ceea ce ar fi pus România – și toate statele din zonă – într-o situație dificilă. Pentru ruși, românii erau un aliat temporar. La fel și rușii pentru români. Relațiile dintre cele două state, dintre cele două armate în timpul Primului Război Mondial se cer în continuare cercetate, mai ales că accesul la documente este incomparabil mai bun față de cel de acum câteva decenii.

La sfârșitul anului 1916, Mannerheim era comandant al Diviziei 12 cavalerie rusă (Usuriska). După ce a străbătut o distanță apreciabilă, această mare unitate rusă ajungea la 7/20 decembrie 1916 în sudul Moldovei, în zona localității Odobești, și avea să se subordoneze Armatei a 2-a române, de sub comanda generalului Alexandru Averescu. Ordinul a fost să acorde sprijin Brigăzii 7 infanterie română, comandată de colonelul

² Pentru o perspectivă critică asupra subiectului, vezi Dorin Dobrinu, *O catastrofă uitată: campania armatei române din 1916*, în „Xenopoliana”, vol. XI, nr. 3-4, 2003, p. 143-157.

³ Mareșalul Finlandei Carl Gustaf Emil Mannerheim, *op. cit.*, p. 57.

Alexandru D. Sturdza⁴ (pe care și în Jurnal, și în *Memorii* ofițerul finlandez îl redă ca „Sturza”). Împreună, cele două unități au constituit Grupul tactic „Vrancea”, ocupând poziții în Munții Vrancei, inclusiv în depresiunea cu același nume⁵. Grupul avea să se mărească ulterior, având în subordine două brigăzi de cavalerie rusă și română, două divizii și o brigadă de infanterie, acestea din urmă românești⁶. În jurnalul lui Mannerheim sunt descrieri ale operațiunilor militare, ale unor ofensive scurte, cu efective variabile, ciocniri, retrageri pe aliniamente favorabile ale trupelor ruso-române din subordinea generalului nordic ș.a.m.d. Mannerheim a plecat de pe frontul din Vrancea împreună cu divizia sa în a doua jumătate a lunii ianuarie 1917, îndreptându-se spre Basarabia. Pentru participarea sa la luptele de pe frontul românesc, Mannerheim avea să fie decorat de români cu Ordinul „Mihai Viteazul”, clasa a III-a, detaliu pe care îl aflăm însă din *Memoriile sale*⁷.

Întrucât cunoscuse direct Armata Română, atât la nivel de comandament, cât și în luptă, Mannerheim avea să facă – în aceleași *Memorii* – scurte aprecieri asupra acesteia, dar și mai larg asupra intrării în război a României. El împărtășea convingerea că dacă vecinul sud-vestic ar fi rămas neutru această opțiune ar fi servit mai bine intereselor militare ale Rusiei. În opinia lui, România „dispunea de o armată slabă și insuficientă – slabă atât numeric, cât și ca pregătire și dotare”. Ca urmare a slăbiciunilor României și a nevoii ca Armata Rusă să trimită un sfert din efectivele sale în ajutorul noului său aliat, poziția strategică a Rusiei a slăbit treptat. În fața acestei constatări, Mannerheim afirma că era vorba de „[u]n exemplu clasic că niște aliați slabi mai mult dăunează decât sunt de folos!”⁸ Concluzia rămâne inconfortabilă pentru români, dar probabil nu nedreaptă în acel context.

Dorin Dobrinicu

George J. Tenet (în colaborare cu Bill Harlow), *În mijlocul furtunii. Anii mei la CIA*, București, Editura Scripta, 2010, 511 p.

Anii directoratului lui George J. Tenet la conducerea CIA fac obiectul unei cărți incitante și a cărei lectură ne va releva o sumă întreagă de adevăruri despre comunitatea informativă americană, despre raporturile de putere dintre Administrația de la Casa Albă și ofițerii principalului serviciu de informații al Statelor Unite. George J. Tenet a devenit directorul Agenției Centrale de Informații (CIA) în 1997, într-un moment extrem de delicat din istoria raporturilor dintre președintele SUA și oficialii Agenției. Relațiile dificile dintre președintele Bill Clinton și foștii directori ai CIA, James Woolsey și John Deutch, au impus, după eșecul numirii lui Anthony Lake la conducerea CIA,

⁴ Este vorba de colonelul Alexandru D. Sturdza, implicat în cel mai spectaculos caz de trădare din istoria Armatei Române, la începutul anului 1917. Vezi Glenn E. Torrey, *When treason was a crime. The case of Colonel Alexandru Sturdza of Romania*, în „The Emporia State Research Studies”, vol. XXXIX, nr. 1, Fall 1992; Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011.

⁵ Vezi și Mareșalul Finlandei Carl Gustaf Emil Mannerheim, *op. cit.*, p. 57.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p. 56-57.

desemnarea unei persoane care să redea demnitatea și prestigiul instituției. *În mijlocul furtunii. Anii mei la CIA* a lui George J. Tenet reprezintă povestea unui om și a unui serviciu care s-a trezit copleșit de atacul din 11 septembrie 2001. „Modul în care te poziționezi față de diferite situații depinde de locul în care te afli. Iar din locul în care am stat eu, am văzut valul tsunami al terorismului formându-se și crescând. Am putut vedea luptători singuratici și subfinanțați, care au înotat practic împotriva curentului, singuri în larg, avertizând, descurajând, dezmembrând și încercând să distrugă o mișcare cu ramificații globale, care opera deja în nu mai puțin de șaptezeci de țări și era hotărâtă să ne distrugă”, mărturisește George J. Tenet în prefața memoriilor sale.

George J. Tenet realizează o descriere extraordinară a situației Agenției la preluarea mandatului de director al CIA, afirmând că, în acel moment, exista o stare de timorare permanentă a ofițerilor CIA, indusă de Congresul SUA. Cazurile de trădare din interiorul CIA, soldate cu arestarea lui Aldrich Ames (1994) și Harold Nicholson (1996), creaseră o situație aproape imposibilă din punct de vedere moral. „Ofițerii de rang mediu și înalt – notează George J. Tenet – erau bântuiți de frica de a fi aduși în fața Congresului sau în instanțe, cerându-li-se să-și argumenteze și să-și apere acțiunile. [...] Dacă ceva mergea prost, cei din conducerea CIA erau atacați, demiși și ruinați financiar.” Radiografia pe care o realizează fostul director al CIA față de moralul, dotarea tehnică a Agenției, mult rămasă în urmă, lipsa unui manager financiar, a unui ofițer responsabil cu informarea și a unor programe coerente și unitare de educație și formare este extrem de critică și obiectivă, în același timp, relevând, totuși, efortul făcut de ofițerii Agenției pentru a-și îndeplini datoria față de poporul american.

Ofițerii CIA sub conducerea lui George J. Tenet se vor implica în efortul teribil de a nu lăsa ca Agenția să se scufunde și împreună vor contribui la punerea în aplicare a *Directivei Strategice*, planul care era menit să reformeze Agenția. Planul a fost prezentat ofițerilor CIA pe 6 mai 1998. În următorii ani, bugetul CIA privind lupta antiteroristă a crescut cu 50% între 1997 și 11 septembrie 2001, iar aceasta devenea una dintre prioritățile de maxim interes operativ a ofițerilor Agenției. În mandatul lui Tenet a fost întărită activitatea operativă a CIA-ului prin creșterea numărului de ofițeri de specialitate și a numărului de rezidențe și baze cu 30%. Recrutarea în cadrul CIA s-a schimbat în mod substanțial, astfel că în 2004 existau 138.000 de cereri pentru 2.000 de posturi de ofițer în cadrul CIA. Era un succes al reformelor întreprinse de George J. Tenet. Volumul semnat de către George J. Tenet reprezintă radiografia unui efort menit a consolida principala linie de apărare a Statelor Unite. „Un sondaj realizat în rândul a 9.000 de ingineri și studenți în științe din cadrul a 86 de universități au ales CIA în fruntea instituțiilor publice din punctul de vedere al atractivității și al cinciilea posibil angajator în general, adică înaintea unor companii precum Pfizer, Disney sau Johnson & Johnson. Totodată, revista „Black Collegian” a numit CIA printre cele mai bune organizații ca mediu de muncă pentru studenții afro-americani, înaintea unor giganti precum AT & T, General Motors, Ford sau PepsiCo”, adnotează fostul lider al „intelligence”-ului american. Printre amintirile fostului director al CIA se pot regăsi informații despre implicarea CIA în evenimentele din Balcani din anii '90, precum și în operațiunile aeriene ale NATO împotriva Iugoslaviei din 1999. Bombardarea ambasadei Chinei din Belgrad, în primăvara anului 1999, este reprezentativă pentru seria de neînțelegeri dintre CIA și Pentagon. O relație foarte greu de cuantificat, însă aducătoare de mari probleme, în perspectivă, mai ales cu ocazia războiului din Irak (2003) și a soluțiilor propuse pentru stabilizarea zonei Orientului Mijlociu.

Capitolul intitulat *Gestiunea păcii* are drept *motto* o consemnare din „Washington Post”, din 11 noiembrie 1998: „Conform unor surse, directorul CIA, George J. Tenet, i-ar fi spus luna trecută președintelui Clinton că îi va fi dificil să mai rămână în funcție în condițiile eliberării spionului israelian condamnat, Jay Pollard, și care ar urma să fie pus în libertate ca parte a procesului de pace din Orientul Mijlociu”. Capitolul dedicat implicării CIA în gestionarea procesului de pace din Orientul Mijlociu ne oferă ocazia de a afla resorturile intime ale unor decizii din complexa negociere israeliano-palestiniană, a modului în care CIA oferea Administrației de la Casa Albă acel „oxigen de care avea nevoie ca să supraviețuiască”. Referindu-se la efortul CIA pentru reglementarea păcii în Orientul Mijlociu, George J. Tenet mărturisește: „Implicarea în procesul de pace ne-a oferit o mai mare legitimitate în rândul lumii arabe, deoarece reușiserăm să demonstrăm că tratăm cu respect și demnitate poporul palestinian. Participarea la acest proces ne-a mai permis să demonstrăm opiniei publice arabe, străzii, că nouă ne păsa de o problemă pe care teroriștii și islamii o utilizau ca mobil de revendicare. Deoarece eram percepuți drept actori onești, ni se deschideau și uși. Și asta se întâmpla nu doar cu șefii serviciilor de informații din regiune, ci și cu șefi de stat despre care știam că, în cazul în care va fi nevoie de sprijinul lor, ne vor ajuta. Acel moment avea să sosească în curând. Și aproape ca întotdeauna, bariera de netrecut în calea păcii avea mereu același nume: Arafat”. Paginile de amintiri dedicate liderului OEP și eforturile CIA pentru a impulsiona procesul de pace din Orientul Mijlociu sunt extrem de importante pentru a înțelege subtilitățile și înaltele rațiuni de stat ale politicii americane față de lumea arabă, și nu numai. În cursul implicării lui George J. Tenet în complexul proces diplomatic menit a aduce pacea în Orientul Mijlociu, generalul Shlomo Yanai, șeful planificării operaționale din Statul-Major General israelian, avea să-i ofere directorului CIA cea mai pertinentă caracterizare a liderului Organizației pentru Eliberarea Palestinei, Yasser Arafat. „Arafat este un Moise. El nu va încheia niciodată vreo înțelegere cu noi. Nu va semna niciodată un acord de pace. Nu-și va negocia niciodată poziția și prestigiul personal, deoarece dorește să-și conducă poporul la Tărâmul Făgăduinței. Acest Tărâm este, pentru Arafat, Ierusalimul, iar de la asta nu va abdică niciodată”, mărturisea înaltul lider militar israelian.

În capitolul *Se pregătește furtuna*, fostul director al CIA descrie procesul complex inițiat de către CIA în lupta cu terorismul, acea amenințare ce părea, până în 11 septembrie 2001, ca fiind difuză. „Dați-mi voie să afirm în modul cel mai categoric că CIA nu a avut niciun fel de contact cu bin Laden în perioada aventurii militare sovietice eșuate din Afganistan”, declară George J. Tenet. O mărturisire extrem de prețioasă pentru o mai bună înțelegere a surprizei din 11 septembrie 2001. Fostul director al CIA menționează faptul că asasinarea lui bin Laden, înainte de 11 septembrie 2001, nu a fost nici acceptată și nici permisă de către oficialii de la Casa Albă. În contextul în care CIA nu putea garanta decidenților politici un grad de certitudine a succesului de peste 50-60% pentru a autoriza lansarea rachetelor de croazieră în următoarele 30 de minute, decizia de folosire a unor lovituri militare împotriva lui bin Laden nu s-a luat niciodată înainte de 11 septembrie 2001. Referindu-se la disfuncționalitățile comunității de *intelligence* a SUA, înainte de 11 septembrie 2001, George J. Tenet menționează: „Pe măsură ce înregistram progrese vizibile în mediul extern, începeam să avem probleme la nivel intern; era șocant să vezi cât de puține informații relevante și credibile aveam la dispoziție la nivel intern. Practic, nu dețineam date coerente referitoare la câți străini depășiseră perioadele de ședere specificate în vize, nu aveam un sistem de monitorizare prin care să verificăm dacă tinerii care intraseră în SUA cu vize de studii

se găseau, într-adevăr, în universități sau dacă dintre cei care erau în universități existau cazuri în care să-și fi schimbat brusc specializarea din muzică în fizică nucleară. Mai mult, lipsea o procedură standard prin care un departament local de poliție dintr-un colț al Statelor Unite să poată transmite informații relevante celorlalte departamente sau la nivel federal; nu exista nicio modalitate de a comunica între Beirut și Seattle, nu exista o infrastructură de comunicații”.

Vin peste noi! este titlul unui capitol din cele nouă dedicate atacului de la 11 septembrie 2001 și poate reprezenta *motto*-ul unei experiențe pe care ofițerii CIA și poporul american nu o vor putea uita niciodată. Efortul CIA pentru asigurarea securității naționale a Statelor Unite s-a concretizat, printre altele, prin faptul că, la 28 iunie 2001, analiștii Agenției Naționale de Securitate (NSA) și ai Centrului pentru Combaterea Terorismului al CIA au furnizat zece seturi de informații care indicau iminența unui atac terorist pe teritoriul american. La sfârșitul lui iulie 2001, Rich B., analist CIA, concluziona: „*Vin peste noi, aici!*”. George J. Tenet descrie atmosfera de tensiune din acele zile de pe culoarele și din birourile Casei Albe, Pentagonului, FBI și CIA etc. „Provocarea majoră nu era de a învinge inamicul din punct de vedere militar, ci, în primul rând, de a identifica, de a descoperi inamicul. Odată ce îl descopereai, era ușor să-l înfrângeai militar”, mărturisea fostul director al CIA cu referire la acele clipe de după fatidicul 11 septembrie 2001. Volumul este plin de amănunte referitoare la operațiunile politico-diplomatice ale Administrației Statelor Unite și ale CIA în lupta pentru cucerirea Afganistanului, neutralizarea talibanilor și a rețelelor teroriste din zona Asiei de Sud-Est, urmărirea și lichidarea negustorilor de arme nucleare, restabilirea relațiilor cu Libia etc.

Un capitol aparte al lucrării este dedicat războiului din Irak și celebrei, de-acum, afirmații *Slam dunk!*¹. George J. Tenet consideră că această frază a fost scoasă din context și oferită opiniei publice de către jurnalistul Bob Woodward în lucrarea sa *Plan of Attack*, în 2004. „Indiferent cine i-a relatat lui Bob Woodward acest fapt, n-a făcut decât să dea naștere unui clișeu sau unei caricaturi, potrivit cărora eu aș fi desenat și simulat prin aer, cu mâinile, nu o dată, ci de două ori, faimoasa execuție «slam dunk». [...] Nu vreau să neg că nu aș fi folosit această sintagmă sau că nu aș fi crezut cu tărie în existența armelor de distrugere în masă, însă această frază a fost intenționat scoasă din context și pusă la dispoziția opiniei publice”, declară George J. Tenet.

Capitolul intitulat *Pledoaria* încearcă să ofere o explicație la nașterea faimosului discurs al lui Colin Powell de la ONU, din 5 februarie 2003, și la acuzațiile aduse, mai apoi, de înalți funcționari ai CIA privind falsificarea adevărului cu privire la armele de distrugere în masă existente în Irak. Tyler Drumheller, fost șef al operațiunilor clandestine ale CIA din Europa, îl acuză în memoriile sale pe directorul CIA, George J. Tenet, de faptul că nu a ținut cont de rapoartele sursei irakiene cu numele de cod *Curve Ball*. Ignorarea acestei surse informative, voit sau nu, de către conducerea CIA a împins Casa Albă și Departamentul de Stat spre o soluție războinică în ceea ce privește Irakul. Referitor la acest episod controversat din istoria CIA, fostul director George J. Tenet scrie: „Este adevărat că în acea perioadă ne aflam sub o presiune uriașă, prinși între nevoia de a păstra nivelul standardelor noastre de profesionalism și o Administrație politică ce se îndrepta spre război. Eram noi, oare, o instituție aflată într-un fel de disoluție? N-aș putea crede asta nicio secundă. Cea mai bună explicație ar fi că cei care vedeau în inginerul irakian un fabricant de informații au considerat că era inutil, oricum,

¹ O execuție de măiestrie în baschet.

să spună ferm acest lucru. Cursa către Bagdad fusese deja declanșată, credeau ei, iar a veni cu informații alternative ar fi semănat cu a te așeza de-a curmezișul în fața unui tren care vine cu mare viteză. Dacă asta au crezut cu adevărat, atunci reticența manifestată de ei n-are scuze”.

Volumul de memorii *În mijlocul furtunii. Anii mei la CIA* evidențiază, totodată, rivalitățile existente între CIA și DIA (Defense Intelligence Agency – Agenția de Informații a Apărării) în ceea ce privește controlul, și chiar manipularea, decidenților Administrației de la Casa Albă și a președintelui SUA. Un episod semnificativ din această luptă surdă pentru putere și influență îl reprezintă apariția articolului intitulat *Caz închis* în revista „Weekly Standard” pe 24 noiembrie 2003. În articolul respectiv se invoca existența unui raport secret al lui Douglas Feith, subsecretar de stat la Departamentul Apărării, către Pat Roberts, președintele Comisiei Speciale a Senatului pentru Controlul Serviciilor de Informații, și în care se invoca existența unei legături între teroriștii lui bin Laden și Irak, având la bază o serie de informații provenite din comunitatea informativă americană. „Adevărul este că documentația pe baza căreia fusese elaborat raportul secret cuprindea aceleași fapte și date disparate și mărunte de care se îndrăgostiseră de foarte multă vreme Feith, Libby și alții. Pentagonul transmisese un comunicat de presă în care afirma că documentul conține o mulțime de informații primare, dar pretindea că, înainte de transmiterea lui către Congres, primise avizul din partea întregii comunități a serviciilor de informații”, mărturisea George J. Tenet.

Fostul director al CIA dedică numeroase pagini scandalului legat de problema uraniului din Niger, „achiziționat” de către Irak, respectiv acelor „saisprezece cuvinte” din „New York Times” care au condus, în final, la cererea sa de demisie. George J. Tenet confirmă, prin acest volum de memorii, faptul că serviciile de informații nu pot oferi răspuns la toate problemele dificile, astfel încât „doar 60% din registrul de probleme conexe securității naționale pot fi cunoscute și anticipate, asta în cel mai bun caz”. Momentul „11 septembrie 2001” reprezintă piatra de încercare pentru o comunitate de „intelligence” și pentru liderul acesteia, iar George J. Tenet mărturisește: „Adevărul este că, înainte de 11 septembrie, existau foarte puține informații interne. Nu aveam nici un fel de capacități sistematizate de colectare, confirmare și analiză a informațiilor interne. Dispuneam de foarte puțini analiști specializați pe acest gen de informații. Nu exista nici un fel de arhitectură și mecanism de comunicare care să permită sintetizarea adecvată a datelor și informațiilor referitoare la teroriștii aflați pe teritoriul american, ca să nu mai vorbim de un canal de transmitere a informațiilor culese din exterior către autoritățile locale americane. La începutul secolului XXI, ofițerii de informații americani din Islamabad nu aveau cum să discute cu agenții FBI din Phoenix, Arizona, spre exemplu”.

În capitolul *Diplomație cu alte mijloace*, George J. Tenet aduce un omagiu ofițerilor și agenților CIA aflați în teren, în Orientul Mijlociu, în cursul anilor 2001-2003 și care au oferit forțelor speciale americane din structura Pentagonului informațiile și oamenii de legătură pentru a putea realiza blocarea mașinii de război a Irakului. „În cele din urmă, s-a dovedit că, deși puține unități [irakiene – C.C.] au defectat în momentul ales, la fel de puține mari unități au desfășurat operațiuni de luptă la potențialul real”, consemnează George J. Tenet. În paginile acestui capitol se află și explicația pentru controversata decizie a Administrației și Pentagonului, din 23 mai 2003, privind dizolvarea completă a armatei irakiene. În urma efortului propagandistic și al diferitelor operațiuni speciale de influențare ale CIA, mulți soldați irakieni au părăsit câmpul de luptă, la începutul invaziei Alianțelor Occidentale, și au plecat acasă. Din păcate, interpretarea în cercurile politico-militare ale SUA a fost complet diferită de cea irakiană născută ca urmare a

îndemnului CIA de-a renunța la luptă, însă nu la o carieră militară. Se aduce un frumos omagiu și aliaților CIA, respectiv acei irakieni conduși de către generalul Mohammed Abdullah Shawani (fost comandant al forțelor speciale irakiene în războiul dintre Iran și Irak), care au favorizat, prin efortul și sacrificiul lor de sânge, victoria Aliaților Occidentali împotriva lui Saddam Hussein. Concluzionând asupra campaniei irakiene din 2003, George J. Tenet consemnează: „Administrația politică de la Washington n-a înțeles că, în mediul volatil al Orientului Mijlociu, este imperios, adeseori, să lupți și să negociezi simultan. Noi trebuie să le vorbim liderilor politici ai lumii arabe despre problemele care îi preocupă pe ei, nu doar despre cele care ne preocupă pe noi”.

Volumul *În mijlocul furtunii. Anii mei la CIA* reprezintă o carte de neocolit pentru cei care vor să înțeleagă culisele politicii externe americane și mondiale.

Constantin Corneanu

„Historia Universitatis Iassiensis”, vol. I/2010, 310 p.; vol. II/2011, 366 p.; vol. III/2012, 396 p.; vol. IV/2013, 456 p.

Revista „Historia Universitatis Iassiensis” a ajuns, în anul 2013, la cel de-al patrulea număr. Publicația a apărut în contextul sărbătoririi unui secol și jumătate de existență a Universității ieșene, cu sprijinul și în cadrul Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, înființat în decembrie 2010 cu intenția de a continua tradiția primului muzeu universitar din România, inaugurat în 1916 la Iași, din rațiunea prezervării „memoriei academice și istoriei elitelor intelectuale, în particular universitare”.

Proiectul „Historia Universitatis Iassiensis” este oportun mai ales pentru că înseamnă o revistă de nișă, încă singulară în spațiul românesc prin profilul tematic, și reprezintă, fără dubiu, expresia conturării unei direcții în istoriografia ieșeană. De fapt, fără a exagera câtuși de puțin, nici pe plan mondial nu există o abundență de reviste specializate în acest domeniu, în ciuda faptului că domeniul în sine este unul intens frecventat. Publicația a apărut din inițiativa unui grup de cercetători și universitari ieșeni: Bogdan-Petru Maleon, Florea Ioncioaia, Leonidas Rados și Cătălin Botoșineanu, reuniți în acest proiect de interesul științific pentru istoria universității și a vieții academice. În România domeniul se află departe încă de elaborarea lucrărilor de sinteză, situându-se în etapa recuperării evenimentiale a unei istorii abordate unilateral până nu demult, deci în stadiul producerii studiilor ce reflectă cercetarea, analiza și interpretarea surselor documentare diverse, de la documente de arhivă până la presă, lucrări monografice, memorialistică etc., din varii perspective și abordări tematice.

Din colegiul de redacție fac parte șase ieșeni (Florea Ioncioaia, Leonidas Rados, Cătălin Botoșineanu, Ovidiu Buruiană, Vasile Cotiugă și Ionuț Nistor) și, începând din 2012, o clujeancă (Ana-Maria Stan).

Editorii își asumă deschis o perspectivă critică asupra istoriei anterioare a universității, „atașată prea mult istoriei locale” și preponderent legată, la Iași ca și în alte centre universitare, de o „logică celebrativă” a instituțiilor academice. Pornind de la carențe precum „o lipsă cronică de interes pentru metodologie și mai ales pentru o reflecție sistematică asupra evoluției universității și universitarilor în raport cu diversele contexte istorice sau crize colective”, anuarul își propune să privilegieze alături de o „necesară perspectivă comparativă” și „studiarea trecutului universității în general, cu accent pe studiile asupra istoriei universității românești și sud-est europene, fără restricții în ce privește tematica, perspectiva sau metodologiile”. Prin urmare, se dorește o abordare mai amplă, aptă să iasă din tiparele istoriei strict locale și să contureze acest domeniu de cercetare ca unul autonom.

Publicația este structurată în patru secțiuni, anunțate de altfel în *Cuvântul Editorilor*, care urmăresc să consacre revista nu doar ca pe un „spațiu editorial”, ci și ca pe un „laborator de creație”. Prima dintre secțiuni, „Viață academică și istorie universitară”, considerată cea mai importantă și căreia, din acest motiv, i se acordă spațiul cel mai generos, reunește studii și articole despre istoria propriu-zisă a universității.

Urmează „Muzeologie și patrimoniu”, „Cărți, biblioteci, lecturi”. Cea de-a patra, „Memoria spațiului academic”, coordonată de profesorul Ion Toderașcu și introdusă în economia lucrării începând cu numărul al doilea, este o secțiune de „medalioane-amintiri”, în care sunt evocate figuri ale unor foști profesori iluștri ai Universității ieșene. Mi-au atras atenția textele despre Ștefan Bârsănescu și Vasile Pavelcu scrise de Adrian Neculau și, mai ales, cel despre Adrian Neculau, scris de Mihai Dinu Gheorghiu. S-a dorit ca aceste evocări să respecte anumite criterii pentru a evita să fie doar niște „fișiere bibliografice” și, chiar dacă ele sunt prezentări omagioase ale „profesorului-om” sau „omului-profesor”, spiritul critic să nu lipsească din niciun portret ce ar trebui schițat cu „bunele și relele” celui evocat. Nu toate reușesc, dar chiar și așa, ele conțin informații utile pentru viitoare cercetări.

Ultima secțiune, „Recenzii și note bibliografice”, pe care editorii și-o doresc cât mai consistentă, are menirea, ca în orice altă revistă academică serioasă, de a stimula critica istoriografică.

Cele patru volume apărute până acum includ multe texte valoroase, atât sub raport tematic, informațional, cât și metodologic, care cu certitudine vor atrage atenția cititorilor. Dat fiind numărul mare al acestora, am ales să prezint succint doar câteva dintre ele, semnate de altfel de istorici care au ca prim domeniu de activitate, de multă vreme, istoria universității.

Florea Ioncioaia pune în discuție în studiul său, *Istorie intelectuală și referință ideologică: preistoria Universității din Iași* (vol. I/2010, p. 13-35), maniera de reconstituire istoriografică a *originilor* universității. Istoricul are în vedere felul în care narațiunea asupra „rădăcinilor” instituției academice influențează și determină structurarea istoriei sale. Sunt analizate monografiile semnificative despre trecutul Universității, arătând că miza acestor demersuri istoriografice „nu a fost de ordin explicativ, nici măcar fundamental simbolic (ca parte a unui demers de acumulare de capital simbolic)”, ci „preistoria Universității din Iași s-a configurat cu fiecare contribuție [...] ca o schemă de reprezentare istorică [...], expresie a unui metadiscurs istoriografic care celebrează procesualitatea istorică înțeleasă ca o desfășurare organică, națională, necesară”. Autorul conchide că, în ciuda faptului că aceste lucrări au fost elaborate de diverse colective de autori, în diferite contexte culturale și ideologice, nu există, în fapt, mai multe versiuni ale *preistoriei* Universității, ci doar un „trecut canonic, reiterativ, neproblematic”. Autorul remarcă inexistența contribuțiilor teoretice care să contureze istoria universității ca un demers autonom, excepție făcând *Introducerea* semnată de profesorii Gheorghe Platon și Vasile Cristian, la volumul pe care l-au și coordonat – *Istoria Universității din Iași*, apărut în 1985. În același timp, Florea Ioncioaia apreciază că „prima monografie sistematică și profesională (redactată integral de către istorici și pe baza unor surse directe)” a Universității ieșene a fost *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași (1860-1960)*. Volumul, apărut în 1960, includea și un studiu al profesorului D. Berlescu, cu titlul *Universitatea din Iași de la 1860 până în 1918*, scris documentat și echilibrat, pe baza cercetărilor în arhive. Din câte știu, textul este foarte important pentru că, practic, toți cei care au scris după Berlescu, până în anii 1990, cel puțin, nu au făcut decât să preia ceea ce descoperise, scrisese, interpretase modernistul dispărut în urmă cu aproape patru decenii. Se poate spune, pe drept cuvânt, că până la generația actuală de cercetători ieșeni, formați și consacrați preponderent în postcomunism, acest tip de surse – mă refer la documentele de arhivă – a fost exploatat în mică măsură, firește, și din motive obiective. Dincolo de interesanta paradigmă de interpretare

pe care o propune textul, se remarcă și maniera în care Florea Ioncioaia îmbină o analiză serioasă cu o scriitură clară.

Leonidas Rados publică în primele două numere ale revistei (vol. I/2010, p. 37-111; vol. II/2011, p. 9-58), cel mai extins studiu (dintre toate care au apărut în cele patru volume), de 115 pagini, în două părți: *Studenți și profesori ai Universității din Iași la studii în străinătate (deceniul șapte al secolului XIX)*. Analiza cercetătorului se concentrează asupra formării academice a tinerilor plecați să studieze în străinătate, viitorii profesori ai Universității din Iași, în contextul fenomenului mai amplu al deplasărilor la studii din epoca modernă. Înființarea Universității din Iași, în 1860, a făcut vizibile carențele de personal specializat. Trimiterea tinerilor la studii în centre academice importante din străinătate a cunoscut proporții nemaiîntâlnite până atunci, statul acordând numeroase subvenții în acest sens. Efortul, care s-a încadrat în încercările de modernizare a societății, din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, urmărea ca prin „instalarea în poziții de putere a cadrelor formate în străinătate într-un spirit de seriozitate și disciplină să epureze treptat mediul local și să formeze după model european generațiile viitoare”. Elita politică a timpului considera Universitatea „o armă de preț din arsenalul ideologic, care trebuia folosită pentru apropierea de statele civilizate și pentru *propășirea națiunii române*”. Exista o ierarhie valorică a centrelor universitare în care se pregăteau tinerii români: Parisul era primul reper, cea mai dorită destinație pentru studii, urmat de universitățile germane și, într-o mult mai mică măsură, de universități din țări neolatine. În coada acestei ierarhii se aflau Constantinopol, Atena, Madrid, chiar Torino, în timp ce universitățile din primele centre menționate erau considerate drept sigure pentru obținerea „prin carte și cunoaștere a prestigiului social”. Studiul analizează fiecare etapă a acestui fenomen, *peregrinatio academica*, pornind de la modul în care se obțineau bursele, acomodarea tinerilor în noul mediu, dificultățile traiului de zi cu zi, exigențele mediului academic, pregătirea examenelor sau a doctoratului, influența modelelor de educație francez și german supra studioșilor români, existând chiar „un conflict mocnit, dar firesc” între adepții celor două sisteme. Analiza nu neglijează nici orizontul de așteptare la întoarcerea în țară sau dezamăgirile inerente provocate de dificultățile de a ocupa o catedră în anii de după 1859. Autorul ieșean insistă și asupra impactului pe care instrucția profesorilor Universității din Iași l-a avut la revenirea în țară: formarea unor specialiști, contactul cu civilizația occidentală, valori însușite în timpul studiilor și transferate apoi în țară, rolul foștilor bursieri în „conectarea spațiului cultural și academic românesc la setul de valori și la mișcarea ideilor din Europa luminată”, adică „occidentalizarea vechii culturi, de tip oriental și patriarhală”.

În studiul *Vera Myller, prima femeie profesor universitar din România. În jurul numirii sale la Universitatea din Iași* (vol. II/2011, p. 59-73), Cătălin Botoșineanu analizează numirea condiționată a primei femei în sistemul universitar românesc, în poziția de profesor titular, pe care o va deține din 1918 până la pensionarea sa, în 1948. Autorul nu reconstituie doar cronologia acestei numiri, ci explică și contextul în care ea a devenit posibilă. Prezența Verei Myller în ierarhia sistemului universitar, „integral masculin”, a readus în atenția opiniei publice de atunci problema drepturilor civile și politice ale femeilor. În pofida statutului de profesor la Facultatea de Științe, condiția de femeie o pune în imposibilitatea de a vota reprezentantul Universității în Parlamentul României. Accederea în această poziție s-a datorat meritelor sale științifice, dar eludarea unui concurs care s-o legitimizeze „a arătat lacunele existente în legislația învățământului superior și în practica academică în cazul recrutării corpului profesoral”.

Bogdan-Petru Maleon este prezent cu două studii în paginile revistei, *Studiul umanioarelor la Universitatea din Iași și constituirea bibliotecilor specializate* (vol. II/2011, p. 237-259) și *Histories of the University of Iași: historiographical reflections* (vol. IV/2013, p. 19-27). Mă voi opri asupra celui dintâi, care invită la „reflecția asupra modului în care bibliotecile răspundeau exigențelor cunoașterii de tip umanist” și asupra rolului lor esențial în formarea academică a celor ce optau pentru studiul umanioarelor la Iași. Textul urmărește evoluția instituțională a Bibliotecii, devenită ulterior Biblioteca Centrală Universitară, și a bibliotecilor specializate din cadrul fiecărei facultăți până după Primul Război Mondial. Fondată ca Bibliotecă a Academiei Mihăilene de către domnitorul Mihail Sturdza, în 1839, aceasta a fost reorganizată și transformată în timpul lui Al. I. Cuza în Bibliotecă Centrală, în 1864, fiind deschisă pentru toate categoriile de public. În 1897, după construirea Palatului Universității din Copou, Biblioteca Centrală a fost mutată aici, iar în 1914 intra „sub tutela exclusivă a primei Universități din țară”, cu convingerea contemporanilor că „Biblioteca Universității are tot atât de mare însemnătate pentru cultura universitară ca și sala de curs”, devenind Biblioteca Universității. Autorul urmărește schimbările de statut și dificultățile cu care s-au confruntat aceste biblioteci, de la lipsa acută a spațiilor, a fondurilor pentru achiziția de carte, personalul insuficient, organizarea deficitară a cataloagelor de bibliotecă, necesitatea reglementării sistemului de împrumut până la inițiativele, încercările de reorganizare a lor, de a le face funcționale, venite din partea unor universitari ieșeni. Bibliotecile seminariale/specializate, văzute în epocă drept „temelia studiilor universitare”, s-au dezvoltat gradual (și) datorită eforturilor individuale ale unor profesori, dar dotarea lor încă slabă după Primul Război Mondial stârnea protestele studenților, proteste în care se pot întrezări și răbufnirile provinciei față de centru, considerat vinovat, după Unirea din 1859, de „o adevărată «prăpastie între două orașe culturale» (Iașul și Bucureștiul), la care s-a ajuns printr-o «neglijare completă a universității noastre»”. Consecințele funcționării unor biblioteci sub standardele și necesitățile mediului academic ieșean erau vizibile pentru contemporani în „simptome îngrijorătoare de anarhie intelectuală, nu numai la studenți”, în formarea „tipului de profesor ambulant care preferă să stea la București”, unde bibliotecile și laboratoarele îi facilitau accesul la noutățile în domeniu. De asemenea, nu scapă analizei istoricului faptul că precaritatea surselor de informare a făcut dificilă înlocuirea corpului profesoral format în centrele universitare din Occident cu profesori proveniți din rândurile foștilor studenți ai Universității ieșene.

În urma parcurgerii volumelor apărute, am sesizat cât de puțin abordată este perioada comunistă. Excepție fac textele lui Ionuț Nistor: *Diplomatie culturelle et militantisme idéologique. L'Université de Iași et le milieu académique est-allemand à la fin des années '50 et au début des années '60 du XXe siècle* (vol. I/2011, p. 151-165) și *Control și represiune. Construcția noii „elite” universitare în anii '50* (vol. III/2012, p. 151-171), dar ambele se opresc la primele decenii ale regimului comunist, restul perioadei totalitare rămânând neexplorată. Aș aminti că „tonul” în investigarea perioadei amintite a fost dat, la Iași, de cercetătorul Dănuț Doboș, cu teza sa de doctorat, *Universitatea ieșeană în primele decenii de după cel de-al Doilea Război Mondial*, susținută în 1994 la Universitatea din Iași. Având în vedere momentul realizării, practic la puțin timp de la prăbușirea regimului comunist din România, și faptul că a privilegiat documentele de arhivă în explicarea transformărilor pe care le-a suportat Universitatea din Iași în procesul de sovietizare, această lucrare a fost și rămâne importantă, de fapt singura dedicată subiectului. Din păcate, încă nu este publicată până acum în

integralitatea ei. D. Doboș a tipărit câteva studii în reviste academice, precum și un extins serial în anii 1990 în revista ieșeană „Cronica”, pe baza cercetărilor făcute pentru teza sa.

Preocupările echipei editoriale de a ajunge la o formă optimă a revistei sunt sesizabile în schimbarea unor aspecte legate de formă, a unor detalii ce țin de maniera de editare. Antetul, spre exemplu, se schimbă cu volumul III/2012, iar în ceea ce privește coperta, s-a optat pentru o altă imagine începând cu volumul IV/2013. *Cuvântul Editorilor* apare, de regulă, doar în primul număr/volum al oricărei reviste. În cazul de față, el reprezintă programul acestui anuar. După o scurtă ezitare, evidentă în cel de-al doilea volum, editorii au ales, se pare, să nu rămână la practica obișnuită, ci să-l aducă în atenția cititorilor cu fiecare volum, subliniind importanța sa. În încheiere, aș vrea să remarc doar că ar fi de dorit realizarea unor recenzii, prezentări ale unor lucrări străine, mai ales de natură teoretică, din tematica asumată de revistă sau, poate, chiar traduceri, acolo unde este posibil, fie și parțiale, cu atât mai mult cu cât producția istoriografică occidentală ce vizează istoria universității este una abundentă. Inițiativă meritorie, revista „Historia Universitatis Iassiensis” și-a câștigat deja un loc binemeritat în peisajul nostru editorial. Și îmi place să cred că nu doar în cel ieșean.

Ligia Dobrinu

***Expedițiile Memoriei:*
un proiect moldo-român de cercetare
și educație istorică derulat în Kazahstan, 2013-2014**

De la dispariția URSS și până în prezent, istoricii au avut libertatea de a aborda diferite subiecte legate de trecutul sovietic al Basarabiei. Dincolo de acest fapt, nu toate sursele de documentare au fost exploatate suficient. Una dintre cele mai importante metode de adunare a informațiilor este cea a interviurilor de istorie orală. Mărturiile oamenilor care au trăit evenimentele istorice trebuie recuperate și valorificate. Aceasta deoarece, pe zi ce trece, asemenea persoane devin tot mai puține.

Un proiect ce are drept scop cercetarea istoriei comunității de limbă română din Kazahstan prin intermediul istoriei orale poartă denumirea de *Expedițiile Memoriei*. În cadrul acestui proiect s-au organizat două expediții în Kazahstan, la care au participat istorici, studenți și jurnaliști din Republica Moldova și România.

Scopul celor două expediții în Kazahstan – care au avut loc în octombrie 2013 și noiembrie 2014 – a fost realizarea mai multor interviuri de istorie orală cu persoanele de etnie română/moldovenească (vezi mai jos explicația identităților văzute diferit) din această țară. Obiectivul acestor interviuri a fost adunarea de informații noi referitoare la soarta românilor/moldovenilor ajunși în Kazahstan în urma deportărilor și a altor politici promovate de statul sovietic.

Kazahstanul, care și-a obținut independența în 1991, este un stat multiethnic, a cărui populație este formată din aproximativ 130 de etnii. La recensământul din 1999, aproape 20.000 de cetățeni ai Kazahstanului s-au declarat drept moldoveni, iar alți 594 se considerau români. Cea mai mare parte a locuitorilor de limbă română din această țară sunt urmașii persoanelor deportate în perioada stalinistă, precum și a celor plecate în Kazahstan pe parcursul așa-numitei „deșteleniri” a stepelor kazahe. Trebuie să menționăm faptul că în statul central-asiatic locuiesc și reprezentanți ai altor etnii, originari din Basarabia și Bucovina de Nord. Membrii expediției din 2013 au făcut mai multe interviuri cu români aflați în regiunile de nord ale Kazahstanului, unde majoritatea lor au fost deportați sau sunt urmași ai persoanelor deportate. În 2014 a mai avut loc o expediție, în sudul Kazahstanului, pentru a face interviuri cu românii din această regiune a țării. Majoritatea moldo-românilor din sudul Kazahstanului au fost atrași în această țară de politicile promovate de statul sovietic.

Un alt obiectiv al acestui proiect a fost implicarea tinerilor în cercetarea istoriei. Astfel, au participat mai mulți studenți (inclusiv autorul acestui text) ai universităților din Republica Moldova și România. De asemenea, din cadrul echipei a făcut parte și un grup de jurnaliști de la televiziunile naționale din Republica Moldova și România, care au avut ca obiectiv general realizarea unui film despre viața și istoria românilor din Kazahstan. Activitatea studenților a fost coordonată de istoricii Octavian Țăcu, Sergiu Musteață și Viorica Olaru-Cemârtan.

Dacă prima expediție din 2013 a fost dedicată istoriei orale, cea din 2014 a avut ca țintă efectuarea unor cercetări în arhivele kazahe cu privire la soarta prizonierilor de

război români deținuți în lagărul de lângă orașul Spask, după cel de-al Doilea Război Mondial. În lagăr au fost deținuți aproximativ 66.000 de prizonieri, dintre care, conform datelor existente până la efectuarea cercetărilor în cadrul expediției, aproximativ 7.000 erau români. Investigațiile realizate de participanții la proiectul *Expedițiile Memoriei*, în colaborare cu universitatea kazahă „Bolashak”, din Karaganda, au identificat numele a peste 11.000 de prizonieri români care au fost deținuți în lagărul de la Spask. Precizăm că grupul de profesori și studenți kazahi care a participat la efectuarea acestor cercetări a fost coordonat de Nurlan Dulatbekov, care a reușit, în colaborare cu cercetători din Japonia și Ungaria, să identifice și să publice numele soldaților maghiari și japonezi care au fost deținuți, de asemenea, la Spask.

Pe parcursul șederii echipei moldo-române în Kazahstan au fost vizitate mai multe locuri importante privind istoria comunității românești din această țară. Unul dintre aceste locuri este localitatea Dolinka, ce se află în apropiere de orașul Karaganda. În Dolinka s-a aflat administrația Karlagului – unul dintre cele mai mari lagăre de muncă din URSS, prin care au trecut peste 800.000 de condamnați. În Dolinka există un Muzeu al Victimelor Represiunilor Politice, care impresionează prin anvergura sa. În această localitate s-au păstrat multe alte clădiri legate de istoria Karlagului, cum ar fi clădirea sediului administrației lagărului. Un alt loc care a fost vizitat este cimitirul unde erau înmormântați copiii femeilor deținute. Localnicii susțin că suprafața cimitirului este mult mai mare decât teritoriul demarcat astăzi. Vizitele au cuprins și locul unde s-a aflat lagărul special pentru prizonierii de război de la Spask. Pe locul unde erau situate barăcile acestui lagăr au rămas doar câteva urme care mai amintesc despre cei aproximativ 66.000 de prizonieri care au fost deținuți acolo. Pe locul cimitirului lagărului există mai multe monumente închinatelor memoriei prizonierilor. Fiecare dintre cele peste 40 de națiuni ai căror soldați au fost deținuți în acest lagăr a ridicat câte un monument comemorativ. Există două astfel de monumente închinatelor soldaților români. Primul este în memoria celor originari din Basarabia și Bucovina de Nord, iar cel de-al doilea este dedicat memoriei soldaților proveniți din alte regiuni ale României interbelice. Trebuie precizat faptul că inscripțiile de pe monumentele ridicate de diferite națiuni reflectă poziția oficială a statelor în cauză față de problema celui de-al Doilea Război Mondial. Pe unele monumente apare termenul de *victime ale represiunii*. Invocarea acestui termen în locul celui de *prizonieri de război* este o metodă de a masca o pagină a istoriei care este considerată a fi, cel mai probabil, incomodă în unele țări. Aceeași formulă apare și pe piatra comemorativă ridicată de statul kazah pentru toți cei care și-au găsit sfârșitul în lagărul de la Spask.

Comunitatea de limbă română din Kazahstan se confruntă cu o criză identitară reflectată și de datele recensământului din 1999. Conform acestuia, în această țară există atât români, cât și moldoveni. În Alma Ata, spre exemplu, oraș în care există una dintre cele mai numeroase comunități de limbă română, funcționează două asociații culturale ale acestora: *Asociația Culturală Struguraș* și *Asociația Moldo-Românilor*. Numele celei de-a doua reflectă, explicit, existența unei contradicții cu privire la problema identitară în cadrul comunității de limbă română din Kazahstan.

Studenții participanți la proiect au avut, printre altele, ocazia să îi cunoască pe omologii lor care își fac studiile la Universitatea Bolashak din Karaganda. Între acești studenți kazahi se numără și patru tinere care s-au ocupat de extragerea din arhivele kazahe a numelor soldaților români care au fost deținuți la Spask. Menționăm că limba de comunicare între studenții locali și cei din Republica Moldova și România a fost limba rusă, dar și limba engleză.

Membrii echipei au avut oportunitatea să cunoască locuri și tradiții din Kazahstan. Primul oraș vizitat a fost Alma Ata. Această localitate este vechea capitală a Kazahstanului și este situată în sudul țării. În partea de sud a orașului, la numai câțiva kilometri, se află Munții Alatau, iar în partea de nord începe stepa. Localitatea are foarte multe blocuri construite până în 1991, care amintesc de perioada sovietică, dar există și multe edificii noi. La fel ca în întreaga țară, în Alma Ata se vorbește preponderent limba rusă. În Kazahstan, limba rusă are un statut special, întrucât nu toți locuitorii acestei țări cunosc limba kazahă. Aici este considerat nepoliticos să vorbești kazahă atunci când într-un grup există o persoană ce nu înțelege această limbă. În astfel de situații toți apelează la limba rusă. Dincolo de faptul că majoritatea locuitorilor Kazahstanului vorbesc o rusă bună, am întâlnit multe persoane care vorbeau limba rusă cu un accent specific. Cea mai neomogenă din punct de vedere etnic este regiunea de nord a Kazahstanului. În această zonă, procentul etnicilor kazahi este mai mic, iar limba rusă are o răspândire și mai largă. În această regiune se află și orașul Karaganda, spre care expediția s-a îndreptat după ce a vizitat Alma Ata. Mijlocul de transport folosit a fost trenul. Transportul feroviar este adesea preferat de kazahi din cauza climei aspre din regiunile de nord, unde căile de transport rutier sunt deseori impracticabile din cauza intemperiilor. Relieful format preponderent din stepe duce, în perioada de iarnă, la frecvente vijelii puternice de zăpadă, fenomen care în Kazahstan este denumit cu termenul rus *buran*. Un alt lucru ce poate fi observat pe alocuri este asemănarea dintre peisajul văzut prin ferestrele trenurilor din Republica Moldova și a celor din Kazahstan. Este vorba despre arborii și arbuștii plantați de-a lungul căilor ferate, precum și a arhitecturii de tip sovietic a caselor mărunte de pe marginea liniilor ferate. O diferență majoră între o călătorie cu trenul în Republica Moldova sau România, pe de o parte, și Kazahstan, pe de altă parte, este legată de numărul mic de localități pe care le traversează căile ferate kazahe. De-a lungul căilor ferate, datorită stepei, peisajul kazah creează impresia unei pustietăți imense. Deși transportul feroviar este foarte popular, orașele kazahe sunt aglomerate de multe autovehicule de lux.

Orașul Karaganda este o localitate importantă din punct de vedere industrial, fiind amplasat într-o regiune bogată în materii prime. Cele mai mari rezerve sunt cele de cărbune. Unul dintre simbolurile acestui oraș este o statuie ce reprezintă doi mineri. Acest monument, la fel ca întreaga arhitectură a localității, poartă o amprentă sovietică mult mai puternică decât în cazul orașului Alma Ata. Un alt monument important al orașului este statuia lui Iuri Gagarin, ce se află în centrul orașului, vizavi de clădirea centrală a Universității Bolashak. În apropierea orașului Karaganda se află localitățile Dolinka și Spask, amintite anterior.

Un al treilea centru important care a fost vizitat este capitala Astana. Acest oraș se află la doar câteva sute de kilometri de Karaganda. Distanța dintre aceste centre urbane este considerată de kazahi drept nesemnificativă datorită dimensiunilor teritoriale largite ale țării, cât și a prețului foarte accesibil al călătoriilor cu trenul. Astana este un oraș foarte modern. Majoritatea clădirilor au fost construite după 1997, moment în care a devenit capitala Kazahstanului. Precizăm că însuși numele orașului se traduce din kazahă drept „capitală”.

Una dintre calitățile cele mai proeminente ale poporului kazah este ospitalitatea. Refuzul unui oaspete de a lua masa în casa unui kazah este considerat drept o ofensă la adresa gazdei. O altă trăsătură caracteristică, în special a etnicilor kazahi, este respectul față de persoanele mai în vârstă. Kazahstanul este o țară în care nu trebuie să te uimească faptul că o persoană mai tânără cu un an sau doi va refuza să ți se adreseze familiar și va folosi mereu pronumele de politețe.

Locurile unde poți să găsești cele mai interesante suveniruri sunt piețele. Unul din primele sfaturi pe care le primești de la orice kazah înainte de a merge la piață este să negociezi prețul cu duritate. Un negociator bun poate obține foarte ușor o reducere semnificativă. Datorită acestei tradiții, primul preț pe care îl cere vânzătorul este mult mai mare decât cel pe care se așteaptă să îl obțină. Tradițiile gastronomice ale kazahilor sunt legate, în primul rând, de consumul cărnii. În Kazahstan se spune că „niciun lup nu mănâncă atâta carne cât poate fi consumată de un kazah”, în special carnea de cal, care este considerată o specialitate tradițională.

În spațiile urbane din Kazahstan pot fi remarcate lăcașuri de cult aparținând diferitelor confesiuni, însă cele mai răspândite sunt bisericile ortodoxe și moscheile. Etnicii kazahi sunt musulmani suniți. Kazahii sunt mândri de cultura lor religioasă, care este mult mai liberală față de femeii în comparație cu cea a altor țări ce practică islamul. Totodată, în această țară există multe căsătorii mixte din punct de vedere religios și etnic.

Proiectul *Expedițiile Memoriei* desfășurat în Kazahstan a reușit să-și atingă toate obiectivele. La această expediție au participat cinci studenți din Republica Moldova și România, respectiv alți patru studenți din Kazahstan. Ei au luat parte la adunarea datelor istorice, precum și la prelucrarea lor. Putem spera că în urma întâlnirilor cu studenții din Universitatea Bolashak s-a putut crea un impuls în ceea ce privește interesul pentru istoria și cultura românească în Kazahstan. În continuare, cel de-al doilea obiectiv a constat în realizarea unui film, care a fost lansat de curând. Acest film documentar va face mai cunoscută, atât în România, cât și în Republica Moldova, istoria românilor/moldovenilor din Kazahstan și a prizonierilor de război români de la Spask. În sfârșit, un al treilea obiectiv al acestui proiect este publicarea listelor prizonierilor de război români deținuți în lagărul de la Spask. În acest sens, listele celor peste 11.000 de soldați români vor vedea lumina tiparului după prelucrarea elaborată a materialului documentar existent.

Dumitru Lisnic

Paul E. Michelson la Societatea de Studii Istorice din România, Iași, 10 iunie 2015

Profesorul Paul E. Michelson este binecunoscut istoricilor români, în special celor cu preocupări de istorie modernă și contemporană. Câteva date merită reamintite. Domnia sa a devenit doctor în istorie cu o teză despre perioada care s-a suprapus peste domnia lui Alexandru Ioan Cuza și peste primii ani ai domniei lui Carol I¹, susținută în 1975 la Indiana University, Bloomington, inclusiv în urma unor stagii îndelungate în biblioteci și arhive din România. Istoricul american a fost o viață profesor – în vara acestui an s-a pensionat! – la Huntington University, în statul Indiana, în acea „Americă profundă”, cu valori înrădăcinate în istoria și cultura americană, atât de puțin cunoscute încă în spațiul de limbă română. Preocupările sale universitare au vizat situația politică a Estului Europei, în special a României și Balcanilor în secolele XIX-XX, istoriografia, îndeosebi cea est-europeană, spațiul sovietic, rusesc și postsovietic, societățile postcomuniste, istoria Veneției și a evreilor din orașul lagunelor, viața și opera lui C. S. Lewis și J. R. R. Tolkien, gândirea clasică liberală, cu accent pe cea a Lordului Acton. Însă cea mai mare parte a producției intelectuale a lui Paul E. Michelson a fost dedicată istoriei României. De asemenea, istoricul a fost implicat și în diverse societăți profesionale, între care The Society for Romanian Studies, al cărei secretar și apoi președinte a fost.

¹ Lucrarea a fost publicată sub titlul *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol*, Iași, Center for Romanian Studies, 1998.

Odată la câțiva ani, profesorul Michelson vine în România pentru o lună și face un tur prin principalele centre academice, nelăsând deoparte în special orașele București, Iași și Cluj-Napoca. Știu, în urma observației personale de aproape două decenii, dar și de la alți istorici români sau chiar de la cel în cauză, că așa procedează încă din anii 1970. Este o practică și plăcută, și utilă, comună multor istorici care au ca obiect de studiu alte spații decât cele în care locuiesc. Pe de o parte revezi locuri, reintri în biblioteci și arhive, dar mai ales te întâlnești cu oameni – pe unii îi cunoști de-o viață, pe alții i-ai întâlnit de curând sau îi descoperi acum –, ceea ce este esențial pentru a te ține la curent cu aparițiile editoriale, pentru a-ți reîmprospăta sau extinde cunoștințele, pentru a menține contactele profesionale și umane.

După o pauză de un an, Paul E. Michelson a revenit în România în vara lui 2015. O săptămână a fost dedicată stagiului ieșean, cu întâlniri diverse, inclusiv cu susținerea unor conferințe. Pe 10 iunie 2015, profesorul american a avut o întâlnire colegială cu membrii Societății de Studii Istorice din România (SSIR) și cu cei ai redacției „Archiva Moldaviae”. Întâlnirea s-a desfășurat în mansarda Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, un loc care a mai găzduit și alte manifestări de acest gen. În prima parte a întâlnirii, fiecare dintre cei prezenți și-a prezentat, în linii generale, propriile proiecte de cercetare. Dialogul a fost unul plăcut și provocator din punct de vedere intelectual, în mod special istoriografic. Merită amintită și deschiderea invitatului SSIR-AM, dar și a celor prezenți, nu doar către propriile preocupări profesionale, ci și față de societate în ansamblu. De altfel, mulți dintre cei prezenți la întâlnire, dacă nu toți, împărtășesc convingerea că istoricul nu trăiește – și nu poate trăi – izolat („în turnul de fildeș”), ci are datoria morală, în virtutea calității de cetățean, de a fi implicat în societate.

În cea de-a doua parte a întâlnirii, Paul E. Michelson a susținut o conferință intitulată *Lord Acton on Nationality*. Lord Acton – pe numele său întreg John Emerich Edward Dalberg-Acton (1834-1902) – a fost un personaj emblematic al Angliei victoriene. Născut într-o familie nobiliară engleză, de religie catolică, Acton a fost om politic – membru al Parlamentului Marii Britanii, întâi în Camera Comunelor, apoi în cea a Lorzilor –, jurnalist, scriitor, gânditor liberal și istoric. El este astăzi cunoscut la nivel general pentru afirmația sintetică privitoare la raportul dintre putere și abuzul de putere: „Puterea tinde să corupă, iar puterea absolută corupe absolut”.

Acton a fost un gânditor remarcabil, cu influență asupra liberalismului englez de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, dar și în istoriografia engleză din aceeași epocă (a avut un rol important în fondarea „The English Historical Review”, în 1886, prima revistă de istorie din lumea anglo-saxonă, și unul esențial în demararea sintezei colective *The Cambridge Modern History*, în 1902). Lordul Acton nu a fost practic cunoscut la timpul său în România. Abia după 1989 i s-au tradus în limba română selecțiuni din operă, dedicate temelor naționalismului², puterii³ sau libertății⁴. Lordul Acton a fost atent la acele doctrine și acțiuni politice care

² Sub titlul *Profețiile Lordului Acton*, în „Polis”, nr. 2/1994, număr tematic intitulat *Naționalismul: trecut, prezent și viitor*, apăreau câteva articole ale liberalului englez dedicate naționalismului.

³ Scurte extrase din opera Lordului Acton au fost incluse în *Limitele puterii*, volum editat de Adrian-Paul Iliescu și Mihail-Radu Solcan, București, Editura All, 1994, p. 121-129.

⁴ Lord Acton, *Despre libertate*, traducere de Ligia Constantinescu și Mihai-Eugen Avădanei, prefață de Paul E. Michelson, Iași, Editura Institutul European, 2000.

mobilizau nu doar gânditori sau activiști, ci și mase în vremea sa, naționalismul și socialismul, și pe care el le considera pericole majore pentru libertate. Timpul – o probă necesară, dar extrem de costisitoare pentru indivizi și comunități – i-a dat dreptate.

Dorin Dobrinu

**Oliver Jens Schmitt și șantierul biografiei lui Corneliu Zelea Codreanu.
Dezbateri la Societatea de Studii Istorice din România,
Iași, 8 septembrie 2015**

Oliver Jens Schmitt este unul dintre istoricii apreciați în spațiul central și sud-est european pentru preocupările legate de istoria acestor regiuni, în special a celei din urmă. Originar din Basel, Elveția, domnia sa a făcut studii în orașul natal, dar și la Berlin, München, Regensburg etc. Și-a susținut doctoratul la München, iar în 2005 a devenit profesor de istorie sud-est europeană la Universitatea din Viena. Ulterior avea să fie ales și membru titular al Academiei de Științe a Austriei. Profesorul Schmitt nu are o specializare îngustă, ceea ce poate părea neobișnuit în România, nu însă și în alte spații istoriografice. Cunoscător al mai multor limbi (inclusiv română, și încă la un nivel înalt), culturi și istoriografii central și sud-est europene, Oliver Schmitt a cercetat și publicat lucrări pe teme de istorie sud-est europeană, fie că vorbim de cercetările dedicate spațiilor albanez, venețian, raguzan, românesc ori unor subiecte precum istoria socială sau identitatea în extinsa zonă a Europei de Sud-Est sau Mediteranei de Est.

Profesorul Schmitt a stabilit de-a lungul anilor contacte cu istorici din diverse centre academice românești. Probabil unele dintre cele mai strânse legături – în fapt o veritabilă rețea de istorici, inclusiv prieteni – ale domniei sale există la Iași. Câțiva istorici de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” sau de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” au fost la Viena, la conferințe organizate de profesorul Schmitt sau în stagii de pregătire. La rândul său, O. Schmitt a participat la conferințe sau întâlniri academice desfășurate la Iași. Domnia sa a devenit între timp membru al Societății de Studii Istorice din România, care își are sediul în urbea de pe Bahlui. Conștient de importanța cunoașterii spațiilor istorice, profesorul Schmitt a organizat, în septembrie 2012, împreună cu studenții săi o călătorie de studii în Moldova istorică, ceea ce a implicat traversarea acestui teritoriu – aflat astăzi în componența a trei state – de la vest la est și de la sud la nord, de la Neamț la Chișinău, de la Cetatea Albă la Botoșani¹. Practica a existat și în centrele universitare din regiune, care îi pregătesc pe viitorii profesori sau cercetători, dar se pare că, în principal din cauza lipsei resurselor, s-a renunțat la ea. Merită făcute eforturi pentru reluarea unei tradiții. Ar fi indubitabil o experiență nu doar plăcută, ci și extrem de utilă pentru oamenii care se pregătesc să-i pregătească pe alții.

Până acum istoricului vienez i-au apărut câteva studii în limba română, în „Archiva Moldaviae”² și „Revista Arhivelor”³. De asemenea, în anul 2014 a fost tradusă

¹ Vezi Oliver Jens Schmitt, *Excursie în Moldova istorică organizată de către Institutul de Istorie Est Europeană al Universității din Viena*, în ArchM, vol. V, 2013, p. 593-595.

² Idem, „Sfântă tinerețe legionară”. *Cântecul ca mijloc și esență a mobilizării politice de extremă dreaptă în România interbelică*, în ArchM, vol. III, 2010, p. 163-194.

³ Idem, „Un puternic curent” la sate: *mecanismele mobilizării politice ale mișcării legionare în lumea rurală 1933-1937. O primă schiță a unei istorii sociale a Gărzii de Fier*, în RA, nr. 1/2011, p. 153-178.

biografia dedicată lui Skanderbeg⁴, cartea care l-a consacrat, l-a făcut celebru, dar a și stârnit controverse în Albania. Cele din urmă reprezintă exemple, alături de altele din regiune, că perspectiva critică, onestă a unui cercetător asupra trecutului este greu de acceptat de cei care s-au obișnuit ca istoricii să întărească vulgata istorică, istoria propagandistică sau de parastas (pentru a recurge la formula lui Vlad Georgescu).

De câțiva ani buni, Oliver Schmitt este interesant de istoria socială a Mișcării Legionare. Pentru a adânci subiectul a făcut cercetări în arhivele din România, în mod special în Arhivele Naționale ale României și în Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, precum și în biblioteci, pentru studierea publicisticii legionare și a presei timpului.

Pornind de la aceste cercetări, profesorul austriac pregătește o biografie a lui Corneliu Zelea Codreanu. În după-amiaza zilei de 8 septembrie a.c., aflându-se la Iași într-un stagiu academic, domnia sa a susținut sub egida Societății de Studii Istorice din România, în mansarda Muzeului de Istorie al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, o prezentare a proiectului său de carte, în fața unei audiențe numeroase, în care s-au regăsit istorici din diferite instituții ieșene (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Arhivele Naționale Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană), dar și persoane interesate pur și simplu de istorie, în special de tematica abordată. Între istoricii români este neobișnuită discutarea publică a unei cărți înainte ca aceasta să fie publicată. Dar este drept că discuțiile pe marginea proiectelor editoriale se desfășoară uneori între prieteni sau în urma susținerii unor comunicări, în care sunt prezentate rezultatele unor cercetări „de etapă”, ceea ce fără îndoială este de folos și celor în cauză și corpului profesional în genere.

În cercetarea sa, Oliver Schmitt se bazează pe metoda biografiei. Domnia sa observa că, până în acest moment, au fost publicate narațiuni despre istoria Mișcării Legionare, analize privind ideologia, implicarea unor intelectuali sau abordări de istorie socială cu privire la acest fenomen politic. Însă Corneliu Zelea Codreanu nu a avut parte de o monografie aplicată, bazată pe cercetări adânci de arhivă și pe o punere în context. Avem de-a face cu un adevărat paradox istoriografic, ținând cont de faptul că legionarismul a fost marcat profund de figura liderului. Cercetătorul își propune să rediscute cadrul temporal al extremei drepte din România, dat fiind că vede o anume continuitate între mediul naționalist din jurul lui A. C. Cuza – Nicolae Iorga dinainte de Primul Război Mondial și ceea ce s-a întâmplat în mediile radicale studențești după 1918. Legătura strânsă între persoane, locuri și idei, analiza mediului, investigarea biografiei prin geografie mi se pare o ipoteză fructuoasă. La fel și cea a modelării multiple a grupului de către liderul mișcării, atât familia biologică, cât și cea politică, aflate în legătură cu spațiile care au avut o încărcătură simbolică: comunitatea studențească ieșeană și înrudirile lărgite între liderii Ligii Apărării Național-Creștine, apoi ai Mișcării Legionare, topografia ieșeană și cea moldovenească (atât în Moldova Apuseană, cât și în cea Răsăriteană/Basarabia), topografia bucureșteană, legionarizarea spațiului public după 1933 prin troițe, monumente, tabere de muncă, topografia personală a liderului.

Un loc aparte în economia lucrării va fi rezervat conducerii, carismei, misticii, implicit cultului construit în jurul lui Codreanu, zeificării sale. Atitudinea față de violență este fără îndoială importantă, având în vedere că liderul a fost un radical, imprimând aceeași orientare Mișcării Legionare. Faza formativă a lui Codreanu va fi

⁴ Idem, *Skanderbeg. Noul Alexandru din Balcani*, traducere de Rudolf Gräf, Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2014.

reconstituită prin apelul la surse diverse, inedite sau editate. Spațiul public a fost mereu în atenția lui Codreanu, el utilizând instrumentele comunicării verbale sau non-verbale. Cercetătorul observă că Mișcarea Legionară a fost constituită și condusă de elite din afara capitalei României, provenite mai ales din orașele mici sau din lumea rurală.

Codreanu și adepții săi au fost antisemiți convinși, iar doctrina antisemită a jucat un rol important de-a lungul perioadei în care mișcarea a fost condusă de fondatorul ei, chiar dacă nu la nivelul pe care l-a jucat în doctrina și mobilizarea LANC. Mișcarea Legionară a avut o retorică socială revoluționară, de aceea în mod special în anii 1937-1938 a atras persoane sensibile din acest punct de vedere, astfel constituindu-se în interiorul mișcării o stângă radicală predispusă la violență. Aceasta avea să și ducă, paradoxal, în 1938 la o marginalizare a lui Codreanu în propria mișcare, el rămânând important mai ales ca simbol și suprafață de proiecție. De altfel, anul 1938 avea să însemne distanțarea vechiului nucleu legionar de o stângă teroristă, ceea ce a pregătit separarea între moderați și anticearști. Tot anul 1938 avea să ducă la ieșirea din scena politică (și a vieții) a lui Corneliu Zelea Codreanu, asasinat din ordinul lui Carol al II-lea. Însă persoana lui a rămas de referință atât pentru legionari, cât și pentru antilegionari. Și, desigur, pentru cercetători.

Prezentarea profesorului Schmitt, coerentă, bine structurată, provocatoare din multe puncte de vedere, a fost urmată de o dezbatere. Aceasta s-a dovedit la fel de interesantă ca prezentarea propriu-zisă, implicând mai mulți dintre participanți, unii dintre ei cunosători ai subiectului. Exprimarea unor perspective diferite a contribuit la adâncirea unor teme atinse în timpul prezentării. Nu putem decât să așteptăm cartea profesorului Oliver Jens Schmitt, inclusiv preluarea de către o casă editorială de limbă română a sarcinii de a o traduce.

Dorin Dobrințu

Lista autorilor

Alexandru D. AIOANEI. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Industrializare, urbanizare și transformări sociale în Moldova. 1944-1965*. Absolvent al masteratului *Istoria comunismului românesc* de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o disertație despre orașul Iași după al Doilea Război Mondial. Domenii de interes: istorie regională, istorie economică, viața cotidiană în comunism. Publicații recente: *Între ruine, foamete și normalizarea vieții cotidiene. Iașul în anii 1944-1948*, în ArchM, vol. VI/2014, p. 89-118; *„Săptămâna prieteniei româno-sovietice” (1-7 noiembrie 1948), un prototip al sărbătorilor comuniste*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 279-288; *Organizații comuniste de tineret din Iași după al Doilea Război Mondial*, în Adrian Cioflâncă, Luciana M. Jinga (coord.), *Represiune și control social în România Comunistă*, Anuarul ICCMER, nr. V-VI, 2010-2011, p. 265-279.

Maria BUCUR. Doctoră a University of Illinois, Urbana-Champaign. Profesoară titulară a catedrei John V Hill de istorie a estului Europei. Domenii de interes: istoria estului Europei moderne, istoria de gen, Primul Război Mondial. Publicații recente: *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth-Century Romania*, Indiana University Press, 2009; *War and Regeneration. The Great War and Eugenics in Eastern Europe*, în „Region. Regional Studies of Russia, Eastern Europe, and Central Asia”, 4, no. 1, 2015, p. 31-43; *Passing it Forward: Thoughts on Academic Feminists and the Future of Our Ideas*, in „AnAlize”, New Series, no. 1, 2013; *Eugenics and Colonialism in Eastern Europe*, în Philippa Levine and Alison Bashford (eds.), *The Oxford Handbook of the History of Eugenics*, New York, Oxford University Press, 2010, p. 398-412; *An Archipelago of Stories: Gender History in Eastern Europe*, part of the forum *Revisiting Joan Scott's Gender as a Category of Analysis*, în „American Historical Review”, vol. 113, December 2008, p. 1375-1389. Proiecte actuale: *Modernism and Gender; The Birth of Democratic Citizenship: Women and Everyday Life in Socialist and Post-Socialist Romania; The Century of Women: How Women Changed the World in the Twentieth Century*.

Stepan BULGAR. Cercetător științific la Centrul Științific de Cercetare „M. Marunevici” din orașul Comrat, Republica Moldova. Domenii de interes: istoria și cultura găgăuzilor din Basarabia în secolele XIX-XX. Publicații recente: *Гагаузские судьбы: Деятели культуры и науки. 200 лет истории* [Soarta găgăuzilor: Reprezentanții culturii și științei. 200 de ani de istorie], Chișinău, 2003; *Участие гагаузов в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.* [Participarea găgăuzilor în al Doilea Război Mondial în anii 1941-1945], Chișinău, Balacron, 2014; *История села Казаклия Kazayak 1812-2012* [Istoria satului Cazaclia Kazayak 1812-2012], Chișinău,

Archiva Moldaviae, vol. VII, 2015, p. 467-475

Balacron, 2012 (împreună cu F. Cîlcic); *Виноградовка (Курчи). История села (1811-2011)* [Vinogradovka (Kurci). Istoria satului (1811-2011)], Odesa, VMV, 2011; *Страницы истории города Вулканешты* [Pagini de istorie a orașului Vulcănești], Chișinău, Tipografia Centrală, 2010; *История города Комрата* [Istoria orașului Comrat], Chișinău, Reclama, 2008.

Sebastian BUNGHEZ. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Parlamentul și politica externă a României (1899-1914)*. Profesor de istorie la Colegiul Național Catolic „Sf. Iosif” din Bacău. Domenii de interes: istoria modernă a României, cu precădere relațiile internaționale, Parlamentul și viața politică a României în perioada 1878-1914. Publicații recente: *Problema aromânilor în dezbaterele Parlamentului României la începutul secolului al XX-lea*, în ArchM, vol. VI/2014, p. 217-228; *Problema navigației la Porțile de Fier în dezbaterele Parlamentului României (1899)*, în IN, serie nouă, nr. XIX, 2013, p. 101-120; *Politica externă a României în perioada 1900-1914*, în „Variante”, Bacău, nr. 18, 2011, 29-44; *Scurt istoric al Colegiului Național Catolic „Sf. Iosif” din Bacău*, în „Variante”, nr. 16, 2010, p. 32-37.

Teodor CANDU. Doctor al Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, cu tema *Biserica din Țara Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea* (2009). Cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de interes: istorie ecleziastică, locală și administrativă în Țara Moldovei (secolul XVIII), politica religioasă a Rusiei în sud-estul Europei (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea). Publicații recente: *Văsieni, Manoilești, Fânaru: file de istorie*, Chișinău, Editura ARC, 2014; *Târgul Lăpușna parte a domeniului mănăstirii Ioan Gură de Aur din Iași. Documente privitoare la istoria târgului Lăpușna (1694-1813)*, Chișinău, 2014; *Documente privitoare la istoria Bisericii din RSSM, registrul și listele clerului (1945-1955)*, Chișinău, Editura Pontos 2013 (în colaborare cu Octavian Moșin); *Instituțiile administrative locale în Basarabia (1812-1861). Documente și materiale*, editori Alina Felea, Tudor Ciobanu, Teodor Candu, Eugen Cernenchii, Chișinău, Editura Pontos, 2011.

Mihai-Ștefan CEAUȘU. Doctor al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o teză pe tema: *Iosefinism și postiosefinism în Bucovina. 1774-1815*. Cercetător științific gradul I la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, șeful departamentului de Istorie Modernă. Domenii de interes: istoria Bucovinei sub stăpânire habsburgică, a iluminismului și a iosefinismului, a parlamentarismului și a partidelor politice, a orașelor, a minorităților naționale ș.a. Publicații recente: *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1848-1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004 (premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române); *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș. 1756-1832*, Iași, Editura Junimea, 2007; *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV-XVIII. Inventar de documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007 (în colaborare cu Marius Chelcu); *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești în spațiul est-carpatic (secolele XIX-XX)*, volum coordonat de Cătălin Turliuc și Mihai-Ștefan Ceașu, Iași, Editura Junimea, 2011.

Julian Marcel CIUBOTARU. Doctorand al Facultății de Istorie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o teză privitoare la *Clerul monahal din Moldova secolelor XV-XVI*. Absolvent al masteratului *Patrimoniu și turism cultural* (2011-2013) din cadrul aceleiași facultăți. Domenii de interes: istoria Bisericii Ortodoxe Române, raporturile dintre autoritățile eclesiastice și domnie în Evul Mediu românesc, dreptul canonic și aplicarea acestuia în Moldova medievală, istoria veche a literaturii române, istoria culturii. Publicații recente: *Completări la biografia cronicarului Macarie*, în ArchM, vol. VI/2014, p. 27-38; *Egumenii Mănăstirii Neamț în secolul al XVI-lea*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 45-76; *Donațiile mitropolitului Iosif Naniescu către Biblioteca Academiei Române*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, tom III, 2012, p. 245-276; *Intelectuali francezi și români în corespondență privată. Scrisorile lui Émile Picot către George Sion*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Scrieri pe alete. Lucrările conferinței naționale O filă de istorie: om, societate, cultură (secolele XVII-XXI)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 429-443.

Constantin CORNEANU. Doctor în istorie, cu o teză legată de geopolitica României în epoca celui de-al Doilea Război Mondial. Este membru fondator și președinte al Consiliului-Director al Asociației Europene de Studii Geopolitice și Strategice „Gheorghe I. Brătianu” (AESGS); a fost consilier în cadrul Oficiului Guvernului României pentru Gestionarea Relațiilor cu Republica Moldova, jurnalist la Trustul de Presă al Ministerului Apărării Naționale în cadrul redacției „TV Pro-Patria” și la „Observatorul Militar”, cercetător în cadrul Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989. Domenii de interes: afaceri externe și politici de securitate, cu precădere în spațiul ex-sovietic, precum și relația dintre Republica Moldova și România. Publicații recente: *Sub povara marilor decizii*, ediția a I-a la București, Editura Scripta, 2007, și ediția a II-a la Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013; *Victorie însângărată. Decembrie 1989*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014; *Prăbușirea Imperiului Sovietic. „Lecții” în retrospectivă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012 (coeditor). A publicat numeroase articole științifice în revistele „Europa XXI”, „Revista de Istorie Militară”, „Document (Buletinul Arhivelor Militare Române)”, „Dosarele Istoriei”, „Istorie și Civilizație”, „Historia”, „Lumea Magazin”, „Caietele Revoluției”.

Dorin DOBRINCUL. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60)*. Cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași; director al Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria politică și socială a României contemporane, în special perioada celui de-al Doilea Război Mondial, Holocaustul din România, perioada comunistă, memoria fascismului și comunismului; istoria creștinismului din România, îndeosebi relațiile stat-biserică, represiunea comunistă asupra Bisericii și istoria comunităților protestante românești; istoria regională, cu specială privire asupra Moldovei în context central-est european; editarea documentelor istorice contemporane. Publicații recente: *Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria, 1944/45-1948/49*, edited by Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler, Ottmar Trașcă et al., Budapest/New York, Central European University Press, 2015 (coeditor); *Istoria comunismului din România. Documente*.

Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965), București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest/ New York, Central European University Press, 2009 (editor împreună cu Constantin Iordachi).

Ligia DOBRINCUL. Licențiată a Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; a urmat masteratul *Istoria comunismului românesc* la aceeași instituție. Domenii de interes: istoria contemporană a României, istoria postbelică a Universității din Iași. Publicații recente: *Evanghelicii din România în anii comunismului târziu. Breviar biografic: Dănuț Mănăstireanu*, în ArchM, vol. III/2011, p. 245-265.

Ivan DUMINICA. Doctor în istorie al Facultății de Istorie a Universității „Sf. Chiril și Metodiu”, Veliko Târnovo, Bulgaria, cu tema *Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията* [Emigranții bulgari din Basarabia la sfârșitul secolului XVIII – începutul secolului XIX în istoriografie]. Cercetător științific la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de interes: istoria și cultura bulgarilor din Basarabia în secolele XIX-XX. Publicații recente: *Българските преселници в Бесарабия в края на XVIII – първата половина на XIX век в историографията* [Emigranții bulgari din Basarabia la sfârșitul secolului XVIII – începutul secolului XIX în istoriografie], Chișinău, SSB, 2015; *Тараклии – 200 лет* [Taraclia – 200 de ani], vol. I, 1813-1940, Chișinău, SSB, 2013 (împreună cu Nicolai Cervencov); *Межвоенный период* [Perioada interbelică], în Nicolai Cervencov, *Петро-Павловская церковь села Чийшия (Городнее)* [Biserica Sf. Petru și Pavel din Cișia (Gorodne)], Chișinău, SSB, 2013, p. 101-135; *Храм Успения Божией Матери села Курсово. Исторические аспекты* [Biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Chirsovo. Aspecte istorice], Chișinău, SSB, 2012.

Raluca Elena GOLEȘTEANU. Studii de jurnalism și științe politice la Universitatea din București; studii de masterat și doctorat la Central-European University, Budapesta, și la Institutul de Istorie al Academiei Poloneze de Științe, Varșovia, cu specializare în istoria intelectuală a Europei Centrale și de Est. În anii 2011-2014, a participat în cadrul Institutului de Istorie al APS la proiectul legat de *Caracteristicile modernizării în istoria Europei Central-Europene, cu accent pe teoriile specificului național și regional*; în prezent este rezident în cadrul Centrului de Studii Avansate din Sofia, Bulgaria, lucrând la un proiect cu tematica: *Imaginarea periferiei prin intermediul micului oraș evreiesc, așa cum apare în scrierile lui Max Blecher și ale lui Bruno Schulz*. Domenii de interes: istoria socială a Europei Centrale și de Est, ideologii ale Europei Centrale și de Est, istoria istoriografiei, comparativismul ca metodă în științele sociale, viața cotidiană în Europa de Vest în secolul XIX, transformările peisajului urban la sfârșitul secolului XIX în regiunea central-europeană; personalități intelectuale feminine iudaice. Publicații recente: *Dubla natură a reclamei tip neon în spațiul public al Europei Centrale și de Est: simbol vintage versus simbol modernist*, în „Igloo. Revistă de Habitat și Arhitectură”, nr. 156-157, decembrie 2014 – ianuarie 2015, p. 24-27; *Some Reflections on the Newest Trends in the Study of Modern History. A Dilemma between Old and New*, în F. Janeiro,

A. Jornet, D. Saccone, S. Sancho Fibla (eds.), *Facing Humanities. Current Perspectives from Young Researchers*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra – Forma Revista d'Estudis Comparatius d'Art, Literatura i Pensament, 2014, p. 281-289; *Themes of the Slavophile Doctrine in the Writings of Alexandru Hâjdeu*, în ArchM, vol. II/2010, p. 37-66.

† Artur GOROVEI (1864-1951). Licențiat în Drept la Universitatea din Iași. Folclorist, scriitor, avocat, om politic, membru corespondent și apoi membru de onoare al Academiei Române. A fondat revista de folclor „Șezătoarea”, publicată la Fălticeni, 1892-1929. A publicat numeroase volume: *Cimiliturile românilor*, București, 1898, reeditare – ediție îngrijită și prefață de Iordan Dactu, București, 1972; *Datinile noastre la naștere*, București, 1909; *Datinile noastre la nuntă*, București, 1910; *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1915, reeditare – ediție îngrijită de Iordan Dactu, București, 1995; *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1926; *Descântecelor românilor*, București, 1931; *Noțiuni de folclor*, București, 1933; *Ouăle de Paști*, București, 1937, reeditare – ediție îngrijită de Antoaneta Olteanu, București, 2001.

Ștefan S. GOROVEI. Doctor în istorie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de cercetare: istoria medievală românească, genealogie, heraldică. Volume: *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Mănăstirea Putna, Suceava, Editura „Mușatinii”, 2006 (în colaborare cu Maria Magdalena Székely); *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, Suceava, Editura „Mușatinii”, 2005 (în colaborare cu Maria Magdalena Székely); *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul XVIII*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003; *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, ediția a doua, adăugită, 2014; *Petru Rareș*, București, Editura Militară, 1982; *Mușatinii*, București, Editura „Albatros”, 1976; *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, Editura Militară, 1973. Ediții îngrijite: P. P. Panaitescu, Al. Gonța, Emil Turdeanu. Studii și articole în reviste științifice.

Cornel GRAD. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, cu teza *Al II-lea Arbitraj de la Viena (30 aug. 1940). Poziția armatei române*. Cercetător științific și cadru didactic pensionar la Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad. Domenii de interes: locul și rolul Transilvaniei în epoca modernă, cu deosebire momentele: Memorandumul; Primul și al Doilea Război Mondial; Marea Unire (1918-1919) și instalarea administrației românești în provinciile unite cu Vechiul Regat; revizionismul și antirevizionismul în epoca interbelică, în special relațiile româno-maghiare și problema Transilvaniei (1933-1947); marile cesiuni teritoriale ale României din vara anului 1940; statutul minorităților naționale – relații interetnice; regimul ocupației maghiare în Transilvania de Nord (septembrie 1940 – octombrie 1944); epoca postbelică – instalarea și prăbușirea regimurilor comuniste în Europa de Est (1945-1989); trasări și retrasări ale frontierelor statale în Europa Centrală și de Sud-Est în secolul XX. Publicații recente: *Al II-lea Arbitraj de la Viena (30 aug. 1940). Poziția armatei române*, Zalău, Editura Limes, 2000; *1918/1919. Contribuții sălăjene la Marea Unire*, Zalău, Ed. Limes, 2000 (în colaborare cu D. E. Goron); *Memorii, jurnale și însemnări transilvane (1938-1989)*, Zalău, Editura Limes, 2000 (în colaborare cu Corina Bejinariu și Ioan Maria Oros); *Primul Război Mondial în proza interbelică*, în Angela Rus,

Ottmar Trașcă și Virgil Țărău (ed.), *Transilvania în modernitatea românească. De la mișcarea națională, la autodeterminare și integrare. In honorem Gheorghe Iancu*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, p. 237-247.

Marian HARIUC. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Itinerariu academic și angajament intelectual. Studii de caz: Andrei Oțetea și Grigore T. Popa*. Absolvent al masteratului *Istoria comunismului românesc* de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o disertație despre rolul deținut de istoricul Andrei Oțetea în evoluția istoriografiei române din anii destinderii ideologice (1956-1965). Domenii de interes: istorie intelectuală, istorie politică, istoriografia românească din perioada comunistă, spațiul universitar interbelic din România. Publicații recente: *Istoricul Andrei Oțetea și noile proiecte istoriografice ale regimului comunist în anii destinderii ideologice (1956-1960)*, în AȘUI, Istorie, serie nouă, LX, 2014, p. 669-697; *Istoriografia românească în fața provocării post-stalinismului*, în AIIX, Supliment: *Istoriografia românească actuală: vechi întrebări, răspunsuri noi*, tom LI, 2014, p. 207-221; *Spațiul istoriografiei românești și ambivalența discursului ideologic. Cazul istoricului Andrei Oțetea (1956-1965)*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, 2014, p. 183-203.

Florea IONCIOAIA. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Stat, cultură, societate la începutul epocii moderne*. Conferențiar la Facultatea de Litere (Departamentul de Jurnalism) a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria educației, istoria intelectualilor, eticile profesionale. Publicații recente: *Oglinda și amalgamul. Istorie, politică și morală în România de astăzi*, Iași, Institutul European, 2011; *Elite à l'attente. Etudiants et universitaires d'origine juive à l'Université de Jassy (1896-1940)*, în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, tom XVI/2013, p. 129-142; *Profesori evrei la Universitatea din Iași, 1889-1940*, în Carol Iancu, Florin-Alexandru Platon (ed.), *Profesori și studenți evrei la Universitatea din Iași și la alte universități românești și europene (XIX-XX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, p. 246-272; *Mobilités étudiantes et configuration de soi: les jeunes roumains en France (1800-1848). Une mise en question*, în „Francopoliphonie: l'interculturalité à travers la linguistique et la littérature”, Chișinău, vol. I, număr 7, 2012, p. 313-321.

Dumitru LISNIC. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Elitele RSS Moldovenești. Studiu de caz: orașul și raionul Bălți, 1944-1953*. Domenii de interes: istoria Basarabiei în secolele XIX-XX, istoria URSS. Participant la proiectul „Expedițiile Memoriei”, sub coordonarea prof. Octavian Țăcu, desfășurat în Kazahstan în 2014, inclusiv la prelucrarea datelor din listele prizonierilor de război români deținuți în Lagărul NKVD nr 99, de la Spask (RSS Kazahă), în timpul și după cel de-al Doilea Război Mondial.

Constantin MANOLACHE. Doctor în filosofie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu teza *Epistemologia lui John Locke*. Expert în studii europene și relații internaționale. A deținut diferite funcții în cadrul Ministerului Apărării Naționale, cele mai importante fiind cea de cadru didactic la Universitatea Națională de Apărare (1981-1989) și de expert în relații internaționale pe problematica Parteneriatului pentru Pace și a interoperabilității Armatei României cu structurile NATO (1990-2003); are

experiență în probleme de securitate și apărare națională, managementul crizelor, diplomație, negociere, atestată de activitatea sa internațională la Comandamentul Strategic al Forțelor Aliate din Europa (SHAPE/NATO), Mons, și la Uniunea Europeană, Bruxelles. Publicații recente: *Euroarmata și apărarea României*, Iași, Editura Institutul European, 2014; *Structuri de securitate și gestionare a crizelor în context euroatlantic*, Iași, „Cantes” Publishing House, 2004. A publicat și în volumele *Probleme filosofice ale științei militare – Teoria sistemelor și structurilor* (1992), *Filosofia socialului* (1993); a scris numeroase studii și articole în diferite reviste de specialitate pe teme de conducere politică, socială și militară, precum și aspecte de sociologie, psihologie, drept, leadership, comunicare, relații publice și cooperare internațională.

Bianca MĂRMUREANU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Viața de front la 1917 reflectată în scrierile cu caracter memorialistic și în corespondența privată a combatanților din armata română*. Arhivist la Arhivele Naționale Ialomița. Domenii de interes: istoria culturală, istoria militară, arhivistica. Publicații recente: *Viața de front a combatanților din Armata Română în anul 1917. Activități în afara confruntării cu inamicul*, în ArchM, vol. III/2011, p. 125-138.

Paul E. MICHELSON. Doctor al Indiana University, cu tema *Conflict and Crisis: Romanian Political Development, 1861-1871*. Distinguished Professor of History la Huntington University, Indiana, secretar al Society for Romanian Studies și al Conference on Faith and History, bursier Fulbright/IREX în România de trei ori. Domenii de interes: istoriografie, istoria României în secolele XIX-XX, societățile totalitare și posttotalitare, istoria Veneției, opera lui C.S. Lewis și J.R.R. Tolkien. Autorul monografiei *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol*, Iași, The Center for Romanian Studies, 1998. Publicații recente: *Jeremia to Eliade 1899: Notes and Queries*, în ArchM, vol. VI/2014, p. 341-350; *Carol I of Romania, 1866-1914: A Developmental Assessment*, în SAI, vol. 81, 2014, p. 59-78; *Ion Nistor and Basarabia, 1917-1918*, în Gheorghe Cliveti, Gheorghe Cojocaru (ed.), *Basarabia – 1812. Problema națională, implicații internaționale*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 744-756.

Vladimir MOROZAN. Doctor habilitat în științe istorice, profesor al Universității de Stat din Sankt-Petersburg. Domenii de interes: istoria social-economică a Rusiei și genealogia nobilimii ruse (secolul XVIII – începutul secolului XX). Publicații recente: *История банковского дела в России (вторая половина XVIII — первая половина XIX вв.)* [Istoria bancară din Rusia (a doua jumătate a secolului XVIII – prima jumătate a secolului XIX)], СПб., 2004; *История сберегательных касс в императорской России* [Istoria băncilor de economie din Rusia imperială], СПб., 2007; *Деловая жизнь на юге России в XIX — начале XX века* [Viața comercială la sudul Rusiei în secolul XIX – începutul secolului XX], СПб., 2014.

Lucian NASTASĂ. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*. Cercetător științific I la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, profesor asociat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Domenii de interes: istorie modernă și contemporană, sociologia culturii și educației, diversitate etnoculturală. Publicații recente: *Generație și schimbare în istoriografia română (sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX)*, Cluj, Presa Universitară

Clujeană, 1999; *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” (1864-1948)*, Cluj, Editura Limes, 2010; „*Suveranii*” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, Cluj, Editura Limes, 2007; *Intelectualii și promovarea socială (Pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj, Editura Limes, 2004; numeroase volume editate, coordonate, precum și studii și articole în reviste și volume colective.

Virgil PÂSLARIUC. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Marea boierime și domnia în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*. Conferențiar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău. Domenii de interes: istorie socială (elitele basarabene în cadrul Imperiului rus), antropologie istorică (violența în societatea moldovenească medievală și modernă timpurie), microistorie (putere, societate, individ în Basarabia la începuturile stăpânirii rusești), istorie locală (istoria Chișinăului). Publicații recente: *Raporturile politice dintre marea boierime și domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chișinău, Editura Pontos, 2005; *Chestiunea revizuirii hotarelor RSS Moldovenești: de la proiectul „Moldova Mare” la proiectul „Basarabia Mare” și cauzele eșecului acestora (decembrie 1943 – iunie 1946)*, în ArchM, vol. II/2010, p. 275-370 (împreună cu Igor Cașu); „*Să fie cercetate și certate pentru aceste fapte*”. *Păcat și Stat la începutul stăpânirii rusești în Basarabia. Studiu de analiză micro-istorică*, în „Pontes. Review of South East European Studies”, nr. V (2009), p. 8-36; *Moldavian Historiography*, în Stefan Berger (ed.), *Writing the Nation*, vol. I, Ilaria Porciani and Lutz Raphael (eds.), *Atlas of the Institutions of European Historiographies 1800 to the Present*, Palgrave Macmillan, 2009.

Marius ROTAR. Doctor habilitat în istorie la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu tema *Istoria cremațiunii moderne în România*. Cercetător științific II la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Domenii de interes: istoria și antropologia muririi și morții, istoria cremațiunii moderne, istoria ateismului și a liberei cugetări. Publicații recente: *Eternitate prin Cenușă. O istorie a crematoriilor și incinerărilor umane în România secolelor XIX-XXI*, Iași, Institutul European, 2011; *Attitudes towards Cremation in Contemporary Romania*, în „Mortality. Promoting interdisciplinary study of death and dying”, 20, 2, 2015, p.145-162; *History of Modern Cremation in Romania*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2014; *Death inspectors or the ‘professionals’ of death during the late nineteenth and early twentieth century Transylvania*, în „Mortality. Promoting interdisciplinary study of death and dying”, 17, 3, 2012, p. 240-255.

Oliver Jens SCHMITT. Doctor al Facultății de Filosofie, Institutul de Istorie a Europei Orientale, München, cu tema *Das venezianische Albanien, 1392-1479*. Profesor de istorie a Europei de Sud-Est la Universitatea din Viena; director al Institutului de Istorie a Europei de Est la aceeași universitate; membru titular al Academiei Austriece de Științe. Domenii de interes: istoria socială a Mișcării Legionare, istoria bizantină, istoria spațiului balcanic în Evul Mediu, istoria socială și culturală a spațiului albanez. Autor a șapte monografii, a editat opt volume, a publicat circa 50 de studii în reviste de specialitate. Publicații recente: *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael” in Rumänien 1918-1938*, München, 2013 (Südosteuropäische Arbeiten 150) (editor împreună cu Armin Heinen); *Die Albaner – eine Geschichte zwischen Orient und Okzident*, München, C.H. Beck, 2012; *Geschichte Südosteuropas*, Regensburg, 2011 (editor împreună cu Konrad Clewing); *Skanderberg – der neue*

Alexander auf dem Balkan, Regensburg, 2009; *Kosovo. Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft*, Wien, 2008.

Ottmar TRĂȘCĂ. Doctor al Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu tema *Relațiile politico-militare româno-germane, septembrie 1940 – august 1944*. Cercetător în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Cadru didactic asociat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie-Filozofie. Domenii de interes: România în relațiile internaționale (1933-1944), relații româno-germane (1933-1944), relații româno-maghiare și problema Transilvaniei (1933-1947), Holocaustul în România (1940-1944), regimul comunist în România. Publicații recente: *Relații politice și militare româno-germane. Septembrie 1940 – august 1944*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2013; *Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria, 1944/45-1948/49*, edited by Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler et al., Budapest/New York, Central European University Press, 2015 (coeditor); „*Chestiunea evreiască*” în *documente militare române. 1941-1944*, Iași, Editura Institutul European, 2010 (editor); *Bibliografia istorică a României*, vol. XIII (2009-2010), București, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011 (împreună cu Mihaela Bedecian, Mircea Birtz, Monica-Gabriela Culic, Stelian Mândruț, Lucia Turc, Attila Varga); numeroase articole în reviste și publicații de specialitate.

Cristian VASILE. Doctor al Facultății de Istorie a Universității din București, cu tema *Clerul ortodox și greco-catolic în anii 1944-1948*. Cercetător științific la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București. Domenii de interes: istoria ecleziastică postbelică, istoria culturii, a sistemului educațional, ideologiei și propagandei în perioada comunistă. În 2006 s-a alăturat unui demers științific și moral-civic, ca membru, secretar științific și expert al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, contribuind la redactarea *Raportului final*, în baza căruia Președintele României a condamnat regimul comunist, ca ilegal și criminal; în 2007, împreună cu Vladimir Tismăneanu și Dorin Dobrinu, a editat *Raportul final*, publicat de Editura Humanitas. Publicații recente: *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu, 1965-1974*, București, Editura Humanitas, 2014; *Politicle culturale comuniste în timpul regimului Gheorghiu-Dej*, București, Editura Humanitas, 2011; *Literatura și Artele în România comunistă, 1948-1953*, Editura Humanitas, 2010; a publicat monografiile consacrate Bisericii Ortodoxe Române și Bisericii Greco-Catolice în perioada comunistă.

Francesco ZAVATTI. Doctorand la Departamentul de Studii Istorice și Contemporane, Centrul pentru Studii Baltice și Est-Europene de la Universitatea Södertörn, Suedia, cu tema *A History of the Party History Institute of the Romanian Communist Party*. Domenii de interes: scriitura istorică și istoriografie, studii sud-est europene, studii asupra comunismului, studii asupra memoriei istorice, istorie orală, istoria organizațiilor politice. Publicații recente: *Comunisti per Caso. Regime e consenso in Romania durante e dopo la guerra fredda*, Milan, Mimesis Publishing, 2014; *Mutilati ed Invalidi di Guerra: una storia politica. Il caso modenese*, Milan, Unicopli, 2011; *Beyond the iron curtain of historiography, between party canon and scholarly standard. A theoretical and methodological approach to the analysis of East European national-communist historiographies: the case of Romania*, în „Diacronie” 19, 2014 (http://www.studistorici.com/2014/09/29/zavatti_numero_19/).

În atenția colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric și arhivistic, cu apariție anuală, în cadrul căreia materialele sunt redată în limba română sau în limbi de circulație internațională. Ea urmărește să aducă în circuitul științific studii savante și surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum și la România modernă și contemporană. Perspectivile integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice își vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicația se adresează în mod deosebit istoricilor și arhiviștilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaștere, care apelează (și) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

Archiva Moldaviae cuprinde următoarele rubrici:

- *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);
- *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât și – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoțite de studii introductive, note etc.);
- *Științe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);
- *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri și colecții arhivistice deținute de instituții publice sau de persoane private);
- *Studii de arhivistică* (teorie și practică arhivistică, istoria Arhivelor);
- *Restitutio* (introducerea în circuitul științific a unor materiale realizate de istorici, arhiviști etc. care, în urma dispariției autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);
- *Dezbateri* (discuții, polemici, conform regulilor academice);
- *Recenzii și Note bibliografice* (sunt secțiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);
- *Viața științifică* (prezentări ale unor conferințe, simpozioane, dezbateri, expoziții etc., desfășurate pe teme de istorie și/sau arhivistică).

Condițiile tehnice de publicare:

Textele (redate cu semne diacritice) vor fi trimise redacției în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (e.g., fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depășească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacția poate recurge la publicarea lor în două sau trei părți. Studiile vor fi însoțite de un rezumat redat atât în limba română, cât și în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 și 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca și 5-10 cuvinte cheie care privesc conținutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăși 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăși 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, atașat recenziei/notei bibliografice, să figureze și o fotografie a copertii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conține: prenumele și numele; facultatea și universitatea/institutul unde a fost susținut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituția unde urmează stagiul de pregătire a tezei și titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrși într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituțională; domenii de interes; publicații recente (trei cărți sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesați să publice în revista noastră sunt rugați să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică editor@archivamoldaviae.ro sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, cu precizarea: pentru redacția *Archiva Moldaviae*.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacției și nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

***Archiva Moldaviae* contains the following headings:**

- *History Studies* (based on different sources, including archival documents);
- *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);
- *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);
- *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);
- *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);
- *Restitutio* (publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);
- *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);
- *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);
- *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (*e.g.*, photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in length. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to **editor@archivamoldaviae.ro** or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN: 2067-3930